ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ

ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΤΟΜΟΣ 10.

1926

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ,,
1929

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ

ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΤΟΜΟΣ 10.

1926

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ„
1929

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Πᾶσα ἀποστολὴ πρὸς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον γίνεται ***πρὸς τὸν Διευθυντὴν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ τμήματος τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας.***

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ 10ου ΤΟΜΟΥ

	Σελὶς
Κ. Ρωμαίου, Ἀρχαῖον ἱερὸν παρὰ τὸν Ταξιάρχην τῆς Αἰτωλίας	1 - 33
Günther Klaffenbach, Εἰς τὸ ἐκ Θέρμου ἐπίγραμμα 33	34
Ἀνδρ. Ξυγγοπούλου, Βυζαντιναὶ εἰκόνες ἐν Μετεώροις (πίν. 1)	35 - 45
Ἀλεξ. Φιλαδελφέως, Ἀνασκαφαὶ Σικυῶνος	46 - 50
Σπύρ. Μαρινάτου, Μινωϊκὴ καὶ Ὁμηρικὴ Σκύλλα	51 - 62
Σπύρ. Μαρινάτου, Νέα ἑρμηνεία τοῦ ἀργυροῦ ῥυτοῦ τῶν Μυκηνῶν	78 - 90
Ι. Μηλιάδη, Ἀμβρακίας τάφοι	63 - 77
Χ. Ι. Καρούζου, Ἀρχαϊστικὰ	91 - 110
Σέμνης Παπασπυρίδη, Στήλη τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου	111 - 123
Ἀντ. Κεραμοπούλου, Παλαιαὶ χριστιανικαὶ καὶ Βυζαντιακαὶ ταφαὶ ἐν Θήβαις	124 - 136
Ν. Κυπαρίσση, Ἐπιτύμβιον ἐπίγραμμα μετὰ παρατηρήσεων εἰς τὴν ἀρχαίαν προσῳδίαν	137 - 144
Κ. Κουρουνιώτη, Εἰς τὸ Ἀνάκτορον τῆς Ἐλευσῖνος	145 - 149
Κ. Κουρουνιώτη, Ἄλλαι ἐπιγραφαὶ ἐξ Ἐλευσῖνος	150 - 152

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΟΣ

Νέα προσκτήματα τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου (Π. Καστριώτης)	1 - 7
Β' Ἀρχαιολογικὴ περιφέρεια (Χ. Καροῦζος)	7 - 16
Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Σικυῶνος (Ἀλ. Φιλαδελφεὺς)	17 - 23
Αἱ Ἑλληνοδανικαὶ ἀνασκαφαὶ τῆς Καλυδῶνος (Κ. Ρωμαῖος)	24 - 40
Θολωτὸς τάφος ἐν Καλυβίοις Πελλάνης (Θ. Καραχάλιος)	41 - 44
Ἔκθεσις περὶ ἀνασκαφῆς ὑπογείου λαξευτοῦ κοιμητηρίου εἰς Χανιὰ (Εὐστρ. Παρασκευαΐδης)	44 - 48
Ἐπιγραφαὶ Θεσσαλίας (Ν. Γιαννόπουλος)	49 - 54
Ἐξ Ἀθηνῶν καὶ Ἀττικῆς (Ν. Κυπαρίσσης)	55 - 85
Τὸ νέον Χαλκοῦν ἄγαλμα τοῦ Ἀρτεμισίου	86 - 87
Ἔκθεσις περὶ τῆς ἐξερευνήσεως τοῦ βυθοῦ τῆς θαλάσσης τοῦ Ἀρτεμισίου (Ν. Μπέρτος)	87 - 95

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ΑΡΧΑΙΟΝ ΙΕΡΟΝ ΠΑΡΑ ΤΟΝ ΤΑΞΙΑΡΧΗΝ ΤΗΣ ΑΙΤΩΛΙΑΣ

Ὅταν εὑρίσκεται κανεὶς εἰς τὸ Κεφαλόβρυσον, δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἀντικρύσῃ διαμιᾶς ὅλην τὴν περίφημον ἀγρίαν καλλονὴν τῆς Αἰτωλίας καὶ θαυμάσῃ κατὰ τρόπον ὅλως νέον τὴν μαγευτικὴν ποικιλίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ τοπείου. Ἀρκεῖ πρὸς τοῦτο 1 $^1/_2$ ὥρας πορεία ΒΑ πρὸς τὸν Ταξιάρχην καὶ μετ' ἀνάπαυσιν εἰς τὸ δροσερὸν καὶ φιλόξενον χωρίον 20′ ἀνηφορικὸς δρόμος πρὸς τὴν βραχώδη ῥάχιν τοῦ Ἁγ. Ἠλία.

Ὁ Ἅγ. Ἠλίας τοῦ Ταξιάρχη! Ἕνας μικρὸς Ὄλυμπος, ἐκπληκτικὸς καὶ ἀπροσδόκητος. Πράγματι ὁ ὁδοιπόρος, ἱδρώνων κατὰ τὸν ἀνήφορον καὶ εἰς ὁρίζοντα ἀρκετὰ πρὸς τὰ ἐμπρὸς περιωρισμένον, δὲν ὑποπτεύει καθόλου μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς, εἰς ὁποίαν μέλλει νὰ ἀναβῇ σκοπιάν. Ἀλλ' ὅταν μὲ ἀνακούφισιν ἀντιληφθῇ, ὅτι τελειώνει ἡ κλιμακωτὴ βραχώδης ἀτραπός, ἔξαφνα βλέπει τότε νὰ ἀπομακρύνωνται ὅλα τὰ πέριξ βουνά, ὡσὰν ἀθορύβως νὰ συνέβη πρὸ ὀλίγου τεραστία κοσμογονικὴ μεταβολή. Προκύπτουν ἀριστερὰ καὶ ἐμπρὸς βαθύταται φάραγγες καὶ τὸ συνεχόμενον ὡς ἐνόμιζε βρυνὸν ἀπομονώνεται τώρα πανταχόθεν καὶ κατακρημνίζεται εἰς βάθη ἄπατα. Ἀπομένει στενὴ λωρὶς ἐπίπεδος, ὡς γέφυρα πελωρία ἐξαισίου πλοίου, ἀφ' ἧς ἀτενίζει τόσον ἀσφαλὴς εἰς θάλασσαν φωτὸς τὰ ὡραιότερα βουνὰ ὡς κύματα. Ἄβυσσος ἀληθινὴ χαίνει ἀνατολικῶς ἡ μακρὰ ἀγρία χαράδρα τοῦ Βασιλικοῦ, παραποτάμου τοῦ Φείδαρη καὶ ὅταν μετρήσῃ τὸ ὕψος, ἐφ' οὗ ἵσταται, δύναται τότε εὔκολα νὰ ἐννοήσῃ, ὡς ἰσότιμος, τὴν δικαιολογημένην ὑπεροφάνειαν τῶν ἀπέναντι ὑψωμάτων. Ἐντόνως ἀγέρωχος καὶ ἐκφραστικὸς μὲ τὰ μαῦρα του ἔλατα ὑψώνεται ὁ Μελιός, πρόδρομος παρὰ ταῦτα μικρὸς τοῦ γιγαντιαίου Ἀραποκεφάλου καὶ τῆς θαυμασίας ὄπισθεν ὀροσειρᾶς, τῆς Κυραβγένας. Πρὸς νότον ἡ εἰκὼν ἐκτυλίσσεται εἰς τόνους ἠπιωτέρους. Ὑπὲρ τοὺς μαλακωτέρους σκοτεινῶς πρασινίζοντας λόφους αἱ ἄγριαι κατὰ τὰ Κράβαρα καὶ ἀπελπιστικῶς γυμναὶ ῥάχεις, ἕως ὅτου συναρπάσῃ τὸ βλέμμα τὸ ἀπαράμιλλον Ῥιγάνι τῆς Ναυπάκτου. Ὄγκος στακτερός, λευκάζων, ἀχνὸς διὰ τὴν ἀπόστασιν καὶ σχεδὸν διαφανὴς διὰ τὸν ἄφθονον φωτισμόν, εἶναι τὸ Ῥιγάνι μὲ τὴν ἀπέραντον μορφολογίαν του, ὅπως μάλιστα φαίνεται ἀπεδῶ, πρότυπον ἑλληνικοῦ βουνοῦ διὰ τὴν γυμνότητα καὶ τὴν πλαστικὴν καλλονήν του. Ἀξίως ἔπειτα συντροφεύουν τὸ Ῥιγάνι ὁ τολμηρὸς κῶνος τῆς Κλόκοβας, τῆς Ταφιασσοῦ τῶν ἀρχαίων

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

καὶ ἡ «τρίκορφη» Βαράσοβα τοῦ ποιητοῦ, ἡ ἀρχαία Χαλκίς, στολίδια μοναδικὰ τῆς αἰτωλικῆς παραλίας ἔναντι τῶν Πατρῶν. Δυτικὰ τέλος τὸ θέαμα ἀποβαίνει ἡμερώτερον. Ἀμέσως τὰ χωματόβουνα περὶ τὸν Θέρμον καὶ περαιτέρω αἱ ἀμμολιθικαὶ σειραὶ τῆς Ντερβέκιστας καὶ τοῦ ἀπεράντου Ζυγοῦ, σκεπασμένα μὲ βλάστησιν πλουσίαν παρέχουν περιγράμματα μαλακὰ καὶ κάπως συγκεχυμένα. Ἀλλὰ τὸ ἄφθονον φῶς σῴζει ἀπὸ τὴν σκοτεινότητα τῶν χρωμάτων καὶ τὰ στελαγίζοντα κάτοπτρα τῶν λιμνῶν φέρουν νέαν λάμψιν εἰς τὴν μεγάλην φαιδρὰν εἰκόνα.

Τὸ θέαμα ἀληθῶς εἶναι μεγαλειῶδες καὶ μαγευτικὸν ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τοῦ Ἁγ. Ἠλία. Διὰ τοῦτο εἶναι δυνατὸν νὰ συμβῇ, ὥστε ὁ μὴ γνωρίζων, ὅτι δι' ἀνασκαφῶν ἀπεκαλύφθησαν ἐκεῖ ἐρείπια ἀρχαίων ναῶν, νὰ παραβλέψῃ ἐντελῶς τὰ εὐγενικὰ χαλάσματα. Ἀκόμη καὶ ὁ εἰδικὸς ἀρχαιολόγος ἢ φιλάρχαιος θὰ ἀποκομίσῃ μεγαλυτέρας ἐντυπώσεις ἐκ τῆς ἐπιβλητικῆς θέας ἢ ἐκ τῶν ἐρειπίων, ὅσον ἐνδιαφέροντα καὶ ἂν εἶναι. Ἀλλ' ὅταν στραφῇ εἰς τὴν ἐξέτασιν τούτων, θὰ τὰ ἴδῃ νὰ προσλαμβάνουν ἰδιαιτέραν αἴγλην ἐκ τοῦ ἐρημικοῦ φωτολούστου τοπείου. Διότι πολὺ στενῶς καὶ σχεδὸν ὀργανικῶς συνδέονται πρὸς τὴν βραχώδη κορυφήν. Οἱ λίθοι τῶν τοίχων ἔχουν τὸ αὐτὸ λευκότεφρον χρῶμα καὶ δὲν ἐξαίρονται ζωηρῶς ὡς ἔργα τοῦ ἀνθρώπου, ἐπειδὴ καὶ τὰ πέριξ ***θεόχτιστα,*** αἱ πλάκες τοῦ αὐτοφυοῦς ἀσβεστολίθου ἔχουν ὡρισμένην διεύθυνσιν καὶ μορφήν, ὡσὰν νὰ ἐτοποθετήθησαν ἐπίτηδες (εἰκ. 1 καὶ 4). Ἀκολουθεῖ, ὅτι μὲ διπλῆν καὶ πάντοτε ἀνανεουμένην ἀγάπην θὰ ἐξετάσῃ τότε τὰ παλαιὰ κτίσματα. Τί θέλουν ἐδῶ, εἰς τὸ πέρασμα αὐτὸ τῶν ὀρνέων, τὰ ἀρχαῖα;

Ὅπως παντοῦ, πρῶτοι οἱ περίοικοι χωρικοὶ ἀντελήφθησαν τὰ ἀρχαῖα ἐρείπια καὶ οὗτοι ὡδήγησαν τὸν περιηγούμενον τὸ 1893 τὴν Αἰτωλίαν Woodhouse εἰς τὸν τόπον. Εἶχον μάλιστα τότε ἤδη οἱ χωρικοὶ νὰ διηγηθοῦν εἰς τὸν Ἄγγλον ἐρευνητήν, ὅπως καὶ εἰς ἐμὲ βραδύτερον, καὶ ἑρμηνείαν τοῦ φαινομένου τῶν πολυαρίθμων συντριμμάτων ὀστῶν, τῶν διεσπαρμένων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους: «ἐδῶ χαλάσανε τοὺς Γαλατιανούς, νὰ τὰ κόκκαλά τους». Ἡ περὶ τῆς καταστροφῆς τῶν Γαλατῶν ἰδέα, προερχομένη ἐκ λογίας παραδόσεως καὶ γνωστὴ πολλαχοῦ τῆς Αἰτωλίας, δὲν περιωρίσθη εἰς τὰ γνωστὰ Κοκκάλια παρὰ τὸ Καρπενήσι, ἀλλὰ μετεφέρθη βοηθοῦντος τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ εἰς ἄλλους τόπους [1]. Εἰς τὸ βιβλίον του, Aetolia σελ. 203, ὁ Woodhouse περιέγραψεν εἰς ὀλίγας καὶ ἐπιτυχεῖς γραμμὰς καὶ τὸν τόπον καὶ τὰ ἐρείπια, ἀναγνωρίσας ναὸν μήκους 33 καὶ πλάτους 23 ἀγγλικῶν ποδῶν. Διὰ τὴν γειτνίασιν μὲ τὸν Θέρμον, ὅπου ἀπὸ τοῦ 1911 εἰργαζόμην, ἠδυνήθην πλέον ἢ ἅπαξ νὰ ἐξετάσω τὸν τόπον καὶ κατὰ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1915 νὰ ἐνεργήσω μικρὰν ἀνασκαφήν, περὶ τῆς ὁποίας ἐδημοσίευσα σύντο-

[1] Σωτηριάδης ἐν BCH, 1907, σελ. 270 - 320, ἰδίως σελ. 317 κέ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

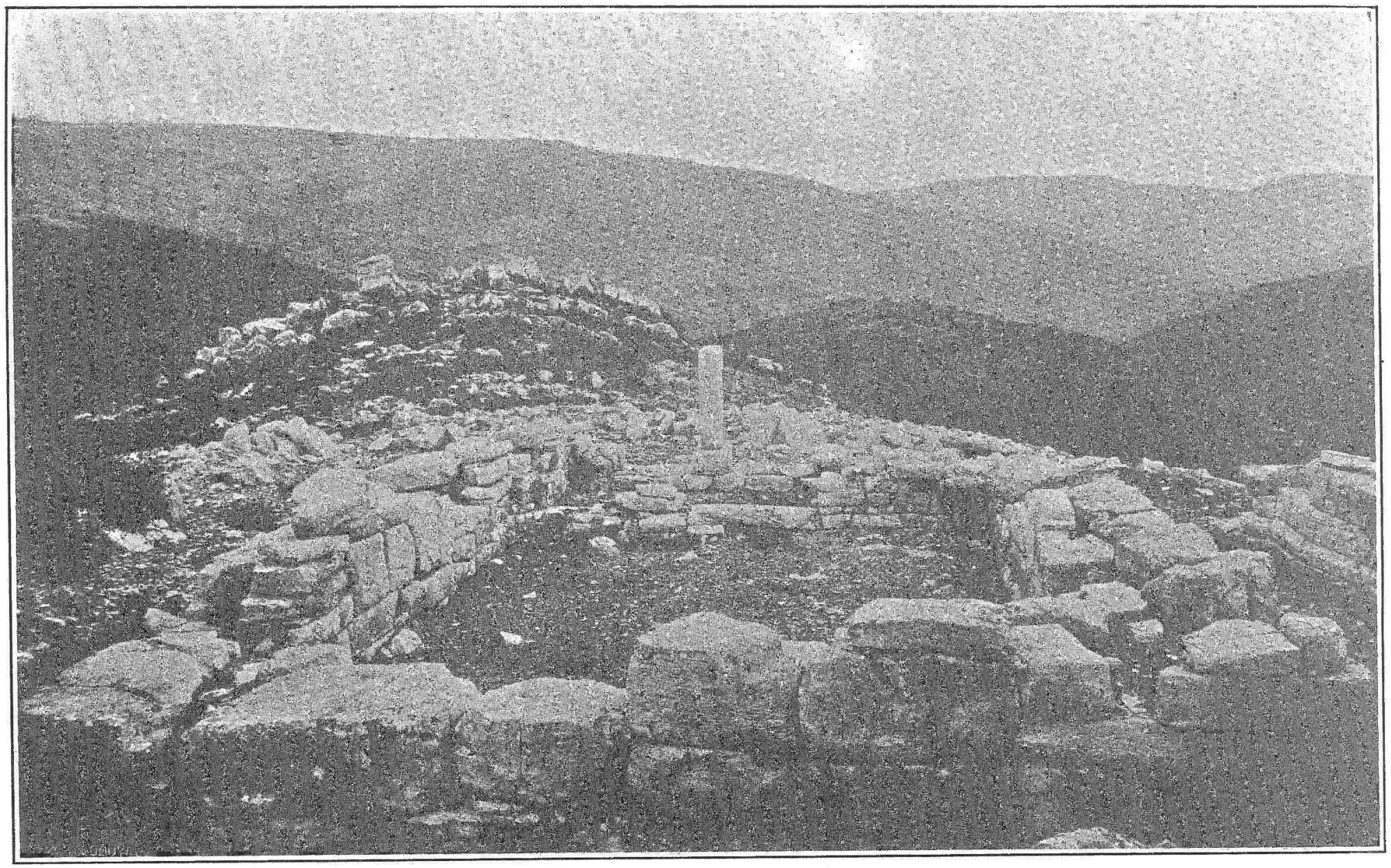

Εἰκ. 1. Ἡ κορυφὴ τοῦ Ἁγ. Ἠλία μὲ τὰ ἐρείπια τῶν ναῶν.

μον ἔκθεσιν εἰς τὸ Παράρτημα τοῦ Ἀρχαιολ. Δελτίου 1916 σελ. 44 - 45. Ἡ ἀνασκαφὴ συνεπληρώθη ὁπωσδήποτε κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος, ὅτε ἀπεκαλύφθη καὶ δεύτερος μικρότερος ναὸς πλησίον καὶ ἠρευνήθη εἰς ἱκανὴν ἔκτασιν τὸ πέριξ βραχῶδες ἔδαφος. Ἀλλ᾽ ὅμως καὶ οὕτω δὲν ἐξηντλήθη ὁ ἀρχαιολογικὸς χῶρος. Διότι κατὰ τὴν βορείαν καὶ ἰδίως τὴν νοτίαν πλευρὰν διὰ τὴν ἀπότομον κατωφέρειαν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχουν κυλισθῆ πολλὰ πράγματα, ἐξ ὧν μέλλουσα ἔρευνα νὰ προαγάγῃ τὰ ζητήματα.

Ἡ προέχουσα σημασία τῶν δύο ἀρχαίων ναῶν εἶναι, ὅτι, ἐνῷ ἡ οἰκοδομία καὶ διακόσμησις εἶναι ἁπλουστάτη καὶ γνησίως ἐπαρχιωτική, τὸ σχέδιον αὐτῶν εἶναι πολὺ μελετημένον καὶ παρουσιάζει ἀπροσδοκήτως σοφὰς καὶ ἀκριβεῖς ἀναλογίας. Πρὸ πάντων πολὺ διδακτικὴ εἶναι ἡ κατὰ τὸ μέγιστον μέρος ἀσφαλὴς ἀναπαράστασις τῆς προσόψεως τοῦ μεγαλυτέρου τῶν ναῶν. Προσέτι ἔχομεν εἰς τὰ κτίσματα ταῦτα, ἀνερχόμενα χρονικῶς μέχρι τοὐλάχιστον τοῦ τέλους τοῦ 6ου π. Χ. αἰῶνος παραδείγματα ὁλολίθου κατασκευῆς ναῶν ἐν Αἰτωλίᾳ, ἐνῷ εἰς τὸ γειτονικὸν μέγα θρησκευτικὸν κέντρον, τὸν Θέρμον, οἱ ναοὶ ἦσαν, ὡς γνωστόν, μέχρι τῆς ἐπὶ Φιλίππου τοῦ Ε΄ καταστροφῆς αὐτῶν κατὰ τὸ μέγιστον μέρος ξυλοπήλινοι. Καὶ ἡ λατρεία κατὰ τὸ ἱερὸν εἶναι, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἀξία ἰδιαιτέρας προσοχῆς.

Τὸ ἐκκλησίδιον τοῦ Ἁγ. Ἠλία, ἐρειπωμένον πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς, δὲν ἔβλαψεν, ὡς φαίνεται, πολύ. Διότι ἦτο πρόχειρον κτίσμα μὲ ἁπλοῦς ξηροτοίχους, ἀνεγερθὲν ἐπὶ τοῦ μεγαλυτέρου ναοῦ, τὸ δὲ ἔδαφος αὐτοῦ δὲν κατῆλθεν εὐτυχῶς εἰς τὸ ἀρχαῖον βάθος, ἀλλ᾽ ἐξετείνετο ὑψηλότερα κατὰ .50 μ. Τὸ ἐκκλησίδιον κατελάμβανεν ὁλόκληρον σχεδὸν τὸ μῆκος τοῦ ναοῦ διευθυνομένου πρὸς ἀνατολὰς καὶ τὸ πλάτος κατὰ τὸ ἥμισυ, κτισθέντος ἰδιαιτέρου μακροῦ τοίχου πρὸς νότον κατὰ τὸ μέσον περίπου. Πότε ὑψώθη τὸ χριστιανικὸν ἵδρυμα παρέμεινε ἄγνωστον, ἀλλὰ πάντως τοῦτο δὲν ἔγινε κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους, ὅπως ἐφάνη ἐξ ὀλίγων συντριμμάτων χρωματιστῆς ὑέλου, συλλεχθέντων πέριξ καὶ ἀνηκόντων εἰς παλαιοτέρων χρόνων κανδήλας. Ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν, ὁποίας ζημίας ἐπήνεγκε τὸ ἐκκλησίδιον, ἀλλ᾽ εἶναι βέβαιον, ὅτι κατὰ τὴν κτίσιν αὐτοῦ κατεθρυμματίσθη περισσότερον τὸ ἀρχαῖον ὑλικόν. Μετὰ τὴν ἀποκοπὴν τῶν πυκνῶν θάμνων, τὴν διάλυσιν τῶν τοίχων τοῦ ἐκκλησιδίου καὶ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ σωροῦ τῶν λίθων καὶ τῶν χωμάτων τὸ ἐρείπιον βέβαια προσέλαβεν ὄψιν ὅλως διαφορετικήν. Ἐπὶ τῶν ἱκανῶς ἐπιτυχῶν εἰκόνων 1 καὶ 4 φαίνεται κυρίως τὸ σχέδιον καὶ ἡ τοιχοδομία τοῦ μεγαλυτέρου τῶν ναῶν Α. Τοῦ μικροτέρου Β, καὶ ὀλιγώτερον καλῶς διατηρουμένου, διακρίνεται σχεδὸν μόνον ὁ βόρειος μακρὸς τοῖχος. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ἀμέσως, ὅτι ἡ ἐπιφανὴς πλὰξ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ Α εὑρέθη πλησίον κατακεκλιμένη καὶ ὅτι ἀνωρθώθη ἐπὶ τῆς βάσεως βραδύτερον, εὐθὺς ὡς ἀνεγνωρίσθη ἡ ἀρχαία αὐτῆς θέσις. Οἱ τοῖχοι δηλ. τῶν μακρῶν πλευ-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ρῶν γωνιούμενοι συνεχίζονται καὶ ἐπὶ τῆς προσόψεως, ἀλλὰ σταματῶσιν εἰς ὡρισμένον σημεῖον, ὥστε καὶ τὰ δύο ἑκατέρωθεν τμήματα νὰ ἔχουν ἕκαστον μῆκος 1,60. Μεταξὺ τούτων ἐπὶ τῆς μοναδικῆς σειρᾶς λίθων τοῦ τοίχου παρατηροῦνται δύο εὐμεγέθεις λίθοι, κείμενοι κατὰ χώραν, ἐξ ὧν ὁ πρὸς τὰ δεξιὰ διατηρεῖται καλύτερον καὶ ἔχει διαστάσεις: 1 μ.×.50×.35. Παρ' αὐτὸν κατέκειτο ἡ μεγάλη πλάξ, 1.40×.75×.27 μ. Ἴχνη γομφώσεως δὲν φαίνονται, οὔτε ἐπὶ τῶν λιθίνων βάσεων οὔτε ἐπὶ τῆς πλακός, ἀλλ' ὅτι αὕτη ὠρθώνετο ἐπὶ μιᾶς ἐκ τούτων ἐδείχθη, ὅταν εὑρέθη τεμάχιον ἐπικράνου, εἰκ. 2, τοῦ ὁποίου ἡ κάτω ἕδρα παρουσιάζει ἀναθύρωσιν καὶ πλάτος .27, πράγματα ἀκριβῶς ἀπαντῶντα καὶ ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ πλακωτοῦ λίθου. Τὸ μῆκος τοῦ ἐπικράνου δὲν διετηρήθη, ἀλλὰ τὸ ὕψος εἶναι ἀκριβῶς τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ τῆς ἀντιστοίχου βάσεως, δηλ. 0,35. Ἡ συμφωνία μεταξὺ τῶν τριῶν μερῶν τοῦ οὕτω συγκροτηθέντος στύλου ἐκτείνεται περισσότερον· τὸ ὕψος τῆς πλακὸς 1.40, εἶναι διπλάσιον τοῦ ἡνωμένου ὕψους τοῦ ἐπικράνου καὶ τῆς βάσεως (35 + 35) καὶ ἀποτελεῖ τὰ $^2/_3$ τοῦ ὅλου στύλου. Μετὰ ταῦτα δὲν μένει ἀμφιβολία, ὅτι ἐπὶ τῶν δύο λιθίνων βάσεων θὰ ὑψώνοντο δύο τοιοῦτοι στῦλοι[1] καὶ ἡ συμπλήρωσις τῆς ὅλης προσόψεως μέχρι τοῦ μνημονευθέντος ὕψους εἶναι βεβαία.

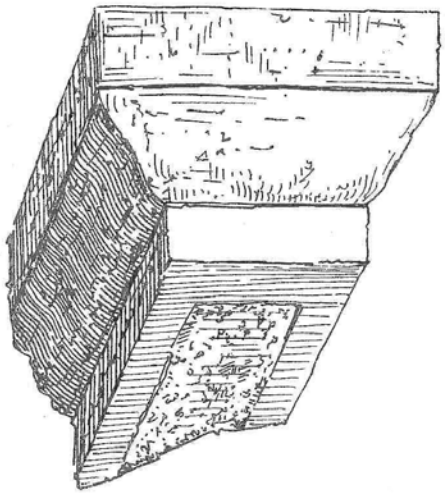

Εἰκ. 2. Ἐκ τοῦ ἐπικράνου.

Τὴν ἀκριβῆ θέσιν τῶν στύλων ὡς καὶ τὰς λοιπὰς διαστάσεις δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν ἐπὶ τῆς εἰκ. 3. Βεβαίως διὰ τὴν τραχύτητα τῆς τοιχοδομίας καὶ τὴν σχετικὴν φθορὰν τῆς ἐπιφανείας τῶν λίθων ἡ εἰκὼν ἔχει θεωρητικὸν χαρακτῆρα, ἀλλ' ὅμως αἱ διαστάσεις εἶναι ἀκριβεῖς. Τοῦτο ὀφείλομεν εἰς τὴν εὐτυχῆ διατήρησιν τοῦ ἐρειπίου, διότι οἱ τοῖχοι, πρὸ πάντων τοῦ ναοῦ Α, διατηροῦνται παντοῦ εἰς ὕψος .50 μέχρι 1.40 μ., σῴζουν δὲ καὶ τὸ πάχος αὐτῶν ἀδιαφιλονίκητον, ἐκτὸς ἐὰν πρόκηται περὶ διαφορᾶς 3 - 4 τὸ πολὺ ἑκατοστῶν. Οἱ λίθοι στεροῦνται τῆς λεπτῆς ἐπεξεργασίας τῶν ἀναθυρώσεων κατὰ τοὺς ἁρμούς, οὐδα-

[1] Εἰς τὴν παρακολουθήσασαν τὴν δευτέραν ἀνασκαφὴν σύζυγόν μου ἐπῆλθε πρῶτον ἡ ἰδέα, ὅτι ἡ πλάξ θὰ συνανῆκε μὲ τὴν βάσιν. Ἡ εὐτυχὴς ἰδέα ἐβεβαιώθη μετὰ 2 - 3 ἡμέρας μὲ τὴν εὕρεσιν τοῦ ἐπικράνου. Τὴν πλάκα ἀνεστηλώσαμεν εἶτα στερεώσαντες αὐτὴν κατὰ τὸν ἀρχαῖον τρόπον, διὰ γόμφου μολυβδοχοηθέν. τος. Ἐπεθέσαμεν καὶ τὸ ἐπίκρανον, ἀλλ' ἄνευ γομφώσεως, ὥστε, ὅταν κατόπιν ὁ Α. Πετρίτσης ἐν ἀπουσίᾳ μου ἐπῆρε τὰς δύο ἐξαιρέτους φωτογραφίας τῶν ναῶν, τὸ ἐπίκρανον ἀτυχῶς εἶχε καταρριφθῆ ὑπὸ ποιμενοπαίδων καὶ δὲν περιελήφθη εἰς τὰς εἰκόνας.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

μοῦ συνάπτονται διὰ μεταλλίνων συνδέσμων, οὔτε ἐλαξεύθησαν ἀρκετὰ κατὰ τὴν πρόσοψιν, ἀλλ᾽ ὅμως, ἐπειδὴ παρέχονται ἀφ᾽ ἑαυτῶν πλακοειδεῖς, ἀποτελοῦν ἐξαίρετον ὑλικὸν εἰς τὴν εὔκολον συγκρότησιν μονίμου κτίσματος καὶ δὲν ἀπεμακρύνθησαν οὐσιωδῶς ἐκ τῆς ἀρχικῆς των θέσεως. Ἡ στενὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ Α εἶναι 7.50 μ., ἡ δὲ μακρὰ 11.25 μ. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἀριθμὸς εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἡμιό-

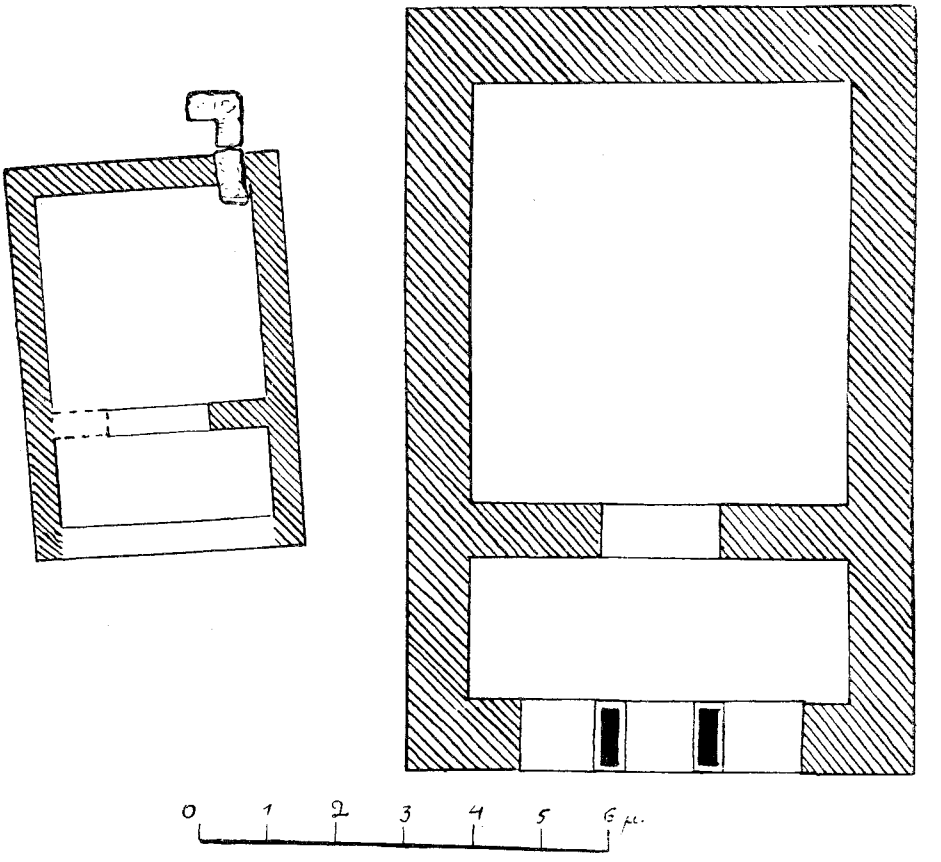

Εἰκ. 3. Διαγράμματα τῶν ναῶν τοῦ Ταξιάρχη.

λιον τοῦ μικροτέρου (11.25 = 7.50 + 3.75), ἀριθμητικὴ σχέσις, ἣν θὰ ἴδωμεν πολλάκις ἐπαναλαμβανομένην.

Ἐντεῦθεν μὲ τὴν προϋπόθεσιν, ὅτι ἐπὶ τῶν μεγάλων διαστάσεων θὰ ἔχωμεν στρογγύλον ἀριθμὸν ποδῶν, ἐξάγομεν μῆκος ποδὸς .31.2.5, ὥστε ἐπὶ μὲν τῶν στενῶν νὰ εἶναι 24 ἐπὶ δὲ τῶν μακρῶν πλευρῶν 36 τοιαῦται μονάδες. Τὸ κλειστὸν μέρος τῆς ἀνατολικῆς προσόψεως εἰς τὸ ὕψος τῶν πλακῶν τῶν στύλων εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἥμισυ τοῦ ὅλου πλάτους, δηλ. 3.75 μ. (1.605 + .27 + .27 + 1.605) = 12

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

πόδες. Ἀκολουθεῖ, ὅτι τὸ ἀνοικτὸν μέρος εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος ἀποτελεῖ τὸ ἕτερον ἥμισυ, 3.75 μ. Τὰ τρία θυρώματα μὲ τὴν σωστὴν τοποθέτησιν τῶν πλακῶν ἐπὶ τῶν βάσεων εἶναι ἀκριβῶς ἴσα πρὸς ἄλληλα, ὅτε ἔχουν πλάτος ἕκαστον 1.25 μ. δηλ. 4 ποδῶν. Ἀριθμοὶ στρογγύλοι τοιούτων ποδῶν παρατηροῦνται καὶ ἄλλοι. Οὕτω τὸ ἐσωτερικὸν πλάτος τοῦ σηκοῦ καὶ τοῦ προδόμου εἶναι 18 ποδῶν (=5.63), ὅτε ἕκαστος τῶν μακρῶν τοίχων ἔχει πάχος 3 (ἐμέτρησα .95), καὶ τὸ μῆκος εἶναι ἀκριβῶς 20 ποδῶν (=6.25). Ἡ ἀπόστασις ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τῆς προσόψεως μέχρι τῆς ἐσωτερικῆς γραμμῆς τοῦ θυραίου τοίχου εἶναι 3.85 (1 μ. ὁ τοῖχος τῶν στύλων, 2,05 τὸ βάθος τοῦ προδόμου, .80 ὁ ἐσωτερικὸς τοῖχος), ποσόν, ὅπερ ἐλαττούμενον κατὰ .10 σημειώνει πιθανῶς ἐπὶ τοῦ κατωφλίου τὴν ἐσωτερικὴν γραμμὴν τῆς κλειομένης θύρας, ἂν καὶ σχετικὸν χάραγμα ἢ ἄλλαι ὀπαὶ ἐπὶ τοῦ μονολίθου κατωφλίου δὲν παρατηροῦνται, καὶ ἀποτελεῖ 12 πόδας. Ἀναγκαία συνέπεια μετὰ τοῦτο εἶναι, ὅτι ἀπὸ τῆς ὑποτεθείσης γραμμῆς μέχρι τοῦ δυτικοῦ πέρατος τοῦ ναοῦ ἡ ἀπόστασις θὰ εἶναι ποδῶν 24, ἐπειδὴ δὲ τὸ ἐσωτερικὸν μῆκος τοῦ σηκοῦ ὡρίσθη εἰς 20 πόδας, ὁ δυτικὸς τοῖχος προσέλαβε τὸ ἐξαιρετικὸν καὶ ἄλλως ἀνεξήγητον πάχος τῶν 1,15 μ. Τόσον ἐπίμονος ἦτο ἡ θέλησις τοῦ ἀρχιτέκτονος νὰ ἐργάζεται τοὐλάχιστον ἐπὶ τῶν μεγαλυτέρων διαστάσεων μὲ ὡρισμένα πολλαπλάσια τῆς αὐτῆς μονάδος. Ἡ μονὰς αὕτη, ἐπαναλαμβανομένη 36, 24, 20, 18, 12 καὶ 4 φορὰς ἐπὶ τῶν ἄνω διαστάσεων σημαίνει ἀναντιρρήτως πόδα μήκους .3125 τοῦ μέτρου ἀκριβῶς. Τοιοῦτον πόδα δὲν ἀναφέρουν τὰ ἐγχειρίδια [1], ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς ἐν Νεμέᾳ φαίνεται, ὅτι ἐφηρμόσθη ὁ αὐτός. Οἱ κκ. Clemensen καὶ Vallois [2] ἐδέχθησαν εἰς τοὺς ὑπολογισμούς των πόδα .312, ἀλλ' ἡ προσθήκη τῶν $\frac{5}{10000}$ μ. ἀνταποκρίνεται πληρέστερον εἰς τὰς μετρήσεις. Μετὰ τὰς ἑλληνοδανικὰς ἀνασκαφὰς τῆς Καλυδῶνος τοῦ παρελθόντος ἔτους ἐβεβαιώθη ὁ αὐτὸς ποὺς εἰς ἱκανὰς διαστάσεις τοῦ ναοῦ τῆς Λαφρίας Ἀρτέμιδος. Οἱ λίθοι τοῦ κρηπιδώματος, τόσον οἱ μετὰ συνδέσμων διπλοῦ ταῦ ὅσον καὶ οἱ παλαιότεροι, μετὰ ζητοειδῶν, ἐπαναλαμβάνουν πλειστάκις τὸ μέγεθος 1.25 μ., δηλ. 4 ποδῶν. Αἱ μεγάλαι διαστάσεις τοῦ ναοῦ ἐπὶ τῆς εὐθυντηρίας εἶναι 31.60×14.92, ὥστε ἂν ἀφαιρεθῇ ἀπὸ τῆς μακρᾶς πλευρᾶς ἡ εὐθυντηρία (.18 + .18), τὸ μῆκος ἀποβαίνει ἀκριβῶς ἑκατόμπεδον [3]. Ὁμοίως ἑκατόμπεδος, μὲ τὸν αὐτὸν πόδα ὡς βάσιν, εἶναι καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ποσειδῶνος ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Μολυκρείου, τὸν ὁποῖον πέρυσι ἀνέσκαψεν ὁ κ. Ὀρλάνδος καὶ πρὸ ὀλίγου ἐδημοσίευσε [4].

---

[1] Ἰδὲ π. χ. τοὺς πίνακας παρὰ Nissen, Handbuch der Altertumsw. I 2, 835.

[2] BCH, 49, 1925, 1 - 20. Ἰδὲ κυρίως σελ. 10 - 11.

[3] Προσωρινὴν ἔκθεσιν περὶ τῶν ἀνασκαφῶν ἐν Καλυδῶνι ἰδὲ BCH, 1926, 556 κέ. καὶ AJA, τ. 31, 124 κέ.

[4] Παράρτημα τοῦ Ἀρχαιολ. Δελτίου 1924 - 1925 σελ. 55 - 64. Ὁ ναὸς ἐπὶ τῆς εὐθυντηρίας μετρεῖ 31.45×14.37, ὡς νεώτερος δέ, φαίνεται, ὅτι ἐσχεδιάσθη τοὐλάχιστον συμφώνως πρὸς τὸ πρότυπον τοῦ γειτο-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

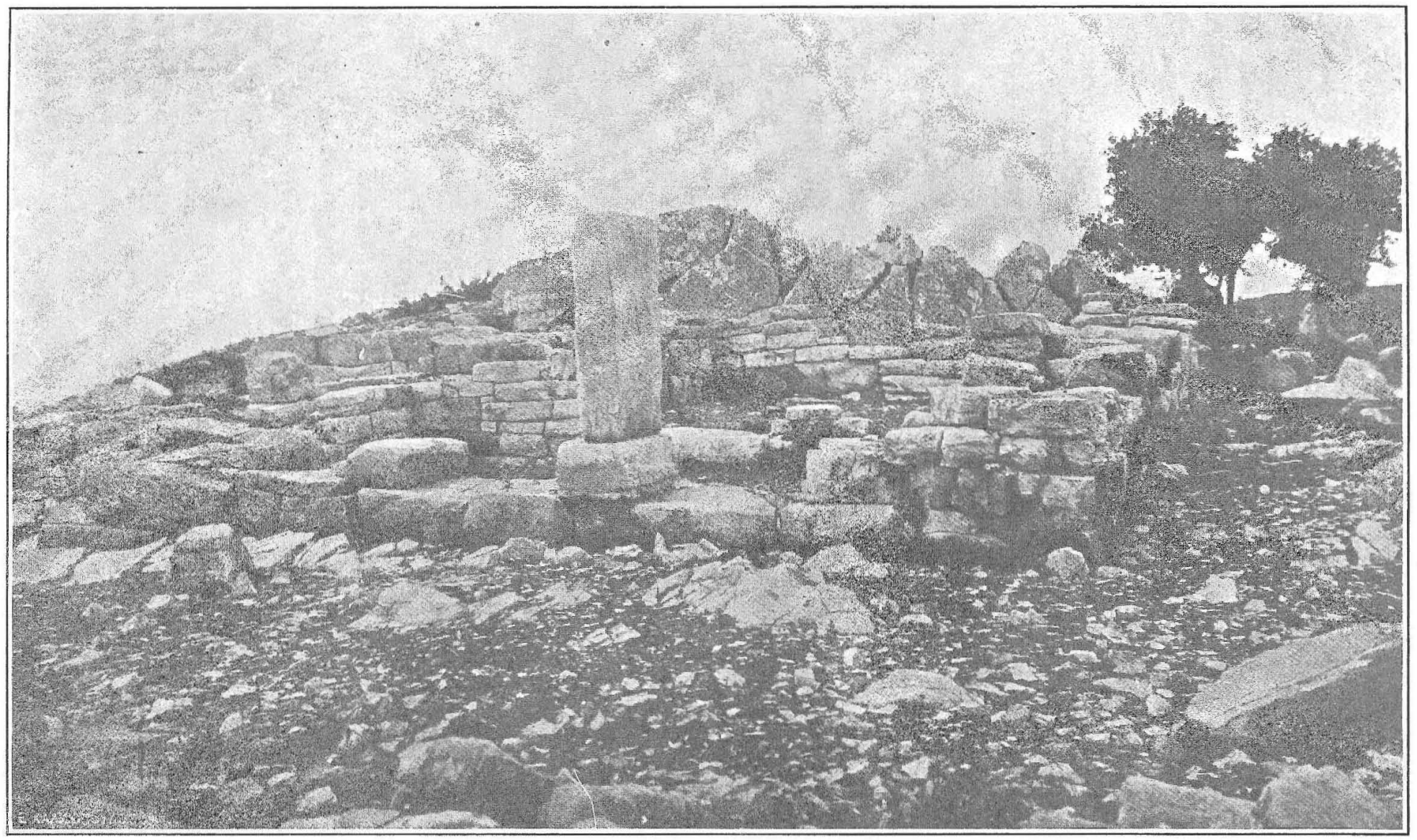

Εἰκ. 4. Τὰ ἐρείπια τῶν ναῶν ἐξ ἀνατολῶν.

Τοῦ μικροτέρου ναοῦ ἡ διατήρησις δὲν εἶναι τόσον καλή, μάλιστα κατὰ τὴν πλευρὰν τῆς εἰσόδου. Εἶναι ἐν τούτοις πιθανόν, ὅτι καὶ ἐδῶ οἱ τοῖχοι τῶν μακρῶν πλευρῶν ἐγωνιοῦντο καὶ δὲν κατέληγον εἰς παραστάδας. Δυσεξήγητος εἶναι ἡ μετασκευή, καθ' ἣν ἐπεχείρησαν νὰ κάμουν μακρότερον καὶ στενώτερον τὸν μικρὸν ναόν, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς διατηρηθείσης ΒΔ γωνίας, ἀποτελουμένης ἐκ δύο λίθων, κειμένων κατὰ χώραν ἐπὶ τοῦ ἀρχαιοτέρου κτίσματος. Τούτου αἱ ὁριζόντιοι διαστάσεις διατηροῦνται πᾶσαι καὶ φανερώνουν, ὅτι ὁ ἀρχιτέκτων ἠθέλησε μὲ μικρὰς τροποποιήσεις νὰ ἀναπαραγάγῃ τὸν μεγαλύτερον ναὸν εἰς τὸ ἥμισυ μέγεθος. Οὕτω αἱ μακραὶ πλευραὶ μετροῦν 5.75 μ., ἔχουν δηλ. μῆκος 18 ποδῶν, ἀντὶ τῶν 36 τοῦ μεγαλυτέρου, εἰς ὃ προσετέθη .125 μ. (18 π.=5.625 μ.) καὶ αἱ στεναὶ μῆκος 12 ποδῶν, εἰς ὃ προσετέθησαν 25 ἑκατοστὰ (12 π.=3.75 +.25=4.00 μ.). Ὡς βλέπομεν ἡ προσθήκη εἰς τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ εἶναι διπλασία ἀκριβῶς τῆς προσθήκης εἰς τὸ μῆκος. Οἱ τοῖχοι πάντες ἔχουν πάχος .45 μ., ὅπως ἐμέτρησα μὲ σχετικὴν πάντοτε ἀκρίβειαν. Ἀκολουθεῖ, ὅτι τὸ ἐσωτερικὸν μέγεθος τοῦ σηκοῦ εἶναι ἀκριβῶς τετράγωνον. Ἐμέτρησα 3.15 ἐπὶ τῆς πρὸς ἀνατολὰς πλευρᾶς καὶ 3.10 ἐπὶ τῆς ἄλλης, διαστάσεις, ὧν ἡ διαφορὰ πρὸς τὴν θεωρητικῶς ἀκριβῆ 3.125 δύναται νὰ παροραθῇ. Ἐκ τούτων καταφαίνεται ὁ σκοπὸς τῶν μικρῶν τροποποιήσεων. Μὲ τὴν προσθήκην εἰς πλάτος ἐπετεύχθη μεγαλυτέρα εὐρυχωρία ἐντὸς τοῦ σηκοῦ, μὲ τὸ ἥμισυ δὲ τοῦ αὐτοῦ μεγέθους τὸ προστεθὲν εἰς τὸ μῆκος κατωρθώθη, ὥστε ὁ πρόναος διατηρῶν τὰς κανονικὰς αὐτοῦ διαστάσεις, μὲ βάθος ἥμισυ τοῦ πλάτους ὡς ἐπὶ τοῦ Α, νὰ μὴ ζημιώσῃ εἰς ἔκτασιν τὸν σηκόν. Ἐπὶ τοῦ μεγαλυτέρου ναοῦ ὁ σηκὸς ἐξωτερικῶς, ὑπολογιζομένων δηλ. καὶ τῶν τριῶν τοίχων ὡς καὶ μικροτάτου μέρους, 10 ἑκατοστῶν, ἐκ τοῦ θυραίου τοίχου, εἶναι ἀκριβῶς τετράγωνος μὲ πλευρὰν 24 ποδῶν = 7.50 μ., ἐνῷ τὸ ἐσωτερικὸν εἶναι κατὰ τὸν μέγαν ἄξονα μακρότερον κατὰ δύο πόδας. Τὸ ἀντίθετον συνέβη ἐπὶ τοῦ μικροτέρου. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ σηκοῦ ἀνεπτύχθη εἰς τετράγωνον, ἐνῷ τὸ ἐξωτερικὸν ἐξετάθη μᾶλλον εἰς πλάτος (4.00×3.75). Διὰ τὰς προσηρμοσμένας εἰς τὸ μικρὸν μέγεθος καὶ ἄλλως ἀνεξηγήτους ἀναλογίας εἶναι φανερόν, ὅτι ὁ ναὸς Β ἐσχεδιάσθη βραδύτερον καὶ εἶναι ἀπότοκος οὕτως εἰπεῖν τοῦ μεγαλυτέρου.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐβεβαιώθημεν, ὅτι τοὐλάχιστον τὸ μέγιστον μέρος τῶν ὑπολογισμῶν τοῦ ἀρχιτέκτονος ὡς πρὸς τὸν καταρτισμὸν τῶν σχεδίων δὲν μᾶς

νικοῦ καὶ περιφημοτέρου ναοῦ τῆς Λαφρίας. Ἐντεῦθεν ἡ μελέτη τῶν δύο ναῶν δύναται ἀμοιβαίως νὰ προαχθῇ ἐκ τῆς συγκρίσεως. Οὕτω ἀναμφιβόλως καὶ ἐπὶ τῆς Λαφρίας πρέπει νὰ δεχθῶμεν παρομοίας κιονοστοιχίας ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ σηκοῦ ὡς ἐπὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος (πρβλ. BCH, 1926, 558).

Ἐπειδὴ καλὸν εἶναι νὰ διορθώνωνται καὶ τὰ πλέον εὐεξήγητα λάθη, σημειοῦμεν, ὅτι ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ κ. Ὀρλάνδου ἔγινε κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1926, μετὰ τὴν ἐν Καλυδῶνι, καὶ ὄχι τοῦ 1925 ὡς ἀναφέρεται εἰς τὴν σελ. 56 ἑ. ἀ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

διέφυγε. Ἀκόμη ἐδιδάχθημεν ἱκανὰ καὶ περὶ τοῦ ἐν χρήσει συστήματος τῶν ἀναλογιῶν, πρᾶγμα, ὅπερ ἐνθαρρύνει εἰς τὸ νὰ προβῶμεν εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τῆς ὅλης προσόψεως τοῦ ναοῦ Α. Ἐπειδὴ οὐδὲν ἴχνος παρετηρήθη λίθου εἰργασμένου ἰδιαιτέρως, ὥστε νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἐπιστύλιον, γεῖσον ἢ τρίγλυφος, ἀλλὰ μόνον ἀπεμακρύνθη μέγας σωρὸς ὀρθογωνίων κοινῶν ἢ πλακομόρφων λίθων, ἀκολουθεῖ, ὅτι τὸ κτίσμα θὰ ἦτο ὑπὲρ τοὺς στύλους, ὅσον εἶναι νοητόν, ἁπλοῦν.

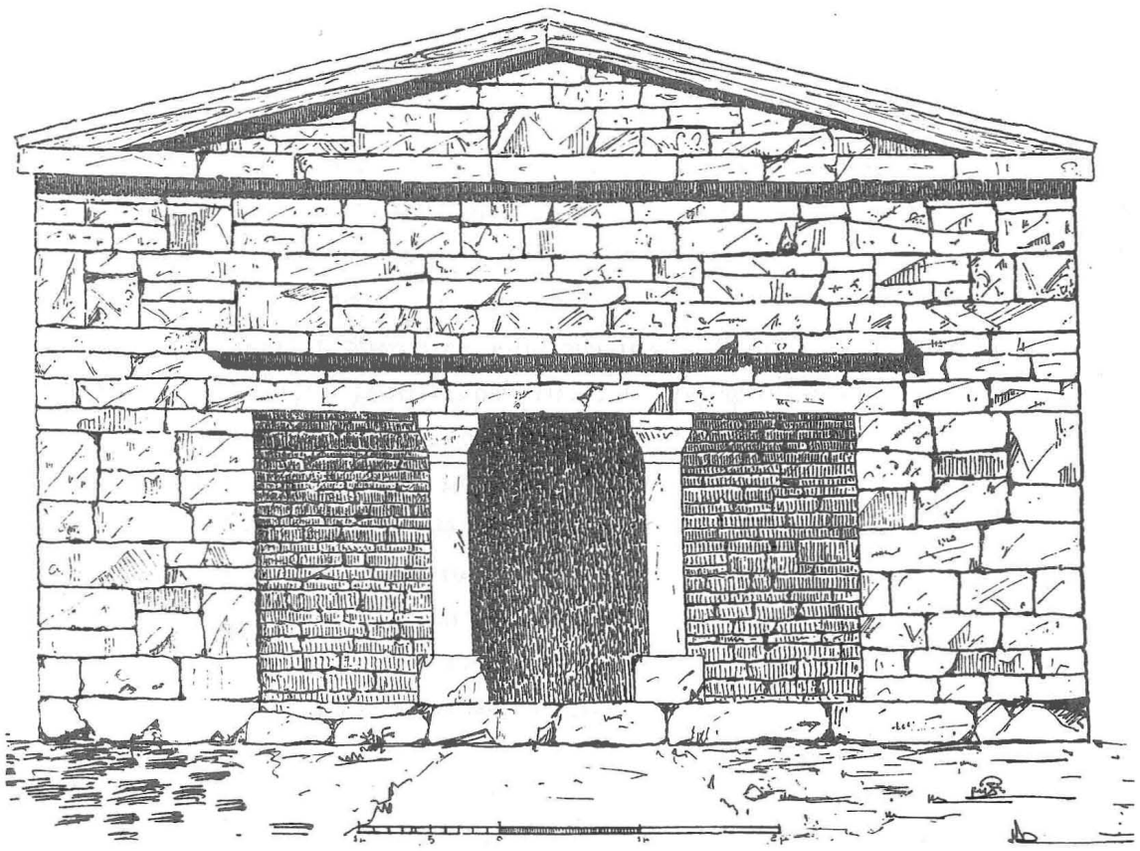

Εἰκ. 5. Ἀναπαράστασις μεγαλυτέρου ναοῦ (Α).

Τὸ γεῖσον ἐν τούτοις, τόσον τὸ ὑπεράνω κανονικόν, ὅσον καὶ τὸ ὑπὲρ τὰ τρία θυρώματα, ἦτο ἄριστα δυνατὸν νὰ ἐσχηματίζετο δι' ἁπλῶν προεχουσῶν πλακῶν (εἰκ. 5). Ἐπίσης διὰ τοῦ αὐτοῦ ὑλικοῦ ἦτο εὔκολον νὰ κτισθῇ τὸ ἀέτωμα, τοῦ ὁποίου τὴν ὕπαρξιν παρὰ τοὺς κεράμους τῆς στέγης βεβαιώνουν, ὡς θὰ ἴδωμεν, τὰ εὑρεθέντα συντρίμματα ἐπαετίδος. Κατὰ ταῦτα τὸ ζήτημα τῆς ἀναπαραστάσεως ἁπλοποιεῖται μεγάλως καὶ συνίσταται μόνον εἰς τὴν εὕρεσιν τῶν διαστάσεων.

Τὸ πάχος τῆς πλακός, ἥτις ἀποτελεῖ τὸν κορμὸν τοῦ στύλου, ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, ὅτι εἶναι .27 μ. Ἡ διάστασις, ἂν καὶ μικροτέρα πασῶν, δὲν εἶναι τυχαία, ὅπως θὰ ἐνόμιζε κανείς, ὁρμώμενος ἐκ τῆς φανερᾶς προχειρότητος τοῦ κτίσματος.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Ὡς εἴδομεν τὰ δύο ἑκατέρωθεν τμήματα τῶν τοίχων μετὰ τῶν στύλων (1.60+ .27+.27+1.60) ἀποτελοῦν τὸ ἥμισυ ἀκριβῶς τῆς προσόψεως, τὸ δὲ ἕτερον μέρος τὰ 3 ἀνοίγματα, ἐξ ὧν ἕκαστον ἔχει πλάτος 4 ποδῶν. Εἶναι ἀληθές, ὅτι τὸ πάχος τῶν στύλων ἠδύνατο νὰ εἶναι μικρότερον ἢ μεγαλύτερον τοῦ ὑπάρχοντος χωρὶς μὲ τοῦτο νὰ ζημιωθῇ ἡ ἐπιζητηθεῖσα ἰσότης τῶν δύο μερῶν. Ἀλλ' εἶναι σημαντικόν, ὅτι τὸ ὑπάρχον μέγεθος ἀνταποκρίνεται καλῶς εἰς τὴν θεωρητικὴν κατασκευὴν τῆς αὐτῆς πλευρᾶς ὡς ἑξαστύλου προσόψεως. Πράγματι ἂν εἰς τὴν θέσιν τῶν ἑκατέρωθεν τμημάτων τοποθετήσωμεν 4 ἔτι ὁμοίους στύλους θὰ ἔχωμεν τότε ἑξάστυλον πρόστασιν μετὰ πέντε μεταστυλίων, ἐξ ὧν τὰ δύο γωνιαῖα θὰ εἶναι καταλλήλως ἡλαττωμένα συμφώνως πρὸς τὴν γνωστὴν συνήθειαν. Τοῦτο σημαίνει κάποιαν ἔνδειξιν περὶ τῆς σκοπιμότητος τῆς διαστάσεως .27 μ. Ἀλλ' εἶναι δυνατὸν στηριζόμενοι ἐπὶ τῶν ἀριθμῶν νὰ ἐπιτύχωμεν μεγαλυτέραν σαφήνειαν

Ὡς ἤδη παρετηρήσαμεν, ἡ μεγίστη διάστασις ἐπὶ τοῦ ναοῦ Α εἶναι ἡ τῶν 36 ποδῶν, ἡ δὲ ἐλαχίστη ἡ τῶν τεσσάρων. Αἱ λοιπαὶ τῶν 24, 18, 12 ἀποτελοῦν τὰ $^2/_3$, τὸ $^1/_2$ καὶ τὸ $^1/_3$ τῆς μεγίστης, ἀνήκουν δὲ πᾶσαι εἰς τὸ ἀριθμητικὸν σύστημα, ὅπερ βάσιν εἶχε τὸν ἀριθμὸν ἓξ ὡς τέλειον ἀριθμόν, καθὰ ἔλεγον οἱ παλαιοί [1]. Τὸ μέγεθος τῶν 4 ποδῶν πρέπει νὰ ἐχρησίμευσεν ὡς μονάς. Διότι ὄχι μόνον ὑπάρχει εἰς τὸν ὑπολογισμόν, ἐπειδὴ ἓξ τοιαῦτα μεγέθη ἀποτελοῦσι τὴν στενὴν πλευρὰν καὶ τὸν σηκόν, ἐννέα τὴν μακρὰν καὶ τρία τὸν πρόναον, ἀλλ' εἶναι καὶ αἰσθητή, ἐπειδὴ ἀνὰ μίαν τοιαύτην μονάδα ἀπῄτησεν ἕκαστον ἐκ τῶν τριῶν θυρωμάτων. Ἐνδέχεται διὰ τοῦτο τὰς μικροτέρας διαστάσεις νὰ ἀποτελοῦν ὑποδιαιρέσεις τῆς αὐτῆς μονάδος. Πράγματι τὸ ἔνατον τῶν 4 ποδῶν, δηλ. τὰ $^4/_9$ τοῦ ποδός, ὅπερ ἰσοῦται πρὸς .1388 μ., εὑρίσκομεν εἰς πλήρη ἐφαρμογὴν ὡς τὴν μικροτάτην μονάδα. Οὕτω δύο μονάδες συνιστῶσι τὸ πάχος τῆς πλακὸς (.1388+ .1388=.2776) δέκα τὸ ὕψος αὐτῆς (10×.1388=1.3888) καὶ ἀνὰ $2\,^1/_2$ τὸ ὕψος τοῦ ἐπικράνου καὶ τῆς βάσεως (.1388+.1388+.0694=.347) [2]. Τὸ ὅλον ὕψος τοῦ στύλου, ὅπερ εἶναι συγχρόνως καὶ τὸ ὕψος τοῦ θυρώματος, περιλαμβάνει 15 μικρὰς μονάδας (=2,082), ἤ, ἂν ὑπολογίσωμεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν 4 ποδῶν, μίαν μονάδα καὶ $^2/_3$ αὐτῆς (=9+6). Αἱ ἀκριβεῖς αὗται ἀντιστοιχίαι σημαίνουν ὄχι μόνον, ὅτι ἀληθὴς εἶναι ἡ περὶ τῶν μονάδων ὑπόθεσις, ἀλλ' ὅτι καὶ βεβαιοτάτη εἶναι ἡ γενομένη συγκρότησις τοῦ στύλου. Τὸ ὕψος ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου μέχρι

---

[1] Vitruv. III, 1, 5. Ἂν ἔχωμεν ἐπὶ τῶν ναῶν τοὺς ἀριθμοὺς 20, 15, 10, $2\,^1/_2$ τοῦτο δὲν σημαίνει, ὅτι ἔγινε χρῆσις δύο διαφόρων συστημάτων, τοῦ δεκαδικοῦ δηλ. καὶ τοῦ ἑξαδικοῦ. Πραγματικῶς πρόκειται περὶ ἑνὸς συστήματος, ἀφοῦ ὁ ἀριθμὸς 10, ὡς *ἐπιδίμοιρος* συνάπτεται πρὸς τὴν βάσιν, τὸν ἀριθμὸν ἓξ. Προχείρως διδακτικὴ εἶναι ἡ παρὰ Βιτρουβίῳ ἔ. ἀ. 1, 6 interpolatio τοῦ μαθηματικοῦ. Πρβλ. καὶ Daremberg-Saglio, Arithmetica.

[2] Ἡ ἀπόκλισις ἀπὸ τῶν μετρήσεών μου, .27, 1.40, καὶ .35 μ., εἶναι ἐντελῶς ἀσήμαντον πρᾶγμα.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

τῆς κάτω ἐπιφανείας τοῦ γείσου θὰ εὕρωμεν μὲ μεγάλην πιθανότητα ἐνθυμούμενοι, ὅτι ἐπὶ ἱκανῶν ἑξαστύλων προστάσεων ἀρχαίων ναῶν (Ἀφαίας, Διὸς Ὀλυμπίας, Ποσειδῶνος Παίστου) τὸ ὕψος τοῦτο εἶναι παραπλήσιον πρὸς τὸ ἥμισυ τοῦ πλάτους. Ἐὰν λοιπὸν ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου ναοῦ τὸ γεῖσον τεθῇ εἰς ὕψος 12 ποδῶν, τὸ μεταξὺ μέχρι τῶν θυρωμάτων διάστημα, θὰ εἶναι μιᾶς μεγάλης μονάδος καὶ $^1/_3$ αὐτῆς καὶ ἐπειδὴ εἶναι εὔλογον, νὰ σημειωθῇ τὸ ὕψος τοῦ ὑπερθύρου δι' ἰδιαιτέρου γείσου, πιθανώτατον εἶναι, ὅτι θὰ διατεθῇ εἰς τὸ ὑπέρθυρον τὸ $^1/_3$ τοῦτο, ὥστε τὸ ὅλον ὕψος τοῦ συγκροτήματος τῶν θυρωμάτων νὰ ἀποτελεσθῇ ἐκ δύο μονάδων, ἤτοι 8 ποδῶν. Τὰς διαστάσεις τοῦ ὕψους κατὰ σειρὰν παριστάνουν ἀκριβῶς οἱ στρογγύλοι ἀριθμοὶ τῶν μικρῶν μονάδων, 15, 3, 18, 9 καὶ 27.

Τὸ μῆκος τοῦ γείσου τῶν θυρωμάτων ἐξετείναμεν μέχρι τοῦ ἄκρου τοῦ ἐπικράνου ὑπὲρ τὸν ἑκατέρωθεν νοητὸν στῦλον. Ὡς μέγιστον πλάτος τοῦ ἐπικράνου ἐμετρήθη κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν .44 (πρβλ. εἰκ. 2). Ἀλλ' ἐὰν τὸ γεῖσον καλύψῃ τὸ ἐπίκρανον εἰς τὴν πιθανὴν ἔκτασιν τῶν .4281 μ., θὰ καταλάβῃ μῆκος 4 μεγάλων καὶ 36 μικρῶν μονάδων, ὁ δὲ ἑκατέρωθεν ἐπὶ τοῦ τοίχου ὑπολειφθεὶς χῶρος θὰ καταστήσῃ καὶ πάλιν αἰσθητὴν τὴν μονάδα τῶν 4 ποδῶν [1].

Ἀνάλογοι εἶναι τέλος ἀμφότεραι αἱ μονάδες πρὸς τὴν μεγίστην διάστασιν τῆς προσόψεως τῶν 24 ποδῶν. Ἡ ἀναλογικὴ σχέσις δὲν εἰκονίζεται μόνον διὰ τῶν ἀφῃρημένων ἀριθμῶν τοῦ $^1/_6$ καὶ τοῦ $^1/_{54}$. Τοῦτο δὲν θὰ ἦτο ἀρκετόν. Ἀλλὰ τὰ πραγματικὰ καὶ ἐφηρμοσμένα μεγέθη τοῦ πλάτους τῶν θυρωμάτων καὶ τοῦ πάχους τῶν στύλων εὑρίσκουν τὴν κανονικὴν θέσιν των ἐπὶ τῆς κατασκευῆς, ἂν αὕτη θεωρητικῶς ἀποβῇ ὁμοιομερὴς καὶ ἑξάστυλος. Διότι τότε, ὡς εὑρίσκεται δι' ὑπολογισμοῦ [2], ἑκάτερον ἐκ τῶν γωνιαίων μεταστυλίων θὰ ἔχῃ τὸ νομίμως ἠλαττωμένον πλάτος τῶν τριῶν ποδῶν [3].

Ἡ ἀκρίβεια τῶν ἐφαρμοσθεισῶν πολυαρίθμων ἀναλογιῶν διδάσκει, ὅτι αἱ διαστάσεις τῶν στύλων δὲν ὑπηγορεύθησαν ἐκ τῆς εὐτελείας τῆς κατασκευῆς, οὔτε ἐκ τῆς δυσκολίας νὰ εὑρεθῶσι μεγαλύτεροι λίθοι. Τοὐναντίον αἱ πολὺ μελετημέ-

---

[1] Ἂν εἰς τὸ μῆκος τῶν 12 π. (3×4) = 3.75 μ. προστεθῇ τὸ πάχος 4 στύλων (.2776 × 4) 1,1104 μ. καὶ .1406 ἐκ τῶν ἐπικράνων τῶν νοητῶν στύλων (.0703 + .0703 ἀντὶ τοῦ ὑπάρχοντος .0812 + 0812) θὰ ἔχωμεν ἄθροισμα 5,00 μ., ὑπόλοιπον δὲ 1.25 μ. ἐπὶ ἑκατέρου ἄκρου, δηλ. 4 πόδας. — Εἰς τὸν τυχὸν ἀμφιβάλλοντα περὶ τῆς βασιμότητος τῶν ἀνωτέρω ὑπολογισμῶν ὑπενθυμίζομεν τὴν ἔκδηλον τάσιν τοῦ ἀρχιτέκτονος νὰ ἐπιδιώκῃ πανταχοῦ ἀναλογίας.

[2] Ἂν εἰς τοὺς 12 πόδας τῶν τριῶν θυρωμάτων προσθέσωμεν τοὺς $5\,^1/_3$ π. τῶν ἓξ στύλων ($^8/_9 \times 6 = ^{48}/_9$ π.) θὰ ὑπολειφθῇ ἐκ τῶν 24 π. μέγεθος $6\,^2/_3$ π. Τὸ ὑπόλοιπον τοῦτο ἀνάγκη νὰ ἐλαττωθῇ κατὰ $^1/_3$ τοῦ ποδὸς ἑκατέρωθεν διὰ τὴν ὀρθὴν τοποθέτησιν τῆς .50 μ. πλατείας βάσεως, ὅτε ἀπομένει εἰς τὸν σχηματισμὸν τῶν δύο ἄκρων μεταστυλίων τὸ ποσὸν τῶν 6 ποδῶν.

[3] Τὸ ἀληθὲς εἶναι, ὅτι ἐπὶ τῶν κιονοστοιχιῶν ἡ στένωσις τῶν γωνιαίων μεταστυλίων εἶναι σημαντικῶς μικροτέρα. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπαναλαμβάνωνται μηχανικῶς αἱ αὐταὶ ἀναλογίαι, προκειμένου περὶ κατασκευῶν διαφορετικῶν εἰς τὴν πρᾶξιν.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ναι αὗται ἀναλογίαι πείθουν ἰσχυρῶς, ὅτι πρόκειται περὶ ἐφαρμογῆς ἤδη γνωστοῦ καὶ ἐξηκριβωμένου σχεδίου κατασκευῆς, ἀναγομένου εἰς προσόψεις μετὰ τοιούτων θυρωμάτων. Παραδείγματα ναῶν δὲν λείπουν καὶ μάλιστα ἐκ τῆς γειτονίας τοῦ ἡμετέρου ἱεροῦ. Ἐν Θέρμῳ ὁ μέγας ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος δὲν ἐκοσμεῖτο κατὰ τὴν εἰς τὸν σηκὸν εἴσοδον διὰ τῆς συνήθους προστάσεως τῶν κιόνων ἐντὸς παραστάδων, ἀλλ' ἐκλείετο διὰ τοίχου μετὰ δύο θυρωμάτων [1]. Τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς παρατηρεῖται καὶ ἐπὶ τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ τῶν Λοκρῶν [2]. Ἀλλ' ἀτυχῶς ἐπὶ τῶν δύο τούτων παραδειγμάτων οὐδεμία ἔνδειξις ὑπάρχει ὡς πρὸς τὴν ἀνωτέραν κατασκευὴν τῆς προσόψεως. Ἐπὶ τοῦ ναοῦ Α τοῦ Πριναῖ τῆς Κρήτης ὁ πρόναος ἐσχηματίζετο ὁμοίως, ἀλλὰ κατὰ τὴν πιθανωτάτην ἀναπαράστασιν τοῦ Pernier [3] ὁ κεντρικὸς στῦλος εἶχε τὸ μέγα ὕψος κίονος. Ἐπίσης δὲν ὠφελοῦν παραβαλλόμενοι ὁ ναὸς Β τοῦ Πριναῖ, ὁ ναὸς C τοῦ Σελινοῦντος καὶ τὸ ναΰδριον τοῦ παρὰ τὴν Ἐννεάκρουνον ἀρχαίου ἱεροῦ [4], διότι καὶ ἐπ' αὐτῶν οἱ παρακαμπτόμενοι τοῖχοι τοῦ προδόμου δὲν διετηρήθησαν εἰς ὕψος καὶ ἑπομένως δὲν γνωρίζομεν τὰ κατὰ τὸ μοναδικὸν αὐτῶν θύρωμα. Ἐν τούτοις πρόκειται εἰς σύγκρισιν σπουδαῖον ἀττικὸν οἰκοδόμημα, ὅπερ παρουσιάζει τὴν ἐκπληκτικωτέραν ὁμοιότητα καὶ διαφωτίζει πλήρως τὴν ἐν λόγῳ κατασκευήν. Εἶναι τοῦτο ἡ περίφημος Σκευοθήκη τοῦ Φίλωνος.

Ἡ Σκευοθήκη τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου ἐξηφανίσθη μέχρι τοῦ ἐλαχίστου λίθου ἐπὶ τῆς παραλίας τῆς Ζέας, ὅπου ἄλλοτε ὑψοῦτο. Ἀλλ' ὅμως ἕνεκα τῆς διασωθείσης ἀκεραίας ἐπιγραφῆς [5], τῆς περιεχούσης τὸ διεξοδικὸν πρόγραμμα τῶν ἐργασιῶν, εἶναι δι' ἡμᾶς τὸ γνωστότερον ἀρχιτεκτονικὸν ἔργον ἐκ τῆς ἀρχαιότητος. Διὰ τοῦτο πρὸ πολλῶν ἤδη ἐτῶν ἐπιφανὴς ἐρευνητὴς τῶν ἑλληνικῶν ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων, ὡς ὁ κ. Dörpfeld, ἐπεχείρησε γραφικὴν ἀναπαράστασιν τῆς Σκευοθήκης, ἥτις παραμένει εἰς τὰ πλεῖστα τοὐλάχιστον σημεῖα μέχρι σήμερον ἀκριβής. Ἐκ τῶν σχεδίων τούτου μεταφέρομεν ἐνταῦθα τὸ τῆς προσόψεως ἑκατέρας ἐκ τῶν στενῶν πλευρῶν (εἰκ. 6) ὡς ἀπαραίτητον εἰς τὴν διασάφησιν τῶν λόγων [6]. Ἂν καὶ ἐπ' αὐτῆς τὰ ἀνοίγματα ἐπὶ τοῦ τοίχου, ***αἱ θυραῖαι*** τῆς ἐπιγρα-

---

[1] Ἀρχαιολ. Ἐφημερὶς 1900, 174 (Σωτηριάδης). Ἐπὶ τῆς ἐν τῷ μέσῳ βάσεως φαίνεται, ὅτι παλαιότερον ἀντὶ κίονος ὑπῆρχε στῦλος.

[2] Koldewey - Puchstein πίν. 1 καὶ σελ. 2 εἰκ. 3.

[3] Annuario, 1, 19 - 111. Πρβλ. ἰδίως σελ. 76. Ἰδὲ καὶ πίν. VI αὐτόθι. Σχέδια τῶν ναῶν Α καὶ Β σελ. 27 εἰκ. 7.

[4] AM, 1911 σελ. 135 εἰκ. 4, σελ. 138, 1. Ὁ αὐτὸς Frickenhaus ἐν AM, 1910, 240 ἀναπαριστᾷ τὸ ἐν Δελφοῖς ὑπὸ τὸν νεώτερον ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς Προναίας κτίσμα ὡς καὶ τὸ *ἀμφιπολεῖον* τοῦ περιβόλου τῆς Ἀφαίας (Aegina 1, 490 καὶ 1, 98, 92) μετὰ τοίχου ἔμπροσθεν ἀνοιγομένου εἰς δύο θυρώματα.

[5] Dittenberger, Sylloge², 537.

[6] AM, 1883, 147 κέ., πίν. 8 - 9. Τὸ ἀρχιτεκτονικὸν μέρος ἐπραγματεύθη καὶ ὁ Fabricius ἐν Hermes, XVII, 551 κέ., τὸ ἐπιγραφικὸν ὁ Foucart ἐν BCH, VI, 540 κέ., μετὰ τὸν πρῶτον ἐκδότην Α. Μελετόπουλον.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

φῆς αἱ χωριζόμεναι διὰ τοῦ λεγομένου ***μετώπου,*** εἶναι δύο καὶ ὄχι τρία, ὡς ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου ναοῦ, ἐν τούτοις ἡ ὅλη κατασκευὴ καί, τὸ σπουδαιότερον, τὸ σύστημα τῶν ἀναλογιῶν εἶναι ἐντελῶς τὰ αὐτά. Ἡ μεγίστη διάστασις εἶναι ποδῶν 55, ἀλλ᾽ αὕτη, ὡς μὴ διαιρουμένη εἰς ἀριθμοὺς στρογγύλους, δὲν λαμβάνεται ὑπ᾽ ὄψιν, εἰμὴ μόνον εἰς τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ ὕψους, ὅπερ ἀπὸ τοῦ κατωφλίου μέχρι τοῦ γείσου εἶναι 27 καὶ ἡμίσεος ποδῶν. Αἱ λοιπαὶ ὑποδιαιρέσεις βάσιν ἔχουν διὰ τοῦτο τὸ μέγεθος τῶν 54 ποδῶν. Καὶ δή, ὡς ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου ναοῦ Α,

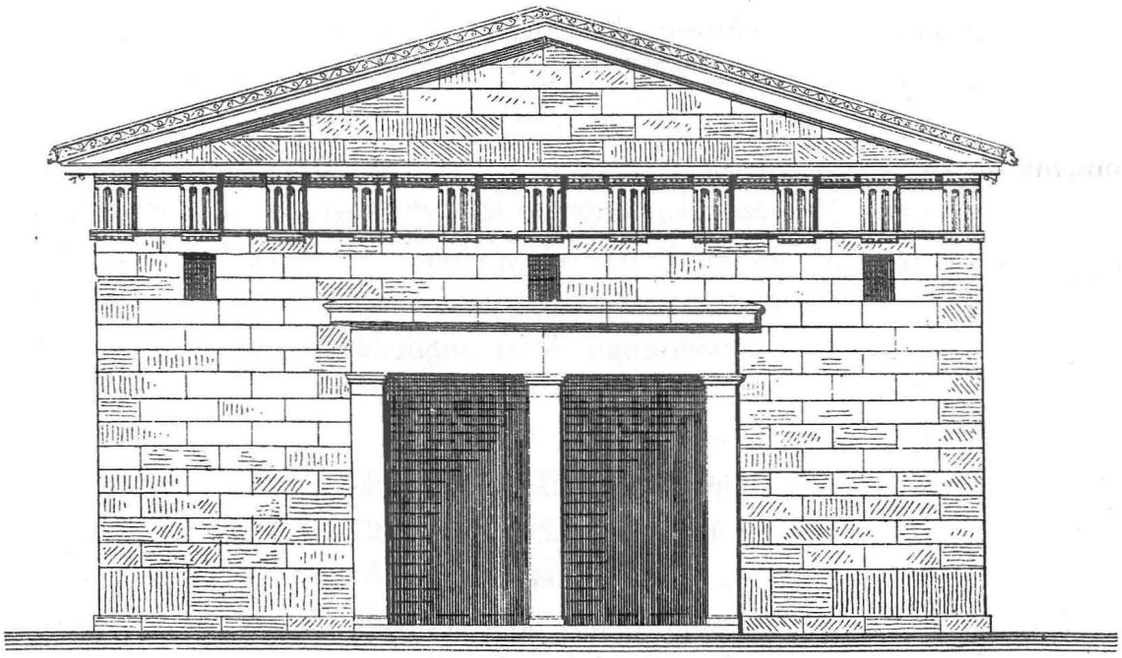

Εἰκ. 6. Πρόσοψις Σκευοθήκης Φίλωνος (Dörpfeld).

δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ἀνωτέραν καὶ κατωτέραν μονάδα. Ἡ πρώτη εἶναι τὸ $^1/_6$ καὶ ἡ δευτέρα τὸ $^1/_{54}$ τῆς βάσεως τῶν 54 ποδῶν. Ἡ μεγαλυτέρα μονὰς τῶν 9 ποδῶν γίνεται πρὸ πάντων αἰσθητὴ ἐκ τοῦ πλάτους τῶν θυραιῶν, ἡ δὲ μικροτέρα, ἰσουμένη ἐνταῦθα πρὸς ἕνα πόδα, ἐκ τοῦ πάχους τοῦ μετώπου, ὅπερ εἶναι δίπουν, καὶ τῶν ἑκατέρωθεν παραστάδων. Αἱ τοιαῦται μονάδες εἶναι καὶ πραγματικῶς ἀνάλογοι πρὸς τὴν ὅλην πρόσοψιν, ἧς τὸ πλάτος θὰ ἐξαντληθῇ ἀκριβῶς ἂν κατασκευάσωμεν τρεῖς ἔτι ὁμοίους στύλους, ἓν τρίτον μεταστύλιον 9 ποδῶν καὶ δύο γωνιαῖα ἐξ 7 ποδῶν ἕκαστον. Ἐπὶ τῆς Σκευοθήκης τὴν τοιαύτην ἐξάστυλον πρόστασιν προϋποθέτει καὶ τὸ ὑπεράνω τρίγλυφον, ὅπερ, ἂν καὶ ἐνταῦθα εἶναι καθαρῶς διακοσμητικόν, μόνον οὕτω εἶναι νοητόν [1]. Ὡς πρὸς τὰ ὕψη, ἂν παραβλέψω-

[1] Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς μανθάνομεν μόνον τὸ ὕψος τῆς τριγλύφου ὅτι εἶναι 3 ποδῶν. Ἀλλ᾽ ὁ Dörpfeld, ἔ. ἀ. σελ. 152 δι᾽ ἀναλογιῶν καὶ ἄλλων ὑπολογισμῶν εὑρίσκει ὀρθῶς, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν τριγλύφων ἦτο 11 καὶ τῶν μετοπῶν 10, ὡς ἥρμοζεν ἀκριβῶς εἰς ἑξάστυλον πρόσοψιν.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

μεν τὸν προστεθέντα εἰς τὰ θυρώματα ἥμισυν πόδα, ἔχομεν τὰς αὐτὰς ἀναλογίας. Οὕτω 15 μικραὶ μονάδες, δηλ. 15 πόδες, ἰσοδυναμοῦσαι πρὸς μίαν μεγάλην (9 π.) καὶ $^{2}/_{3}$ αὐτῆς (6 π.) ἀποτελοῦν τὸ ὕψος τῆς θυραίας [1]. Τρεῖς πόδες συνιστῶσι τὸ ὕψος τοῦ ὑπερτοναίου, 9 τὸ ἀπὸ τούτου μέχρι τοῦ γείσου, $1\,^{1}/_{2}$ π. τὸ ὕψος τῶν δόμων καὶ 3 τῶν ὀρθοστατῶν. Ἐκ τῶν μεγάλων μονάδων χρειάζονται δύο ἀπὸ τῆς εὐθυντηρίας μέχρι τοῦ εἰδικοῦ γείσου τοῦ ὑπερτοναίου καὶ τρεῖς μέχρι τοῦ ἀνωτάτου ὁριζοντίου γείσου. Τὸ ὑπερτόναιον ἔχει μῆκος 24 π., σύγκειται δηλ. ἐκ δύο μεγάλων μονάδων καὶ $^{2}/_{3}$ αὐτῆς.

Παρὰ τὰς ἀσημάντους καὶ εὐεξηγήτους διαφορὰς ἡ ὁμοιότης τῶν δύο κατασκευῶν εἶναι ἀπαραγνώριστος. Εἶναι πρὸς τούτοις τόσον οὐσιαστική, ὥστε δὲν εἶναι τυχαία. Ἀλλ' οὔτε καὶ περὶ ἐπιδράσεως τοῦ ἑνὸς μνημείου ἐπὶ τὸ ἄλλο δύναται νὰ γίνῃ λόγος. Ὁ ναὸς Α εἶναι κατὰ 150 τοὐλάχιστον ἔτη παλαιότερος τῆς Σκευοθήκης, ἧς ἡ κατασκευὴ τοποθετεῖται ὡρισμένως μεταξὺ 347 - 323 π. Χ.[2]. Πολὺ μᾶλλον πρέπει νὰ δεχθῶμεν κοινὴν ἀρχὴν παλαιοτέραν. Πράγματι, ὡς εἴδομεν, ἐπὶ ἱκανῶν ἀρχαϊκῶν ναῶν ἀντὶ τῆς προστάσεως τῶν κιόνων ἔχομεν κατὰ τὴν πρόσοψιν τοῖχον ἀνοιγόμενον εἰς ἓν ἢ δύο θυρώματα. Ἐπειδὴ ἡ πρόστασις τῶν κιόνων, εἴτε μεταξὺ τῶν παραστάδων εἴτε πρὸ αὐτῶν ἦσαν οὗτοι, προσέλαβε σὺν τῷ χρόνῳ καθαρῶς καλλιτεχνικὸν χαρακτῆρα, ἴσχυον δὲ πάντοτε οἱ πρακτικοὶ λόγοι, καθ' οὓς ἔδει νὰ κλείεται περισσότερον ὁ χῶρος κατὰ τὰ πλάγια καὶ πρὸς τὰ ἄνω, ἡ παναρχαία μορφὴ τῆς εἰσόδου διετηρήθη καὶ ἐπὶ τῶν μνημειωδῶν κτισμάτων. Ὅτι δὲ ἡ ἁπλῆ αὕτη μορφὴ δὲν ἔμεινε ἀνεξέλικτος, ἀλλ' ἀνεπτύχθη ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀνωτέρας καλλιτεχνικῶς κιονοστοιχίας, διδάσκει ἡμᾶς τὸ πρῶτον ὁ ναὸς Α τοῦ Ταξιάρχη. Οὕτω ἐπ' αὐτοῦ τὰ οἱονεὶ θυρώματα, ἀντὶ τῶν ἄλλοθεν γνωστῶν ἑνὸς ἢ δύο, διὰ τοὺς δύο στύλους ἔγιναν τρία [3]. Πρὸς τούτοις, ἐνῷ εἶεαι φανερόν, ὅτι τὸ μικρότερον πλάτος καὶ ὕψος τῶν στύλων ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς συνθήκας τοῦ ἰδιάζοντος κλειστοῦ χώρου, ἡ τελικὴ ῥύθμισις τῶν διαστάσεων ἔγινεν, ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ ἑξαστύλου προσόψεως. Τὸ αὐτὸ παρετηρήσαμεν, ὅτι συμβαίνει καὶ ἐπὶ τῆς Σκευοθήκης, ὅπου τὸν κλειστότερον χῶρον μὲ τὰς δύο μόνον θυραίας, αἵτινες ἄλλως ἐκλείοντο εἰς τὸ βάθος διὰ πραγματικῶν θυρῶν, ἐπέβαλεν ὁ γνωστὸς πρακτικὸς σκοπὸς τοῦ κτίσματος. Πῶς δὲ ἐγίνετο ἡ ῥύθμισις

---

[1] Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν στίχ. 31 : τὰς δὲ θυραίας (ποιήσει) ὕψος πέντε καὶ δέκα ποδῶν καὶ ἡμιποδίου. Ἐντεῦθεν φαίνεται ἀνακριβὴς ἡ περιγραφὴ παρὰ Allan Marquand, Greek Architecture σελ. 130 ὅτι τὸ ὕψος τῶν θυρωμάτων εἶναι : «one and a half times tbeir breath», γνωστοῦ ὄντος, ὅτι τὸ πλάτος εἶναι 9 ποδῶν (στίχ. 23).

[2] Περὶ τῆς χρονολογίας ἰδὲ Dittenberger, Sylloge[2] 537, 2.

[3] Μόνον ἐπὶ τοῦ ναοῦ G τοῦ Σελινοῦντος (ἰδὲ προχείρως Springer - Wolters 196) ἔχομεν, καθόσον γνωρίζω, τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν θυρωμάτων, ἂν καὶ ἐπὶ τοῦ σηκοπροδομίου τοίχου.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

αὕτη τῶν διαστάσεων ἐπὶ τῶν ναῶν μανθάνομεν ἐκ τοῦ Βιτρουβίου. Ἡ πρόσοψις (frons) διῃρεῖτο εἰς ὡρισμένα μέρη ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν στύλων καὶ ἓν ἐκ τούτων (modulus), ἐχρησίμευεν ἐπαναλαμβανόμενον εἰς τὴν συγκρότησιν ὅλων τῶν μεγεθῶν. Εἶναι δὲ ἡ μονάς, ***ὁ ἐμβάτης*** ἑλληνιστί, ἐπὶ τοῦ δωρικοῦ ῥυθμοῦ τὸ ἥμισυ τοῦ πάχους τοῦ κίονος [1]. Τὸ αὐτὸ ἐβεβαιώθη, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, καὶ ἐπὶ τῶν δύο ἐν λόγῳ κτισμάτων. Πρὸς τούτοις παρετηρήθη, ὅτι ἐκτὸς τῆς κατωτάτης μονάδος γίνεται αἰσθητή, ὡς οὐδέποτε συμβαίνει ἐπὶ τῶν κιονοστοιχιῶν, καὶ ἄλλη σχετικὴ ἀνωτέρα μονάς, καθιστῶσα διαφανῆ οὕτως εἰπεῖν τὴν σκέψιν καὶ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ ἀρχιτέκτονος. Οὕτω δὲ τὸ ὅλον σχέδιον ἀποβαίνει σοφὸν ἀλλὰ καὶ ἐλαφρὸν ἁρμονικὸν συγκρότημα, παρέχον ἰδιαίτερον θέλγητρον.

Ἡ παρέκβασις εἰς τὴν Σκευοθήκην δὲν ἐδείχθη ἄκαρπος. Διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἀναπαράστασις τοῦ ναοῦ, εἰς τὰ πιθανὰ καθ' ἑαυτὰ ἀλλὰ πάντως φανταστικὰ περὶ τὰ γεῖσα μέρη, ἐνισχύθη μεγάλως ἐκ τῆς παραβολῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ ἀφανὲς αἰτωλικὸν ἵδρυμα διεφώτισε σημαντικῶς τὴν κατασκευὴν καὶ τὰς ἀναλογίας τοῦ σπουδαίου οἰκοδομήματος τοῦ Πειραιῶς [2]. Πραγματικῶς δικαιούμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι προϋπῆρχε καὶ τῶν δύο κτισμάτων ***κανὼν*** κατασκευῆς τοιούτων προσόψεων μὲ στύλους καὶ θυρώματα. Ἡ ἐφαρμογὴ δὲ τοῦ κανόνος τούτου ἐπὶ τοῦ νεωτέρου οἰκοδομήματος εἶναι προφανῶς περισσότερον ἐξειλιγμένη. Κατορθώνεται μὲ δεξιότητα ἐπὶ τῆς Σκευοθήκης νὰ λαμβάνεται ὡς μονὰς ἡ ἁπλουστάτη διάστασις τοῦ ἑνὸς ποδός, χωρὶς νὰ παραβλέπεται ἐντελῶς τὸ μέγεθος τῶν 55 ποδῶν. Κατὰ ταῦτα εἶναι εὔλογον νὰ περιμένωμεν καὶ ἄλλας ἐφαρμογὰς τοῦ αὐτοῦ κανόνος ἐπὶ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων.

---

[1] Vitr. IV, 3, 3. Περὶ τοῦ ἰωνικοῦ ῥυθμοῦ ἰδὲ III, 3, 7.

[2] Περὶ τοῦ οὕτω ὑπολογισμένου σχεδίου τῆς Σκευοθήκης καὶ τῶν ἀναλογιῶν δὲν ἐπραγματεύθη ὁ Dörpfeld, οὔτε ἄλλος καθόσον γνωρίζω. Ἐν γένει ἐκτὸς τῆς διευκρινήσεως τῆς σημασίας τοῦ μετώπου οὐδὲν νεώτερον περὶ τῆς Σκευοθήκης εὗρον εἰς τὴν νεωτέραν βιβλιογραφίαν. Ὡς πρὸς τὸ μέτωπον ἡ γνώμη τοῦ Dörpfeld (AM, 1883, 157 κέ.), ὅτι ἀρχικῶς ἐσήμαινε τὸ μεταξὺ τῶν ὀφθαλμῶν στενὸν μέρος τῆς ῥινὸς καὶ ἑπομένως ἐπὶ τῆς Σκευοθήκης τὴν στενὴν δύο ποδῶν ὄψιν τοῦ στύλου, πρέπει ὁριστικῶς νὰ ἐγκαταλειφθῇ. Τοὐναντίον ὡς ἤδη ὁ Dittenberger παρετήρησε (ἔ. ἀ. 33) μέτωπα ἐν τῇ ἐπιγραφῇ λέγονται τόσον ὁ μεταξὺ τῶν θυραιῶν τοῖχος, μῆκος πρὸς τὰ ἔσω ἔχων 10 ποδῶν, ὅσον καὶ οἱ ἀπέναντι τούτου ἑκατέρωθεν παρακαμπτόμενοι τοῖχοι (στίχ. 59 - 60 : καὶ ἐπιθήσει ὑπὲρ τῶν θυρῶν ἐπὶ τὰ μέτωπα ἐκ τοῦ ἐντὸς ὀροφὴν λιθίνην). Ὀρθῶς δὲ οἱ L. D. Caskey καὶ B. H. Hill ἐν AJA, 1903, 184 - 197 πραγματευόμενοι περὶ τοῦ μετώπου τοῦ Ἐρεχθείου (ὅπως ἐπίσης εἰς τὸ νεώτατον λαμπρὸν ἔργον τῶν Ἀμερικανῶν, The Erechtheum, 1927 σελ. 305) καὶ παραπέμποντες εἰς Dittenb. Syll.², 542, 20 εὑρίσκουν, ὅτι μέτωπον ἐπὶ λίθου ἢ τοίχου ἐσήμαινε τὸ πλατὺ αὐτοῦ μέρος. Καὶ πραγματικῶς μέτωπον ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐσήμαινε πάντοτε τὸ πλατύτερον κατὰ τὴν ὦπα μέρος τοῦ προσώπου. Μέτωπον ἄρα ἐπὶ τῆς Σκευοθήκης καὶ ἐπὶ τοῦ Ἐρεχθείου (κιόκρανον ἄθετον [ἐπὶ τὸ] μέτοπον τὸ ἔσο τῆς ἐπιγρ.) ἐδήλωνε τμῆμα ἐγκαρσίου τοίχου, ἢ ἄλλως τοῖχον ὑπερβαίνοντα κατὰ τὸ πάχος τὸν συνεχόμενον. Καὶ ἐπὶ τοῦ ναοῦ Α τοῦ Ταξιάρχη οἱ στῦλοι παρουσιάζουν σχετικῶς μεγαλύτερον πλάτος ὄχι κατὰ τὴν πρόσοψιν, ἀλλὰ εἰς τὸ βάθος. Ἀμφίβολον εἶναι ὅμως, ἂν μὴ ἀδύνατον, ὅτι ὠνομάζοντο καὶ οἱ τοιοῦτοι στῦλοι διὰ τοῦ αὐτοῦ τεχνικοῦ ὅρου. — Ἄτοπος ἦτο ἐπίσης ἡ συσχέτισις παρὰ Dörpfeld ἔ. ἀ. τοῦ μετώπου καὶ τῆς μετόπης. Οὔτε γλωσσικῶς οὔτε πραγματικῶς ἔχουν οἱ ὅροι τίποτε τὸ κοινόν.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ μικροτέρου ναοῦ δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν τὴν αὐτὴν βεβαιότητα, ἀλλ' ἡ ἀφάνεια τοῦ ἐμπροσθίου τοίχου δὲν ἀνακόπτει τὴν ἔρευναν. Ὡς ἤδη παρετηρήσαμεν τὸ σχέδιον τοῦ ναοῦ τούτου εἶναι παράγωγον ἐκ τοῦ μεγαλυτέρου, καθόσον αἱ μεγάλαι διαστάσεις ἐλαττωθεῖσαι κατὰ τὸ ἥμισυ (ἀντὶ τῶν 36×24 ποδῶν, 18×12 π.) προσέλαβον .125 εἰς τὸ μῆκος καὶ .250 εἰς τὸ πλάτος. Ἐπειδὴ τὰ προστεθέντα μεγέθη δὲν ἀνταποκρίνονται εἰς ὡρισμένα πολλοστὰ τοῦ ποδός, ὡς θὰ περιεμένομεν, κλίνω νὰ πιστεύω, ὅτι ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ναοῦ Α βεβαιωθεῖσαν κατωτάτην μονάδα τῶν $^4/_9$ π.=.1388 μ. Ὁπωσδήποτε τὸ προστεθὲν εἰς τὸ πλάτος μέγεθος πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὰς παραστάδας τῆς θύρας, διότι τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ διατηρηθὲν τμῆμα τοῦ θυραίου τοίχου (=.80 μ.) μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ (.45 μ.) ἀποτελεῖ ἀκριβῶς μῆκος 4 ποδῶν καὶ τόσον μῆκος θὰ εἶχεν ὄχι μόνον τὸ ἕτερον πρὸς τὰ ἀριστερὰ μέρος ἀλλὰ πιθανώτατα καὶ τὸ ἄνοιγμα τῆς θύρας (1.25 + .1388 + 1.25 + .1388 + 1.25 = 4.027 μ.) Κατὰ ταῦτα εὔλογον εἶναι τὸ ἐξωτερικὸν θύρωμα νὰ ἀντιστοιχῇ πρὸς τὸ ἐσωτερικόν, ὡς ἀκριβῶς συμβαίνει ἐπὶ τοῦ ναοῦ Α, ὅτε ἡ πρόσοψις θὰ εἶχεν ἑκατέρωθεν τοῖχον πλάτους 1.388 μ. καὶ ἐν τῷ μέσῳ ἄνοιγμα πλάτ. 1.25 μ. Ἡ τοιαύτη ἀναπαράστασις εἶναι σχεδὸν μέχρι βεβαιότητος πιθανή. Διότι ἡ κατασκευή, ἐνῷ θεωρητικῶς εἶναι τετράστυλος, ἔχει συγχρόνως ἁπλότητα καὶ στερεότητα, τὰς ὁποίας θὰ ἐστεροῦντο αἱ παραστάδες καὶ οἱ ἐλεύθεροι λεπτοὶ στῦλοι. Μὲ τὴν βεβαίαν προϋπόθεσιν τῆς τετραστύλου προσόψεως εὐοδοῦνται καὶ τὰ κατὰ τὸ ὕψος, ὅπερ κατὰ τὸν γενικὸν κανόνα τῶν τοιούτων κατασκευῶν ἰσοδυναμεῖ περίπου πρὸς τὸ πλάτος[1] καὶ ἐνταῦθα πιθανῶς μέχρι τοῦ γείσου θὰ ἦτο 3.75 μ., ὅπως ἐπὶ τοῦ ναοῦ Α. Οὕτω ὁ ναὸς Β, ἐνῷ κατὰ τὸ ὕψος συμμορφώνεται πρὸς τὸν ἰδιαίτερον νόμον τῆς τετραστύλου κατασκευῆς, ὡς πρὸς τὸ πλάτος παρουσιάζεται φανερὰ ἀνάλογος πρὸς τὸν διπλάσιον ναὸν Α. Ὡς ἐπ' αὐτοῦ ἦσαν, ὡς εἴδομεν, αἰσθηταὶ αἱ ἓξ μεγάλαι μονάδες τοῦ πλάτους, ἐπὶ τοῦ μικροτέρου, ἐξαιρουμένων τῶν παραστάδων τοῦ θυρώματος, διεκρίνοντο σαφῶς τρεῖς.

Εἶναι εὐεργετικόν, ὅτι παρὰ τοὺς ὀλίγον περιπλόκους ἀριθμοὺς τοῦ Β ἔχομεν τὰς σαφεῖς καὶ πολλαπλᾶς ἀναλογίας τοῦ μεγαλυτέρου ναοῦ. Ἡ ἀριθμητικὴ σχέσις τοῦ ἡμιολίου ἐπαναλαμβάνεται, ὡς ἐν ἀρχῇ ἐμνημονεύσαμεν, ἐπ' αὐτοῦ πολλάκις. Ἡ μακρὰ πλευρὰ ἀναφορικῶς πρὸς τὴν στενὴν ἀποτελεῖ διάστασιν ἡμιόλιον, κατὰ δὲ τὸν μέγαν ἄξονα ἐκ τῶν τριῶν ἡμίσεων τὰ δύο σημειώνουν τὸν σηκὸν καὶ τὸ τρίτον (12 π.) τὸ βάθος τοῦ προδόμου. Σχετικῶς πρὸς τὸ τελευταῖον μέγεθος ἡμιόλιον ἀποτελεῖ καὶ τὸ ἐσωτερικὸν πλάτος τοῦ ναοῦ (18 π.). Ἐπὶ τῆς προσόψεως οἱ 24 πόδες πρὸς τὸ μῆκος τοῦ ὑπεράνω τοῦ ὑπερθύρου γείσου

[1] A. Marquand, ἔ. ἀ. σελ. 128.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

(16 π.), τὸ ὕψος ἀπὸ τοῦ κατωφλίου μέχρι τοῦ γείσου (12 π.) πρὸς τὸ ὕψος τοῦ ὑπερθύρου (8 π.), τὸ ὅλον ὕψος τοῦ στύλου (15 μονάδες) πρὸς τὸ ὕψος τῆς πλακὸς (10 μον.) καὶ τέλος τὸ ὕψος τοῦ ὑπερθύρου καθ' ἑαυτὸ (3 μον.) σχετικῶς πρὸς τὸ πάχος τοῦ στύλου (2 μον.). Δὲν εἶναι συχνὰ τὰ παραδείγματα τοιούτων ναῶν, «τοῦ τύπου τοῦ μεγάρου» ἢ τῶν θησαυρῶν, ἐφ' ὧν νὰ παρατηρῆται ἡ τοιαύτη σχέσις ἐπὶ τῶν μεγάλων διαστάσεων. Ὁ κ. Λεονάρδος ἀνέσκαψε πρὸ ἐτῶν κατὰ τὴν ἀρκαδικὴν Θέλπουσαν ναὸν «καλῆς ἐποχῆς» μὲ διαστάσεις 8.70 μ. × 5.90 μ., δηλ. 30 × 20 ἀττικοὺς πόδας [1] καὶ ἐν Θέρμῳ ὑπάρχει ἀδημοσίευτος ἔτι ναός, ΒΔ τοῦ μεγάλου, μὲ διαστάσεις 12.35 × 8.35, ἐλαφρῶς δηλ. τροποποιημένας, ὡς αἱ τοῦ ναοῦ Β. Ἄλλως ἐπὶ διαφόρων ναῶν παρατηρεῖται τὸ ἡμιόλιον εἰς μικρότερα μεγέθη. Οὕτω ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου τῆς Ἀπτέρου Νίκης [2] (5.38 × 8.07 μ.) καὶ τῶν τοίχων τοῦ παρὰ τὸν Ἰλισὸν ἐξαφανισθέντος ἰωνικοῦ ναοῦ [3].

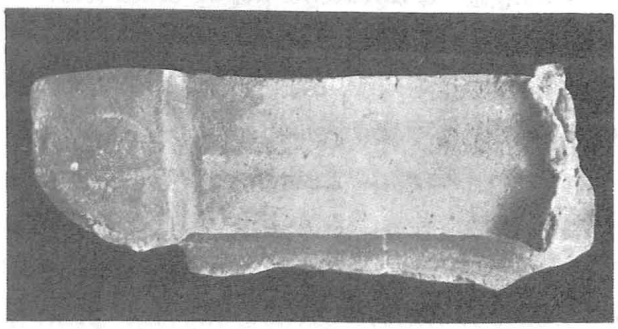

Εἰκ. 7. Ἀκροκέραμος.

Καὶ οἱ δύο ναοὶ βεβαίως ἐστεγάζοντο, ὡς τοῦτο ἤδη καὶ μόναι αἱ κατόψεις ὑπαγορεύουν. Συντρίμματα ἄλλως κεράμων εὑρέθησαν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς εἰς μέγα πλῆθος περὶ τοὺς ναούς, ἀλλ' ἐκ τῆς ἐξετάσεως αὐτῶν δὲν προέκυψεν, εἰμὴ ἓν μόνον σύστημα κεραμώσεως, ὅπερ ἢ θὰ ἀποδώσωμεν καὶ εἰς τοὺς δύο ναοὺς ἢ μόνον εἰς τὸν σημαντικώτερον, ὅτε ὁ μικρὸς θὰ ἐκεραμώνετο ἁπλούστερον. Ἐντὸς τοῦ σηκοῦ τοῦ Α εὑρέθησαν ἱκανὰ τεμάχια ἐκτύπων κεφαλῶν καὶ δύο μεγάλα συνανήκοντα θραύσματα, ἐξ ὧν ἀπετελέσθη ὁ ἀκροκέραμος τῆς εἰκ. 7. Σημειωτέον, ὅτι περὶ τὸ δυτικὸν ἥμισυ τοῦ ναοῦ τούτου ἐξηρευνήθη ἐπίχωσις ἐκ φανερᾶς λατύπης καὶ χωμάτων, βάθους 20 - 40 μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου, ἥτις οὐδὲν παρέσχε σύντριμμα κεράμου, ἔνδειξις, ὅτι τὸ κτίσμα κατὰ τὸ κατώτερον αὐτοῦ τοὐλάχιστον μέρος προηγήθη οἱωνδήποτε κεράμων ἐπὶ τοῦ τόπου. Καὶ ἡ ἄλλοθεν ἀπουσία παντὸς σχετικοῦ ἴχνους ἀρχαιοτέρου πείθει, ὅτι ἡ πρώτη ἵδρυσις ναοῦ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Ἁγ. Ἠλία δὲν ἀναβαίνει πέραν τοῦ τέλους τοῦ F΄ αἰῶνος, ὅπου ἀναφέρονται χρονικῶς αἱ παλαιότεραι ἔκτυποι κεφαλαὶ τῶν ἀκροκεράμων. Παρετηρήθησαν,

---

[1] BCH, 1891, 657.

[2] AM, 1915, 27 κέ. πίν. 5 - 6. Ὅτι πρέπει νὰ μὴ ἀπαιτοῦμεν ἀκρίβειαν μέχρι ἑκατοστοῦ ἔδειξεν αὐτόθι (σελ. 38 - 39) ὁ κ. Ὀρλάνδος, ἀφοῦ τὸ ἐπιστύλιον τῆς βορείας πλευρᾶς εἶναι κατὰ .057 μ. μεγαλύτερον τῆς νοτίας διὰ τὴν σχετικὴν ἀτέλειαν τῆς ἐκτελέσεως.

[3] Perrot, Histoire de l'art VII, 608.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

μάλιστα κατὰ ναὸν Β, καὶ κεραμίδες εὐτελεῖς μὲ ἐντύπους ἁπλᾶς ὀφιοειδεῖς γραμμάς, δηλώνουσαι τὴν στέγασιν εἰς μεταγενεστέρους ῥωμαϊκοὺς χρόνους.

Σπουδαῖον εἶναι τὸ τεμάχιον κεράμου τῆς εἰκ. 7. Διότι μόνον του ἀρκεῖ εἰς τὴν κατανόησιν τῆς ὅλης κεραμώσεως. Εἶναι μέρος διπλῆς κεραμίδος, ἀποτελουμένης ἐκ τοῦ καλυπτῆρος καὶ τοῦ συνεχομένου κάτω στρωτῆρος. Καὶ ὁ καλυπτὴρ διατηρεῖ ἔμπροσθεν μικρὰ ἀλλ' ἐνδεικτικὰ ἴχνη ἀποτριβείσης ἐκτύπου κεφαλῆς κόρης καὶ ὁ στρωτὴρ κατακόρυφον λείαν ἐπιφάνειαν, ὕψους .04, κοσμουμένην δι' ἁπλοῦ πλέγματος, ἐξ ὧν ἐμφαίνεται, ὅτι ἡ κεραμὶς ἀνήκει εἰς τὰς ἀκραίας, τὰς ἡγεμόνας κεραμίδας, ὡς ἔλεγον οἱ παλαιοί. Τοῦ καλυπτῆρος τὸ ὅλον μῆκος εἶναι .652 μὲ πλάτος μετώπου .218, τὸ δὲ σχῆμα, ἐνῷ κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος εἶναι τὸ σύνηθες τετράεδρον, κατὰ τὸ ὄπισθεν ἄκρον παρουσιάζει τὸ ἐξαιρετικὸν φαινόμενον νὰ ἀνυψώνεται καὶ ἀποβαίνῃ κυρτόν. Τὸ ἄκρον τοῦτο εἶναι ἀκριβῶς τὸ σκεπαζόμενον ὑπὸ τοῦ ὄπισθεν καλυπτῆρος, ὅστις οὕτω πρέπει νὰ ἔχῃ μορφὴν ἡμικυλινδρικήν. Πῶς ἀκριβέστερον ἔχει τὸ πρᾶγμα σαφηνίζει τὸ σχεδίασμα (εἰκ. 8). Πραγματικῶς τὸ μέγιστον πλῆθος τῶν κεραμικῶν συντριμμάτων ἀνήκει εἰς κοίλους στρωτῆρας καὶ κυρτοὺς καλυπτῆρας ἐκ τῶν συνήθων, ἀραιὰ δὲ συνελέχθησαν θραύσματα ἐκ τῶν διπλῶν κεραμίδων μὲ τὰς ἐπιπέδους ἐπιφανείας.

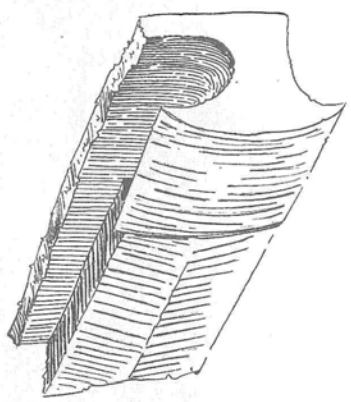

Εἰκ. 8. Τὸ ὄπισθεν τοῦ ἀκροκεράμου.

Κατὰ ταῦτα ἄρα τὴν μὲν πρώτην σειρὰν κατὰ τὸ μέτωπον ἑκατέρας πλευρᾶς ἀπετέλουν αἱ διπλαῖ καὶ τεχνικῶς τελειότεραι κεραμίδες, τὰς δὲ λοιπὰς ἀπήρτιζε τὸ κοινὸν καὶ ἁπλούστερον εἶδος. Τὴν τοποθέτησιν τῶν ἐπιπέδων καὶ βάρους ἱκανοῦ κεραμίδων κατὰ τὰ ἄκρα ὑπηγόρευεν εὐλόγως καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς μεγαλυτέρας στερεότητος. Συνελέχθη ἄλλως σύντριμμα στρωτῆρος, ἐκ τοῦ κρυπτομένου ὑπὸ τὸν καλυπτῆρα μέρους τοῦ μετώπου, διατηροῦν ἔτι τὸν συνεχόμενον σιδηροῦν ἧλον καὶ ἐμφαῖνον, ὅτι κατὰ τὰ ἄκρα κατεβάλλετο ἐξαιρετικὴ φροντὶς εἰς τὴν στερέωσιν τῶν κεράμων. Ἡ αὐτὴ ἐπιμέλεια τῆς καθηλώσεως τῶν ἀκροκεράμων βεβαιώνεται πολλάκις ἐν Θέρμῳ. Αἱ κεραμίδες πρὸς τούτοις ἦσαν τοποθετημέναι ἢ ἐντελῶς ὁριζοντίως ἢ μὲ ἐλαφροτάτην κλίσιν, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῆς ἔμπροσθεν ὀρθογωνίας τομῆς τοῦ στρωτῆρος. Ἀκολουθεῖ, ὅτι αἱ ὄπισθεν σειραί, αἱ συμμορφούμεναι πρὸς τὴν κλίσιν τῆς στέγης, ἐσχημάτιζον ἀμβλυτάτην γωνίαν μετὰ τῶν ἀκροκεράμων, φαινόμενον καὶ ἀλλαχοῦ παρατηρηθέν. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται καὶ ἡ μοναδική, καθόσον γνωρίζω, ἀνύψωσις τοῦ ὀπισθίου ἄκρου τοῦ καλυπτῆρος. Ἐὰν κάμωμεν χρῆσιν τῆς τεχνικῆς ὁρολογίας τῶν παλαιῶν, θὰ ὀνομάσωμεν τὰς μὲν διπλᾶς ἐπι-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

πέδους κεραμίδας κορινθίας, τὸν δὲ λοιπὸν κέραμον, τὸν ἁπλούστερον, λακωνικόν [1]. Τοιοῦτος δὲ συνδυασμὸς τῶν δύο εἰδῶν εἶναι προδήλως ἐπιτυχὴς καὶ μαρτυρεῖται καὶ ἄλλοθεν, ὅπως ἐξ Ὀλυμπίας καὶ Μεταποντίου μὲ μόνην τὴν διαφοράν, ὅτι ἐκεῖθεν διετηρήθησαν μόνον στρωτῆρες κοῖλοι τῆς δευτέρας σειρᾶς ἔχοντες ἐπίπεδον τὸ κάτω αὐτῶν πέρας [2].

Ἐκ τῶν σημαντικωτέρων θραυσμάτων τῶν ἐκτύπων κεφαλῶν τῶν ἀκροκε-

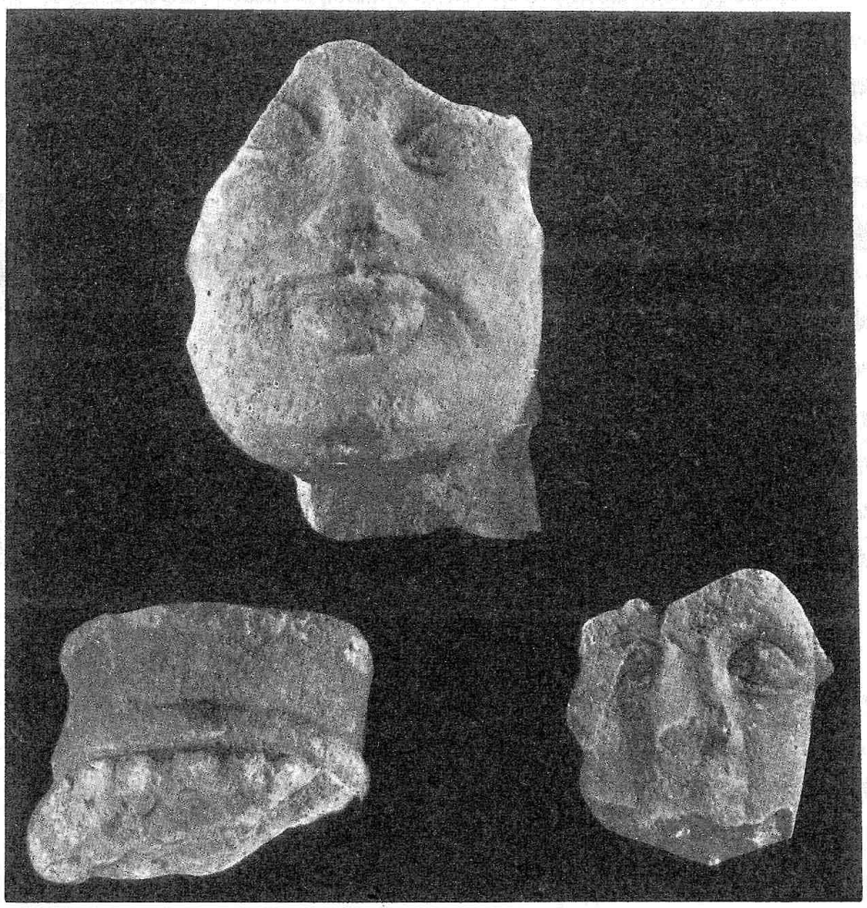

Εἰκ. 9. Ἐκ κεφαλῶν κορῶν καὶ ἀνδρός.

ράμων εἶναι τὰ ἔναντι ἀπεικονιζόμενα. Ἐπὶ τῆς εἰκ. 9 ἔχομεν κάτω μὲν συντρίμ-

[1] Πρῶτος ὁ Dörpfled ἐν AM, 1883 σελ. 162 διέκρινε τὸν κορινθιακὸν κέραμον τοῦ λακωνικοῦ, μεθὸ ὁ Lattermann ἐν BCH, 1908, 298 κἑ. μετ' ἐξέτασιν πλειόνων ἐπιγραφῶν προσήνεγκε νέας ἐνδείξεις. Πρὸ πάντων συνήγαγεν ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν, ὅτι ὁ λακωνικὸς κέραμος πωλεῖται κατὰ ζεύγη καὶ ὅτι ἡ τιμὴ ἑνὸς τοιούτου ζεύγους εἶναι ἡ αὐτὴ περίπου πρὸς τὴν τιμὴν μιᾶς κορινθιακῆς κεραμίδος, ἥτις ἀκολούθως θὰ ἦτο διπλῆ. Περιέπεσεν ὅμως ὁ Lattermann εἰς τὴν πλάνην νὰ νομίζῃ, ὅτι αἱ κορινθιακαὶ ἦσαν πάντοτε διπλαῖ. Τὸ κύριον χαρακτηριστὸν τῆς κορινθίας κεραμίδος δὲν ἦτο ἡ σύμφυσις αὕτη τοῦ καλυπτῆρος καὶ στρωτῆρος, ἥτις ἦτο πάντως δευτερεύουσα ἰδιότης, ἀλλὰ τὸ πολυεδρικὸν καὶ ἐπίπεδον ἐξωτερικόν. Ἦσαν ἄρα καὶ ἁπλαῖ κορινθιακαὶ κεραμίδες ἐπίσης ἐν χρήσει, ὡς αἱ διπλαῖ. Ὁ ***κορινθοειδὴς κέραμος*** τῆς ἐκ Δελφῶν ἐπιγραφῆς ἐν BCH, 1902, 42, 35 ἀπετελεῖτο ἐξ ἁπλῶν καὶ παρείχετο κατὰ ζεύγη. Πρβλ. καὶ AJA, 1910, 308. Ἀδίκως ἐνταῦθα ὁ Caskey ἀρνεῖται τὴν συχνότητα τῶν διπλῶν κεραμίδων.

[2] Olympia, I, πίν. 98, 20, σελ. 169.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ματα κορῶν, αἵτινες ἐκόσμουν ἀσφαλῶς τὰ μέτωπα τῶν καλυπτήρων, ἄνω δὲ μέρος σημαντικῶς μεγαλυτέρας κεφαλῆς ἀνδρός. Ἐπὶ τῆς εἰκ. 10 δύο τεμάχια κεφαλῶν Σιληνῶν. Δεδομένου, ὅτι τὸ μέγιστον ὕψος τοῦ μετώπου εἶναι 12 ἑκατοστῶν, ἡ κεφαλὴ τῆς κόρης θὰ ὑπερεῖχε περίπου κατὰ τὴν στεφάνην, ἀλλ᾽ ἂν ἀποδώσωμεν ἐπίσης εἰς τοὺς καλυπτῆρας τοὺς Σιληνοὺς καὶ τοὺς ἄνδρας, ὡς ὑποδεικνύουν τὰ κλειστὰ στόματα αὐτῶν, αἱ κεφαλαὶ τότε τῶν Σιληνῶν θὰ ὑπερεῖχον τοῦ μετώπου κατὰ 10 τοὐλάχιστον ἑκατοστὰ (πιθανώτατον ὁλόκληρον

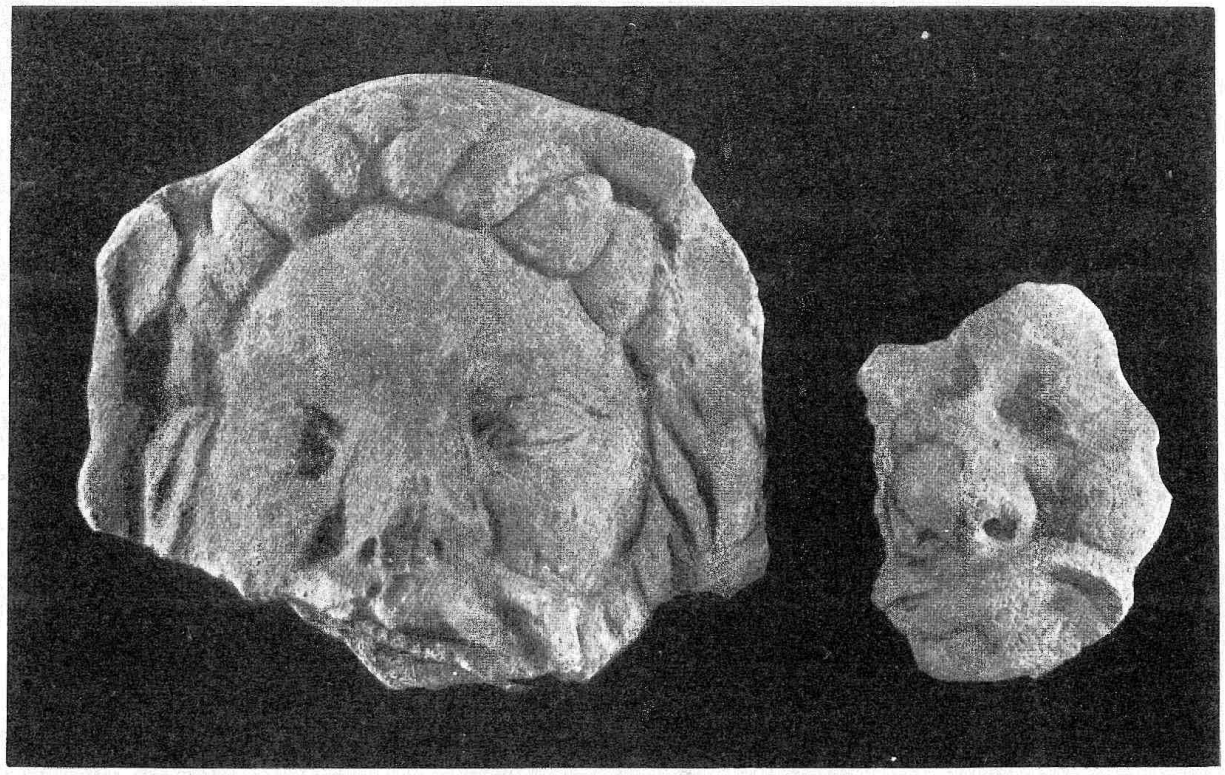

Εἰκ. 10. Κεφαλῶν Σιληνῶν.

ὕψος .22) τῶν δὲ ἀνδρῶν περισσότερον (ὕψος ὑπολογιζόμενον .25). Τοῦτο ὅμως ἐπιφέρει ἀνωμαλίαν ὄχι εὐκόλως ἀνεκτήν. Ἐξ ἄλλου συνελέχθη τεμάχιον ἐκ τῆς κόμης ἀνδρός, ὅπερ ὄπισθεν διατηρούμενον μέχρι τοῦ κατωτάτου σημείου βεβαιώνει, ὅτι ἡ κεφαλὴ δὲν προσεκολλᾶτο ὡς ἀνάγλυφον ἐπὶ οἱασδήποτε πλακός, ἀλλ᾽ ὅτι ὑψώνετο ἐλευθέρα. Ἀκολουθεῖ, ὅτι αἱ κεφαλαὶ τῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν Σιληνῶν εἶχον τὴν θέσιν των ἐπὶ τοῦ στρωτῆρος, ὀλίγα ἑκατοστὰ ὄπισθεν, ἐφ᾽ ἧς ἀκριβῶς εὐθείας ὑψώνονται καὶ τὰ μέτωπα τῶν καλυπτήρων. Οὕτω εὑρίσκουν τὴν φυσικὴν θέσιν των αἱ μεγαλύτεραι κεφαλαὶ ἐπὶ τοῦ μεγαλυτέρου πλάτους τοῦ στρωτῆρος. Ἐπειδὴ τὸ μέγιστον πλάτος τοῦ Σιληνοῦ εἶναι .19, θὰ ἀφήνετο δεξιὰ καὶ ἄριστα ἐλεύθερος χῶρος διὰ τὴν ἐκροὴν τῶν ὑδάτων. Ἡ τοιαύτη ἀναπαράστασις ἐνισχύεται καὶ ἐκ τῆς παραβολῆς πρὸς τὸν Θέρμον. Ἐπὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Θερμίου

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Ἀπόλλωνος ἀληθῶς καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν κεράμωσιν τοῦ 600 - 620 π. Χ. καὶ κατὰ τὴν νεωτέραν τοῦ 520 τοὺς μὲν καλυπτῆρας ἐκόσμουν ἀδιαλείπτως κόραι, τοὺς δὲ στρωτῆρας λεόντων, Σιληνῶν ἢ ἀνδρῶν κεφαλαί, αἵτινες κανονικῶς εἶναι μεγαλύτεραι [1]. Αἱ διαφοραί, ὅτι εἰς τὸν Ταξιάρχην ἔχομεν κεραμίδας διπλᾶς μὲ κεφαλὰς τῶν στρωτήρων ἐλευθέρας, ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχῃ ἀνάγκη τοῦ ἀντικαλλιτεχνικοῦ μέσου τῆς διατρυπήσεως τοῦ λαιμοῦ τῶν ἀνδρῶν, ὅπως συμβαίνει εἰς τὴν ὑστέραν κεράμωσιν τοῦ Θερμίου, εἶναι ἀσήμαντοι. Διὰ ταῦτα, ἂν καὶ δὲν ἔχομεν συντρίμματα ἐκ τοῦ μετώπου τῶν στρωτήρων κυροῦντα τὴν προταθεῖσαν θέσιν τῶν κεφαλῶν, πιστεύομεν, ὅτι ἡ ἀναπαράστασις εἶναι τοὐλάχιστον εἰς μέγαν βαθμὸν πιθανή. Προστίθεται ἄρα καὶ δεύτερον παράδειγμα ναοῦ κοσμουμένου κατὰ τὴν ὑδρορρόην διὰ συνεχοῦς σειρᾶς κεφαλῶν καὶ δὲν εἶναι ὁ Θέρμος μοναδικός [2].

Ἐὰν παραβάλωμεν τὰ θραύσματα τῆς εἰκ. 9 πρὸς τὸ τοῦ Σιληνοῦ ἐκ Θέρμου [3], Ἀρχ. Ἐφημ. 1910 πίν. 10, 3, εὐκόλως θὰ ἀναγνωρίσωμεν τὴν ὁμοιότητα. Τὰ αὐτὰ χυδαῖα χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου, τὰ αὐτὰ ζῳώδη ὦτα τοῦ χοίρου ἢ ἵππου, ὁ αὐτὸς σχηματισμὸς τῆς κόμης μὲ τοὺς μικροὺς καὶ ἁδροὺς ὠρθωμένους βοστρύχους. Μόνον ἐπὶ τοῦ ἐκ Θέρμου Σιληνοῦ ἡ εἰκὼν εἶναι διὰ τὸ ἀνοιγόμενον στόμα πλουσιωτέρα καὶ ζωηροτέρα, ἐξαίρονται δὲ τὰ ζῳώδη χαρακτηριστικά, τῆς ῥινὸς π. χ., ἐμφανέστερον. Ἡ κεφαλὴ τοῦ ἀνδρὸς τῆς εἰκ. 9 ὁμοιάζει πολὺ πρὸς τὴν ἐκ Θέρμου κεφαλήν, Ἀρχ. Ἐφημ. 1900, 11, 5, ὥστε τοὐλάχιστον ἡ χρονικὴ ἀπόστασις νὰ μὴ εἶναι μεγάλη. Τὴν ἐποχὴν τῶν ἐκ Θέρμου κεφαλῶν τῆς ὑστέρας κεραμώσεως Β ὁ H. Koch ὁρμώμενος ἐκ διαφόρων λόγων ἐξηκρίβωσεν ὡς ἀναφερομένην περὶ τὸ 520 π. Χ.[4]. Καὶ εἰς τὸν Ταξιάρχην οὐδεὶς οὐσιώδης λόγος ὑπάρχει, ὥστε νὰ ὑπολογίσωμεν τὸν χρόνον διαφορετικά. Μόνον πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει, ὅτι καὶ ἐδῶ ἔγιναν ἀντικαταστάσεις τῶν ἀρχαιοτέρων κεράμων μετὰ τὰς φυσικῶς ἐπερχομένας ζημίας. Ἐκ τοιαύτης ἀντικαταστάσεως προέρχεται ἡ κεφαλὴ κόρης τῆς εἰκόνος, ἥτις δὲν ὁμοιάζει πρὸς τὰς ὡρίμους ἀρχαϊκὰς κόρας τοῦ Θέρμου, Ἀρχ. Ἐφημ. ἔ. ἀ. πίν. 11, 4, ἀλλ' ἀνήκει εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου αἰῶνος.

Ἐκ τῶν λοιπῶν κεράμων φανερὰ εἶναι ἀκόμη ἡ σίμη τῶν ἀετωμάτων, ἡ ἐπαετίς. Ἐπὶ τῆς εἰκ. 11 δεξιὰ ἔχομεν δύο μέρη ἐκ τοιαύτης σίμης, ἥτις ἔχει μόλις

---

[1] Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1900, πίν. 10 καὶ 11, Antike Denkmäler II, πίν. 49 - 53. Spinger - Wolters σελ. 165. Röm. Mitt. 1915 σελ. 63.

[2] Τὸ αὐτὸ περίπου φαινόμενον σειρᾶς ἀνδρικῶν καὶ γυναικείων κεφαλῶν ἁπαντᾷ καὶ ἐπὶ δευτέρου ναοῦ τοῦ Θέρμου, ὡς ἐλπίζω νὰ δείξω προσεχῶς. Καὶ ἐν Κερκύρᾳ ἐπὶ μεγάλου ἀρχαϊκοῦ ναοῦ τῆς ἀκροπόλεως ὑπέδειξα ἄλλοτε τὴν συνεχῆ σειρὰν λεοντοκεφαλῶν καὶ γοργονείων (Παράρτημα Ἀρχ. Δελτ. 1915, 83).

[3] Ἰδὲ τὴν πλήρη κεφαλὴν τοῦ Σιληνοῦ παρὰ E. Douglas van Buren, Greek fictile Revetements πίν. 37, 136 καὶ AM, 1914, 238 (Koch.).

[4] AM, 1914, 239 - 240.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

τὸ ὕψος τῶν 8 ἑκατοστῶν. Τόσον ταπεινὴν σίμην δὲν γνωρίζω ἄλλοθεν. Ὑπὲρ τὴν κάτω κάθετον λείαν ἐπιφάνειαν ἐκτείνεται ῥαβδωτὴ ταινία καὶ μικρὸν ἄνω ἰωνικὸν κυμάτιον. Ὅτι πραγματικῶς τὰ θραύσματα ταῦτα ἀνήκουν εἰς ἐπαετίδας φαίνεται ἐκ τῆς ὄπισθεν χαρακτηριστικῆς καμπύλης ἐπιφανείας ὡς καὶ τῆς παρατηρηθείσης ἐπὶ ἄλλου συντρίμματος ἐντομῆς, ἀπαραιτήτου ἐπὶ τῶν ἐπαετίδων

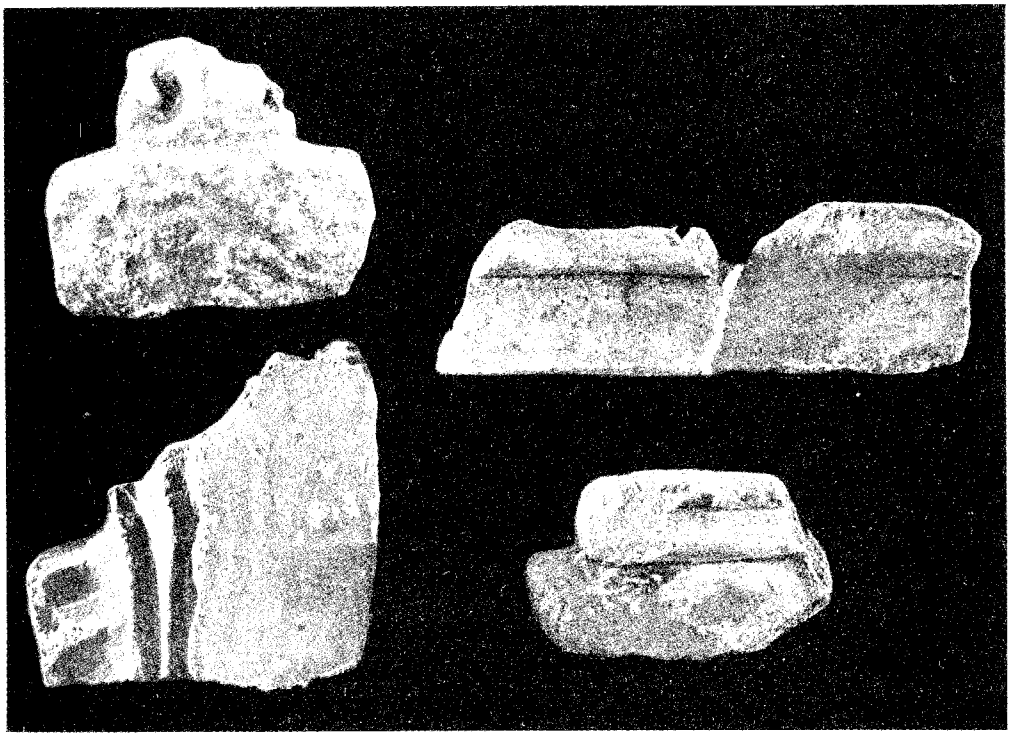

Εἰκ. 11. Συντρίμματα ἀγάλματος μαρμαρίνου, πηλίνου περιρραντηρίου καὶ ἐπαετίδος.

χάριν τῆς ἀναγκαίας ζητοειδοῦς συναρμογῆς, σπανίας[3] δὲ ἐπὶ τῶν σιμῶν τῶν μακρῶν πλευρῶν. Ὁ τύπος οὗτος τῆς ἐπαετίδος εἶναι πολὺ διαδεδομένος ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου αἰῶνος. Ὑπὸ τοῦ Koch ἀπεδόθη εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ὀνομασθεῖσαν

[3] Ἐπιφανὲς παράδειγμα σίμης τῶν μακρῶν πλευρῶν μετὰ ζητοειδοῦς ἁρμογῆς εἶναι τὸ τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς τοῦ Ἀκράγαντος (Durm, Baukunst, 198 εἰκ. 172), ὅπερ διέφυγε παραδόξως τὸν κ. Ὀρλάνδον ἐν σελ. 67 τοῦ ἔργου Eleusis τοῦ F. Noack, ἀποδίδοντα μόνον εἰς τοὺς ἀετοὺς τὴν ἰδιάζουσαν μορφὴν τῶν ἁρμῶν. Εἰς τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀκράγαντος δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν καὶ ἄλλα, ὡς τὸ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Κερκύρᾳ (Ἀρχ. Δελτίου 1915, Παράρτημα 80), ἐπὶ ἀνεκδότου κεραμώσεως ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἐπὶ τῆς ἀρχαιοτέρας λεοντοκεφάλου σίμης τῆς Λαφρίας. Πάντως τὸ φαινόμενον εἶναι σπάνιον.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

σειρὰν τοῦ Θησαυροῦ τῶν Μεγάρων [1], ὑπὸ δὲ τοῦ Ὀρλάνδου ἐθεωρήθη ἰδιάζων μόνον εἰς τὸν δωρικὸν ῥυθμόν [2].

Εἰς τὴν ἐκ τῶν ἀκροκεράμων ἐξαχθεῖσαν ἐποχὴν τῆς ἀνιδρύσεως τοῦ ναοῦ δὲν ἀντιτίθεται ἡ μορφὴ τοῦ ἐπικράνου (εἰκ. 2). Ἂν καὶ ἡ ἐργασία εἶναι χονδροειδὴς ἀρκετά, ὅμως διακρίνεται μεταξὺ τοῦ ἄβακος καὶ τῆς βάσεως τὸ περίγραμμα διπλοῦ κύματος, ὅπερ δὲν εἶναι ἄγνωστον εἰς τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ 6ου αἰῶνος. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἡ κατασκευὴ τοῦ ἐπικράνου ἀποδοθῇ εἰς ὑστέρους χρόνους οὐδεμίαν τοῦτο ἔχει σημασίαν διὰ τὴν λοιπὴν κατασκευήν, ἥτις, ὡς ἀναπαρεστάθη, ὁλόκληρος μετὰ τῆς κεραμώσεως ἀνήκει εἰς τὴν ὡριμοναρχαϊκὴν ἐποχὴν τοῦ τέλους τοῦ 6ου αἰῶνος. Αὐτονόητον δὲ εἶναι, ὅτι ἐπισκευαὶ καὶ θεραπεῖαι ζημιῶν ἐγίνοντο εἰς πάντας τοὺς χρόνους. Οὕτω ἀντικατάστασιν κεραμίδων κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα σημαίνει τὸ ἐνεπίγραφον θραῦσμα στρωτῆρος τῆς εἰκ. 12. Μὲ τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἡ βάσις τοῦ Δ ἔχει φθαρῇ, προτείνω τὴν ἀνάγνωσιν: ***δαμιο[ργῶν,*** ὡς ἰσοδύναμον πρὸς τὴν συνήθη ἐπιγραφήν: δαμόσιος.

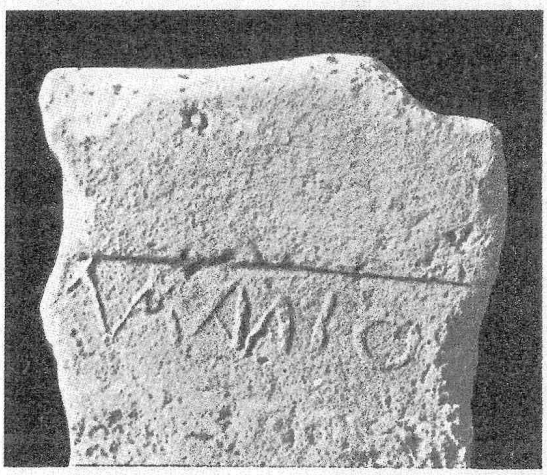

Εἰκ. 12. Σύντριμμα κεράμου.

Βραχὺς θὰ εἶναι ὁ λόγος περὶ τῶν ἀφιερωμάτων. Διότι εὑρέθησαν ὀλίγα καὶ ἀσήμαντα συντρίμματα. Πραγματικῶς, πῶς νὰ συλλεχθῶσιν ἐπὶ τῆς βραχώδους ῥάχεως ἀκέραια ἀφιερώματα, ὅταν συχνότατα ἡ ἐπίχωσις, ἐὰν τοιαύτη ὑπῆρχε, δὲν ὑπερέβαινε τὰ 20 ἑκατοστά; Κατὰ τὴν νοτίαν κατωφέρειαν τὰ χώματα εἶναι περισσότερα, ἀλλὰ καὶ ἡ διασπορὰ τῶν πραγμάτων ἀπεριόριστος καὶ ἀπελπιστική. Ἐπὶ τῆς εἰκ. 11 ἄνω ἀριστερὰ ἔχομεν σύντριμμα μαρμάρου, ὑλικοῦ ἄλλως ἀγνώστου ὄχι μόνον εἰς τὸ ἡμέτερον ἱερὸν ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Θέρμον αὐτόν, ἐφ᾽ οὗ διακρίνονται οἱ δάκτυλοι ἀριστεροῦ ποδὸς σανδαλοφόρου, πιθανῶς γυναικείου, μεγέθους μικροτέρου τοῦ φυσικοῦ, πατοῦντος ἐπὶ τῆς πλίνθου. Εὑρέθη πλησιέστατα καὶ πρὸς δυσμὰς τοῦ ναοῦ Β, ἀλλ᾽ ὄχι μόνον ἐκ τοῦ λοιποῦ ἀγάλματος, ἀλλ᾽ οὔτε ἐκ τῆς βάσεως αὐτοῦ δὲν εὑρέθη ἴχνος. Ἐκ τῶν διατηρουμένων μορφῶν τῶν δακτύλων δὲν φαίνεται τὸ ἔργον παλαιότερον τοῦ 4ου αἰῶνος. Ἐπὶ τῆς αὐτῆς εἰκόνος κάτω ἀριστερὰ ὡς καὶ ἐπὶ τῆς εἰκ. 13 ἔχομεν μέρη πηλίνων περιραντηρίων, ὡς κατέληξα νὰ πιστεύω μετὰ μακροχρόνιον ἀπορίαν. Τοιαύτας δηλ.

---

[1] Röm. Mitt. 1915, 70, 100 κέ.

[2] Παρὰ F. Noack, Eleusis σελ. 64.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

βάσεις μετὰ ῥαβδωτῶν κιονίσκων παρετήρησα εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ὀλυμπίας χωρὶς νὰ εὕρω ἑρμηνείαν εἰς τὸ σχετικὸν γερμανικὸν σύγγραμμα, εἶτα ἐσημείωσα εἰς τὸ Ἀγρίνιον καὶ τὴν Καλυδῶνα τὰ αὐτὰ πράγματα, ἕως ὅτου πέρυσι μεταξὺ διαφόρων πηλίνων συντριμμάτων ἀποκειμένων εἰς τὴν ἀποθήκην τοῦ Ἐθν. Μουσείου ἀνέσυρα πρᾶγμα, ὅπερ συγχρόνως ἐπόθει καὶ ὁ κ. Brückner. Ἡ ὀνομασία αὐτοῦ ὡς περιρραντηρίου ἦτο ἀσφαλής, διότι συμφυὴς μὲ τὸν κιονίσκον ὑπάρχει λεκάνη ἀβαθής, καθιστῶσα πρόδηλον τὴν χρῆσιν τοῦ σκεύους. Παρὰ τὸν ναὸν Α παρετηρήθη λίθος περίπου στρογγύλος, ὕψους .60, φέρων ἄνω ἀβαθῆ λεκάνην ἀτέχνως λαξευτήν. Δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι τὸ λίθινον κατεσκεύασμα ἦτο περιρραντήριον, ὅπως ἦσαν καὶ τὰ πήλινα. Πρέπει νὰ ὑπῆρχον εἰς κάθε ἱερὸν πλείονα τοιαῦτα σκεύη χάριν τῆς ἐξυπηρετήσεως τοῦ πλήθους κατὰ τὰς ἑορτὰς καὶ δημοτελεῖς θυσίας [1].

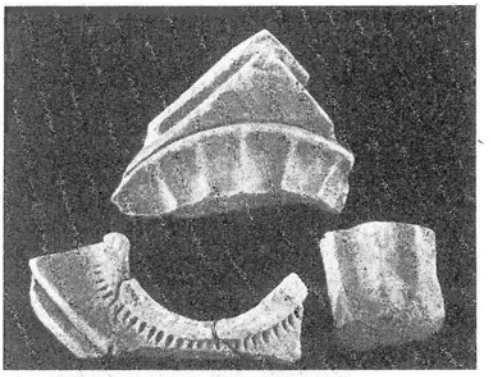

Εἰκ. 13. Ἐκ πηλίνων περιρραντηρίων.

Ἐκ τριῶν διαφόρων ὑλικῶν εἶναι τὰ ἀναθήματα τῆς εἰκ. 14. Ἀριστερὰ δρέπανον σιδηροῦν, σῳζομένου μήκους .15, τὸ ὁποῖον ὀρθότερον θὰ ἐκαλοῦμεν κλαδευτήριον. Παρόμοιον εὑρέθη καὶ δεύτερον. Ὑπεράνω πήλινον μαλλοφόρον ζῷον, πιθανώτατα πρόβατον καὶ κάτω ἐπὶ χαλκοῦ ἐλάσματος κυνάριον ἐξ ἐπιθέτου ὑαλομάζης, στακτερᾶς ὑποκυάνου.

Ἐξ εἰκοσάδος συντριμμάτων κορῶν ἀπεικονίζονται πέντε κεφαλαὶ ἐκ τῶν καλύτερον διατηρουμένων (εἰκ. 15). Ἄνω ἀριστερὰ ἔχομεν μέρος προτομῆς μὲ ὀπὴν ἐξαρτήσεως, κοινοῦ ἀρχαϊκοῦ τύπου, ἐκ τῶν πρώτων χρόνων τῆς ἱδρύσεως τοῦ ἱεροῦ. Ἡ ὑπ' αὐτὴν κεφαλὴ ἀνήκει εἰς προτομὴν πολὺ γνωστοῦ τύπου τοῦ β΄ ἡμίσεος τοῦ 5ου αἰῶνος [2]. Αἱ τρεῖς λοιπαὶ ἀνήκουν εἰς τὸν 4ον. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ κεφαλὴ τῆς Ἀθηνᾶς μὲ τὸ ἀττικὸν τρίλοφον κράνος. Ἂν καὶ ἐκ τοῦ μοναδικοῦ εἰκονιδίου οὐδὲν δύναται νὰ ἐξαχθῇ συμπέρασμα περὶ τῆς λατρευομένης θεότητος, ὅμως ἐνθυμίζει τοῦτο τὴν σημαντικὴν λατρείαν τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Αἰτωλίᾳ (Παυσ. 10, 15, 2. Woodhouse, Aetolia 126).

---

[1] Εἰκόνα περιρραντηρίου ἐντὸς ἱεροῦ ἐξ ἀγγειογραφίας ἴδε παρὰ Daremberg - Saglio, Iustratio, εἰκ. 4681. Ἕν ἄλλο περιρραντήριον ἐπίσης ἐντὸς ἱεροῦ πρὸ τοῦ τελετουργοῦντος ὀσχοφόρου νέου παρὰ Harrison, Themis 325.

[2] Πρβλ. Ἀρχ. Δελτ. 1920 - 21, 78 εἰκ. 11, 1.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Ἐκ τῶν λοιπῶν μικρῶν εὑρημάτων ἀξιομνημόνευτοι εἶναι δύο σχεδὸν ἀκέραιοι σκύφοι, ὕψους 10, ἄγραφοι, μὲ γάνωμα καστανέρυθρον, φέροντες ἑκάτερος ὀλίγιστα ἐγχάρακτα ἀρχαϊκὰ γράμματα, ἐξ ὧν δὲν κατώρθωσα τίποτε νὰ συμπεράνω. Δὲν ἔλειψαν καὶ ἐδῶ τὰ συνήθη εἰς τὰ ἱερὰ ἀφιερώματα τῶν πηλίνων πυραμίδων καὶ κωνικῶν σωματίων. Ἰδίως πολυάριθμα συνελέχθησαν ἐπιμήκη

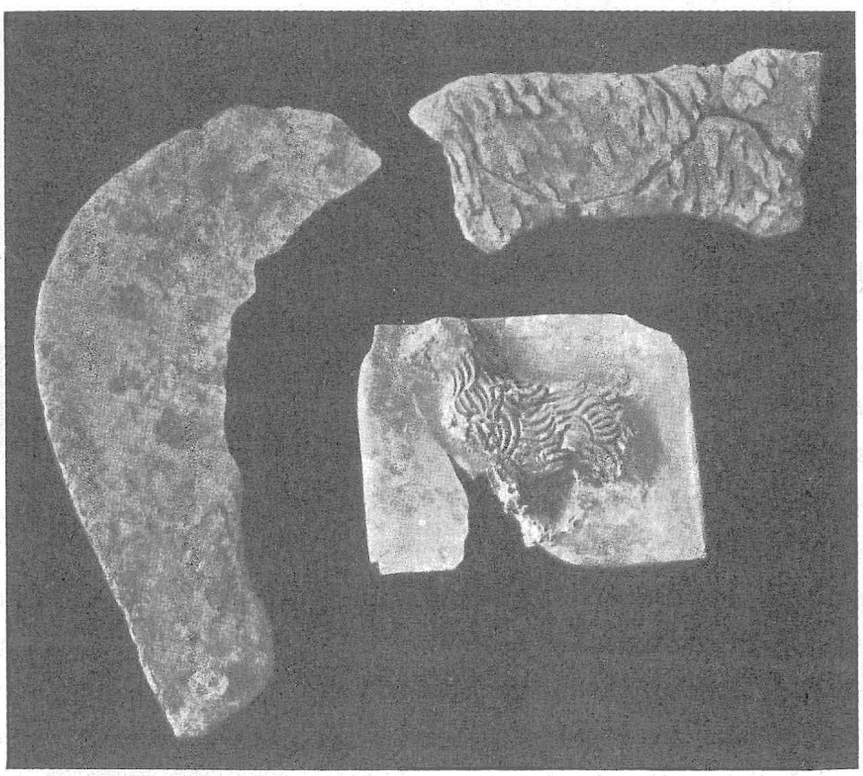

Εἰκ. 14. Δρέπανον καὶ ἄλλα ἀφιερώματα.

διάτρητα πράγματα μὲ τὰ ἄκρα ἐξέχοντα εἰς σχῆμα τροχῶν, ***κουβαρίστρες*** ἢ ***ῥοκέλες*** κατὰ τοὺς ἐργάτας.

Παρὰ τὸ ἀσήμαντον τῶν μικρῶν ἀφιερωμάτων, τοὐλάχιστον ταῦτα δὲν ἀντιτίθενται εἰς τὴν διὰ τῶν κεράμων ὁρισθεῖσαν ἐποχὴν τῆς πρώτης ἱδρύσεως τοῦ ἱεροῦ, ἀλλὰ τοὐναντίον τὴν ἐπιβεβαιώνουν. Ἂν παρετηρήθησαν 2-3 συντρίμματα προϊστορικῶν γεωμετρικῶν ἀγγείων ὡς τὰ ἐκ Θέρμου, Ἀρχαιολ. Δελτίον 1915, 265, ταῦτα ἀνήκουν εἰς παλαιοτέρας κατασκευὰς ἁπλῶν οἰκημάτων. Ἀνατολικῶς τῶν ναῶν καὶ μικρὸν πρὸ τοῦ κρημνιζομένου βράχου ἀπεκαλύφθη τμῆμα τοίχου, ὁμοίου τὴν κατασκευὴν πρὸς τοίχους τῆς β΄ χιλιετηρίδος ἐν Θέρμῳ [1]. Δὲν μένει

[1] Ἑκατέρωθεν δηλ. τοῦ χαμηλοῦ τοίχου ὑψοῦνται εἰς συνεχῆ σειρὰν ὄρθιαι πλάκες, προστατεύουσαι καὶ συνέχουσαι τὰς δοκοὺς τῆς ξυλοδομίας. Ἰδὲ π. χ. τοιοῦτον κτίσμα ἐπὶ τῆς εἰκ. 7 τοῦ Ἀρχ. Δελτίου 1915, 239, ἀριστερά. Παρομοίαν τοιχοδομίαν παρουσιάζει καὶ προϊστορικὸς περίβολος ἐν Ἀσίνῃ ἀποκαλυφθεὶς κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῶν Σουηδῶν τὸ 1924.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ἀμφιβολία, ὅτι κατὰ τὴν παλαιὰν ταύτην ἐποχὴν ὑπῆρχον ἐπὶ τῆς βραχώδους κορυφῆς κατοικίαι, πάντως ὀλίγαι, ἀνήκουσαι εἰς μικροὺς χωροδεσπότας, οἵτινες εὐκόλως ἠδύναντο ἐκεῖθεν νὰ ἐποπτεύουν τὰς νομὰς καὶ νὰ ἐξασφαλίζουν ἑαυτοὺς καὶ τὰ ποίμνιά των. Ἂν διήρκεσεν ἐπὶ μακρὸν ἡ οἴκησις τοῦ τόπου καὶ μέχρι τίνος χρόνου δὲν εἶναι εὔκολον νὰ εὑρεθῇ. Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι μετὰ τὴν ἵδρυσιν τῶν ναῶν οὐδεὶς ὑπῆρχε πλησίον συνοικισμός. Πρέπει νὰ καταβῇ τις εἰς

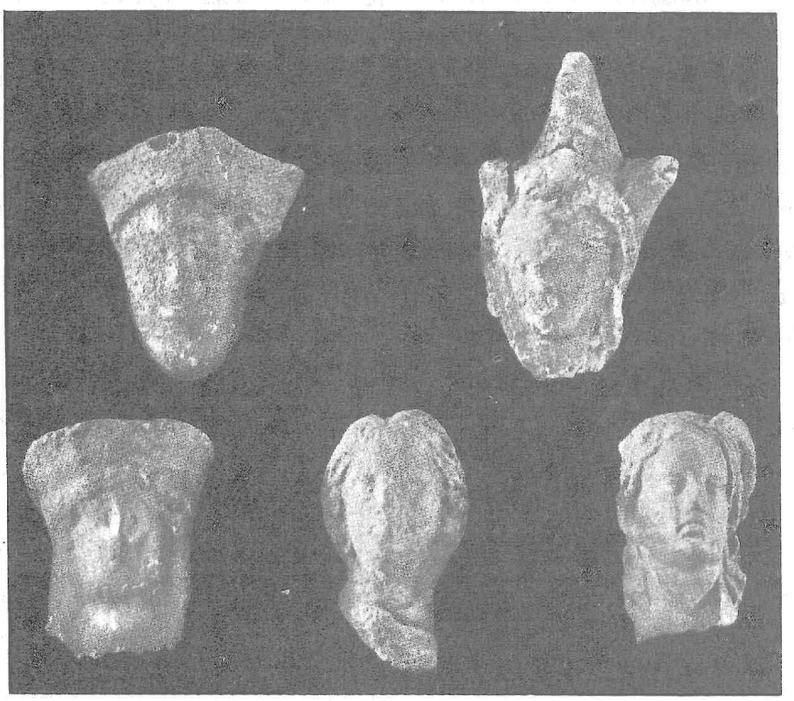

Εἰκ. 15. Συντρίμματα κορῶν.

τὴν βαθυτάτην φάραγγα τοῦ Βασιλικοῦ καὶ νὰ ἀναβῇ τὴν ἀπέναντι τοῦ Ἁγ. Ἠλία ῥάχιν, ἵνα ἀνεύρῃ τὰ ἀνεξάλειπτα ἴχνη παντὸς ἀρχαίου συνοικισμοῦ, τὰ ὄστρακα τῶν ἀγγείων. Καὶ εἰς ἴσην ἀπόστασιν, $^3/_4$ τῆς ὥρας, πρὸς δυσμάς, κατὰ τὴν μακρὰν κοιλάδα ΝΔ τοῦ Ταξιάρχη, ἐπανεῦρον τὰ ζητηθέντα ὄστρακα. Ἄλλως οὐδαμοῦ πλησιέστερον. Τὸ ἱερὸν ἄρα ἦτο μονῆρες ἐπὶ τῆς ὑψηλῆς ἐρημικῆς ῥάχεως, ἀλλ᾽ ἦτο ὁρατὸν πολλαχόθεν καὶ ἐκ Θέρμου. Πῶς λοιπὸν ὠνομάζετο τὸ ἱερὸν καὶ ὁποία ἦτο ἡ ἐν αὐτῷ λατρεία;

Ὡς πρὸς τὴν λατρείαν ἐβεβαιώθη κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν φαινόμενον, ὅπερ καὶ καθ᾽ ἑαυτὸ σημαντικὸν εἶναι καὶ θὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὴν εὕρεσιν τῆς πιθανῆς θεότητος τοῦ ἱεροῦ. Καθ᾽ ὅλην δηλ. τὴν ἔκτασιν ἀπὸ τῶν ναῶν, ἐπὶ 30 - 40 μέτρα πρὸς ἀνατολάς, ὄχι μόνον εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ βάθος τῆς μικρᾶς

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ἐπιχώσεως ἄφθονος ἦτο παντοῦ τέφρα, στακτερὴ ἢ μελανή, ἀνάμεικτος μὲ πολυάριθμα μικρὰ συντρίμματα ὀστῶν καέντων. Ὡς ἐν ἀρχῇ εἴπομεν, ἦσαν καὶ πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς ***τὰ κοκκαλάκια*** τὸ κυριώτερον χαρακτηριστικὸν τοῦ τόπου, ὥστε νὰ δώσουν ἀφορμὴν εἰς τὸν λαϊκὸν ἀρχαιολόγον νὰ μεταθέσῃ ἐδῶ τοὺς φοβεροὺς καὶ ἀξίως τιμωρηθέντας Γαλάτας τῆς ἱστορίας. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἰδίως πρὸ τοῦ μικροτέρου ναοῦ παρετηρήθησαν κοιλότητες ἐπὶ τοῦ βραχώδους ἐδάφους, βάθους ἐνιαχοῦ μέχρι 50 ἑκατοστῶν, πλήρεις τοιαύτης τέφρας, ἐκ τούτου δὲ καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι κατὰ τὴν ἀμέσως πρὸς νότον ἀποτόμως κατερχομένην κατωφέρειαν τὰ ὀστάρια φαίνονται διεσπαρμένα εἰς ἀνυπολόγιστον ἔκτασιν, δικαιούμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἀρχικῶς τὸ στρῶμα τοῦτο τῶν θυσιῶν ἦτο κατὰ πολὺ πλουσιώτερον. Αἱ βροχαὶ τόσων αἰώνων κατερράκωσαν τὸ ἱερὸν εἰς τὴν ἀρχαίαν θεότητα στρῶμα, μὴ ὑπάρχοντος ἄλλως περιβόλου ἢ ἀναλημματικοῦ τοίχου, ἡ δὲ ἀνασκαφὴ ὤφειλεν ἀτυχῶς νὰ ἀποτελειώσῃ τὴν καταστροφήν του. Βεβαίως τὰ λείψανα ταῦτα τῶν θυσιῶν τὰ ἐκτεταμένα θὰ ἠδύναντο εὐκόλως νὰ ἑρμηνευθῶσιν μὲ τὴν πρόχειρον γνώμην, ὅτι ὁ περὶ τὸν βωμὸν σωρὸς τῆς τέφρας ἐξηπλώθη καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις, ἂν καὶ τοῦ βωμοῦ τούτου ὄχι μόνον δὲν διετηρήθη οὐδὲν ἴχνος κατασκευῆς, ἀλλ' οὐδὲ φαίνεται οὐδαμοῦ ἡ θέσις ἐξ οἱασδήποτε ἐξομαλύνσεως τοῦ βράχου. Τὸ ζήτημα ἐν τούτοις προσλαμβάνει νέαν τροπὴν μὲ τὸ ἀναμφισβήτητον γεγονός, ὅτι ἡ αὐτὴ τέφρα τῶν θυσιῶν παρετηρήθη καὶ ἐντὸς τοῦ μεγαλυτέρου τῶν ναῶν. Κατὰ τὸ μέσον δηλ. τοῦ σηκοῦ ἐβεβαιώθη στρῶμα τέφρας, ὑπερκείμενον τοῦ ἐξωμαλισμένου βραχώδους ἐδάφους, ἀνάμεικτον μετὰ χωμάτων, ὀλίγων ἀνθράκων, ἀπείρων συντριμμάτων λευκῶν ὀσταρίων καὶ μελανῶν στιλβόντων συντριμμάτων ἀγγείων (Παράρτημα Ἀρχαιολ. Δελτίου 1916, 45). Τὸ στρῶμα εἶχε βάθος 20 - 25 ἑκατοστῶν καὶ ἐξετείνετο εἰς μῆκος 2 περίπου μέτρων καὶ πλάτος 1.50, ἂν καὶ ὅρια διαγραφόμενα διὰ σειρᾶς λίθων δὲν παρετηρήθησαν. Τὰ μικρὰ ὄστρακα δὲν ἐφανέρωνον ὡρισμένην χρονολογίαν, ἀλλὰ εἶχον τὴν ἐντύπωσιν πρὸ αὐτῶν, ὅτι δὲν θὰ ἦσαν ἀρχαιότερα τοῦ 4ου αἰῶνος. Ἂν καὶ δὲν παρετήρησα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους καὶ τῶν ὀλιγίστων χωμάτων καὶ τὸ ἐλάχιστον ἴχνος πυρακτώσεως, ὅμως τὸ στρῶμα προῆλθεν ἐκ θυσιῶν γενομένων ἐντὸς τοῦ σηκοῦ, διότι θὰ ἦτο ἀκατανόητον νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἡ τέφρα μετεφέρθη ἔξωθεν. Ἐντὸς τοῦ προδόμου καὶ τοῦ μικροτέρου ναοῦ διὰ τὴν στενοχωρίαν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναφθῶσι τοιαῦται πυραὶ θυσιῶν, ὡς ἦσαν αὗται ἀκίνδυνοι κατὰ τὸ μέσον τοῦ εὐρυχώρου σηκοῦ, ἐν ᾧ εὔλογον εἶναι νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τοῦ ναοῦ καὶ ὄχι μόνον κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα ἐτελοῦντο αἱ ἰδιάζουσαι θυσίαι, ἀπομακρυνομένης ἑκάστοτε τῆς συσσωρευομένης τέφρας. Συμπεραίνομεν ἐντεῦθεν ὅτι καὶ ἔξω τῶν ναῶν αἱ θυσίαι θὰ ἦσαν ὅμοιαι καὶ δὲν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

θὰ ἐτελοῦντο ἐπὶ βωμοῦ ἀλλὰ ***κατὰ γῆς.*** Πρὸς τούτοις διὰ τὸ συχνὸν μικρὸν μέγεθος τῶν καέντων ὀστῶν στηρίζεται ἡ ἰδέα τῶν ὁλοκαυτωμάτων.

Τοιαύτας ὁλοκαύστους θυσίας, γενομένας κατὰ γῆς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ δὲν θὰ μεταβῶμεν μακρὰν νὰ ἀνεύρωμεν. Λαμπρὸν παράδειγμα παρέχει ὁ Θέρμος [1]. Τὸ βαθὺ μελανὸν στρῶμα ὑπὸ τὸν μέγαν ἀρχαϊκὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐδείχθη, ὅτι δὲν προέρχεται ἐκ βωμοῦ ἀλλ' ἐκ τῶν θυσιῶν τῶν γινομένων ἐντὸς τοῦ ἀρχαιοτέρου, τοῦ προδρόμου τοῦ ἀρχαϊκοῦ, ναοῦ καὶ πλησίον αὐτοῦ. Τὸ στρῶμα τοῦτο κατὰ τὴν νεωτάτην αὐτοῦ περίοδον χρονολογεῖται ἐκ γεωμετρικῶν χαλκῶν τοῦ 8ου καὶ 7ου αἰῶνος. Δὲν ἀποκλείεται δὲ καθόλου, τοὐναντίον εἶναι πιθανώτατον, ὅτι ὁ αὐτὸς τρόπος τῶν θυσιῶν ἐξηκολούθησε καὶ κατὰ τὴν κατόπιν ἱστορικὴν ἐποχήν, ἂν καὶ διὰ τῶν ἀνασκαφῶν δὲν ἔγινε δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ τὸ πρᾶγμα. Θὰ ἦτο ἄλλως ἄτοπον νὰ δεχθῶμεν ἀπότομον μεταβολὴν εἰς τοὺς τρόπους τῆς λατρείας εἰς τόπον, ὅπου ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ λοιπὴ παράδοσις εἶναι συνεχὴς καὶ ἀδιάκοπος. Τὸ φαινόμενον εἶναι σπουδαιότατον καὶ χρῄζει ἑρμηνείας. Πρὸς τοῦτο ἐνόμισα ἀρκετὸν ἄλλοτε [2] νὰ μνημονεύσω τὰς ἐν τῇ οἰκίᾳ πρὸς τιμὴν ἰδίως τῆς Ἑστίας γινομένας θυσίας, ὧν ἡ τέφρα ἦτο ἱερὰ καὶ ἀμετακίνητος καὶ παραβάλω πρὸς ὅμοια στρώματα τέφρας, παρατηρηθέντα εἰς τὴν Ὀλυμπίαν, τὸν Ὀρχομενὸν καὶ ἀλλαχοῦ.

Ὅμως εἶχέ τι τὸ ὑπερβολικὸν καὶ αὐθαίρετον τὸ νὰ συναφθοῦν τὰ ἐκτεταμένα ταῦτα μελανὰ πλήρη ὀσταρίων στρώματα μὲ τὰς παλαιὰς θυσίας παρὰ τὴν ἑστίαν, τὰς ἁπλᾶς καὶ περιωρισμένας. Ἡ συσχέτισις ἔπειτα πρὸς τὴν λατρείαν τῶν χθονίων ἀπεκλείετο. Ἦτο ἄρα ἀνάγκη πληρεστέρας ἑρμηνείας καὶ ταύτην νομίζω τώρα, ὅτι ἐπιτυγχάνομεν, ἂν συνάψωμεν πρὸς τὸ λησμονημένον κἄπως εἶδος τῶν θυσιῶν, αἵτινες ἀνάγονται εἰς τὴν παναρχαίαν καὶ παγκόσμιον πυρολατρείαν, εἶναι ὁλόκαυστοι καὶ χαρακτηρίζονται μὲ μεγάλας συσσωρευμένας πυράς.

Τοιούτων θυσιῶν ἐξαιρέτως λαμπρὸν παράδειγμα ἔχομεν τώρα ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς Οἴτης, μετὰ τὸ σημαντικώτατον εὕρημα τοῦ Ν. Παππαδάκη τῆς Πυρᾶς τοῦ Ἡρακλέους. Ἐντὸς τοῦ ἐκτεταμένου τεμένους ἡ σκαπάνη τοῦ τότε (1919) ἐφόρου ἀπεκάλυψε στοάν, μικρὸν ναὸν μετὰ βωμοῦ καὶ πλησίον εὐρὺν τραπεζοειδῆ χῶρον κλειόμενον διὰ λιθίνου περιχειλώματος καὶ ἐν αὐτῷ παχὺ στρῶμα ***ὀστοτέφρας*** μετὰ πολλῶν μικρῶν ἡμικαύστων ἀναθημάτων ἀρχομένων ἀπὸ τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς. Τὸ περιχείλωμα εἶναι κατὰ τὸν ἐρευνητὴν τῆς Πυρᾶς χρόνων ῥωμαϊκῶν, ἀλλὰ καὶ οὕτω εἶναι δι' ἡμᾶς μνημεῖον ἐξόχως διδακτικόν, διότι ἀναφέρεται εἰς τὴν παλαιὰν καὶ οὐσιαστικὴν ἰδέαν ὅτι ὁλόκληρος ὁ σωρὸς τῶν ξύλων

[1] Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 1915, 225 - 279. Ἰδὲ πρὸ πάντων σελ. 227, 247 - 252, 274 - 276.

[2] Ἀρχ. Δελτίον ἔ. ἀ. 275 σημ. 1. Πρβλ. Ἡσύχιον ἐν λ.: Ἑστίᾳ θυόμεναί τινες ἦσαν θυσίαι, ἀφ' ὧν οὐχ οἷον τ' ἦν μεταδοῦναι ἢ ἐξενεγκεῖν.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

καὶ ἀναθημάτων εἶναι αὐστηρῶς ἀποκλειστικὸν κτῆμα τῆς διὰ τοῦ πυρὸς ἐμφανιζομένης θεότητος [1].

Τὰ ἐπὶ τῆς πυρᾶς ἑκάστοτε ῥιπτόμενα θύματα ἦσαν ὁλόκαυστα, τὰ δὲ παρατηρηθέντα ὀστᾶ ἦσαν παντομερῆ καὶ δὲν προήρχοντο ἐκ μηρῶν μόνον, ὡς εὐστόχως, ἐσημείωσεν ὁ ἀνασκάψας. Ἀλλ' ἐκ τῆς ὁμοιότητος πρὸς τοὺς καθαγισμοὺς τῶν χθονίων δὲν ἐξάγεται, ὅτι ἡ πυρὰ προσεφέρετο εἰς τὸν Ἡρακλῆ ὡς εἰς ἥρωα. Οἱαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ καταγωγὴ τῆς ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς Οἴτης λατρείας, εἴτε αὕτη δηλ. εἶναι εὐρωπαϊκῆς ἀρχῆς εἴτε μικρασιατικῆς, ὡς βέβαιον πρέπει νὰ θεωρηθῇ, ὅτι ἡ θυσία ἦτο πυρολατρικῆς φύσεως καὶ οὐδεμίαν εἶχε σχέσιν πρὸς τὴν λατρείαν τῶν χθονίων. Ἤδη παλαιότερον ὁ ἐπιφανὴς θρησκολόγος Martin Nilsson εἰς τὸ χρήσιμον βιβλίον του, Griechische Feste, κατεπολέμησε τὴν ἰσοπεδωτικὴν τάσιν νὰ ὑπάγωνται ὅλα εἰς τὴν λατρείαν τῶν χθονίων [2] καὶ ἐξετάσας τὰ Δαίδαλα ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Κιθαιρῶνος, τὴν λατρείαν τῆς Ἀρτέμιδος Ααφρίας ἐν Πάτραις, Καλυδῶνι καὶ Ὑαμπόλει τῆς Φωκίδος, τὰ Λάφρια τῶν Δελφῶν, τὸν ἐμπρησμὸν τῶν σκηνῶν κατὰ τὴν πανήγυριν τῆς Ἴσιδος ἐν Τιθορέᾳ ὡς καὶ τὸν παρόμοιον ἐμπρησμὸν τῆς σκηνῆς κατὰ τὸ δελφικὸν Στεπτήριον ἐξῆρε τὸν πυρολατρικὸν χαρακτῆρα τῶν σχετικῶν θυσιῶν καὶ παρέβαλε πρὸς τὰς παντοχοῦ τῆς Εὐρώπης μέχρι σήμερον ἀναπτομένας κατ' ἔτος πυρὰς (Jahresfeuer) [3]. Ἀκριβῶς δὲ ἐπειδὴ αἱ πυραὶ αὗται κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου (24 Ἰουνίου) ἢ κατὰ τὴν ἄνοιξιν διατηροῦν μέχρι σήμερον μερικοὺς ἐκ τῶν ἀρχαίων χαρακτήρων τῆς λατρείας — ἀνάπτονται καὶ ἐπὶ κορυφῆς βουνοῦ, εἶναι θαυματουργοί, ἀφοῦ νυμφεύονται οἱ ὑπερπηδῶντες αὐτὰς νέοι καὶ νεάνιδες, καίονται ἐπ' αὐτῶν εἴδωλα — εἶναι δυνατὸν εἰς ἡμᾶς νὰ κατανοήσωμεν τὴν ἀληθῆ σημασίαν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν πυρῶν [4]. Τὸ ἐπιφανὲς τῆς πυρᾶς, τὰ καιόμενα θύματα, τὰ διάφορα ἀναθήματα καὶ μάλιστα αἱ εἰκόνες τῆς ἰδίας τιμωμένης θεότητος θὰ προκαλέσουν πάντως τὴν ἀλάθητον παρουσίαν αὐτῆς. Ἐντεῦθεν ἡ τέφρα θὰ μείνῃ ἀμετακίνητος ὡς πολύτιμος ἐγγύησις τῆς θείας ἐπεμβάσεως καὶ εὐμενείας.

---

[1] Ἰδὲ τὴν σύντομον ἀλλ' ἀρκετὰ περιεκτικὴν δημοσίευσιν τοῦ Παππαδάκη εἰς τὸ Παράρτημα τοῦ Ἀρχ. Δελτ. 1919, 25 - 33. Ἐπιθυμῶ νὰ σημειώσω, ὅτι εἰς τὸν φίλον ἐρευνητὴν τῆς Πυρᾶς ὀφείλω τὴν πρώτην ὥθησιν νὰ συνάψω τὰς ἐν Θέρμῳ θυσίας πρὸς τὴν πυρολατρείαν.

[2] Nilsson, Griech. Feste σελ. 428 κατὰ τοῦ Stengel ἀποδίδοντος εἰς τὰς θυσίας τοῦ Ἡλίου χθόνιον χαρακτῆρα.

[3] Nilsson ἔ. ἀ. 50 κέ., 222 κέ., 218 κέ., 154 κέ.

[4] Ἰδιαιτέρως ἡμεῖς ἐν Ἑλλάδι ἔχομεν ἄφθονον σχετικὸν ὑλικόν. Ἐλπίζω προσεχῶς νὰ ἀσχοληθῶ μὲ τὰ πυρολατρικὰ ταῦτα ἔθιμα εἰς τὴν Λαογραφίαν. Ἐνταῦθα περιορίζομαι νὰ σημειώσω, ὅτι καὶ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα ***λαμπὰς*** ὡς ὀνομάζεται ὑπὸ τοῦ Λουκιανοῦ ἡ πυρὰ τῆς Ἱεραπόλεως τῆς Συρίας (περὶ τῆς Συρίης θεοῦ 49) διατηρεῖται μέχρι σήμερον. Εἰς χωρίον δηλ. τῆς Κερκύρας ἔμαθον, ὅτι οἱ ὑπερπηδῶντες τὴν πυρὰν νέοι ἀπαγγέλλουν μεγαλοφώνως τὸν στίχον:

Τ' Ἁη - Γιαννιοῦ τὰ Λάμπαντα, τὰ κόκκινα σταφύλια.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ Παππαδάκη ὁ αὐτὸς Nilsson διὰ δύο διατριβῶν του ἐτόνισε τὰ ἐκ τοῦ νέου εὑρήματος ἐξαγόμενα. Ἀφ' ἑνὸς ἐστήριξε [1] τὴν προηγουμένως καὶ ὑπ' ἄλλων ἐξενεχθεῖσαν γνώμην, ὅτι ὁ μῦθος τῆς αὐτοπυρώσεως τοῦ Ἡρακλέους καὶ τῆς ἀναλήψεως εἰς τὸν οὐρανὸν προῆλθεν ἐξ ἐθίμου νὰ συγκατακαίωνται εἰκόνες αὐτοῦ ἐπὶ πυρᾶς. Διὰ τῆς πραγματείας δέ, Fire-Festivals in ancient Greece, δημοσιευθείσης ἐν Journal of Hell. Studies 1923 σελ. 144-148, ἐπεζήτησε νὰ κινήσῃ τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ἀρχαίαν πυρολατρείαν καταλέγων καὶ μερικὰ ἄλλα παραδείγματα. Οὕτω π. χ. εἰς τὸ μέγαρον τῶν Κουρήτων (ὡς προαγόντων τὴν κτηνοτροφίαν) ἐν Μεσσήνῃ κατὰ τὸν Παυσανίαν (IV, 31, 9) «.... ζῷα τὰ πάντα ὁμοίως καθαγίζουσιν .... ἀφιέντες εἰς τὴν φλόγα». Ἐπὶ τῆς Λαρίσσης τοῦ Ἄργους καὶ ἐπί τινος ἄκρας τῆς γειτονικῆς Λυρκείας ἄγουσι συγχρόνως τὴν ***πυρσῶν ἑορτὴν*** κατὰ τὸν αὐτὸν περιηγητὴν (II, 25, 4). Ἐν Τιτάνῃ (Παυσ. II, 11, 7) ἀφοῦ μετέφερον τὸ ἄγαλμα τῆς Κορωνίδος εἰς τὸ ἐπὶ λόφου ἱδρυμένον ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς κατέκαιον τὰ θύματα πρὸ αὐτοῦ χαμαὶ καὶ δὲν περιωρίζοντο μόνον εἰς τοὺς μηρούς. Ἀκολούθως ὁ Nilsson ὁρμώμενος ἐκ τοῦ μνημονευθέντος περιχειλώματος τῆς Πυρᾶς τῆς Οἴτης εὑρίσκει ὀρθῶς, ὅτι καὶ τὸ ἐντὸς τῶν πρωταρχαϊκῶν ναῶν Α καὶ Β τοῦ Πριniᾶ τῆς Κρήτης παρατηρηθὲν ὑπὸ τοῦ ἐξερευνητοῦ αὐτῶν Pernier τετράπλευρον περίκλεισμα, τὸ περιέχον τέφραν καὶ θυσιῶν λείψανα, προῆλθεν ἐκ τῆς αὐτῆς λατρείας. Ἀνήκει δὲ τὸ ὅλον ἱερόν, ὡς ἐκ τῶν ἀγαλμάτων τῆς καθημένης θεᾶς καὶ τῶν ἀναγλύφων τοῦ ναοῦ Λ ἐδείχθη εἰς τὴν ***πότνιαν θηρῶν,*** τὴν Ἀρτέμιδα. Εἰς τὴν αὐτὴν μεγάλην θεὰν τῆς φύσεως, μάλιστα ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς Λαφρίας, ἰδιάζει, ὡς εἴδομεν, ἡ πυρολατρεία. Ἐν τέλει ἀναφέρει τὸν χαλκοῦν γίγαντα Τάλων τῆς Κρήτης, ὅστις ἀβλαβὴς ἐπήδα εἰς τὸ πῦρ μετὰ τῶν συλλαμβανομένων καὶ εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν ἐπὶ κορυφῆς τῆς Ἴδης καὶ ἐν Δρήρῳ τιμώμενον Δία Ταλλαῖον, πιθανώτατα παρόμοιον πρὸς τὸν Δία Ταλετίταν τοῦ Ταϋγέτου.

Εἰς τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα εἶναι δυνατὸν νὰ προστεθῶσι καὶ ἄλλα. Τοῦτο συμφέρει εἰς τὴν ἔρευναν ἡμῶν, ὥστε νὰ δειχθῇ διὰ πλειόνων, ὅτι αἱ πυρολατρικαὶ θυσίαι δὲν διατηροῦν πάντοτε τὸν κανονικὸν ἐπιβλητικὸν τύπον, ὡς εἰς τὰ Δαίδαλα, τὰ Λάφρια καὶ τὴν Πυρὰν τῆς Οἴτης, ἀλλ' ἐμφανίζονται καὶ ὑπὸ μορφὴν ἐξησθενημένην. Νομίζω λοιπόν, ὅτι πρέπει νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὸν αὐτὸν τρόπον θυσίας καὶ εἰς τὸ μέγαρον τῆς Δεσποίνης ἐν Λυκοσούρᾳ, ὅπως εἰς τὸ μέγαρον τῶν Κουρήτων ἐν Μεσσήνῃ. Κατὰ τὸν Παυσανίαν (VIII, 37, 8) πρὸς τιμὴν τῆς Δεσποίνης οἱ Ἀρκάδες θύουσι ἱερεῖα πολλὰ καὶ ἄφθονα... «ὁ δὲ θύων οὐ τὰς φάρυγγας ἀποτέμνει, κῶλον δὲ ὅ,τι ἂν τύχῃ τοῦτο ἕκαστος ἀπέκοψε τοῦ

[1] Archiv f. Religionswissenschaft, 1922, σελ. 310 κέ. Πρβλ. καὶ JHS, 1923, 144 σημ. 5.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

θύματος». Ἐν Μεσσήνῃ ῥίπτονται ζῶντα τὰ θύματα εἰς τὰς φλόγας, ἐν Λυκοσούρᾳ ἡ πάντοτε ἀγρίως ἀπαιτητικὴ θεότης ἀρκεῖται, ἂν τοῦτο θεωρηθῇ μικρότερον, εἰς τὴν ἀποκοπὴν τοῦ τυχόντος μέλους. Ἐκεῖ τιμῶνται οἱ ὅμοιοι τὴν φύσιν γόνοι τῆς μητρὸς θεᾶς, ἐνταῦθα ὡς ἐκ τοῦ συμπλέγματος τοῦ Δαμοφῶντος καὶ σήμερον βλέπομεν λατρεύεται ἡ αὐτὴ κυρία τῆς ζωῆς· θεὰ μὲ τὰ ὀνόματα τῆς Δήμητρος, τῆς Δεσποίνης καὶ τῆς Ἀρτέμιδος. Ἐπὶ τῆς ὑπεράνω τῶν Βρυσεῶν νοτίως τῆς Σπάρτης κορυφῆς τοῦ Ταλετοῦ ἔθυον κατὰ τὸν Παυσ. (III, 20, 4) ἵππους εἰς τιμὴν τοῦ Ἡλίου. Ἐπειδὴ οἱ ἀρχαῖοι μυθολόγοι ταυτίζουσι τὸν Τάλων πρὸς τὸν Ἥλιον, φαίνεται, ὅτι ἐπῆλθε ἄγνωστον διὰ τίνα λόγον, πρώϊμος τις συγκρητισμὸς τοῦ Διὸς Ταλετίτα ἢ Ταλλαίου, ἐν Κρήτῃ, πρὸς τὸν Ἥλιον. Εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπέδρασεν ἡ αὐτὴ ἐπὶ βουνοκορυφῆς λατρεία [1]. Ὅπως καὶ ἂν εἶναι, ἡ θυσία τῶν ὁλοκαυτουμένων ἵππων ἐπὶ τοῦ Ταλετοῦ ἦτο πυρολατρικὴ καὶ ἴσως πρέπει εἰς μερικὰς συνηθείας τοῦ σημερινοῦ λαοῦ κατὰ τὸν Ταΰγετον νὰ ἀναγνωρίσωμεν ἐπιβίωσιν τῆς ἀρχαίας λατρείας. Ἐνῷ δηλ. πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος σήμερον ἀνάπτουν ἐντὸς τῶν χωρίων καὶ πόλεων τὰς γνωστὰς πυρὰς κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Ῥιγανᾶ (ἢ Φωταριστῆ τῶν Κυκλάδων) εἰς τὴν δυτικὴν πρὸ πάντων Μάνην πράττουν τὸ αὐτὸ μόνον κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἁγ. Ἠλία, διδομένου τοῦ συνθήματος ἀπὸ τῆς ὑψίστης κορυφῆς τοῦ Ταϋγέτου, ὅπου τὴν ἑσπέραν τῆς 19 Ἰουλίου ἀνάπτεται πελωρία καὶ ἐπιφανὴς εἰς τὰ πέριξ πυρὰ σχεδὸν μόνον ἐκ λιβανωτοῦ [2]. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἐρευνηθέντων μνημείων ἔχομεν παραδείγματα ἐξησθενημένης πυρολατρείας. Οὕτω π. χ. ὁ Pernier δικαίως ὑπεστήριξεν [3], ὅτι τὸ ἐντὸς τοῦ ναοῦ τῆς Νεανδρίας τετράπλευρον χώρισμα (2,60×1.13 μ.) ἐχρησίμευεν εἰς θυσίας γενομένας ἐντὸς αὐτοῦ, ὅπως εἰς τοὺς ναοὺς τοῦ Πρινιᾶ, καὶ ὅτι ἡ παρατηρηθεῖσα αὖλαξ κατὰ τὸ μέσον τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ὑποδεικνύει, ὅτι ὁ σηκὸς ἦτο ἐν μέρει διὰ τὰς θυσίας ὕπαιθρος. Ἓν ἄλλο παράδειγμα τέλος παρέχει ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Ξανθουδίδου εἰς τὴν Κρητικὴν Δρῆρον. Ἐπὶ τῆς ἄκρας δηλ. τῆς πόλεως ταύτης ἀνέσκαψεν ὁ ἔγκριτος οὗτος ἐρευνητὴς ναὸν πλη-

---

[1] Τὴν εἰκασίαν ταύτην ἐξέφρασε πρὸ πολλῶν ἐτῶν ὁ μακαρίτης Καθηγητὴς Ν. Πολίτης εἰς τὴν πραγματείαν του: Ὁ Ἥλιος κατὰ τοὺς δημώδεις μύθους (1882) ἀνατυπωθεῖσαν μετὰ νέων σημειώσεων εἰς Σύμμεικτα τ. Β΄ σελ. 110 - 153. Ἴδε σελ. 148 σημ. 7.

[2] Εἶχα τὴν εὐτυχίαν εἰς νεαρὰν ἡλικίαν νὰ ἀναβῶ εἰς τὴν ὑψηλὴν κορυφὴν τὴν παραμονὴν τῆς 20 Ἰουλίου τοῦ 1892 καὶ νὰ διανυκτερεύσω μετὰ τῶν πανηγυριστῶν εἰς τὸ πλησίον τοῦ ὑπαιθρίου παρεκκλησίου σπήλαιον. Ἐθαύμασα τότε τὸ συγκομισθὲν λιβάνι, ποὺ ὑπερέβαινεν «ἕνα φόρτωμα μουλαρίσο». Καὶ ὁ κ. Τσούντας ἐπεσκέφθη τὸν τόπον καὶ παρετήρησε μάλιστα, ὡς διηγεῖται, ὅτι τὸ σήμαντρον τοῦ παρεκκλησίου ἀπετέλει τεμάχιον χαλκοῦ γεωμετρικοῦ λέβητος! Πόθεν προῆλθε τὸ ἀρχαῖον τοῦτο λείψανον τῆς λατρείας; Μὴ τὸ Ταλετὸν εἶναι ἡ ὑψίστη κορυφὴ τοῦ θαυμασίου ὄρους; Τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι ἀπίθανον, ἂν μετὰ ἔρευναν ἀποκλεισθῇ ὁ τόπος τῆς λατρείας ἐπὶ τῶν ὑπὲρ τὰς Βρυσεὰς καὶ τὰ Σοχιώτικα Καλύβια βουνῶν. Πρβλ. καὶ Σύμμεικτα, τ. Β΄ 146.

[3] Annuario, I, σελ. 79 - 80.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

σιέστατα τῆς θέσεως, ὅπου πρὸ ἐτῶν εὑρέθη ἡ γνωστὴ ἐπιγραφὴ τῆς Δρήρου [1], καὶ ἀνεῦρεν ἐντὸς τοῦ σηκοῦ πιοειδὲς κατασκεύασμα καὶ παρ' αὐτὸ ἴχνη πυρὸς καὶ λείψανα ἀνθράκων. «Ἐκ τούτων εἰκάζω, ὅτι ὁ ναὸς θὰ εἶχε βωμὸν ἢ ἑστίαν ἐντὸς τοῦ σηκοῦ, ὅπως οἱ δύο δωρικοὶ ναοὶ τοῦ Πρινιᾶ» [2]. Ὑπάρχει πολλὴ πιθανότης, ὅτι ὁ ναὸς οὗτος ἀνῆκεν εἰς τὸν ἀνωτέρω μνημονευθέντα Δία Ταλαῖον [3].

Δὲν ἦτο ἄσκοπος ἡ μακρὰ παρέκβασις. Διότι ἐνθαρρύνει νὰ πιστεύωμεν, ὅτι αἱ ὁλόκαυστοι θυσίαι τόσον ἐν Θέρμῳ ὅσον καὶ εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ταξιάρχη ἀνήκουν εἰς τὸ πυρολατρικὸν εἶδος. Δὲν βλάπτει καθόλου, ὅτι ἐντὸς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ ἔξωθεν αὐτοῦ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνάπτωνται μεγάλαι πυραὶ διὰ τὸν κίνδυνον τοῦ ξυλοπηλίνου κτίσματος. Μετριώτεραι πυραί, ὡς αἱ τοῦ Πρινιᾶ, τῆς Δρήρου καὶ τῆς Νεανδρίας, χωρὶς νὰ ἀποβάλλουν τὸν οὐσιώδη αὐτῶν χαρακτῆρα, ἦσαν ἐντελῶς ἀκίνδυνοι. Οὔτε ἡ ἀπουσία τοῦ λιθίνου χωρίσματος ἐντὸς τοῦ ναοῦ Α τοῦ Ταξιάρχη εἶναι τις αἰτία δισταγμοῦ. Διότι παραμένει πάντοτε τὸ σπουδαῖον γεγονὸς τῆς ἐντὸς τοῦ σηκοῦ θυσίας, ὡς ἔκφρασις ζωηρὰ τῆς αὐστηρᾶς ἀφιερώσεως τῶν προσφερομένων. Δύναται ἐπίσης νὰ ἐξηγηθῇ καὶ ἡ σχετικὴ μικρότης τοῦ στρώματος τῆς τέφρας. Ἐν Θέρμῳ ἔχομεν πολλοὺς πίθους [4] προορισθέντας διὰ τὴν φύλαξιν τῆς ἀπομακρυνθείσης ἐκ τῆς πρώτης αὐτῆς θέσεως ἱερᾶς τέφρας καὶ ἐν Τιθορέᾳ καθαίροντες κατ' ἔτος τὸ ἄδυτον τῆς Ἴσιδος μετεκόμιζον τὴν τέφραν τῶν ἱερείων τοῦ παρελθόντος ἔτους καὶ ἔθαπτον εἰς τὸν αὐτὸν πάντοτε τόπον [5]. Τοῦτο ἦτο ἔργον πρακτικῆς εὐκολίας ἀλλ' οὐχ ἧττον καὶ φροντίδος εὐσεβοῦς χάριν τῆς διατηρήσεως τῆς ἱερᾶς τέφρας.

Μετὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ τρόπου τῆς θυσίας ἴσως γίνῃ δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ μέ τινα πιθανότητα τὸ ὄνομα τῆς λατρευομένης θεότητος. Ὡς εἴδομεν, ἡ πυρολατρικὴ θυσία δὲν ἀνῆκεν εἰς μίαν μόνον ὡρισμένην θεότητα. Ἀλλ' ἐν τούτοις

---

[1] Dittenberger, Sylloge 2, 453.

[2] Παράρτημα Ἀρχ. Δελτ. 1918, 26.

[3] Τοῦτο στηρίζω εἰς τὴν ἐπιγραφήν, ἧς ἐν ἀρχῇ ἀναγινώσκομεν: Ὀμνύω τὰν Ἑστίαν τὰν ἐν Πρυτανείῳ καὶ τὸν Δῆνα τὸν Ἀγοραῖον καὶ τὸν Δῆνα τὸν Ταλλαῖον καὶ τὸν Ἀπόλλωνα τὸν Δελφίνιον καὶ τὰν Ἀθαναίαν τὰν Πολιοῦχον κ.τ.λ. Ἐὰν ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι ὁ πλησίον τοῦ τόπου τῆς ἐπιγραφῆς ναὸς εὑρίσκεται ἐπὶ ὑψηλῆς ἄκρας, ἡ δὲ πόλις ἐκτείνεται κάτωθεν αὐτῆς καὶ ἑτέρου χαμηλοτέρου ὑψώματος, αἱ δύο ἐν ἀρχῇ μνημονευόμεναι θεότητες τῆς Ἑστίας ἐν Πρυτανείῳ καὶ τοῦ Διὸς Ἀγοραίου ἀποκλείονται, ἐπειδὴ τὰ ἱερὰ τούτων πρέπει νὰ ὑπάρχουν κάτω εἰς τὴν ἀγοράν. Προτάσσονται διὰ τὴν σημασίαν των, ἀλλ' ἐκ τῶν ἄλλων θεῶν πρῶτος ἀκολουθεῖ διὰ τὴν κυριότητα τοῦ τόπου ὁ Ζεὺς Ταλλαῖος, περὶ οὗ γνωρίζομεν ὅτι ἐλατρεύετο ἐπὶ κορυφῶν (οὔρεα Ταλλαῖα). Ὁ Ξανθουδίδης ἀποδίδει τὸν ναὸν εἰς τὸν Ἀπόλλωνα Δελφίνιον ὡς σημαντικὴν ἐν Κρήτῃ θεότητα, εἰς ἣν προσῆκον ἦτο νὰ ἀνατεθῇ τὸ ἀρχεῖον τῆς πόλεως. Παράρτ. ἔ. ἀ. σελ. 27.

[4] Ἀρχ. Δελτίον 1915, 251 κέ.

[5] Παυσ. X, 32, 14. Nilsson, Gr. Feste, 154, 155, 1. Διὰ τὰς πολλὰς ὁμοιότητας πρὸς τὴν θυσίαν τῆς Λαφρίας ἐν Πάτραις ὡρισμένως ἡ Ἶσις θὰ ἐκληρονόμησεν ἐν Τιθορέᾳ παλαιοτέραν τινὰ Ἀρτέμιδα Λαφρίαν. Δὲν λείπουν ἐκ τῶν θυμάτων οὐδὲ αἱ μελεαγρίδες ὄρνιθες, αἱ ἐνθυμίζουσαι ἰδιαιτέρως τὴν ἐν Καλυδῶνι Λαφρίαν.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

μεταξὺ τῶν παραδειγμάτων φανερὰ εἶναι ἡ συχνότης τῆς μεγάλης μητρικῆς θεᾶς τῆς φύσεως, ἐμφανιζομένης μάλιστα ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς Ἀρτέμιδος Λαφρίας. Βεβαίως ἡ θεὰ αὕτη δὲν εἶναι ἡ παρθενικὴ κυνηγέτις, τὴν ὁποίαν μὲ ἀγαλλίασιν ἡ μήτηρ Λητὼ διακρίνει μεταξὺ τῶν Νυμφῶν περιτρέχουσαν τὸν Ταΰγετον (Ὀδυσ. ζ, 102 - 7). Εἶναι ἡ θεά, ἀφ' ἧς ἐξαρτῶνται ὅλα, ζῷα ἄγρια καὶ ἥμερα, πᾶσα ἡ βλάστησις καὶ ἡ ἀνάπτυξις ἀκόμη τῶν νέων ἀνθρώπων. Ἀντὶ τόσων ἀγαθῶν εἶναι δικαίως πολὺ αὐστηρὰ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις αὐτῆς καὶ διὰ ταῦτα ἀπαιτεῖ τὴν θυσίαν τῆς Ἰφιγενείας ἐν Αὐλίδι ἢ στέλλει τὸν φοβερὸν κάπρον εἰς τιμωρίαν τοῦ ἐπιλήσμονος Οἰνέως. Πολλαχοῦ τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς τὴν Κεφαλληνίαν ἐλατρεύετο ἡ Ἄρτεμις Λαφρία, τῶν Αἰτωλῶν δὲ ἦτο ἐξέχουσα ἐθνικὴ θεότης. Τοῦτο δὲν γνωρίζομεν μόνον ἐκ τοῦ κυριωτάτου κέντρου τῆς λατρείας αὐτῆς, ὡς ἦτο τὸ Λαφριαῖον τῆς Καλυδῶνος. Εἰς τὴν λοκρικὴν Ναύπακτον ὑπῆρχεν ἄγαλμα ἀκοντιζούσης Ἀρτέμιδος μὲ τὴν ἐπωνυμίαν τῆς ***Αἰτωλῆς*** (Παυσ. X, 38, 12), ἁρμόζει δὲ ἡ αἰτωλικὴ αὕτη Ἄρτεμις νὰ ἦτο ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν Λαφρίαν, ἀφοῦ ταύτην ἀκριβῶς, ὡς τι ἰδιαίτερον, οἱ Μεσσήνιοι μετέφεραν ἐκ Ναυπάκτου εἰς τὴν πατρίδα (Παυσ. IV, 31, 7) [1]. Τὴν αὐτὴν αἰτωλικὴν Ἀρτέμιδα μετὰ τοῦ πετάσου, τῆς καυσίας ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ἔχομεν ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Συμπολιτείας καὶ δὲν εἶναι κατὰ πολὺ διάφορος ἡ ὡπλισμένη Αἰτωλία τοῦ κατὰ τῶν Γαλατῶν τροπαίου [2]. Τὴν ἰδιάζουσαν ἐν Αἰτωλίᾳ θέσιν τῆς θεᾶς δεικνύει πρὸς τούτοις τὸ μακράν, κατὰ τὸν μυχὸν τοῦ Ἀδρία καὶ τὴν παραλίαν τῶν Ἐνετῶν μνημονευόμενον (Στραβ. Ε, 215) ἄλσος τῆς Ἀρτέμιδος Αἰτωλίδος, παρὰ τὸ τῆς Ἀργείας Ἥρας, ἐντὸς τῶν ὁποίων συνέβαινε «ἡμεροῦσθαι τὰ θηρία καὶ λύκοις ἐλάφους συναγελάζεσθαι». Εἰς τὸ θρησκευτικὸν κέντρον τῶν Αἰτωλῶν, τὸν Θέρμον, ἐτιμᾶτο κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, ὡς γνωστόν, ὁ Ἀπόλλων, ἀλλ' εἶναι πιθανόν, ὅτι ἀρχικὴ κυρία τοῦ ἱεροῦ ἦτο ἡ Λαφρία, εἰς ἣν εὔλογον εἶναι νὰ ἀποδοθῶσιν αἱ πυρολατρικαὶ θυσίαι. Τοὐλάχιστον ὁ ΒΑ τοῦ μεγάλου δεύτερος τὸ μέγεθος ναὸς ὡς ἐκ τῶν παραστάσεων τῶν ἰδιαιτέρων του μετοπῶν (Χάριτες, σύμπλεγμα Σιληνοῦ καὶ Νύμφης, λέοντες, κύνες) φαίνεται ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν Ἀρτέμιδα. Καὶ εἰς τὸ ἡμίσειαν ὥραν δυτικῶς τοῦ Θέρμου ἱερόν, ὅπου ὁ Ἅγιος Νικόλαος τῆς Μόκιστας, ἐλατρεύετο ἡ Ἄρτεμις Ἡγεμόνη [3]. Ἡ θεὰ ἐν Θέρμῳ ὤφειλε νὰ ἐπισκιασθῇ ὑπὸ τοῦ θεοῦ, προσλαβόντος ἐνωρὶς δύναμιν καὶ γόητρον ἐκ Δελφῶν, ὅπου ὁ μέγας Πύθιος ἐπεκράτησε τελείως ἐξαφανίσας σχεδὸν πλὴν τοῦ Διονύσου τὰς λοιπὰς λατρείας καὶ τὴν Λαφρίαν. Ἀντιθέτως εἰς τὴν Καλυ-

[1] Ἀνακριβῶς ὁ Nilsson ἀναφέρει ἐν Gr. Feste 218, ὅτι οἱ Μεσσήνιοι ἐν Ναυπάκτῳ ἐκάλεσαν Αἰτωλὴν τὴν Ἀρτέμιδα, διότι δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐκλήθη οὕτω ἡ θεὰ ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων, οἵτινες δὲν ἦσαν βέβαια Αἰτωλοί.

[2] Παυσ. X, 18, 7. Head, Hist. num. 284.

[3] Παράρτημα Ἀρχ. Δελτίου 1924 - 25, 5.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

δῶνα ἐπιφανεστέρα διέμεινε ἡ λατρεία τῆς Λαφρίας, ἂν καὶ ὁ Στράβων ὀνομάζει μόνον τὸν Λάφριον Ἀπόλλωνα (10, 459), καὶ εἰς τὴν φωκικὴν Ὑάμπολιν ἡ Ἄρτεμις, ἥτις ὡρισμένως ὠνομάζετο Λαφρία, εἶχε τὴν πρώτην θέσιν μὲ πάρεδρον κατὰ πολὺ ἀφανέστερον τὸν Ἀπόλλωνα [1]. Τί ἐμποδίζει μετὰ ταῦτα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι καὶ εἰς τὸ γειτονικὸν τοῦ Θέρμου ἱερὸν τοῦ Ταξιάρχη ἐλατρεύετο τὸ αὐτὸ θεϊκὸν ζεῦγος; Ἡ πυρολατρεία, ἡ κυριαρχικὴ θέσις τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος παρὰ τοῖς Αἰτωλοῖς καὶ ἡ γειτονία εἶναι αἱ κυριώτεραι ἐνδείξεις Κατὰ δεύτερον λόγον πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὑπάρχουν δύο ναοί, ὑπο-. δεικνύοντες δύο θεότητας. Ἂν ἐπεκράτησε καὶ ἐδῶ ὁ Ἀπόλλων ἢ παρέμεινε νικήτρια ἡ παλαιὰ Λαφρία εἶναι ἄδηλον.

Πάντως τὸ ὄνομα τοῦ ἱεροῦ δὲν ἠδυνήθημεν μὲ θετικότητα νὰ συμπεράνωμεν. Τοῦτο θὰ κατορθωθῇ μόνον μὲ εὑρήματα τοῦ μέλλοντος ἐνδεικτικώτερα. Ἀλλ' εἶναι δίκαιον νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι κατὰ τὰ λοιπὰ ἡ ἔρευνα, παρὰ τὰ ἀφανῆ δεδομένα, ἀπέδωκε πορίσματα βέβαια καὶ τελείως ἱκανοποιητικά. Καὶ εἶναι εὐχάριστον τώρα εἰς ἀποχαιρετισμὸν τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ καὶ τοῦ θελκτικοῦ τοπείου νὰ τὰ ἐπαναλάβωμεν εἰς ὀλίγας γραμμάς.

Οὐσιῶδες στοιχεῖον τῆς ἀρχαίας λατρείας ἦσαν αἱ βεβαιωθεῖσαι ἐπὶ τῆς βουνοκορυφῆς καὶ ἐντὸς τοῦ ναοῦ ὁλόκαυστοι θυσίαι. Ἡ παρατήρησις διαφωτίζει καὶ τὰς ἐν Θέρμῳ θυσίας καὶ γενικῶς τὴν ἀρχαίαν πυρολατρείαν. Ἔγινε τελεία σχεδὸν ἡ ἀναπαράστασις τῆς κεραμώσεως τοῦ μεγαλυτέρου ναοῦ. Προσετέθη οὕτω νέον ἀξιόλογον παράδειγμα κεραμικοῦ διακόσμου μὲ συνεχεῖς ἐκτύπους κεφαλὰς τοῦ ἐκ Θέρμου πρὸ πάντων γνωστοῦ τρόπου. Καὶ τὸ σπουδαιότερον πάντων: ἐξηκριβώθησαν ὑφιστάμεναι ἁπλαῖ καὶ σαφεῖς ἀναλογίαι ἑκάστου τῶν μερῶν πρὸς ἄλληλα καὶ τὸ σύνολον καὶ εἰς τὴν κάτοψιν καὶ τὴν πρόσοψιν τῶν κτισμάτων. Ὡς βάσις μετρικὴ ἐχρησίμευσεν ἄγνωστος μέχρι τοῦδε πούς, ἰσούμενος ἀκριβῶς πρὸς .3125 μ. Ἡ ἀναπαράστασις τῆς προσόψεως τοῦ μεγαλυτέρου ναοῦ ἀπεδείχθη βεβαία κατὰ μέγιστον μέρος. Ἐκ ταύτης ἐξήχθη παλαιὸς κανὼν κατασκευῆς προστάσεως μετὰ στύλων καὶ θυρωμάτων, εἰς ὃν ὑπάγεται καὶ ἡ περίφημος Σκευοθήκη τοῦ Φίλωνος. Καὶ ἐξ ἄλλων λόγων καὶ ἐκ τῶν εὐφυῶν τροποποιήσεων, ἃς ἐπήνεγκεν εἰς τὸν κατὰ τὸ ἥμισυ μικρότερον ναὸν ὁ ἀρχιτέκτων, πιστεύομεν εἰς τὸ δημιουργικόν του πνεῦμα. Εἶναι τὸ ἴδιον ἐκεῖνο ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν πνεῦμα, τὸ ἄγρυπνον καὶ πανταχοῦ ἐρευνητικὸν καὶ ἀκριβολόγον. Τίς θὰ ἐπίστευε π. χ. ὅτι ὁ πλακώτὸς λίθος τοῦ στύλου εἶχε τόσον καλῶς μελετηθῆ, ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ ὀργανικοῦ μέλους; Ἀληθῶς παρὰ τὸ καθαρῶς αἰσθητικὸν μέρος ὑπάρχει τὸ οὐσιῶδες διανοητικόν. Ἄνευ αὐτοῦ δὲν θὰ ἔχωμεν τὸ ἐσωτερικὸν φῶς, τὸ ὁποῖον λαμπρύνει τὴν μορφήν. Καὶ τὴν ἁπλῆν καὶ μεγάλην ταύτην ἀλήθειαν διδασκόμεθα εὐκολώτερον πρὸ τῶν ἐπαρχιακῶν τούτων Ἑλληνικῶν ναῶν ἢ πρὸ ἑνὸς Παρθενῶνος ἢ Ἐρεχθείου.

Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ

[1] Nilsson, Gr. Feste, 221.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ΕΙΣ ΤΟ ΕΚ ΘΕΡΜΟΥ ΕΠΙΓΡΑΜΜΑ 33

Δὲν εἶναι ἄγνωστον εἰς τοὺς ἀναγνώστας τοῦ περιοδικοῦ τούτου τὸ ὑπ' ἀριθ. 33 τοῦ τοπικοῦ Μουσείου ἐπίγραμμα, ὅπερ δικαίως ὁ Κ. Ῥωμαῖος ὠνόμασε τὴν καλλίστην τῶν ἐκ Θέρμου ἐπιγραφῶν. Ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Γ. Σωτηριάδου, Δελτίον τ. Α΄, 57, καὶ ὑπήχθη ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Κ. Ῥωμαίου ἐν τῷ αὐτῷ τόμῳ σελ. 280 κἑ. εἰς λεπτομερῆ ἐξέτασιν, προάγουσαν τὰ ζητήματα, ὥστε νὰ διορθωθῇ ἢ βεβαιωθῇ εἰς ἱκανὰ χωρία ἡ ἀνάγνωσις. Μετὰ ταῦτα ὁ A. Wilhelm ἐν Strena Buliciana (1924) σελ. 167 κἑ. ἠσχολήθη μὲ τὸ ἐπίγραμμα καὶ ἠδυνήθη μὲ τὴν ἰδιάζουσαν εἰς αὐτὸν ὀξυδέρκειαν νὰ προχωρήσῃ καὶ πέραν ἔτι τῶν ἀναγνώσεων τοῦ Ῥωμαίου. Ἐπειδὴ ὡς βοήθημα δὲν διέθετεν εἰμὴ μόνον τὴν παρὰ Σωτηριάδῃ ἀπεικόνισιν, δὲν εἶναι παράδοξον, ἂν νέα ἐπίμονος ἐξέτασις τοῦ λίθου, τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος ἠδυνήθην νὰ ἀναλάβω ἐν Θέρμῳ καὶ ἧς τὰ ἀποτελέσματα ἐκθέτω κατωτέρω, διορθώνει καὶ τοῦ Wilhelm ἀκόμη τὴν ἀνάγνωσιν εἰς ἓν οὐσιαστικὸν ζήτημα.

Ἡ πολλάκις ἐπιχειρηθεῖσα ἐξέτασις τῆς ἀρχῆς τοῦ β΄ στίχου, ὅπου ὁ Ῥωμαῖος ἐνόμισε, ὅτι πρέπει νὰ ἀναγνωσθῇ ΣΩΚΙΣΙ, εἰς ἐμὲ ἀπέδωκε μόνον .ΩΚΙΣΙ, ὥστε θὰ ἐπροτίμων τὴν ὑπὸ τοῦ Wilhelm γενομένην φωτεινὴν συμπλήρωσιν: [Φ]ωκίσι. — Κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ δ΄ στίχου, ὅπου ὁ Σωτηριάδης βεβαιοῦντος καὶ τοῦ Ῥωμαίου ἀνέγνωσε δεξιά, ὁ λίθος πραγματικῶς παρέχει τὸ ὑπὸ τοῦ Wilhelm εἰκασθὲν ἄξια. Τὸ αὐτὸ ἄλλως ἀνέγνωσεν ἀρχικῶς καὶ ὁ Ῥωμαῖος κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ εὑρετηρίου. — Στίχ. ζ΄: ἐμ φθιμένοισιν, ὄχι ἐν. Ἡ ἀνάγνωσις φθιτῶν (Σωτ. Ρωμ.) ἐν ἀρχῇ τοῦ τελευταίου στίχου δικαίως ἠμφισβητήθη ὑπὸ τοῦ Wilhelm· ἐδῶ ἐζήτησε τὸ ὄνομα τοῦ πεσόντος, ὅπως ἤδη ἔπραξε καὶ ὁ Wilamowitz ἐξετάζων ἔκτυπον, καὶ ἐνόμισεν, ὅτι ἀναγινώσκει ΟΡΓΩΝ, ὅπερ συνεπλήρωνεν εἰς Στ]όργων, ὄνομα ἄλλως ἀμάρτυρον. Ἀλλ' ὁ λίθος οὐδεμίαν ἀφήνει ἀμφιβολίαν, ὅτι πρέπει νὰ ἀναγνώσωμεν ΣΚΟΡΠΙΩΝ, ὄνομα πολλάκις ἐν Αἰτωλίᾳ ἀπαντῶν.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἀκόλουθος ἀνάγνωσις τοῦ ἐπιγράμματος δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ τελειωτική.

ἄλσει ἐνὶ χρυσέωι σε βοαδρομέοντα σὺν ἵππωι
[Φ]ωκίσι Τείθρωνος κτεῖνεν ὑπὸ στεφάναις
δυσμενέων κρυφθεὶς ἄφατος λόχος, ἄξια πάτρας,
ἄξια δ' Οἰνειδᾶν μησάμενον προγόνων.
μναμόσυνον δὲ πατὴρ μορφᾶς σέθεν εἵσατο τόνδε
χαλκὸν Ἀπόλλωνος πὰρ τριπόδεσσι Δράκων,
ὅς σε καὶ ἐν φθιμένοισιν ἐόντ' εἰς φέγγος ἀνάξει,
Σκορπίων· ὣς ἀγαθῶν οὐκ ἀπόλωλε ἀρετά.

Ἀθῆναι 1926.

GÜNTHER KLAFFENBACH

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑΙ ΕΙΚΟΝΕΣ ΕΝ ΜΕΤΕΩΡΟΙΣ

Αἱ δύο εἰκόνες περὶ ὧν ἐνταῦθα ὁ λόγος ἀπόκεινται εἰς τὸ Σκευοφυλάκιον τῆς ἐν Μετεώροις Μονῆς Μεταμορφώσεως, τοῦ κυρίως καλουμένου Μετεώρου, ὅπου ἄλλοτε ὁ κ. Ν. Βέης εἶχεν ἀνεύρη ἐντὸς κρύπτης τὴν γνωστὴν ἤδη εἰκόνα τῆς Παλαιολογίνης.

Παραδόξως οὐδεμία μέχρι τοῦδε εἶχε δοθῆ προσοχὴ εἰς τὰς δύο ταύτας

Εἰκ. 1. Εἰκὼν τῆς Θεοτόκου ἐν τῷ Σκευοφυλακίῳ τοῦ Μετεώρου (Πρβ. Πίν. 1, 2).

εἰκόνας, αἵτινες ἀπὸ τεχνικῆς ἀπόψεως ἐξεταζόμεναι δύνανται ἀνεπιφυλάκτως νὰ θεωρηθῶσιν ἐφάμιλλοι πρὸς τὰς καλλιτέρας ἐκ τῶν γνωστῶν τοιούτων τῶν προερχομένων ἐκ τῶν πρὸ τῆς ἁλώσεως χρόνων.

Αἱ δύο περὶ ὧν ὁ λόγος εἰκόνες παριστάνουσι ἡ μὲν τὴν Θεοτόκον ἡ δὲ τὸν Ἰησοῦν.

1) ***Εἰκὼν τῆς Θεοτόκου (Πίν. 1,1 καὶ εἰκ. 1).*** (Διαστάσεις $0{,}28 \times 0{,}22$). Ἐντὸς ἐλαφρῶς ἐκτύπου πλαισίου γεγλυμμένου ἐπὶ τῆς ἰδίας σανίδος, ἐφ' ἧς ἡ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

εἰκών, παρίσταται ἡ Θεοτόκος μέχρι τῆς ὀσφύος ἐστραμμένη πρὸς δεξιὰ καὶ φέρουσα τὴν ἀριστερὰν χεῖρα κάτω τοῦ προσώπου, ἐνῷ ἡ δεξιὰ τείνεται εἰς χειρονομίαν δεήσεως. Ἡ Θεοτόκος φέρει κυανόμαυρον ἔνδυμα μὲ χρυσᾶς γραμμὰς εἰς τὰς παρυφάς, χρυσοῖ δὲ κροσσοὶ κρέμανται ἐκ τοῦ ἄκρου τοῦ μαφορίου τοῦ πίπτοντος ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ αὐτῆς ὤμου. Τὰ γυμνὰ μέρη εἰς μὲν τὰς σκιὰς εἶναι ὠχρόμαυρα, εἰς δὲ τὰ φωτεινὰ σημεῖα ὠχροκίτρινα· τὰ ἐξαιρετικῶς προεξέχοντα μέρη ἀποδίδονται διὰ λευκοκιτρίνων γραμμῶν. Τὸ ἔδαφος γύρῳ τῆς μορφῆς

Εἰκ. 2. Εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ Σκευοφυλακίῳ τοῦ Μετεώρου (Πρβ. Πίν. 1, 2).

εἶναι χρυσοῦν, εἰς τὰς ἄνω δὲ γωνίας εὑρίσκονται τὰ συνήθη $\overline{\text{ΜΡ}}$ - $\overline{\text{ΘΥ}}$. Τὸ πλαίσιον τῆς εἰκόνος εἶνε ἐν πολλοῖς, ἰδίᾳ κατὰ τὰ ἄκρα, ἐφθαρμένον.

2) ***Εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ (Πίν. 1, 2 καὶ εἰκ. 2).*** (Διαστάσεις $0{,}27 \times 0{,}24$). Ἐντὸς πλαισίου ἐλαφρῶς ἐξέχοντος, ὅπως καὶ εἰς τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου, παρίσταται ὁ Ἰησοῦς μέχρι τοῦ κάτω μέρους τοῦ στήθους κατ' ἐνώπιον. Εἶναι ἐντελῶς γυμνὸς καὶ κλίνει τὴν κεφαλὴν πρὸς ἀριστερά. Οἱ ὀφθαλμοί του εἶναι κλειστοὶ αἱ δὲ χεῖρες κρέμανται ἀδρανεῖς πρὸς τὰ κάτω. Ὁ Ἰησοῦς εἰκονίζεται νεκρός, ἕτοιμος νὰ κατέλθῃ εἰς τὸν τάφον. Ὄπισθεν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ ἐδάφους προβάλλει μέλας ὁ σταυρὸς οὗ διακρίνεται ἡ ὁριζοντία κεραία. Αἱ σάρκες ἔχουσιν ἀποδοθῆ διὰ τοῦ ἰδίου τρόπου καὶ τῶν ἰδίων χρωμάτων, ὅπως καὶ εἰς τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου. Ἡ κόμη, ὁ μύσταξ καὶ τὸ γένειον εἶναι χρώματος βαθέως καστανοῦ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Καὶ τῆς εἰκόνος ταύτης τὸ πλαίσιον ὡς καὶ τὸ ἄνω καὶ δεξιὸν αὐτῆς μέρος λίαν ἐφθαρμένα.

Ἡ εἰκονογραφικὴ ἐξέτασις τῶν δύο περιγραφεισῶν εἰκόνων ὁδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὰ ἑξῆς πορίσματα:

Ὁ Ἰησοῦς εἰκονίζεται εἰς τὴν εἰκονογραφικὴν παράστασιν τὴν γνωστὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα «Ἄκρα Ταπείνωσις». Παρίσταται δηλαδὴ νεκρὸς καὶ μέχρι περίπου τῆς ὀσφύος ἐντὸς σαρκοφάγου, ἥτις ἐνταῦθα δὲν ἔχει εἰκονισθῆ, ἀλλὰ εὑρίσκεται εἰς ἄλλα ἀνάλογα μνημεῖα, ὧν μερικὰ θὰ ἴδωμεν κατωτέρω [1].

Τὴν παράστασιν ταύτην εὑρίσκομεν, ὡς γνωστόν, συχνότατα εἰκονιζομένην

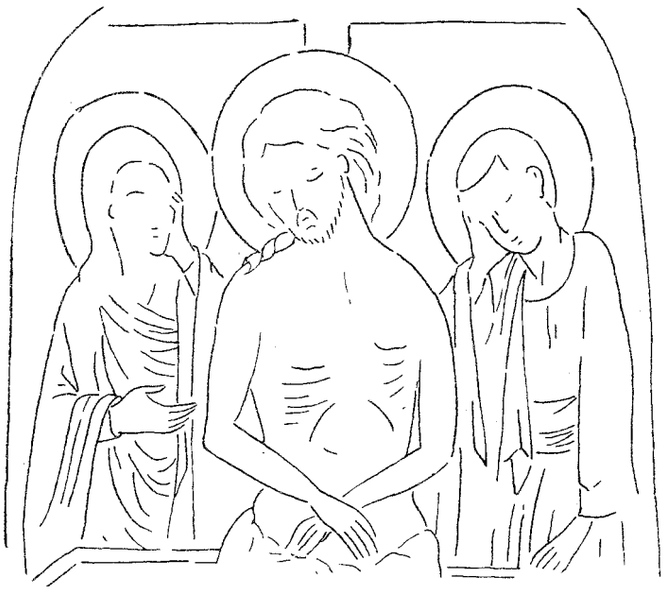

Εἰκ. 3. Τοιχογραφία ἐν τῇ Προθέσει τοῦ ἐν Ἄρτῃ Ναοῦ τοῦ Ἁγ. Βασιλείου.

εἰς τὴν Πρόθεσιν τῶν ἐκκλησιῶν, ὅπου ὁ Ἰησοῦς ἐν τῇ στάσει ταύτῃ εἴτε παρίσταται μόνος [2], εἴτε ἔχων ἑκατέρωθεν αὐτοῦ τὴν Θεοτόκον καὶ τὸν Ἅγ. Ἰωάννην τὸν Θεολόγον [3].

Ἡ ***εἰκὼν 3*** εἰλημμένη ἐκ τοιχογραφίας τοῦ ἐν Ἄρτῃ Ναοῦ τοῦ Ἁγ. Βασιλείου δεικνύει τὴν διάταξιν τῆς τοιαύτης συνθέσεως πρὸς ἣν σχετίζονται ἀμέσως αἱ δύο εἰκόνες τοῦ Μετεώρου.

---

[1] Περὶ τοῦ εἰκονογραφικοῦ τούτου θέματος βλ. ***Millet*** Recherches sur l'iconographie de l'Évangile Paris 1916, 483 κ.ἑ. ***Brockhaus*** Die Kunst in den Athos - Klöstern Leipzig 1891, 65.

[2] Βλ. προχείρως τοιχογραφίαν Μ. Ξενοφῶντος ἐν Ἁγ. Ὄρει παρὰ ***Millet*** Monuments de l'Athos I Les Peintures Paris 1927 Πίν. 169$_5$ καὶ τὰ παραδείγματα παρὰ ***Millet*** Iconographie de l'Evangile 483 κ.ε.

[3] Βλ. προχείρως ***Filow*** Die Altbulgarische Kunst, Bern 1919 σελ. 56 εἰκ. 50 (Ἐκκλ. Arbanassi) ***Ὀρλάνδον*** ἐν Ἀθηνᾷ XXXV 1923 176 εἰκ. 8 (Ναὸς Ἁγ. Γεωργίου Καλυβίων Κουβαρᾶ Ἀττικῆς).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Πράγματι αἱ ὅμοιαι διαστάσεις τῶν δύο εἰκόνων, ἡ ἐντελῶς ὁμοία τεχνικὴ αὐτῶν ἐκτέλεσις, ἀφ' ἑτέρου ἡ βαθυτάτη θλίψις, ἣν ἐκφράζει τὸ πρόσωπον τῆς Θεοτόκου καὶ ἡ στάσις αὐτῆς καθόλου, ἥτις φαίνεται ὅτι ἔχει ἀντιγραφῆ ἀπὸ παράστασίν τινα τῆς Σταυρώσεως ἀνάλογον πρὸς τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ Ἁγ. Μάρκου ἐν Βενετίᾳ [1], δεικνύουν, ὅτι αἱ δύο εἰκόνες σχετίζονται στενώτατα πρὸς ἀλλήλας καὶ φαίνεται ὅτι ἀπετέλουν ποτὲ μέρη μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς παραστάσεως. Δυνάμεθα δηλαδὴ νὰ παραδεχθῶμεν μετὰ πολλῆς πιθανότητος, ὅτι αὗται ἀπετέλουν ποτὲ μέρη τριπτύχου τοῦ ὁποίου τὸ κέντρον κατεῖχεν ὁ Ἰησοῦς τὸ ἀριστερὸν φύλλον ἡ Θεοτόκος καὶ τὸ δεξιόν, ἀπωλεσθὲν νῦν, ὁ Ἅγ. Ἰωάννης ὁ Θεολόγος. Ἡ οὕτω ἀποτελουμένη παράστασις εἶναι ἐντελῶς ὁμοία πρὸς τὴν ἐν τῇ Προθέσει τῶν ἐκκλησιῶν σύνθεσιν καὶ φαίνεται σχηματισθεῖσα κατ' ἀπομίμησιν ἐκείνης.

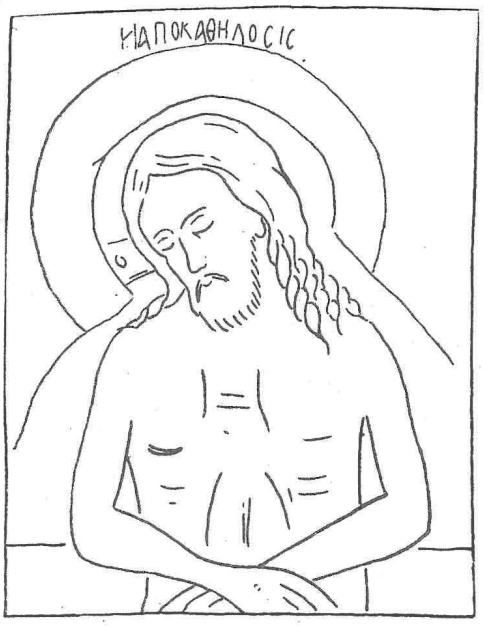

Εἰκ. 4. Εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῇ Μονῇ Βατοπεδίου.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι, καθ' ὅσον τουλάχιστον γνωρίζω, ἀκέραια τρίπτυχα τοιαύτην φέροντα παράστασιν δὲν διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν. Τὴν ὕπαρξιν ὅμως τοιούτων εἰς παλαιοτέρους χρόνους μαρτυροῦσι μεμονωμένα φύλλα ἀποκείμενα εἰς Ναοὺς καὶ Μονάς.

Οὕτω εἰς τὴν ἁγειορειτικὴν Μονὴν Βατοπεδίου ἀνεῦρον δύο τοιαῦτα φύλλα ἀνήκοντα εἰς δύο διάφορα τρίπτυχα, ὡς δεικνύουσι αἱ διαφορετικαὶ αὐτῶν διαστάσεις. Ἐπὶ τοῦ ἑνὸς ἐξ αὐτῶν ***(Εἰκ. 4).*** (Διαστάσεις 0,25×0,205) εἰκονίζεται ὁ Ἰησοῦς εἰς στάσιν ὁμοίαν πρὸς τὴν εἰκόνα τοῦ Μετεώρου. Ἐπὶ τῆς μεταγενεστέρας ἀργυρᾶς ἐπενδύσεως τῆς εἰκόνος εὑρίσκεται ἡ ἐπιγραφή: Η ΑΠΟΚΑΘΗΛΟCIC, ἣν συχνὰ εὑρίσκομεν συνοδεύουσαν τὴν παράστασιν τὴν εἰκονιζομένην ἐν τῇ Προθέσει [2].

Ἐπὶ τοῦ ἑτέρου εἰκονιδίου ***(Εἰκ. 5).*** (Διαστ. 0,30×0,22) παρίσταται ἡ Θεοτόκος καθ' ὅμοιον πρὸς τὴν εἰκόνα τοῦ Μετεώρου τρόπον.

Τὸ μέσον φύλλον τοιούτου τριπτύχου δέον ἐπίσης ν' ἀναγνωρίσωμεν εἰς τὴν δεινῶς ἐπεσκευασμένην εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ τὴν ἀποκειμένην εἰς τὸ Σκευο-

---

[1] Εἰκὼν παρὰ ***Glück*** Die christliche Kunst des Ostens Berlin 1923 Πίν 82.

[2] ***Millet*** Iconographie 486, ***Brockhaus*** ἔνθ' ἀν. 65 σημ. 3. Πρβ. καὶ τὴν Ἑρμηνείαν τῶν ζωγράφων. Ἐκδ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως Πετρούπολις 1909. 216.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

φυλάκιον τοῦ Παναγίου Τάφου ἐν Ἱερουσαλήμ[1]. Εἰς τοῦτο ἄλλως μᾶς ὁδηγεῖ ἡ ἐπὶ τῆς ὑπὸ Γεωργιανοῦ τεχνίτου γενομένης ἐπενδύσεως ἑλληνικὴ ἐπιγραφὴ †Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΗΣ ΔΟΞΗΣ ἥτις σχετίζεται πρὸς παραστάσεις τῆς Ἀποκαθηλώσεως[2] ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς παραστάσεις τοῦ νεκροῦ Ἰησοῦ ἐν τῇ Προθέσει[3].

Ἐξ ἀναλόγου τριπτύχου προέρχεται πιθανώτατα καὶ ἡ ἐπίσης ἐν τῷ Σκευοφυλακίῳ τοῦ Μετεώρου ἀποκειμένη σλαβικὴ εἰκών. (Διαστ. 0,27×0,18) ***(Εἰκ. 6)***

Εἰκ. 5. Εἰκὼν τῆς Θεοτόκου ἐν τῇ Μονῇ Βατοπεδίου.

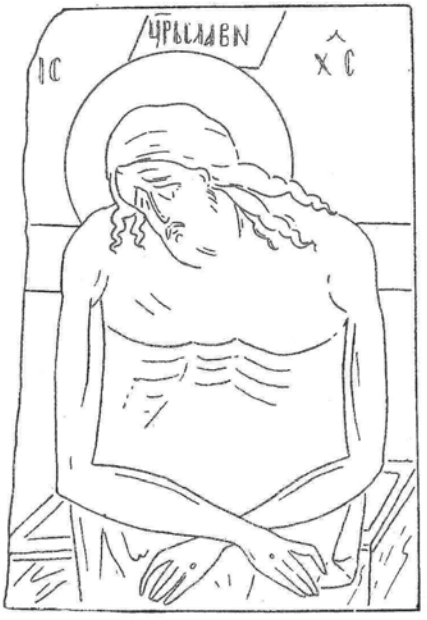

Εἰκ. 6. Σλαβικὴ εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ Σκευοφυλακίῳ τοῦ Μετεώρου.

ἐφ' ἧς παρίσταται ὁ Ἰησοῦς εἰς ὁμοίαν στάσιν. Ἐπὶ τοῦ ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ πίνακος ἀναγινώσκεται ἡ σλαβικὴ ἐπιγραφὴ ΤΣ(α)Ρ ΣΛΑΒΙΕ = Ὁ Βασιλεὺς τῆς Δόξης.

Τοιοῦτον τέλος τρίπτυχον φαίνεται, ὅτι εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν οἱ ζωγραφήσαντες τὸ κάλυμμα τῆς Pala d'oro ἐν Ἁγ. Μάρκῳ τῆς Βενετίας. Εἰς τὸ μέσον τῆς ἄνω σειρᾶς τοῦ καλύμματος τούτου μεταξὺ ἄλλων μορφῶν ἁγίων εἰκονίζεται ὁ

---

[1] Εἰκὼν παρὰ ***Schlumberger*** L'Epopée byzantine III Πίν. III. Περὶ τῆς εἰκόνος βλ. καὶ ***Millet*** Iconographie 484 κ.ἑ.

[2] ***Millet*** Iconographie εἰκ. 499, 505, 515.

[3] ***Millet*** Iconographie εἰκ. 519 πρβ. καὶ σελ. 486. Πρβ. καὶ τὴν τοιχογρ. τοῦ Μ. Ξενοφῶντος ἔνθ' ἀν.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Ἰησοῦς καὶ ἑκατέρωθεν αὐτοῦ ἡ Θεοτόκος καὶ ὁ Ἰωάννης ***(Εἰκ. 7)*** [1]. Οἱ κατὰ τὸ ἔτος 1345 διακοσμήσαντες τὸ κάλυμμα Παῦλος καὶ υἱοί του Λουκᾶς καὶ Ἰωάννης ἀντέγραψαν διὰ τὴν παράστασιν ταύτην, ὡς ἤδη καὶ ὑπ᾽ ἄλλων παρετηρήθη, βυζαντινὸν πρότυπον μιμηθέντες ὄχι μόνον τὴν εἰκονογραφίαν ἀλλὰ καὶ τὴν τεχνικὴν αὐτοῦ [2]. Τὸ πρότυπον τοῦτο ἦτο πιθανώτατα τρίπτυχον ἀνάλογον πρὸς τὸ τοῦ Μετεώρου, ὅπου ὅμως ὁ Ἰωάννης δὲν θὰ εἰκονίζετο πιθανῶς πωγωνοφόρος διότι εἶναι γνωστόν, ὅτι εἰς τὴν βυζαντινὴν εἰκονογραφίαν πώγωνα φέρει μόνον ὡς εὐαγγελιστὴς μετὰ τὴν Ἀνάστασιν [3]. Οἱ ζωγράφοι τοῦ καλύμματος τῆς Pala d'oro ἠκολούθησαν διὰ τὸν Ἰωάννην εἰκονογραφικὴν παράδοσιν ἐπιχωριά-

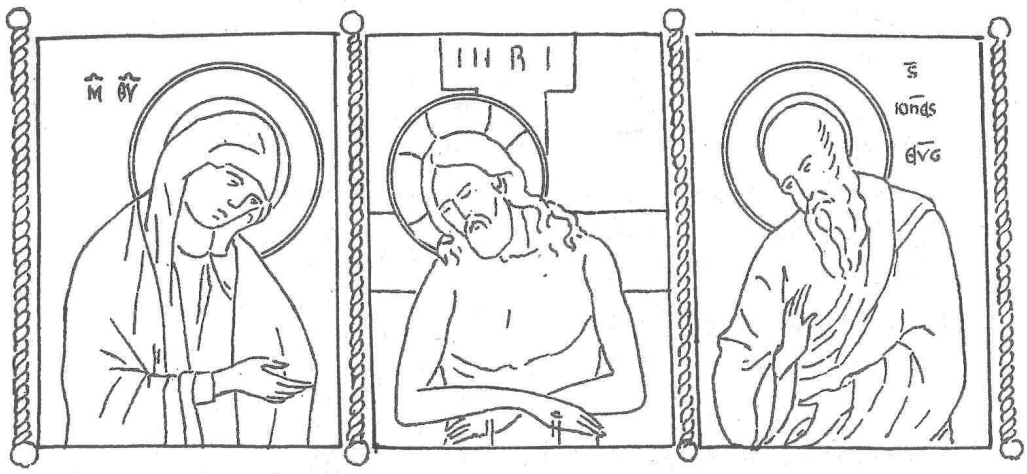

Εἰκ. 7. Παράστασις ἐπὶ τοῦ καλύμματος τῆς Pala d'oro ἐν Ἁγ. Μάρκῳ τῆς Βενετίας.

ζουσαν ἐν Βενετίᾳ, ὅπου καὶ μεταξὺ τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ Ἁγ. Μάρκου, ὡς εἰς τὴν Σταύρωσιν, οὗτος εἰκονίζεται, παρὰ τὴν βυζαντινὴν συνήθειαν πωγωνοφόρος [4].

Ἡ παράστασις λοιπὸν αὕτη τοῦ καλύμματος τῆς Pala d'oro δίδει εἰς ἡμᾶς σαφῆ ἰδέαν τῆς μορφῆς ἣν εἶχε τὸ τρίπτυχον τοῦ Μετεώρου, ὅτε ἦτο ἀκέραιον.

Ἀπὸ ἀπόψεως καλλιτεχνικῆς ἐξεταζόμεναι αἱ ἀπασχολοῦσαι ἡμᾶς δύο εἰκόνες τοῦ Μετεώρου δύνανται ἄνευ ἀμφιβολίας νὰ τοποθετηθῶσι, ὡς καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης μελέτης εἴπομεν, μεταξὺ τῶν καλλιτέρων ἐξ ὅσων μᾶς διέσωσεν ὁ βυζαντινὸς μέσος αἰών.

---

[1] ***Pasini*** Il Tesoro di San Marco in Venezia 1887 Πίν. XXI. Ἡ παράστασις μόνον τοῦ Ἰησοῦ καὶ παρὰ ***Millet*** Iconographie 445 εἰκ. 520.

[2] ***Pasini*** ἔνθ᾽ ἀν. 149 ***Millet*** Iconographie 484. Περὶ τῶν ζωγράφων τούτων βλ. ***Venturi*** Storia dell' arte italiana V 930.

[3] ***Dalton*** Byzantine art and archaeology Oxfort 1911 676.

[4] ***Glück*** ἔνθ᾽ ἀν. Ὁμοίως πωγωνοφόρος εἰκονίζεται ὁ Ἰωάννης εἰς τὴν Σταύρωσιν καὶ ἐπὶ τῆς ἐπενδύσεως Εὐαγγελίου ἐν Ἁγ. Ὄρει (***Millet*** Iconographie 414 εἰκ. 442), ἥτις ὅμως φαίνεται πολὺ μεταγενεστέρα, γενομένη πιθανῶς ἐν Βενετίᾳ ἢ κατὰ βενετικὸν πρότυπον.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν προκαλεῖ ἡ βαθυτάτη θλίψις ἡ χαραγμένη εἰς τὰ συνεσπασμένα χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου τῆς Θεοτόκου ὡς καὶ αἱ ἐξαιρετικῶς ἁρμονικαὶ καμπύλαι τοῦ ἐξωτερικοῦ αὐτῆς περιγράμματος.

Ἡ ἐλαφρῶς κλίνουσα κεφαλὴ τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἡ ὠχρότης τοῦ προσώπου δίδουσι ζωηρὰν τὴν ἐντύπωσιν τοῦ θανάτου. Καὶ εἰς τὴν εἰκόνα ταύτην ἐξαιρετικὴ προσοχὴ ἔχει δοθῆ εἰς τὴν ἁρμονίαν τοῦ ἐξωτερικοῦ περιγράμματος τῆς μορφῆς.

Δέον ἐπίσης νὰ σημειωθῇ ἡ ἐξαιρετικὴ αἴσθησις καὶ λεπτότης μὲ τὴν ὁποίαν ἔχουσι σχεδιασθῆ αἱ χεῖρες τῆς Θεοτόκου καὶ ἡ σχεδὸν ἀκριβὴς ἀνατομικὴ ἀπόδοσις τοῦ γυμνοῦ σώματος τοῦ Ἰησοῦ.

Ἡ τεχνικὴ ἀφ' ἑτέρου ἐκτέλεσις τῶν εἰκόνων πρέπει ν' ἀπασχολήσῃ ἡμᾶς ἐπ' ὀλίγον.

Εἰς τὰ γυμνὰ μέρη τῶν μορφῶν ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ σκοτεινοῦ χρώματος τῶν σκιῶν εἰς τὸ φωτεινὸν δὲν γίνεται ἀποτόμως, οὔτε τὸ τελευταῖον τοῦτο περιορίζεται εἰς τὰ λίαν ἐξέχοντα μέρη, ὡς θὰ συνέβαινε εἰς τὰς εἰκόνας τὰς κοινῶς καλουμένας «κρητικάς» [1]. Εἰς τὰς ἀπασχολούσας ἡμᾶς εἰκόνας τὸ φωτεινὸν χρῶμα ὑπερισχύει καὶ εἰς τὰ σημεῖα ὅπου ὑπάρχουσιν αἱ σκιαὶ ἡ μετάβασις γίνεται ὁμαλῶς. Μόνον εἰς σημεῖα τινὰ λίαν προεξέχοντα ὅπως εἰς τὴν ρίνα, εἰς τὴν γωνίαν τοῦ ὀστοῦ ἄνω τῶν ὀφθαλμῶν κ.λ.π. γίνεται χρῆσις μιᾶς ἢ δύο φωτεινοτέρων γραμμῶν. Τὰ τεχνικὰ ταῦτα χαρακτηριστικά, τὰ ὁποῖα συγγενεύουν πρὸς τὴν τεχνοτροπίαν τὴν συνήθως ὀνομαζομένην «μακεδονικήν», φέρουσιν ἡμᾶς εἰς τὸν κύκλον τῆς τέχνης τῶν φορητῶν εἰκόνων τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων. Πράγματι σειρὰ εἰκόνων ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης παρουσιάζει κατὰ τὴν τεχνικὴν ἐκτέλεσιν πλείστας ἀναλογίας πρὸς τὰς ἡμετέρας [2]. Πρὸς τοὺς χρόνους δὲ τούτους μᾶς φέρουσι καὶ αἱ ἀναλογίαι τοῦ γενικοῦ ρυθμοῦ τῶν ἡμετέρων εἰκόνων πρὸς μνημεῖα τῶν χρόνων ἐκείνων. Οὕτω τὸ ἐξωτερικὸν περίγραμμα τῆς Θεοτόκου ἐνθυμίζει ἀναλόγους μορφὰς μεταξὺ τῶν ψηφιδωτῶν τῆς Μονῆς τῆς Χώρας ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Μυστρᾶ [3]. Ὁ τύπος τοῦ Ἰησοῦ ἐν ταῖς γενικαῖς αὐτοῦ γραμμαῖς σχετίζεται καταφανῶς πρὸς τὴν ἐν Ἁγίῳ Κλήμεντι τῆς Ὀχρῖδος εἰκόνα τοῦ Ψυχοσώστου [4].

---

[1] Περὶ τούτων βλ. Ἐπετηρίδα Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν III 1926 138 κ.ἑ.

[2] Βλ. ***Wulff - Alpatoff*** Denkmäler der Ikonenmalerei. Hellerau bei Dresden 1925 114 κ.ἑ. Πρβ. ἰδίᾳ τὰς εἰκόνας 43 - 46. Βλ. καὶ ***Alpatoff*** ἐν B.Z. XXV 1925 347 κ.ἑ.

[3] ***Schmidt*** Kahrié - Djami (Δελτίον τοῦ ἐν Κων/πόλει Ρωσσικοῦ Ἀρχαιολογ. Ἰνστιτούτου XI 1906). Λεύκωμα Πίν. XXX, XXXVIII 98. ***Millet*** Monuments byzantins de Mistra Paris 1910 Πίν. 67_3, 116_3, 118_1.

[4] ***Kondakov*** Μακεδονία (ρωσ.) Πετρούπολις 1909 Πίν. V. Πρβ. καὶ ***Wulff - Alpatoff*** ἔνθ' ἀν. 141 κ.ἑ. καὶ 275.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Ἡ τοιαύτη σχέσις πρὸς τὴν τέχνην τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων θὰ ἠδύνατο νὰ ὁδηγήσῃ ἡμᾶς καὶ εἰς τὴν χρονολογικὴν τοποθέτησιν τῶν ὑπὸ μελέτην εἰκόνων ἂν δὲν εἴχομεν ἄλλας περισσότερον, ὡς νομίζω, θετικὰς ἐνδείξεις.

«Προκειμένου περὶ βυζαντινῶν ζωγραφιῶν, γράφει ὁ Bayet, εἶναι φρόνιμον νὰ μὴ παραδέχεταί τις ἄλλας χρονολογίας ἀπὸ τὰς στηριζομένας ἐπὶ ἀσφαλῶν δεδομένων, ἀνεξαρτήτων τῆς τεχνοτροπίας καὶ τῆς εἰκονογραφίας. Εἶδον πολλὰς εἰκόνας τὰς ὁποίας θὰ ἐνόμιζέ τις πολὺ παλαιὰς καὶ αἱ ὁποίαι ὅμως ἦσαν νεώταται»[1].

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅμως τοιαῦτα ἀσφαλῆ, ὡς τοὐλάχιστον νομίζω, δεδομένα ὑπάρχουσι.

Ὄπισθεν τῆς εἰκόνος τῆς Θεοτόκου εὑρίσκονται γεγραμμένα διὰ μέλανος τὰ ἑξῆς: ***(Εἰκ. 8).***

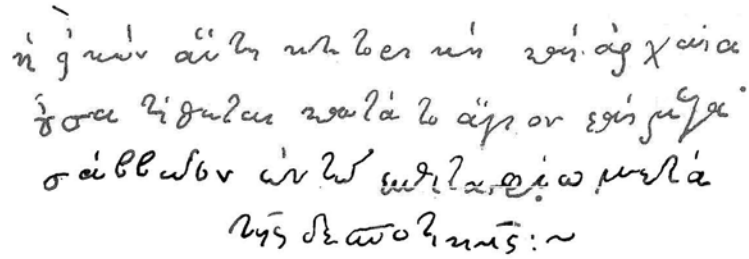

Εἰκ. 8. Σημείωμα ὄπισθεν τῆς εἰκόνος τῆς Θεοτόκου.

ἡ εἰκὼν αὕτη κτιτορικὴ καὶ ἀρχαία|οὖσα τίθεται κατὰ τὸ ἅγιον καὶ μέγα|σάββατον ἐν τῷ ἐπιταφίῳ μετὰ|τῆς δεσποτικῆς: —

Καὶ κατωτέρω: ***τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ μετεώρου.***

Ἐπίσης ὄπισθεν τῆς εἰκόνος τοῦ Ἰησοῦ ἀναγινώσκεται παραπλήσιον σημείωμα γεγραμμένον διὰ τῆς αὐτῆς χειρὸς καὶ ἔχον οὕτω: ***(Εἰκ. 9).***

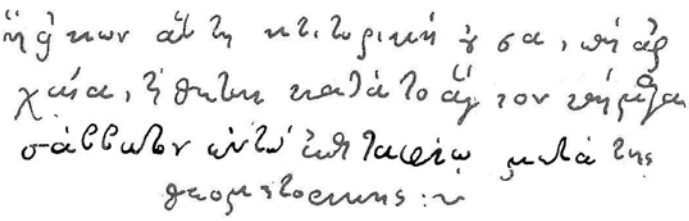

Εἰκ. 9. Σημείωμα ὄπισθεν τῆς εἰκόνος τοῦ Ἰησοῦ.

ἡ εἰκὼν αὕτη κτιτορικὴ οὖσα, καὶ ἀρ|χαία, τίθεται κατὰ τὸ ἅγιον καὶ μέγα|σάββατον ἐν τῷ ἐπιταφίῳ μετὰ τῆς|θεομητορικῆς: —

Καὶ κατωτέρω: ***τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ μετεώρου.***

---

[1] ***Bayet*** L'art byzantin[3] Paris [1904] 148.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Τὰ σημειώματα ταῦτα παλαιογραφικῶς δὲν δύνανται ν' ἀνέλθωσι πέραν τοῦ παρελθόντος ἢ τοῦ τέλους τοῦ προπαρελθόντος αἰῶνος. Τοῦτο ὅμως δὲν ἐλαττώνει τὴν ἀξίαν των. Ταῦτα φαίνεται ὅτι σχετίζονται πρὸς παλαιὰν παράδοσιν λησμονηθεῖσαν κατὰ τὰς ἡμέρας μας.

Τὰ σημειώματα ὀνομάζουσι τὰς εἰκόνας «κτιτορικὰς» ἀνηκούσας δηλαδὴ εἰς τὸν ἱδρυτὴν τῆς Μονῆς τοῦ Μετεώρου. Ἀλλ' αὗται ἀνῆκον εἰς τὸν πρῶτον ἱδρυτὴν τὸν Ἅγ. Ἀθανάσιον τὸν Μετεωρίτην ἢ τὸν δεύτερον τοιοῦτον τὸν Ἰωάσαφ; Ὁ Ἰωάσαφ ὁ ἀνακαινίσας ἐκ βάθρων τὸ Καθολικὸν τοῦ Μετεώρου, ὡς ἀναφέρεται ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου τοῦ Μετεωρίτου καὶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς [1], δικαιοῦται ὁμοίως τοῦ τίτλου τοῦ κτίτορος, οὕτω δὲ βλέπομεν αὐτὸν πράγματι ἀποκαλούμενον εἰς μετεωρικὰς ἐπιγραφάς [2].

Αἱ δύο εἰκόνες τοῦ Μετεώρου θὰ ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶσι κτῆμα τοῦ Ἰωάσαφ; Τοῦτο θεωρῶ λίαν πιθανὸν διὰ τὸν ἑξῆς κυρίως λόγον. Αἱ εἰκόνες αἱ ἀπασχολοῦσαι ἡμᾶς εὑρίσκονται ἐν στενωτάτῃ τεχνικῇ σχέσει πρὸς τὴν εἰκόνα τὴν ἀφιερωθεῖσαν ὑπὸ τῆς ἀδελφῆς τοῦ Ἰωάσαφ Μαρίας Παλαιολογίνης τῆς Δεσποίνης Ἰωαννίνων. Παρ' ὅλην τὴν καταστροφήν, ἣν ὁ χρόνος ἐπέφερεν εἰς τὴν εἰκόνα ταύτην, περὶ ἧς καὶ κατωτέρω θέλει γίνει λόγος, ἡ σχέσις πρὸς τὰς ἡμετέρας εἶναι καταφανής. Δικαιούμεθα λοιπὸν νομίζω νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι καὶ αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος εἰκόνες ἀνήκουν εἰς τοὺς ἰδίους χρόνους, προερχόμεναι πιθανῶς καὶ ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου, καὶ κατὰ συνέπειαν σχετίζονται ἀμέσως πρὸς τὸν Ἰωάσαφ.

Ὁ Ἰωάσαφ εἶναι γνωστόν, ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 1381 εὑρίσκετο εἰς τὸ Μετέωρον, κατὰ τὸ 1387 ἀνακαινίζει ἐκ βάθρων τὸ Καθολικὸν τῆς Μονῆς καὶ ἀποθνήσκει ἐν αὐτῇ περὶ τὸ ἔτος 1423 [3].

Εἰς τοὺς χρόνους λοιπὸν τούτους, τὸ τελευταῖον δηλαδὴ τέταρτον τοῦ 14ου αἰῶνος ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 15ου δέον νὰ τοποθετηθῶσιν αἱ εἰκόνες τοῦ Μετεώρου.

Ἐκ τῶν δύο σημειωμάτων τῶν ὄπισθεν τῶν εἰκόνων εὑρισκομένων ἐξάγονται καὶ ἄλλα τινα συμπεράσματα. Ἐξ αὐτῶν φαίνεται, ὅτι καθ' ἣν ἐποχὴν ἐγράφησαν εἶχεν ἤδη ἐξαφανισθῇ τὸ φύλλον ἐφ' οὗ ὁ Ἅγ. Ἰωάννης διότι οὐδεμία αὐτοῦ μνεία γίνεται. Ἐπίσης φαίνεται ὅτι καὶ τὰ δύο ὑπάρχοντα, τοῦ Ἰησοῦ δηλαδὴ καὶ τῆς Παναγίας, εἶχον ἤδη ἀποχωρισθῇ ἀπ' ἀλλήλων ἀποτελοῦντα, ὅπως καὶ σήμερον, χωριστὰς εἰκόνας.

Τέλος ἡ πληροφορία, ὅτι αἱ εἰκόνες αὗται ἐτίθεντο κατὰ τὸ Μέγα Σάββατον

---

[1] Βυζαντὶς I 1909 250, 584.

[2] Βυζαντὶς ἔνθ' ἀν. 585 κ.ἑ. ἀρ. 45, 591 ἀρ. 52, 606 ἀρ. 84-85. Πρβ. ***Βέην*** ἐν Byzantinisch—Neugriechische Jahrbücher III 1922 369 κ.ἑ. ***Ἀδαμαντίου*** ἐν ΠΑΕ 1909 222.

[3] Βλ. ***Βέην*** ἐν Βυζαντίδι ἔνθ. ἀν. 236 κη κ.ἑξ. καὶ ἐν Byzant. Neugr. Jahrb. ἔνθ' ἀν.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ἐπὶ τοῦ Ἐπιταφίου εἶναι ἀρκούντως ἐνδιαφέρουσα διότι σχετίζεται πιθανῶς πρὸς συνήθειαν ἐκκλησιαστικὴν λησμονηθεῖσαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Περὶ τῆς συνηθείας ταύτης ἐζήτησα πληροφορίας ἐξ Ἁγίου Ὄρους, ὅπου εἶναι γνωστὸν μὲ πόσον σεβασμὸν διατηροῦνται αἱ ἀπὸ αἰώνων ἐκκλησιαστικαὶ παραδόσεις, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ ἡ συνήθεια αὕτη δὲν ὑφίσταται πλέον. Ὅτι ὅμως ἄλλοτε ὑπῆρχεν δεικνύουν αἱ ἀνάλογοι πρὸς τὰς ἡμετέρας εἰκόνες, ὧν τινας, ἐν αἷς καὶ ἁγιορειτικάς, ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

Η ΕΙΚΩΝ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΙΝΗΣ

Τελευτῶντες προσθέτομεν δύο λέξεις περὶ τῆς ἐν τῷ αὐτῷ Σκευοφυλακίῳ τοῦ Μετεώρου εἰκόνος τῆς Μαρίας Παλαιολογίνης γνωστῆς ἤδη ἐκ τῆς ἐμπεριστατωμένης δημοσιεύσεως αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Ν. Βέη (ΑΕ 1911. 177 κ.ἑ.).

Ἐπειδὴ πᾶσα μέχρι τοῦδε ἀπόπειρα φωτογραφήσεως τῆς εἰκόνος ἀπέτυχεν, ὡς ἐκ τῆς μεγάλης αὐτῆς ἀλλοιώσεως, ἐνομίσαμεν χρήσιμον τὴν δημοσίευσιν πιστοῦ αὐτῆς σχεδιάσματος ***(Εἰκ. 10)***.

Τοῦτο δίδει γενικὴν ἐντύπωσιν τῆς εἰκόνος καὶ δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς συμπλήρωμα τῆς λεπτομερεστάτης περιγραφῆς τοῦ κ. Βέη. Δὲν εἶναι ὅμως ἱκανὸν νὰ παράσχῃ ἰδέαν τῆς τεχνικῆς αὐτῆς ἐκτελέσεως.

Δυνάμεθα ἐν τούτοις νὰ προσθέσωμεν, ὅτι αὕτη τεχνικῶς συγγενεύει, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, πρὸς τὰς δύο εἰκόνας αἵτινες ἀπετέλεσαν τὸ θέμα τῆς παρούσης μελέτης.

Τέλος μίαν παρατήρησιν διὰ τὰς τετραγώνους κοιλότητας τὰς εὑρισκομένας κάτωθεν ἑκάστης τῶν ἐν τῷ πλαισίῳ προτομῶν ἁγίων. Λεπτομερὴς ἐξέτασις τῆς εἰκόνος μὲ ἔπεισεν, ὅτι αὗται ἐχρησίμευον διὰ τὴν ἔνθεσιν λειψάνων ἑκάστου τῶν εἰκονιζομένων ἁγίων. Τοῦτο δύναται νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ἐκ τοῦ γεγονότος κυρίως, ὅτι καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ εἰκὼν ἦτο ἀλώβητος αἱ κοιλότητες δὲν ἦσαν ὁραταὶ ἀλλ' ἐκαλύπτοντο ὑπὸ τοῦ διὰ γύψου ἐπικεχρισμένου λινοῦ ἐφ' οὗ εἶναι ἐζωγραφημέναι αἱ εἰκόνες. Εἰς μεταγενεστέρους χρόνους φαίνεται, ὅτι ἀπεκόπη τὸ καλύπτον τὰς κοιλότητας τμῆμα τοῦ λινοῦ, ἵνα ἀφαιρεθῶσι τὰ λείψανα. Εἶναι φανερόν, ὅτι ἐκ τῶν μορφῶν λείπουν μέρη οὐσιώδη, τμήματα ἰδίᾳ χειρῶν, ἅτινα δὲν θὰ ἦτο φυσικὸν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἐξ ἀρχῆς θὰ εἶχον οὕτω. Νομίζω λοιπόν, ὅτι ἡ γνώμη αὕτη εἶναι ἡ πιθανωτέρα πασῶν, ταύτην δὲ ἐκφέρει καὶ ὁ κ. Βέης (ἔνθ' ἀν. 181) ἵνα ὅμως τὴν ἀπορρίψῃ εὐθὺς ἀμέσως συντασσόμενος μὲ τὴν ἄλλην, ὅτι ἐντὸς αὐτῶν θὰ ἦσαν τοποθετημένοι πολύτιμοι λίθοι πρὸς διακόσμησιν τῆς

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

εἰκόνος. Τοῦτο ὅμως δὲν φαίνεται πολὺ πιθανὸν διότι δὲν θὰ ἦτο φυσικὸν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι θὰ κατέστρεφον τὰς μορφὰς διὰ τὴν ἐνσφήνωσιν πολυτίμων

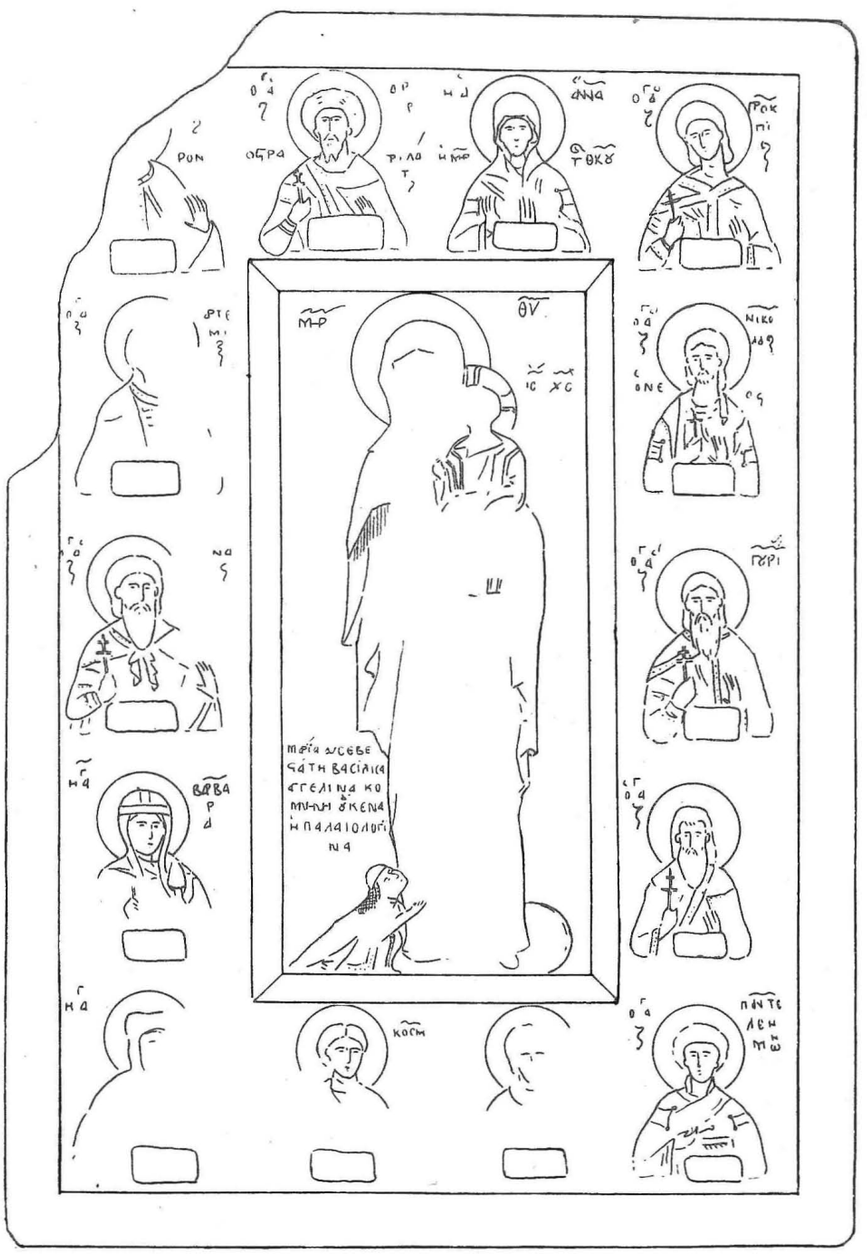

Εἰκ. 10. Ἡ εἰκὼν τῆς Παλαιολογίνης ἐν τῷ Σκευοφυλακίῳ τοῦ Μετεώρου.

λίθων ἐν ᾧ θὰ ἠδύναντο νὰ τοποθετήσωσιν αὐτοὺς εἰς ἄλλας θέσεις οὐδόλως βλαπτούσας τοὺς εἰκονιζομένους ἁγίους.

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΣΙΚΥΩΝΟΣ

ΑΠΟΚΑΛΥΨΙΣ ΘΕΜΕΛΙΩΝ ΝΑΟΥ (1920-1926)

Ἤδη ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῶν ἐν Σικυῶνι ἀνασκαφῶν εἶχεν ἑλκύσει τὴν προσοχήν μου σειρὰ θεμελίων λίθων ἐν εὐθυγραμμίᾳ καὶ παραλλήλως τῆς ὁδοῦ, στενωποῦ μᾶλλον, τῆς ἀγούσης ἐκ τοῦ χωρίου «Βασιλικοῦ» πρὸς τὸ θέατρον καὶ ἀκριβῶς ἔναντι ***παμμεγίστου ῥωμαϊκοῦ ἐρειπίου,*** ὅπερ ὁ μὲν λαὸς ὀνομάζει «Παλάτια», φαίνεται δ' ὅτι ἦτο «Ῥωμαϊκαὶ Θέρμαι» ἐκ τοῦ ὄγκου, τῶν πολλῶν δωματίων καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων ἐν αὐτῷ ἐνδείξεων. Κατέχει δὲ τὸ χωρίον «Βασιλικοῦ», ὡς γνωστόν, τὴν θέσιν τῆς πάλαι ποτὲ περιφανοῦς καὶ ἐνδοξοτάτης Σικυῶνος. Τὸ χωρίον τοῦτο κεῖται περὶ τὴν μίαν ὥραν πέραν τοῦ Κιάτου καὶ ἐπὶ ἐκτενοῦς ὀροπεδίου.

Εὐθὺς ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς ἀνασκαφῆς ἀπεκαλύφθη μέρος τοῦ δαπέδου τοῦ κτιρίου, ἀποτελουμένου ἐκ μεγάλων τετραγωνικῶν τὸ πλεῖστον πλακῶν ἐκ πώρου, ἐφ' ὧν διακρίνονται ἐγχάρακτα ψηφία τοῦ ἀλφαβήτου, ἐκ τῶν καλουμένων «***τεκτονικῶν συμβόλων***», διότι προορισμὸς τούτων εἶνε ἡ ὑπὸ τῶν οἰκοδόμων ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ τοποθέτησίς των. Τὸ δάπεδον τοῦτο ἐκ πρώτης ἤδη ὄψεως ἐφαίνετο ὅτι ἀνῆκεν εἰς ἀρχαῖον ναὸν ἕνεκα τοῦ μεγέθους τῶν πλακῶν καὶ τῆς ἐπιμεμελημένης ἐργασίας, τοῦτο δ' ἐπεβεβαιώθη πληρέστατα βραδύτερον, μετὰ τὴν τελείαν ἀποκάλυψιν πάντων τῶν σωζομένων θεμελίων καὶ λοιπῶν τοῦ κτιρίου ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. Διήρκεσε δ' ἡ ἀνασκαφὴ αὕτη ἐπὶ πολύ, διότι ἐπανελήφθη καὶ κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος καὶ κατὰ τὸ 1926. Καὶ κατὰ μὲν τὸ 1921 εἶχον συνεργάτην πολύτιμον, τὸν ἑταῖρον τῆς Γερμαν. Σχολῆς κ. ***Γαβριὴλ Βέλτερ,*** ὅστις μετ' ἄκρας ἐπιστημονικῆς ἐπιστασίας παρηκολούθησε τὴν ἀνασκαφήν, πέρυσι δὲ (τῷ 1926) τὸν ἀγαπητόν μου συνάδελφον καὶ ἐπιφανῆ ἀρχιτέκτονα κ. ***Ἀναστ. Ὀρλάνδον,*** ὅστις μοὶ ἐξεπόνησε καὶ τὸ προκείμενον σχεδιογράφημα τῆς κατόψεως (Εἰκ. 1), ἐφ' ᾧ καὶ πολλὰς αὐτοῖς χάριτας δημοσίᾳ ὁμολογῶ. Καὶ ὅτι μὲν πρόκειται περὶ ναοῦ οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία μετὰ τὴν ὁλοσχερῆ ἀνασκαφήν, διότι ἀπεκαλύφθη μέγα μέρος τοῦ δαπέδου μετὰ τῶν θεμελίων λίθων τοῦ σηκοῦ, εἶτα δὲ καὶ τὸ πλεῖστον τῶν θεμελίων λίθων τοῦ περιστυλίου. Ἔχει δὲ μῆκος μὲν 38 μ. 18, πλάτος δὲ 11 μ. 60.

Διήκει δὲ ὁ ναὸς ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Ἀλλ' ἡ ὑπερβάλλουσα τούτου στενότης ἔναντι τοῦ μακροῦ μήκους εἶνε ἔνδειξις μεγάλης ἀρχαιότητος. Εἶχε δ' ὁ ναὸς καὶ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ἐσωτερικὴν διαίρεσιν, ὡς οἱ πλεῖστοι ἑλληνικοὶ ναοί. Παρὰ τὸν μεσαῖον τοῖχον πρὸς Α. ἀπεκαλύφθη ***στρογγύλη βάσις,*** ἐν ᾗ συνήθως θέσει ἀνιδρύοντο ἐν τοῖς ναοῖς τὰ λατρευτικὰ ἀγάλματα. Δυστυχῶς ὅμως ἐπὶ τῆς βάσεως ταύτης δὲν ὑπάρχει οὐδεμία ἐπιγραφή, ὡς ἀνέμενέ τις ἴσως, διότι ἡ βάσις εἶνε κατὰ τὸ ἕτερον ἥμισυ τεθραυσμένη.

Πρὸς Β. δέ, οὐχὶ ἐν τῷ ἀρχαίῳ ἐδάφει, ἀλλὰ κατά τι ὑψηλότερον, ἀνεύρομεν ἕτερον δάπεδον ἐστρωμένον διὰ ψηφιδωτοῦ, διακοσμητικῆς φύσεως, ὅπερ ἀνῆκεν εἰς οἶκον ἰδιωτικόν, ἀνοικοδομηθέντα κατὰ χρόνους ὑστέρους, ῥωμαϊκοὺς βεβαίως,

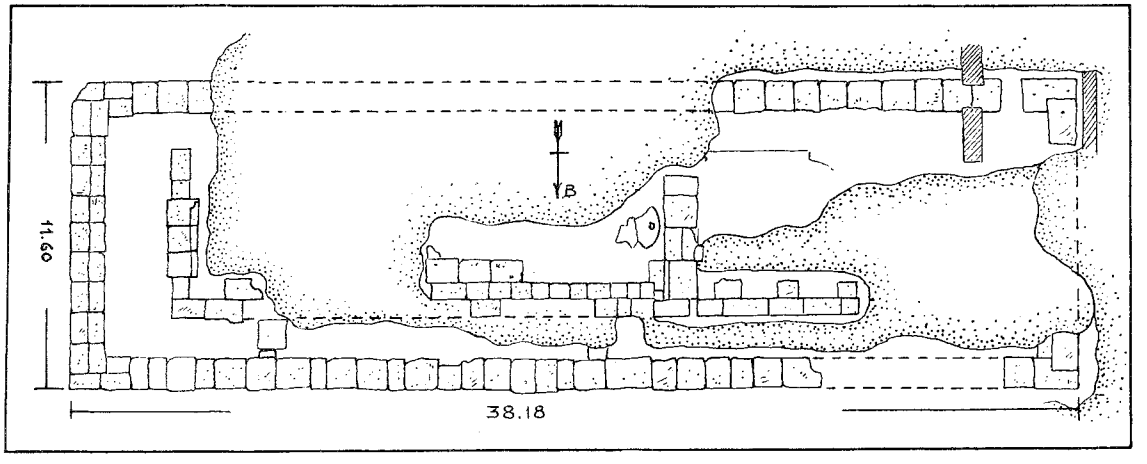

Εἰκὼν 1.

ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἀρχαίου ναοῦ. Τοῦτο θὰ συνέβη πιθανῶς κατὰ τὸν 4ον ἢ 5ον μ. Χ. αἰῶνα. Πολὺ πιθανώτερον ὅμως ὅτι δὲν ἦτο οἶκος τὸ μεταγενέστερον τοῦτο κτίριον, ἀλλὰ ***ναὸς χριστιανικός,*** διότι σκάπτοντες πρὸς τὸ ἄκρον ΝΔ. τοῦ ἀρχαίου ναοῦ ἀπεκαλύψαμεν ***τεραστίους ὀγκολίθους*** (2×1 μ.), ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν ὁποίων εἶνε κεχαραγμένος ***ἰσοσκελὴς Σταυρὸς παλαιοχριστιανικὸς*** (✠), μεγέθους περίπου 0,20. Τὸ μέρος τοῦτο ἐσχημάτιζεν, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν σωζομένων τοίχων, μικρὸν τετράγωνον παρεκκλήσιον (chapelle). Ὁ δὲ χριστιανικὸς οὗτος ναὸς δὲν θὰ ἦτο πενιχρόν τι κτίριον, ἀλλ' ἀντάξιος τοῦ χώρου καὶ τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ, διότι ἐντὸς τῶν χωμάτων ἀνευρέθησαν ***πλεῖσται ὑέλινοι πολύχρωμοι ψηφίδες,*** ἐξ οὗ εἰκάζω ὅτι θὰ ὑπῆρχον ὡραῖαι ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ ***ψηφιδωταὶ ἁγιογραφίαι,*** ὡς εἴθιστο κατὰ τοὺς πρώτους μ. Χρ. αἰῶνας καὶ βραδύτερον ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἐντὸς δὲ τῶν χωμάτων τῆς ἀνασκαφῆς ἀνευρέθησαν πλεῖστα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, οἷον γεῖσα, ὀρθοκέραμοι, τεμάχια κιόνων κλπ., ἅτινα πάντα περισυνέλεξα ἐν τῷ μικρῷ Μουσείῳ, ἐὰν δύναμαι νὰ ὀνομάσω οὕτω τὴν ἀρχαιολογικὴν συλλογήν, ἣν κατήρτισα ἐν Βασιλικῷ ἀπὸ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

τοῦ πρώτου ἔτους τῶν ἐν Σικυῶνι ἀνασκαφῶν μου καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ κατέθεσα καὶ διεφύλαξα καὶ παντοῖα ἄλλα ἀρχαῖα, ἅτινα περισυνέλεξα τῇδε κακεῖσε ἐκ τοῦ χωρίου τούτου. Τούτων πάντων συνέταξα ἀκριβὲς ***εὑρετήριον*** μετὰ ἀπεικονίσεων ἁπάντων τῶν ἐν αὐτῷ ἀντικειμένων. Τὸ Μουσεῖον τοῦτο στεγάζεται ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ χωρικοῦ κ. Παν. Μανίκα, παρὰ τὸν ναὸν τῆς Ἁγ. Τριάδος, εὐθὺς ὡς ἀνέρχεταί τις ἐκ τῆς πεδιάδος τοῦ Κιάτου πρὸς τὸ χωρίον Βασιλικοῦ [1].

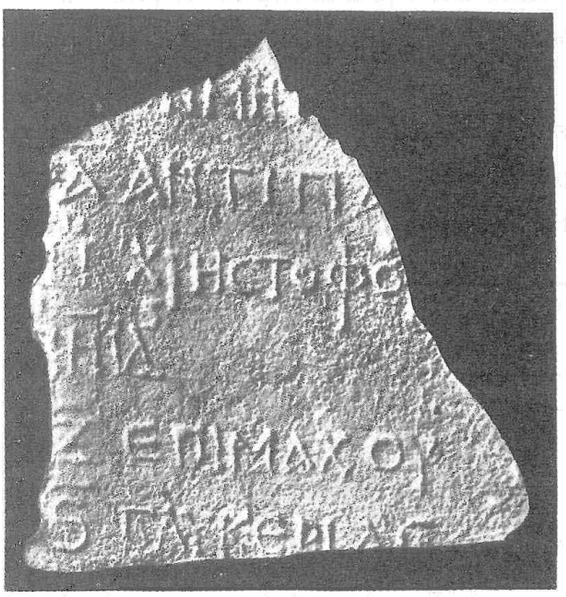

Εἰκὼν 2.

Ἐκ τῶν ἐν τῷ χώρῳ τῶν ἀνασκαφῶν ἀνευρεθέντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ ἄλλων ἀρχαίων ἀντικειμένων ἀναφέρω ὧδε τὰ ἐξῆς σημαντικώτερα:

1-3) ***Τρία τεμάχια ῥαβδωτῶν*** (ἰωνικῶν) ***κιόνων,*** ἐξ ὧν ἓν λίαν εὐμέγεθες· τούτου αἱ διαστάσεις εἰσὶν ὕψος 0,45, διάμ. 0,40, χορδὴ ῥαβδώσεως 0,07.

4-7) ***Τέσσαρα τεμάχια βυζαντινῆς ἐπιγραφῆς,*** ἐξ ὧν ἀναγράφονται διάφορα ὀνόματα ἀναθετῶν. Κατὰ τὴν φωτογράφησιν (Εἰκ. 2 καὶ 3) παρελείφθη κατὰ λάθος τοῦ φωτογράφου τὸ τέταρτον τεμάχιον, ἐφ' οὗ φέρεται τὸ ὄνομα ΑΑΝΔΡΕΟΥΑΠ$^{\overline{\text{Ο}}}$.

Τὰ μεγέθη τούτων ἔχουσιν ὡς ἑξῆς: 1) 0,115×0,115. 2) 0,09×0,07. 3) 0,105×0,105. 4) 0,113×0,085. Τὸ πάχος τούτων εἶνε 0,025.

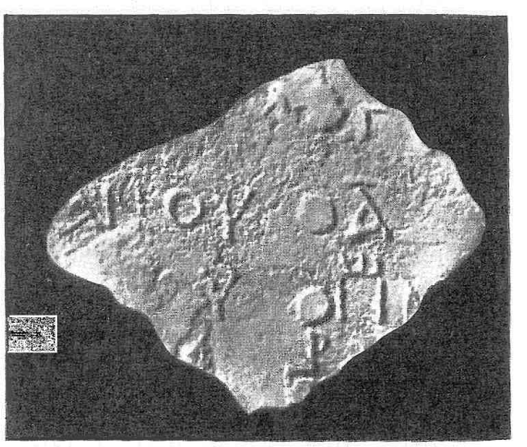

Εἰκὼν 3.

Εὑρέθησαν ἐπίσης τέσσαρα ***πήλινα γεῖσα*** κεκοσμημένα μετὰ μαιάνδρων καὶ ᾠῶν, τελείως ὅμοια πρὸς τὰ ἐν Ὀλυμπίᾳ, Κορίνθῳ καὶ ἀλλαχοῦ εὑρεθέντα (Εἰκ. 4), ἐπίσης δὲ καὶ ***χαλκᾶ νομίσματα*** ῥωμαϊκὰ καὶ βυζαντινά.

Ἐπὶ δὲ μεγάλου λίθου, ἐν σχήματι ἐπιστυλίου, ἀναγινώσκονται τὰ γράμματα

ΚΛΑ . . . ΙΟ
ΘΟΚ

Τὸ μέγεθος τῶν ψηφίων εἶνε 0,10 περίπου.

[1] Τοῦ Μουσείου τούτου δημοσιεύω περιληπτικὸν κατάλογον τῶν ἀξιολογωτέρων ἀντικειμένων ἐν τῷ Παραρτήματι τοῦ παρόντος Τεύχους.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Ἀλλ᾽ ἤδη προκύπτει τὸ ἐρώτημα: τίνος θεοῦ ἢ θεᾶς ἦν ὁ μέγας οὗτος πώρινος ἰωνικὸς ναός; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο εἶνε λίαν δυσχερὲς νἀπαντήσῃ τις, διότι, ἂν καὶ ἐν Σικυῶνι ἀπεκάλυψα ἤδη δύο παμμέγιστα οἰκοδομήματα, τὸ ὑποτιθέμενον ὑπ᾽ ἐμοῦ ***Βουλευτήριον*** καὶ μέγα τι ***Στωϊκὸν οἰκοδόμημα,*** παρεμφερὲς λίαν, κατά τε τὸ σχῆμα καὶ τὸ μέγεθος, πρὸς τὴν ***Ἀττάλειον*** ἐν Ἀθήναις ***Στοάν,*** οὐχ ἧττον δὲν ἠδυνήθην εἰσέτι νὰ προσανατολισθῶ πρὸς τὴν τοπογραφίαν τῆς ἀρχαίας ταύτης πόλεως συνῳδὰ πρὸς τὴν περιγραφὴν τοῦ Παυσανίου, ἥτις καὶ λεπτομερὴς εἶνε καὶ ἀκριβεστάτη. Τοῦτο δὲ συμβαίνει διότι οὐδὲν τῶν κτιρίων τούτων μετ᾽ ἀπολύτου ἀσφαλείας δύναμαι νὰ ταυτίσω πρὸς οἱονδήποτε τῶν ὑπὸ τοῦ περιηγητοῦ μνημονευομένων μνημείων μὴ ἀνευρεθείσης δυστυχῶς ἐπιγραφῆς τινος, δι᾽ ἧς θὰ ἐβεβαιοῦτο δι᾽ ἀναμφισβητήτου τρόπου ἡ ταυτότης ἑνὸς τῶν ἀνωτέρω ἀποκαλυφθέντων κτιρίων. Δύναμαι ἐν τούτοις κατὰ πᾶσαν πιθανότητα νὰ βεβαιώσω ὅτι καὶ τὸ ὡς «Βουλευτήριον» φερόμενον, ἐπίσης δὲ καὶ τὸ στωϊκὸν οἰκοδόμημα εὑρίσκοντο ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς Σικυῶνος διότι ἀμφότερα καὶ ἐκ τοῦ σχήματος καὶ διὰ τὸ μέγεθος φαίνονται κτίρια δημόσια εἰς τοιαύτην τῆς πόλεως θέσιν ἀνήκοντα. Ἐὰν δὲ ἐκληφθῇ ὡς ἀγορὰ ὁ χῶρος οὗτος, τότε ὁ ἡμέτερος ναὸς θὰ εἶνε ἢ ὁ τοῦ ***Διονύσου*** ἢ ὁ τῆς ***Ἀρτέμιδος Λιμναίας,*** διότι ὁ Παυσανίας κατερχόμενος ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, συναντᾷ, ὡς καὶ σήμερον, τὸ θέατρον, μετὰ δὲ τοῦτο ἀναφέρει τὸν ***ναὸν τοῦ Διονύσου.*** «***Ἐκ δὲ τοῦ Διονυσίου βαδίζουσιν εἰς τὴν ἀγορὰν ἐστι ναὸς Ἀρτέμιδος ἐν δεξιᾷ Λιμναίας***». Μετὰ δὲ τοῦτον εἰσέρχεται ἀμέσως εἰς τὴν ἀγοράν. Καὶ ὄντως σήμερον ἐξερχόμενός τις ἐκ τοῦ θεάτρου διὰ νὰ μεταβῇ εἰς τὴν ἀγοράν, ὅπου ἀπεκαλύφθησαν, ὡς εἴπομεν, τὰ δύο παμμέγιστα μνημειώδη ἐκεῖνα κτίρια, ἐξ ἀνάγκης θὰ παρελάσῃ πρὸ τοῦ ναοῦ, ὃν ἀνωτέρω περιεγράψαμεν καὶ ὅστις κεῖται καὶ σήμερον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἀπὸ τοῦ θεάτρου εἰς τὸ χωρίον. Τοῦτο ὅμως θὰ πιστο-

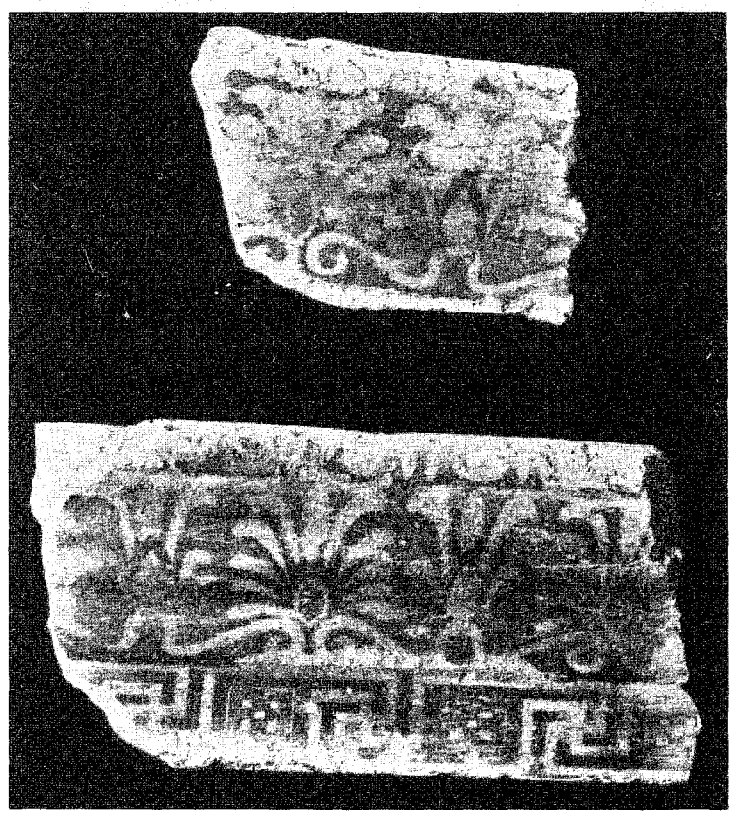

Εικὼν 4.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ποιηθῇ πληρέστατα ἐν τῷ μέλλοντι ἐὰν ἀνασκαφῇ ὁ μεταξὺ θεάτρου καὶ τοῦ ἀποκαλυφθέντος ὑφ' ἡμῶν ναοῦ χῶρος, διότι ἐὰν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ δὲν ἀνευρεθῇ ὁ ναὸς τοῦ Διονύσου, τότε βεβαίως ὁ ναὸς οὗτος δέον νὰ ταυτισθῇ μετὰ τοῦ ἡμετέρου. Μόνη λοιπὸν ἡ σκαπάνη δύναται νὰ διαφωτίσῃ τὸ σπουδαῖον τοῦτο ζήτημα, τὸ ὁποῖον ἐνέχει ἔτι μεγαλητέραν σημασίαν κατὰ τοῦτο, ὅτι ἅπαξ βεβαιουμένου ἑνὸς τοιούτου σημείου ἐν τῇ τοπογραφίᾳ τῆς ἀρχαίας Σικυῶνος, πάντα τὰ λοιπὰ ἐφεξῆς τοπογραφικὰ προβλήματα τῆς πόλεως ταύτης ὡς διὰ μαγικῆς ῥάβδου θὰ λύωνται, διότι θὰ κατέχωμεν τὴν ἀλάνθαστον πρὸς τοῦτο κλεῖδα. Δυστυχῶς ὅμως τὸ Σεβ. Ὑπουργεῖον δὲν ἀνενέωσε καὶ διὰ τὸ ἔτος τοῦτο τὴν διὰ τὰς ἀνασκαφὰς Σικυῶνος πίστωσιν, οὕτω δὲ διεκόπη ἡ ἡμετέρα ἐργασία ἐπὶ μεγίστῃ ζημίᾳ τῆς τε ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης καὶ αὐτῶν τούτων τῶν τεθαμμένων ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἐρειπίων, ἅτινα ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος ὑφίστανται δεινὴν φθορὰν καὶ σύλησιν ὑπὸ τῶν διαφόρων καλλιεργητῶν καὶ παντοίων ἄλλων κακοποιῶν στοιχείων. Εὐχόμεθα κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος συνεχιζομένων τῶν σκαφικῶν ἡμῶν ἐρευνῶν νὰ προέλθωσιν εἰς φῶς τἀναζητούμενα ἴχνη τῶν τεθαμμένων ἀπὸ αἰώνων μνημείων, δι' ὧν θὰ διαχυθῇ πλῆρες φῶς ἐπὶ τῆς τοπογραφίας μιᾶς τῶν καλλίστων καὶ ἐνδοξοτάτων πόλεων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος!

Εἰκὼν 5.

Δεκέμβριος 1927. ΑΛΕΞ. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ΜΙΝΩΙΚΗ ΚΑΙ ΟΜΗΡΙΚΗ ΣΚΥΛΛΑ

Ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ὀφείλει μέρος τῶν καλλιτεχνικῶν, πνευματικῶν καὶ θρησκευτικῶν αὐτοῦ στοιχείων εἰς τὸν Κρητομυκηναϊκὸν πολιτισμόν. Ὁ Μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς δύναται ἤδη νὰ ὀνομασθῇ πολιτισμὸς Ἑλλήνων, ἐν ᾧ ὁ Κρητικός, ὁ πατὴρ τοῦ Μυκηναϊκοῦ, ἐφ' ὅσον σήμερον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν, πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς φυλὰς μὴ Ἑλληνικάς. Τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ φορεῖς τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ ἦσαν ἤδη Ἕλληνες καὶ προφανῶς οἱ πρῶτοι Ἕλληνες τῆς Ἑλλάδος, ἐξηγεῖ καὶ πιθανοποιεῖ περισσότερον τὴν ἐπιβίωσιν πολλῶν στοιχείων ἐν τῷ μετέπειτα Ἑλληνισμῷ. Ἡ σύντονος ἐργασία ἥτις τελευταίως καταβάλλεται πρὸς καθορισμὸν τῶν στοιχείων τούτων ἀπέδωκεν ἤδη ὡραίους καρποὺς ἐν τῷ πεδίῳ τῆς θρησκείας [1].

Εἰς τὸν Μυκηναϊκὸν πολιτισμὸν ὀφείλει τὰς ῥίζας της ἡ ἐπικὴ ποίησις τῶν Ἑλλήνων, ἡ μέλλουσα δ' ἔρευνα θὰ ἀποδείξῃ κατὰ πόσον καὶ ἐν τῷ κλάδῳ τῶν λοιπῶν καλῶν τεχνῶν ἐνυπάρχει τὸ στοιχεῖον τοῦ Κρητομυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἐν τῇ προσπαθείᾳ ὅμως τῆς ἀνευρέσεως τῶν διαφόρων στοιχείων χρειάζεται προσοχή, ἵνα μὴ ὁμοιότητες τυχαῖαι ἐξωτερικῶς θεωρηθῶσιν ἔχουσαι βαθυτέραν συνάφειαν πρὸς ἀλλήλας. Μίαν τοιαύτην περίπτωσιν παρουσιάζει ὁ ἐνταῦθα ἐξεταζόμενος μῦθος τῆς Σκύλλας.

Ἀφ' ἧς ἐποχῆς ὁ Sir A. Evans ἐδημοσίευσε τὰ ἐκ Κνωσοῦ σφραγίσματα μετὰ κυνομόρφου κεφαλῆς ὡς τὸ πρωτότυπον τῆς Σκύλλας [2], ἡ γνώμη του ἐγένετο γενικῶς παραδεκτὴ καὶ ὑπετέθη κατὰ λογικὴν συνέπειαν ὅτι ὁ σχετικὸς Ὁμηρικὸς μῦθος τῆς Ὀδυσσείας ἔχει τὰς ῥίζας του εἰς τὸν Μινωικὸν πολιτισμόν [3]. Τὸ γεγονὸς ὅμως τοῦτο εἶναι τοὐλάχιστον ἄκρως ἀμφίβολον, ὡς ἡ λεπτομερεστέρα ἔρευνα δεικνύει.

Ὡς βάσις ταυτίσεως τοῦ Μινωικοῦ τέρατος πρὸς τὴν Σκύλλαν ἐχρησίμευσε τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ τέρας τοῦτο φέρει κυνόμορφον κεφαλήν, ὅπως καὶ εἰς τὰς Ἑλληνικὰς ἀπεικονίσεις ἡ Σκύλλα εἰκονίζεται ἀπολήγουσα εἰς κεφαλὰς κυνῶν.

---

[1] Τὴν τελευταίαν προσπάθειαν ἀποτελεῖ τὸ λαμπρὸν βιβλίον τοῦ καθηγητοῦ Martin Nilsson, Minoan-Mycenaean religion and its survival in greek religion, 1927.

[2] BSA IX 58, εἰκ. 36. Πρβλ. νῦν καὶ Palace κλπ. I, 698.

[3] Studniczka AM 31, 1906, 50 ἑξ. Crusius, Philologus 65, 1906 σελ. 320. Waser παρὰ Roscher Lex. ἐν λ. Skylla. Προφανῶς ὁ Stein παρὰ Pauly-Wissowa ἄρθρ. Skylla σελ. 654 (1927). Τέλος ὁ Nilsson ἐν τῷ μνημονευθέντι βιβλίῳ του σελ. 44_3. Ὁ μόνος, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, ὅστις ἐξέφρασεν ἀντιρρήσεις κατὰ τῆς τοιαύτης ταυτίσεως εἶναι ὁ Bethe, Minos (Rhein. Museum 65, 1910 σελ. 220_1).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Ἡ ὁμοιότης ὅμως αὕτη εἶναι τυχαία, ἐν δὲ τῇ πραγματικότητι ὑφίσταται χάσμα ἐμποδίζον τὴν τοιαύτην ταύτισιν, διότι τὸ Ὁμηρικὸν τέρας Σκύλλα, ἂν καὶ πλαισιοῦται ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ ὑπὸ ποιητικῆς συλλήψεως, δεικνύει ἐν τούτοις ὅτι ὡς πυρῆνα ἔχει ἀλλότριον ὄν, οὐχὶ δὲ τὸ κυνόμορφον τέρας τῆς Μινωικῆς ἐποχῆς οὐδὲ τὰς Ἑλληνικὰς ἀπεικονίσεις τῆς «μειξοπαρθένου κυνός», ἵνα κατὰ Λυκόφρονα εἴπωμεν.

Ἡ Ὁμηρικὴ Σκύλλα περιγράφεται ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ ὡς ἑξῆς: (μ 89 ἑξ.). Ἔχει δώδεκα πόδας ***ἀώρους*** (ἴδ. κατωτ.), ἓξ μακροὺς λαιμοὺς καὶ ἓξ «σμερδαλέας» κεφαλὰς φερούσας ἀνὰ τρεῖς σειρὰς ὀδόντων. Δὲν εὑρίσκεται ἐν τῷ ὕδατι, ἀλλὰ κατοικεῖ ὑψηλότερον ἐντὸς βερέθρου, ὁπόθεν κρεμῶσα τὰς κεφαλὰς ἀναζητεῖ λείαν περὶ τὸν σκόπελον, ἁρπάζουσα δελφῖνας, ***κύνας*** (ἴδ. κατωτ.) καὶ ἄλλα μεγαλύτερα κήτη, εὐκαιρίας δὲ τυχούσης καὶ ναύτας ἐκ τῶν διερχομένων πλοίων, συλλαμβάνουσα ἀνὰ ἕνα δι' ἑκάστης κεφαλῆς.

Οἱ ἀρχαῖοι σχολιασταὶ ἐτόνισαν ἐπαρκῶς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ περιγραφὴ αὕτη δὲν ἔχει τίποτε νὰ κάμῃ πρὸς τὰς μεταγενεστέρας κυνῶν κεφαλάς, τὰς ὁποίας προσῆψαν εἰς τὴν Σκύλλαν οἱ νεώτεροι. Ὁ Ἀρίσταρχος ἐκ τῆς Ὁμηρικῆς ποιήσεως καὶ τῆς μεταγενεστέρας μυθολογικῆς παραδόσεως εἶχε σχηματίσει τὴν ἑξῆς ἰδέαν περὶ Σκύλλας [1]: Ὡς πρωτότυπον ταύτης ἐχρησίμευσε πετραῖόν τι θηρίον, προσπεφυκὸς τῷ σκοπέλῳ καὶ «κοχλιῶδες» τὴν φύσιν, ἔχον δὲ πόδας «πλεκτανώδεις». Πλεκτάνη καλεῖται παρ' ἀρχαίοις ὁ πλόκαμος τοῦ πολύποδος, ὥστε τοὺς πόδας τοῦ τέρατος ἐφαντάζετο ὁ Ἀρίσταρχος ἔχοντας τοιαύτην περίπου φύσιν καὶ προσκολλωμένους εἰς τὸν βράχον. Κατὰ πόσον τοῦτο εἶναι ὀρθόν, μέλλει νὰ δείξῃ ἡ ὁριστικὴ ἐτυμολογία τοῦ ***ἄωρος,*** τῆς λέξεως ἥτις ἀνέκαθεν ὑπῆρξε crux interpretum. Ἡ ἐτυμολογία τοῦ Ἀριστάρχου, καθ' ἣν ἄωρος παράγεται ἐκ τοῦ ὥρη (=κωλῆ), ἑπομένως ἄωρος = ἄκωλος, ἄναρθρος, ὀστᾶ οὐκ ἔχων, εὑρῆκε τοὺς περισσοτέρους ὑποστηρικτάς [2], οὕτως ὥστε κατὰ τὸν Tümpel ἔ. ἀ. ἡ τελικὴ τοῦ Ἀριστάρχου συγκεφαλαίωσις «κατὰ τὴν ἄνωθεν φαντασίαν τῇ Ὕδρᾳ προσεικέναι (τὴν Σκύλλην)» εἶναι μία ἔξοχος διαφώτισις περὶ τοῦ εἴδους τῆς σκοτεινῆς ταύτης μορφῆς. Ὁ ἴδιος Tümpel ἔδειξεν ἀλλαχοῦ [3] ὅτι ὁ πολύπους, ὅστις ἐν τῇ

---

[1] Πρβλ. καὶ Römer, Rhein. Mus. 61, 1906 σελ. 337.

[2] Ἴδ. τὸ πλῆθος τῶν ἑρμηνειῶν τῆς λέξεως ἐν τοῖς ἀρχ. σχολίοις, μ 89. Πρβλ. Tümpel ἐν Berl. philol. Wochenschrift 1895 σελ. 95. Τὸ ἐτυμολ. λεξικὸν Boisacq ἐξηγεῖ: «pieds de devant, ion. ὥρη», τὸ δὲ ὥρη ἀντιτίθεται κατ' αὐτὸν πρὸς τὴν ἐπιγραφικὴν παράδοσιν. Ὑπὲρ τῆς ἑρμηνείας ἄκωλοι τοῦ Ἀριστάρχου κηρύσσεται καὶ τὸ νεώτατον Greek - English Lexicon Lidell καὶ Scott, new edition by H. Stuart Jones, 1926. Ὁ F. Bechtel, Lexicologus zu Homer, 1914, σελ. 8 συνάπτει τὸ ὥρη πρὸς τὸ λατ. sûra καὶ ἐξηγεῖ ἄωροι ἄωροι πόδες Beine, die keine Waden haben, ἑπομένως Beine von der Gestalt der Krakenarme und Vogelbeine.

[3] Festschrift für Overbeck 144 ἑξ. (Der mykenische Polyp u. die Hydra).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

παλαιᾷ Ἰωνικῇ λατρείᾳ τοῦ Ποσειδῶνος εἶχε καὶ ἱερὰν σημασίαν, ἐχρησίμευσεν ὡς πρότυπον εἰς διαφόρους μυθικὰς μορφὰς ὡς τὴν Λερναίαν Ὕδραν, τοὺς Τιρυνθίους Χειρογάστορας καὶ γενικῶς τοὺς Ἑκατόγχειρας [1]. Ἐντεῦθεν προβαίνων περαιτέρω ὁ Steuding [2] ὑπεστήριξεν ὅτι καὶ τῆς Σκύλλας τὸ πρωτότυπον ὤφειλε νὰ εἶναι γιγάντιος πολύπους. Ὅτι ὁ κοινότατος ἀνὰ τὰ ὕδατα τῆς Μεσογείου πολύπους καὶ σήμερον ἀκόμη ἀποβαίνει εἰς δύτας ἐπικίνδυνος, ὅταν εἶναι ὅπως δήποτε μέγας, εἶναι γνωστὸν εἰς πάντα Ἕλληνα νησιώτην, ἀναφέρουσι δὲ ἀφθόνως αἱ παλαιαὶ παραδόσεις, Ἑλληνικαί, Ρωμαϊκαὶ καὶ Γερμανικαὶ ἀκόμη (Steuding ἔ. ἀ. 186). Ἐντὸς τῆς Μεσογείου ζῶσι μέχρι σήμερον πολύποδες λίαν μεγάλων διαστάσεων [3], ὅτι δ' ἐκτὸς ταύτης ὑπάρχουσι καὶ σήμερον ἔτι γιγαντιαῖα εἴδη πολυπόδων, ἐπικυροῖ διὰ πολλῶν παραδειγμάτων ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη. Εἰς τὸ Ζωολογικὸν Μουσεῖον Νέας Ὑόρκης ὑπάρχει πλόκαμος 12 μέτρων μήκους, ἁλιευθεὶς ἐν τῷ Ἀτλαντικῷ καὶ ἀνήκων εἰς πολύποδα, ὅστις πρέπει νὰ εἶχε τὸ μέγεθος φαλαίνης. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι δὲν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὅλως μυθώδη τὴν διήγησιν τοῦ Πλινίου περὶ γιγαντώδους πολύποδος ἐξερχομένου τὴν νύκτα εἰς τὴν ξηρὰν πρὸς λεηλασίαν ἰχθυαποθηκῶν ἐν Karteia (πόλει τῆς Βαιτικῆς Ἱσπανίας, οὐ μακρὰν τοῦ Γιβραλτάρ). Ἡ κεφαλὴ τοῦ ζῴου, ἥτις ἐπεδείχθη εἰς τὸν Λούκουλλον, ἦτο μεγάλη ὡς πίθος 15 ἀμφορέων, οἱ δὲ πλόκαμοι, οὓς εἷς ἄνθρωπος μόλις ἠδύνατο νὰ περιβάλῃ, εἶχον μῆκος 30 ποδῶν [4]. Ὅτι εἴδη πολυπόδων δὲν ἐγκαταλείπουσι τὴν ξηρὰν ἐπ' ἀρκετὸν διάστημα, βεβαιοῖ ἐπ' ἴσης ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη [5], εἶναι δ' ὡσαύτως ἐξηκριβωμένον, ὅτι τοιοῦτοι πολύποδες εἰς

---

[1] Τῶν Χειρογαστόρων ἡ ὀρθὴ ἑρμηνεία εἶναι ὅτι εἶχον πλείστας χεῖρας ἔμπροσθεν ἐκφυομένας, οὐχὶ ὅτι ἔβοσκον δῆθεν τὴν γαστέρα διὰ τῆς τῶν ἰδίων χειρῶν ἐργασίας (Στράβων 372-3, πρβλ. Ἡσύχ. Χειρογάστορες, οἱ ἀπὸ τῶν χειρῶν ζῶντες). Προσθέτω ὅτι ἡ ἑρμηνεία αὕτη εἶναι τοσούτῳ μᾶλλον εὔλογος, καθ' ὅσον καὶ οἱ παλαιοὶ ἐγνώριζον καὶ ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη βεβαιοῖ ὅτι ὁ πολύπους μετακινεῖ καὶ συνάγει διὰ τῶν πλοκάμων του ἀρκούντως ὀγκώδεις λίθους, δι' ὧν κτίζει ἐν τῷ πυθμένι τῆς θαλάσσης τὴν κρατηροειδῆ φωλεάν του, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἀόρατος καθήμενος ἐνεδρεύει τὰ διερχόμενα θηράματα. (Ἴδ. μεταξὺ ἄλλων καὶ O. Keller, die antike Tierwelt II σελ. 515).

[2] Jahrbücher für Philologie 151, 1895 σελ. 185 ἑξ. (Skylla ein Krake am Vorgebirge Skyllaeon).

[3] Παρὰ τὴν Νίκαιαν ἡλιεύθη πολύπους μήκους 3 μ. ζυγίζων 25 χιλιόγραμμα, ἴδ. Brehms Tierleben[4] (bearb. v. Franz, Grimpe, Hempelmann κλπ.), Λειψία-Βιέννη 1918, τόμ. 1, niederen Tiere σελ. 594. Ἀρκεῖ εἷς πολύπους πολὺ μικροτέρων διαστάσεων, ἵνα κρατήσῃ εἰς τὸν βυθὸν τὸν δύτην, ὅστις ἀποθνῄσκει οὕτω ἐξ ἀσφυξίας. Περὶ τῶν ἐκ πολυπόδων κινδύνων δυτῶν καὶ ναυαγῶν ἴδ. H. O. Lenz, Zoologie der alten Griechen u. Römer σελ. 619. Ἐν σελ. 620 σημ. 2149 ἀναφέρει ὅτι ἐν Ἑλλάδι ὑπάρχουσι παραδείγματα δυτῶν πνιγέντων ὑπὸ πολυπόδων. Πρβλ. καὶ K. Fiedler, Reise durch Griechenland I, 267-70.

[4] Παρὰ Brehm ἔ. ἀ. σελ. 586-7 ἀναφέρονται συγκεντρωμέναι ὅλαι αἱ μαρτυρίαι παλαιοτέρων καὶ νεωτέρων χρόνων περὶ γιγαντιαίων κεφαλοπόδων. Πρβλ. καὶ Lenz ἔ. ἀ. σελ. 619, Steuding σελ. 186.

[5] Brehm ἔ. ἀ. σελ. 592. Τὸ πλῆθος τῶν ἀρχαίων μαρτυριῶν περὶ τοῦ γεγονότος τούτου ἴδ. παρὰ Tümpel, Festschrift für Overbeck σελ. 145. Διὰ τὸ περίεργον τοῦ πράγματος ἀναφέρω ἔτι, ὅτι ἡ διήγησις τοῦ Κλεάρχου παρ' Αἰλιανῷ (ἴδ. Tümpel ἔ. ἀ., πρβλ. καὶ Ὀππ. Ἁλιευτ. Δ, 268 ἑξ.) περὶ τῆς ὑπερβολικῆς ἀγάπης τοῦ πολύποδος πρὸς τὰ ἐλαιόδενδρα καὶ τῆς συνηθείας του ν' ἀναβαίνῃ ἐπ' αὐτῶν, ὅταν εὑρίσκωνται

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

μικρὰ πλοῖα δύνανται ν᾽ ἀποβῶσιν ἄκρως ἐπικίνδυνοι, ἀπὸ μεγάλων δ᾽ ἔτι πλοίων ἀναφέρεται ὅτι ἥρπασαν ἀπὸ τοῦ καταστρώματος ναύτας [1].

Κατὰ ταῦτα μοῦ φαίνεται βέβαιον ὅτι ἡ Σκύλλα, ἥτις παρ᾽ Ὁμήρῳ εἶναι ἐντελῶς ζῳώδης, οὐδεμίαν ἔχουσα σχέσιν πρὸς τὰς κατόπιν ἀπεικονίσεις τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης, ἔχει ὡς πρότυπον γιγάντιόν τινα πολύποδα καὶ ἰδέαν περίπου τοῦ πῶς ἐφαντάσθη ταύτην ὁ ποιητὴς μᾶς δίδουσι μερικαὶ ἀπεικονίσεις τῆς Ὕδρας (εἰκ. 1). Ἤρκει ἡ ἁρπαγὴ μερικῶν ναυτιλλομένων εἴτε ἀπὸ τοῦ καταστρώματος πλοίου, εἴτε ἀπὸ τῶν ἀποκρήμνων σπιλάδων εἰς ἃς κατέφυγον ἕνεκα ναυαγίου, ὑπὸ ἑνὸς τοιούτου ζῴου, ἵνα λάβῃ ἀρχὴν ἡ παράδοσις, τὴν ὁποίαν βλέπομεν ἐπεξειργασμένην εἰς μῦθον ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ. Πῶς ἐγεννήθη λοιπὸν ἡ παρεξήγησις τοῦ νὰ παρασταθῇ κατόπιν ἡ Σκύλλα ἐν τῇ τέχνῃ ὡς κόρη καὶ νὰ συνδεθῇ ταυτοχρόνως πρὸς τοὺς κύνας; [2] Ὡς πρὸς μὲν τὸ πρῶτον, πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν αἰτίαν εἴς τινα μεταγενέστερον τοῦ Ὁμήρου μῦθον. Πρβλ. Τζέτζην εἰς σχόλ. Λυκ. Ἀλ. 45: «Ἦν δὲ ἡ Σκύλλα, ὥς φασι, πρῶτον γυνὴ εὐπρεπὴς» κλπ. Τοῦ μύθου τούτου ἐπωφελήθη συμφώνως πρὸς τὸν χαρακτῆρά της ἡ Ἑλληνικὴ τέχνη, ἥτις καὶ τὰς ἄλλας μειξογενεῖς καὶ

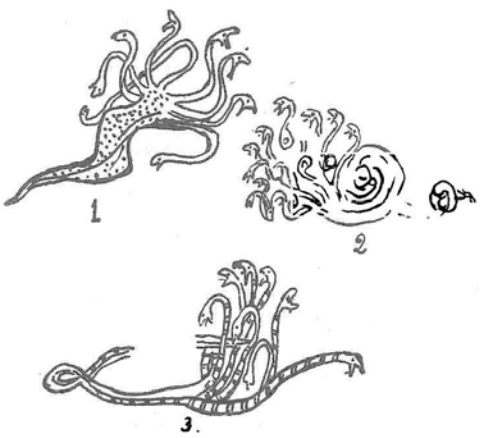

Εἰκὼν 1. Ἀπεικονίσεις τῆς Ὕδρας.

1. μελανόμ. Βοιωτ. ἀγγεῖον· 2, πώρινον ἀέτωμα Ἀκροπόλεως· 3, μελανόμ. ἀγγεῖον ἐξ Αἰγίνης. (Κατὰ τὸν Tumpel).

παρὰ τὴν θάλασσαν, ζῇ παραδόξως μέχρι σήμερον καὶ εἶναι κοινοτοπία τῶν τερατολογούντων κυνηγῶν ὅτι ἔτυχε νὰ φονεύσωσι πολύποδα ἐπὶ ἐλαίας (οὐχὶ ὅμως ἄλλου δένδρου). Ἀναφέρω τοῦτο ἵνα καταδειχθῇ πόσα λαϊκὰ στοιχεῖα τῆς σήμερον ἐπιζῶσιν ἐκ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως, τὰ ὁποῖα μία συστηματικὴ προσπάθεια ἐκ μέρους τῶν διδασκάλων καὶ τῶν σπουδαζόντων φοιτητῶν θὰ ἠδύνατο νὰ διασώσῃ προτοῦ ἐξαφανισθῶσιν ἐντελῶς.

[1] Ἴδ. Steuding ἔ. ἀ. καὶ τὰς περαιτέρω παραπομπάς του. Ἐπὶ τῇ βάσει τοιούτων γεγονότων συνέγραψεν ὁ Wells γνωστὸν διήγημα (ὅπερ καὶ ἐν Ἑλληνικῇ μεταφράσει ὑπάρχει εἰς τὴν βιβλιοθήκην Δημητράκου), ὡς ἐπ᾽ ἴσης ὁ Jules Verne ἐχρησιμοποίησε τὸ αὐτὸ μοτίβον. Τὰς ἄλλας θεωρίας τοῦ Tümpel ἐντοπίζοντος τὴν Σκύλλαν κατὰ τὸ Σκύλλαιον τῆς Ἀργολίδος καὶ ταὐτίζοντος τὰ Τρίκανα πρὸς τὴν Θρινακίην κλπ. οὔτε δέχομαι οὔτε εἶναι ἀνάγκη νὰ συζητήσω ἐνταῦθα.

[2] Τὸν τύπον τῆς Σκύλλας ἐν τῇ τέχνῃ ἴδ. παρὰ O. Waser, Skylla und Charybdis in der Literatur und Kuust, Dissertation 1894, 78 - 83. Αἱ ἐπὶ Ἑτρουσκικῶν καὶ Φοινικικῶν ἔργων ἀπεικονίσεις (σαρκοφάγοι τῆς Καρχηδόνος) ἵστανται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης καὶ εἰκονίζουσι γενικῶς τὴν Σκύλλαν ὡς κόρην ἀπολήγουσαν κάτω εἰς κεφαλὰς κυνῶν. (Πρβλ. καὶ λεξικὸν Roscher, Skylla σελ. 1037). Ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ ἀντιστοιχεῖ ἡ ἔκφρασις Λυκόφρονος Ἀλεξάνδρα 668 ἑξ. Ἐρινὺς μειξοπάρθενος κύων. Ἴσως ὁ τύπος οὗτος τῆς Σκύλλας εἶναι καὶ ὁ μόνος ἐν τῇ τέχνῃ, διότι αἱ παλαιότεραι ἀπεικονίσεις αἱ ἀνήκουσαι εἰς τὸν 6ον καὶ 7ον αἰῶνα δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι εἰκονίζουσι Σκύλλαν καὶ οὐχὶ ἄλλο φανταστικὸν δρακοντόμορφον τέρας. Ἴδ. κατωτέρω.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ζῳώδεις μορφὰς ἐξιδανίκευσε βαθμηδὸν (Κενταύρους, Σατύρους, Μεδούσας κλπ.). Ὡς πρὸς δὲ τὸ δεύτερον, εἶναι προφανὲς ὅτι τὰς ἓξ σμερδαλέας κεφαλὰς ἐπὶ τῶν μακρῶν λαιμῶν τῆς Σκύλλας δὲν ἔχομεν κανὲν δεδομένον ἵνα νομίσωμεν κυνῶν κεφαλάς. Ὁ Εὐστάθιος ῥητῶς μαρτυρεῖ ὅτι αὗται εἶναι πλάσματα τῶν νεωτέρων, ἐν ᾧ τὸ πιθανώτερον εἶναι νὰ νοήσωμεν κεφαλὰς δρακόντων, πρὸς οὓς συμφωνοῦσι περισσότερον καὶ αἱ πολλαπλαῖ σειραὶ ὀδόντων. Τὴν ἑρμηνείαν πρέπει λοιπὸν νὰ ζητήσωμεν εἰς τοὺς στίχους μ 86-88, κατὰ τοὺς ὁποίους ἡ φωνὴ ἡ ἐκπεμπομένη ὑπὸ τῆς Σκύλλας παραβάλλεται πρὸς τὸ κλαυθμήρισμα νεογεννήτου κυναρίου:

τῆς ἦ τοι φωνὴ μὲν ὅση σκύλακος νεογιλῆς
γίγνεται, αὐτὴ δ' αὖτε πέλωρ κακόν· οὐδέ κέ τίς μιν
γηθήσειεν ἰδών, οὐδ' εἰ θεὸς ἀντιάσειε.

Ἤδη ὁ Εὐστάθιος παρατηρεῖ (ὑπομν. εἰς Ὀδ. 1715, 7 ἑξ.) «Ἰστέον δὲ ὡς ***κατὰ τοὺς παλαιοὺς*** Ὁμήρου εἰπόντος τὸ ὅση φωνὴ σκύλακος ***προσέπλασαν τῇ Σκύλλῃ καὶ κυνῶν κεφαλὰς οἱ νεώτεροι.*** Πιθανώτερον δέ φασι, δρακόντων νοεῖν κεφαλὰς» κλπ. Ἐπ' ἴσης τὸ σχόλιον μαρτυρεῖ: «ἔνθεν αὐτῇ (τῇ Σκ.) κυνῶν μὲν κεφαλὰς οἱ νεώτεροι περιέπλασαν ....». Ἀλλ' ἤδη ὁ Ἀρίσταρχος ὀρθῶς παρετήρησεν, ὅτι αἱ τοιαῦται παραστάσεις οὐδὲν εἶχον κοινὸν πρὸς τὴν Ὁμηρικὴν περὶ Σκύλλης σύλληψιν, τοὺς δ' ἀνωτέρω στίχους τοὺς παρασχόντας τὴν ἀφορμὴν εἰς τὰς παραστάσεις ἐκείνας, καθὼς καὶ εἰς τὰς μεταγενεστέρας ἐκφράσεις τοῦ Λυκόφρονος ἢ τῶν Λατίνων ποιητῶν (coerulei canes, latrantia monstra κλπ.), ὠβέλιζεν ὁ ἴδιος Ἀρίσταρχος (Σχολ. Ὀδ. 12, 86), διότι: πῶς γὰρ ἡ δεινὸν λελακυῖα δύναιτο νεογνοῦ σκύλακος φωνὴν ἔχειν;[1] Τὸ ὑποβολιμαῖον τῶν στίχων τούτων παραδέχονται καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν νεωτέρων, ἀλλὰ θὰ εἶχον καὶ μίαν ἄλλην ἑρμηνείαν νὰ προτείνω, διὰ τῆς ὁποίας καὶ ἂν ἀκόμη οἱ στίχοι εἶναι γνήσιοι, οὐδὲν συνάγεται ἐκ τούτων περὶ Σκύλλας:

Πρῶτον ὡς πρὸς τὸν μὴ ἀθετούμενον στίχον μ 85 τὸ «δεινὸν λελακυῖα», δὲν πρέπει νὰ ἐκλάβωμεν ἀπαραιτήτως ὡς «δεινὸν ὑλακτοῦσα». Λέγεται ἀληθῶς ἐν τῷ Ὁμηρικῷ ὕμνῳ εἰς Ἑρμῆν 145 «οὐδὲ κύνες λελάκοντο», κυρίως ὅμως τὸ λάσκω σημαίνει παντὸς ζῴου τὴν φωνήν, λ.χ. ἀηδόνος (Ἡσιοδ. Ἔργ. 207), κίρκου (Ἰλ. Χ. 141). Ἔπειτα τὸ «δεινὸν» δὲν σημαίνει ἀπαραιτήτως ἰσχυρὰν φωνήν, διότι δύναται αὕτη νὰ εἶναι δεινή, ἤτοι φοβερά, ἀνατριχιαστική, ἀπεχθής, χωρὶς νὰ εἶναι ἰσχυρά. Τούτων λοιπὸν οὕτως ἐχόντων ἐξηγεῖται καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν ἀθετουμένων στίχων, διότι, ὡς εἶναι γνωστόν, οὐδὲν τῶν θαλασσίων ζῴων κέκτηται φωνήν, πλὴν ἀσθενῶν ψόφων εἴς τινα εἴδη. Ὁ δελφίν, ὅστις συχνότατα πάντων προσπίπτει εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν ναυτιλλομένων, ἐκβάλλει ἐλα-

[1] Πρβλ. καὶ Römer, Rhein. Mus. 61, 1906, σελ. 337, Dindorf, Schol. in Odyss. μ 86.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

φρὰν φωνὴν ὁμοίαν πρὸς ἀναστεναγμόν. Εἶναι ἑπομένως ἀξιοσημείωτος καὶ ἡ παρατηρητικότης τοῦ Ποιητοῦ, ὅστις τὴν φωνὴν τῆς Σκύλλης ἐφαντάσθη λεπταλέαν καὶ ἰσχνὴν ὡς τὴν τοῦ νεογνοῦ σκύλακος, οὐδ' εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξηγήσωμεν ἄλλως τὴν ἀντίθεσιν, τὴν ὁποίαν αὐτὸς οὗτος ὁ ποιητὴς τονίζει, ὅτι ἡ μὲν Σκύλλα ἦτο ὑπερμεγέθης, ἡ δὲ φωνή της ἀδύνατος: Φωνὴ μὲν ὅση σκύλακος νεογιλῆς — αὐτὴ δ' αὖτε πέλωρ κακόν. Δι' οὐδένα λοιπὸν ἄλλον λόγον παρεβλήθη ἡ Σκύλλα πρὸς τὸν σκύλακα, ἢ διὰ τὸ λεπτὸν καὶ ἀδύνατον τῆς φωνῆς.

Οὕτω καταπίπτουσι πάντες οἱ λόγοι, διὰ τοὺς ὁποίους θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθῇ ἡ σχέσις τῆς Σκύλλης πρὸς τοὺς κύνας, ἀπομένει δὲ τελευταία καὶ μόνη ἡ ἐτυμολογικὴ ὁδός, κατὰ πόσον δῆλα δὴ ἔχει γλωσσικῶς σχέσιν τὸ ὄνομα Σκύλλα πρὸς τὸν σκύλακα. Δυστυχῶς καὶ αἱ ἐτυμολογικαὶ ἔρευναι εἰς οὐδὲν βέβαιον κατέληξαν καὶ ὁμολογῶ ὅτι ἐξ ὅσων ἀνέγνωσα οὐδεμίαν σαφῆ ἰδέαν ἠδυνήθην νὰ ἀποκομίσω. Ἐὰν σχετίσωμεν τὴν Σκύλλαν πρὸς τὰς γλώσσας Μ. Ἐτυμολ. «Σκύλλος, κυρίως ἐπὶ κυνὸς νεογνοῦ . . . Ὧρος», καὶ Ἡσυχ. «Σκύλλον, τὴν κύνα λέγουσιν», τότε Σκύλλα θὰ ἐσήμαινεν «ἡ ὑλακτοῦσα» (Doederlein, Hom. Gloss. ἀριθ. 2130), τοιαύτη ὅμως σύνδεσις εἶναι ἄκρως ἀβεβαία [1]. Ἄλλοι ἐτυμολογοῦσι τὴν Σκύλλαν ἐκ τοῦ Φοινικικοῦ ἢ Ἑβραϊκοῦ (Borchart, Lewy κλπ.), ἄλλας δὲ ἐτυμολογικὰς ἀναζητήσεις ἴδ. παρὰ Roscher ἔ. ἀ. Οἱ ἐπιμένοντες εἰς τὴν ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ παραγωγὴν ἐκ τοῦ σκύλλειν (= σχίζειν, ἀφαιρεῖν τὸ δέρμα), ἑρμηνεύουσι τὸ ὄνομα Σκύλλα εἴτε ὡς σημαῖνον τὴν ἐστερημένην δέρματος (ὡς ὁ πολύπους καὶ γενικῶς τὰ κεφαλόποδα καὶ τὰ μαλάκια), εἴτε ὡς δηλοῦν τὴν σχίζουσαν, κατασπαράττουσαν τὴν λείαν [2]. Ὁ Fick θεωρεῖ συγγενῆ καὶ τὰ σκόλιος καὶ κύλλος, εἰς δὲ τὸ ἐτυμολ. λεξικὸν Boisacq, ὅπου τὸ σκύλαξ παραβάλλεται πρὸς τὸ Νορβηγ. skualdra (= ὑλακτεῖν ἀδιακόπως) τὸ λιθουανικὸν skalikas (= κύων

---

[1] Πρβλ. καὶ τὸ ἄρθρ. Skylla παρὰ Roscher Lex. σελ. 1071. Ἐν πάσῃ περιπτώσει μοῦ φαίνεται βέβαιον ὅτι ἡ ὁμοιότης τῶν ὀνομάτων, καὶ ἂν δὲν συνδέωνται γλωσσικῶς, ἔπαιξε τὸν πρωτεύοντα ῥόλον ὡς πρὸς τὴν κατόπιν παράστασιν τῆς Σκύλλας. Ὡς δηλ. ἀποδεικνύει ἡ σημερινὴ πανελλήνιος χρῆσις τοῦ σκύλος (μόνον ἐν τῇ Τσακωνικῇ διαλέκτῳ, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, διεσώθη τὸ κούε = κύων), αἱ ἀνωτέρω γλῶσσαι τοῦ Ἡσυχίου καὶ Μ. Ἐτυμολ. ἦσαν αἱ γενικῶς ἐν χρήσει παρὰ τῷ λαῷ ἀντὶ τοῦ κύων (πρβλ. τὸ ἀνάλογον ὄνομα cavallus ἐκ τῆς Λατιν. γλώσσης, ὅπερ λαϊκώτερον ὂν τοῦ equus ἐπεκράτησε τελικῶς εἰς τὰς λατινογενεῖς γλώσσας cavallo, cheval κλπ.). Ἑπομένως ἕκαστος ἄνθρωπος ἀκούων Σκύλλα ἀνέπλαττεν αὐτομάτως κυνόμορφον τέρας, μάλιστα ἀφ' οὗ εἰς τοῦτο δὲν ἀντετίθετο, ἀλλὰ μᾶλλον ὑπεβοήθει ἡ ἀμφίβολος Ὁμηρικὴ περιγραφή.

[2] Πρβλ. Steuding Ihb. f. Philol. ἔ. ἀ. σελ. 186-88. Ὁ Steuding παραβάλλει πρὸς στήριξιν τοῦ ἐτύμου καὶ τὸν ***σκύλλαρον***, ὅστις εἶναι γυμνόν τι θαλάσσιον ζωῦφιον, εἶδος καραβίδος, κρυπτόμενον εἰς ξένα κενὰ κελύφη. Προσθέτω ὅτι ἡ καὶ σήμερον παρὰ τῷ λαῷ ἐν μεγίστῃ χρήσει μεταφορικὴ ἔννοια ποικιλωτάτων λέξεων ἐκ τοῦ σκύλλος συνθέτων (σκυλλοξεσκίζω, — βρίζω, — δέρνω, σκυλλιάζω κλπ.) ἔχει προφανῶς παλαιὰν ἤδη τὴν ἀρχὴν ἀπορρέουσα ἐν μέρει ἐκ τοῦ ῥήματος σκύλλειν, διότι ἐπὶ παπύρου τοῦ β' μ. Χ. αἰῶνος εὑρίσκεται ἐν ἰδιωτικῇ ἐπιστολῇ ἐπὶ μεταφορικῆς ἐννοίας «σκῦλαι σεαυτὸν» (Fr. Bilabel Griechische Papyri, Heidelberg 1923 ἀριθ. 33).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

κυνηγετικὸς ἀδιακόπως ὑλακτῶν) κλπ., δὲν θεωρεῖται ἀποκλειομένη ἡ ἐκ τοῦ σκύζω παραγωγή, ὁπότε τὸ *σκυδ-λακ θὰ ἔδιδε *σκυλλακ-, μορφὴν πλησιάζουσαν πρὸς τὴν Ὁμηρ. Σκύλλαν [1]. Ὁ H. Güntert, Kalypso (Halle, 1919) σελ. 176 νομίζει ὅτι αἱ λ. κύλλα, σκύλαξ, σκύλλα δὲν δύνανται νὰ χωρισθῶσιν ἀπ' ἀλλήλων. Τὰς Φοινικικὰς καὶ Σημιτικὰς ἐτυμολογίας θεωρεῖ ἄνευ ἀξίας καὶ νομίζει ἐντελῶς ἐσφαλμένην τὴν γνώμην ὅτι εἰς τοὺς στίχους μ 86 ἑξ. πρέπει νὰ ἴδωμεν ἐτυμολογικὸν λογοπαίγνιον (Σκύλλη-σκύλακος) (ἔ. ἀ. σημ. 7). Καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι Σκύλλα οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἢ κύων καὶ εἶναι κυρίως μία παραλλαγὴ τοῦ νεκρικοῦ ἢ χθονίου κυνός, ἀνήκουσα εἰς τὴν σειρὰν τῶν ποικίλων θεοτήτων, Ἁρπυιῶν, Κηρῶν, Ἐρινύων, Ἑκάτης κλπ., ὧν ὁ Roscher ἔδειξε τὴν σχέσιν πρὸς τὸν κύνα, καὶ συγγενὴς οὖσα πρὸς τὸν Κέρβερον καὶ τοὺς χθονίους κύνας τῆς Γερμανικῆς φιλολογίας (σελ. 176-7). Ὁ P. Linde τέλος (Glotta 13, 1924 σελ. 223) προβαίνων περαιτέρω ἐπὶ τῇ βάσει ἐργασίας, ἧς τὰ θεμέλια ἔθηκεν ὁ καθηγητὴς κ. Κακριδῆς (Homerische Selbsterläuterungen), ἀντιτίθεται πρὸς τὸν Güntert καὶ φρονεῖ ὅτι ὁ ποιητὴς διὰ τοῦ στίχου μ 86 ἐπεξηγεῖ ἑαυτόν, ἤτοι θέλει νὰ καθορίσῃ καλύτερον τὸν ὅρον «Σκύλλα» [2].

Αἱ ἀσυμφωνίαι αὗται δεικνύουσιν ἐναργῶς, νομίζω, ὅτι καὶ ἡ ἐτυμολογικὴ ὁδὸς δὲν πατεῖ ἐπὶ ἀσφαλοῦς ἐδάφους. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν καὶ αἱ ἐτυμολογικαὶ ἀναζητήσεις δὲν δύνανται νὰ μᾶς βοηθήσωσιν ὑπὲρ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης ἀπόψεως, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ θεωρήσωμεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχαίων σχολιαστῶν, οἵτινες εἶχον ὑπ' ὄψει πολλῷ πλείονας ἢ ἡμεῖς πηγάς, ὅτι ἡ ἐξωτερικὴ μορφὴ τῆς Σκύλλης οὐδὲν κοινὸν εἶχε πρὸς τὸν κύνα. Αἱ γνωσταὶ ἡμῖν ἀπεικονίσεις εἶναι πλάσματα τῆς μεταγενεστέρας παραδόσεως προελθόντα ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων λόγων, ἤτοι τὸ μὲν ἐκ τῶν στίχων μ 86-88, οὓς ὁ Ἀρίσταρχος ἐθεώρει νόθους, τὸ δὲ ἐκ τῆς ἐν τῇ φαντασίᾳ τοῦ λαοῦ συνάψεως τῆς Σκύλλας πρὸς τὸν σκύλλον (=κύνα) διὰ τὴν ὁμωνυμίαν. Ἴδωμεν νῦν καὶ τὴν μορφὴν τῆς Μινωικῆς «Σκύλλας».

Τὸ τέρας τοῦτο ἁπανταχᾷ τετράκις, ἐπὶ τριῶν σφραγισμάτων ἐκ Κνωσοῦ καὶ ἐπὶ ἑνὸς νέου τεμαχίου τοῦ περιφήμου ἀργυροῦ ῥυτοῦ τῶν Μυκηνῶν. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ τρία σφραγίσματα τῆς Κνωσοῦ προέρχονται ἐκ τῆς αὐτῆς σφραγῖδος, αἱ

---

[1] Ἴδ. πλείονας παραβολὰς παρὰ W. Prellwitz, Etym. Wörterb. d. Gr. Sprache [2], λ. σκύλαξ.

[2] Ἐκ τῶν λεγομένων ὑπὸ τοῦ Güntert τοῦτο μοῦ φαίνεται ἄξιον προσοχῆς, ἡ προσέγγισις δηλ. τῆς Σκύλλης πρὸς τὰς ἄλλας δαίμονας· διότι ὀνόματα κύρια ὡς Σκύλλις (ὁ γνωστὸς Κρὴς γλύπτης) Σκύλλα (ἡ κόρη τοῦ Νίσου ἢ τοῦ Τρίτωνος) Σκυλλίης, ὁ μυθικὸς κολυμβητὴς (Ἡροδ. 8, 8), πρὸ παντὸς ὅμως ἐπίθετα οἷον Ζεὺς Σκύλλιος (ἢ Σκυλλαῖος) ἐν Κρήτῃ καὶ Διόνυσος Σκυλλίτας ἐν Κῷ, ὑποδεικνύουσιν ὅτι ἐκρύπτετο καί τι τὸ θεῖον ἐν τῷ ὀνόματι Σκύλλα. Ὁ W. Aly (Karer u. Leleger, Philologus 68, 1909 σελ. 430 καὶ σημ. 8) ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Ζεὺς Σκύλλιος ἦτο θαλάσσιος θεός.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ἀπεικονίσεις πράγματι εἶναι μόνον δύο[1] (εἰκ. 2). Κατὰ σύμπτωσιν ὅλα τὰ μνημεῖα εἶναι κολοβά, ἀλλὰ καὶ πλήρη ἂν ἦσαν, φαίνεται ὅτι ὁ τεχνίτης μόνον τὴν κεφαλὴν τοῦ τέρατος ἀπεικόνιζεν ἐξέχουσαν τῶν κυμάτων, οὕτως ὥστε γνωρίζομεν μόνον τὴν κεφαλήν, ἥτις εἶναι κυνόμορφος, μετὰ μεγάλων ὤτων εἰς τὸ σφράγισμα, τὸ ὁποῖον διατηρεῖται καλύτερον. Γεννᾶται λοιπὸν τὸ ἐρώτημα, πῶς πρέπει νὰ φαντασθῶμεν τὸ ὑπόλοιπον σῶμα τοῦ τέρατος τούτου, νομίζω δ' ὅτι τὸ πλησιέστατον παράδειγμα εἶναι τὸ τέρας «pistrix», τὸ ὁποῖον αὐτὸς ὁ Evans μνημονεύει (Palace I 697) καὶ τὸ ὁποῖον ὁ Γέλων ἔθηκεν ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῶν Συρακουσῶν, εἰς ἀνάμνησιν τῆς κατὰ τῶν Τυρρηνῶν θαλασσίας νίκης του[2] (εἰκ. 3, 1). Τὴν ὕπαρξιν τοῦ αὐτοῦ ἢ ὁμοίου περίπου τέρατος δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης. Ἐπὶ ἑνὸς γλυπτοῦ λίθου παρὰ Furtwängler Gemmen VI 34, ἀναγομένου εἰς τὸν 7ον αἰῶνα καὶ διατηροῦντος εἰς τὸ σχῆμα τὴν Μυκηναϊκὴν παράδοσιν, βλέπομεν τὸ αὐτὸ περίπου τέρας μετὰ φολίδων καὶ αἰχμηρῶν ὤτων, ἡ κεφαλὴ ὅμως δὲν ἀνακαλεῖ εἰς τὴν μνήμην τὸ Μινωικὸν τέρας ὡς ἡ «pistrix» τοῦ Γέλωνος. Ὁ Furtwängler συγκρίνει τὸ τέρας τοῦτο πρὸς ἕτερον ἐπὶ Κορινθιακοῦ πίνακος[3], ἐφ' οὗ κάθηται θαλάσσιος δαίμων. (Ἡ κεφαλή, ἐντελῶς φανταστική, ὡς πρότυπον ἔσχε τράγον ἢ αἶγα, διότι φαίνονται καλῶς τὰ κέρατα καὶ τὸ γένειον). Μία ἄλλη ἀπεικόνισις, τὴν ὁποίαν φέρει ὁ Studniczka ὡς παράδειγμα περὶ τοῦ πῶς πρέπει νὰ φαντασθῶμεν τὴν Μινωικὴν «Σκύλλαν»[4], εἶναι ἰχθυόμορφον τέρας (εἰκ. 3, 3) καταλῆγον εἰς κεφαλὴν κυνὸς ἐπὶ

2. Τὸ Μινωικὸν κυνοκέφαλον τέρας.

1, Σφράγισμα Κνωσοῦ. 2, Ἀργυροῦν ῥυτὸν ἐκ τοῦ IV τάφου Μυκηνῶν.

---

[1] Τὸ σφράγισμα BSA IX σελ. 58, τὸ σφράγισμα ὁμοῦ καὶ τὸ νέον τεμάχιον τοῦ ῥυτοῦ Palace of Minos I, σελ. 698 εἰκ. 520 καὶ 521α. Ὡς πρὸς τὴν συμπλήρωσιν τοῦ πλοίου, ἐφ' οὗ ἐπιβαίνει ὁ ἀποκρούων τὴν ἐπίθεσιν τοῦ τέρατος, ἔχω ἐπιφυλάξεις τὰς ὁποίας θὰ ἐκθέσω ἀλλαχοῦ. Ἡ κυνόμορφος κεφαλὴ ἐπὶ τοῦ ῥυτοῦ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἀσφαλής, διότι φαίνεται ἐναργῶς ἐπὶ τοῦ πρωτοτύπου. Τὸ ὑπὸ τοῦ καθ. Studniczka AM 1906 σ. 51 ὡς Σκύλλα χαρα..ηρισθὲν τεμάχιον τοιχογραφίας ἐκ Μυκηνῶν ἀνεγνωρίσθη ἤδη ὑπὸ τοῦ καθ, Rodenwaldt διὰ τεχνικοὺς λόγους ὡς τεμάχιον μεγάλου ζῴου (Fries des Meg. v. Myk. σ. 69, 14). Ταυτοχρόνως καὶ ὁ Eraus ἀνεγνώρισεν ἐπὶ τοῦ τεμαχίου τὴν παράστασιν αἰγάγρου (Palace, I, 698_2).

[2] Head, History of the Coinage of Syracuse πίν. 2.

[3] Ant. Deukm. I πίν. 7 ἀριθ. 26.

[4] A. M. 1906 σελ. 51.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Κορινθιάζοντος δίνου ἐκ Κάτω Ἰταλίας[1]. Ἓν ἀκόμη τέλος παράδειγμα τοιούτου τέρατος καταβροχθίζοντος ἄνθρωπον ἔχομεν νὰ προσθέσωμεν ἐπὶ Χαλκιδικοῦ(;) ἀγγείου[2] (εἰκ. 3, 2).

Πάντα ταῦτα τὰ τέρατα δύναται νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ὅτι ὡς πρότυπον ἔσχον τὸν καρχαρίαν, τὸν φοβερὸν καὶ ἀδηφάγον ἰχθύν, ὅστις ἀποτελεῖ καὶ σήμε-

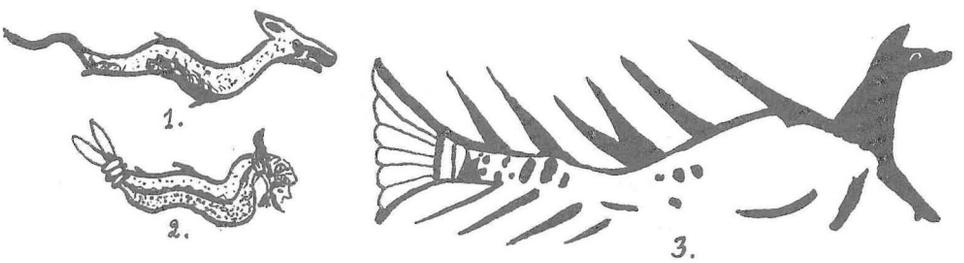

Εἰκ. 3. Ἑλληνικαὶ ἀπεικονίσεις θαλασσίου τέρατος (πρίστιδος).

ρον ἔτι τὸν τρόμον τῶν ναυτιλλομένων[3]. Τὸν ἰχθὺν τοῦτον διὰ τὴν ἀγριότητα, τὴν λαιμαργίαν καὶ τοὺς φοβεροὺς ὀδόντας του παρωμοίασαν Ἕλληνές τε καὶ

---

[1] Ἴδ. Pottier, Vases ant. du Louvre I, E 421 καὶ πίν. 40. Ὁ Pottier περιγράφει τὸ τέρας ὡς μακρὸν σῶμα πτηνοῦ μετ' οὐρᾶς ἀλέκτορος καὶ κεφαλῆς κυνὸς ἢ λύκου. Εἰκὼν τοῦ τέρατος ἐν Strena Helbigiana σελ. 146 (Karo).

[2] Τοῦ τέρατος τούτου καὶ ἐν γένει τῆς παραστάσεως τοῦ ἀγγείου (ληκύθου τοῦ Βερολινείου Μουσείου) ὑπάρχει φωτεινὴ προβολὴ ἐν τῷ ἀρχαιολ. φροντιστηρίῳ τοῦ Πανεπ. Βερολίνου, γενομένη, κατὰ τὴν σχετικὴν σημείωσιν, ἐκ τοῦ Apparat τῶν Χαλκιδικῶν ἀγγείων τοῦ Löschcke. Ἐντεῦθεν ἀντέγραψα τὸ ἰχνογράφημα τῆς εἰκόνος 3 κατ' εὐμενῆ παραχώρησιν τοῦ κ. R. Zahn. Τὸ ἀγγεῖον δὲν εἶναι Χαλκιδικόν. Εἰς τὴν δημοσίευσιν τοῦ A. Rumpf, Chalkidische Vasen, εἰς τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ αἱ προεργασίαι τοῦ Lsöchcke, τὸ ἀγγεῖον περιλαμβάνεται εἰς τὰ ἀβέβαια (text, σ. 155, F.). Ὑπὸ τοῦ Phuhl καὶ τοῦ Rumpf περιγράφεται τὸ τέρας ὡς ὄφις ἀσφαλῶς ὅμως εἶναι θαλάσσιον τέρας. Ἡ κεφαλὴ παρουσιάζει ἀναλογίαν πρὸς τὴν τοῦ ἐπὶ Κορινθιακοῦ πινακιδίου τέρατος, ἐφ' οὗ κάθεται θαλάσσιος δαίμων (Ant. Denkm. I, πιν. 7, 16). Ἡ οὐρὰ καταλήγει εἰς σχῆμα συνήθως παρὰ θαλασσίοις τέρασιν (σχεδὸν ἡ αὐτὴ π. χ. ἐπὶ νομισμάτων τῆς Ἰτάνου φερόντων ἱππόκαμπον, Br. Mus Cat. 9,13 ἄνω δεξιά). Ὁ κ. Zahn μὲ πληροφορεῖ ὅτι ὁμοία παράστασις τέρατος ὑπάρχει ἐν Bonn. Τὸ τέρας ἔχει συλλάβει τὸν ἄνθρωπον ἐκ τοῦ μέσου. Δὲν κατώρθωσα δυστυχῶς νὰ ἴδω τὴν ἐργασίαν τοῦ v. Wahl, Monstra marina (Dissertation, 2896). Ἐφ' ὅσον γνωρίζω, παρασκευάζει ἐργασίαν περὶ τῶν τοιούτων τεράτων ὁ Dr. Messerschmidt.

[3] Ὑπὸ τὸ ὄνομα Καρχαρίας τὸ ὁποῖον εἶναι κοινὸν ἐν τῇ γλώσσῃ τῶν μεμορφωμένων Ἑλληνικῶν τάξεων, νοῶ τοὺς ἰχθῦς τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὸ γένος τῶν χονδρακάνθων, οἵτινες ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων γαλεοί. Τούτων πολλὰ εἴδη εἶναι κοινὰ ἐν τῇ Μεσογείῳ καὶ τοῖς Ἑλληνικοῖς ὕδασιν, Scyllium canicula, scyllium catulus κλπ. Τὸ ὄνομα καρχαρίας (shark, Haifisch) δὲν γνωρίζομεν εἰς ποῖον εἶδος ἰχθύων ἀπέδιδον οἱ ἀρχαῖοι κατὰ τὸν Keller (Ant. Tierwelt II, 380), ἀλλ' ὑπάρχει ἡ μαρτυρία τοῦ Νικάνδρου παρ' Εὐσταθίῳ (1714, 35 ἑξ., ἐν Ὀδ. μ. 85) «Νίκανδρος δέ φασιν ὁ Κολοφώνιος ἐν γλώσσαις ἰχθύος αὐτὴν (τὴν Λάμιαν δηλ.) οἶδεν ὄνομα, καθὰ καὶ τὴν Σκύλλαν, εἰπὼν ὅτι ὁ καρχαρίας ἰχθὺς καὶ λάμια κσὶ σκύλλα καλεῖται». Συνδυάζοντες τὴν μαρτυρίαν ταύτην πρὸς μίαν ἄλλην τοῦ Ἀριστοτέλους, καθ' ἣν ἓν εἶδος τῶν γαλεῶν καλεῖται σκύλιον (ὡς καὶ ἓν ἄλλο κύων, ἴδ. Keller ἔ. ἀ.), συνάγομεν ὅτι καὶ ὁ καρχαρίας ἐνταῦθα ἀνήκει. Ἐπειδὴ σήμερον καλοῦνται γενικῶς πάντα ταῦτα τὰ εἴδη σκυλλόψαρα, εἶναι πάλιν προφανὲς ὅτι αἱ γλῶσσαι τοῦ Νικάνδρου καὶ τὸ σκύλιον τοῦ Ἀριστοτέλους πρέπει νὰ εἶχον μεγαλυτέραν διάδοσιν παρὰ τῷ λαῷ ἢ ἡ ὀνομασία κύνες. Ὁ Heldreich, Faune de Grèce 91 βεβαιοῖ ὅτι ἐνιαχοῦ λέγονται καὶ γαλεοί.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Λατῖνοι πρὸς τὸν κύνα καὶ ἐκάλεσαν διὰ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος (Ἑλληνιστὶ κύων, σκύλιον, σκύλλα, Λατινιστὶ caniculi, canes, marini canes). Τίποτε φυσικώτερον λοιπὸν ἀπὸ τοῦ νὰ ἀπεικονίσωσι τοῦτον καὶ ὡς ἔχοντα κεφαλὴν κυνός. Οὕτως ἐγεννήθη τὸ τέρας, ὅπερ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὠνομάζετο πρίστις καὶ ὑπὸ τῶν Λατίνων pistrix, ὅπερ ὁ Γέλων ἐχρησιμοποίησεν ὡς ἔμβλημα τῆς νίκης του [1]. Κατὰ τὴν κοινὴν ἀντίληψιν ἡ pistrix συμβολίζει γενικῶς κἄθε θαλάσσιον τέρας. Ὁ Keller εἰς τὸ μνημονευθὲν ἔργον του δὲν διαλαμβάνει τι περὶ αὐτοῦ, ὅτι ὅμως ἡ pistrix ἢ πρίστις εἶναι πρὸ παντὸς καρχαρίας καὶ οὐχὶ ἄλλο εἶδος ἰχθύος ἢ κήτους (φαλαίνης κλπ.), ἔδειξεν ἐπαρκῶς ὁ Torr [2]. Τὸ παθητικὸν ἐπίγραμμα τοῦ Λεωνίδα, τὸ περιγράφον πῶς εἷς ναύτης ἐβρώθη ἐν ᾧ εἶχε καταδυθῇ εἰς τὴν θάλασσαν χάριν μιᾶς ἀγκύρας [3] διδάσκει, σαφῶς ὅτι ἡ πρίστις μόνον καρχαρίας δύναται νὰ εἶναι καὶ οὐχὶ ἄλλο εἶδος θηρίου. Ἡ αὐτὴ λοιπὸν τερατοποίησις, ἣν βλέπομεν ἐπὶ τῶν νομισμάτων τοῦ Γέλωνος, ἔλαβε χώραν καὶ πολὺ προγενέστερον ἐν τῇ Μινωικῇ ἐποχῇ, πιθανώτατα διότι καὶ οἱ Μινωικοὶ λαοὶ ἐκάλουν τὸν καρχαρίαν δι' ἀναλόγου πρὸς τὸν κύνα ὀνόματος. Τὸ Μινωικὸν τέρας ἐξάγει τὴν κεφαλὴν ἐκ τῶν κυμάτων εἰς τὸ σφράγισμα τῆς Κνωσοῦ, κατὰ τρόπον μοναδικῶς ἀνακαλοῦντα τὴν ὁμοίαν θέσιν τῶν Καρχαριῶν ὡς ἀπεικονίζονται εἰς τὰς σημερινὰς ζῳολογίας, μόλις ὀσφρανθῶσι λείαν τινά. Τὸ τέρας τοῦτο δὲν εἶναι πετραῖόν τι θηρίον ὡς ἡ Σκύλλα παρ' Ὁμήρῳ, ἀλλὰ νήχεται ἐλευθέρως εἰς τὰ κύματα καὶ ἐπὶ τοῦ ἀργυροῦ ῥυτοῦ καταδιώκει ναυαγούς. Δὲν εἶναι προφανῶς τίποτε ἄλλο, ἢ ἡ ἀπεικόνισις ἑνὸς συνήθους γεγονότος, τὸ ὁποῖον ἦτο ἡ φοβερὰ συνέπεια τῶν ναυαγίων τῆς τότε ἐποχῆς. Ἐφ' ὅσον γνωρίζω σήμερον δὲν ζῶσιν ἐπικίνδυνοι καρχαρίαι εἰς τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας, ἂν καὶ τὸ Ἰόνιον καὶ τὸ Ἀδριατικὸν πέλαγος παρέχουσι τοιούτους μέχρι μήκους ἑνὸς μέτρου. Εἰς παλαιοτέραν ὅμως ἐποχὴν θὰ ἦσαν πολὺ συχνότεροι καὶ μεγαλύτεροι. Ὁ Πλίνιος δραματικῶς περιγράφει τοὺς κινδύνους τῶν σπογγαλιέων ἐξ αὐτῶν (IX, 151 - 153), ὁ δὲ Παυσανίας τονίζει τοὺς κινδύνους τῶν παρὰ τὰ Μέθανα κολυμβώντων ἕνεκα τοῦ πλήθους τῶν καρχαριῶν (II, 34, 1) οἵτινες ἀνήρχοντο καὶ τοὺς ποταμούς, ὡς τὸν

---

[1] Ἴδ. Head ἔ. ἀ. σελ. 10.

[2] Cecil Torr, Ancient ships σελ. 121.

[3] Anth. Pal. VII, 506: Κὴν γῇ καὶ πόντῳ κεκρύμμεθα . . . | ἦ γὰρ ἐπ' ἀγκύρης ἔνοχον βάρος εἰς ἅλα δύνων, | Ἰόνιόν θ' ὑγρὸν κῦμα κατερχόμενος, | τὴν μὲν ἔσωσ'· αὐτὸς δὲ μετάτροπος ἐκ βυθοῦ ἔρρων | ἤδη καὶ ναύταις χεῖρας ὀρεγνύμενος, | ἐβρώθην· τοῖόν μοι ἐπ' ἄγριον εὖ μέγα κῆτος | ἦλθεν, ἀπέβρωξεν δ' ἄχρις ἐπ' ὀμφαλίου. | χἤμισυ μὲν ναῦται, ψυχρὸν βάρος, ἐξ ἁλὸς ἡμῶν | ἤρανθ', ἥμισυ δὲ πρίστις ἀπεκλάσατο. κλπ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Ἄφον τῆς Θεσπρωτίας (Παυσ. IV, 34, 3)· εἶναι δὲ προφανὲς ὅτι ἐκ τῶν πολλῶν καρχαριῶν ὠνομάσθη μᾶλλον Σκύλλαιον τὸ Ἀργολικὸν ἀκρωτήριον, ἢ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐκεῖ ἐξέβρασαν τὰ κύματα Σκύλλαν τὴν θυγατέρα τοῦ Νίσου (Παυσ. II, 34, 7). Οἱ καρχαρίαι κατὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα τῶν Μεθάνων, προσελκυόμενοι προφανῶς ὑπὸ τοῦ ὑποθέρμου τῶν ὑδάτων, διετηρήθησαν ἐπὶ μακρότατον χρόνον, ὥστε εἰς τὸν Fraser νὰ διηγοῦνται οἱ ὁδηγοί του ὅτι μόλις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη διεσκορπίσθησαν ἕνεκα τῶν συχναζόντων ἀτμοπλοίων (εἰς Παυσ. II, 34, 1).

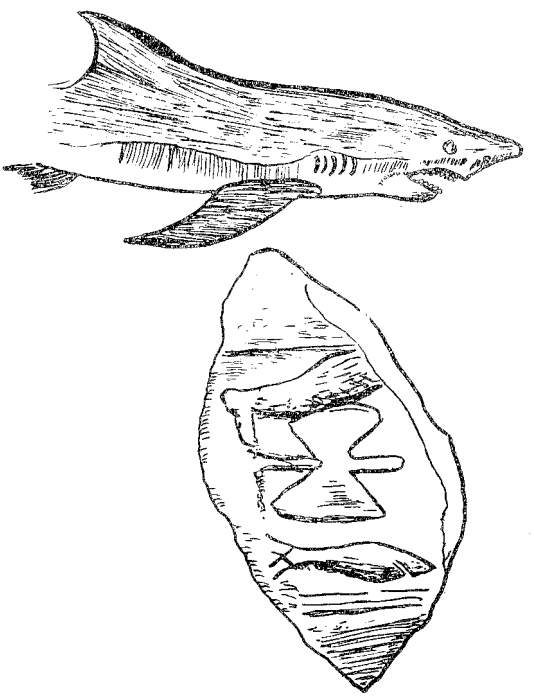

Εἰκ. 4. Δεξιὰ Μινωικὸν σφράγισμα· ἀριστερὰ εἰκὼν καρχαρίου (Brockhaus).

Εἶναι λοιπὸν κατὰ ταῦτα βέβαιον, ὅτι λαοὶ κατ' ἐξοχὴν ναυτικοὶ ὡς οἱ Κρητομυκηναῖοι, εἶχον πικρὰν γνωριμίαν τοῦ φοβεροῦ τέρατος καὶ τοῦτο ἀπεικονίζουσιν εἰς τὰ μνημεῖά των. Ὅτι καὶ εἰς προγενεστέραν ἐποχὴν ἦτο γνωστὸς ὁ καρχαρίας, χρησιμοποιούμενος ὡς ἰδεόγραμμα, μοῦ φαίνεται ὅτι ἀποδεικνύει τὸ σφράγισμα Scripta Minoa σελ. 19 εἰκ. 19 (πρβλ. καὶ σελ. 152, Palace I σελ.196 εἰκ. 144). Ὁ ἐνταῦθα παριστανόμενος ἰχθὺς (εἰκ. 4) δεικνύει ὅτι εἶναι καρχαρίας ἐκ τῆς θέσεως τοῦ στόματος, ἥτις λοξῶς καὶ λίαν βαθέως εἰκονιζομένη εἶναι μοναδικὴ εἰς μόνον τὸ εἶδος τοῦτο τῶν ἰχθύων.

Συγκεφαλαιοῦντες καταλήγομεν εἰς τὰ ἑξῆς: Ἡ Ὁμηρικὴ Σκύλλα παρουσιάζει ῥιζικὰς διαφορὰς ἀπὸ τοῦ οὕτως ὀνομασθέντος Μινωικοῦ τέρατος. Ἡ πρώτη ἔσχεν ὡς πρότυπον γιγάντιον πολύποδα, ἡ δευτέρα τοὺς θηριώδεις καρχαρίας. Ἡ πρώτη δὲν εἶναι κινητή, καθημένη μονίμως ἐπὶ ἑνὸς σκοπέλου ἐκτὸς τῶν ὑδάτων, ἡ δευτέρα παρουσιάζεται ἐκ τοῦ μέσου τῶν κυμάτων καὶ καταδιώκει τοὺς κολυμβῶντας ναυαγούς. Ἡ πρώτη οὐδεμίαν μορφικὴν σχέσιν ἔχει πρὸς τὸν κύνα, ἡ δευτέρα παριστάνεται ὡς κυνοκέφαλον θηρίον. Πάντα ταῦτα τὰ γεγονότα δὲν ἐπιτρέπουσιν, ἐπὶ τοῦ παρόντος τοὐλάχιστον, νὰ ταυτισθῶσι τὰ δύο τέρατα καὶ νὰ θεωρηθῇ τὸ ἓν πρότυπον τοῦ ἄλλου. Ἀποκεκλεισμένην ἐν τούτοις ἐντελῶς δὲν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὴν ἐν τῷ μέλλοντι προσέγγισιν τῶν δύο ὑποστάσεων, ἂν ἀπεδεικνύετο τὸ μὲν ὅτι ἡ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Σκύλλα συνάπτεται ἐτυμολογικῶς πρὸς τὸ σκύλαξ - σκύλλος, τὸ δὲ ὅτι τὸ Μινωικὸν τέρας δὲν εἶναι τόσον ἁπλοῦν τὴν κατασκευήν, ὡς ἡ πρίστις τῶν Ἑλλήνων. Ἀμφότερα τὰ τέρατα τὴν γένεσιν ἔσχον ἐκ τῶν κινδύνων τῶν ναυτῶν, ὅπως δήποτε ὅμως ἡ Σκύλλα παριστάνεται πολὺ μεγαλύτερον κακόν, ἀφ' οὗ μεταξὺ ἄλλων κατατρώγει καὶ τοὺς ***κύνας,*** τοὺς θηριώδεις ἰχθῦς ὧν τὴν τερατοποίησιν παριστῶσι τὰ Κρητομυκηναϊκὰ μνημεῖα.

Μάρτιος 1928. ΣΠΥΡΙΔΩΝ Ν. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

Προσθήκη. Διαρκούσης τῆς διορθώσεως τῶν τυπογραφικῶν δοκιμίων ἔσχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀναγνώσω τὸ βιβλίον τοῦ Nilsson, Minoan-Mycenaean Religion κλπ. καθὼς καὶ τὸν μόλις ἐμφανισθέντα τόμον II_1 τῆς τοῦ Eduard Meyer Geschichte des Altertums [2], ὅστις (σελ. 200) παραδέχεται τὴν ταυτότητα τοῦ Μικωικοῦ τέρατος πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Σκύλλαν. Ὁ Nilssen ἔχει πραγματευθῆ διεξοδικῶς τὸ ζήτημα τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας, 38) (Der mykenische Ursprung der griech. Mythologie, Festschrift f. Jakob Wackernagel, 137. Πρβλ. καὶ τοῦ αὐτοῦ History of the greek religion, 38), πειρώμενος νὰ ἀποδείξῃ ὅτι αἱ ῥίζαι ταύτης ἀνάγονται εἰς τὸν Μυκηναϊκὸν πολιτισμὸν οὐχὶ ὅμως καὶ τὸν Μινωικόν. Τοῦτο ἐπαναλαμβάνει καὶ εἰς τὸ νέον βιβλίον του (σ. 44 - 45 καὶ σημ. 3). Αἱ δυνάμεναι νὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς μυθολογικαὶ παραστάσεις τῆς Κρητομυκηναϊκῆς τέχνης προέρχονται ἐκ τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, οὐχὶ δὲ ἐκ τῆς Κρήτης ἐξαίρεσιν μόνον ἀποτελούσης τῆς ἀπεικονίσεως τῆς «Σκύλλας». Νομίζω ὅτι νῦν τίθεται ἐκποδὼν καὶ ἡ μοναδικὴ αὕτη ἐξαίρεσις. Εἰς μίαν ἐργασίαν μου, ἥτις δημοσιεύεται ἐν τῇ Ἀρχ. Ἐφημερίδι προσεπάθησα νὰ ἀποδείξω ὅτι ὁ τύπος τοῦ Γοργονείου κατάγεται ἐκ τῆς Μινωικῆς τέχνης, τοῦτο ὅμως δὲν ἀντιτίθεται πρὸς τὰ ἀνωτέρω, διότι, (πλὴν τοῦ ὅτι τὸ Γοργόνειον ἐμφανίζεται καὶ ἐν Μήλῳ καὶ εἶναι γενικῶς μία τῶν λαϊκωτάτων ὑποστάσεων παρ' ὅλοις τοῖς λαοῖς) τὸ Γοργόνειον μετεδόθη διὰ τῆς θρησκευτικῆς ὁδοῦ κατὰ τὴν θεωρίαν μου· θρησκευτικὰς δὲ ὑποστάσεις ἐκληρονόμησε πολλὰς ἡ Ἑλληνικὴ ἐκ τῆς Μινωικῆς θρησκείας. Μία τοιαύτη ὑπόστασις τῆς Μινωικῆς θεότητος φαίνεται νὰ εἶναι καὶ τὸ ἀρχαϊκὸν Γοργόνειον, συγχεόμενον ἐν πολλοῖς πρὸς τὴν ἀναμφισβητήτως Κρητικῆς καταγωγῆς «Πότνιαν θηρῶν». Ὁ καθηγητὴς G. Karo δι' ἐπιστολῆς του μὲ πληροφορεῖ, ὅτι δὲν πιστεύει καὶ αὐτὸς πλέον εἰς τὴν ταυτότητα τοῦ Μινωικοῦ τέρατος πρὸς τὴν Ὁμηρικὴν Σκύλλαν.

Σ. Μ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

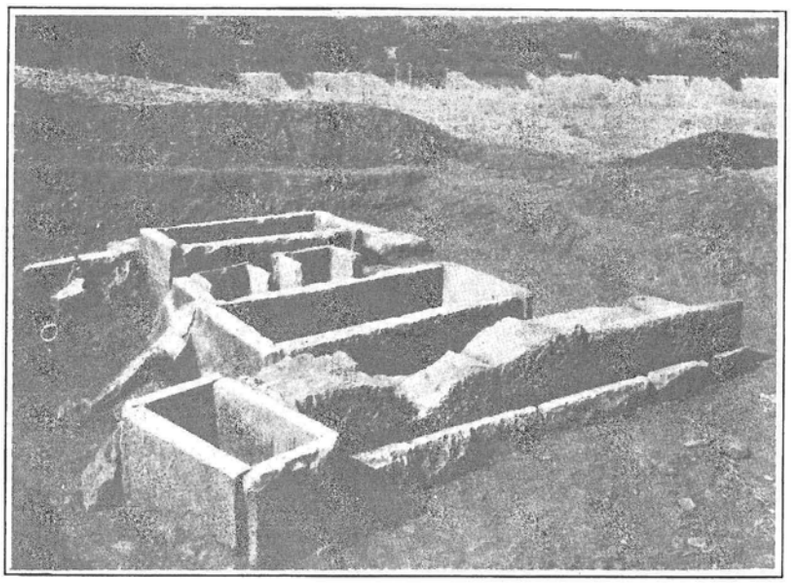

Εἰκ. 1. Ἀμβρακίας τάφοι ἀπὸ Α.

ΑΜΒΡΑΚΙΑΣ ΤΑΦΟΙ

Ἡ σπάνις ἀρχαίων εὑρημάτων, μνημειακῶν ἐνδείξεων καὶ εἰδήσεων ἀκόμη σχετικῶν μὲ τὴν ἀρχαίαν Ἀμβρακίαν, καθιστᾶ σχετικῶς ἀξίαν προσοχῆς τὴν μικρὰν ἀνασκαφὴν τάφων τὴν ὁποίαν ἐνήργησα κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1927 καὶ ἥτις μέλλει νὰ ἐπεκταθῇ προσεχῶς, τοῦ Δήμου Ἀρταίων φιλοτίμως ἀναλαβόντος τὴν ὑλικὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἐργασίας. Ὀλίγον ἔξω τῆς σημερινῆς πόλεως Ἄρτης, ἥτις φαίνεται ὅτι ἐπακριβῶς καταλαμβάνει τὴν ἔκτασιν τῆς ἀρχαίας Ἀμβρακίας, καὶ ἀριστερὰ τῆς ἁμαξιτοῦ τῆς φερούσης πρὸς τὴν Κάτω-Παναγιά, ὑπὸ τὴν Ὁδηγήτριαν καὶ κατὰ τὸ πρανὲς τῆς Δ. πλευρᾶς τῆς ἀρχαίας Περράνθης, ἐκτείνεται νεκροταφεῖον μερικῶν στρεμμάτων εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει καὶ τὸ συγκρότημα τῶν τάφων περὶ οὗ ὁ λόγος. Καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλην πλευρὰν τῆς Περράνθης, τὴν ἀνατολικήν, ἔχουν παρατηρηθῇ κατὰ καιροὺς τάφοι [1] καὶ ἐγένοντο καὶ εὑρήματά τινα εἴτε τυχαῖα, εἴτε ἐκ λαθραίας σκαφῆς προερχόμενα.

Ἡ καλὴ εἰκὼν ἀρ. 1 μᾶς δίδει σαφῆ ἰδέαν τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου, ἔτι δὲ καλλίτερον μᾶς κατατοπίζει τὸ ὡραῖον τοπογραφικὸν σχέδιον [2], εἰκὼν 2. Τὸ συγ-

[1] Πρβλ. Ἐφ. Ἀρχ. 1897 σελ. 163.

[2] Τὰ δύο σχέδια τὰ ὁποῖα παραθέτω ἐξεπόνησε μὲ μεγάλην ἐπιμέλειαν καὶ ἱκανότητα, ἐντελῶς δὲ ἀφιλοκερδῶς, ὁ ἐν Ἄρτῃ φίλος ἀρχιτέκτων κ. Βασ. Σαρλῆς, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐκφράζω τὰς θερμὰς εὐχαριστίας μου.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

κρότημα περιεκλείετο ὑπὸ ταφικοῦ περιβόλου ὅστις κατ᾽ ἀρχὰς περιελάμβανε τοὺς τάφους καὶ θήκας ἀρ. 1, 2, 3, 4 καὶ 6 τοῦ σχεδίου, ἀργότερον ὅμως — ἀλλ᾽ ὄχι καὶ πολὺ — κατασκαφείσης τῆς ΝΑ. πλευρᾶς τοῦ περιβόλου καὶ τοῦ τάφου ἀρ. 6 τοῦ σχεδίου προσετέθη κατὰ τὸ ἄκρον τοῦ σωζομένου πολυγωνικοῦ τοίχου ἡ θήκη τεφροδόχων ἀγγείων, ἡ ὑπ᾽ ἀρ. 5 τοῦ σχ., ἥτις εὑρίσκεται καὶ εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον τῶν ἄλλων τάφων καὶ θηκῶν. Ὁ ταφικὸς περίβολος ἔχει πλάτος 5.40 μ. ἀνάλογον δὲ θὰ ἦτο καὶ τὸ μῆκός του, ἂν καὶ τὸ σωζόμενον σήμερον φθάνει μόνον τὰ 3.85 μ. Τὸ σχῆμά του δὲν ἦτο ἐντελῶς ὀρθογώνιον ἀλλὰ τραπέζιον πρᾶγμα οὐδόλως περίεργον προκειμένου περὶ ταφικῶν περιβόλων. (Βλ. εἰκ. 2).

Οἱ τάφοι καὶ αἱ θῆκαι ἀπαρτίζονται ἀπὸ ὀρθογωνίας πλάκας μὲ ἐπεξεργασίαν κατὰ τὰς ἄκρας ὥστε ἡ μία νὰ εἰσέχῃ ὀλίγον εἰς τὴν ἄλλην χάριν στερεότητος, ἐκαλύπτοντο δὲ διὰ μιᾶς ἀναλόγου ἕκαστος πλακός. Ἐπὶ τοῦ σχεδίου εἰκ. 2 σημειώνονται αἱ διαστάσεις ἑκάστου τάφου.

Εἰς τὸν τάφον ἀρ. 1 ὁ σκελετὸς εὑρέθη ἀπὸ τῆς λεκάνης καὶ κάτω μὲ τοὺς πόδας πρὸς Ν. Ὁ τάφος οὗτος δὲν ἦτο ἐντελῶς ἄθικτος καὶ τὸ κάλυμμά του ἄλλωστε ἦτο τεθραυσμένον. Ἐντὸς εὑρέθησαν μόνον μία σιδηρᾶ μάχαιρα, μῆκος λεπίδος 0.24 μ., δύο lacrimatoria καὶ ἓν νόμισμα. Ἐπίσης ταφὴ ἐγένετο καὶ εἰς τὸν κατεστραμμένον παλαιόθεν τάφον ἀρ. 6, τοῦ ὁποίου τὸ κρανίον εὑρέθη πρὸς Α. ὁ δὲ λοιπὸς σκελετὸς εἶχε διαλυθῇ. Δὲν εὑρέθησαν παρὰ τὰ κάτω μέρη δύο ὀξυπυθμένων ἀγγείων, ὀλίγα ὄστρακα ἀγράφων καὶ ἀχρώμων ἀγγείων καὶ μερικὰ σφονδύλια. Πλησίον ὅμως παρετηρήθησαν καὶ ἴχνη πυρᾶς.

Πλὴν τῶν δύο τούτων τάφων οἱ λοιποὶ τέσσαρες — οἵτινες καὶ εὑρέθησαν ἄθικτοι — δὲν ἦσαν παρὰ θῆκαι περικλείουσαι τεφροδόχα ἀγγεῖα. Εἰς τὰς θήκας ἀρ. 2 καὶ 3 τοῦ σχ. ὑπῆρχον ἀνὰ ἓν μεγάλον ἀγγεῖον περιέχον τὴν τέφραν τοῦ νεκροῦ, ἐντὸς δὲ τοῦ πρώτου ὑπῆρχε καὶ ἔλασμα χάλκινον φέρον τὸ ὄνομά του καὶ νόμισμα. Ὁ τάφος ἀρ. 4 τοῦ σχ. προωρίζετο βεβαίως διὰ νὰ δεχθῇ νεκρόν, εἰς τὴν Β. ὅμως πλευράν του εὑρέθη μόνον τὸ ἀγγεῖον τὸ φέρον τὴν σποδὸν καὶ ἐντὸς αὐτοῦ χρυσῆ δανάκη καὶ νόμισμα. Κύκλῳ τοῦ τεφροδόχου ἀγγείου ὡς ἀκτῖνες ὑπῆρχον περὶ τὰ δέκα lacrimatoria διαφόρου μεγέθους, ἐντὸς δὲ αὐτοῦ νόμισμα. Εἰς τὸν αὐτὸν τάφον ὑπῆρχον καὶ τρία ἀκόμη μικρότερα ἁπλᾶ ἀγγεῖα. Καὶ τὰ τρία ἀναφερθέντα τεφροδόχα ἀγγεῖα τῶν θηκῶν ἀρ. 2, 3 καὶ 4 τοῦ σχ. ἐκαλύπτοντο στεγανῶς διὰ μολυβδίνων ἐλασμάτων, ἐξ ὧν τὰ δύο ἐνεπίγραφα. Τὰ ἐλάσματα ταῦτα ἦσαν στρογγύλα καὶ κατὰ τὴν περιφέρειαν φέρουν ἐντομὰς ὥστε ν᾽ ἀποβαίνουν πως ὀδοντωτά. Ἐκαλύπτετο δι᾽ αὐτῶν τὸ στόμιον τοῦ ἀγγείου καὶ κατόπιν τὸ ἔλασμα ἐλυγίζετο πρὸς τὸν λαιμὸν ὅπου περιεστρέφετο τόσον, ὥστε μὲ πολλὴν δυσκολίαν νὰ κατορθῶται ἡ ἀπόσπασίς του. Εἰς τοῦτο συνέβαλλον αἱ κατὰ τὴν περιφέρειαν ἐντομαί.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Εἰς τὴν νεωτέραν θήκην ἀρ. 5 τοῦ σχ. εὑρέθησαν τρία μεγάλα τεφροδόχα ἀγγεῖα καὶ ἐντὸς ἑνὸς ἐξ αὐτῶν νόμισμα. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα δὲν ἐκαλύπτοντο

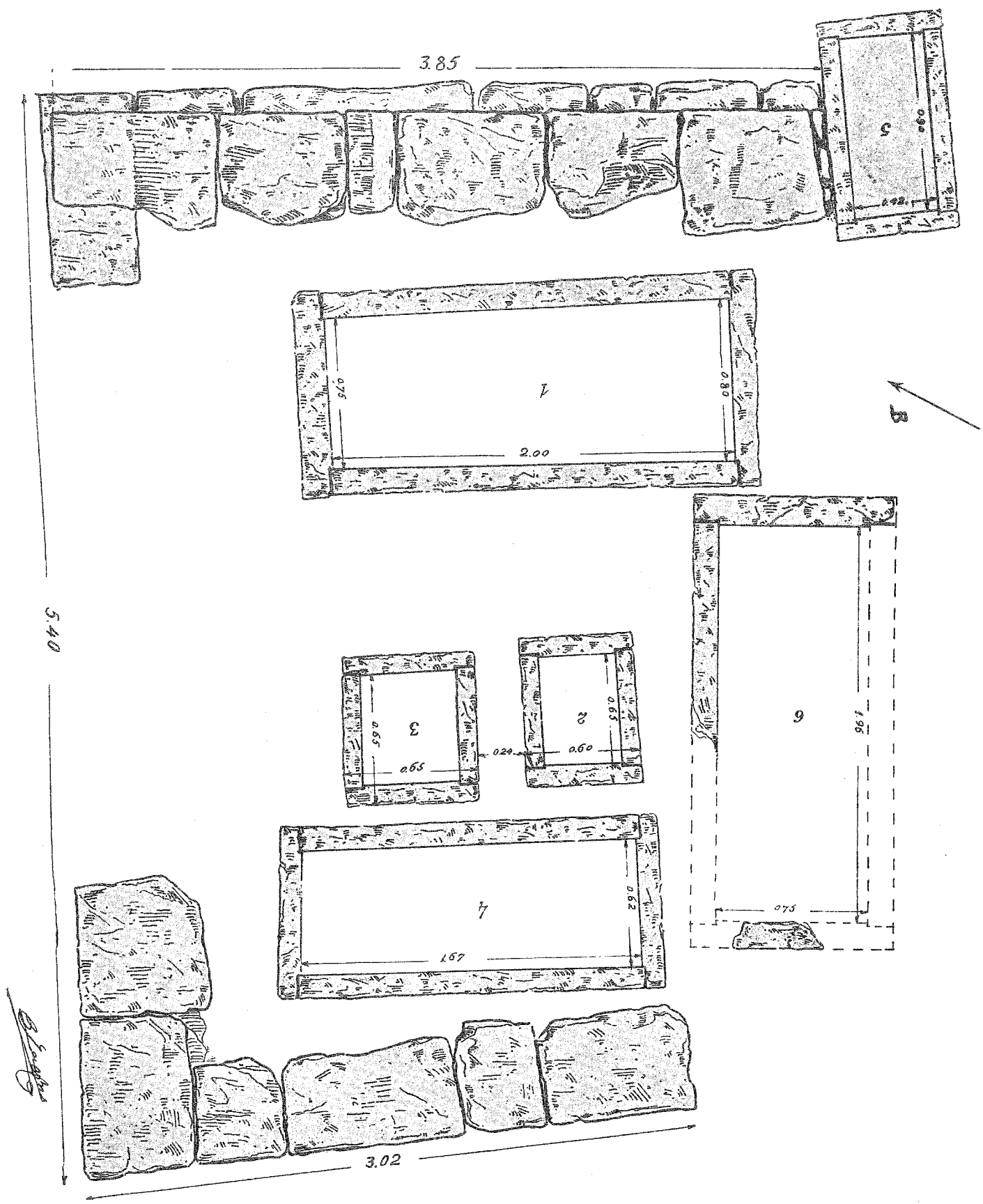

Εἰκ. 2. Τοπογραφικὸν διάγραμμα τάφων Ἀμβρακίας.

δι᾽ ἐλασμάτων ἀλλ᾽ ἔφερον εἰς τὰ στόμιά των πινάκια ἐξ ὧν τὸ ἕν, ἁπλοῦν μὲ ἀνοικτὸν χρῶμα πηλοῦ, ἦτο ἐγχαράκτως ἐνεπίγραφον.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Τέλος κατὰ τὴν ἐντὸς τοῦ περιβόλου ἐπίχωσιν εὑρέθη ἓν ἀκόμη ἐνεπίγραφον ἔλασμα μολύβδινον, κάλυμμα τεφροδόχου ἀγγείου, ὀλίγα νομίσματα, τὰ πλεῖστα ἐφθαρμένα, ἀδιάφορά τινα ὄστρακα καὶ μερικὰ σφονδύλια.

Τὰ ἐνεπίγραφα ἐλάσματα καὶ τὸ πινάκιον, τὰ ἀγγεῖα, ἰδίως τὰ ἓξ μεγάλα τὰ φέροντα τῆν σποδὸν καὶ τὰ νομίσματα, ὅσα ἐγένετο δυνατὸν νὰ καθαρισθῶσιν, εἶναι τὰ βοηθήματα τὰ ὁποῖα ἔχομεν διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν τάφων.

Τὰ σχέδια εἰκ. 3 καὶ 4 παριστοῦν τὰ ἐνεπίγραφα ἐλάσματα καὶ τὸ πινάκιον. Ἓν γενικὸν βλέμμα ἐπὶ τοῦ πίνακος μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συλλάβωμεν ποικιλίαν χαρακτηριστικῶν γραμμάτων· ἐν τούτοις δὲν πρέπει νὰ μείνωμεν στενῶς προσκεκολλημένοι εἰς ὅ,τι διδασκόμεθα σχετικῶς μὲ τὴν χρονολογικὴν ἐμφάνισιν τῶν διαφόρων μορφῶν τῶν γραμμάτων ἀπὸ τὰς μεγάλας χαρακτὰς εἰς τὸ μάρμαρον ἐπιγραφὰς — τὰς μνημειακὰς ἂς εἴπωμεν — καὶ νὰ μεταφέρωμεν ἐλαφρῶς τὰ διδάγματα ἐκεῖνα εἰς τὰ μικρὰ ταῦτα ἀντικείμενά μας τὰ ὅλως διαφόρου χαρακτῆρος. Ἄλλωστε εἶναι γεγονὸς ὅτι κάθε ἀλλαγὴ τῆς μορφῆς ἑνὸς γράμματος εἰς τὰς μεγάλας ἐπιγραφάς, δὲν εἶναι τόσον νέα ἐπινόησις, ὅσον ἀποκρυστάλλωσις μιᾶς τάσεως ἥτις τυχαίως ἢ διὰ λόγους εὐκολίας εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἐμφανίζηται προηγουμένως εἰς τὴν ἰδιωτικὴν γραφήν. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἡμέτερα μόνον ἐλάσματα ἐὰν περιορισθῶμεν, ἡ διάφορος ὕλη καὶ ὁ διάφορος τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον αὕτη ἐπεγράφη, ἔχει παίξει ρόλον εἰς τὴν μορφὴν τῶν γραμμάτων.

Εἰκ. 3. Ἐνεπίγραφον χαλκοῦν ἔλασμα.

Τὸ ἔλασμα τῆς εἰκ. 3 εἶναι χάλκινον [1], σκληρὸν καὶ τὰ ἐπ' αὐτοῦ γράμματα ἀποτυπωμένα διὰ ἰσχυρῶς πιεσθέντος τύπου. Ἑπομένως ὁ τύπος τῶν γραμμάτων ἠδύνατο νὰ φιλοτεχνηθῇ ἡσύχως καὶ κατ' ἀπομίμησιν γνωστῶν ἐπιγραφῶν· καὶ τὸ ὕψος, ἄλλωστε, τῶν γραμμάτων εἶναι πολὺ μεγαλήτερον ἢ τῶν ἄλλων ἐλασμάτων [2]. Ἐπίσης τὸ πινάκιον ἀρ. 4 τοῦ σχ. (εἰκ. 4) ἐχαράχθη ἐπιμελῶς ὅτε ὁ πηλὸς ἦτο νωπὸς καὶ δή, ὡς φαίνεται, δι' ὀργάνου ἀπολήγοντος εἰς διπλῆν ἀκμὴν — ἀναλόγου πως πρὸς τὰς σήμερον χρησιμοποιουμένας ἐνίοτε εἰδικὰς διπλᾶς γραφίδας — ἐπειδὴ ἡ μία πλευρὰ τοῦ χαράγματος εἶναι βαθυτέρα τῆς ἄλλης, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ὑποφαίνεται ἐλαφρὰ ἀκμή. Διάφορος εἶναι ἡ ἀποτύπωσις τῶν γραμμάτων εἰς τὸ ἔλασμα ἀρ. 3 τοῦ σχεδίου (εἰκ. 4). Ἐδῶ τὰ γράμματα ἀποτελοῦνται ἀπὸ μικρὰς κοκκίδας ἀποτυπωθείσας διὰ πιέσεως καρφίου, τοιοῦτος δὲ

[1] Τὸ μπρούντζινον τοῦτο ἔλασμα, διαστάσεων 0.14×0.08 μ. καθαρισθὲν δι' ἁπλοῦ ὕδατος καὶ ψήκτρας ἔδειξεν ὡραίαν λείαν καὶ στιλπνὴν ἐπιφάνειαν.

[2] Εἰς τὰ σχέδια (εἰκ. 3 καὶ 4) τὰ γράμματα τῶν ἐπιγραφῶν παρίστανται εἰς τὸ $^1/_2$ τοῦ πραγματικοῦ των μεγέθους, πάντως δὲ εἰς τὸ πραγματικῶς ἀνάλογον μεταξύ των.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

τρόπος ἀποτυπώσεως δὲν μᾶς ἐπιτρέπει ν᾽ ἀναμένωμεν ἀπαρεγκλίτως κανονικὸν σχῆμα γραμμάτων. Κατ᾽ ἀντίθεσιν πρὸς τὸ χάλκινον ἔλασμα μὲ τὰ πιεστὰ γράμματα, εἰκ. 3, καὶ ἡ ὕλη καὶ τὸ ὄργανον τῆς γραφῆς εἶναι διάφορα ὅσον ἀφορᾶ τὰ ἐλάσματα ἀρ. 2 καὶ 5α-β τοῦ σχεδίου (εἰκ. 4). Ἐδῶ αἱ ἐπιγραφαὶ εἶναι χαράγματα

Εἰκ. 4. Ἐνεπίγραφα μετάλλινα ἐλάσματα καὶ πήλινον πινάκιον (4).

διὰ λεπτοῦ ὀργάνου — καρφῖδος ἂς εἴπωμεν — ἐπὶ μαλακοῦ μετάλλου, μολύβδου Ἰδίως ἐπὶ τοῦ ἐλάσματος ἀρ. 5α-β ὅπου ἔχομεν μεγαλητέραν ἐπιγραφήν, εἶναι φανερὸν ὅτι παρ᾽ ὅλην τὴν διάθεσίν του νὰ παρουσιάσῃ ὡραῖον στὺλ γραμμάτων, ὁ χαράκτης παρὰ τοῦ ὀργάνου καὶ τῆς μαλακότητος τοῦ μετάλλου παρασύρεται πρὸς τὴν ἐπισεσυρμένην γραφὴν (Kursivschrift), εἰς τὴν ἀρχὴν μάλιστα ἔχομεν καὶ συνειρμὸν (Ligatur) δύο κατὰ συνέχειαν γραμμάτων, τῶν ϵΠ.

Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι ἡ διάφορος ἀποτύπωσις τῶν αὐτῶν γραμμάτων

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

π. χ. Σ-C. Α-Α. Ω-Ω, δὲν σημαίνει ἀναγκαίως καὶ χρονολογικὴν διαφορὰν — καὶ δὴ μεγάλην — τῶν ἐπιγραφῶν, ἀλλ' ὀφείλεται ἢ εἰς τὴν συνύπαρξιν δύο μορφῶν τοῦ αὐτοῦ γράμματος ἢ καὶ εἰς τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐπεγράφησαν. Ἐξ ἄλλου δὲ σχῆμά τι γράμματος τὸ ὁποῖον εἰς τὰς μνημειακὰς ἐπιγραφὰς παρουσιάζεται ἀργότερον, δύναται εἰς τὴν ἰδιωτικὴν γραφὴν νὰ ἐχρησιμοποιήθη ἐνωρίτερον ἕνα αἰῶνα καὶ πλέον. Ἄλλωστε εἶναι γνωστὰ τοιαῦτα παραδείγματα. Ἅπαντα τὰ ἐλάσματα θεωρῶ σχεδὸν σύγχρονα καὶ ὡς πρὸς τὴν χρονολόγησιν παρατηρῶ γενικῶς ὅτι ἂν καὶ πολλὰ σχήματα γραμμάτων συνηθίζονται καὶ κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους, ἐν τούτοις δὲν παρατηρεῖται ἐδῶ γενικῶς ἡ χαρακτηριστικὴ διὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐπιμήκυνσις τῶν γραμμάτων. Τὰς ἐπιγραφὰς θεωρῶ προχριστιανικῶν χρόνων.

Τὸ Ρ μὲ μακρὰν τὴν κάθετον κεραίαν, καθὼς καὶ τὸ Α μὲ ἐπεκτεινομένην πρὸς τὰ ἄνω τὴν δεξιάν, μᾶς παρουσιάζονται εἰς τὰς μεγάλας ἐπιγραφὰς ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 1ου αἰῶνος π. Χ. ἀλλὰ τὰ ἀνάλογα φ καὶ λ συναντῶνται ἕνα αἰῶνα ἐνωρίτερον. Ἀπὸ τὸν 2ον αἰῶνα π. Χ. ἔχομεν τὸ Α μὲ τεθραυσμένην τὴν μέσην κεραίαν. Τὸ Ω, ἀνοικτὸν πρὸς τὰ ἄνω παρουσιάζεται ὁμοίως ἀπὸ τοῦ 3ου αἰῶνος π. Χ. καὶ πρώην καὶ παραλλήλως πρὸς τὸ Ω ἀνοικτὸν πρὸς τὰ κάτω, ὅπως τὸ ἔχομεν εἰς τὸ ἔλασμα εἰκ. 3. Ἄλλα σχήματα εἶναι ἀκόμη παλαιότερα. Τὸ Π μὲ βραχυτέραν τὴν δεξιὰν κεραίαν ἐμφανίζεται ἀπὸ τοῦ 4ου αἰῶνος π. Χ. καὶ ἐξακολουθητικῶς. τὸ δὲ καμπύλον Ε τὸ συναντῶμεν κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα π. Χ. καὶ μετὰ ταῦτα κατὰ τὸν 1ον αἰῶνα π. Χ., κυριαρχεῖ δὲ κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους. Τέλος τὸ μηνοειδὲς C εἰς νομίσματα (Οἰκονόμος ΑΔ. IV. 19) ἀπαντᾶται ἀπὸ τοῦ 4ου αἰῶνος π. Χ. καὶ ἐξακολουθητικῶς καὶ παραλλήλως πρὸς τὸ Σ. (Γενικὰ πρβ. Larfeld - Griech. Epigr.[3], 268 κ. ἑ.). Ὡς ἐκ τούτου δὲν θεωρῶ τολμηρὰν ὑπόθεσιν τὴν ἀναγωγὴν ἁπασῶν τῶν ἐπιγραφῶν αὐτῶν εἰς χρόνους καθ' οὓς θὰ ἦτο συμβιβαστὴ ἡ σύγχρονος ἐμφάνισις εἰς ἰδιωτικὰς ἐπιγραφὰς ὅλων τῶν παρουσιαζομένων μορφῶν γραμμάτων καὶ τοιούτους θεωρῶ τοὺς μεταξὺ 3ου καὶ 2ου αἰῶνος π. Χ. Πρὸς τὸ ὅριον ἄλλωστε αὐτὸ μὲ φέρουν καὶ ἄλλαι ἐνδείξεις περὶ τῶν ὁποίων κατωτέρω.

Ἐπὶ τῶν ἐλασμάτων καὶ τοῦ πινακίου ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα τῶν νεκρῶν καί, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀναγιγνώσκονται εὐκρινῶς. Εἰς τὸ ἔλασμα εἰκ. 3 ἀναγράφεται: ***Πρῶτος Νικασίλα.*** Τὸ Πρῶτος ὡς κύριον ὄνομα προσώπου δὲν εἶναι ἀμάρτυρον. Καὶ εἰς ἐπιγραφὰς ὑπάρχει καὶ παρὰ Δημοσθ. 32. 17. Κατὰ τὸν Πλούταρχον (Σόλων 2) τὸ ὄνομα τοῦτο ἔφερε ὁ οἰκιστὴς τῆς Μασσαλίας ἐξ οὗ ἐκεῖ καὶ γένος Πρωτιαδῶν. Ὑπάρχει προσέτι καὶ θηλικὸν Πρωτὼ — μυθικὸν παρὰ Ἡσιόδου Θεογονίᾳ 248. Τὸ Νικασίλας ἀγνοῶ ἄλλοθεν, παρὰ Παυσανίᾳ VI. 14. 1 ὅμως ἀναφέρεται Νικασύλος, ὀλυμπιονίκης ἐκ Ρόδου. Ἀλλὰ καὶ ὁ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

τύπος Νικασίλας (ἐκ τοῦ Νικασίλαος) εἶναι πολὺ φυσικὸν νὰ ὑπῆρχε παρὰ τὸ Νικασύλος καὶ ἴσως καὶ τὸ Νικάσυλος, ἐὰν ἀποβλέψωμεν πρὸς τὰ ἀνάλογα μεμαρτυρημένα Σώσυλος καὶ Σωσύλος καὶ Σωσίλας. C. I. G. 53916.

Ἔλασμα ἀρ. 2 τοῦ σχ. (εἰκ. 4): ***Σωτία Φιλιστίωνο(ς).*** Γνωστὸν εἶναι τὸ ἀρσενικὸν Σωτίων, ὄνομα ἀλεξανδρινοῦ γραμματικοῦ καὶ πολλῶν ἄλλων, ἐξ ἐπιτυμβίας δὲ ἐπιγραφῆς ἐκ Λαρίσσης (C. I. G. 1791) καὶ θηλυκὸν Σωτιάς. Ἀλλὰ καὶ ὄνομα γυναικὸς ἐκ Κυρηναϊκῆς, Σωτία Μάγου, ἐν C.I.G. 5344. Τὸ Φιλιστίων μαρτυρεῖται πολλαχῶς κατ' ἐξαιρετικὴν δὲ τύχην ἐπιγραφικῶς καὶ ἐξ Ἀμβρακίας. Ἐν C. I. G. 1798 δημοσιεύεται ἐπιγραφὴ παρέχουσα κατάλογον λειτουργῶν Ἀμβρακιωτικοῦ ἱεροῦ, ὅπου συναντῶμεν καὶ τὴν γενικὴν Φιλιστίωνος. Ἡ ὡς ἄνω ἐπιγραφή, μὴ σωζομένη πλέον, δημοσιεύεται εἰς τὸ corpus κατὰ σχέδιον Κυριακοῦ τοῦ ἐξ Ἀγκῶνος καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ τὴν χρονολογήσωμεν.

Τὸ ἔλασμα ἀρ. 3 τοῦ σχ. (εἰκ. 4) εἶναι λίαν κατεστραμμένον καὶ λίαν ἀβεβαία ἡ ἀνάγνωσις. Ἀσφαλῶς δύναμαι ν' ἀναγνώσω μόνον εἰς τὸν πρῶτον στῖχον: ***Νικόπολ(ις;),*** ἐτελείωνε δὲ ἡ ἀναγραφὴ εἰς ***χαῖ(ρε),*** ὅπως φαίνεται κάτω πλαγίως. Τὸ Νικόπολις ὡς ὄνομα γυναικὸς καὶ ἀσχέτως πρὸς τὴν μεταγενεστέραν μεγάλην Ἠπειρωτικὴν πόλιν, εἶναι πολλαχῶς μεμαρτυρημένον καὶ ἐπιγραφικῶς καὶ ἐξ ἀδεσπότου ἐπιγράμματος τῆς Ἀνθολογίας, ἔκδ. Jacobs 1883. τ. 1ος VII. 340. Παρ' αὐτὸ καὶ Νικασίπολις - Κεραμόπουλος. Α. Ε. 1904. σ. 115 [1].

Τὸ πινάκιον ἀρ. 4 (εἰκ. 4) ἂν καὶ τεθραυσμένον ὀλίγον μετὰ τὸ Ν. παρέχει, νομίζω, πλῆρες τὸ ὄνομα CIMYN. Τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι περίεργον καὶ μόνον κατὰ συνειρμὸν ὁ νοῦς ἔρχεται πρὸς τὰ γνωστὰ Σίμων - Σιμὸς - Σῖμος, ἅτινα φαίνονται ὡς συγγενῆ. Ἐν τούτοις ὁ σχηματισμὸς εἶναι δι' ἐμὲ ἄπορος καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα διαλεκτικός. Τὸ τελευταῖον τοῦτο — τὸ διαλεκτικὸν τοῦ τύπου — μὲ κάμνει νὰ ἐνθυμηθῶ ἁπλῶς ἐδῶ ὅτι ἐν Θεσσαλικαῖς ἐπιγραφαῖς ἔχομεν ου ἀντὶ ω (π. χ. ταγευόντουν, Ἄπλουν = Ἀπόλλων) καὶ υ ἀντὶ ο (π. χ. ὀνύματα). Πρβ. Thumb — Griechische Dialekte σ. 237 κ. ἑξ. Ἐπίσης ἐκ Δελφικῆς ἐπιγραφῆς (κατὰ τὸν Pape - Benseler[3] ἐνλ.) ἔχομεν θηλυκὸν σχηματισμὸν ὀνόματος δούλης: ***Σῖμον*** (καὶ σχετικὸν Σιμίχη). Ἐὰν ἐπεκτείνωμεν τὸ Θεσσαλικὸν ἰδίωμα καὶ εἰς Ἤπειρον — ἡ σπάνις Ἠπειρωτικῶν ἐπιγραφῶν δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τὸ βεβαιώσωμεν ἀλλ' οὔτε καὶ ρητῶς νὰ τὸ ἀποκρούσωμεν — ἢ ἐὰν δεχθῶμεν θεσ-

---

[1] Εἰς τὴν συλλογὴν τῆς Ἄρτης προϋπῆρχεν ἐκ περισυλλογῆς, ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὅμως ἀσφαλῶς νεκροταφείου, παρόμοιον σύγχρονον μολύβδινον ἔλασμα μὲ ἐγχάρακτον εἰς δύο στίχους τὸ ὄνομα: ΑΡΚΤΩ ΑΠΕΛΛΟΥ. Τὸ ὄνομα ἀγνοεῖται ἀπὸ τοὺς Pape - Benseler, ἀλλὰ βεβαίως εἶναι κανονικὸς καὶ οὐχὶ ἀσυνήθης ὁ σχηματισμὸς ὀνομάτων ἀνθρώπων ἐκ τῶν ὀνομάτων ζώων. Ἀρσενικὸν Ἄρκτος, ὡς μυθολογικὸν ὄνομα κενταύρου ὑπάρχει ἤδη παρὰ Ἡσιόδῳ Ἀσπ. Ἡρ. 186. Ἀλλὰ καὶ σχετικὸν Ἄρκτος - Ἀνακτοριεὺς παρὰ Ditt. Syll.[3] 201. Ὑπάρχει δὲ καὶ Ἠπειρωτικὸν φύλον Ἀρκτάνες (Στέφανος Βυζάντιος).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

σαλὸν τὸν νεκρόν, τότε ἴσως τὸ υ νὰ εἶναι ἀντὶ τοῦ ο (θηλυκὸν Σῖμον) ἢ — πλέον δύσκολον — τὸ υ νὰ ἐπέχῃ τὴν θέσιν τοῦ ου τὸ ὁποῖον πάλιν ἰδιωματικῶς ἀντικαθιστᾶ τὸ ω τοῦ ἀρσενικοῦ Σίμων. Ἀλλὰ βεβαίως ταῦτα δὲν εἶναι παρὰ ἁπλῆ σκέψις τείνουσα νὰ ἐξοικονομήσῃ τὸ καινοφανές.

Τὸ ὑπ' ἀρ. 5α-β ἔλασμα (εἰκ. 4) παρέχει πράγματα. Ἐπὶ τῶν δύο ὄψεων εἶναι κεχαραγμένη ἡ αὐτὴ ἐπιγραφὴ ὥστε ἀλληλοσυμπληρουμένη ἡ ἀνάγνωσις μᾶς δίδει ὁλόκληρον τὴν χαραχθεῖσαν φράσιν ἥτις κατὰ συνέχειαν εἶχεν ὡς ἑξῆς: ЄΠΙ ΑΡΧΑΔΑ ΔΥΩ ΔЄΚΑΤЄΟС ΚϜ ΑСΚΛΗΠΙΩΝ ΔΙΚΑΙΟΥ ΧΑ(ΙΡЄ). Καὶ ἡ μὲν ἀνάγνωσις τῶν γραμμάτων εἶναι εὐχερὴς τὸ νόημα ὅμως ὄχι. Ἡ δυσκολία συγκεντροῦται κυρίως εἰς τὸ ἂν ἔχωμεν ἐδῶ ἓν ὄνομα νεκροῦ ἢ δύο. Ἐκ τούτου θὰ ἐξαρτηθῇ ἡ ὀρθὴ κατανόησις καὶ τοῦ γριφώδους ΔΥΩ ΔЄΚΑΤЄΟС — γριφώδους κυρίως ἕνεκα τοῦ εἰς-εος σχηματισμοῦ — καὶ τῶν γραμμάτων ΚϜ. Θὰ παραθέσω ἐδῶ δύο ἑρμηνείας ἐξ ὧν τὴν δευτέραν εἶχε τὴν εὐγενῆ καλοσύνην νὰ μοῦ γνωρίσῃ δι' ἐπιστολῆς του ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Ν. Παπαδάκης, δι' ὃ καὶ τὸν εὐχαριστῶ.

Ἐὰν πράγματι εἰς τὴν ἐπιγραφὴν ἀναφέρεται εἷς μόνον νεκρός, φυσικὰ ὁ ***Ἀσκληπίων Δικαίου,*** τότε τὸ ἐν ἀρχῇ: ***Ἐπὶ Ἀρχάδα*** = ἐπὶ ἄρχοντος Ἀρχ(ι;)άδα, τὰ δὲ γράμματα ΚϜ μὴ δυνάμενα νὰ εἶναι συντομογραφία τοῦ ΚΑΙ — ἄλλωστε τοιαύτην συντομογραφίαν ἀγνοεῖ καὶ ὁ Larfeld — θὰ εἶναι ἀριθμητικὸν = ΚΖ ἢ ΚϹΤ. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει καὶ τὸ ***δύω δεκατέος,*** μὴ ἐξηγούμενον ἄλλως, θὰ εἶναι ἀριθμητικὸν δηλωτικὸν τοῦ μηνὸς (= δωδεκάτου) παρὰ τὸν σχηματισμόν του εἰς-εος. Ἐν ἀρχῇ δηλαδὴ πρὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ νεκροῦ ἔχομεν τὴν χρονολογίαν τοῦ θανάτου αὐτοῦ δηλουμένην διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος καὶ τῆς ἡμερομηνίας. Κατὰ σύμπτωσιν δὲ ἐπὶ νομίσματος τῆς Ἀμβρακίας, ἀσφαλῶς χρονολογουμένου ἀπὸ τῶν χρόνων 238-168 π. Χ. ἀναφέρεται ἄρχων Ἀρχιάδας [1]. Βλ. Schlosser, Beschreibung der Altgriechischen Münzen, I σ. 76.

Ἡ ἀναγραφὴ τῆς χρονολογίας τοῦ θανάτου δὲν ἔχει τίποτε τὸ περίεργον. Ἔχομεν ἀνάλογα παραδείγματα καὶ ἐξ ἐπιτυμβίων στηλῶν. Ἤδη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰ. π. Χ. ἐπὶ τῆς στήλης τοῦ Δεξίλεω ἀναφέρονται οἱ κατὰ τὴν γέννησιν καὶ τὸν θάνατόν του ἄρχοντες, τῆς ἀναγραφῆς ἐπεχούσης θέσιν χρονολογίας. Ἀλλὰ παρὰ τὸ ἐπίσημον κάπως τοῦτο παράδειγμα καὶ εἰς μεταγενεστέρους χρόνους ἁπαντᾶ ἡ ἀναγραφὴ τοῦ ἄρχοντος (βλ. Kaibel. Epigr. Gr. 963) εἰς ἄλλας δὲ καὶ τοῦ μηνὸς τοῦ θανάτου (πρβ. C. I. G. 2126. — Reinach. Traité d'epigr. Gr. σ. 426). Ἰδίως ὅμως συνήθης εἶναι, ἤδη ἀπὸ τὸν 3ον αἰ. π. Χ. ἡ ἀναγραφὴ τοῦ ὀνόματος

[1] Ὁ κύριος τίτλος τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος παρ' Ἀμβρακιώταις φαίνεται ὅτι ἦτο πολέμαρχος, ἐὰν ἀποβλέψωμεν εἰς τὴν ἐπιγραφὴν C. I. G. 1797.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

τοῦ νεκροῦ καὶ τῆς ἡμερομηνίας τοῦ θανάτου ἐπὶ ταφικῶν ἀγγείων ἐξ Ἀλεξανδρείας. Βλ. Catal. du musée d'Alex. Breccia — Iscrizioni greche e latine σ. IX κ. ἑξ.

Εἰς τὸ παράδειγμά μας ὁ μὴν δὲν δηλοῦται δι' ἰδιαιτέρου ὀνόματος ἀλλ' ἀντ' αὐτοῦ χρησιμοποιεῖται τὸ ἀριθμητικὸν τὸ δεικνύον τὴν σειρὰν εἰς τὴν διαδοχὴν τῶν μηνῶν. Τὰ ἰδιαίτερα ὀνόματα τῶν μηνῶν, τὰ ἐξ ἐπιφανῶν ἑορτῶν κυρίως ἢ ἄλλοθεν προερχόμενα φαίνεται ὅτι δὲν ἦσαν τὰ ἀρχαιότερα, οὔτε ὁ τοιοῦτος τρόπος τῆς δηλώσεως τῶν μηνῶν ἦτο καθολικός. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ὁ Ἡσίοδος ἀγνοεῖ σχεδὸν ὀνόματα μηνῶν. Ἐξ ἄλλου ὅμως πολλαχῶς παραδίδεται ὅτι οἱ μῆνες διακρίνονται δι' ἀριθμητικῶν κατὰ τὴν σειράν των. Οὕτω παραδίδονται μῆνες Τρίτος, Πέμπτος, Ὄγδοος, Δωδέκατος, (Φωκεῖς, Λοκροί, Ἀρκάδες, Μεσσσήνιοι). Κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους μάλιστα χρόνους φαίνεται ὅτι ἡ δι' ἀριθμητικῶν διάκρισις τῶν μηνῶν διαδίδεται περισσότερον καὶ δὴ λόγῳ τῶν συμπολιτειῶν. Ὁπωσδήποτε ὀνόματα Ἠπειρωτικῶν μηνῶν καὶ δὴ τῆς Ἀμβρακίας ἐλάχιστα, ἓν ἢ δύο μᾶς παραδίδονται, ὥστε δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἐγίνετο χρῆσις ἀριθμητικῶν. Πρβ. Ginzel - Mathematische und Technische Chronologie 1911. II σ. 333 καὶ τὸ πρόσφατον βιβλίον τοῦ Kubitschek - Grundriss der Antiken Zeitrechnung 1928 σ. 142.

Τὰ γράμματα ΚΓ θεωροῦμεν, ὡς εἶπον, ἀριθμητικὸν δηλοῦν τὴν ἡμέραν τοῦ μηνὸς (27 ἢ 26). Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἀπὸ τοῦ 300 π. Χ. συναντῶνται ἐκ παραλλήλου τὰ δύο ἀριθμητικὰ συστήματα τῶν ἀρχαίων, τὸ Ἡρωδιανὸν καὶ τὸ ἀλφαβητικόν, ἀλλὰ εἰς τὰ ἰδιωτικὰ γράμματα προτιμᾶται τὸ δεύτερον. Ἀπὸ τοῦ 1ου αἰ. π. Χ. καταργεῖται καὶ ἐπισήμως εἰς τὰς Ἀθήνας τὸ Ἡρωδιανὸν σύστημα, μετὰ δὲ τὸ 50 π. Χ. οὐδὲν παράδειγμα τούτου συναντᾶται πλέον (Larfeld - Epigraphik ³ σ. 291 κ. ἑξ.). Κατὰ τὴν ἀνωτέρω λοιπὸν δοθεῖσαν ἑρμηνείαν τὸ ἔλασμα ἀναφέρει ὅτι: κατὰ τὴν εἰκοστὴν ἑβδόμην ἡμέραν τοῦ δωδεκάτου μηνὸς τῆς ἀρχῆς τοῦ ἐπωνύμου Ἀρχ(ι)άδα ἀπέθανεν ὁ Ἀσκληπίων Δικαίου. Συμφώνως πρὸς ὅσα ἤδη ἐξεθέσαμεν, νομίζω ὅτι τίποτε δὲν ἀντιτίθεται πρὸς μίαν τοιαύτην ἑρμηνείαν — τίποτε, ἐννοεῖται, ἄλλο πλὴν τοῦ παραδόξου σχηματισμοῦ «δεκατέος» ὅστις μένει ἐντελῶς ἀνεξήγητος.

Διαφόρως ὁ κ. Παπαδάκης νομίζει ὅτι εἰς τὴν ἐπιγραφὴν ἀναφέρονται δύο ὀνόματα νεκρῶν, Ἀρχ(ι)άδας καὶ Ἀσκληπίων, υἱῶν τοῦ Δικαίου καὶ ἡ ἡλικία τοῦ πρώτου ἐξ αὐτῶν, δωδεκαετοῦς θανόντος. Κατὰ ταῦτα ἡ ἐπιγραφὴ ἀναγνωστέα: ***Ἐπὶ Ἀρχ(ι)άδα δύο - δεκά(έ)τεος καὶ Ἀσκληπίων Δικαίου Χα(όνος***— ὅπως συμπληρώνει ὁ κ. Παπαδάκης). Εὐφυὴς βεβαίως καὶ ἐξοικονομητικὴ εἶναι ἡ ἀνάγνωσις τοῦ ΔΥΩ ΔΕΚΑΤΕΟC ὡς ***δύωδεκάτεος*** (δυωδεκα - έτεος = δωδεκαετοῦς) ἀναλόγου πως πρὸς τὸ Ὁμηρικὸν ***εἰνάετες,*** εἴτε ἐκ κράσεως προέρχεται τοῦτο, εἴτε ἐκ τυχαίας παραλήψεως τοῦ Ε. Ἐν τούτοις, νομίζω, ὅτι παρουσιά-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ζονται ἀπιθανότητές τινες. Δυσκόλως παραδέχομαι ὅτι τὸ αὐτὸ ἀγγεῖον περιεῖχε τὴν σποδὸν δύο νεκρῶν ἀδελφῶν συγχρόνως, φυσικά, θανόντων. Ἐκτὸς τούτου δὲν ἐξηγεῖται ἐπαρκῶς διατὶ ἀναφέρεταί ἡ ἡλικία τοῦ ἑνὸς μόνον νεκροῦ ἀδελφοῦ — ἔστω καὶ ἂν δεχθῶμεν ὅτι ὁ Ἀσκληπίων ἦτο μηνῶν μόνον βρέφος. Τέλος ἡ πρόθεσις ***ἐπὶ*** συνηθέστατα ἀπαντωμένη μετὰ δοτικῆς εἰς τὰς ἐπιτυμβίας στήλας τῆς ΒΔ. Ἑλλάδος, ἠδύνατο βεβαίως εἰς μεταγενεστέρους χρόνους, ὡς νεκρὸς πλέον τύπος, νὰ συνταχθῇ καὶ μετὰ γενικῆς καὶ μετ' ὀνομαστικῆς ἀκόμη — καὶ ἔχομεν τοιαῦτα παραδείγματα (πρβ. προχείρως ἐκ Βοιωτίας Körte - Ant. Sculpt. Boeot. ἐν AM. 1878 σποράδην) — ἀλλὰ ἡ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐλάσματος ἀναγραφὴ κατὰ συνέχειαν δύο ὀνομάτων νεκρῶν τοῦ μὲν κατὰ γενικήν, τοῦ δὲ κατ' ὀνομαστικήν, ἔχει πάντως κάτι τὸ δυσαρμονικόν. Ἐλπίζω ὅτι ἡ ἀνεύρεσις καὶ ἄλλων παρομοίων ἐνεπιγράφων ἐλασμάτων ἐκ τοῦ αὐτοῦ νεκροταφείου θὰ μᾶς διδάξῃ περισσότερα καὶ μᾶλλον διαφωτιστικά.

Ἐκ τῶν δέκα περίπου εὑρεθέντων χαλκῶν νομισμάτων, τέσσαρα μόνον ἐγένετο δυνατὸν νὰ καθαρισθοῦν ἀρκετὰ ὥστε ν' ἀναγνωρισθοῦν. Ἐκ τούτων ἓν εὑρέθη εἰς τὴν ἐπίχωσιν τὰ δὲ ἄλλα τρία ἐντὸς τῶν τεφροδόχων ἀγγείων. Εἶναι ὡς ἐκ τούτου πολύτιμα ὡς χρονολογικὴ ἔνδειξις. Καὶ τὰ τρία ταῦτα νομίσματα εἶναι Ἀμβρακιωτικά: 1 — Κεφαλὴ Ἀπόλλωνος — Ζεὺς γυμνὸς κεραυνοβόλος. 2 — Κεφαλὴ Διὸς — γρύψ. 3 — προσθία ὄψις ἐφθαρμένη — Ἀπόλλων Ἄκτιος καθήμενος ἐπὶ θρόνου. Ἅπαντες οἱ τύποι οὗτοι εἶναι γνωστοὶ καὶ χρονολογοῦνται ἀσφαλῶς ἀπὸ τοῦ 238 - 168 π. Χ. (βλ. Head - Σβορῶνον I σ. 401). Τὸ δὲ κατὰ τὴν ἐπίχωσιν εὑρεθὲν φέρει ἔμπροσθεν κεφαλὴν Διὸς καὶ ὄπισθεν γρύπα, ἐν ἐξέργῳ δὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἄρχοντος κατ' ὀνομαστικήν: ***Ἀξίοχος.*** Εἶναι καὶ τοῦτο τῆς αὐτῆς ὡς τὰ ἄνω ἐποχῆς. Ὅμοιον νόμισμα μὲ ἀναγραφὴν τοῦ αὐτοῦ ἄρχοντος γνωρίζει καὶ ὁ Mionnet II. 51 — πρβ. καὶ Schlosser ἐνθ. ἀν. Ἡ ἐντὸς τεφροδόχου ἀγγείου εὑρεθεῖσα χρυσῆ δανάκη ἀπαρτίζεται ἀπὸ δύο λεπτὰ φύλλα χρυσᾶ καὶ φέρει ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως ὡραῖον ἔκτυπον Πήγασον — συνηθέστατον ἔμβλημα τῶν κορινθιακῶν ἀποικιῶν — ἐπὶ τῆς ἄλλης δὲ τρίαιναν.

Αἱ εἰκ. 5 καὶ 6 εἰκονίζουν τὰ ἓξ μεγάλα ἀγγεῖα — ἀμφορεῖς — τὰ περιέχοντα τὴν σποδὸν τῶν νεκρῶν. Τὰ τῆς εἰκ. 5 εὑρέθησαν ἀνὰ ἓν κατὰ σειρὰν εἰς τὰς θήκας ἀρ. 2, 3, 4 τοῦ σχ. εἰκ. 2, τὰ δὲ τῆς εἰκ. 6 ὁμοῦ εἰς τὴν ὑπ' ἀρ. 5 τοῦ σχ. εἰκ. 2. Τὸ ὕψος των ποικίλλει μεταξὺ 0,42 καὶ 0,46 μ. ἡ δὲ περιφέρεια τῆς κοιλίας περὶ τὰ 0,80 μ. κατὰ μέσον ὅρον. Ἅπαντα ἔχουν τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ, τὰ μὲν ἀνοικτόν, τὰ δὲ μᾶλλον σκοτεινὸν πρὸς τὸ κανελλί. Αἱ δὲ εἰκ. 7 καὶ 8 παριστάνουν ἄλλα μικρότερα ἀγγεῖα, πινάκιον μετὰ βάσεως, χυτρίδιον (;) ἢ ποτήριον μόνωτον καὶ σκύφον δίωτον, ἀμφότερα στρογγύλα κάτω καὶ ἄνευ βάσεως

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

καὶ μελάμπηλα lacrimatoria διαφόρων σχημάτων, ἅπαντα ἄνευ οὐδεμιᾶς διακοσμήσεως καὶ ἀδιαφόρως εὑρεθέντα ἐντὸς τῶν διαφόρων τάφων.

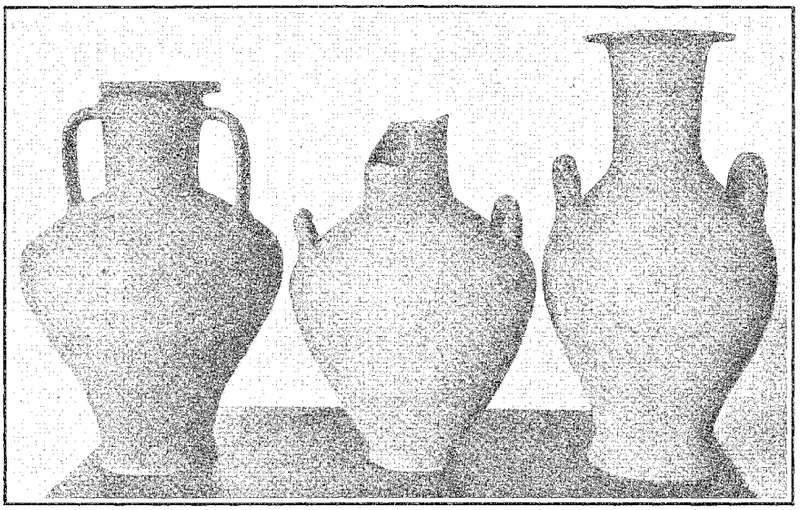

Εἰκ. 5. Πήλινοι ἀμφορεῖς.

Εἶναι γνωστὸν πόσον ἀμφίβολος εἶναι ἡ ἀκριβὴς χρονολόγησις τοιούτων ἀγγείων ἀγράφων καὶ οὐχὶ πολὺ ἐπιμελῶς κατεσκευασμένων. Καὶ γενικῶς μὲν

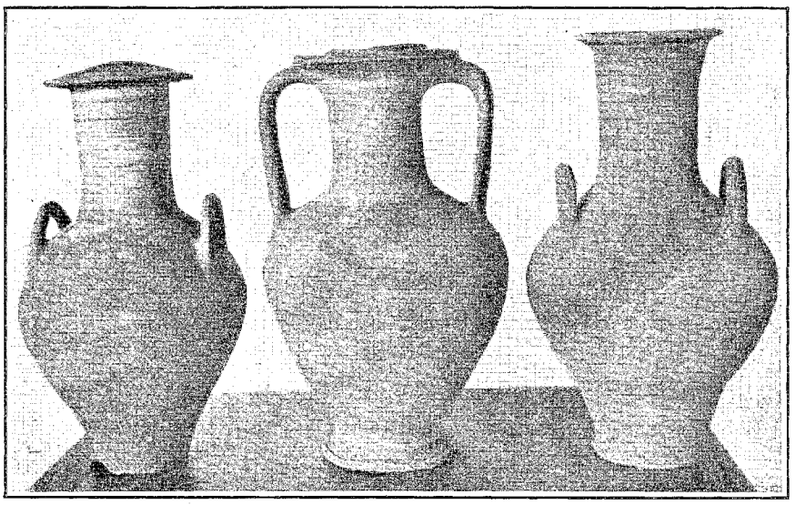

Εἰκ. 6. Πήλινοι ἀμφορεῖς.

φαίνονται τὰ ἀγγεῖα ὡς ἀνήκοντα εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους, ἐν τούτοις, ὡς πρὸς τὰ ἐξ μεγάλα, παρατηρῶ ὅτι παρουσιάζουν στοιχεῖα ἀξιοπαρατηρήτου ἀρχαϊκότητος ὡς πρὸς τὰ σχήματά των, ἂν καὶ τοῦτο δὲν βοηθεῖ διὰ νὰ ἀναβιβάσωμεν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

τὴν ἡλικίαν των. Δὲν παρουσιάζουν, δηλαδή, τὰ ἀγγεῖα ταῦτα τὴν συνήθη εἰς τὰ καλὰ κεραμικὰ ἔργα τῆς ἐποχῆς ραδινότητα, ἀλλ᾽ ἀντιθέτως εἶναι ἀρκετὰ ἐξογκωμένα εἰς τὴν κοιλίαν καὶ ἔχουν κάτι βαρὺ εἰς τὴν ἐμφάνισίν των. Ἐπίσης τὸ σχῆμα των ἀγνοεῖ τὴν ἀνεπτυγμένην ἤδη κατὰ τὴν ἐποχὴν διάκρισιν τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ ἀγγείου, τοῦ λαιμοῦ, τοῦ σώματος καὶ τῆς βάσεως. Εἰς οὐδὲν

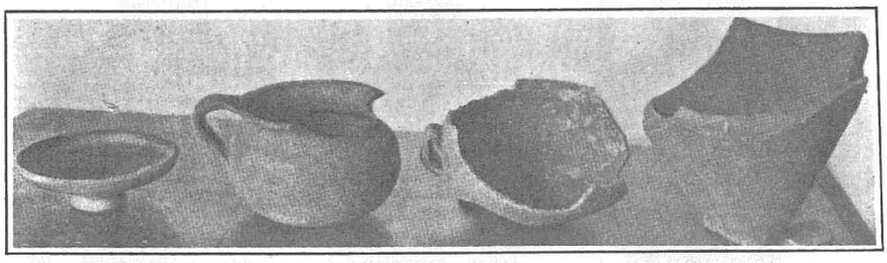

Εἰκ. 7. Πήλινα ἀγγεῖα.

ἐξ αὐτῶν δὲν σχηματίζονται ὦμοι ἐκεῖ ὅπου τελειώνει ὁ λαιμός, οὔτε ὑπάρχει ἀνεπτυγμένη ἰδιαιτέρα βάσις — ὅπως συνήθως εἰς τὰ ἑλληνιστικὰ ἀγγεῖα — εἰς τὴν ὁποίαν ν᾽ ἀπολήγῃ τὸ πρὸς τὰ κάτω λεπτυνόμενον σῶμα τοῦ ἀγγείου. Ἀντι-

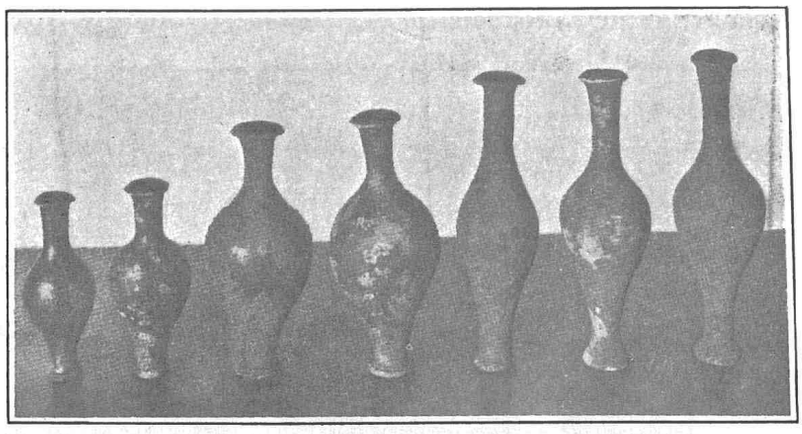

Εἰκ. 8. Πήλινα ἀγγεῖα.

θέτως τὸ περίγραμμά των δίδει ἐνιαίαν γραμμὴν ἀπὸ τῶν χειλέων μέχρι τῆς βάσεως μὲ ἰσχυρὰν ἐξόγκωσιν κατὰ τὴν κοιλίαν. Ἀναλόγως καὶ αἱ μεγάλαι λαβαὶ ἂς φέρουν δύο μόνον ἐξ αὐτῶν, ἀρχόμεναι ἐκ τῶν χειλέων σχεδὸν καταπίπτουν καθέτως ἐπὶ τὴν κοιλίαν σχηματίζουσαι ὀρθὴν γωνίαν χωρὶς νὰ ἔχουν τὴν κομψὴν καμπυλότητα τῶν ἑλληνιστικῶν λαβῶν. Παρὰ ταῦτα δὲν λέγω ὅτι τὰ ἀγγεῖα ἐπλάσθησαν εἰς ἐποχὴν καθ᾽ ἣν δὲν εἶχον ἔτι διαμορφωθῇ τὰ ὡς ἄνω στοιχεῖα, ἀλλ᾽ εἶναι προφανὲς ὅτι ἔχομεν ἐνώπιόν μας προϊόντα τοπικοῦ ἐργαστηρίου εἰς

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

τὴν τεχνικὴν τοῦ ὁποίου εἶχε συγχυσθῇ πλέον ἡ σημασία τῶν ἰδιαιτέρως ἀνεπτυγμένων μορφῶν.

Τὰ τρία ἀγγεῖα τῆς εἰκ. 6 φέρουν — μόνα αὐτὰ — καὶ στοιχειώδη διακόσμησιν. Αὕτη συνίσταται εἰς ἁπλᾶς ζώνας χρώματος κιτρίνου καὶ ἀνοικτοῦ ἐρυθροῦ τὰς ὁποίας φέρουν εἰς τὸν λαιμὸν τὰ δύο ἀκραῖα. Ἐπὶ πλέον τὸ πρῶτον φέρει ἐπὶ τῆς κοιλίας — δὲν φαίνεται εἰς τὴν εἰκόνα — δύο συγκλίνοντας κλαδίσκους μὲ δύο ζεύγη λεπτῶν φύλλων ἕκαστον, χρώματος βαθυπρασίνου. Τὸ δὲ μεσαῖον φέρει εἰς τὸν λαιμὸν περιγραφόμενον κόσμημα κισσοῦ. Τὸ κόσμημα τοῦτο εἶναι κοινὸν κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν ἀπαντώμενον καὶ πρότερον ἤδη ἐπὶ τῶν Καβειρειακῶν, κυριαρχοῦν δὲ κατόπιν ἐπὶ τῶν ὡραίων καὶ γνωστῶν ἀγγείων Hadra.

Τὸ ὅτι ἐντός τινων τῶν ἀγγείων τούτων εὑρέθησαν νομίσματα — κατὰ τὴν ταφὴν βεβαίως τεθέντα — ἀσφαλῶς χρονολογούμενα ἀπὸ τοῦ 238-168 π. Χ. μᾶς ἀναγκάζει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ κατασκευή των δὲν δύναται νὰ ἀνέρχηται πολὺ ἄνω τῶν μέσων τοῦ 3ου οὔτε νὰ κατέρχηται πολὺ κάτω τῶν μέσων τοῦ 2ου αἰ. π. Χ. Ἀνάλογα σχήματα πρὸς τὰ ἐν εἰκ. 7 ἀγγείων ἑλληνιστικῶν χρόνων δύναται νὰ παραβάλῃ τις ἐκ Πριήνης (Priene εἰκ. 538-9). Τέλος ὡς πρὸς τὰ lacrimatoria (εἰκ. 8), συνήθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ ἀναγόμενα ὡς γνωστὸν ἴσως καὶ μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰ. π. Χ., λέγω ὅτι εὑρέθησαν ὁμοῦ τὰ μᾶλλον πλατύκοιλα μετὰ τῶν λεπτοτέρων καὶ ὑψηλοτέρων.

Εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐκθέσεως ταύτης ἀνέφερον τὸν πολυγωνικὸν ταφικὸν περίβολον, τὸν περικλείοντα ἄλλοτε τὸ ὅλον συγκρότημα καὶ προσδιορίζοντα τὴν ἔκτασιν τοῦ οἰκογενειακοῦ μνημείου. Μόνον κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν σῴζεται μία σειρὰ λίθων ἐκ τῶν ὀρατῶν ὑπὲρ τὴν εὐθυντηρίαν, εἰς μέγ. ὕψος 0,46 μ. (Βλ. εἰκ. 1). Οἱ σωζόμενοι λίθοι τῆς κατωτάτης σειρᾶς — ἀποτελοῦντες τρόπον τινὰ τὴν βάσιν τοῦ τοίχου — ἔχουν πελεκηθῇ ἐπίτηδες εἰς εὐθύγραμμα σχήματα, παραλληλεπίπεδα καὶ τραπέζια κυρίως. Μεταξὺ ὅμως τῶν μεγαλητέρων σφηνοῦται προσηκόντως μικρότερος τριγωνικὸς προσδίδων εἰς τὴν ὄψιν χαριτωμένην ποικιλίαν. Ἐὰν ἀποβλέψωμεν δὲ καὶ εἰς τὴν πολυτρόπως κατειργασμένην ἄνω ἐπιφάνειαν τῶν λίθων, ὅπου ἐπάτει ἄλλοτε ἡ ἀναμφισβητήτως ὑπάρχουσα καὶ δευτέρα καὶ τρίτη σειρὰ λίθων μὲ ἀνάλογον κατεργασίαν, πειθόμεθα ἀσφαλῶς ὅτι ἡ γενικὴ ὄψις τοῦ περιβόλου ἂν ἐσώζετο ὁλόκληρος, θὰ ἦτο ποικίλως καὶ διαφερόντως πολυγωνική. Οἱ λίθοι δὲν εἶναι τυχαίως πολυγωνικοί. Εἰς ἕκαστον ἐδόθη τὸ σχῆμά του ἐπὶ τῇ βάσει ὡρισμένου σχεδίου καὶ ἐν ἐξαρτήσει ἀπὸ τοῦ παρακειμένου καὶ τοῦ ὑπερκειμένου του. Ἡ βαθεῖα ἐντομὴ ποῦ ὑπάρχει εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τινῶν ἐκ τῶν λίθων τῆς πρώτης σειρᾶς, ὅπου ἔμελλε νὰ σφηνωθῇ ὁ ἀνώτερος λίθος, μᾶς πείθει ὅτι ἐπεζητήθη ἐπιμόνως νὰ προσδοθῇ εἰς τὸ σύνολον

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ἡ ἐντύπωσις τῆς σφηνωτῆς ἐκείνης συνοχῆς τοῦ ὑλικοῦ ἥτις χαρίζει εἰς τὸν θεατὴν τὴν αἰσθητικὴν ἱκανοποίησιν χειροπιαστήν, τὴν ὁποίαν ἄλλως δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ προσδώσῃ εἷς μονότονος ἁπλοῦς τοῖχος.

Δὲν ἔχομεν ἐδῶ τὰ συνήθη κενὰ τοῦ ἀμελοῦς πολυγωνικοῦ τρόπου καὶ τοὺς παραπληρωματικοὺς μικροὺς λίθους. Τὸ σφηνοειδὲς τρίγωνον μεταξὺ τῶν σωζομένων λίθων τῆς πρώτης σειρᾶς, δὲν εἶναι καθόλου παραπληρωματικόν. Ἐτέθη ἐκεῖ ἀπὸ σκοποῦ καὶ κατὰ σύστημα. Ἡ τοιχοδομία τῶν μικρῶν αὐτῶν περιβόλων εἶναι διάφορος τῶν μεγάλων πολυγωνικῶν τειχῶν. Ἐκεῖνα ἐπιβάλλονται μὲ τὸ μέγεθος, τοὺς πύργους, τὰς καμαρωτὰς πύλας των. Ἡ ἐπιμονὴ εἰς τὴν λεπτομέρειαν θὰ εἶχε κάτι τὸ μικρολόγον καὶ ἀνάρμοστον· ἐξ ἄλλου θὰ ἦτο καὶ πρακτικῶς ἀνεφάρμοστος διὰ τὴν μεγάλην ἔκτασιν τῶν τειχῶν. Ἐδῶ ὅμως ὁ τοιχοδόμος, διὰ νὰ λάβῃ ἀξίαν τινὰ ὁ μικρὸς περίβολός του, ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ τοῦ προσδώσῃ ὕφος (στὺλ) ἔστω καὶ δι' ἐκζητήσεως ἀκόμη. Τὸ ἐκζεζητημένον τῆς φροντίδος του καταφαίνεται κυρίως εἰς τὸ σημεῖον τῆς ἐπαφῆς τῶν λίθων, εἰς τοὺς ἁρμούς, οἱ ὁποῖοι εἶναι κάλιστα ὑπολογισμένοι καὶ θαυμάσιοι ὡς ἐκτέλεσις. Κατὰ τοὺς ἁρμοὺς οἱ λίθοι ἔχουν καλὴν ἐπεξεργασίαν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἄλλην ἐπιφάνειαν ἥτις, ἐλαφρότατα προεξέχουσα καὶ μένουσα μᾶλλον ἀκατέργαστος συμβάλλει ἐξόχως εἰς τὸν σχηματισμὸν φωτοσκιάσεων ἀνάμεσα τῶν ἐπιφανειῶν καὶ τῶν ἁρμῶν. Αἱ φωτοσκιάσεις πάλιν αὐταὶ προσδίδουν πραγματικῶς ζωντανὴν ὀργανικότητα εἰς τὸν περίβολον. Τοῦτο ἄλλωστε διακρίνεται καὶ ἐπὶ τῆς εἰκόνος ἀκόμη.

Πρότυπα πολυγωνικῆς οἰκοδομικῆς ἀπὸ τὴν ΒΔ. Ἑλλάδα δὲν λείπουν βεβαίως. Ἰδίως εἰς τὸν ἐπισκεφθέντα τοὺς τόπους ἐκείνους μόνα των ἔρχονται εἰς τὸν νοῦν του τὰ μεγαλοπρεπῆ πολυγωνικὰ ἀκαρνανικὰ τείχη. Τὸ πολυγωνικὸν σύστημα εἰς τὰ τείχη εἶναι ἀναμφιβόλως παλαιόν, ἀλλὰ ἐξ ἴσου παλαιὸν πρέπει νὰ εἶναι καὶ τὸ ψευδισοδομικὸν καὶ πολὺ δικαίως παρατηρεῖ ὁ Ρωμαῖος (ΑΔ. IV. 108) ὅτι ἡ ἀνάγκη ἡ προερχομένη ἐκ τοῦ διαφόρου κατὰ τόπους ὑλικοῦ, αὐτὴ εἶναι ἡ δημιουργὸς καὶ τῶν δύο συστημάτων παλαιόθεν. Ἐν τούτοις διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ ἡμετέρου περιβόλου, ἡ ἀντιπαραβολή του πρὸς τὰ μεγάλα τείχη δὲν συμβάλλει, νομίζω, πολύ. Ἐπειδὴ ἐκεῖνα εἶναι παλαιὰ δὲν ἕπεται ὅτι παλαιὸς πρέπει νὰ εἶναι καὶ ὁ περίβολος ἐπειδὴ εἶναι πολυγωνικός. Ἀπὸ τὴν μελέτην τῶν τειχῶν, τοῦτο τὸ χρήσιμον ἐξάγομεν ὅτι ὁ πολυγωνικὸς τρόπος διετηρήθη καὶ μεταγενεστέρως. Διδακτικαὶ εἶναι αἱ παρατηρήσεις τοῦ Ρωμαίου (ἐνθ. ἀν.) περὶ τῆς μεταγενεστέρας ἀνοικοδομήσεως τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ τείχους τῆς παρὰ τὴν Ρίγανην Μητροπόλεως (Ἀκαρνανία) κατὰ τὸν πολυγωνικὸν τρόπον καὶ δι' ἐργασίας λεπτοτέρας τοῦ παλαιοτέρου.

Νομίζω ὅμως ὅτι εἰς μικρότερα οἰκοδομήματα καὶ ὄχι εἰς τὰ ἀπέραντα

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

τείχη ἐδόθη ἡ εὐκαιρία τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ ἁπλοῦ πολυγωνικοῦ τρόπου οἰκοδομῆς — ὡραιοτάτου συχνὰ — εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ἰδιαιτέρου, ***ἀρχιτεκτονικοῦ*** πλέον, πολυγωνικοῦ ***ρυθμοῦ*** τοιχοδομίας τοῦ ὁποίου ἡ ἐφαρμογὴ ἐπεζητεῖτο καὶ ἀδιαφόρως τῆς φύσεως τοῦ ἐπιχωριάζοντος ὑλικοῦ, διὰ τὴν ἰδιαιτέραν αἰσθητικὴν ἀξίαν τὴν ὁποίαν ἐνέκλειε ἐν ἑαυτῷ καὶ διὰ τὴν ζωηρὰν ὑποβολὴν τῶν αἰσθημάτων τῆς στερεότητος, τῆς συνοχῆς καὶ τῆς ἀσφαλείας. Ὥστε μικρότερα οἰκοδομήματα, ταφικοὶ περίβολοι ἢ ἀναλημματικοὶ τοῖχοι εἰς ἐπίσημα μέρη θὰ ἀπετέλουν ἀσφαλεστέρας βαθμίδας τῆς χρονολογικῆς κλίμακος.

Ἐν Ἀθήναις ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰ. π. Χ. ἔχομεν εἰς τὸν Καραμεικὸν τὸν πολυγωνικὸν ταφικὸν περίβολον τοῦ Λυσιμαχίδου (Brueckner - AE. 1910 σ. 120 εἰκ. 11) σύγχρονον δὲ εἶναι τὸ πολυγωνικὸν ἀνάλημμα τοῦ ἀναθήματος τοῦ Δαόχου εἰς τοὺς Δελφούς. (Poulsen - Delphi σ. 268 εἰκ. 130). Ἀλλὰ πλησιέστερον, εἰς τὴν ἀκαρνανικὴν πόλιν τῶν Οἰνιαδῶν εὑρίσκομεν πολυγωνικὰ δείγματα καὶ ἄλλα ἐκτὸς τοῦ ἀμελοῦς κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πάροδον τοῦ θεάτρου ἀναλήμματος, ἀπὸ τοῦ 3ου αἰ. π. Χ. (Powel - Am. J. Arch. 1904). Ἀσφαλῶς μεταγενέστερα τοῦ 3ου ἢ καὶ 2ου αἰ. π. Χ. δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ἀρκετὰ δημόσια καὶ ἰδιωτικὰ πολυγωνικὰ κτίρια τῆς παρὰ τὴν Κομπωτὴν τῆς Ἀκαρνανίας ἀνωνύμου ἔτι ἀρχαίας πόλεως (Ρωμαῖος ἐνθ. ἀν.). Ἀλλὰ καὶ τὰ ὡραῖα πολυγωνικὰ κτίρια τῆς ἀμελετήτου ἀκόμη Ἠπειρωτικῆς Κασσώπης (εἰς τὸ Ζάλογγον), τὰ ὁποῖα πάντως εἶναι ἑλληνιστικῶν χρόνων, μᾶς ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ οἰκοδόμος τοῦ Ἀμβρακιωτικοῦ περιβόλου δὲν εἶχε οὔτε τοπικῶς, οὔτε χρονικῶς μακρὰν ν' ἀναζητήσῃ τὰ πρότυπά του. Καὶ ἐὰν σχετικῶς μὲ τὰ εὑρήματα τῶν τάφων τοὺς ὁποίους περιέκλειεν ὁ ἡμέτερος περίβολος εἶναι ὀλίγον παλαιότερος, πάντως εἶναι βέβαιον ὅτι καὶ αὐτὸς εἶναι γνήσιον προϊὸν τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ὅτι δὲ καὶ κατόπιν ὁ πολυγωνικὸς τρόπος ἐπέζησε, μᾶς τὸ ἀπέδειξε καὶ τὸ ἀνάλημμα τῆς Πνυκός, τὸ ὑπὸ τοῦ Κουρουνιώτη ἀνασκαφέν, τὸ ὁποῖον ἴσως νὰ εἶναι καὶ Ἀδριάνειον ἀκόμη.

Ὁ περίβολος θὰ ὑψοῦτο βεβαίως ἱκανῶς, πάντως περισσότερον τοῦ ἑνὸς μέτρου, ἴσως μέχρι δύο. Ἡ ἐσωτερική του ὄψις εἶναι ἀκατέργαστος διότι ὁ τοῖχος ἦτο καὶ ἀναλημματικός. Συνεκράτει τὴν ἐπίχωσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ ἥτις θὰ ἔφθανε περίπου τὸ ὕψος τοῦ περιβόλου. Εἰς τὸ ὕψος ἐκεῖνο τῆς ἐπιφανείας τοῦ μνημείου θὰ εἶχεν ἱδρυθῇ ἄλλοτε ἡ ἐπιτυμβία στήλη καὶ θὰ ὑπῆρχεν ὁ ἄλλος προσήκων φυτικὸς καὶ τεχνικὸς κόσμος, τὸν ὁποῖον γνωρίζομεν ὅτι ἔφερον τὰ οἰκογενειακὰ σήματα. (Πρβ. Brueckner-Der Friedhof am Eridanos σ. 56 κ.ἑξ.). Ἀλλ' ἀπὸ αὐτὰ δὲν περιεσώθη τίποτε.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΗΛΙΑΔΗΣ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ΝΕΑ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΟΥ ΑΡΓΥΡΟΥ ΡΥΤΟΥ ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΩΝ

Τὸ ἐκ τοῦ τετάρτου τάφου τῶν Μυκηνῶν περίφημον τεμάχιον ἀργυροῦ ἀγγείου μετ' ἐκτύπων παραστάσεων, τὸ ὁποῖον πρῶτος ἐδημοσίευσεν ὁ καθηγητὴς Τσούντας, ἀνεγνωρίσθη δ' ὅτι ἀνῆκεν εἰς εὐμέγεθες ῥυτόν, ἀφ' ὅτου ὁ Στάης προσέθηκε καὶ νέα τεμάχια, ἡρμηνεύθη κατὰ διαφόρους τρόπους μέχρι τοῦδε [1]. Ὁ πρῶτος ἐκδότης ἡρμήνευσε τὴν παράστασιν ὡς εἰκονίζουσαν πολιορκίαν μιᾶς πόλεως, ἧς οἱ κάτοικοι ἐξῆλθον τῶν τειχῶν γυμνοί, ὅπως ὑπερασπίσωσι τὰς συζύγους καὶ τὰ τέκνα. Τὴν μοναδικὴν διασωθεῖσαν μορφὴν ἐκ τῶν ἐφορμώντων πολιορκητῶν, τὸν κρανοφόρον ἄνδρα, ἡρμήνευσεν ὡς κρατοῦντα ἐπ' ἴσης σφενδόνην (εἰκὼν 1, κάτω δεξιά). Τὴν ἑρμηνείαν ταύτην παρεδέχθησαν γενικῶς καὶ οἱ ἄλλοι μετὰ μικρῶν παραλλαγῶν, ὁ Rossbach λ. χ. (Phil. LI, σελ. 5-6) ὑπεστήριξεν ὅτι ὁ κρανοφόρος οὐχὶ σφενδόνην, ἀλλὰ ξίφος κρατεῖ εἰς τὰς χεῖρας.

Πρῶτος ὁ Reichel ἀντελήφθη ὀρθῶς τὴν σημασίαν τῆς μορφῆς ταύτης, ἀναγνωρίσας ἄνθρωπον κρατοῦντα κώπην ἢ κοντόν, συμπεράνας δὲ κατ' ἀκολουθίαν ὅτι οἱ κατὰ τῆς πόλεως ἐφορμῶντες προσήρχοντο ἀπὸ θαλάσσης. Ὁ Reichel ὑπῆρξεν ἐπ' ἴσης ὁ πρῶτος, ὅστις ἐτόνισε τὴν ἐπὶ τοῦ τεμαχίου παράστασιν τῆς παραλίας, ἥτις ἐδηλώθη λίαν ἐναργῶς διὰ γραμμῆς ἀκανονίστου ὑπὸ τοῦ τεχνίτου (ἴδ. εἰκ. 1). Ὁ Στάης παρεδέχθη καὶ ἀνέπτυξε περαιτέρω τὴν ἐκδοχὴν ταύτην, ἀμφότεροι ὅμως δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπωφεληθῶσιν ἐπαρκῶς τοῦ γεγονότος, ἵνα ἑρμηνεύσωσιν ὀρθῶς τὰς μορφάς, αἱ ὁποῖαι εἰς ποικίλας στάσεις ἀπεικονίζονται ἐπὶ τῶν νέων τεμαχίων. Ὁ Reichel ἐνόμισεν ὅτι πρόκειται περὶ νεκρῶν πολεμιστῶν, ἢ ζώντων οἵτινες κύπτωσιν ἵνα λάβωσι λίθους. Ὁ Στάης ἀντελήφθη τούτους ὡς ἀναρριχωμένους πειρατάς, μερικοὺς δὲ οἵτινες καὶ ὡς ἀναρριχώμενοι δὲν εἶναι νοητοί, ἡρμήνευσεν ὡς βεβλημένους ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων. Πρῶτος ὁ Sir A.

---

[1] Βιβλιογραφία: Τσούντας Ἀρχ. Ἐφημ. 1891 σελ. 11 ἑξ. πίν. 2,2. Στάης Ath. Mitt 1915, 45 ἑξ. καὶ Nachtrag σελ. 112, πίν. 7-8. Ὁ Στάης δίδει ἐνταῦθα βιβλιογραφίαν, εἰς ἣν προσθετέον (ἐκτὸς μερικῶν περιπτώσεων παρεμπιπτούσης μνείας): Τσούντα Μυκῆναι, 57. Τσούντα-Mannat Myc. Age 213. Arch. Anz. 1891, 183. Pernice, AM. 1892, 262. Overbeck, Gesch. d. gr. Plastik[4] I, 28. O. Rossbach, Philologus LI, 1892, 1 ἑξ. H. R. Hall JHSt 1911, 120. Kurt Müller, Jahrb. d. Inst. 30, 1915, 320. Rodenwaldt, der Fries des Megarons v. Myk. 51, εἰκ. 27. Evans, Pal. of. Minos I, 308, 668, 698. Valentin Müller, Jahrb. d. Inst. 40, 1925, 112. Καλαὶ ἀπεικονίσεις ἐν Ἐφημερίδι, παρὰ Perrot καὶ Reichel Hom. Waffen. Ἡ εἰκὼν τοῦ Kurt Müller ἔ. ἀ. 320 εἶναι ἐκ νεωτέρας πιστοτέρας ἰχνογραφήσεως τοῦ ἀγγείου, ἀλλ' οὐχὶ εὐδιάκριτος.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Evans μετὰ τῆς ὡς συνήθως ὀξείας παρατηρητικότητός του ἀνεγνώρισεν ὅτι ἐπὶ τῶν νέων τεμαχίων εἰκονίζονται κολυμβηταί, ἡ δὲ περισωθεῖσα κεφαλὴ τοῦ κυνομόρφου θαλασσίου τέρατος, ὅπερ κατεδίωκε τοὺς ναυαγούς, οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν καταλείπει περὶ τοῦ ὀρθοῦ τῆς εἰκασίας [1].

Ὁ Evans ἀφῆκεν ἄλυτον τὸ ζήτημα πόθεν ἦτο δυνατὸν νὰ προέρχωνται οἱ ναυαγοὶ οὗτοι, λέγων μόνον ὅτι πρόκειται «περί τινος ναυαγίου» (some wreck).

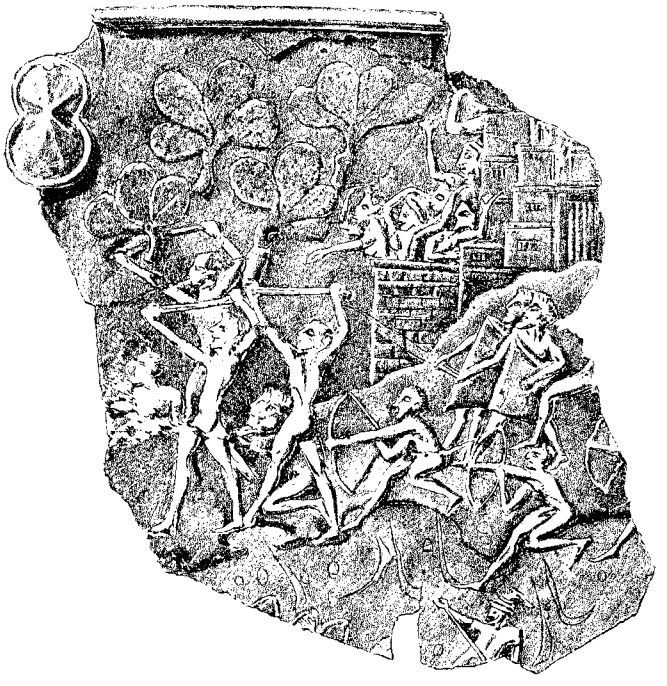

Εἰκ. 1. Ῥυτὸν ἀργυροῦν ἐκ Μυκηνῶν.

Τοῦτο θεωρῶ ἐντελῶς ὀρθόν, νομίζω ὅμως ὅτι οὐδαμῶς εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀναζητήσωμεν ἓν ἄγνωστον ναυάγιον, διότι τοῦτο εἰκονίζεται, τοὐλάχιστον ἐν μέρει, πρὸ ἡμῶν ἐπὶ τοῦ διασωθέντος τεμαχίου τοῦ ῥυτοῦ.

Ὑπὸ τὴν γραμμὴν τῆς παραλίας καὶ ἐπὶ τῆς λείας ἐπιφανείας τοῦ ἀργύρου, ἥτις εἰκονίζει τὴν θάλασσαν [2], παριστάνονται ἐγχαράκτως μερικὰ περίεργα ἀντι-

[1] Τὰ νέα ταῦτα τεμάχια τοῦ ῥυτοῦ Evans Palace I, 698, εἰκ. 521 α - 6, ὅπου ἰχνογράφημα ὁλοκλήρου τοῦ κατωτέρου μέρους τοῦ ἀγγείου.

[2] Ἀφήνω νῦν κατὰ μέρος τὸ ζήτημα, κατὰ πόσον ἡ λεία τοῦ ἀργύρου ἐπιφάνεια εἶναι δήλωσις τῆς θαλάσσης ἢ «οὐδέτερον πεδίον» (neutraler Grund), ὡς ὁ Wal. Müller Jahrb. 40, 113 νομίζει. Ἀμφότερα εἶναι δυνατά, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὰς περιστάσεις, χωρὶς νὰ δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν γενικὸν κανόνα περὶ ὅλων τῶν παραστάσεων. Ἐνταῦθα νομίζω ὅτι ὁ τεχνίτης συνειδητῶς ἤθελε τὴν λείαν ἐπιφάνειαν τοῦ μετάλλου ὡς δήλωσιν τῆς θαλάσσης.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

κείμενα, τὰ ὁποῖα παρέσχον πάντοτε τὴν μεγίστην δυσκολίαν εἰς τοὺς ἑρμηνευτάς. Ὁ καθηγ. Τσούντας ἐξέλαβε ταῦτα ὡς δήλωσιν τοῦ ἀνωμάλου ἐδάφους· ὁ Reichel ἐνόμισε παραδόξως ὅτι πρόκειται περὶ γραμμάτων· ὁ Στάης ἡρμήνευσε ταῦτα ὡς «νησίδια καὶ ὑδρόβια φυτά, οἷον καλάμους κλπ.», ὁ δὲ K. Müller τέλος βλέπει εἰς τὰ σημεῖα ταῦτα τὴν πιθανὴν δήλωσιν τοῦ ὕδατος [1].

Ὅτι πᾶσαι αὗται αἱ ἑρμηνεῖαι εἶναι ἀδύνατοι, προταθεῖσαι ἁπλῶς καὶ μόνον ἵνα μὴ παρέλθωσιν ἀπαρατήρητα τὰ ἐγχάρακτα σημεῖα, εἶναι διὰ τοῦ πρώτου βλέμματος ἀντιληπτόν. Ὁ τεχνίτης δεικνύει ἐξ ὅλης τῆς ἐπὶ τοῦ ῥυτοῦ ἐργασίας, ὅτι εἶχε τὴν δύναμιν νὰ παραστήσῃ, ἐὰν ἤθελε, καὶ φυτὰ καὶ λίθους καὶ ἀνωμαλίας τοῦ ἐδάφους κατὰ πολὺ φυσικώτερον τρόπον. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἐγκαταλείψωμεν πᾶσαν ἰδέαν συμβολισμοῦ, διότι τὰ ἀντικείμενα πρέπει νὰ παριστάνωνται κατὰ τὸ δυνατὸν πιστῶς, οἱαδήποτε καὶ ἂν εἶναι. Ὁ Sir A. Evans ἀναγνωρίζει, ὡς φαίνεται [2], εἰς τὰ ἀντικείμενα ταῦτα ἐκσφενδονητικὰς ῥάβδους, λίθους καὶ ῥόπαλα, ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ ἑρμηνεία δὲν φαίνεται δυνατή, διότι τὰ ὅπλα ταῦτα εἶναι ἐντελῶς ἀσυνήθη καὶ ἄγνωστα ἐξ ἄλλης Κρητομυκηναϊκῆς παραστάσεως. Πλὴν δὲ τούτου τὰ ἐγχάρακτα ἀντικείμενα ἐπὶ τοῦ ῥυτοῦ ἔχουσι σχῆμα ἐντελῶς ἀλλότριον ῥοπάλου [3].

Νομίζω ὅτι ὁ τεχνίτης διὰ τῶν ἐπιμήκων καμπύλων σημείων ἠθέλησε νὰ δηλώσῃ ***βυθιζόμενα πλοῖα,*** ἐν ᾧ τὰ στρογγύλα ἐγχαράγματα δηλοῦσι ***τὰ κράνη,*** ἢ ἀκόμη καὶ ***τὰς κεφαλὰς*** τῶν ναυαγῶν. Ἡ ἑρμηνεία αὕτη ἐπικυροῦται καὶ ὑπὸ τοῦ σχήματος τῶν Κρητομυκηναϊκῶν πλοίων, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν ἐποχὴν περίπου καθ' ἣν καὶ τὸ ῥυτὸν ἐποιήθη, εἰκονίζονται πάντοτε αἰχμηρὰ κατὰ τὸ ἓν ἢ καὶ

---

[1] Τσούντας Ἐφημ. Ἀρχ. ἔ. ἀ. 14, Reichel ἔ. ἀ., Στάης A. M. 1915, 49, Müller Jahrb. 1915, 323.

[2] Palace I 668.

[3] Αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἐκσφένδονητικαὶ ῥάβδοι (throwsticks, Evans σελ. 668) εἶναι ῥάβδοι ἀγκωνοειδῶς ἢ καμπύλως κεκαμμέναι, γνωσταὶ σήμερον γενικῶς ὑπὸ τὸ ὄνομα ***βουμέραγγα*** (boumerang), τὸ ὁποῖον δίδουσιν εἰς αὐτὰς οἱ κατὰ φύσιν λαοὶ τῆς Αὐστραλίας, παρ' οἷς τὰ ὅπλα ταῦτα εἶναι ἀκόμη ἐν χρήσει, ἔγιναν δὲ πασίγνωστα καὶ περίφημα ἕνεκα τῶν ζωηρῶν περιγραφῶν τῶν περιηγητῶν, διότι ἔχουσι τὴν ἰδιότητα ἐκσφενδονούμενα νὰ διαγράφωσι διαφόρους καμπύλας, μὴ ἐπιτυγχάνοντα δὲ τοῦ σκοποῦ νὰ ἐπανέρχωνται καὶ πίπτωσι παρὰ τοὺς πόδας τοῦ κυνηγοῦ, ἢ ὀλίγον ὄπισθεν τούτου. (Ἴδ. Sarg, Australische Bumerangs). Τὸ ὅπλον τοῦτο ἦτο ἀληθῶς γνωστὸν εἰς τὴν προϊστορικὴν Εὐρώπην καθὼς καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν εἰκονιζόμενον ἐπὶ ἔργων τῆς Ἀσσυροβαβυλωνιακῆς καὶ Αἰγυπτ. τέχνης, ἀλλ' εἰς τὴν Κρητομυκηναϊκὴν καὶ τὴν Ἑλληνικὴν περιοχὴν εἶναι ἄγνωστον, διότι ἀποτελεῖ ὅπλον κατ' ἐξοχὴν πρωτογενές, παραμερισθὲν ἐνωρίτατα ὑπὸ τῆς προόδου τοῦ πολιτισμοῦ· πλὴν δὲ τούτου, εἶναι ὅπλον σχετικῶς ἀκίνδυνον, μόνον πρὸς κυνηγετικοὺς σκοποὺς καὶ δὴ διὰ μικρὰ θηράματα χρήσιμον. (Ἴδ. H. Bonnet, Waffen der Völker des alt. Orients, 1926, σελ. 108 ἑξ.). Ἀνάλογον σκοπὸν ἴσως ἐξεπλήρου τὸ Ἑλληνικὸν ***λαγωβόλον,*** ὅπερ, ὡς τὸ ὄνομα δεικνύει, ἐσφενδονεῖτο πιθανῶς· ἀλλὰ τὸ ὄνομα καθιερώθη κυρίως ἐν τῇ Ἑλληνιστικῇ ἐποχῇ. Παρ' Ὁμήρῳ εὑρίσκομεν τὸν καλαύροπα ἐκσφενδονούμενον (Ἰλ. Ψ 845) ὑπὸ τῶν ποιμένων, ἀλλ' οὐχὶ πρὸς βλητικοὺς σκοπούς. Καθ' ὅλου ἐν τῇ Κρητομυκηναϊκῇ ἐποχῇ τοιοῦτον ὅπλον δὲν φαίνεται νὰ ἦτο γνωστόν. (Ἴδ. περὶ λαγωβόλου Daremberg - Saglio λ. pedum).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

κατ' ἀμφότερα τὰ ἄκρα. Ἰδίως ἐπὶ τῶν ἀμυγδαλοσχήμων γλυπτῶν λίθων [1], ἐπὶ τῶν ὁποίων παριστάνεται πάντοτε μόνον τὸ ὀπίσθιον ἥμισυ μέρος τοῦ πλοίου [2], ἡ ὁμοιότης πρὸς τὰ ἐγχάρακτα σημεῖα τοῦ ῥυτοῦ εἶναι ἐντελής. Ἓν βλέμμα ἐπὶ τῆς εἰκ. 2, ὅπου συνέλεξα μερικὰς παραστάσεις, καθιστᾷ τὴν ὁμοιότητα ἔκδηλον ἄνευ περαιτέρω περιγραφῶν [3].

Ἐκ τῶν ἐπὶ τοῦ ῥυτοῦ εἰκονιζομένων ἓξ συντετριμμένων καὶ βυθιζομένων πλοίων τὰ τέσσαρα εἶναι ὅμοια πρὸς ἓν ἡμίτομον Κρητομυκηναϊκοῦ πλοίου ἄνευ περαιτέρω ἐπεξηγήσεων (πρβλ. εἰκ. 2, δ, ε, ζ, η καθὼς καὶ τὸ γ). Ἕτερον πλοῖον

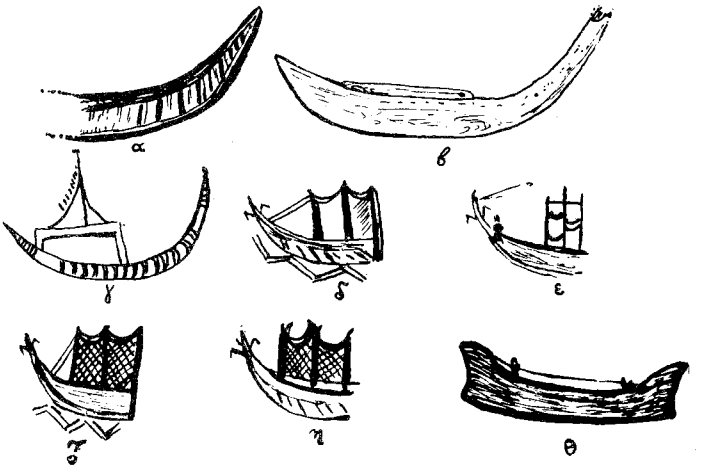

Εἰκὼν 2.

(εἰκ. 1, ὑπὲρ τὴν πρώτην ἐκ δεξιῶν ἐκ τῶν τριῶν διασωθεισῶν κρανοφόρων κεφαλῶν) παρουσιάζει τὴν γωνιώδη σύνδεσιν τῆς στείρας πρὸς τὴν τρόπιδα, γνωστὴν ἐκ παλαιοτέρων τύπων Κρητικῶν πλοίων (πρβλ. εἰκ. 2 θ). Τὸ τελευταῖον πρὸς τὰ δεξιὰ πλοῖον τοῦ ῥυτοῦ ὁμοιάζει τέλος τεμάχιον τρόπιδος ὁμοῦ μετὰ τῆς πρῴρας

---

[1] Τῶν glandular, ἢ schieberformigen länglichen, ὅπως ὀνομάζει τούτους ὁ Furtwängler, Gemmen III σελ. 32.

[2] Περὶ τῶν Κρητομυκηναϊκῶν πλοίων καὶ θαλασσίων πραγμάτων δημοσιεύω προσεχῶς ἐργασίαν. Οἱ ἀμυγδαλόσχημοι οὗτοι λίθοι ἀποτελοῦσι χωριστὴν τάξιν ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῶν παριστωμένων πλοίων, ἅτινα ἔχουσι πάντοτε τὸ αὐτὸ σχῆμα, μᾶλλον ἢ ἧττον ἐπιμελῶς, παριστάνονται μετ' ἐξαρτήσεως (ἱστίων καὶ κωπῶν), ἀλλ' οὐδέποτε ἔχομεν ὁλόκληρον τὴν παράστασιν τοῦ πλοίου, εἰμὴ μόνον τοῦ ὀπισθίου ἡμίσεος.

[3] Τὰ ἐπὶ τῆς εἰκ. 2 παριστανόμενα πλοῖα εἶναι: α, Σαρκοφάγος Ἁγ. Τριάδος, Evans Pal. I 439. 6, πλοῖον ἐλεφαντοστοῦ, ἐκ τάφου Τζαφὲρ Παπούρας παρὰ τὴν Κνωσόν, Evans, Prehist. Tombs of Knossos (Archaeologia LIX) σελ. 28. γ, δακτύλιος τῆς Τίρυνθος, Ἀρχ. Δελτ. 1916 Παράρτ. σελ. 16 εἰκ. πίνακος 2. δ, ἀμυγδαλόσχημος λίθος Μουσείου Ἡρακλείου, A. E. 1907 πίν. 8, 164. ε, ὅμοιος λίθος, ἔ. ἀ. 149. ζ, ὅμοιος λίθος, Br. Mus. Cat. of gems ὑπὸ Walters ἀριθ. 12. η, ὅμοιος λίθος, Southesk coll. of ant. gems, by Hel. Carnegie I πίν. 16, 015. θ, πήλινον πλοῖον ἐκ Μόχλου, AJA 1909, 279.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ἑνὸς συντετριμμένου πλοίου καὶ εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ τεχνίτης διὰ τὴν ποικιλίαν ἠθέλησε νὰ παραστήσῃ καὶ ἕτερον τρόπον βυθίσεως παρὰ τὸν διὰ τῆς πρῴρας ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχε καὶ πολὺ ἡ προσπάθειά του.

Μίαν παραδόξως ὁμοίαν σύλληψιν τοῦ τεχνίτου προκειμένου περὶ ζωγραφίσεως βυθιζομένων πλοίων εὑρίσκομεν περίπου μίαν καὶ ἡμίσειαν χιλιετηρίδα, βραδύτερον, ἐπὶ μιᾶς τῶν γνωστῶν ἀπεικονίσεων τῆς περιπετείας τοῦ Ὀδυσσέως πρὸς τοὺς Λαιστρυγόνας (εἰκ. 3) [1]. Τρία, ἢ μᾶλλον πάντα τὰ τέσσαρα βυθιζόμενα πλοῖα παριστάνονται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, δι' ὁμοίων δέ, ἐντελῶς ἀναλόγων κυκλοτερῶν γραμμῶν ἀπεικονίζονται καὶ αἱ κεφαλαὶ τῶν ἐπιπλεόντων ναυαγῶν [2].

Εἰκὼν 3.

Εἶναι φανερόν, ὅτι ἡ ἡμετέρα ἑρμηνεία ἀπέχει ἓν μόνον βῆμα τῆς ὑπὸ τοῦ Evans προταθείσης, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς κολυμβητάς. Οἱ ναυαγοὶ (εἰκ. 4), οἵτινες καταδιώκονται καὶ ὑπὸ τῶν ἀδηφάγων τεράτων τῆς θαλάσσης, δὲν ἀνήκουσι πλέον εἰς ἄγνωστον ναυάγιον διότι τοῦτο εἰκονίζεται πρὸ τῆς παραλίας, οἱ δὲ ἐν τοῖς νέοις τεμαχίοις κολυμβηταὶ ἀποτελοῦσι μέρος τῶν ἤδη εἰς φυγὴν τρεπομένων θαλασσίων ἐπιδρομέων. Ἐὰν ἐκλάβωμεν τὴν θάλασσαν μετὰ τῶν βυθιζομένων πλοίων μετὰ τοῦ Στάη ὡς κόλπον τινὰ (ἔ. ἀ. σελ. 48), τότε ἡ ἔξοδος τοῦ κόλπου ὀφείλει νὰ εὑρίσκεται ἀριστερά. Πρὸς τὰ ἐκεῖ διευθύνονται τὰ ἐπιζητοῦντα νὰ διαφύγωσι πλοῖα, πρὸς τὰ ἐκεῖ ὠθεῖ ὁ κρανοφόρος διὰ τοῦ κοντοῦ τὸ πλοῖόν

---

[1] Nogara, Le nozze Aldobrandini πίν. 10. K. Woermann, Die antiken Odysseelandschaften πίν. 3. Springer - Wolters, Kunstgesch. I[12] σελ. 479 κλπ.

[2] Ὡς ἐπὶ τῆς τοιχογραφίας ταύτης δύο γραμμαὶ ἐν σχήματι ὀξείας γωνίας ὑπὸ τὰς κεφαλὰς τῶν ἐπιπλεόντων δηλοῦσι τὸν βραχίονα, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ ῥυτοῦ ἀπεικονίσθη εἷς νηχόμενος παρὰ τὴν κρατοῦσαν τὸν κοντὸν μορφήν, ἴσως δ' εἷς ἀκόμη ὑπὲρ τὴν ὑψωμένην χεῖρα τῆς μορφῆς ταύτης, διὰ τὴν κακὴν ὅμως τοῦ τεμαχίου διατήρησιν ἡ τελευταία αὕτη λεπτομέρεια εἶναι μόλις ὁρατή.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

του (μία ἔνδειξις ὅτι τὰ ὕδατα δὲν εἶναι βαθέα, δι᾽ ὃ ἐκ τῶν ἐπιτιθεμένων τοξοτῶν δύο ἔχουσι προχωρήσει μέχρι τοῦ ὕδατος, ἵνα βάλωσιν ἐκ τοῦ πλησίον)· πρὸς τὰ ἐκεῖ τέλος διευθύνουσι τὰ βλήματά των πάντες οἱ ἐπιτιθέμενοι γυμνοὶ πολεμισταί. Αἱ νῦν περισῳζόμεναι μορφαὶ τῶν θαλασσίων ἐπιδρομέων φαίνονται ὡς νὰ μὴ προσβάλλωνται ὑπὸ τῶν γυμνῶν πολεμιστῶν, πράγματι ὅμως θὰ εὑρίσκοντο ἄλλοι τοιοῦτοι δεξιά, πρὸς τὸν μυχὸν τοῦ κόλπου, ὁπόθεν θὰ ἔβαλλον κατὰ τῶν φευγόντων. Πάντες ὁμοῦ, προσβάλλοντες καὶ προσβαλλόμενοι, στρέφουσιν ὅλην αὐτῶν τὴν προσοχὴν ἀριστερά, πρὸς τὴν ἔξοδον τοῦ κόλπου, ὅπου πρέπει νὰ ἀπεικονίζετο καὶ τὸ δραματικώτερον μέρος τῆς ὅλης σκηνῆς· οἱ μὲν ἐζήτουν νὰ διαφύγωσιν, οἱ δὲ νὰ ἐπιφέρωσι τὴν μεγίστην δυνατὴν πανωλεθρίαν [1].

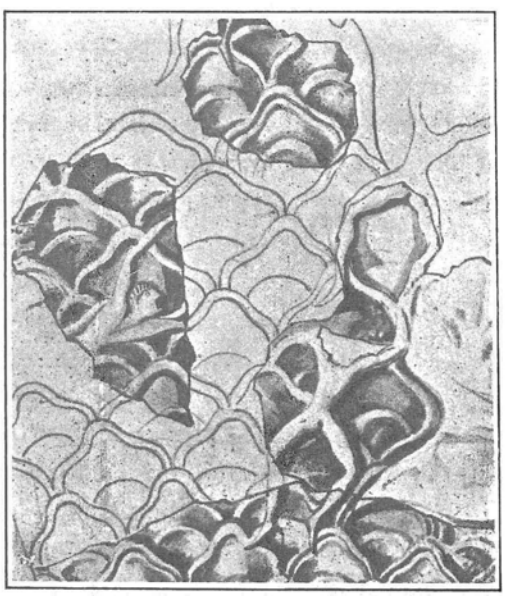

Εἰκ. 4α. Τεμάχιον ἀργυροῦ ῥυτοῦ ἐκ Μυκηνῶν.

Διὰ τῆς ἀνωτέρω ἑρμηνείας κερδίζομεν μίαν ἐνιαίαν παράστασιν ἐφ᾽ ὅλου τοῦ ῥυτοῦ, ἐφ᾽ οὗ ἀπεικονίζετο ἄνω μὲν ἡ δραματικὴ καταστροφὴ ἑνὸς στόλου, κάτω δ᾽ ἡ ἀπόπειρα τῶν ναυαγῶν ὅπως κολυμβῶντες σωθῶσι πρὸς τὴν ξηράν. Τὸ δικτυωτὸν ἢ λεπιδωτὸν κόσμημα ὅπερ ἐκάλυπτε τὸ κατώτατον αἰχμηρὸν ἄκρον τοῦ ῥυτοῦ ὡρθῶς ἡρμήνευσεν ὁ Evans ὡς παράστασιν τοῦ ὕδατος, προσκομίζων ἀνάλογον παράδειγμα ἐπὶ τοῦ γραπτοῦ ῥυτοῦ τῆς Ψείρας [2], εἰς τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν, ἵνα ἀναφέρω ἓν ἀκόμη σπουδαῖον παράδειγμα, τὸ ἐξ Ἁγίας Τριάδος ἀπιόσχημον ἀγγεῖον Monum. Antichi 13, 1903 σελ. 66 εἰκ. 52 [3]. Πέραν τοῦ δικτυωτοῦ τούτου κοσμήματος εἰκονίζεται ἡ

---

[1] Κατὰ τὸν Kurt Müller, Jahrbuch 1915 σελ. 321 ὁ μετὰ τοῦ κοντοῦ κρανοφόρος καὶ αἱ τρεῖς ἄλλαι μορφαὶ τῶν ὁποίων μόνον τὰ κράνη σῴζονται, ἀνήκουσιν εἰς τὸ πλήρωμα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς λέμβου. Ἐπειδὴ ὅμως τότε ἡ λέμβος θὰ ἦτο ἀταλογικῶς μεγαλυτέρα καὶ τῆς πόλεως αὐτῆς, λογικώτερον μοῦ φαίνεται νὰ ἐκλάβωμεν ὅτι αἱ περισωθεῖσαι ἐπὶ τοῦ τεμαχίου μορφαὶ ἀνῆκον εἰς δύο ἢ καὶ τρία συνωθούμενα πρὸς τὴν ἔξοδον τοῦ κόλπου πλοῖα.

[2] Seager, Pseira σελ. 29.

[3] Ὁ καθηγ. Halbherr ἡρμήνευσε τὸ δικτυωτὸν κόσμημα τοῦ ἀγγείου, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου παριστάνονται ὄστρακα πορφύρας, ὡς φύκη, ἀλλὰ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἀναμφίβολον ὅτι δηλοῦται δι᾽ αὐτοῦ ἡ ἠρέμως στολιδουμένη τῆς θαλάσσης ἐπιφάνεια, ἣν ὁ τεχνίτης ἀπεικόνισε κατὰ τὸν ῥεαλιστικώτερον τρόπον εἰς μερικὰ ἔργα, εἰς ἄλλα δὲ πάλιν ἀτελέστερον. Τὸ δικτυωτὸν κόσμημα τοῦ ἀργυροῦ ῥυτοῦ παραδέχεται ὡς

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

στερεὰ γῆ διὰ τῆς παραστάσεως φυτῶν [1]. Αὕτη ἡ ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω τοῦ ῥυτοῦ ἐνιαία παράστασις μοῦ φαίνεται πολὺ συμφωνοτέρα πρὸς τὸν χαρακτῆρα τῆς Κρητομυκηναϊκῆς τέχνης, ἢ τὸ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ ἀγγεῖον ἔφερε δύο διαφόρους ἀπ' ἀλλήλων παραστάσεις [2].

Ὁ Evans, ὁ ὁποῖος ἐπὶ τῇ βάσει νέων τεμαχίων ὑπόσχεται ὅτι θὰ πραγματευθῇ τὸ ῥυτὸν εἰς τὸν δεύτερον τόμον τοῦ Palace of Minos, ἐννοεῖ ὡς ἑξῆς τὴν παράστασιν: Ἡ ἀπεικονιζομένη πόλις μετὰ τῶν πύργων αὐτῆς εἶναι Μινωική, ὡς οὐ μόνον ἡ οἰκοδομικὴ τέχνη δεικνύει, ἀλλὰ καὶ ζεῦγος ἱερῶν κεράτων, ὅπερ νομίζει ὅτι ἀναγνωρίζει ἐπὶ ἑνὸς νέου τεμαχίου [3]. Ἡ πόλις ὅμως αὕτη δὲν εὑρίσκεται ἐπὶ Μινωικοῦ ἐδάφους, ἀλλὰ «in partibus infidelium». Πρὸ τῆς πόλεως μάχονται οἱ ἰθαγενεῖς πρὸς ἀλλήλους, ὡπλισμένοι τὸ μὲν διὰ σφενδονῶν, τόξων, δοράτων, τὸ δὲ διὰ λίθων, ῥοπάλων καὶ ἐκσφενδονητικῶν βακτηριῶν. Ταυτοχρόνως ἔρχεται διὰ θαλάσσης Μινωικὴ δύναμις εἰς βοήθειαν τῆς μιᾶς τῶν μαχομένων μερίδων. Τὸ νὰ ἀναγνώσωμεν ὅλα ταῦτα τὰ πράγματα ἐπὶ τοῦ τεμαχίου τοῦ ῥυτοῦ μοῦ φαίνεται πολύ. Ἡ ἑρμηνεία αὕτη εἶναι λίαν περίπλοκος, ὡς ἐκ τούτου δ' ἀπίθανος. Κατὰ τὴν ἡμετέραν ἐκδοχὴν τὰ πράγματα πρέπει νὰ νοηθῶσιν ὡς ἀκολούθως: Εἷς στόλος Κρητομυκηναϊκῆς ἐθνικότητος προσεπάθησε νὰ προσεγγίσῃ τὴν ξηρὰν καὶ ἀποβιβάσῃ τοὺς πολεμιστὰς πρὸς πολιορκίαν τῆς πόλεως, εἴτε καὶ ἄλλως ἠναγκάσθη νὰ προσορμισθῇ εἰς γῆν

Εἰκὼν 4β.

δήλωσιν τῆς θαλάσσης καὶ ὁ Wal. Müller, Jahrb. 1925, 113. Ὁ Στάης τοὐναντίον ἐξήγησε τὸ κόσμημα ὡς βραχώδη παραλίαν. Ἂν καὶ τὸ παράδειγμα τὸ ὁποῖον προσήγαγε πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης του (Phylakopi σελ. 72) δὲν εἶναι κατάλληλον, εἶναι ἐν τούτοις βέβαιον ὅτι τὸ κόσμημα τοῦτο παριστάνει εἰς ἄλλας περιπτώσεις καὶ τὰ ὄρη, ὡς ἐν τῇ Ἀσσυριακῇ τέχνῃ, ἐπειδὴ ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν ὡρισμένων διακοσμητικῶν τύπων, οἵτινες συμβατικῶς δύνανται νὰ εἰκονίζωσι πλείονα ἀντικείμενα. Περὶ τούτων διαλαμβάνω ἐκτενέστερον εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν ἐργασίαν μου περὶ τῶν θαλασσίων πραγμάτων τῆς Κρητομυκηναϊκῆς ἐποχῆς.

[1] Ἰδ. Palace I, 698 εἰκ. 521α.

[2] Ἡ Κρητομυκηναϊκὴ τέχνη δὲν συνηθίζει νὰ παραθέτῃ πλείονας διαφόρους σκηνὰς κατὰ ζώνας, ὡς ἐν τῇ Ἑλληνικῇ τέχνῃ τυπικὸν παράδειγμα εἶναι ἡ λάρναξ τοῦ Κυψέλου. Ἐξαιρουμένου τοῦ μεγάλου ῥυτοῦ τῆς Ἁγίας Τριάδος, ὅπερ διαιρούμενον εἰς τέσσαρας ζώνας φέρει εἰς τὰς τρεῖς πυγμαχίαν καὶ εἰς τὴν μίαν μόνην τὸ θέμα ἀλλάσσει εἰς ταυρομαχίαν (πάλιν ὅμως ὁλόκληρον τὸ θέμα δύναται νὰ θεωρηθῇ ἑνιαῖον, ἀγωνίσματα) δὲν θὰ ἐγνώριζον ἄλλο παράδειγμα ἀλλαγῆς τῶν θεμάτων ἵνα ἀναφέρω. Τὰ ποτήρια τοῦ Βαφειοῦ καὶ ὡς ἑνότης λαμβανόμενα ἀμφότερα εἰκονίζουσιν ἓν ἑνιαῖον θέμα, τὰ δὲ ἐμπίεστα ἐγχειρίδια τῶν Μυκηνῶν φέρουσι πάντοτε ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν ἑνότητα θέματος. Διὰ τοῦτο δὲν μοῦ φαίνεται πιθανὸν ὅτι τὸ ῥυτὸν τῶν Μυκηνῶν ἔφερε δύο ἐντελῶς διαφόρους παραστάσεις, ἄνω τὴν πολιορκίαν μιᾶς πόλεως, κάτω ἓν ναυάγιον.

[3] Palace I, 668_3.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ἀλλαδαπῶν (λ. χ. συνεπείᾳ τρικυμίας). Οἱ βάρβαροι κάτοικοι τῆς πόλεως ἐξέρχονται γυμνοὶ ἐκ τῶν τειχῶν καὶ ἐπιπίπτουσι κατὰ τῆς ἐπελθούσης δυνάμεως, ἥτις ἀναγκάζεται ἐν πάσῃ βίᾳ νὰ καταφύγῃ εἰς τὰ πλοῖα καὶ ἀπομακρυνθῇ. Αἱ χειρονομίαι τῶν γυναικῶν ἐπὶ τῶν πύργων δὲν δεικνύουσι τίποτε περισσότερον μιᾶς ἐντόνου συγκινήσεως, εἶναι δ' ὡς γνωστὸν ἐπιρρεπὲς τὸ θῆλυ φῦλον εἰς γόους καὶ τιλμοὺς διὰ πολὺ μικροτέρας ἀφορμάς [1]. Μέρος τῶν πλοίων τοῦ στόλου συνετρίβησαν ἤδη, οἱ δὲ ναυαγοὶ εὑρισκόμενοι ἐντὸς τῶν κυμάτων δεινοπαθοῦσιν ἔτι περισσότερον ἐκ τῆς ἐπιθέσεως τῶν θαλασσίων τεράτων ἐν ᾧ οἱ ἐπὶ τῶν πλοίων ἀκόμη εὑρισκόμενοι προσπαθοῦσι νὰ διασώσωσιν ἑαυτοὺς εἰς τὴν ἀνοικτὴν θάλασσαν καὶ πεύδουσι πρὸς τὴν ἔξοδον τοῦ κόλπου. Ἡ παρὰ τοῖς Λαιστρυγόσι περιπέτεια τοῦ Ὀδυσσέως δὲν εἶχε πολὺ διαφορετικὴν μορφήν.

Κατὰ τῆς ἐκδοχῆς ταύτης θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἐγείρῃ τὴν ἀντίρρησιν, ὅτι δὲν εἶται καὶ πολὺ εὐλογοφανὲς τὸ νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι εἷς τεχνίτης ἀπεικόνισεν ἢ ἔλαβε διαταγὴν νὰ ἀπεικονίσῃ τὴν τοῦ ἰδίου ἔθνους συμφοράν. Ἀλλ' ἡ παρατήρησις αὕτη δὲν ἔχει μεγάλην σημασίαν, ἐφ' ὅσον ἀγνοοῦμεν τὰς πρὸς ἀλλήλους σχέσεις τῶν Κρητομυκηναϊκῶν λαῶν. Δὲν εἶναι διόλου ἀναγκαῖον νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι τὸ ῥυτὸν τὸ μετὰ τοῦ Μυκηναίου δυνάστου συνταφὲν παρίστανεν ἱστορίαν ἀμέσως ἀφορῶσαν εἰς αὐτὸν τὸν ἴδιον. Ὅτι τὸ ῥυτὸν εἶναι Κρητικῆς ἐργασίας, δὲν πιστεύω νὰ δύναται νὰ ἀμφισβητηθῇ [2], διότι ἡ ἠπειρωτικὴ τέχνη τότε δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ παραγάγῃ τοιαῦτα ἔργα. Δὲν δυνάμεθα ὅμως δυστυχῶς μετὰ τῆς αὐτῆς βεβαιότητος νὰ ἀποφανθῶμεν καὶ ποῦ ἐποιήθη τὸ ῥυτόν, πρᾶγμα ὅπερ μεγάλως θὰ διηυκόλυνε τὴν κατάληψιν τῆς παραστάσεως. Ὅτι κατεσκευάσθη ἐν Κρήτῃ δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποστηρίξωμεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σημερινῶν στοιχείων τὰ ὁποῖα κατέχομεν, διότι σκηναὶ κυνηγίων καὶ μαχῶν εἶναι σπανιώταται ἢ

---

[1] Ἡ ἐκδοχὴ τοῦ καθηγ. Rodenwaldt, Tiryns II 203, καὶ τοῦ καθηγ. K. Müller, Jahrb. 1915, 321, ὅτι «ἡ ἀπελπισία τῶν κατοίκων τῆς πόλεως δεικνύει ἀρκούντως τὴν ἐπικειμένην ἅλωσιν» καὶ «αἱ χειρονομίαι τῶν γυναικῶν δεικνύουσιν ὅτι οἱ συγγενεῖς των εὑρίσκονται ἐν κινδύνῳ», δὲν μοῦ φαίνονται ὡς τὰ μόνα δυνατὰ συμπεράσματα. Ἡ περιγραφὴ τῆς [Ἡσιοδ.] Ἀσπίδος 237 ἑξ., ἐφ' ἧς προσείλκυσεν ἤδη τὴν προσοχὴν ὁ πρῶτος δημοσιεύσας τὸ ῥυτὸν καθηγ. Τσούντας, δὲν ἀφήνει νὰ νοηθῇ ὅτι οἱ ἐκτὸς τῆς πόλεως μαχόμενοι εὑρίσκονται εἰς μέγαν κίνδυνον καὶ πρόκειται νὰ νικηθῶσι· πολλῷ μᾶλλον δικαιούμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι δι' ἀνδρείαν ἐξῆλθον τῶν τειχῶν καὶ μάχονται πρὸ τῆς πόλεως. Τοὐναντίον, ὡς γνωρίζει πᾶς τις ἐκ τῆς Ἰλιάδος, ἐν καιρῷ πραγματικοῦ κινδύνου κατέφευγον ἀκριβῶς οἱ ὑπερασπισταὶ εἰς τὰ τείχη καὶ ἐμάχοντο ἀπ' αὐτῶν, διότι ἡ δι' ἐφόδου ἅλωσις μιᾶς καλῶς ὠχυρωμένης πόλεως ἦτο διὰ πᾶσαν ἐποχὴν πρᾶγμα σπανιώτατον, διὰ δὲ τῶν μέσων τῆς Κρητομυκηναϊκῆς ἐποχῆς ἐντελῶς ἀδύνατον. Ὁ μέγας Ἀχιλλεὺς οὐδέποτε ἠδυνήθη δι' ἐφόδου νὰ ἐπιβῇ τῆς Τροίας, ἐντὸς τῆς ὁποίας κατέφευγον οἱ πολιορκούμενοι ὁσάκις ἐνίκα τούτους ἐν τῷ ἀνοικτῷ πεδίῳ. Διὰ τοῦτο θεωρῶ ἀκατάληπτον τὸ ὅτι οἱ βάρβαροι ἐν ὥρᾳ τοῦ μεγίστου κινδύνου ἐξῆλθον τῶν τειχῶν ἀντὶ νὰ παραμείνωσιν ἐντός, προφανῶς δ' ἐνταῦθα δεόμεθα ἑτέρας ἑρμηνείας. Διὰ τὸν κοπετὸν τῶν γυναικῶν ἀρκετὴ πρόφασις εἶναι ὅτι οἱ ἄνδρες των μάχονται, ἔστω καὶ νικηφόρως.

[2] Πρβλ. Evans Palace I, 668.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

καὶ ἀνήκουστοι ἐν Κρήτῃ [1]. Ἂν λοιπὸν μετὰ τοῦ Rodenwaldt παραδεχθῶμεν ὅτι ἐποιήθη τὸ ῥυτὸν ἐπὶ τόπου, ἐν Μυκήναις, δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν παράστασιν ὡς τὸ πάθημα γειτονικῶν καὶ ἴσως ἀντιζήλων ἀνθρώπων, οἷον τῶν Κρητῶν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πρὸς τοῦτο ἀντιτίθεται ὁ χειριδωτὸς χιτὼν τοῦ κρανοφόρου πολεμιστοῦ, ὅστις δὲν ἀπαντᾷ ἐν Κρήτῃ [2], ἀλλὰ περιττὸν νὰ ἐπαναληφθῇ ὅτι στερούμεθα πολεμικῶν παραστάσεων μέχρι σήμερον ἐκ Κρήτης. Ἐκτὸς δὲ τούτου ἔχομεν καὶ τόσα ἄλλα κέντρα ἐκτὸς τῶν Μυκηνῶν, ὥστε τὸ εἰκονιζόμενον πάθημα δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς οἱουσδήποτε ἄλλους πολεμιστὰς μὴ ἀνήκοντας ἀμέσως εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Μυκηνῶν. Ἔτι φυσικώτερον λύεται τὸ ζήτημα, ἂν παραδεχθῶμεν τὸ ῥυτὸν ποιηθὲν ἐν Κρήτῃ, διότι τότε ἁπλούστατα ἀπεικονίζεται ἐπ' αὐτοῦ ἡ ἀπόκρουσις μιᾶς ναυτικῆς ἐπιδρομῆς Μυκηναϊκῶν δυνάμεων ἐναντίον μιᾶς πόλεως. Ἀλλὰ ποία πόλις εἶναι αὕτη καὶ ποῦ κεῖται;

Δυστυχῶς ὁ ἐντοπισμὸς τῆς πόλεως ταύτης διὰ τῶν σημερινῶν ἡμῶν γνώσεων δὲν φαίνεται ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθῇ. Ἂν τὰς ἐπὶ τῶν πλοίων μορφὰς ἀναγνωρίζομεν ὡς ἀνηκούσας εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ διὰ τὸν ὁπλισμὸν καὶ τὴν ἐνδυμασίαν, τοὺς ὑπερασπιστὰς τῆς πόλεως τοὐναντίον ἀποκαλοῦμεν γενικῶς καὶ ἀορίστως «βαρβάρους» διὰ τὴν γυμνότητά των. Ἕνεκα

---

[1] Ὑπὲρ τῆς ἐν Μυκήναις κατασκευῆς τοῦ ῥυτοῦ κηρύσσεται ἀπροκαλύπτως ὁ Rodenwaldt, Tiryns II σελ. 204 σημ. Fries des Megaron v. Myk. σελ. 51 καὶ 69. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ λησμονῶμεν δύο πράγματα, πρῶτον ὅτι κατὰ τὴν παλαιοτάτην ταύτην ἐποχὴν τῶν Μυκηνῶν δὲν φαίνεται ἀπολύτως βεβαία ἡ ἐγκατάστασις Κρητῶν τεχνιτῶν ἐπὶ τόπου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον βραδύτερον ἀσφαλῶς συνέβη· δεύτερον, ὅτι ἡ γνῶσις ἡμῶν περὶ τῆς Κρητικῆς τέχνης εἶναι ἀκόμη μονόπλευρος καὶ ἐλλιπής. Ἡ ἀπουσία παντὸς μεταλλίνου ἔργου τῆς μικροτεχνίας δὲν δύναται παρὰ νὰ μᾶς ἐμπνέῃ ἐπιφυλάξεις ὡς πρὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν οἱ Θησαυροὶ τῶν βασιλικῶν τάφων ἔλαβον τὴν ἄγουσαν εἰς τὰς Μυκήνας. Ὅπωσδήποτε, τὸν εἰρηνικὸν καὶ εἰδυλλιακὸν χαρακτῆρα τῆς Κρητικῆς τέχνης ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἠπειρωτικὴν δὲν δύναταί τις νὰ ἀρνηθῇ, ἀλλ' εἶναι καὶ δύσκολον νὰ φαντασθῶμεν τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς μεγάλου καὶ ὡμοῦ κατακτητοῦ, οἷος παραστάνεται ὁ Μίνως, ἄνευ ἀντανακλάσεως ἐπὶ τὴν τέχνην. Ὁμοίως πρὸς τὸν Rodenwaldt βλέπει τὰ πράγματα καὶ ὁ καθηγ. Kurt Müller, ἔ. ἀ. σελ. 332-33, ὅπου (σημ. 2) δύο μόνον παραδείγματα σκηνῶν μάχης ἐκ Κρήτης δύναται νὰ παραθέσῃ μεταξὺ τοσούτων ἑκατοντάδων διασωθεισῶν παραστάσεων. Ἂς μνημονευθῇ ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὅτι πάντα σχεδὸν τὰ στοιχεῖα τῆς ἐπὶ τοῦ ῥυτοῦ τῶν Μυκηνῶν παραστάσεως ἐπανευρίσκομεν εἰς τὴν δυστυχῶς ἐλλιπεστάτην ἐκ φαγεντιανῆς σύνθεσιν τῆς Κνωσοῦ: Πόλις, πύργοι μετὰ δύο παραθύρων, ὕδωρ, δένδρα, βραχῶδες τοπεῖον, τοξόται, κρανοφόροι πολεμισταί, τέλος δὲ πλοῖα πιθανῶς (κατὰ τὸν Evans, δὲν μοῦ φαίνεται ὅμως βέβαιον) καὶ κολυμβηταὶ (λ. χ. αἱ μορφαὶ Palace I, εἰκ. 228 z, y, σελ. 308 ἑξ.). Οἱ κολυμβηταὶ οὗτοι εἶναι κτυπητὴ ἀναλογία, διότι δὲν εἶναι πολὺ συχνοὶ εἰς Κρητομυκηναϊκὰς παραστάσεις. (Κολυμβητὰς ἐκλαμβάνω ἐγὼ τούτους, διότι ὁ Evans, ὅστις νομίζει ὅτι ἀναγνωρίζει εἰς τὰς μορφὰς ταύτας νεγροειδῆ χαρακτηριστικά, τὰς περιγράφει ὡς «grottesque attitude squatting like a frog». Ὑποθέτω ὅτι ἐξηγοῦνται πολὺ καλύτερον ὡς κολυμβηταὶ ἀφ' οὗ ἐπὶ τῆς συνθέσεως εἰκονίζετο καὶ ὕδωρ, ὡς πρὸς δὲ τὰ «νεγροειδῆ» χαρακτηριστικά, δὲν νομίζω ὅτι οἱ ἐλαφρῶς ἐξωγκωμένοι γλουτοὶ ἐπιτρέπουσι νὰ συναγάγωμεν τοῦτο, ἄλλως ὁλόκληρος ἡ ἀρχαϊκὴ ἀγγειογραφία θὰ ἔπρεπε νὰ χαρακτηρισθῇ νεγρίζουσα. Κολυμβητὰς ἔφερε καὶ ἓν ἐμπίεστον ἐγχειρίδιον ἐκ τοῦ τάφου τοῦ Βαφειοῦ, οὗ τὴν ἀναπαράστασιν ἐπεχείρησα ἐν τῷ Πανηγυρικῷ τεύχει πρὸς τιμὴν τοῦ Sir A. Evans, Essays in Aegean Archaeology, edited by S. Casson, 63 ἑξ., πίν. XI).

[2] Rodenwaldt, Fries des Meg. σελ. 51.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

τῆς γυμνότητος ταύτης ἀποκλείεται κατὰ τὸν καθηγ. Rodenwaldt ἡ τοποθέτησις τῆς σκηνῆς εἰς τὴν Κρήτην, προσθέτω δ' ὅτι καὶ ἕνεκα τῆς ὠχυρωμένης πόλεως [1].

Ὁ Hall ἠθέλησε νὰ ἐντοπίσῃ τὴν σκηνὴν ἐπὶ τῇ βάσει διαδημάτων ἐκ πτερῶν, τὰ ὁποῖα ἐνόμισεν ὅτι ἀναγνωρίζει ἐπὶ τῶν κεφαλῶν τῶν γυμνῶν πολεμιστῶν (J.H. St. 1911, 120). Κατ' ἀκολουθίαν νομίζει τούτους Ἀσιάτας καὶ τοποθετεῖ τὴν πόλιν κατὰ τὰ παράλια τῆς Λυκίας ἢ ἀλλαχοῦ που τῆς Μ. Ἀσίας. Τὴν ἄποψιν ταύτην φαίνεται συμμεριζόμενος καὶ ὁ Sir A. Evans (Pal. I; 668), ὅστις φαίνεται παραδεχόμενος τὴν εἰκασίαν περὶ τοῦ ἐκ πτερῶν διαδήματος. Ἀλλ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ νέον τεμάχιον τοῦ ῥυτοῦ, ὅπερ ἀπεικονίζει πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἀνωτέρω γνώμης, ἀποδεικνύει τοὐναντίον, διότι αἱ μικραὶ κάθετοι γραμμαὶ ἀκολουθοῦσι πιστῶς τὸ περίγραμμα τῆς κεφαλῆς καὶ εἶναι ὡς ἐκ τούτου ἀναμφιβόλως δήλωσις τῆς κόμης, οὐχὶ διαδήματος, τὸ ὁποῖον ὁ τεχνίτης ἂν ἤθελε θὰ ἀπεικόνιζε πολὺ καλύτερον [2]. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν καὶ ἡ ὁδὸς αὕτη ἀποτυγχάνει, πρέπει νὰ παραιτηθῶμεν τῆς ἀποπείρας ἐντοπισμοῦ, ἀντὶ δὲ ταύτης θὰ ἐπεθύμουν νὰ ἐπισυνάψω παρατηρήσεις τινὰς ἐπὶ τῆς παριστανομένης πόλεως [3].

Ὁ Evans ὁμιλῶν περὶ τῆς πόλεως ταύτης καὶ τοῦ ἰσοδομικοῦ συστήματος τῶν τειχῶν της, ἕνεκα τοῦ ὁποίου τὴν τοποθετεῖ εἰς περιοχήν τινα τοῦ Κρητομυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἔχει ὑπ' ὄψει ὡρισμένα κλασσικά, διὰ νὰ εἴπωμεν οὕτω, ὑποδείγματα τειχῶν, ἰδίως τὸ τῶν Μυκηνῶν, τὸ ὁποῖον ἔρχεται αὐτομάτως εἰς τὸν νοῦν ἑκάστου ἀρχαιολόγου. Αἱ τελευταῖαι ὅμως ἔρευναι ἀποδεικνύουσιν, ὅτι τὰ μνημειώδη ταῦτα τῆς Κρητομυκηναϊκῆς περιοχῆς τείχη εἶναι πολὺ μεταγενέστερα τοῦ ῥυτοῦ. Ἐν Μυκήναις ὁλόκληρον τὸ σύστημα τῶν σημερινῶν Κυκλωπείων τειχῶν μετὰ τῆς Πύλης τῶν Λεόντων χρονολογοῦνται ἀπὸ τῆς τρίτης ὑστεροελλαδικῆς περιόδου (κατὰ τὰς ἐρεύνας τοῦ Wace), ἐν ᾧ οἱ τάφοι αὐτοὶ ἀνήκουσιν εἰς τὸ

---

[1] Tiryns II, ἔ. ἀ. Πρβλ. K. Müller Jahrbuch ἔ. ἀ. 322. Ὁ Στάης ὑπεστήριξεν (A.M. 1915, 50), ὅτι δύο ἐκ τῶν σφενδονητῶν φέρουσι τὸ περίζωμα, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ γαλβανοπλαστικοῦ ἐκμάγματος τὸ ὁποῖον ἔχω πρὸ ὀφθαλμῶν οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ἴχνος διακρίνεται. Καὶ ὁ K. Müller οὐδαμοῦ βλέπει περίζωμα, προφανῶς δ' ὁ Στάης ὡς τοιοῦτον ἐξέλαβε τὴν δήλωσιν τῶν κατὰ τὰς πλευρὰς μυῶν δύο ἐκ τῶν γυμνῶν σφενδονιτῶν.

[2] Τὴν εἰκασίαν τοῦ Hall καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς συμπεράσματα ἀποκρούουσιν ὡσαύτως ὁ K. Müller καὶ ὁ Rodenwaldt (Tiryns) ἔ. ἀ.

[3] Ἀρχικῶς εἶχον νομίσει ὅτι δικαιούμεθά ἐπὶ τῇ βάσει τῆς κυνομόρφου κεφαλῆς τῆς «Σκύλλας», ἥτις καταδιώκει τοὺς ναυαγοὺς ἐπὶ ἑνὸς τῶν νέων τεμαχίων, νὰ τοποθετήσωμεν τὴν σκηνὴν πρὸς δυσμὰς καί που τῶν Σικελικῶν παραλίων, διότι ὁ μῦθος τῆς Σκύλλας ἀνέκαθεν ἐνετοπίσθη εἰς τὸν Σικελικὸν πορθμόν, ἡ δὲ παρουσία τοῦ τέρατος ἐπὶ μνημείων τῆς Μινωικῆς τέχνης ὑποδεικνύει κατὰ τὸν Evans (Pal. I, σελ. 699) πρωιμωτάτας Μινωικὰς περιπετείας κατὰ τὰ Τυρρηνικὰ παράλια· εἰς τὴν εἰκασίαν δὲ ταύτην ἐνόμισα ὅτι ἀνεκάλυψα ἐπικούρους τὰς παραδόσεις περὶ μεγάλης καταστροφῆς τοῦ Μίνωος ἐν Σικελίᾳ καὶ τὴν ὕπαρξιν Κρητομυκηναϊκῶν πόλεων ἐν Σικελίᾳ (Μινῴα, Ἔγγυος, ἡ πόλις ἣν ὁ Δαίδαλος ἔκτισεν εἰς τὸν Κώκαλον κλπ.). Τὴν ἰδέαν ὅμως ταύτην ἐγκατέλειψα, διότι παρακολουθήσας καλύτερον τὸ ζήτημα τῆς «Σκύλλας» ἐπείσθην ὅτι τὸ οὕτως ὀνομασθὲν κυνόμορφον Μινωικὸν τέρας δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν Ὁμηρικὴν Σκύλλαν.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

τέλος τῆς Μεσοελλαδικῆς περιόδου καὶ μέρος τῆς Ὑστεροελλαδικῆς Ι, εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι μεταξὺ τῶν τάφων ὁ τέταρτος, ἐν ᾧ εὑρέθη τὸ ῥυτόν, εἶναι ὁ ἀρχαιότερος. Ὁμοίως καὶ ὁ καθηγ. Karo ἐν τῷ πρὸ ὀλίγου ἐκδοθέντι τεύχει περὶ τῶν θηκῶν τῶν Μυκηνῶν παραδέχεται τὸ μεταγενέστερον τῶν Κυκλωπείων Τειχῶν [1]. Ὁμοίως καὶ ἐν Τίρυνθι μόλις κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς νεωτέρας Μυκηναϊκῆς περιόδου (ἄρα περὶ τὸ 1400 περίπου) οἰκοδομεῖται διὰ πρώτην φορὰν τεῖχος ἐξ ὀγκωδῶν λίθων περὶ τὴν ἀκρόπολιν, τὰ δὲ μνημειώδη τείχη μετὰ τῶν σηράγγων τὰ περιβάλλοντα ὁλόκληρον τὸν λόφον εἶναι ἔτι μεταγενέστερα, ἀνήκοντα εἰς τὴν περίοδον 1350 - 1250 π. Χ., ἀποδεικνυομένου οὕτω, χάρις εἰς τὰς θεμελιώδεις ἐρεύνας τοῦ Kurt Müller, ὅτι οἱ χρόνοι μέχρι τοῦ 1200 π. Χ., οἵτινες ἐθεωροῦντο ἕως τώρα χρόνοι ἐσχάτης παρακμῆς, ἀνήκουσι πράγματι εἰς περίοδον λαμπρότητος δυνάμεως [2]. Βεβαίως ἔχομεν καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ῥυτοῦ εἰς τὰς Μυκήνας ὀχύρωσιν τῆς ἀκροπόλεως, ἴσως δὲ καὶ εἰς ἄλλας ἀκροπόλεις, ἀλλ' αὕτη δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἦτο τόσον μνημειώδης, ὅσον ἐπὶ τοῦ ῥυτοῦ παριστάνεται, ὅπου τοὐλάχιστον δέκα δόμοι τοῦ ὑψηλοῦ τείχους φαίνονται καθαρῶς. Ἂν δὲ ὁ τεχνίτης δὲν ἠδύνατο νὰ ἴδῃ τότε τοιαῦτα τείχη εἰς τὰς Μυκήνας καὶ τὴν Τίρυνθα, τότε διερωτᾶταί τις ποῦ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἠδύναντο νὰ ὑπάρχωσι τὰ πρότυπα τοιούτων ὀχυρώσεων. Ἡ Ἑλλὰς λοιπὸν καὶ πολλῷ μᾶλλον ἡ Κρήτη φαίνονται ἀποκεκλεισμέναι ἀπὸ τοῦ νὰ θεωρηθῶσι τόπος τῆς ἐπὶ τοῦ ῥυτοῦ σκηνῆς. Ἡ παρουσία τῆς θαλάσσης τόσον πλησίον ἀποδεικνύει τόπον παράλιον καὶ πρέπει νὰ ὑπολογισθῇ καὶ ἡ Φυλακωπὴ ΙΙ, ἥτις ἔχει ἤδη ὀχύρωσιν, ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα τὰ σπουδαῖα ὀχυρωματικὰ ἔργα ἀνήκουσιν εἰς τὴν τρίτην ἢ Μυκηναϊκὴν περίοδον, εἶναι λοιπὸν μεταγενέστερα τοῦ ῥῦτοῦ [3].

Κατὰ ταῦτα τὸ νὰ ἐκλάβωμεν τὴν πόλιν ὡς ἀνήκουσαν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Κρητομυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ ἐκ τῶν τειχῶν καὶ μόνων δὲν φαίνεται ἀσφαλές. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὑπάρχει καὶ ἄλλο μνημεῖον, τὸ ἐκ Ζάκρου σφράγισμα JH St. 1902 σελ. 88 εἰκ. 29 (καὶ πίν. Χ, 130), τὸ ὁποῖον ἐθεωρήθη μία ἐπὶ πλέον ἀπόδειξις τῆς Μινωικῆς οἰκοδομικῆς τειχοποιίας. Ἀλλὰ τὸ σφράγισμα τοῦτο ἀπεικονίζει, μοῦ φαίνεται, οὐχὶ συνεχὲς τεῖχος, ἀλλὰ πέντε πυργοειδῆ κατασκευάσματα ἐπί τινος λόφου· ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὰς πλευρὰς δὲν εἰκονίζεται ἡ εὐδιάκριτος γραμμὴ τῶν γωνιῶν, ἐξελάμβανον πάντοτε καὶ ἐκλαμβάνω καὶ τώρα τὰ κατασκευάσματα ἐκεῖνα ***ὡς στρογγύλους*** πύργους, τοῦτο δ' εἶναι ἐντελῶς ξένον τῆς

---

[1] Wace - Lamb, BSA XXV, 270. Karo AM XL, 1915 σελ. 115 καὶ 122 - 3 (τὸ τεῦχος ἐξεδόθη τέλος τοῦ 1927).

[2] Ἰδ. K. Müller AM. 1913, 79 ἑξ., ἰδίως δε Karo, Forschungen u. Fortschritte, 4 Jahrgaug ἀριθ. 8, 10 Μαρτίου 1928.

[3] Atkinson ἐν Phylakopi 26 - 31.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Κρητομυκηναϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Καὶ ἂν ἀκόμη ὑποθέσωμεν ὅτι ἐπὶ τοῦ σφραγίσματος δηλοῦνται αἱ ἐπάλξεις ἑνὸς συνεχοῦς τείχους, πάλιν τὸ ξένον στοιχεῖον ἐνυπάρχει [1]. Πρέπει λοιπὸν προφανῶς ἀλλαχοῦ νὰ ζητηθῶσι τὰ πρότυπα τοῦ ῥυτοῦ καὶ τοῦ σφραγίσματος, ὁ πιθανώτερος δὲ τόπος εἶναι φυσικὰ ἡ Μ. Ἀσία, ἀλλὰ δυστυχῶς ἡ ἀρχαιολογικὴ ἐξερεύνησις ταύτης δὲν εὑρίσκεται ἀκόμη εἰς σημεῖον, δυνάμενον νὰ ἐπιτρέψῃ ἀσφαλῆ ὅπως δήποτε εἰκασίαν. Πάντως ἔχομεν τὸ δεδομένον, ὅτι ἡ Τροία ΙΙ εἶχε τείχη ἀρκούντως μνημειώδη, ὅπως τὰ ἐπὶ τοῦ ῥυτοῦ εἰκονιζόμενα [2].

Ὅπως δήποτε, ἵνα ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ ῥυτοῦ, τὰ ναυάγια τοῦ εἰκονιζομένου στόλου καὶ οἱ δεινοπαθοῦντες κολυμβηταὶ ἀφ' ἑνός, ἀφ' ἑτέρου δ' ἡ ἀγερώχως ἐπιθετικὴ στάσις τῶν γυμνῶν πολεμιστῶν, ὑποδεικνύουσι κατὰ τὴν γνώμην μου ὅτι δὲν πρόκειται περὶ νικηφόρου ἐκστρατείας, ἀλλὰ περὶ πανωλεθρίας ἑνὸς δυνάστου ἀνήκοντος εἰς τὴν Κρητομυκηναϊκὴν περιοχήν. Κατὰ τοῦτο δ' ἡ παροῦσα ἑρμηνεία τοῦ ῥυτοῦ ἀντιτίθεται πρὸς πάσας τὰς προηγουμένας [3]. Ἀπολύτως ἀναγκαῖον δὲν θεωρῶ ὅμως νὰ ἐκλάβωμεν τὴν ἀπεικόνισιν τοῦ ῥυτοῦ ὡς ἱστορικὸν ὡρισμένον γεγονός. Ἠδύνατο κάλλιστα νὰ παριστάνῃ μίαν ἀκουσίαν περιπέτειαν ἐν μακρυνῇ χώρᾳ ἀφιλοξένων καὶ ἡμιβαρβάρων λαῶν, περιπέτειαν ἀνήκουσαν ἤδη, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐποιεῖτο τὸ ῥυτόν, εἰς τὴν σφαῖραν τῶν

---

[1] Στρογγύλας ἐπάλξεις ἔχομεν ἀληθῶς ἐπὶ τῶν τειχῶν τῆς Χαλανδριανῆς ἐν Σύρῳ, ἀλλ' αὗται εὑρίσκονται εἰς τὸν ἐσώτερον περίβολον, τοῦ ἐξωτερικοῦ ὄντος ἄνευ ἐπάλξεων, γενικῶς δ' ἡ Χαλανδριανὴ εὑρίσκεται ἐγγύτερον πρὸς τὴν ὀχυρωτικὴν τέχνην τῆς Θεσσαλίας (Διμήνι) ἢ πρὸς τὸν Κρητομυκηναϊκὸν πολιτισμόν. (Ἴδ. εἰκ. τοῦ περιβόλου Χαλανδριανῆς Fimmen, Kret-myk. Kultur σελ. 31, εἰκ. 17 ΑΕ 1899 σελ. 118) Στρογγύλας ἐπάλξεις, πολὺ μεταγενεστέρας ὅμως, συναντῶμεν ἐν Μ. Ἀσίᾳ, λ. χ. ἐν Sendschirli (Ausgrabungen in Sendsch. I-II 28-30)· ἐπ' ἴσης εἰς ἔργα τῆς Ἀσσυριακῆς καὶ Φοινικικῆς τέχνης, ὅλα ὅμως πολὺ μεταγενέστερα τοῦ σφραγίσματος τοῦ Ζάκρου. Ὁ κ. Val. Müller ἐφιστᾷ εὐγενῶς τὴν προσοχήν μου ἐπὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι παλαιοτέρας ἐποχῆς στρογγύλους Πύργους ἔχομεν ἐν Παλαιστίνῃ, μονήρεις ἱσταμένους καὶ κατὰ τὸν μεγαλιθικὸν τρόπον ἐκτισμένους. Τοιούτους ἐδημοσίευσεν ὁ D. Mackenzie ἐξ Ammân, Palestine exploration Fund annual, I σελ. 20 ἑξ. καὶ πίν. 3. Ὁ Mackenzie παραβάλλει τοὺς πύργους τούτους πρὸς ὁμοίους μεγαλιθικοὺς πύργους τῶν Βαλεαρίδων νήσων. Πρέπει πρὸς τούτοις νὰ σημειώσω, ὅτι δὲν θεωρῶ ἀποκεκλεισμένην καὶ τὴν ἐν Κρήτῃ ὕπαρξιν μονήρων πύργων, τετραγώνων ὅμως, οἵτινες εἶναι περαιτέρω ἐξέλιξις τῶν στρογγύλων, ἐφ' ὅσον ὁ πολιτισμὸς προώδευεν (πρβλ. Oelmann, Röm. Mitt. 38-39, 1923-4, σελ. 200$_2$). Ὁ Evans μεταξὺ τῶν λειψάνων τῆς ἐκ Φαγεντιανῆς συνθέσεως τῆς Κνωσοῦ ἀναγνωρίζει καὶ πύργους (Palace I 302, 307 κλπ., εἰκ. 223)· ἓν δὲ παράδοξον τετράγωνον οἰκοδόμημα μετὰ παχυτάτων τοίχων, ὅπερ ἀνέσκαψα ἐσχάτως ἐπὶ κορυφῆς λόφου παρὰ τὴν Φαιστόν, ἐχαρακτήρισα ὡς τοιοῦτον πύργον. (Ἀρχ. Δελ. IX, 1924-25, σελ. 76).

[2] Εἰκόνα ἴδε παρὰ Dussaud, Civil. Préhelléniques^2 122, εἰκ. 91· τολμῶ ἔτι νὰ ῥιψοκινδυνεύσω καὶ μίαν ἄλλην εἰκασίαν, ὅτι αἱ λεπταὶ ὁριζόντιοι γραμμαὶ μεταξὺ τῶν δόμων τῶν λίθων ἐπὶ τοῦ ῥυτοῦ, δηλοῦσι ξυλοδομίαν τοῦ τείχους, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἦσαν νοηταὶ προκειμένου περὶ τῶν λιθίνων τειχῶν τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος.

[3] Μόνον ὁ Στάης Α. Μ. 1915 ἔ. ἀ. ἠρμήνευσε κατὰ τὴν αὐτὴν ἄποψιν τὴν παράστασιν, τοῦτο ὅμως συνέβη, ἐπειδὴ ἐξέλαβε τοὺς γυμνοὺς πολεμιστὰς ὡς τοὺς Μυκηναίους, τοὺς δὲ διὰ θαλάσσης ἐπερχομένους ἐθεώρησε ληστρικῶς ἐφορμῶντας πειρατάς.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

παραμυθίων. Ἡ περιπέτεια τῶν Λαιστρυγόνων, ἣν μᾶς ἀφηγεῖται ἡ Ὀδύσσεια, εἶναι μία σκηνὴ ἐκ τῆς λογοτεχνίας, ἧς τὸ ἀντίστοιχον ἐν τῇ τέχνῃ εἶναι τὸ ῥυτὸν τῶν Μυκηνῶν.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ Ν. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ "ΕΡΜΗΝΕΙΑΝ ΤΟΥ ΡΥΤΟΥ ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΩΝ„

1) Διαρκούσης τῆς τυπώσεως τοῦ ἄρθρου μου ἔλαβον χάρις εἰς τὴν εὐγενῆ καλωσύνην τοῦ συγγραφέως τὸν μόλις ἐκδοθέντα δεύτερον τόμον τοῦ Eduard Meyer, Geschichte des Altertums II_1, (Stuttgart u. Berlin, 1928). Χαίρω ἰδιαιτέρως ὅτι καὶ ὁ μέγας ἱστορικὸς τοποθετεῖ τὴν ἐπὶ τοῦ ῥυτοῦ πόλιν εἰς τὴν Ἀσίαν ἀκριβῶς ἕνεκα τῶν τειχῶν, τῶν ὁποίων τὴν μορφὴν εὑρίσκει ἐντελῶς διαφορετικὴν τῶν ἐν Ἑλλάδι τειχῶν καὶ σκέπτεται μᾶλλον περὶ ὀχυρώσεως συνισταμένης ἐκ δόμων τετραγώνων μεγάλων πλίνθων. Αἱ γραμμαὶ τὰς ὁποίας ἐγὼ ἡρμήνευσα ὡς ξυλοδομίαν παρέχουσι τὴν καλυτέραν βεβαίωσιν εἰς τὴν εἰκασίαν ταύτην, διότι οἱ διὰ πλίνθων κτιζόμενοι τοῖχοι ὑπεστηρίζοντο διὰ ξυλίνων δοκῶν κατὰ διαστήματα. Ἐπ' ἴσης Ἀσιατικὴν οἰκοδομικὴν ἐνθυμίζουσι κατὰ τὸν Meyer ἡ εἰκονιζομένη μεγάλη πύλη καὶ τὰ ὑπερκείμενα πυργοειδῆ οἰκοδομήματα. Τὸ σφράγισμα τοῦ Ζάκρου μετὰ τῶν (στρογγύλων κατ' ἐμὲ) πύργων ἐκλαμβάνει ἐπ' ἴσης ὁ συγγραφεὺς (ὡς καὶ ἐγώ), Ἀσιατικὸν κατασκεύασμα (σελ. 233 καὶ σημ. 2).

2) Ἡ ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι ἔ. ἀ. εἰκὼν τοῦ ῥυτοῦ τῶν Μυκηνῶν δὲν ἀποδίδει τὰς γραμμὰς μεταξὺ τῶν δόμων τοῦ τείχους, ἀλλὰ μόνον ἡ παρὰ Kurt Müller (Jahrbuch 1915) πιστοτέρα ἀπεικόνισις καὶ αἱ ἐξ αὐτῆς ἀναπαραχθεῖσαι (Rodenwaldt, Fries des Meg. v. Myk., Ed. Meyer ἔ. ἀ. πίν. VII).

3) Εἰς τὰς ἀπεικονίσεις Μινωικῶν πλοίων τῆς εἰκ. 2 προσθετέον καὶ τὴν ἰδεογραφικὴν ἀπεικόνισιν ἡμίσεος μέρους πλοίου εἰς τὰς πινακίδας τῆς Κρητικῆς γραφῆς ἀμφοτέρων τῶν κλάσεων A καὶ B. Ἴδε τὸν μόλις ἐκδοθέντα Β΄ τόμον τοῦ Sir A. Evans, Palace of Minos σελ. 248. Κατ' αὐτὸν τὸ εἰκονιζόμενον ἡμίτομον πλοίου εἶναι τὸ ἐμπρόσθιον μέρος, φρονῶ ὅμως ὅτι εἶναι τὸ ὀπίσθιον ὡς θὰ δείξω ἀλλαχοῦ.

Σ. Μ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ΑΡΧΑΪΣΤΙΚΑ

Α'

Τὸ ἐν ***εἰκόνι 1 (α - β - γ)*** εἰκονιζόμενον ἀνάγλυφον ἦτο ἐντειχισμένον εἰς πύργον εὑρισκόμενον περὶ τὰ 10΄ δυτικῶς ἀπὸ τὸ χωρίον Σκιματάρι τῆς Βοιωτίας, ὁρατὸν δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ σιδηροδρόμου ἀριστερὰ ὡς πρὸς τὸν ἀνερχόμενον [1]. Ἀπειληθείσης κλοπῆς του ὑπὸ ἀρχαιοκαπήλων ἀπετειχίσθη ὑπ' ἐμοῦ καὶ μετεφέρθη εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν συλλογὴν τοῦ εἰρημένου χωρίου (Τανάγρας).

Τὸ ἀνάγλυφον σώζεται μέχρι τῶν ὤμων περίπου τῆς μορφῆς, λείπει δὲ ἡ κεφαλὴ μετὰ τοῦ λαιμοῦ· ἔχουν ἀκόμη ἀφανισθῆ τὰ κατὰ τὸν ἀριστερὸν βραχίονα μέρη· ἡ ἐπιφάνεια τοῦ λίθου ἔχει φθαρῆ πολὺ κατὰ τὸ στῆθος καὶ ὀλιγώτερον κατὰ τὴν δεξιὰν πλευράν· λείπει ἐπίσης, ἀποκρουσθεῖσα προφανῶς ὅταν ἔγινεν ὁ ἐντειχισμός, δευτέρα βαθμὶς χαμηλοτέρα ἐκείνης ἐπὶ τῆς ὁποίας πατεῖ ἡ μορφή, προεξέχουσα δὲ περισσότερον καὶ περιθέουσα τὴν πρώτην καὶ κατὰ τὰς τρεῖς ὁρατὰς πλευράς. Τὸ σωζόμενον ὕψος τοῦ ὅλου ἀναγλύφου εἶναι 1.44. Ἡ πλὰξ τοῦ βάθους εἶναι κάπως πλατυτέρα καὶ παχυτέρα κάτω κατὰ τὰς βαθμίδας (πλάτ. 0.361 × πάχ. 0.08) ἢ ἄνω κατὰ τοὺς ὤμους (0.344 × 0.07).

Πρὸ τῆς πλακὸς ταύτης παριστάνεται γυνὴ ὀρθία κατ' ἐνώπιον, πατοῦσα στερεῶς διὰ τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς καὶ ἀνασύρουσα τὸν δεξιόν. Φορεῖ πέπλον (ἄγνωστον ἂν χειριδωτὸν ἢ ὄχι) σχηματίζοντα ἀπόπτυγμα μακρόν, ἐζωσμένον δὲ ἐπὶ τούτου ὑψηλὰ ἀμέσως ὑπὸ τὸ στῆθος διὰ ζώνης, ἡ ὁποία σχηματίζει εἰς τὸ μέσον τὸν κόμβον τὸν γνωστὸν μὲ τὸ ὄνομα «ἡράκλειον ἄμμα» (τὸ πρᾶγμα εἶναι σαφὲς εἰς τὸ πρωτότυπον), ἐνῷ τὰ ἄκρα της κρέμονται χαμηλά. Ἐπὶ πλέον σχηματίζεται μεταξὺ τῶν ποδῶν δυνατὴ κεντρικὴ πτυχή, διπλῆ, τῆς ὁποίας τὸ ἀναγλυφικὸν ἔξαρμα (Relieferhebung) ποικίλλει ἀπὸ 0.04 - 0.06 μ. καὶ ἡ ὁποία ἄνω ἀποσβέννυται ὑπὸ τὸ ἀπόπτυγμα· πλὴν ὅμως τοῦ ἀρχαΐζοντος τούτου στοιχείου σχηματίζονται ὑπὸ τοῦ ἐνδύματος καὶ ἄλλαι φυσικώτεραι πτυχαὶ ἐπὶ τῶν ποδῶν ἀναλό-

---

[1] Περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ χωρίου τούτου, ποὺ συνήθως γράφεται ***Σχηματάρι***, βλ. ***Κ. Ἄμαντον*** ἐν Ἐπετ. Βυζ. σπουδ. Α΄ 53, κατὰ τὸν ὁποῖον τὸ μεσαιωνικόν του ὄνομα ἦτο ***Σχίσμα*** μνημονευόμενον ὑπὸ τοῦ Προκοπίου (Πολ. VIII 25, 23). — Ὁ πύργος, μεσαιωνικὸς ἢ καὶ νεώτερος ἀκόμη, σώζεται σήμερον εἰς ὕψος 10 μ. περίπου. Τὸ ἰσόγειον αὐτοῦ ἐχρησιμοποιήθη κάποτε ὡς ἐκκλησία τιμωμένη ἐπ' ὀνόματι τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων, διακρίνονται δὲ ἀκόμη ἐπὶ τῶν ἐπιχρισμάτων τῶν τοίχων λείψανα ἁγιογραφιῶν.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

γως τῆς στάσεώς των. Ἐκτὸς τοῦ πέπλου ἡ μορφὴ ἐφόρει καὶ ἱμάτιον: ἀσφαλῆ ἴχνη του ἔχομεν ἐπὶ τῆς ζώνης, δεξιὰ τοῦ κόμβου, ὅπου τὸ ἱμάτιον κατερχόμενον ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου ἀνασύρεται ὑπὸ τὴν ζώνην καὶ σχηματίζει μικρὸν κολπίσκον κρεμάμενον ὑπὲρ αὐτὴν (βλ. ***εἰκ. 1 α, γ***)· κατωτέρω, ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὀσφύος τῆς μορφῆς, ἡ διάκρισις τοῦ ἱματίου ἀπὸ τοῦ πέπλου δὲν εἶναι πολὺ

Εἰκὼν 1β.

Εἰκὼν 1α.

Εἰκὼν 1γ.

καθαρά: τὸ ἱμάτιον σχηματίζει πλὴν τῶν πλαγίων κυματοειδῶν πτυχῶν, αἱ ὁποῖαι βαίνουν πρὸς τὸ βάθος ***(εἰκ. 1 γ)***, καὶ ἄλλας μᾶλλον καθέτους καὶ πυκνοτέρας αἱ ὁποῖαι εἶναι ἐκφυλισμένη ἀνάμνησις σειρᾶς χελιδονοουρῶν (διακρίνονται εἰς τὸ ἄκρον δεξιὸν τῆς ***εἰκ. 1 α*** καὶ ***1 γ***)· ἡ τελευταία ἀσφαλὴς πτυχὴ τοῦ ἱματίου φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ σιγμοειδὴς ἐκείνη μεγάλη λοξὴ πτυχὴ ἡ ὁποία σβέννυται εἰς τὸ βάθος τῆς πλακὸς ***(εἰκ. 1 γ)***. Εἰς τὴν δεξιὰν πλευρὰν τῆς μορφῆς ***(εἰκ. 1 β)*** δὲν παρατηρεῖται τίποτε ἀντίστοιχον. Τοῦτο μᾶς φέρει εἰς τὸ ζήτημα τῆς διατάξεως τῶν χειρῶν. Μολονότι εἰς τὴν δεξιὰν πλευρὰν τῆς μορφῆς (ἀριστερὰν ὡς πρὸς

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

τὸν θεατὴν) ἡ ἐπιφάνεια τοῦ λίθου ἔχει βλαβῆ, εἶναι ὅμως βέβαιον ὅτι ἡ δεξιὰ χεὶρ κατήρχετο παραλλήλως καὶ πολὺ πλησίον τοῦ σώματος μέχρι περίπου τοῦ σημείου ὅπου κατέληγε τὸ κυρτούμενον εἰς τὰ πλάγια ἀπόπτυγμα, κρατοῦσα ἴσως ἐκεῖ τὸ ἄκρον τοῦ ἱματίου. Τῆς ἀριστερᾶς ὅμως χειρὸς οὐδὲν ἀσφαλὲς ἴχνος σώζεται· ἐκ τούτου καὶ ἐκ τῆς διαμορφώσεως τῶν περὶ τὸ στῆθος μερῶν τοῦ σώματος (ὅπως καὶ ἐξ ἄλλων μνηνείων ποὺ θὰ ἴδωμεν κατωτέρω) δικαιολογεῖται ἡ ἐκδοχὴ ὅτι ἡ ἀριστερὰ χεὶρ ἦτο ἀνυψωμένη εὐθὺς ἀπὸ τῆς μασχάλης (ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐκεῖ ὅπου, δεξιὰ τοῦ στήθους, εἶναι βεβλαμμένος ὁ λίθος ***εἰκ. 1γ*** ὑπῆρχεν ἱμάτιον καὶ ὄχι βραχίων). Τὸ πρᾶγμα γίνεται ἐντελῶς βέβαιον ἂν προσέξωμεν διαφόρους ἀσυμμετρίας αἱ ὁποῖαι παρατηροῦνται μεταξὺ τῆς δεξιᾶς καὶ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς: ἀριστερὰ (ὡς πρὸς τὸν θεατὴν) ἡ μορφὴ ἐφάπτεται ἐντελῶς, διὰ τῶν μᾶλλον ἐξεχόντων μερῶν αὐτῆς, τῆς ἀκμῆς τῆς πλακὸς τοῦ βάθους, ἐνῷ δεξιὰ ἀπέχει πολὺ περισσότερον (πρβλ. ***εἰκ. 1β*** καὶ ***γ***), καὶ τοῦτο διὰ νὰ ὑπάρχῃ ἀρκετὸς χῶρος διὰ τὴν κίνησιν τῆς ἀνυψωμένης ἀριστερᾶς· ἔπειτα τὸ ἀπόπτυγμα, τὸ ὁποῖον κατέρχεται κυρτὸν πρὸς τὰ πλάγια, εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὀσφύος τῆς μορφῆς ὑψηλότερον παρὰ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς — φυσικά, ἀφοῦ παρακολουθεῖ τὴν ὕψωσιν τῆς ἀριστερᾶς χειρός. Πιστοποιουμένης οὕτω τῆς στάσεως τῶν χειρῶν ἀποκαθίσταται καλὸς χιασμὸς κινήσεων (δεξιὰ χεὶρ + ἀριστερὸς ποὺς — δεξιὸς ποὺς + ἀριστερὰ χείρ). Ἐσήκωνε δὲ ἡ ἀριστερὰ ὑψηλὰ καὶ ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν τὸ ἄκρον τοῦ ἱματίου, νομίζω, τὸ ὁποῖον ἐξεκίνει ἀπὸ τὴν καθειμένην δεξιὰν χεῖρα, περιέβαλλεν ἔπειτα ἐκ τῶν ὄπισθεν τὸ σῶμα ἀνερχόμενον ταυτοχρόνως καὶ κατέληγεν εἰς τὴν ὑψωμένην ἀριστεράν, μεθ' ἣ κατήρχετο καὶ ἀνασυρόμενον ὑπὸ τὴν ζώνην ἐσυνεχίζετο ὅπως εἴδομεν ἀνωτέρω· κατ' ἄλλον τρόπον δὲν δύναμαι νὰ νοήσω ἐκ τῶν διακρινομένων ἰχνῶν τοῦ ἱματίου τὸν τρόπον τῆς φορήσεώς του. Τὸ δὲ γεγονὸς ὅτι αἱ πτυχαί, ποὺ εἴδαμεν ὅτι σχηματίζονται ὑπὸ τοῦ ἱματίου ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὀσφύος τῆς μορφῆς, δὲν ἔχουν τίποτε ἀνάλογον ἐπὶ τῆς δεξιᾶς βεβαιώνει, μαζὶ μὲ τὰς ἄλλας ἀσυμμετρίας, καὶ ὅτι ἡ μορφὴ δὲν εἶναι νοητὴ μόνη, ἀλλ' ὅτι ἀπετέλει πάρισον (pendant) ἑτέρας ὁμοίας ἀλλ' ἀντιστρόφως διατεταγμένης.

Τὴν στάσιν αὐτὴν τῆς μορφῆς ἐξάγομεν καὶ ἐξ ἄλλων μνημείων ὁμοίας ἢ ἀναλόγου φύσεως, τῶν ὁποίων ἐκλογὴ παρατίθεται ἐνταῦθα καὶ τὰ ὁποῖα θὰ βοηθήσουν συγχρόνως εἰς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ θέματος τοῦ ἀναγλύφου:

1. Μουσ. Βερολίνου ἀριθ. 883 (Beschreibung σελ. 354), ἐκ Σάρδεων. Κατὰ τὸν **L. Curtius**, Die ant. Herme σελ. 18 κέ. (εἰκ. 12 - 14), εἶναι διπλῆ ἑρμαϊκὴ στήλη προερχομένη ἐξ ἐπιτυμβίου μνημείου, ἔργον τοῦ β΄ ἡμίσεως τοῦ 6ου αἰῶνος π. Χ. Πρὸ πλακὸς παριστάνεται ἀνδρικὴ μορφὴ μὲ κατεβασμένας παρὰ τὸ σῶμα τὰς χεῖρας καὶ κλειστοὺς τοὺς πόδας (τύπος κούρου)· αὐτὴ αὕτη ἡ πλὰξ στενεύει

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

πρὸς τὰ κάτω εἰς σχῆμα ἑρμαϊκῆς στήλης, τὴν ὁποίαν καὶ ἄλλως μιμεῖται διὰ τῆς δηλώσεως αἰδοίου εἰς τὴν ὀπισθίαν της ἐπιφάνειαν καὶ δι' ὀπῶν εἰς τὰ πλάγια πρὸς ἔνθεσιν τῶν συνήθων ἑρμαϊκῶν «χειρῶν». Κυρίως εἰπεῖν ἡ ἑρμαϊκὴ αὐτὴ στήλη δὲν ἀνήκει εἰς τὸν κύκλον τῶν μνημείων ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐδῶ· ὁμοιάζει ὅμως μὲ αὐτὰ καὶ ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Curtius: «τὸ δεδεμένον καὶ ἀλύγιστον τῆς στάσεως ὀφείλεται ὄχι εἰς τὸ μοτίβο τῆς μορφῆς, ἀλλὰ εἰς τὴν προσαρμογήν της μὲ τὴν «παραστάδα» εἰς τὴν ὁποίαν προσφύεται· ἔχει κάτι ἀπὸ τὸ πνεῦμα ποὺ ἐκφράζεται πολὺ τελειότερον ἀργότερα, προκειμένου νὰ λυθῇ παρόμοιον πρόβλημα, εἰς τὰς Κόρας τοῦ Ἐρεχθείου»,

2. «Καρυάτιδες» τοῦ Μουσείου τοῦ Lecce (Ν. Ἰταλίας): **E. Petersen** ἐν Röm. Mitt. 1897, 128-135· **E. Schmidt** Archaist. Kunst in Griech. u. Rom, 65. Εἶναι τέσσαρες τὸν ἀριθμόν· πρὸ λεπτῆς πάλιν πλακὸς παριστάνονται γυναικεῖαι μορφαὶ πατοῦσαι καὶ διὰ τῶν δύο ποδῶν ἐπὶ βαθμίδος ἁπλῆς καὶ ὑψώνουσαι καὶ τὰς δύο χεῖρας, λυγισμένας ὅμως κατὰ τὸν ἀγκῶνα, αἱ ὁποῖαι ἐβάσταζον εἰς τὸ ὕψος τῆς κεφαλῆς ἐπιστύλιον· τὸ μέγεθός των εἶναι περίπου φυσικὸν (1.77 μ.), ὅπως καὶ εἰς τὴν μορφὴν τοῦ Σκιματαριοῦ· διαφέρουν ἀπ' αὐτὴν εἰς τὴν ἐνδυμασίαν των, ἡ ὁποία ὅμως καὶ ἐδῶ ἀποδίδεται κατ' ἀρχαΐζοντα τρόπον, ἔχουν δὲ κοινὴν μὲ τὴν μορφήν μας τὴν μεσαίαν καθ' ὕψος πτυχὴν καὶ ὅμοιον περίπου τὸ ἀπόπτυγμα. Ἡ πλὰξ τοῦ βάθους στενοῦται αἰσθητῶς πρὸς τὰ κάτω, ἐνθυμίζουσα οὕτω καὶ αὐτὴ ἑρμαϊκὴν στήλην [1]. Προέρχονται δὲ αἱ «καρυάτιδες» τοῦ Lecce ἐξ ἐπιτυμβίου μνημείου τοῦ ὁποίου ἐκόσμουν τοὺς τοίχους ἢ τὴν εἴσοδον (ὁ ἀριθμός των ὅμως καὶ ἡ διάταξίς των ἀβεβαία) καὶ εἶναι ἐπιχώρια ἔργα τῶν μέσων τοῦ 4ου αἰῶνος π. Χ. (**Schmidt** ἔ. ἀ.).

3. Τρίπους μαρμάρινος τῆς συλλογῆς Calvert εἰς τὰ Δαρδανέλλια, προερχόμενος ἐκ Τρῳάδος (Θύμβρα;): **E. Preuner** ἐν Ath. Mitt. 1924 σελ. 148 κἑ. Πίν. XV=ἐνταῦθα ***εἰκ. 2.*** Μεταξὺ τῶν σκελῶν τοῦ τρίποδος, εἰς τὰς δύο ὁρατὰς ὄψεις του, ὑπάρχουν γυναικεῖαι μορφαὶ ἐνδεδυμέναι ὁμοίως μὲ τὴν ἰδικήν μας (μόνον δὲν ἔχουν ἱμάτιον) καὶ μὲ στάσιν χειρῶν, πιθανῶς δὲ καὶ ποδῶν, ἐντελῶς ὁμοίαν· δὲν γνωρίζω ἂν διὰ τῶν ὑψωμένων χειρῶν αἱ μορφαὶ τοῦ τρίποδος ἐκράτουν κάτι ἢ ἔψαυον π. χ. ἁπλῶς τὸν λέβητα τοῦ τρίποδος. Ὀλίγον παρακάτω ἀπὸ τὴν ζώνην αἱ μορφαὶ διακόπτονται καθ' ὕψος καὶ ὑπὸ δακτυλίου μιμουμένου τὸ

[1] Γενικῶς φαίνεται ὅτι τὰ ἀρχαΐζοντα ἔργα ποτὲ δὲν ἔχασαν τὴν ἐπαφὴν μὲ τὰς ἑρμαϊκὰς στήλας· νομίζω π. χ. ὅτι ἡ παρὰ Bulle, Archais. griech. Rundpl. Πίν. 5, 35 Ἀθηνᾶ ἐκ Poitiers δὲν νοεῖται ἄνευ Ἑρμῶν ὅπως ὁ παρὰ **Klein**, Rokoko σελ. 22 εἰκ. 2 καὶ ἑπομένως εὑρίσκω δυσκόλως παραδεκτὴν τὴν ὑπὸ τοῦ Bulle χρονολόγησιν τοῦ προτύπου τῆς Ἀθηνᾶς ταύτης (περὶ τὸ 450 π. Χ.). [Ἀκόμη περισσότερον ἀδύνατος μοῦ φαίνεται ἡ τοποθέτησις τοῦ ἀποκρουστικοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Βατικανοῦ Bulle αὐτ. Πίν. 6, 45 εἰς τὰ μέσα ἐπίσης τοῦ 5ου αἰῶνος].

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

μετάλλινον τοῦτο μέλος τοῦ τρίποδος· ἡ ἐντύπωσις ὅμως ἐκ τοῦ ζυγοῦ τούτου εἶναι ἀνυπόφορος [1]. Ἡ τεχνοτροπία τοῦ ἔργου εἶναι ἐπίσης ἀρχαΐζουσα καὶ ἀνήκει εἰς ὑστέρους ἑλληνιστικοὺς χρόνους.

4. Πτερωτὴ Ἀθηνᾶ Νίκη (Minerva Victrix) τῆς Ὀστίας: **L. Savignion**; ἐν Ausonia 1910 σελ. 83 κἑ. πίν. IV (ἀπεικονίσεις βλ. προχείρως καὶ παρὰ **E. Strong**, Scultura Romana I πίν. XXII. **Picard** Scul. ant. εἰκ. 178 καὶ σελ. 451). Πρὸ παραστάδος ἡ Ἀθηνᾶ, πατοῦσα διὰ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς καὶ μὲ τὴν δεξιὰν χεῖρα κατεβασμένην παρὰ τὴν ἀσπίδα, ἀνασύρει τὸν ἀριστερὸν πόδα καὶ ἐκράτει διὰ τῆς ἀνυψωμένης ἀριστερᾶς, ἡ ὁποία λείπει σήμερον, στέφανον· ἀπετέλει δὲ μετ᾽ ἄλλης ἀντιστοίχου μορφῆς τὰς παραστάδας πύλης ἢ τόξου· ἔτσι τὴν συμπληρώνει ὁ Savignioni, ὁ ὁποῖος τὴν τοποθετεῖ εἰς τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ 1ου ἢ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 2ου αἰῶνος μ. Χ. καὶ νομίζει ὅτι ὁ Ρωμαῖος γλύπτης προσήρμοσε ἁπλῶς εἰς τὸν σκοπόν του ἔργον τοῦ 4ου αἰῶνος π. Χ. καὶ μάλιστα, κατὰ σύμπτωσιν, τὴν ἐν τῷ Ἰσμηνίῳ τῶν Θηβῶν εὑρισκομένην Ἀθηνᾶν τοῦ Σκόπα (*Παυσ.* IX, 10, 22)· πάντως ἡ τελευταία αὐτὴ συσχέτισις εἶναι ἀβεβαία καὶ δὲν δύναται νἀποτελέσῃ ἀσφαλῆ βάσιν περαιτέρω συλλογισμῶν. Ἡ Ἀθηνᾶ τῆς Ὀστίας, ἐζωσμένη ὑψηλὰ καὶ αὐτή, ἐνθυμίζει τὴν ἰδικήν

Εἰκὼν 2.

[1] Ἐκπλήσσει ὅθεν ἡ ἐρώτησις τοῦ Preuner, μήπως ἄρα τὸ ἴδιον συνέβαινε καὶ εἰς τὰς Θυάδας τοῦ γνωστοῦ κίονος τῶν Δελφῶν, τῶν ὁποίων μακρινὴ μόνον καὶ κακὴ ἀπήχησις εἶναι ὁ τρίπους τῆς Τρῳάδος. Αἱ γνῶμαι περὶ τῆς χρονολογίας τοῦ Δελφικοῦ συμπλέγματος ἀποκλίνουν βέβαια· εἴτε ὅμως πρόκειται περὶ ἔργου τῶν χρόνων τοῦ Πραξιτέλους (Poulsen) εἴτε περὶ ἑλληνιστικοῦ τοῦ 3ου αἰῶνος (Bulle), κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην οἱ καλλιτέχναι δὲν ἠνείχοντο κἂν τὰ φανερὰ στηρίγματα ἐπὶ ἀγαλμάτων (Blümel, Griech. Bildhauerarbeit 41), πολὺ ὀλιγώτερον ἑπομένως τοιούτους ἀποκρουστικοὺς ζυγοὺς περὶ μορφὰς πραγματικῶς αἰθερίας.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

μας καὶ διὰ τῆς δυνατῆς μεσαίας πολλαπλῆς καθέτου πτυχῆς της καὶ διὰ τῆς ὑπὲρ ταύτην ρυθμίσεως τοῦ ἀποπτύγματος τοῦ χιτῶνος.

Τὰ παράλληλα μνημεῖα θὰ ἠμποροῦσαν ἀσφαλῶς νὰ πολλαπλασιασθοῦν [1]. Εἶναι ὅμως καὶ αὐτὰ ποὺ ἐμνημονεύθησαν ἀρκετὰ διὰ νὰ δείξουν εἰς ποῖον κύκλον πρέπει νὰ τοποθετηθῇ καὶ τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Σκιματαριοῦ. Πρόκειται περὶ τεκτονικῆς διακοσμητικῆς μορφῆς ἡ ὁποία εἶναι ἀδιανόητος μόνη της καὶ πρέπει ἑπομένως νὰ εἶχεν ὡς συμπλήρωμα ἄλλην ἀντίστοιχον μορφὴν ὁμοίας ἀλλ' ἀντιστρόφου στάσεως (πρβλ. τὰ ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθ. ***2, 3*** καὶ ***4*** μνημεῖα). Ὁ ἀκριβέστερος καθορισμὸς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς λειτουργίας ποὺ ἐξετέλει δυσκολεύεται ἐκ τῆς ὄχι πολὺ καλῆς διατηρήσεως τοῦ ἀναγλύφου. Ἡ πλὰξ ὀπίσω δὲν εἶναι ἐπίπεδος πανταχοῦ, ἀλλὰ παρουσιάζει τὴν ἑξῆς ὄψιν: κάτω ἔχει μικρὰν αὐλακωτὴν κοιλότητα τομῆς τοιαύτης περίπου: ∩· ἔπειτα, εἰς τὸ ὕψος τῆς δευτέρας βαθμίδος ὑπάρχει τμῆμα συμπαγὲς ὕψος0. 29 μ. φέρον ὀπὴν βάθους 0.08, προφανῶς δι' ἔνθεσιν συνδέσμου μετὰ τῆς ἐπιφανείας πρὸ τῆς ὁποίας ἵστατο τὸ ἀνάγλυφον· ἔπειτα ἀκολουθεῖ πάλιν αὐλακωτὴ κοιλότης ὁμοία μὲ τὴν πρώτην φθάνουσα μέχρι τοῦ ὕψους τῶν ὤμων τῆς μορφῆς, ὅπου διακόπτεται ἐκ νέου ὑπὸ τμήματος συμπαγοῦς, τοῦ ὁποίου ὅμως μόνον ἡ ἀρχὴ σώζεται. Νομίζω λοιπὸν ὅτι ἐκόσμει τὴν παραστάδα πύλης μεθ' ἧς στερεῶς ἐδένετο διὰ τῆς ἀμοιβαίας ἀλληλοεισδύσεως (ἡ παραστὰς εἰσεχώρει εἰς τὰς αὐλακωτὰς κοιλότητας τῆς πλακὸς τοῦ ἀναγλύφου, ἡ τελευταία αὕτη πάλιν εἰς τὴν παραστάδα διὰ τῶν συμπαγῶν της τμημάτων καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς συνδέσμων). Ἐπειδὴ ὅμως ἡ μορφὴ τοῦ Σκιματαριοῦ εἶναι μόλις φυσικοῦ μεγέθους, πιστεύω ὅτι, ὅπως καὶ αἱ ἰσοϋψεῖς περίπου «Καρυάτιδες» τοῦ Lecce (ἀνωτέρω ἀριθ. ***2***), τὸ ἀνάγλυφόν μας μετὰ τοῦ παρίσου του ἐκόσμει πιθανῶς τὴν εἴσοδον ἐπιτυμβίου τινος μνημείου· οὕτω δὲ θὰ ἐξηγεῖτο καλύτερον καὶ ἡ ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν ἀνύψωσις τοῦ ἱματίου τῶν μορφῶν [2].

Ὡς πρὸς τὴν ἐποχὴν τοῦ ἔργου ἡ ἐντύπωσις πρὸ τοῦ πρωτοτύπου εἶναι ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ρωμαϊκῆς ἐργασίας, εἰς τὴν ὁποίαν συνήθως διακρίνεται τάσις ἀψόγου, ἐπιπέδου καὶ λείας ἐκτελέσεως ἀλλὰ καὶ ἱκανὴ ψυχρότης· τουναντίον εἰς τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Σκιματαριοῦ ἀναγνωρίζει κανεὶς πλὴν τῆς αἰσθήσεως τοῦ βάθους καὶ μίαν δροσερὰν ἀφροντισίαν ἐργασίας· τὸ πρότυπόν του ὁ τεχνίτης

---

[1] Ἀναφέρω π. χ. ἀκόμη τὸ ἐκ Πουτεόλων ἀνάγλυφον τῆς Νεαπόλεως ἀριθ. 6715 (A. Ruesch, Guida ἀριθ. 149. Reinach Rép. d. Rel. III 86, 6,). Ἀκόμη περισσότερον ἀπέχουν καὶ τεχνοτροπικῶς καὶ χρονολογικῶς οἱ Φρύγες τῆς Κορίνθου, Amer. Jour. Arch. 1902 σελ. 7 κέ .πίν. I-IV, καὶ τὰ ἐν Λούβρῳ ἀνάγλυφα τῶν Incantadas τῆς Θεσσαλονίκης, Reinach Rép. d. Rel. I 395.

[2] Ἐκ Τανάγρας ἀκριβῶς (ὁπόθεν κατὰ μεγίστην πιθανότητα προέρχεται καὶ τὸ ἀνάγλυφον ποὺ πραγματευόμεθα) ὑπάρχει καὶ μνημειώδης πωρίνη θύρα ἐπιτυμβίου μνημείου (Altmann, Röm. Galbaltäre σελ. 14 εἰκ. 8· ἀπόκειται εἰς τὴν αὐτόθι συλλογὴν) τοῦ γνωστοῦ τύπου τοῦ Δελφικοῦ Λογαριοῦ καὶ ὁμοία μὲ τὴν ἐν Καλυδῶνι τελευταίως εὑρεθεῖσαν (Poulsen - Rhomaios, I Bericht über d. Ausgrab. i. Kalydon εἰκ. 120).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

τὸ ἀντιγράφει ὄχι μὲ βασανιστικὴν προσκόλλησιν εἰς αὐτό· γενικῶς ὅμως δὲν πρόκειται περὶ ἐξέχοντος ἔργου. Μὴ ἀποτολμῶν ἀκριβέστερον προσδιορισμὸν κλίνω ὁπωσδήποτε νὰ τὸ τοποθετήσω εἰς ἑλληνιστικοὺς χρόνους, ὅπου καὶ αἱ ἀναλογίαι τῶν μορφῶν φέρουν. Εἰς τὸ ζώσιμον π. χ. καταφαίνεται ὅτι ἡ νέα ἀντίληψις περὶ τῶν ἀναλογιῶν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, καθ' ἣν ἡ κυρία αὐτοῦ τομὴ μετατίθεται ἀπὸ τῆς ὀσφύος (5ος αἰὼν) εἰς τὸ ὕψος τοῦ στήθους (ἤδη α΄ ἥμισυ 4ου αἰῶνος) καὶ σύμφωνα μὲ τὴν ὁποίαν καὶ τὸ φόρεμα τῶν γυναικῶν ζώνεται πλέον ὑψηλὰ παρὰ τὸ στῆθος (ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 4ου αἰῶνος)[1] — ἡ ἀντίληψις αὐτὴ ἐν τῇ περιπτώσει μας ἔχει φθάσει εἰς τὴν ἀκροτάτην της συνέπειαν. Ἴσως μάλιστα εἶναι χρήσιμον νὰ σημειωθοῦν ἐδῶ καὶ μερικοὶ ἀριθμοί, οἱ ὁποῖοι ὁμιλοῦν εὔγλωττα διὰ τὸ γοῦστο τῆς ἐποχῆς: τὸ ὕψος τῶν δύο βαθμίδων ὁμοῦ εἶναι 0.22 μ., τοῦτο δὲ ἀποτελεῖ προφανῶς τὸ βασικὸν μέτρον διὰ τὰς λοιπὰς ἀναλογίας· διότι τὸ ὕψος ἀπὸ τῶν βαθμίδων μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀποπτύγματος, παρὰ τὸν μυχὸν αὐτοῦ, εἶναι 0.66 (= 0.22 × 3)· ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου μέχρι τοῦ κόμβου τῆς ζώνης ὕψος 0.33 (= 0.22 × 1 $^1/_2$ ἢ 0.66 : 2 = 0.33)· ἀπὸ τούτου τέλος μέχρι τοῦ ὕψους τῶν ὤμων ὕψος 0.22 πάλιν. Ὥστε ἀπέναντι ἄνω κορμοῦ ὕψους 0.22 ἔχομεν κάτω κορμὸν συνολικοῦ ὕψους 0.99, ἤτοι 4 $^1/_2$ φορὰς μεγαλύτερον τοῦ ἄνω.

Ἡ τεχνοτροπία τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Σκιματαριοῦ εἶναι ***ἀρχαΐζουσα,*** ἤτοι (σύμφωνα μὲ τὴν ὑπὸ **Bulle**, Archais. Griech. Rundplastik σελ. 1 διαφοροποίησιν τῶν ὅρων «ἀρχαΐζων» καὶ «ἀρχαϊστικὸς») «ἀρχαϊκαὶ ἀντιλήψεις συνθέσεως καὶ ἀρχαϊκαὶ ἐπὶ μέρους μορφαὶ συνενώνονται κατ' ἐλευθέραν δημιουργίαν μὲ νεωτέρας ἀντιλήψεις καὶ μορφὰς εἰς νέαν ἑνότητα»[2]. Ἀπὸ ἀπόψεως συνθέσεως ὁ ἀρχαϊσμός της ἔγκειται εἰς τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον χρησιμοποιεῖ τὴν μεσαίαν πτυχὴν διὰ τὴν τεκτονικὴν συγκρότησιν τῆς μορφῆς (βλ. **Bulle** ἔ. ἀ. 18 κέ.): εἶναι ὁ κεντρικὸς ἄξων ποὺ δυναμώνει τὴν κάθετον ἀνάτασίν της καὶ σύμφωνα μὲ αὐτὸν ρυθμίζονται αἱ ἄλλαι λεπτομέρειαι: π. χ. τὸ κάτω περίγραμμα τοῦ ἀποπτύγματος «ζυγίζεται» ἐπ' αὐτοῦ, τὸ μακρουλὸν τρίγωνον ποὺ σχηματίζουν τὰ κρεμάμενα ἄκρα τῆς ζώνης ἐπαναλαμβάνει καὶ συνεχίζει τὴν κίνησιν αὐτοῦ, πλαισιοῦται δὲ τὸ σύνολον διὰ τῶν καθέτων πλευρικῶν πτυχῶν. Ὡς πρὸς τὰ ἐπὶ μέρους ὅμως ἀρχαϊκὰ στοιχεῖα, ταῦτα παρουσιάζονται εἰς τὸ ἀνάγλυφόν μας ἐκφυ-

---

[1] Περὶ τούτου ἐκτενῶς **Rodenwaldt** ἐν Röm. Mitt 1919 σελ. 68 κέ. (zu den Niobiden).

[2] Εἰς τὰ ***ἀρχαϊστικὰ*** ἔργα, ἀφ' ἑτέρου, «ἀναμιγνύονται ἀρχαϊκὰ στοιχεῖα μεταξὺ των κατὰ νέον τρόπον καὶ ἐξελίσσονται περαιτέρω, οὕτως ὥστε ἡ συνολικὴ εἰκὼν μένει μὲν κατ' οὐσίαν ἀρχαϊκή, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ σύνολον καὶ εἰς τὰς λεπτομερείας προδίδει νεωτέραν αἴσθησιν». Ἡ διαφοροποίησις αὐτὴ τῶν ὅρων κατεκρίθη ὑπὸ τοῦ **Schmidt** (ἔ. ἀ. σ. 55 σημ. 2), δικαίως, διότι ὑπάρχουν πλεῖσται μεταβατικαὶ μορφαὶ μεταξὺ τῶν δύο τρόπων· γίνεται ἐν τούτοις χρῆσις της ἐδῶ μόνον διὰ λόγους εὐκολίας.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

λισμένα σχεδόν· λείψανον ἴσως λησμονηθείσης χελιδονοουρᾶς εἶναι ὁ μυχὸς ποὺ σχηματίζει εἰς τὸ μέσον τὸ ἀπόπτυγμα ὑπεράνω τῆς κεντρικῆς πτυχῆς — χαρακτηριστικὸν ὁ ἐκφυλισμὸς οὗτος τοῦ ἀρχαϊσμοῦ ὑστέρων χρόνων (πρβλ. ἀνάγλ. Ἐθν. Μουσ. ἀριθ. 1966: Ἀρχ. Ἐφημ. 1903, 40· **Schmidt** ἔ. ἀ. 37).

Τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Σκιματαριοῦ ἑπομένως ἀντιγράφει βεβαίως ἄλλο πρότυπον. Ἂν τὸ μέτριον ἀντίγραφόν μας εἶναι ἀρκετὰ πιστόν, θὰ ἔκλινα νὰ χρονολογήσω τὸ πρότυπον τοῦτο εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου ἢ εἰς τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰῶνος τὸ ἐνωρίτερον, στηριζόμενος εἰς τὴν παρατήρησιν τοῦ Rodenwaldt (ἐν τῇ ἀνωτέρω μνημονευθείσῃ μελέτῃ του σελ. 71) περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ ἐπιμήκους σχηματισμοῦ τοῦ ἀποπτύγματος ὡς φυσικῆς συνεπείας τοῦ ὑψηλοῦ ζωσίματος τῶν γυναικῶν καὶ εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ περίγραμμα τῆς μορφῆς μας εὑρύνεται ἐκδήλως ἐφ' ὅσον κατέρχεται ἀπὸ τῶν στενῶν ὤμων πρὸς τὰ κάτω σύμφωνα μὲ τὸ ἑλληνιστικὸν αἴσθημα (**Schmidt** ἔ. ἀ. 37). Ἀλλὰ καὶ τοῦτο τὸ ὑποτιθέμενον πρότυπον, ἡ τεκτονικὴ αὐτὴ διακοσμητικὴ ἀρχαΐζουσα μορφή, ἔχει, πιστεύω, παλαιοτέραν πηγήν. Νομίζω δηλαδὴ ὅτι αἱ μορφαὶ αὐταί, μαζὶ μὲ ἄλλα παράλληλα μνημεῖα (ἐκ τῶν ὁποίων μερικὰ εἴδομεν ἀνωτέρω, ἄλλα δὲ ἀναφέρει ἡ **A. v. Netoliczka** ἐν Österr. Jahresh. 1914 σελ. 131), ἀνάγονται κατὰ τελευταῖον λόγον εἰς τὰ ἀρχαΐζοντα Ἑκαταῖα — τουλάχιστον εἰς τὸν νεώτερον τύπον των μὲ τὸ ὑψηλὸν ζώσιμον — τὰ ὁποῖα δείχνουν τὴν αὐτὴν «τεκτονικὴν ἁλυγισίαν καὶ δέσμευσιν» (βλ. περὶ αὐτῶν τελευταῖον **E. Schmidt** ἔ. ἀ. 47 κέ.). Ἀλλὰ γενικῶς εἰς τὸ ζήτημα τοῦ οἰκογενειακοῦ δένδρου τῶν Ἑκαταίων, ὅπως καὶ εἰς τὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ τεκτονικοῦ ἀρχαϊσμοῦ, οἱ ἱστορικοὶ τῆς ἀρχαίας τέχνης δὲν ἔχουν ἀκόμη ὁμοφωνήσει.

Β΄

Ὁ ἐν ***πίν. 2*** δημοσιευόμενος κρατὴρ εὑρέθη εἰς τὴν ὁδὸν Βεΐκου παρὰ τὴν συνοικίαν Μακρυγιάννη καὶ κατετέθη εἰς τὸ Ἐθν. Μουσεῖον ὑπ' ἀριθ. 3625.

Δὲν σώζεται ὁλόκληρος ὁ κρατήρ· λείπει τὸ κάτωθεν τοῦ καλυκοειδοῦς τμήματός του μέρος, δηλαδὴ ὁ ποὺς καὶ τὸ περίβλημα ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐπεκάθητο τὸ ἀνώτερον τμῆμα ὡσὰν βελανίδι (πρβλ. **Hauser**, Neuattische Reliefs σελ. 113 κέ.). Ἐκ τοῦ περιβλήματος τούτου ἐξεφύοντο καὶ αἱ λαβαὶ τοῦ κρατῆρος, μὴ συνδεόμεναι μετὰ τοῦ κάλυκος ἐπὶ τοῦ ὁποίου δὲν ἄφησαν κανὲν ἴχνος. Ἡ ἐσωτερική του ἐπιφάνεια εἶναι ἁδρῶς μόνον εἰργασμένη, τὰ δὲ χείλη του πολλαχῶς ἀποκεκρουμένα. Αἱ βλάβαι ἐπεγένοντο ἴσως κατὰ τὴν δευτέραν χρῆσιν τοῦ κρατῆρος: διότι νομίζω ὅτι ἀργότερον ὁ κρατὴρ ἐχρησιμοποιήθη ὡς «προστομιαῖον» φρέατος, τῶν ὁποίων ἄλλως τὸ συνηθισμένον σχῆμα εἶναι διαφορετικὸν (ἢ εἶναι καθολοκληρίαν κυλινδρικὸν ἢ στενεύει πρὸς τὰ ἄνω)· τότε πιθανῶς ἐσκαλίσθησαν καὶ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

αἱ ἐντομαὶ αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν ἀνὰ δύο — ἀνωτέρα καὶ κατωτέρα — συμμετρικῶς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἑκατέρας τῶν ἀντιτιθεμένων παρειῶν τοῦ ἀγγείου (βάθους 0.015 μ., πρὸς στερέωσιν ἴσως «ἀνέμης» τινος), καθὼς καὶ δύο ἄλλαι ἐξωτερικαὶ καὶ συμμετρικαὶ ἐπίσης, κατὰ τὴν σύμφυσιν αὗται τοῦ κάλυκος πρὸς τὸ περίβλημα, φέρουσαι ἴχνη μολυβδοχοήσεως καὶ ποιηθεῖσαι διὰ τὴν στερέωσιν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Τὸ σημερινὸν ὕψος τοῦ κρατῆρος εἶναι 0.76 μ., ἡ ἄνω διάμετρός του (ἐσωτερικῶς) 0.71 μ. καὶ τὸ πάχος τῶν χειλέων 0.17 μ. περίπου. Τὸ μάρμαρον εἶναι πεντελικόν.

Εἰκὼν 3.

Τὸ σχῆμα τοῦ κρατῆρος εἶναι κωδωνοειδές, ἐκεῖνο δηλαδὴ τὸ ὁποῖον ἰδιαιτέρως ἀγαποῦν οἱ νεοαττικοὶ τεχνῖται τῶν ὑστέρων ἑλληνιστικῶν καὶ πρώτων ρωμαϊκῶν χρόνων (πρβλ. Jour. of Hell. Stud. 1925, 20, καὶ τὰ ἐκεῖ μνημονευόμενα παραδείγματα)[1]. Μὲ τὴν χρονολογίαν αὐτὴν συμβιβάζεται καὶ τὸ στὺλ τοῦ κοσμήματος[2], τὸ ὁποῖον περιθέει ἐξωτερικῶς τὰ χείλη τοῦ κρατῆρος: ἡ κληματὶς αὐτὴ ἔχει ἐπιπεδικότητα καὶ γραμμικὴν ἀκρίβειαν προκαλούσας τὴν ἐντύπωσιν τορευτικῶν ἔργων (χαρακτηριστικὸν καὶ τοῦτο τῶν νεοαττικῶν, βλ. **Hauser**, ἔ. ἀ. 171 κἑ.), χρονολογικῶς δὲ ἀνήκει εἰς τοὺς ὀλίγον πρὸ τῆς Ara Pacis χρόνους. Διδακτικὸν συγκριτικὸν ὑλικόν, καὶ διὰ τὰς ὁμοιότητας καὶ διὰ τὰς ἀνομοιότητας, παρέχουν οἱ πίνακες τοῦ τριτόμου ἔργου τοῦ **Gusman**, L'art décoratif de Rome (π. χ. I pl. 17, 55 II 63 κλπ.). Περισσότερον ὁμοίαν ὅμως εὑρίσκω τὴν διακόσμησιν τεμαχίου κρατῆρος τῆς συλλογῆς Barracco ἀπεικονιζομένου ἐν Arch. Jahrb.

---

[1] Συνεχίζοντες ἴσως ἢ ἐπαναλαμβάνοντες σχήματα παλαιοτέρων καλυκοειδῶν κρατήρων τοῦ 4ου αἰῶνος, ὅπως οἱ βοιωτικοὶ καὶ οἱ τῆς κάτω Ἰταλίας;

[2] Εὐχαριστῶ θερμῶς τὸν κ. H. Möbius καὶ τὸν κ. C. Weickert διὰ πολλὰς σχετικὰς πληροφορίας.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

1917 σελ. 22 εἰκ. 2. Ἐδῶ ἀνήκει ἴσως καὶ ὁ περίφημος κρατὴρ Medici (Öster. Jahr. 1913 σελ. 36 εἰκ. 19-20, F. Hauser: «α΄ αἰ. π. Χ.»)[1].

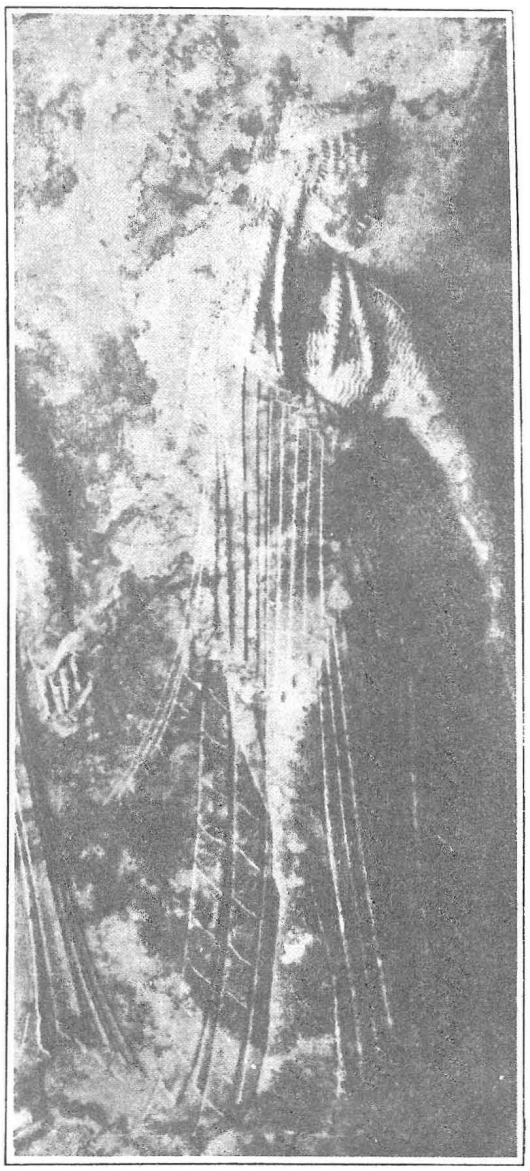

Εἰκὼν 4.

Ἀλλὰ τὴν προσοχήν μας ἀξιώνει βεβαίως ὁλόκληρον ἡ λοιπή, λιτὴ καὶ πλήρης γοητείας, διακόσμησις τῶν παρειῶν τοῦ κρατῆρος. Ἐπὶ ἐπιφανείας, ἡ ὁποία δὲν ἔχει ἐντελῶς λειανθῆ ἀλλὰ φέρει ἀκόμη πολλὰ ἴχνη λίμας, καὶ εἰς τὸ μέρος τὸ ὁποῖον ἀπετέλει προφανῶς τὴν κυρίαν ὄψιν τοῦ κρατῆρος, παριστάνονται τρεῖς νεαραὶ κόραι εἰς συγκεκρατημένην ἀλλ' ἔκδηλον χορευτικὴν κίνησιν, μὲ ἀρχαϊστικὴν τεχνοτροπίαν. Τὸ ταπεινὸν ἀναγλυφικὸν ἔξαρμα εἶναι 0.01-0.012 μ. Ἡ πρώτη ἐξ ἀριστερῶν ***εἰκ. 3*** φορεῖ ἐσωτερικῶς χιτῶνα ἀχειρίδωτον, ἐξαιρόμενον διὰ λεπτοτέρων πτυχῶν μεταξὺ τῶν ποδῶν, καὶ ἐπ' αὐτοῦ πέπλον μετ' ἀποπτύγματος ἐζωσμένον ἐξωτερικῶς ὄχι πολὺ ὑψηλὰ περὶ τὴν ὀσφύν· κρατεῖ ἄνθος εἰς τὴν δεξιὰν καὶ δὴ διὰ τοῦ ἀντίχειρος καὶ τοῦ δείκτου, ἐνῶ τὰ ἄλλα δάκτυλα εἶναι τεταμένα πρὸς τὰ ἔξω καὶ ἄνω κατὰ τὸν γνωστὸν ἀρχαϊστικὸν συμβατικὸν τρόπον. Ἀκολουθεῖ χειροκρατουμένη ἡ δευτέρα ***εἰκ. 4,*** φέρουσα καὶ αὐτὴ ἐσωτερικῶς χιτῶνα ψευδοχειρίδωτον καὶ ἐπὶ τούτου πέπλον πάλιν σχηματίζοντα ἀπόπτυγμα, τὸ ὁποῖον ὅμως ἐδῶ κρέμαται λοξῶς ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ ὤμου πρὸς τὴν ἀριστερὰν μασχάλην καὶ σχηματίζει ἐπὶ τοῦ στήθους μὲν πολλὰς πτυχὰς ζικ-ζάκ, περὶ τὴν μέσην δὲ τοῦ σώματος καταλήγει εἰς δυνατὰς χελιδονοουρὰς· σημειώνομεν ἐδῶ ἁπλῶς τὴν συνεστραμμένην κίνησίν της, εἰς τὴν ὁποίαν ἀξίζει νὰ ἐπανέλθωμεν

[1] **Χαρακτηριστικὴ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἀπόστασις ἡ ὁποία χωρίζει τὸ κόσμημα τοῦ κρατῆρος μας ἀπὸ τὸ ὅμοιον ἀντικειμενικῶς τῆς «σαρκοφάγου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου»: Hamdy Bey-Reinach,** Nécrop. roy. à Sidon, pl. XX 5, 3.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

κατωτέρω λεπτομερέστερον. Ἡ τρίτη τέλος εἰκ. 5 κλείει τὴν σύνθεσιν ἐνδεδυμένη κατὰ τρόπον ὅμοιον πρὸς τὴν δευτέραν (μόνον ὅτι εἰς αὐτὴν τὸ ἀπόπτυγμα σχηματίζει ἐπὶ τοῦ στήθους λοξὰς παραλλήλους πτυχὰς) καὶ ἀνασύρουσα διὰ τῆς ἀριστερᾶς τὸν πέπλον — κατὰ τρόπον ἀντίστοιχον πρὸς ἐκεῖνον μὲ τὸν ὁποῖον κρατεῖ ἡ πρώτη τὸ ἄνθος, ἤτοι διὰ τοῦ ἀντίχειρος πάλιν καὶ τοῦ δείκτου, ἐνῶ τὰ ἄλλα δάκτυλα εἶναι τεταμένα πρὸς τὰ ἔξω καὶ κάτω. Ὅλαι ἔχουν τὴν αὐτὴν κόμμωσιν καὶ φοροῦν διάδημα· ἐπίσης ἡ κίνησις τῶν ποδῶν των εἶναι ὁμοία: ὁ προβεβλημένος ποὺς ἀνασηκώνεται ὀλιγώτερον παρὰ ὁ ἄλλος.

Εἰκὼν 5.

Ὡς πρὸς τὸ θέμα: ἀπὸ παλαιοῦ ἤδη χρόνου, ἀπὸ τῆς ἀρχαϊκῆς τουλάχιστον ἐποχῆς, ἡ ἑλληνικὴ τέχνη ἐδημιούργησε πολλὰς τοιαύτας θεϊκὰς «τριάδας» ἢ καὶ μεγαλύτερα παρατακτικὰ συμπλέγματα, χρησιμοποιούμενα ἑκάστοτε μὲ διάφορον ἔννοιαν (Ἑρμῆς-Νύμφαι, Πὰν-Νύμφαι, Διόνυσος-Ὧραι, Χάριτες κλπ.), μὲ μικρὰς παραλλαγὰς τοῦ τύπου. Εἰς τὸν κρατῆρα μας νομίζω ὅτι ἔχομεν τὰς «λιπαροκρηδέμνους» Χάριτας, τὸ «χρύσεον Χαρίτων πλέγμα ἰοστεφάνων»[1], ἀποβλέπων εἰς τὸν ἀριθμόν των, εἰς τὸ κλειστὸν σύνολόν των καὶ εἰς ἀναλόγους παραστάσεις (πρβλ. π. χ. κατωτέρω ***εἰκ. 8***).

Ἀλλ' εἶναι ὁ τύπος οὗτος τῶν Χαρίτων — τὸν ὁποῖον καὶ ὁ νεοαττικὸς τεχνίτης ἀντιγράφει, ὅπως θὰ φανῇ κατωτέρω, ἐκ προτύπου τοῦ 4ου αἰῶνος π. Χ. (τῆς περιόδου ταύτης τὰ ἔργα τὰ ἀγαποῦν ἰδιαιτέρως οἱ νεοαττικοὶ) — εἶναι ὁ τύπος οὗτος πρωτότυπον δημιούργημα ἢ ἐμπνέεται ἀπὸ ἄλλου; ἐλπίζω νὰ ἀποδείξω ὅτι τὸ τελευταῖον συμβαίνει.

---

[1] Βλ. σχετικὰ εἰς Daremberg - Saglio λ. Gratiae.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Εἶναι πολὺ γνωστὸν τὸ ἀριστούργημα τῆς ἀρχαϊστικῆς τέχνης τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰῶνος (390-370 π. Χ., κατὰ τὴν πειστικὴν χρονολόγησιν τοῦ **E. Schmidt**), ἡ «βάσις τῶν τεσσάρων θεῶν» τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως (**Dickins**, Catalogue I σελ. 141 ἀριθ. 610)· ἰδιαιτέρως ἡ Ἀθηνᾶ τῆς βάσεως, θαῦμα ἐντατικῆς συγκεντρώσεως τοῦ ρυθμοῦ τῶν μελῶν καὶ σοφῆς ἀλλὰ λεπταισθήτου διακοσμητικῆς ἀντιλήψεως, ὄχι μόνον ἐπεβλήθη ἀμέσως εἰς τὸ σύγχρονόν της περιβάλλον — ἀπόδειξις ἡ Ἥβη τοῦ ἀναγλύφου τῆς Ἐπιδαύρου — ἀλλὰ καὶ ὑπῆρξεν ἡ πηγὴ πλήθους συνεχοῦς παραλλαγῶν, καλῶν ἢ καὶ ἀδυνάτων, τῶν ὑστερωτέρων περιόδων τῆς τέχνης. Τὸ ζήτημα, μετὰ τὴν **A. v. Netoliczka** (Öster. Jahr. 1914, 121 κέ.), ἐπραγματεύθη ἐξαίρετα ὁ **Eduard Schmidt** εἰς τὸ θεμελιῶδες ἔργον του Archaistische Kunst in Griechenland u. Rom, 1922 (σελ. 18-30). Τῆς Ἀθηνᾶς ταύτης, ***εἰκ. 6,*** ἀπηχήσεις πισταὶ ἢ μεταπλάσεις ἐλαφραὶ εἶναι αἱ μορφαὶ τοῦ κρατῆρος μας καὶ δὴ αἱ δύο τελευταῖαι.

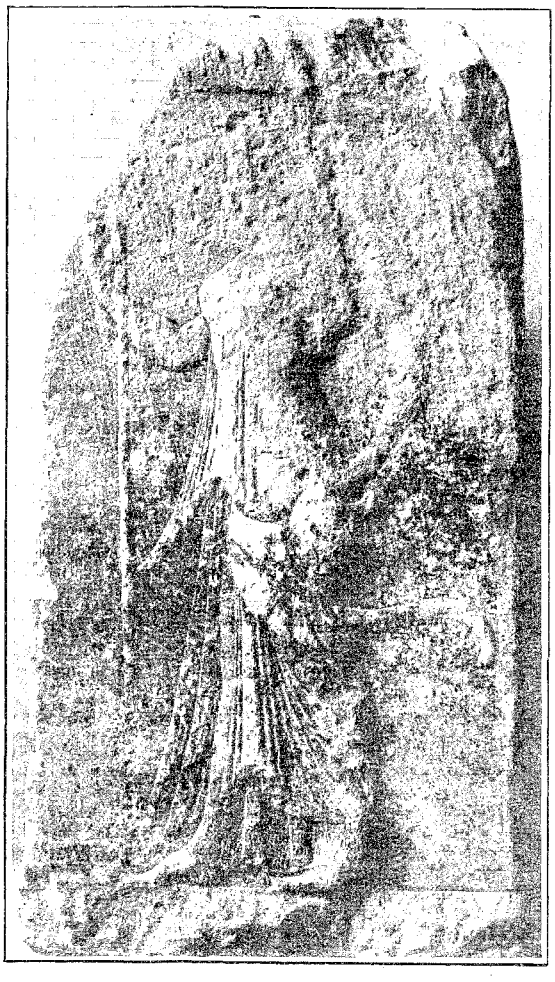

Εἰκὼν 6.

Πράγματι πλὴν τῶν ἀπαραιτήτων μικρῶν μεταβολῶν, ὅπως εἶναι ἡ ἐγκατάλειψις τῆς αἰγίδος, τοῦ κράνους καὶ τοῦ δόρατος, αἱ διαφοραὶ ἀπὸ τῆς Ἀθηνᾶς δὲν εἶναι οὐσιώδεις. Ἐγκατελείφθη π. χ. εἰς τὴν τελευταίαν μορφὴν τοῦ συμπλέγματος ἡ πρὸ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς τῆς Ἀθηνᾶς ὑπάρχουσα κάθετος διπλῆ σειρὰ τῶν ζὶκ-ζὰκ πτυχῶν, διετηρήθη ὅμως εἰς τὴν μεσαίαν· εἰς τὴν Ἀθηνᾶν αἱ μεταξὺ τῶν ποδῶν πτυχαὶ τοῦ πέπλου συνεχίζονται καὶ κατωτέρω ἐπὶ τοῦ χιτῶνος δι' ἀναδιπλώσεώς του, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπίσης δὲν παρέλαβεν ὁ τεχνίτης τῶν Χαρίτων — τὸ ἴδιον πρᾶγμα ὅμως ἔκαμε καὶ ὁ τεχνίτης τῆς Ἥβης τῆς βάσεως τῆς Ἐπιδαύρου (**Schmidt** ἔ. ἀ. πίν. XVI, 2), ἡ ὁποία ἀσφαλῶς δὲν νοεῖται ἄνευ τῆς Ἀθηνᾶς· ἐπίσης, τὸ γεμᾶτον ἀπὸ ἔκφρασιν περίγραμμα τοῦ ὀπισθίου ποδὸς τῆς Ἀθηνᾶς καθὼς καὶ τὸ ἰσχυ-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ρὸν λύγισμα τοῦ ἀγκῶνος της ἐθυσιάσθησαν εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ ἀνασυρμοῦ τοῦ πέπλου ὑπὸ τῆς μορφῆς μας. Αἱ διαφοραὶ ὅμως αὐταί, ὅπως ἴσως καὶ ἄλλαι ἀνάλογοι, εἶναι σχετικῶς ἀσήμαντοι πρὸ τῶν χαρακτηριστικῶν ὁμοιοτήτων (διὰ τὰς κατωτέρω συγκρίσεις χρησιμοποιητέα, πλὴν τοῦ προτύπου τῆς Ἀκροπόλεως τὸ ὁποῖον εἶναι ἀπελπιστικῶς βεβλαμμένον, καὶ τὰ ἐν Ρώμῃ ἀντίγραφα τῆς Villa Albani, **Schmidt** ἔ. ἀ. πίν. VIII 2 καὶ IX 3, καὶ τοῦ Senatorenpalast, αὐτόθι πίν. VIII 3 — κατὰ τὸ ὑπόδειγμα αὐτοῦ τούτου τοῦ Schmidt). Αἱ πτυχαὶ καὶ τοῦ κάτω καὶ τοῦ ἄνω τμήματος τοῦ πέπλου εἶναι ὁμοιόταται (πρβλ. π. χ. τὰς μεταξὺ τῶν ποδῶν πτυχὰς καὶ τὴν περὶ τοὺς γλουτοὺς διπλῆν χελιδονοουράν). Αἱ ἐπὶ τοῦ στήθους, ἄνω, λοξαὶ παράλληλοι πτυχαὶ τοῦ ἀποπτύγματος διετηρήθησαν ἐπίσης ὅμοιαι (βλ. τὸ ἀντίγραφον Albani). Διετηρήθη ἐπίσης καταφανὴς ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος ἡ συρραφὴ τῶν δύο τεμαχίων τοῦ χιτῶνος καὶ ἡ παρυφὴ τῶν χειρίδων του, καθὼς καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον συμμαζεύεται ἡ χειρὶς κάτωθεν τῆς μασχάλης ὑπὸ τοῦ ἀποπτύγματος (βλ. τὸ αὐτὸ ἀντίγραφον καὶ πρβ. τὴν Τύχην τῆς γλυπτοθήκης τοῦ Μονάχου **Schmidt** ἔ. ἀ. πίν. IX 2 καὶ σελ. 20-21). Ἡ ἄκρα ρυθμικότης τοῦ περιγράμματος τοῦ προτύπου κατενοήθη καὶ αὐτή: ἡ χαρακτηριστικωτέρα λεπτομέρειά του, δηλ. τὸ περίγραμμα τῆς δεξιᾶς κνήμης τῆς Ἀθηνᾶς, τὸ ὁποῖον μακρὰν ἀπὸ κάθε μικρολόγον ρεαλισμὸν καὶ ἀπὸ κάθε ὑπερβολικὴν σχηματοποίησιν ἔχει κάτι ἀπὸ τὴν «ἐλαστικότητα τῆς λεπίδος σπαθιοῦ» (Schmidt), ἀπεδόθη ὅσον ἦτο δυνατὸν πιστά· ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ κόλπου, ὁ ὁποῖος σχηματίζεται ὄπισθεν ἐκ τῆς βαθείας ὀσφύος, καὶ τοῦ προσθίου πλαγίου περιγράμματος τοῦ στήθους ἐτηρήθη καὶ αὐτή· διὰ τὸν λόγον ἀκριβῶς τοῦτον τὸ στῆθος δὲν ἀπεδόθη κατ' ὀρθὴν προοπτικὴν ρεαλιστικῶς, ὅπως ἀπῄτει ἡ πλαγία ὄψις του, ἀλλὰ ἠκολούθησε πιστὰ τὴν ἔλλογον ἀρχαϊκότητα τοῦ προτύπου· ἐφυλάχθη ἀκόμη καὶ ἡ, σχετικὴ μὲ τὰ προηγούμενα, λεπτομέρεια ὅτι αἱ πλεξίδες ποὺ πίπτουν ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου δὲν ταράσσουν τὸ περίγραμμά του, ἀλλὰ ταυτίζονται μετ' αὐτοῦ, ὅπως ἀκριβῶς καὶ εἰς τὰ πιστότερα ἀντίγραφα τοῦ ἀρχικοῦ προτύπου.

Ἡ πρώτη ἐξ ἀριστερῶν Χάρις, μολονότι περισσότερον ἀπομακρυνομένη, ἀνήκει ὅμως καὶ αὕτη κατὰ τελευταῖον λόγον εἰς τὸ αὐτὸ βασικὸν πρότυπον· οὐσιαστικῶς δὲν διαφέρει π. χ. ἀπὸ τὴν Ἀθηνᾶν ἑτέρου ἀναγλύφου τῆς Villa Albani 981 (**Schmidt** ἔ. ἀ. πίν. XIII), ἡ δὲ ἀνάλογος μορφὴ τοῦ ἀναγλύφου τῆς συλλογῆς Barracco (**Schmidt** πίν. XVI 3) εἶναι περαιτέρω ἐξέλιξις τῆς ἰδικῆς μας, ὅπως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ὁπότε θὰ ὁμιλήσωμεν καὶ περὶ τοῦ ζωσίματός της (πρβλ. **Schmidt** ἔ. ἀ. σελ. 27 περὶ τῆς ὁμοίας μορφῆς τοῦ ἐν πίν. XII 1 ἀναγλύφου).

Ὅταν βλέπωμεν τοιαύτας ὁμοιότητας μεταξὺ τῆς προτύπου Ἀθηνᾶς τῆς βάσεως τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τῶν μορφῶν τοῦ κρατῆρος μας, φυσικὸν εἶναι νὰ περιμένωμεν ὅτι θὰ ἐπεκτείνωνται αὗται καὶ εἰς τὰς κεφαλάς· ἀφήσαμεν τὸ ζήτημα

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

τοῦτο τελευταῖον, διότι δεδομένης τῆς φθορᾶς τοῦ προτύπου κατὰ τὰ ἀπὸ τῆς ὀσφύος καὶ ἄνω μέρη τὸ πρᾶγμα ἔχει σπουδαιότητα μεγαλυτέραν. Ὁ Schmidt (σελ. 20) διὰ νὰ συμπληρώσῃ καὶ κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο τὴν ἐντύπωσιν τοῦ συνόλου τῆς Ἀθηνᾶς τῆς Ἀκροπόλεως χρησιμοποιεῖ κυρίως μὲν τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν ἀνάγλυφον τῆς Villa Albani 991 (πίν. VIII 2), ἐπικουρικῶς δὲ καὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ ἐν Μονάχῳ ἀρχαϊστικοῦ ἀγάλματος τῆς Τύχης (πίν. IX 2. **Furtwängler**, 100 Tafeln d. Glyptothek zu München, 10. **Bulle**, Archaist. Griech. Rundplastik πίν. 7, 50). Ἡ ἐπανάληψις τῶν καθολοκληρίαν ὀρθῶν συλλογισμῶν του εἶναι περιττή· καταδεικτέαι μόνον αἱ ὁμοιότητες τῶν κεφαλῶν τοῦ κρατῆρος μας καὶ τῶν ἐμμέσων ἐκείνων ἐκπροσώπων τῆς κεφαλῆς τοῦ προτύπου: τὸ αὐτὸ μακρουλὸν κρανίον καὶ ἡ αὐτὴ ἐπιτήδευσις ἀρχαϊκότητος διὰ λοξῆς τοποθετήσεως τῶν ὀφθαλμῶν[1] καὶ τοῦ στόματος καὶ ἀπομιμήσεως τοῦ «ἀρχαϊκοῦ μειδιάματος»· ἡ κόμμωσις εἶναι ἐπίσης ἡ ἰδία, τόσον ἡ τοῦ κρανίου ὅσον καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ μετώπου, ἡ ὁποία καταπίπτουσα πρὸ τοῦ ὠτὸς τὸ ὑπερπηδᾷ ἔπειτα καὶ τὸ ἀφήνει ἐλεύθερον καὶ ἡ ὁποία ζωντανεύεται διττῶς: διὰ τῶν πλαστικῶν κυματισμῶν τῆς ὅλης μάζης καὶ διὰ τῶν ἐγχαράκτων κυματιστῶν ἐπίσης ἐπὶ μέρους βοστρύχων (Schmidt). Ἐντελῶς ὅμοιαι εἶναι καὶ αἱ περιεστραμμέναι πλεξίδες τῶν ὤμων· ἀκόμη καὶ τὸ διάδημα ἐπανευρίσκεται εἰς τὴν Τύχην τοῦ Μονάχου. Οὐσιώδης διαφορὰ ὑπάρχει μία μόνον, ἡ ἑξῆς: εἰς τὰς κεφαλὰς τοῦ κρατῆρος ἡ ρὶς καὶ τὸ πηγούνι εἶναι περισσότερον μυτερὰ καὶ γενικῶς τὰ χαρακτηριστικὰ ἐδῶ εἶναι περισσότερον γωνιώδη — ἐνῶ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Ἀθηνᾶς Albani καὶ τῆς Τύχης τοῦ Μονάχου, ἄνκαι ὅμοια κατὰ βάσιν, εἶναι περισσότερον παχέα καὶ στρογγυλά, εἰς ἔκφρασιν δὲ περισσότερον γλυκερά, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν κάμνει ἱκανοποιητικὴν ἐντύπωσιν. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὅμως νομίζω ὅτι φρονιμώτερον εἶναι νὰ ἀποδοθῇ ἡ παραποίησις αὕτη εἰς τὸν ἀντιγραφέα καὶ νὰ προτιμηθῇ διὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ προτύπου τύπος κεφαλῆς περισσότερον ὅμοιος μὲ τὸν τῶν κεφαλῶν τοῦ κρατῆρος. Ἐνισχύεται δὲ ἴσως ἡ γνώμη αὕτη καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι μὲ τὸν τύπον αὐτὸν συμφωνοῦν ἄλλα τινα, κατώτερα ὅμως γενικῶς, ἀντίγραφα τῆς Ἀθηνᾶς τῆς Ἀκροπόλεως (π. χ. ἡ Ἀθηνᾶ τοῦ ἐν Δήλῳ ἀρχαϊστικοῦ ἀναγλύφου B.C.H. 1895 σελ. 478. **Schmidt** ἔ. ἀ. σελ. 23 σημ. 1)[2].

---

[1] Καὶ εἰς τὸ ἀνάγλυφον τοῦ κρατῆρος μας ὅπως καὶ εἰς τὸ ἀντίγραφον Albani τὸ ἄνω βλέφαρον δὲν ὑπερτέμνει τὸ κάτω (Schmidt σελ. 25).

[2] Ἐκφράζω ἐδῶ μετ' ἐπιφυλάξεων μίαν ὑπόθεσιν διὰ τὴν ἀρχαϊκὴν καταγωγὴν τοῦ τύπου τῶν κεφαλῶν τούτων. Τὰ ἀρχαϊκά των στοιχεῖα, ὅπως καὶ τὰ μὴ τοιαῦτα, ἀπαριθμεῖ ὁ Schmidt σελ. 20. Νομίζω ὅτι ἅπαντα (πλὴν τῆς μαλακότητος τῆς μάζης τῆς κόμης, στοιχείου τοῦ 4ου αἰῶνος) ἐπανευρίσκονται εἰς τὴν Ἀθηνᾶν τοῦ ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Ἀκροπόλεως (ἀριθ. 581) γνωστοῦ, πολὺ περιέργου, ἀναθηματικοῦ ἀναγλύφου τῆς Ἀθηνᾶς ὡς θεᾶς τοῦ τοκετοῦ (Ἀρχ. Ἐφημ. 1886 πίν. 9. Dickins, Catalogue κλπ. σελ. 18 κέ. Pfuhl ἐν A. M. 1923 σελ. 132 κέ. K. Lehmann-Hartleben ἐν Archiv f. Relig. 1926 σελ. 19 κέ.). Ἤδη ὁ Hauser,

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Ἀπεδείχθη νομίζω ἀρκετὰ ὅτι αἱ μορφαὶ τοῦ κρατῆρος εἶναι, ἑκάστη καθ' ἑαυτήν, παραλλαγαὶ ἐλαφραὶ περιφήμου ἀρχαϊστικοῦ προτύπου τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰῶνος. Μὲ τὸ γεγονὸς τοῦτο ὅμως δὲν λύεται ἀκόμη τὸ ζήτημα, πότε ἔγιναν αἱ παραλλαγαὶ αὐταί: ἤδη ἐντὸς τοῦ 4ου αἰῶνος ἢ ὑπὸ τῶν νεοαττικῶν τεχνιτῶν τοῦ 1ου π. Χ. αἰῶνος; Καὶ ἐπειδὴ αἱ μορφαὶ αὗται δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθοῦν ἑκάστη καθ' ἑαυτὴν χωριστά, ἀλλ' ἀποτελοῦν ἀδιάσπαστα μέλη συνθέσεως ἐνιαίας, τὸ ζήτημα πρέπει νὰ διατυπωθῇ καλύτερα ἔτσι: ἐδημιουργήθη ἡ σύνθεσις ἤδη ἐντὸς τοῦ 4ου αἰῶνος καὶ ὁ νεοαττικὸς ἁπλῶς τὴν ἀντέγραψε, ἢ πρῶτος ὁ νεοαττικὸς ἐκλεκτισμὸς τὰς συνήρμοσεν εἰς σύνολον; διότι καὶ αἱ δύο μέθοδοι τοὺς εἶναι πολὺ ἀγαπηταί.

Ἀδιστάκτως ὑποστηρίζω τὴν πρώτην μόνον δυνατότητα. Ἤδη ἡ παρατήρησις ὅτι αἱ Χάριτες ἀποτελοῦν σύνολον αὐστηρῶς ἐνιαῖον δικαιολογεῖ περισσότερον τὴν ἐκδοχὴν αὐτήν. Πράγματι ἂς προσέξωμεν περισσότερον τὸν ρυθμὸν τῆς ἑνότητος ταύτης. Ἡ κίνησις ἀρχίζει διὰ τῆς προβολῆς τοῦ δεξιοῦ ποδὸς τῆς πρώτης μορφῆς καὶ τῆς ἀνυψώσεως τῆς χειρὸς μὲ τὸ ἄνθος, προσέτι δὲ καὶ δι' ἐλαφρᾶς προκύψεως τῆς μορφῆς ὁλοκλήρου. Συνεχίζεται ἔπειτα ζωηρότερον ὑπὸ τῆς δευτέρας, αὐτὴ ὅμως προβάλλει τὸν ἀριστερὸν πόδα καὶ τοῦτο εἶναι πλῆρες σημασίας: ὄχι μόνον ἀποφεύγεται ἔτσι μονότονος ἐπανάληψις, ἀλλὰ καὶ παρέχεται θαυμαστὸν μέσον *συγκεντρώσεως* ἀλλὰ καὶ ταυτοχρόνου μεταβιβάσεως τῆς κινήσεως εἰς τὴν ἑπομένην· κέντρον εἶναι ὁ κορμός, ὁ ὁποῖος στρέφεται ὄχι ὁλόκληρος ἀλλὰ κατὰ τὰ τρία τέταρτα πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ προκαλεῖ ἔτσι λεπτὸν συνεχῆ κυματισμὸν μεταξὺ τῆς προηγουμένης (τοῦ ποδὸς) καὶ τῆς ἀκολουθούσης (τῆς κεφαλῆς) κινήσεως. Ἡ κεφαλὴ τέλος στρεφομένη ἐντελῶς πρὸς τὰ πλάγια ἀναλαμβάνει τὴν κίνησιν αὐτὴν καὶ τὴν μεταδίδει· δὲν εἶναι ὅμως αὐτὴ ὁ μόνος σύνδεσμος, ἡ μετάβασις καὶ πρὸς τὴν πρώτην Χάριτα καὶ πρὸς τὴν τελευταίαν εἶναι τριπλῆ ἀνάλογος κίνησις: μεταξὺ τῆς πρώτης καὶ τῆς μεσαίας σύνδεσμος εἶναι ἡ

Neuatt. Rel. 168, εἶχε παρατηρήσει ὅτι τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο ὑπερβαίνει πᾶν ὅ,τι μᾶς ἦτο μέχρι τοῦδε γνωστὸν περὶ τοῦ κατακόσμου καὶ «κατατηξιτέχνου» ρυθμοῦ τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης (geziert archaisch). Τελευταῖον ὁ Pfhul, ἔ. ἀ. σελ. 136, ὁμιλεῖ περὶ ἱερατικοῦ ἀρχαϊσμοῦ τοῦ ἀναγλύφου, τοποθετῶν αὐτὸ εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν περσικῶν πολέμων, ἐνῶ ὁ K. Lehmann τὸ χρονολογεῖ ὀλίγον ἐνωρίτερον, περὶ τὸ 500 π. Χ. Κατὰ τῆς παλαιοτέρας θεωρίας, ὅτι ὁ ἀρχαϊσμὸς τοῦ 4ου αἰῶνος συνεχίζει τὴν τελευταίαν ὑπερεκλεπτυσμένην φάσιν τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης («Κάλαμις», προπάντων Hauser ἔ. ἀ. 169 κἑ.), ἐγεννήθη τελευταῖον δικαία ἀντίδρασις, ἀφοῦ κατεδείχθη ὅτι οἱ ἀρχαϊσταὶ οὗτοι χρησιμοποιοῦν καὶ στοιχεῖα τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης πάρα πολὺ παλαιότερα (Schmidt·ἔ. ἀ. σελ. 21, 66 - 67 κ. ἀ.). Ἐν τούτοις δὲν εἶναι δυνατὸν νἀποκλεισθῇ κατ' ἀρχὴν τὸ ὅτι οἱ ἀρχαϊσταὶ τοῦ 4ου αἰῶνος ἐγνώριζαν, καὶ ἴσως καὶ ἰδιαιτέρως ἀγαποῦσαν, ἔργα ὅπως τὸ περὶ οὗ πρόκειται ἀνάγλυφον τῆς Ἀθηνᾶς ἢ καί, περαιτέρω, ὅπως τὸ ὑπὸ τοῦ Schmidt δημοσιευθὲν ἀνάγλυφον τῶν δώδεκα θεῶν τοῦ 455 π. Χ. περίπου (Brunn - Bruckmanu, Denkmäler κλπ. Taf. 660· εὑρίσκεται ἤδη ἐν Ἀμερικῇ: Bulle, Archais. Griech. Rundplastik, 3 σημ. 1). Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ὁμοιότης τῆς κεφαλῆς τῆς «Ἀθηνᾶς - Εἰλειθυίας» μὲ κεφαλὰς ἀρχαϊστικὰς τοῦ τύπου περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλοῦμεν εἶναι ἀπαραγνώριστος.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

δεξιὰ χεὶρ αὐτῆς, ἡ δυνατὴ πρὸς τὰ ἐμπρὸς κίνησις τῆς χελιδονοουρᾶς καὶ ὁ προβεβλημένος ἀριστερὸς ποὺς — μεταξὺ τῆς μεσαίας καὶ τῆς τελευταίας ἔχομεν ἀντιστοίχως τὴν πρὸς τὰ ὀπίσω στροφὴν τῆς κεφαλῆς της, τὴν ἀριστεράν της χεῖρα καὶ τὸν δεξιόν της ὀπίσθιον πόδα. Ἡ τελευταία μορφὴ τέλος κλείει τὴν σύνθεσιν μὲ κίνησιν ἀντίστοιχον ἀλλ᾽ ἀντίστροφον πρὸς τὴν τῆς πρώτης: κλίνει ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ ἀνασύρει τὸν πέπλον καθ᾽ ὃν τρόπον ἐκείνη κρατεῖ τὸ ἄνθος.

Εἰκὼν 7α.

Ἔχομεν λοιπὸν ἕνα σύνολον ἀπολύτως κλειστόν, θαυμαστῆς ἐνιαίας ρυθμικότητος, ὅπου ὅλαι αἱ λεπτομέρειαι εἶναι διηρθρωμέναι τόσον σοφὰ ἀλλὰ καὶ μὲ τόσην ζωντανὴν καὶ λεπτὴν διακοσμητικὴν αἴσθησιν ὥστε ἡ ἐσωτερική των ἀναγκαιότης νὰ μᾶς ἐπιβάλλεται ἀσυζήτητα. Μόνον ἴσως οἱ ἀδιορθώτως προσκεκολλημένοι εἰς νατουραλιστικὰς προκαταλήψεις θὰ ὠμίλουν ἐδῶ περὶ ἀφυσικότητος τῆς στάσεως κλπ. Τοιαύτη ὅμως σύνθεσις δὲν ἠμπορεῖ νὰ εἶναι δημιούργημα ἐκλεκτικοῦ τεχνίτου, παρατάσσοντος συνήθως disjecta membra ἄλλων πρωτοτύπων συνθέσεων. Ὑπάρχει ἄλλωστε εὐτυχῶς καὶ ἡ δυνατότης τῆς βασάνου. Ἡ σύνθεσις, τῆς ὁποίας ἀντίγραφον πιστὸν ἔχομεν ἐπὶ τοῦ κρατῆρος, ὑπῆρξε μὲ τὴν σειράν της καὶ αὐτὴ πηγὴ ἄλλων παραλλαγῶν, ὅπου βλέπομεν καθαρὰ τὴν ἀπόστασιν ποὺ τὰς χωρίζει ἀπὸ τὸ ἀρχικὸν πρότυπον. Εἰς τὸ ἀνάγλυφον τῆς συλλογῆς Barracco 176 (**Schmidt** πίν. XVI, 3) ἐπανευρίσκομεν τὸ σύμπλεγμά μας, τὴν φορὰν αὐτὴν ὡς μέλος ἑνὸς ἐκλεκτικοῦ πράγματι συνόλου· κατὰ τὰ ἄλλα ὅμοιαι σχεδὸν ἐντελῶς αἱ μορφαί, διαφέρουν κατὰ τὸ ὅτι ἡ μεσαία στρέφει μὲν τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ὀπίσω προβάλλει ὅμως ὄχι τὸν ἀριστερὸν πόδα ἀλλὰ τὸν δεξιόν, ὅπως καὶ αἱ δύο ἄλλαι σύντροφοί της· ὁμοίας τὰς ἐπανευρίσκομεν καὶ ἐπὶ ἀναγλύφου τοῦ Λούβρου ἐκ Θηβῶν (**Schmidt**

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

πίν. XVII, 2), μόνον ὅτι ἐκεῖ κινοῦνται πρὸς τὰ δεξιὰ ὅλαι. Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις ὁ ἀντιγραφεὺς δὲν ἐννόησε τίποτε ἀπὸ τὸν ρυθμόν, τὰς λεπτότητας καὶ τὴν ἐσωτερικὴν ἀναγκαιότητα τῆς προτύπου συνθέσεως· διότι ἡ ἁπλῆ στροφὴ τῆς κεφαλῆς πρὸς τὰ ὀπίσω εἶναι ἐντελῶς ἀδικαιολόγητος ὅταν δὲν συμπληρώνει ὡς ἀναγκαῖον μέλος τὴν ὅλην κίνησιν τοῦ σώματος· ἐκτὸς τούτου ὁ κατασκευαστὴς τῶν ἀναγλύφων αὐτῶν παρουσίασε τὰς μορφὰς ὅλας κατενώπιον καὶ τὰς ἐστέρησεν ἔτσι ἀπὸ κάθε βάθος, τὸ ὁποῖον προφανῶς ὑπῆρχεν εἰς τὴν ἀρχικὴν σύνθεσιν. Ὁμοίως δὲν ἐννόησε τὸ πρᾶγμα καὶ ὁ διακοσμήσας τὸν κρατῆρα τοῦ Palazzo dei Conservatori τὸν δημοσιευθέντα εἰς τὸ Bullettino Comunale VIII (1880) πίν. VI-VIII (πρβλ. καὶ **Reinach** Rép. d. Rel. III 198, 1. **St. Jones** The Sculptures of the Pal. d. Conserv. σελ. 39 καὶ 15, 1, ὁ ὁποῖος τὸν τοποθετεῖ εἰς τὸν πρῶτον αἰῶνα μ. Χ.). Χρησιμοποιεῖ καὶ αὐτὸς τὰς τρεῖς Χάριτας ***(εἰκ. 7αβ)*** ὡς παραπλήρωμα ἄλλης παραστάσεως καὶ ἀντιγράφει μὲν τὴν σύνθεσίν μας πιστὰ σχετικῶς κατὰ τὰ ἄλλα, δὲν ἐννοεῖ ὅμως οὔτε αὐτὸς τὸν ρυθμὸν τῆς κινήσεώς των: ἡ μεσαία του Χάρις προβάλλει τὸν ἀριστερὸν πόδα, ὅπως καὶ εἰς τὸν κρατῆρα μας, στρέφει ὅμως καὶ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ἀριστερά. Καὶ γενικῶς δὲ ἡ ποιότης τοῦ ἀναγλύφου τούτου δείχνει πολὺ μέτριον τεχνίτην, ἐν συγκρίσει μάλιστα πρὸς τὸν τοῦ Ἀθηναϊκοῦ κρατῆρος. Ἁπλοποιοῦν λοιπὸν οἱ ἐκλεκτικοὶ αὐτοὶ τὴν ἀρχικὴν σύνθεσιν, ὁποίαν τὴν βλέπομεν εἰς τὸν ἰδικόν μας κρατῆρα, ἐπειδὴ ἡ δυναμικότης των δὲν φθάνει μέχρι τῆς κατανοήσεώς της.

Εἰκὼν 7β.

Ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ἀναγλύφου Barracco ὁ **Schmidt** (ἔ. ἀ. σελ. 36-37), ἀκριβῶς ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ἀρχαϊστικὴ τριὰς παρουσιάζεται ἀμέσως δίπλα εἰς

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

μορφὰς ἐντελῶς ἐλευθέρας τέχνης, συμπεραίνει σωστὰ ὅτι τὸ σύμπλεγμά μας παρελήφθη ὡς ἕτοιμος τύπος· δὲν ἀναφέρει καθόλου τὴν παραλλαγὴν τοῦ Palazzo dei Conservatori καὶ φυσικὰ δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψει του τὸν τύπον τοῦ νέου κρατῆρος τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου. Διὰ τοῦτο δὲν ἐρευνᾷ τὸν τύπον τοῦ ἀναγλύφου Barracco ὡς πρὸς τὸ πρότυπόν του, αὐτὸ δὲ τοῦτο τὸ ἀνάγλυφον χρονολογεῖ εἰς πρώϊμον ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν (300 π. Χ. ἐνωρίτερον), ἀποβλέπων εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ ἐκεῖ ὑπάρχοντος Ἑρμοῦ καὶ εἰς τὰς ἀναλογίας τοῦ σώματος τῶν Νυμφῶν (κνῆμαι μακρουλαί, ἄνω κορμὸς βραχύς, ζώσιμον ὑψηλόν). Ἤδη νομίζω ὅτι ταῦτα ἔχουν ἀνάγκην κάποιας διορθώσεως. Εἶναι τώρα πλέον φανερὸν ὅτι τὸ ἀνάγλυφον Barracco εἶναι νεωτέρα ἀλλὰ ἁπλοποιημένη καὶ χειροτερευμένη ἔκδο-

Εἰκὼν 8.

σις τοῦ προτύπου, τοῦ ὁποίου πιστὸν ἀντίγραφον μᾶς δίδει τώρα πρώτην φορὰν ὁ κρατὴρ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου. Καταλαμβάνει δὲ ἡ πρότυπος αὕτη σύνθεσις ἀξίαν θέσιν πλησίον μιᾶς ἄλλης ὡραιοτάτης, καὶ πλουσιωτέρας βεβαίως, τῆς ὁποίας τὴν ἀνασύστασιν καὶ τὴν κατανόησιν χρεωστοῦμεν πάλιν εἰς τὸν Ed. Schmidt: εἶναι τὸ σύμπλεγμα τοῦ Διονύσου μετὰ τῶν Ὡρῶν (αὐτ. σελ. 26 κέ. πίν. XVIII 1+2), ἐνταῦθα ***εἰκ. 8*** (=**Schmidt** εἰκ. σελ. 92). Ὄχι μόνον λεπτομερειακαὶ ὁμοιότητες συνδέουν τὰς δύο συνθέσεις (πρβλ. π. χ. τὴν μεσαίαν Χάριτα μὲ τὴν προτελευταίαν Ὥραν, τὴν τοῦ φθινοπώρου· ἐπίσης τὸ ἐπὶ τῶν ἄκρων δακτύλων τοῦ ποδὸς βάδισμα καὶ τὸ ἐπιτηδευμένον τέντωμα τῶν δακτύλων τῆς χειρὸς κ. ἄ. τ.)· ἀλλὰ προπάντων τὰς διαπνέει τὸ αὐτὸ πνεῦμα καὶ ὁ αὐτὸς ρυθμὸς τῆς αὐξούσης ἐντάσεως τῆς κινήσεως. Τοῦτο ἔχων ὑπ' ὄψει ὁ Schmidt, καθὼς καὶ τὰς «λυσιππείους» ἀναλογίας τῶν σωμάτων, χρονολογεῖ τὸ σύμπλεγμα τοῦ Διονύσου καὶ τῶν Ὡρῶν περὶ τὸ 300 π. Χ. καὶ τὸ τοποθετεῖ πολὺ σωστὰ εἰς λυσίππειον

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

περιβάλλον. Τῆς συνθέσεως ταύτης ἀδελφὸν ἔργον — καὶ χρονικῶς καὶ στυλιστικῶς — θεωρῶ τὸ πρότυπον τοῦ συμπλέγματος τοῦ κρατῆρος μας. Ἀβιάστως ἐξηγεῖται ἔτσι καὶ τὸ ζώσιμον τῆς πρώτης Χάριτος: εἶναι τὸ πραγματικὸν ὑψηλὸν ζώσιμον τοῦ 4ου αἰῶνος (πρβλ. **Rodenwaldt** ἐν Röm. Mitt. 1919 σελ. 65 κἑ.), ὄχι ὅμως ἀκόμη τὸ ὑστερώτερον ποὺ βλέπομεν π. χ. εἰς τὰ ἀνάγλυφα **Schmidt** πίν. XII, 1 καὶ XVI, 3. — Ἐκερδίσαμεν λοιπὸν ἔτσι ἀκόμη ἕνα ἀρχαϊστικὸν τύπον τοῦ 4ου αἰῶνος π. Χ. ἀντάξιον τῶν ἤδη γνωστῶν, πηγὴν δὲ καὶ αὐτὸν ἄλλων ποικιλιῶν.

Ἡ σημασία ὅμως τοῦ κρατῆρος μας δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὸ ὅτι μᾶς δίδει ἀδιάφθορον τὸ πρότυπον τοῦτο. Αὐτὸς καθ' ἑαυτόν, ὡς νεοαττικὸν ἔργον, εἶναι πρώτης τάξεως. Ἂν μάλιστα συλλογισθῶμεν τὴν μεγάλην σπανιότητα εὑρημάτων νεοαττικῶν ἐν Ἀθήναις ἡ σπουδαιότης του γίνεται ἀκόμη μεγαλυτέρα. Ἡ σπανιότης αὕτη τόσον εἶχεν ἐκπλήξει τὸν **Hauser** ὥστε μετὰ μεγάλης δυσκολίας ἔπεισε τὸν ἑαυτόν του νὰ παραδεχθῇ τὰς Ἀθήνας ὡς κέντρον τῶν νεοαττικῶν· τὸ ἐδέχθη ἐν τούτοις ἀργότερον (βλ. Österr. Jahresh. 1913 σελ. 53 κἑ.) καὶ δι' ἄλλους λόγους καὶ διότι ὁ ἐν Ἀθήναις εὑρεθεὶς νεοαττικὸς κρατὴρ τοῦ Finlay (Ἐθνικοῦ Μουσείου ἀριθ. 127. **Papaspiridi** Guide σελ. 48), ἡμίεργος ὤν, δύσκολον ἦτο νὰ εἰσαχθῇ ὡς τοιοῦτος εἰς Ἀθήνας ἄλλοθεν. Πλὴν τούτου, ὁ Hauser γνωρίζει ἐξ Ἀθηνῶν μόνον μικρὸν τεμάχιον κρατῆρος μὲ μαινάδα εὑρεθὲν κατὰ τὰς Γερμανικὰς ἀνασκαφὰς τῆς Δ κλιτύος τῆς Ἀκροπόλεως (A.M. 1896, 283)[1]. Εἰς ταῦτα προσετέθη, ἀναγνωρισθὲν ὑπὸ τῆς **A. v. Netoliczka**, διπλοῦν ἀρχαϊστικὸν ἀνάγλυφον εὑρισκόμενον ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Ἀκροπόλεως (Österr. Jahresh. 1914, 121 κἑ. **Walter**, Reliefs im kl. Akropolismus. ἀριθ. 310). Δύνανται δὲ νὰ προστεθοῦν ἀκόμη καὶ τὰ ἀνάγλυφα ἀριθ. 259-260 τοῦ Ἐθν. Μουσείου (**Stais** σελ. 67. **Papaspiridi** σελ. 82). Τὰ ἀνωτέρω εἶναι σχεδὸν πᾶν ὅ,τι νεοαττικὸν ἔχομεν ἐξ Ἀθηνῶν. Οὐδενὸς ἡ ποιότης εἶναι καλυτέρα τοῦ μετρίου. Εἶναι ἑπομένως εὐνόητον πόσον εὐεργετικῶς συμπληρώνει τὴν σειρὰν τὸ νέον ἀπόκτημα τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, τὸ ὁποῖον ταυτοχρόνως ἀποτελεῖ καὶ ἓν ἀκόμη ἰσχυρὸν ἐπιχείρημα τοῦ πόσον τοιαῦτα ἔργα ἠμποροῦν πολὺ καλὰ νὰ εὑρίσκωνται ἐν Ἀθήναις εἰς τὸ σπίτι των (βλ. ἤδη καὶ **Lippold** Kopien σελ. 59 κἑ.).

Μίαν ἀκόμη τελευταίαν παρατήρησιν διὰ τὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν τοῦ τεχνίτου τοῦ κρατῆρος μας μὲ τὸν ἀρχαϊσμόν. Πολὺ συχνὰ οἱ νεοαττικοὶ μετεχειρίσθησαν ἀρχαϊστικὰς μορφὰς πλησίον ἄλλων ἐντελῶς ἐλευθέρων, παραπληρωματικῶς. Ἀκριβῶς δέ, λέγει ὁ **Hauser** (Neuatt. Rel. 178), ἡ ἐνσυνείδητος αὐτὴ ἀνάμιξις τῶν στύλ, τὰ ὁποῖα καὶ οἱ τεχνῖται καὶ τὸ κοινὸν βεβαίως ἠσθάνοντο ὡς διάφορα,

[1] Ἡ ἱστορία τοῦ τεμαχίου τούτου εἶναι ἀρκετὰ περίεργος: «ὅπως ἐξάγεται ἐκ τῶν Billedtavler τῆς γλυπτοθήκης Ny - Carlsberg 9, 125, τὸ τεμάχιον τοῦτο ἐταξίδευσε παρὰ πᾶν δίκαιον (unbefugtermassen) εἰς Κοπεγχάγην», παρατηρεῖ ὁ Hauser ἔ. ἀ. σελ. 54 σημ. 38.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

συνδέοντές τα μάλιστα μὲ γνωστὰ ὀνόματα καλλιτεχνῶν, ἦτο ὁ λόγος τοῦ ἀρχαϊσμοῦ τῶν νεοαττικῶν. Ὁπωσδήποτε τὸ ἀποτέλεσμα σπανιώτατα εἶναι ἱκανοποιητικόν. Εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ κρατῆρος μας πρέπει νὰ καταλογισθῇ ἀπολύτως εἰς τὸ ἐνεργητικὸν τοῦ τεχνίτου του τὸ ὅτι δὲν παρεσύρθη εἰς τοιοῦτον ἀνακάτωμα ἀλλὰ περιωρίσθη εἰς τὴν λιτὴν ἀρχαϊστικὴν διακόσμησιν. Δείχνει μὲ τοῦτο, νομίζω, ὅτι μὲ τὴν ἀρχαϊστικὴν τέχνην εἶχε κάποιαν στενωτέραν ἐσωτερικὴν σχέσιν, κάποιαν ἄμεσον αἴσθησιν τῆς ἰδικῆς της ἀξίας καὶ τῆς ἐξαιρέτου διακοσμητικῆς της σημασίας. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα τοῦτο θὰ μᾶς ἔφερε πολὺ μακρυά, εἰς τὸ ἄλυτον δηλαδὴ ἀκόμη πρόβλημα τῶν πηγῶν τοῦ ἀρχαϊσμοῦ, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι μόνον τῆς ἀτομικῆς ἀλλὰ προπάντων τῆς κοινωνικῆς ψυχολογίας ὑπόθεσις. Ἤδη ἐξεχωρίσθησαν πολὺ σωστά, νομίζω, ὁ μέχρι καὶ τοῦ Ἀλκαμένους ἀρχαϊσμὸς ἀπὸ τὸν τοῦ 4ου αἰῶνος (Schmidt ἔ. ἀ. σελ. 55 κέ.) — καὶ τοῦτο ἀντιθέτως πρὸς τὸν Bulle (ἔ. ἀ. σελ. 3 καὶ σποράδην πολλαχοῦ), ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει τὴν ἀδιάσπαστον, ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, συνέχειαν τοῦ ἀρχαϊστικοῦ ρεύματος, ὑπάρχοντος παραλλήλως πρὸς τὰ ἄλλα τὰ ἀληθῶς σύγχρονα. Ἦσαν ἄραγε καὶ διὰ τοὺς νεοαττικοὺς *ὅλους* τὰ ἀρχαϊστικὰ ἔργα ἓν ἐκ τῶν πολλῶν πρὸς ἀντιγραφὴν θεμάτων καὶ τίποτε περισσότερον; Ἡ ἔρευνα ὅμως εὑρίσκεται ἀκόμη εἰς τὰ πρῶτα της βήματα· καὶ ἄλλως τὸ ζήτημα δὲν εἶναι τοῦ παρόντος, πολὺ μετριωτέρων ἀξιώσεων, ἄρθρου.

Χ. Ι. ΚΑΡΟΥΖΟΣ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ΣΤΗΛΗ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ

ΠΙΝΑΞ 2

Ὡς τόπος εὑρέσεως τῆς ὡραίας στήλης τοῦ ***πίνακος*** φέρονται εἰς τὸ εὐρετήριον τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου αἱ Ἀθῆναι καὶ εἰδικῶς ἡ ὁδὸς Δεληγεώργη, παρὰ τὸν Ἅγ. Κωνσταντῖνον. Προέρχεται ἑπομένως ἐκ τάφου ὅστις εὑρίσκετο ἔξω τῶν Θεμιστοκλείων τειχῶν τῆς πόλεως καὶ ὄχι μακρὰν τῆς πύλης ἥτις νομίζεται ὡς ἡ Θριασία Τὸ σωζόμενον ὕψος της εἶναι 1 μ., τὸ πλάτος 0,56, τὸ πάχος 0,23, πολὺ μεγαλύτερον σχετικῶς πρὸς τὸ πλάτος ἀφ' ὅσον μᾶς ἔχουν συνειθίσει αἱ Ἀττικαὶ στῆλαι. Εἰς τὴν πλαγίαν ὄψιν τῆς ***εἰκόνος 1*** γίνεται φανερώτερον τὸ ἀσύνηθες τοῦτο πάχος.

Εἰκὼν 1.

Τὸ κάτω μέρος τῆς στήλης, ἀπὸ τῶν ποδῶν τῶν μορφῶν ἐλλείπει, ὁμοίως δὲ καὶ τὸ ἐπίκρανον, τὸ ὁποῖον ἀσφαλῶς πρέπει νὰ ὑπῆρχεν ἄνω. Διότι εἰς τὴν κορυφὴν τῆς στήλης καὶ εἰς ἀπόστασιν 0,11 ἀπὸ τῶν ἄκρων αὐτῆς σώζονται δύο ὀπαὶ ἡ μία τῶν ὁποίων εἶναι πλήρης μολύβδου, χρησιμεύοντος προφανῶς πρὸς σύνδεσιν τοῦ κυρίου σώματος τῆς στήλης μὲ τὸ ἐπίκρανον (σχέδιον ***εἰκ. 2***). Ἡ μία τῶν ὀπῶν δὲν ἔχει οὐδὲν ἴχνος μολύβδου, ἐπειδὴ δὲ δὲν φέρει, ὅπως καὶ ἡ ἄλλη, τὸ μικρὸν αὐλάκι τὸ χρησιμεῦον πρὸς χύσιμον τοῦ μολύβδου, εἶναι πιθανώτατον ὅτι ἡ σύνδεσις τοῦ ἐπικράνου μὲ τὴν στήλην ἔγινε μόνον εἰς τὸ ἓν σημεῖον διὰ τοῦ μολύβδου, εἰς δὲ τὸ ἄλλο δι' ἁπλῆς ἐνθέσεως ἐπὶ τῆς ὀπῆς.

Σαφῆ ἴχνη τῆς διὰ τῆς ὀδοντωτῆς σμίλης ἐπεξεργασίας τοῦ μαρμάρου δια-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

κρίνονται ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἔβαινε τὸ ἐπίκρανον. Τὸ πλεῖστον μέρος τῆς στήλης κατέχουν αἱ μορφαί, δὲν τελειώνει ὅμως ἀμέσως μὲ αὐτάς, ἀλλ᾽ ἄνωθέν των ἀκολουθεῖ ἀρκετὸν ἐλεύθερον μέρος. Ὅτι ἐπ᾽ αὐτοῦ θὰ ἦσαν δεδηλωμένα μὲ χρώματα τὰ ὀνόματα τῶν προσώπων ἢ ἴσως ἐπίγραμμά τι εἶναι βέβαιον· δὲν ἦτο ὅμως ἡ ἀνάγκη τῆς τοποθετήσεως τῆς ἐπιγραφῆς ἥτις ὥθησε τὸν καλλιτέχνην, ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν συνήθειαν, νὰ ἀφίσῃ τόσον πολὺ μέρος κενόν. Ὁ λόγος φαίνεται μᾶλλον αἰσθητικός. Ἂν τὸ ἐπίκρανον ἠκολούθει ἀμέσως ἄνω τῶν μορφῶν καὶ ἀφίνετο μόνον μικρὸν μέρος διὰ τὴν χάραξιν τῶν ἐπιγραφῶν ἡ στήλη, ἐξ αἰτίας τοῦ ὑπερβολικοῦ της πάχους θὰ ἔχανε πολὺ ἀπὸ τὴν ῥαδινότητά της καὶ θὰ ἐφαίνετο κάπως κοντόχονδρη. Βεβαιώνουν τοῦτο, ἄλλωστε, καὶ ἄλλαι — ὀλίγαι σχετικῶς — ἐπιτύμβιαι στῆλαι, εἰς τὰς ὁποίας μεταξὺ στήλης καὶ ἐπικράνου μεσολαβεῖ πολὺ περισσότερον μέρος ἀφ᾽ ὅσον ἀπαιτεῖ ἡ τοποθέτησις τῆς ἐπιγραφῆς. Ἡ ἐκ Καρύστου προερχομένη στήλη τοῦ Πρίκωνος (Ἐθν. Μουσείου 730), ἔργον πιθανώτατα Ἀθηναίου γλύπτου τοῦ τέλους τοῦ Ε΄ π. Χ. αἰῶνος εἶναι ἓν πρόχειρον παράδειγμα. Ἂν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ κατέχει ἐλάχιστον χῶρον, τὸ κενὸν μεταξὺ τῆς κεφαλῆς του καὶ τοῦ ἐπικράνου εἶναι ἐξαιρετικῶς ὑψηλὸν καὶ δὲν ἐξηγεῖται καθόλου μὲ μόνην τὴν ὕπαρξιν τῆς ἐπιγραφῆς.

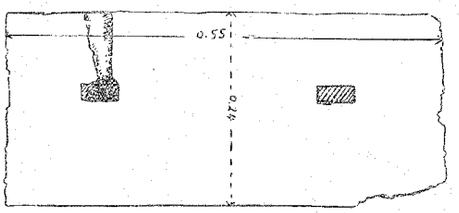

Εἰκὼν 2.

Πιθανὸν λοιπὸν φαίνεται ὅτι καὶ εἰς τὴν στήλην τοῦ πίν. 2 ὁ γλύπτης κυρίως διὰ νὰ δώσῃ κάποιον «ἀέρα» εἰς τὸ σύνολον παρενέβαλε τὸ κενὸν τοῦτο τμῆμα. Δὲν συνεχίζεται ὁμαλῶς ἄνωθεν τῶν μορφῶν, ἀλλὰ προεξέχει ἐλαφρῶς τοῦ ἄλλου σώματος τῆς στήλης, ὑποβασταζόμενον, τρόπον τινα, ὑπὸ τῶν μορφῶν, αἵτινες ἀποκτοῦν οὕτω καὶ τεκτονικόν τινα χαρακτῆρα. Στερεῖται, ἄλλωστε, ἡ στήλη πλαγίων παραστάδων καὶ ἄλλου τινος πλαισίου.

Τὸ τελευταῖον ἄνω σημεῖον τῆς στήλης ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ κυμάτιον τὸ περιθέον καὶ τὰς τρεῖς πλευρὰς τῆς στήλης. Μία παραβολὴ μὲ πλείστας ἄλλας συγχρόνους στήλας πείθει ὅτι, ὅταν τὸ ἐπίκρανον ἔχει σχῆμα ἀετώματος, δὲν ὑπάρχει τὸ κυμάτιον, ἀλλὰ μεταξὺ τοῦ ἀετώματος καὶ τῆς στήλης σχηματίζεται γωνία (βλ. λ. χ. στήλην Θεανοῦς καὶ Κτησίλεω, Guide du Musée National σελ. 138, εἰκ. 22 ἢ τὰς στήλας Conze CXVIII, XLV). Ἂν θελήσωμεν νὰ περιορισθῶμεν μόνον εἰς τὰ Ἀττικὰ ἐπιτύμβια μνημεῖα τὰ σύγχρονα ἢ ὀλίγον ἀπέχοντα τῆς στήλης, ἀναλογίαν ὡς πρὸς τοῦτο εὑρίσκομεν εἰς τὸ ἐπιστέγασμα μνημείου τοῦ Κεραμεικοῦ τοῦ 395 π. Χ. τὸ ὀλίγον νεώτερον τῆς στήλης μας, ὅπου εἶναι χαραγμένον μεταξὺ ἄλλων καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Δεξίλεω (Ath. Mitt. 1880, σελ. 168, Conze ἀριθ. 1157). Ἄνωθεν τοῦ κυματίου εἶναι ἀνθέμια καὶ ὄχι ἀέτωμα.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Μὲ τὸ ἀνθέμιον ὅμως πλησιάζομεν πρὸς τὰς Ἰωνικὰς καὶ Ἰωνιζούσας στήλας, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸν ὅτι, κατὰ τὸ Β΄ ἥμισυ τοὐλάχιστον τοῦ Ε΄ αἰῶνος, μόνον εἰς τὰς ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς χώρας καὶ εἰδικῶς εἰς τὰς Ἰωνικὰς ἢ ἐκείνας μέχρι τῶν ὁποίων ἔφθασεν ἡ Ἰωνικὴ ἐπίδρασις (Θεσσαλίαν, Βοιωτίαν) ἐξαιρετικῶς δὲ σπανίως εἰς τὰς Ἀττικὰς ἀπαντοῦν στῆλαι μὲ ἀνθέμιον· ὅπως δὲ θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, δὲν εἶναι μόνον τὸ ἀνθέμιον ποὺ ὑποχρεώνει εἰς τὴν ἐν μέρει τοποθέτησιν τῆς στήλης τοῦ πίνακος μακρὰν τῆς Ἀττικῆς σχολῆς.

Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς στήλης κατέχει ἡ παράστασις: δύο ἄνδρες, εἷς ἔφηβος καὶ ὁ ἄλλος πωγωνοφόρος ἀνταλάσσουν τὴν χειρονομίαν τὴν γνωστὴν μὲ τὸ ὄνομα «δεξίωσις». Φοροῦν ὁ πρῶτος ἱμάτιον ἀποκαλύπτον τὴν δεξιὰν ὠμοπλάτην καὶ φθάνον μέχρι τῶν γονάτων, ὁ ἄλλος ἱμάτιον μακρύτερον τὸ ὁποῖον, ἀνασυρόμενον ἐλαφρῶς ἐπὶ τῆς ὀσφύος καὶ ἀφῖνον ἀνοικτὸν τὸ στῆθος, ἀνέρχεται ἔξωθεν τῆς δεξιᾶς χειρὸς πρὸς τὸν τράχηλον καὶ πίπτει πρὸς τὸ ἄλλο σῶμα, συγκρατούμενον ὑπὸ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος καὶ ἀνοιγόμενον ἐλαφρῶς πρὸς τὰ πλάγια. Δὲν εἶναι πολὺ διαφορετικὸς ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον φορεῖ ὁ ἔφηβος τὸ ἱμάτιον· ἡ μόνη παραλλαγὴ εἶναι ὅτι τοῦτο καλύπτει ὀλιγώτερον μέρος τοῦ σώματός του καὶ πίπτει ἀριστερὰ ὀλίγον ἐσωτερικώτερον πρὸς τὸ στῆθος, προφανῶς διὰ νὰ παρασταθῇ πλουσιώτερον. Ἂν ἐσύρετο ὀλίγον πρὸς τὸ βάθος, ἡ ἐντύπωσίς του θὰ ἦτο πολὺ ἀσθενεστέρα.

Ἡ ἐξωτερικὴ γραμμὴ τοῦ ἱματίου τοῦ ἐφήβου, ἀπὸ τοῦ τραχήλου καὶ τῆς ῥάχεως εἶναι παράλληλος καὶ τονωτικὴ τοῦ περιγράμματος τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος. Τὸ κενὸν τὸ ἀπὸ τῶν γονάτων του ἀρχόμενον καλύπτει κύων, παρασταθεὶς ἀρκετὰ ἀτελῶς καὶ μὲ ἐσφαλμένην τὴν προοπτικὴν τοῦ ὀπισθίου μέρους τοῦ σώματος. Εἶναι οὗτος τὸ ἀναγκαῖον ἀντίρροπον τοῦ μέχρι τῶν ἀστραγάλων φθάνοντος ἱματίου τοῦ ὡρίμου ἀνδρὸς καὶ ἐτοποθετήθη ἵνα πληρώσῃ τὸ κενὸν τὸ ὁποῖον θὰ ἐσχηματίζετο μεταξὺ τῶν γονάτων καὶ ἀστραγάλων τοῦ ἐφήβου.

Ἡ ἀνάγκη αὕτη τῆς συμμετρικῆς παραστάσεως εἶναι αἰσθητὴ καὶ εἰς τὰς ἐλαχίστας λεπτομερείας εἰς τὸν γλύπτην τῆς στήλης. Αἱ μορφαὶ ἀπέχουν σχεδὸν ὁμοίως ἀπὸ τὰ ἄκρα τῆς στήλης· μεταξὺ τῶν κεφαλῶν καὶ τῶν συμπλεκομένων χειρῶν των σχηματίζεται τρίγωνον, τὸ στῆθος καὶ εἰς τοὺς δύο παρεστάθη κατὰ τὰ $^3/_4$ καὶ ὁ κύων, συμπληρῶνον τὸ κενὸν τὸ ἀπὸ τῶν γονάτων τοῦ ἐφήβου μὲ τὴν κεφαλὴν ἐγγίζουσαν τὸ ἄκρον τοῦ ἱματίου ἐξομοιώνει ἀκόμη περισσότερον συμμετρικῶς τὰς δύο μορφάς. Λαμπρᾶς ἐπινοητικότητος εἶναι οἱ συμμετρικοὶ χιασμοὶ οἱ μεταξὺ τῶν δύο μορφῶν, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν κινήσεων τῶν ἄκρων ἑκάστης μορφῆς· οὕτω, εἰς τὴν προβαλλομένην καὶ γωνιουμένην δεξιὰν χεῖρα τοῦ νέου ἀντιστοιχεῖ τὸ ἀριστερόν του γωνιούμενον σκέλος, εἰς τὸ ὁποῖον πάλιν ἀνταποκρίνεται τὸ ἀριστερὸν τοῦ ἄλλου ἀνδρός. Εἰς τὴν προβαλλομένην ἀριστερὰν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

χεῖρα τοῦ ἐφήβου ἀνταποκρίνεται ἡ ἐλαφρῶς συρομένη πρὸς τὰ ἔσω δεξιὰ τοῦ πωγωνοφόρου.

Δυσεξήγητος φαίνεται ἡ σχέσις τοῦ ἀρυβάλλου πρὸς τὸν κρατοῦντα αὐτὸν ὥριμον ἄνδρα. Ὅπως γνωρίζομεν ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα καὶ τὰς ἐπιτυμβίας στήλας, ἀρύβαλλον κρατοῦν κατὰ κανόνα οἱ γυμναζόμενοι νέοι καὶ οἱ μικροὶ ὑπηρέται των, ποτὲ σχεδὸν ἄνδρες περάσαντες τὴν πρώτην νεότητα. Ἐν τούτοις, εἰς τὴν στήλην τῆς Λυσιστράτης τοῦ Βερολίνου, τοῦ Δ΄ π. Χ. αἰῶνος (Conze LXXII, 304) πωγωνοφόρος ἀνὴρ κρατεῖ στλεγγίδα, καὶ ἀγγεῖον ὁμοίας χρήσεως μὲ τὸν ἀρύβαλλον. Καὶ εἰς ἐρυθρόμορφον ἀγγεῖον Furtw.-Reichhold πίν. 105 ὥριμος ἀνὴρ κρατεῖ στλεγγίδα, ἀρύβαλλον καὶ σπόγγον (ὅπου ὅμως προφανῶς πρόκειται ταῦτα νὰ δοθοῦν ὡς ἐρωτικὸν δῶρον εἰς τὸν πρὸ αὐτοῦ ἔφηβον), θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι καὶ ἐδῶ ὁ ἀρύβαλλος κρατεῖται ὑπὸ τοῦ παιδαγωγοῦ ἀλλὰ προορίζεται διὰ τὸν ἔφηβον. Δὲν εἶναι ὅμως ἀπίθανον, θέτων εἰς τὴν χεῖρα τοῦ ἀνδρὸς τὸν ἀρύβαλλον ὁ γλύπτης νὰ ἠθέλησε νὰ δηλώσῃ τὴν ἀθλητικήν του ἰδιότητα.

Εἰκὼν 3.

Ἀκριβῶς κάτωθεν τῶν συμπλεκομένων χειρῶν διακρίνεται ἡ ἀριστερὰ χεὶρ τοῦ ἐφήβου, μὲ κλειστοὺς τοὺς δακτύλους, ἐκτὸς τοῦ δείκτου, ὅστις ἀπομακρυνόμενος τῶν ἄλλων, λυγίζει εἰς ἐλαφρὰν καμπυλωτὴν γωνίαν. Ἡ χειρονομία αὕτη δὲν φαίνεται νὰ ἔχῃ ἰδιαιτέραν σημασίαν, νὰ ὑπαινίσσεται δηλαδὴ συνομιλίαν μετὰ τοῦ ἀνδρός, ἀλλ᾽ εἶναι μᾶλλον τρόπος διαθέσεως τῆς χειρός, εἶναι χειρονομία κομψότητος. Τὴν συναντῶμεν ἐνίοτε εἰς τὰ ἀγγεῖα τοῦ τέλους τοῦ Ε΄ π. Χ. αἰῶνος, εἰς ταὲκ τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ Μειδίου καὶ εἰς τὰς συγχρόνους λευκὰς ληκύθους. Οὕτω εἰς τὸν ἔφηβον τῆς οἰνοχόης τοῦ Ἐθν. Μουσείου ἀριθ. 1263 ***εἰκ. 3,*** ἀποδοθείσης εἰς τὸν Μειδίαν (Beazley, Attische Vasenm. σελ. 462), εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ ἀνοικτὸς δείκτης τῆς δεξιᾶς χειρὸς δὲν ἔχει κανὲν περιεχόμενον ἀλλ᾽ εἶναι ἀναγκαῖον συμπλήρωμα τῆς κομψῆς ἐμφανίσεως. Ἂν λοιπὸν εἰς τὴν στήλην μὲ τὸν ἐξέχοντα δείκτην ἐπρόκειτο νὰ δηλωθῇ σχέσις συνομιλίας μεταξὺ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

τῶν δύο ἀνδρῶν, θὰ ἔπρεπε νὰ ὑψώνετο πολὺ περισσότερον ἡ χείρ, ὅπως περίπου εἰς τοὺς ἐφήβους τῆς ζωφόρου τοῦ Παρθενῶνος (Smith πίν. 38, ἀρ. 47), ἢ ὅπως εἰς τὴν λήκυθον τοῦ «τεχνίτου τῶν καλάμων» τοῦ 400 π. Χ. περίπου (Riezler πίν. 91), ὅπου εἰς τὴν ἀριστερὰν μορφὴν μὲ τὸν ἐξέχοντα δείκτην φαίνεται νὰ δηλώνεται συνομιλία μὲ τὸν νεκρόν.

Βεβαίως ἐντελῶς ἀνοικτὴ πρὸς τὰ ἔξω δὲν πρέπει ν' ἀναζητηθῇ καμμία σχεδὸν χεὶρ ἀπὸ τὸ τέλος ἤδη τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς. Ὅταν, πρὸς τὰς ἀρχὰς τῶν κλασ-

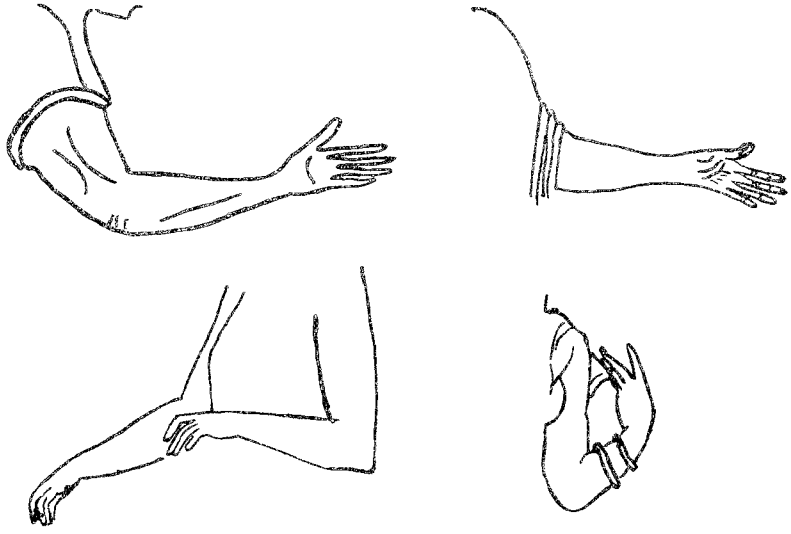

Εἰκὼν 4. 1) Ἀνδοκίδου, 2) Εὐφρονίου, 3) Τοῦ ζωγράφου τοῦ Ἀχιλλέως καὶ 4) Μειδίου.

σικῶν χρόνων ἐστράφη ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὸν ἐσωτερικόν του κόσμον, ἐξέλιπε τὸ μειδίαμα καὶ ἦλθεν ἡ συγκεντρωμένη σοβαρὰ ἔκφρασις, ἦτο πολὺ φυσικὸν νὰ ἀλλάξῃ ὁ ῥόλος τῆς χειρός. Δὲν τείνεται πλέον αὕτη πρὸς τὰ ἔξω εἰς εὐθεῖαν ἢ ὀλίγον γωνιουμένην γραμμήν, καὶ μὲ ἀνοικτοὺς τοὺς δακτύλους, ὅπως βλέπομεν εἰς τὰ ἀγγεῖα μέχρι καὶ τοῦ Βρύγου, ἀλλὰ πλησιάζει πρὸς τὸ σῶμα, σχηματίζει γωνίαν παρὰ τὴν ὀσφύν, ἡ παλάμη μαζεύεται ὀλίγον καὶ οἱ δάκτυλοι, συνήθως ἐλαφρῶς κλειστοί, στρέφονται πρὸς τὰ ἔσω. Καὶ ὅταν ἀκόμη εἶναι ἀνάγκη νὰ δοθῇ κάτι διὰ τῆς χειρός, δὲν παρεκκλίνει ὁ βραχίων ἀπὸ τὴν γωνίαν του οὔτε ἀνοίγονται οἱ δάκτυλοι αἰσθητῶς πρὸς τὰ ἔξω. Ἡ δεξιὰ χεὶρ τῆς Δήμητρος εἰς τὸ Ἐλευσινιακὸν ἀνάγλυφον καὶ τὰ ἀγγεῖα τοῦ «τεχνίτου τοῦ Ἀχιλλέως εἶναι λαμπρὸν δεῖγμα τῶν ἐπικρατησασῶν νέων τάσεων. Μὲ τὸ σχέδιον τῆς ***εἰκ. 4*** γίνεται περισσότερον κατανοητὴ ἡ ἐξέλιξις τῆς διαθέσεως τῆς χειρὸς ἀπὸ τῆς ἀρχαϊκῆς μέχρι τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς. Ὅτι δὲ ἡ ἀνάγκη τῆς μεταβολῆς ταύτης ὑπηγορεύθη ἀπὸ τὴν γενικωτέραν ἀλλαγὴν τῆς τεχνοτροπίας εἶναι, νομίζομεν, ἀναμφισβήτητον.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Ἀντίθεσιν πρὸς τὴν προχωρημένην τέχνην τῆς στήλης ἀποτελοῦν τὰ κατ' ἀρχαϊκὸν τρόπον ἐσχηματοποιημένα ἄκρα τοῦ ἱματίου τοῦ πωγωνοφόρου ἀνδρός, τὰ ἐνθυμίζοντα τὰ ἀγγεῖα τοῦ αὐστηροῦ ῥυθμοῦ. Φαίνεται ὅμως ὅτι ποτέ, καθ' ὅλον τὸν Ε΄ αἰῶνα, δὲν ἔπαυσαν ἐντελῶς οἱ καλλιτέχναι νὰ μεταχειρίζωνται τὸν συμβατικὸν αὐτὸν τρόπον παραστάσεως τῶν πτυχῶν, αἰσθανόμενοι προφανῶς πόσον ἦτο ἀνώτερος διακοσμητικῶς τῆς κατὰ φύσιν παραστάσεως. Σχηματοποιημένα, ἀλλὰ κάπως περισσότερον πλαστικὰ εἶναι τὰ ἱμάτια τῶν ἀνδρῶν εἰς τὴν ζωφόρον τοῦ Παρθενῶνος (Smith πίν. 37 τρεῖς ἄνδρες δεξιὰ καὶ 38, ἀριθ. 49). Ὁμοίως εἰς τὸ ψηφισματικὸν ἀνάγλυφον τοῦ Ἐθν. Μουσείου 1419 (Σβορώνου, πίν. XXXVII), τὸ ὁποῖον τελευταίως ὁ Kjellberg (Attische Reliefs, σελ. 82 ἑξ.) τοποθετεῖ περὶ τὸ 450. Συχνότερον ὅμως πρέπει νὰ ἀναζητήσῃ κανεὶς τὴν σχηματοποίησιν ταύτην εἰς τὰ ἀγγεῖα τοῦ τέλους τοῦ Ε΄ αἰῶνος (λ. χ. Furtwängler-Reichhold, πίν. 78, 2 αἱ δύο ἀκριναὶ μορφαί), διὰ τὸ ὁποῖον, ἄλλωστε, καὶ ἄλλο θεν βεβαιοῦνται συνειδηταὶ ἀρχαϊστικαὶ τάσεις.

Ὁ μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν κύων δὲν ἔχει πολλὴν σχέσιν πρὸς τὰς μορφάς, ὁ προορισμός του εἶναι, ὅπως ἀνωτέρω εἴπομεν, καθαρὰ διακοσμητικός. Πολὺ μεγαλύτερος εἶναι ὁ ρόλος τοῦ κυνὸς εἰς τὰς ἐπιτυμβίας στήλας καὶ γενικώτερον εἰς τὴν τέχνην τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς. Οὕτω εἰς τὴν στήλην τοῦ Ἀλξήνορος θεωροῦμεν ἀναπόσπαστον τὸν κύνα ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνδρὸς ποὺ τόσον φιλικὰ τοῦ τείνει τὴν ἀκρίδα καὶ εἰς τὴν βάσιν τοῦ Θεμιστοκλείου τείχους (Bull. Corr, Hellén. 1922, σελ. 1 ἑξ.) εὑρίσκομεν χαριεστάτην τὴν ἀπασχόλησιν τῶν ἐφήβων μὲ τὴν ἔριδα τοῦ κυνὸς καὶ τοῦ αἰλούρου. Εἰς τὸ ἀγγεῖον τοῦ Ἐξεκίου, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος (Mon. II, πίν. 22, Klein, Meisters[2] σελ. 40) μᾶς φαίνεται πολὺ φυσικὸν ὅτι εἷς τῶν Διοσκούρων προτιμᾶ νὰ παίζῃ μὲ τὸν κύνα του, ἀντὶ νὰ ὁμιλῇ μὲ τοὺς ἰδικούς του.

Ἀλλ' ἡ θερμὴ αὕτη σχέσις τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὰ ζῶα, πολὺ φυσικὴ διὰ τὸν ἀφελῆ καὶ χαρούμενον ἀρχαϊκὸν ἄνθρωπον, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποτελέσῃ θέμα τῆς κλασσικῆς τέχνης. Οἱ ἄνθρωποι τώρα ἔχουν ἀλλάξει καὶ ἐπομένως καὶ τὰ ἰδανικὰ τῶν καλλιτεχνῶν. Εἶναι δυνατὸν νὰ φαντασθῇ κανεὶς τοὺς ἐφήβους τοῦ Παρθενῶνος, ποὺ ἐκφράζουν ἕνα ἀνώτερον ἠθικὸν κόσμον, νὰ παίζουν μὲ ἕνα σκύλον, μίαν γάταν ἢ μίαν ἀκρίδα; Φαίνεται ὅτι τὸ ξεκούρασμα αὐτὸ δὲν τοὺς τὸ ἐπέτρεπεν ἡ συνείδησις τοῦ κλασσικοῦ καλλιτέχνου.

Ἀλλάζει λοιπὸν ἀπὸ τὸ τέλος ἤδη τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς ἡ θέσις τοῦ σκύλου εἰς τὰ μνημεῖα τῆς τέχνης. Μένει μὲν ὡς στοιχεῖον ἀπαραίτητον πρὸς δήλωσιν τῆς ἰδιότητος τοῦ κυρίου του, πρὸς πληρεστέραν δημιουργίαν οἰκογενειακῆς ἀτμοσφαίρας ἢ ἐνίοτε ἁπλῶς πρὸς διακοσμητικὴν ἐντύπωσιν, ἀλλ' ἡ σχέσις του μὲ τὸν ἄνθρωπον ἔχει ἀτονίσει. Μόνον ἐπαρχιακοὶ καλλιτέχναι ὅπως ὁ κατασκευάσας τὴν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

θεσπιακὴν στήλην τοῦ τέλους τοῦ Ε΄ αἰῶνος (Jahrb. 1913, πίν. 25α) ἐπιμένουν ἀκόμη νὰ δίδουν εἰς τὸν σκύλον τὴν θέσιν ποὺ εἶχε παλαιότερον.

Ἡ μελέτη τῆς τεχνοτροπίας τῶν ἐνδυμάτων καὶ τῶν προσώπων θὰ βοηθήσει πολὺ καὶ τὴν χρονολόγησιν τῆς στήλης. Ἂν συγκριθοῦν οἱ δύο ἄνδρες μὲ μορφὰς ἀπὸ τὴν ζωφόρον τοῦ Παρθενῶνος (Smith, πίν. 35, 36, 38), εἶναι φανερὸν ὅτι ἀντιπροσωπεύουν τὴν ἀμέσως κατόπιν ἐξέλιξιν τῆς τέχνης. Τὰ ἱμάτιά των δὲν εἶναι βαρέα καὶ δὲν ἔχουν χωριστὴν ἀπὸ τὸ σῶμα ὑπόστασιν, ὅπως εἰς τὰς μορφὰς τῆς ζωφόρου, αἱ σχηματιζόμεναι πτυχαὶ εἶναι πολὺ ἀραιότεραι, μέγα μέρος τοῦ σώματος μένει γυμνὸν πτυχῶν καὶ τότε, ὅπως λ. χ. εἰς τὸν ἀριστερὸν μηρὸν τοῦ πωγωνοφόρου ἀνδρὸς ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ὑφάσματος συμπίπτει μὲ τὸ σῶμα. Ἡ προχωρημένη ἐποχὴ εἶναι φανερὰ καὶ εἰς τὰ πρόσωπα. Ἂν καὶ ἀνήκουν ταῦτα εἰς τὴν παράδοσιν τοῦ Παρθενῶνος, δὲν ἔχουν πλέον τὴν ἐνεργητικότητα καὶ τὸ νευρῶδες τῶν μορφῶν τῆς ζωφόρου (βλ. λ. χ. Ποσειδῶνα, Smith 36-37), ἀλλὰ τείνουν μᾶλλον πρὸς τὴν ἀκαδημαϊκότητα. Αἱ γραμμαὶ τῶν βλεφάρων εἶναι πολὺ ἐλαφραὶ καὶ παρεστάθησαν προοπτικώτερον, οἱ βόστρυχοι τῆς κόμης δὲν χωρίζονται μεταξύ των, ἀλλ᾽ ἔχουν ἀποδοθῇ μᾶλλον ζωγραφικῶς, παρὰ σχεδιαστικῶς. Μὲ καλὴν πλαστικὴν ἀντίληψιν ἔχουν ἀποδοθῇ αἱ ἀνατομικαὶ λεπτομέρειαι τοῦ στήθους καὶ τὸ περίγραμμα τοῦ ὤμου καὶ τοῦ δεξιοῦ βραχίονος τοῦ νέου, καθὼς καὶ αἱ κάτωθεν τοῦ βραχίονος συγκεντρωθεῖσαι πτυχαὶ τοῦ ἱματίου.

Πρέπει λοιπὸν διὰ τοὺς λόγους τούτους νὰ τοποθετήσωμεν τὴν στήλην εἰς τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ Ε΄ π. Χ. αἰῶνος. Μὲ τὰ γλυπτὰ τῆς βάσεως τοῦ Ἀγοράκριτου (Guide σελ. 64, Σβορώνου Ἐθνικὸν Μουσεῖον, πίν. XLI-XLII) τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργους καὶ τὴν ἀγγειογραφίαν τοῦ Μειδιακοῦ κύκλου ἔχει πολλὰς ὁμοιότητας ὡς πρὸς τὴν τεχνοτροπίαν. Βεβαίως μὲ τὴν ὑπέρκομψον καὶ ἐρωτικὴν διάθεσιν τῶν καθ᾽ αὐτὸ Μειδιακῶν ἀγγείων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ πολὺ στενὴν ἀναλογίαν μία ἐπιτυμβία στήλη, ὅσον καὶ ἂν ἀνήκῃ εἰς τὴν ἰδίαν ἐποχήν· ἀλλὰ πολὺ περισσότερον ἐνθυμίζει συγχρόνους λευκὰς ληκύθους, ποὺ ὡς ἐκ τοῦ ἰδιαιτέρου χαρακτῆρος των ἐκφράζουν τὸν ἴδιον ἠθικὸν κόσμον.

Ἐντελῶς ἀντίθετος πρὸς τὴν καθαρῶς Ἀττικὴν τεχνοτροπίαν εἶναι ὁ τρόπος τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ ἀναγλύφου. Ἰδιαίτερον γνώρισμα τῶν Ἀττικῶν ἀναγλύφων εἶναι ὅτι τὸ περίγραμμα τῶν μορφῶν χωρίζεται ἀδρομερῶς ἀπὸ τοῦ βάθους, δὲν συμπίπτει μὲ αὐτό, ὅπως συμβαίνει μὲ τὰς μορφὰς τῆς στήλης. Ἡ βαθμιαία μετάβασις λ. χ. τοῦ ἱματίου τοῦ πωγωνοφόρου ἀνδρὸς πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν, ἰδίως εἰς τὸ ἐξωτερικὸν μέρος, καθὼς καὶ τοῦ ἱματίου τοῦ νέου ἀπὸ τῆς ὀσφύος καὶ κάτω, ἐπίσης δὲ τῶν περιγραμμάτων τῶν λαιμῶν ματαίως θὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὰς γνησίως Ἀττικὰς στήλας, ἀκόμη καὶ εἰς τὰς πλέον ἀρχαϊκάς, ὅπως τοῦ Ἀριστίωνος (Conze II, Rodenwaldt das Relief, πίν. 6), τὴν ἐκ τῶν μακρῶν τειχῶν στήλην

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

(A.M. 1907 σελ. 514), ἢ εἰς τὰ ἀρκετὰ ἔτη νεώτερα ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως (Dickins, Catal. ἀριθ. 577 καὶ 581, σελ. 117 - 118). Καὶ ὅταν ἀκόμη τὸ ἀνάγλυφον εἶναι ἐξαιρετικῶς ἐλαφρόν, ὅπως εἰς τὴν βάσιν ἀπὸ τὰ Λαμπρικὰ (Conze, XI, Collignon, Statues funér. εἰκ. 15) μία καθέτως ἀχθεῖσα γραμμὴ χωρίζει ἁδρῶς τὸ περίγραμμα ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας. Ἀκόμη περισσότερον εἰς τὰς στήλας τοῦ τέλους τοῦ Ε΄ π. Χ. αἰῶνος, ὁπότε ἡ ἀναγλυφικὴ ἔξαρσις εἶναι κατὰ κανόνα πολὺ μεγαλυτέρα παρὰ εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχήν.

Ἀντιθέτως πρὸς τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς προσκειμένους εἰς τὴν Ἀττικὴν παράδοσιν οἱ Ἴωνες καλλιτέχναι προτιμοῦν τὸ ἁπαλὸν σβύσιμον τῶν περιγραμμάτων, τὸν σχεδὸν ταυτισμόν των μὲ τὴν ἐπιφάνειαν. Τὰ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως τῆς Θάσου ἀνάγλυφα (Mon. Piot XX, πίν. 4), τὸ ἀνάγλυφον τῶν «Ὡρῶν» τοῦ Μονάχου (Arndt - Amelung E. A. 2954), τὸ ὁποῖον ὁ Langlotz (Frühgriechische Bildhauersch. σελ. 134, πίν. 86 β) ἀποδίδει εἰς τὴν χιακὴν σχολήν, ἡ ἐκ Κύθνου στήλη τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου (Buschor, Olympia εἰκ. 26), τὸ ἐκ Θάσου νεκρόδειπνον (Jahrb. 1913, πίν. 26) εἶναι πρόχειρα παραδείγματα τῆς τεχνοτροπίας αὐτῆς τῶν Ἰώνων γλυπτῶν, τὴν ὁποίαν ἀκόμη περισσότερον χαρακτηρίζουν τὰ θαυμαστῆς ἐλαφρότητος ἀνθέμια τῶν Σαμιακῶν στηλῶν (τελευταῖον Εὐαγγελίδης Ἀρχ. Ἐφ. 1924 σελ. 63 ἑξ. εἰκ. 10 - 12). Ἀπὸ τὴν ἰδίαν διάθεσιν προέρχεται καὶ ἡ λεπτότης τῶν πτυχῶν τῶν Σαμιακῶν γυναικείων ἀγαλμάτων, τῶν ὁποίων ἡ Ἥρα τοῦ Χηραμύου καὶ ἡ Φιλίππη τοῦ Μουσείου τοῦ Τηγανίου εἶναι ἀπὸ τὰ γοητευτικώτερα. Ὅπως δὲ αἱ πτυχαὶ τούτων δὲν σταματοῦν ἀποτόμως εἰς τὴν βάσιν τῶν ἀγαλμάτων καὶ ὅπως εἰς τὰ Ἰωνικὰ ἀνάγλυφα τὰ περιγράμματα τῶν μορφῶν τελειώνουν μὲ ἐλαφρότητα ἐπάνω εἰς τὴν ἐπιφάνειαν, οὕτω, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Δωρικὸν ῥυθμόν, δὲν σταματοῦν ἀποτόμως, ἀλλὰ βαθμιαίως σβύνουν ἄνω καὶ κάτω αἱ ῥαβδώσεις τοῦ Ἰωνικοῦ κίονος.

Παρ' ὅλα ὅμως τὰ Ἰωνικὰ γνωρίσματα τῆς στήλης — ἀνθέμιον, ἐργασίας τοῦ ἀναγλύφου — ἡ κατὰ τὰ ἄλλα τεχνοτροπία εἶναι καθαρῶς Ἀττική. Ἡ ἀπόδοσις τῶν ἀνατομικῶν λεπτομερειῶν μὲ τὴν χαρακτηριστικῶς Ἀττικὴν πλαστικότητα, καὶ αἱ πτυχαί, τὸ ἦθος τέλος τῶν μορφῶν μαρτυροῦν χεῖρα καὶ διανοητικότητα Ἀθηναίου γλύπτου.

Ἀπὸ τὴν Ἀττικὴν σχολὴν ὅμως ἀπομακρύνει μία ἄλλη ἰδιότης τῆς στήλης, τὸ ἐξαιρετικὸν ***πάχος*** αὐτῆς, 0,23, πρὸς πλάτος 0,56, τὸ ὁποῖον ματαίως θὰ ἀναζητήσωμεν εἰς τὰς συγχρόνους Ἀττικὰς στήλας. Ἡ μὲν στήλη τῆς Ἡγησοῦς λ. χ. ἔχει πάχος 0,13 πρὸς πλάτος 0,97 ἡ ἐκ Σαλαμῖνος μὲ τὸν νεανίαν καὶ τὸν κλωβὸν C. Conze CCIV, Guide εἰκ. 19) πάχ. 0,07 πρὸς πλάτος 0,81, καὶ ἡ ὀλίγον ἀρχαιοτέρα στήλη τῆς οἰκογενείας τῶν Ἰφιστιαδῶν (Conze CCXXXIX) πάχος 0,06 πρὸς πλάτος 0,55. Μόνον εἰς τὸ Βοιωτικόν, ἰδιαιτέρως δὲ τὸ ***Θεσπιακὸν***

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ἐργαστήριον ἁπαντοῦν στῆλαι μὲ τοιοῦτον πάχος· ἡ ἐπ᾽ αὐτοῦ δὲ ἐπίδρασις τῆς Ἰωνικῆς τέχνης εἶναι πλέον ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας κατόπιν τῆς βασικῆς ἐργασίας τοῦ Rodenwaldt (Jahrb. 1913). Ἡ διατήρησις ὑπὸ τῶν Βοιωτῶν γλυπτῶν τοῦ πάχους τούτου ἀκόμη καὶ εἰς τὸν προχωρημένον Ε΄ αἰῶνα πρέπει πιθανώτατα νὰ θεωρηθῇ ἀποκλειστικῶς τοπικὴ προτίμησις, δὲν πιστεύομεν δὲ ὅτι ἐξηγεῖται μόνον ἐκ τῆς ποιότητος τοῦ Θεσπιακοῦ μαρμάρου, τὸ ὁποῖον δὲν δύναται λέγουν, χωρὶς κίνδυνον νὰ ἐκλεπτυνθῇ ὅπως τὸ Πεντελήσιον. Φαίνεται μᾶλλον ὅτι οἱ Βοιωτοί, ἀνέκαθεν ἐπαρχιῶται, χωρὶς ἰδικήν των πνευματικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν ζωὴν ἐθεώρησαν ἀπαραίτητον τὸ πάχος διὰ τὴν μνημειώδη — κατὰ τὴν ἰδικήν των ἀντίληψιν — ἐμφάνισιν τῶν στηλῶν. Ὁ ὄγκος ἦτο δι᾽ αὐτοὺς στοιχεῖον μεγαλυτέρας ἐπιβολῆς. Εἶναι δὲ ἀξιοσημείωτον τὸ εἰς μερικὰς στήλας τοῦ Μουσείου τῶν Θηβῶν παρατηρούμενον: ὅπου ὑπάρχει μίμησις Ἀττικῆς τεχνοτροπίας, τὸ πάχος εἶναι ἐλάχιστον, μολονότι τὸ μάρμαρον εἶναι Θεσπιακόν. Οὕτω συμβαίνει εἰς τὴν στήλην ἐφήβου κρατοῦντος πτηνὸν (ἀριθ. Μουσείου Θηβῶν 39, παλαιοῦ εὑρετ. 46), τοῦ β΄ ἡμίσεως τοῦ Ε΄ αἰῶνος, τὴν κατασκευασθεῖσαν ὑπὸ ἐγχωρίου γλύπτου, κατὰ μίμησιν Ἀττικοῦ προτύπου. Πόσον δὲ διετηρήθη ἡ προτίμησις τῶν Βοιωτῶν γλυπτῶν πρὸς τὸ πάχος φαίνεται καλῶς εἰς ὀλίγα ἀνθέμια στηλῶν εὑρισκόμενα εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Μουσείου Θηβῶν· ἓν τούτων, τοῦ Δ΄ π. Χ. αἰῶνος, ἀπεικονίσθη εἰς τὴν ***εἰκ. 5.*** Ἐνῶ εἰς ὅλας ἀνεξαιρέτως τὰς Ἀττικὰς στήλας μόνον εἰς τὴν ἐμπροσθίαν ὄψιν παρίσταται τὸ ἀνθέμιον, ἐδῶ συμβαίνει τὸ παράδοξον νὰ ἐπεκτείνεται τοῦτο καὶ εἰς τὰς πλευράς, προφανῶς διότι αὗται εἶναι πολὺ παχεῖαι καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ μείνουν ἀκάλυπτοι. Ἴσως ἓν τοιοῦτον ἀνθέμιον, ἀρχαιοτέρας φυσικὰ τεχνοτροπίας, νὰ ἐκάθητο καὶ ἐπὶ τῆς στήλης τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου.

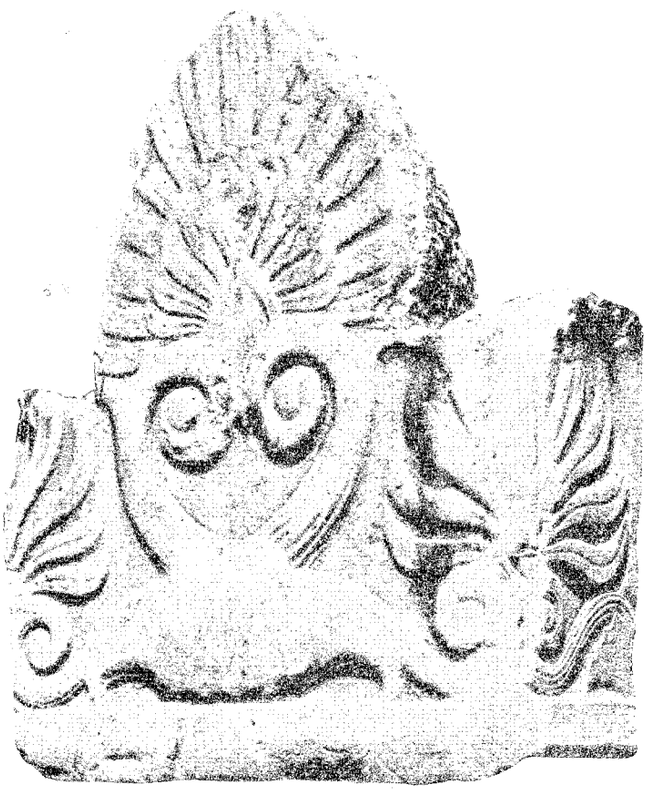

Εἰκὼν 5.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Δεδομένης ὅμως τῆς ἰσχυρᾶς ἀναμίξεως μὲ Ἀττικὴν τέχνην εἶναι πολὺ πιθανώτερον ὅτι τὸ ἀνθέμιον περιωρίζετο μόνον εἰς τὴν ἐμπροσθίαν ὄψιν. Τὰ ἀνθέμια τοῦ θριγκοῦ τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργους (Waldstein, the Argive Heraeum I, σελ. 124 εἰκ. 61) καθὼς καὶ τὰ ὀλίγον νεώτερα τοῦ ἐκ Κεραμεικοῦ μνημείου τοῦ 394 π. Χ. (Ath. Mitt. 1889, σελ. 407) βοηθοῦν εἰς τὸ νὰ ἀναπαραστήσωμεν κἄπως τὴν μορφὴν τοῦ ἀνθεμίου τῆς στήλης.

Ἡ ἀνάμιξις Ἀττικῶν, Ἰωνικῶν καὶ ἐπαρχιακῶν χαρακτηριστικῶν ἐπὶ μιᾶς στήλης εἶναι ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσα καὶ ἀπροσδόκητος διὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Εἰς ὀλίγον παλαιοτέρους χρόνους, ἀμέσως μετὰ τὰ μέσα τοῦ Ε΄ αἰῶνος, ὁπότε ἡ τέχνη τῶν Ἀττικῶν στηλῶν τοῦ Ε΄ αἰῶνος εὑρίσκετο εἰς τὰς ἀρχάς της μία τοιαύτη ἐμφάνισις δὲν πρέπει νὰ ἐκπλήσσῃ· ὁ Rodenwaldt παραδέχεται (Jahrbuch 1913 σελ. 320) Ἰωνικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ μερικῶν Ἀττικῶν στηλῶν τῶν περὶ τὸν Παρθενῶνα χρόνων. Εἰς τὸ ***Βοιωτικὸν*** ἐργαστήριον ἀπὸ τὴν ἀρχαϊκὴν ἀκόμη ἐποχὴν ἀλληλοσυγκρούονται αἱ Ἀττικαὶ καὶ Ἰωνικαὶ ἐπιδράσεις. Ἡ ἐκ Θεσπιῶν στήλη τοῦ Ἀγάθωνος καὶ Ἀριστοκλέους (Att. Mitt. 1878 πίν. III, Br. Br. 37), τοῦ τέλους τοῦ Ϛ΄ αἰῶνος, ἔργον πιθανώτατα ἐντοπίου καλλιτέχνου, μαρτυρεῖ Ἀττικὴν ἐπίδρασιν. Ἔργον Ἀθηναίου γλύπτου ἐθεώρησε δικαίως ὁ Rodenwaldt τὴν στήλην τοῦ Μουσείου τῶν Θηβῶν Bull. Corr. Hell. 1907, σελ. 204, εἰκ. 13, τοῦ τύπου τοῦ Ἀριστίωνος. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος Ἰωνικῆς τεχνοτροπίας εἶναι, ἐκτὸς τῆς στήλης τοῦ Ἴωνος Ἀλξήνορος, ἡ δυστυχῶς ἐξαφανισθεῖσα στήλη τῆς Λειβαδιᾶς ἡ τελευταῖον ὑπὸ τοῦ Mœbius δημοσιευθεῖσα (A.M. 1916, πίν. XII, σ. 172). Ὀλίγον ἀργότερον, πρὸς τὸ τέλος τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, ἡ ἐκ Θηβῶν στήλη τοῦ Ἱππέως τῆς Βοστώνης (Casckey, Catal. σελ. 22) εἶναι καλὸν παράδειγμα τῆς ἐξακολουθούσης ἐπιδράσεως τῆς Ἰωνικῆς τέχνης.

Ἔχομεν λοιπὸν διὰ τὰς τάσεις τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς εἰς τὰς Βοιωτικὰς στήλας τὸν ἑξῆς πίνακα:

Στήλη Τανάγρας Κιτύλου καὶ Δέρμυος = Ἐγχωρίας κατασκευῆς.

Στήλη Γάθωνος καὶ Ἀριστοκλέους, Br. Br. 37 = Ἔργον Βοιωτοῦ γλύπτου μὲ ἐπίδρασιν τῆς Ἀττικῆς τέχνης.

Στήλη ἐκ Θηβῶν B.C.H. 1907, σελ. 207 = Ἀσφαλῶς Ἀττικὸν ἔργον.

Στήλη Βοστώνης A.J.A. 1911, 293 κξ. = Ἔργον Βοιωτοῦ γλύπτου.

Στήλη Ἀλξήνορος = Ἰωνικὸν ἔργον.

Στήλη Λειβαδιᾶς A.M. 1916, πίν. XII = Ἰσχυρὰ Ἰωνικὴ ἐπίδρασις, ἂν ὄχι Ἴωνος γλύπτου.

Ἱππεὺς Βοστώνης Caskey, Catal. σελ. 22 = Ἐντόπιον ἔργον μὲ Ἰωνικὴν ἐπίδρασιν.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Διὰ τὸν Ε΄ αἰῶνα, ἀπὸ τοῦ 450 περίπου καὶ κατόπιν δὲν ἔχει κανεὶς παρὰ νὰ παραπέμψῃ εἰς τὸν Rodenwaldt, ὅστις (Jahbr. 1913 σελ. 309 ἑξ.) καθώρισε τελείως τὴν ὄψιν καὶ τὰς ἐπιδράσεις τοῦ Θεσπιακοῦ ἐργαστηρίου.

Τὸ πολὺ-πολὺ θὰ εἶχε κανεὶς νὰ ἀμφισβητήσῃ τὴν ὑπ' αὐτοῦ χρονολόγησιν μερικῶν Θεσπιακῶν στηλῶν ὅπως λ. χ. τῆς Ἀμφωττοῦς.

Ἡ πάλη μεταξὺ Ἰωνικῆς καὶ Ἀττικῆς τεχνοτροπίας φαίνεται ὅτι εἰς τὴν Βοιωτίαν ἔλαβε τέλος κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ Ε΄ αἰῶνος, μὲ τὴν τελείαν ἐπικράτησιν τῆς Ἀττικῆς. Καὶ εἶναι ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσα ἡ παρακολούθησις τῆς ὑπὸ τῶν Βοιωτῶν γλυπτῶν ἑρμηνείας τῆς Ἀττικῆς τεχνοτροπίας. Ἀντὶ τῆς θαυμασίας πλαστικότητος τῶν Ἀττικῶν στηλῶν οὗτοι δίδουν ἐπίπεδα, ἀντὶ τῆς εὐγενικῆς ἐκφράσεως τῶν Ἀττικῶν μορφῶν οὐδετέραν ἢ κενὴν ἔκφρασιν. Οὕτω λ. χ. εἰς τὴν στήλην τῆς Φιλωτέρας τοῦ Μουσείου Θηβῶν (Κεραμοπούλου, Θηβαϊκὰ σελ. 247 εἰκ. 178), καθὼς καὶ εἰς τεμάχιον ἐπιτυμβίας στήλης (Μουσείου Θηβῶν ἀριθ. 41) τὸ ἐπὶ τῆς ἕδρας πίπτον ἱμάτιον εἶναι ἀνυπόφορα ἐπίπεδον, ἐνῶ εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ γλύπτης ἀντιγράφει πιστῶς Ἀττικὸν πρότυπον.

Κάπως περισσότερον ἐπιτήδειος ἦτο ὁ γλύπτης τῆς στήλης τῆς ***εἰκόνος 6*** (Μουσ. Θηβῶν 472), ἥτις εἶναι κατὰ τοῦτο ἐνδιαφέρουσα ὡς χαρακτηριστικὴ τῆς τελείας ἐπικρατήσεως τῆς Ἀττικῆς τέχνης ἐπὶ τῆς Βοιωτικῆς κατὰ τὸ 420-410. Ὅλα ἀπὸ τοῦ σχήματος τῆς στήλης μὲ τὸ ἀέτωμα καὶ τὸ λεπτὸν πάχος μέχρι τῆς παραστάσεως τῶν ἐνδυμάτων καὶ τῆς στάσεως τῶν μορφῶν ἔχουν παραληφθῇ ἀπὸ Ἀττικὸν πρότυπον. Ἔχει μὲν ἀποφύγει ὁ γλύπτης τὰ ἐπίπεδα καὶ προσεπάθησε νὰ δώσῃ κάποιαν πλαστικότητα, ἀλλὰ δὲν ἐνόησε τίποτε ἀπὸ τὴν λεπτότητα τῆς τέχνης καὶ τὸν ἀνώτερον κόσμον τῶν Ἀττικῶν στηλῶν. Αἱ πτυχαὶ τοῦ χιτῶνος λ. χ. τῆς καθημένης μορφῆς εἶναι ἀνύπαρκτοι καὶ τοῦ ἱματίου ξηραί, αἱ χεῖρες χωρὶς λεπτότητα εἰς τὰς ἀρθρώσεις καὶ ἀνέκφραστοι. Ὅσον διὰ τὰ πρόσωπα, ἡ διακριτικὴ θλίψις καὶ ἡ βαθεῖα ἔκφρασις τῶν συγχρόνων Ἀττικῶν στηλῶν ἐμφανίζονται ἐδῶ ὡς ἀκαμψία καὶ μικροαστικὴ κενότης. Καὶ ὅμως ὁ γλύπτης τῆς στήλης αὐτῆς θὰ ἐπίστευεν ἀσφαλῶς ὅτι παρουσίασεν Ἀττικὸν ἔργον!

Ἀντιθέτως εἰς τὴν στήλην τοῦ Ἐθν. Μουσείου τοῦ πίνακος 2 ἡ προσαρμογὴ πρὸς τὸ Ἀττικὸν πνεῦμα εἶναι σχεδὸν τελεία. Καὶ ὡς πρὸς τὴν ἔκφρασιν τῶν μορφῶν καὶ τὴν πλαστικότητα τῶν γυμνῶν ἰδίως μερῶν καὶ τὴν διαφάνειαν τῶν ἱματίων ἡ ἐργασία εἶναι γνησίως Ἀττική. Ἡ Ἰωνικὴ ἐκτέλεσις τοῦ ἀναγλύφου ὀφείλεται εἰς τὴν διατηρουμένην ἀκόμη Ἰωνικὴν παράδοσιν, ἐνῶ τὸ ἀνθέμιον καὶ ἰδίως τὸ πάχος τῆς στήλης φαίνονται κληρονομία τῆς Βοιωτικῆς καταγωγῆς τοῦ καλλιτέχνου. Διότι δὲν εἶναι δυνατόν, νομίζω, Ἀθηναῖος γλύπτης ἔχων ἰσχυρὰν τὴν ἀντίληψιν τῆς ἁρμονίας καὶ ἐργαζόμενος εἰς πεντελήσιον μάρμαρον νὰ ἔδιδε τοιοῦτον πάχος εἰς στήλην μάλιστα σχετικῶς χαμηλὴν καὶ μὲ ἐλαφρὰν ἀναγλυ-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

φικὴν ἔξαρσιν, εἰς τὴν ὁποίαν φυσικὰ πρέπει νὰ ἀντιστοιχῇ ἐλαφρὰ μόνον προέκτασις τοῦ πάχους πρὸς τὸ βάθος. Τελευταῖον, ὁπότε ἐτοποθετήθη ἡ στήλη πλη-

Εἰκὼν 6.

σίον ἄλλων Ἀττικῶν στηλῶν ἔγινε περισσότερον φανερὸν ὁ ξενότροπος χαρακτήρ της καὶ μία ἐπιτοπία μελέτη της εἶναι πολὺ διδακτική.

Ἔχομεν λοιπὸν κατὰ τὸ τέλος τοῦ Ε΄ αἰῶνος εἰς μέσας Ἀθήνας ἑνωμένας τρεῖς τεχνοτροπίας, Ἀττικήν, Ἰωνικὴν καὶ Βοιωτικήν. Εἰς ὀλίγον ἀρχαιοτέραν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ἐποχήν, 440 π. Χ., ὁπότε ἡ σχολὴ τῶν Ἀττικῶν στηλῶν εὑρίσκετο ἀκόμη εἰς τὴν ἀρχήν της τὸ τοιοῦτον θὰ ἦτο εὐεξήγητον. Τώρα ὅμως, ὁπότε τὸ Ἀττικὸν ἐργαστήριον τῶν ἐπιτυμβίων στηλῶν ἔχει καὶ ἰσχυρὰν παράδοσιν καὶ ἀνθεῖ ὅσον οὐδέποτε, μόνον ξένοι καλλιτέχναι εἶναι δυνατὸν νὰ ὑφίστανται τόσον διαφορετικὰς ἐπιδράσεις. Εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν εὑρέθη εἰς ὀλίγον ἀρχαιοτέραν ἐποχὴν καὶ ὁ γλύπτης τοῦ μεγάλου Ἐλευσινιακοῦ ἀναγλύφου, τοῦ ὁποίου τὸν ὄχι τελείως Ἀττικὸν χαρακτῆρα ἔχει τονίσει ὁ Rodenwaldt (Jahrb. 1913, εὐρὼν σχέσιν τοῦ Τριπτολέμου πρὸς Ἰωνικὸν πρότυπον. Εἰς τοιοῦτον ἐργαστήριον μὲ ἰσχυρὰν Ἰωνικὴν ἐπίδρασιν, εὑρισκόμενον κάπου μεταξὺ Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας πιστεύει τελευταῖον καὶ ὁ Buschor (A.M. 1928) καὶ ἐντοπίζει εἰς αὐτό, ἐκτὸς τοῦ Ἐλευσινιακοῦ ἀναγλύφου, τὸ ἀνάγλυφον τῶν Χαρίτων τοῦ Βοιωτοῦ Σωκράτους (Br. Br. 654 6). Ἡ ἐκ Μεγάρων στήλη Sabouroff (Furtwängler, Sam. Sabouroff I, πίν. 5, Buschor, Olympia σελ. 36), μὲ καταφανῆ Ἰωνικὴν τεχνοτροπίαν πρέπει πιθανώτατα νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὴν αὐτὴν καλλιτεχνικὴν περιοχήν.

Πρὸς ταύτην τὴν σειρὰν μνημείων περισσότερον πάσης ἄλλης φαίνεται νὰ ἔχῃ κάποιαν συγγένειαν ἡ στήλη τοῦ πίνακος 2, ὅπου ἠνώθησαν μὲ πολὺ ἐπιτυχῆ τρόπον τρεῖς σχολαί, Ἰωνική, Ἀττικὴ καὶ ἡ ἐπαρχιακὴ Βοιωτική. Καὶ εἶναι διὰ τοῦτο κυρίως σημαντική, ὡς βεβαιώνουσα διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν τὴν βαθμιαίαν ἀπορροφητικὴν ἐνέργειαν τὴν ὁποίαν ἐξήσκησεν ἐπὶ τῶν ξένων καλλιτεχνῶν ἡ μεσουρανοῦσα τότε Ἀττικὴ τέχνη.

ΣΕΜΝΗ ΠΑΠΑΣΠΥΡΙΔΗ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ΠΑΛΑΙΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑΙ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΑΙ ΤΑΦΑΙ ΕΝ ΘΗΒΑΙΣ

Κατ' Αὔγουστον καὶ Σεπτέμβριον τοῦ 1910 ἀνέσκαψα ἐν Θήβαις τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος [1] κείμενα ἐπὶ λόφου προέχοντος ἀμέσως ἐγγὺς πρὸς βορρᾶν τοῦ σημερινοῦ εἰς τὸ ἐξωκκλήσιον τοῦ Ἀποστόλου Λουκᾶ προσηρτημένου νεκροταφείου τῆς νῦν πόλεως [2].

Τὸ νεκροταφεῖον τοῦτο φαίνεται, ὅτι λειτουργεῖ ἐνταῦθα ἀπὸ αἰώνων, διότι εὑρέθησαν ἐν αὐτῷ χριστιανικοὶ τάφοι κτιστοί, οἷοι δὲν συνηθίζονται ἐν τοῖς χρόνοις ἡμῶν ἐνταῦθα (πρβλ. καὶ ***Θηβαϊκὰ*** σελ, 314-5), οὔτε δὲ πιθανῶς καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ὅτε ἀνεπίδεικτος καὶ πτωχὸς θὰ ἦτο ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς τῶν Θηβῶν (πρβλ. Ross **Wanderungen in Griechenland** 1851 σελ. 22, 24 ***Θηβαϊκὰ*** σελ. 312_1). Πρὸ τῆς Τουρκοκρατίας ὅμως διῆλθον αἱ Θῆβαι περίοδον δόξης καὶ ἦσαν μεγάλαι καὶ εὐδαίμονες, μάλιστα δ' ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς Φραγκοκρατίας (ὅρα Miller-Λάμπρου ἔ. ἀ. I σελ. 13 ἑξ. 16, 37, 331, 466 κ. ἀ.). Ἡ βυζαντιακὴ αὕτη ἀκμὴ τῶν Θηβῶν εἶνε ἡ μεγίστη, ἣν ἐγνώρισεν ἡ πόλις αὕτη μετὰ τὴν ἐπὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου καταστροφήν, καὶ προήρχετο κυρίως ἐκ τοῦ γεωργικοῦ πλούτου τῆς χώρας καὶ τῆς βιομηχανίας τῆς μετάξης, ἐπειδὴ ἡ ἔκτασις τῆς πόλεως οὐδαμῶς ἢ ἐλάχιστα, ὡς φαίνεται, ἐξετάθη ἔκτοτε ἔξω τοῦ περιτειχίστου λόφου τῆς ἱστορικῆς Καδμείας (ὅρα ***Θηβαϊκὰ*** σελ. 272 ἑξ. 277 ἑξ. 308 ἑξ. 312). Τὰ δὲ βυζαντιακὰ ὄστρακα εἰς τοὺς περὶ τὴν Καδμείαν

---

[1] Ὅρα Α. Κεραμοπούλλου ***Θηβαϊκὰ*** = ***Ἀρχ. Δελτίον*** III 1917, 34 ἑξ. καὶ πίνακα ἐν ἀρχῇ.

[2] Ὁ Οὐίλλιαμ Μίλλερ ἐν τῇ ***Ἱστορίᾳ τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι*** (μετάφρ. ἑλληνιστὶ Σπ. Λάμπρου) I σελ. 104 εἰκάζει, ὅτι ἡ ἐκκλησία αὕτη τοῦ Ἁγίου Λουκᾶ εἶνε ἡ αὐτὴ τῇ «ἐκκλησίᾳ τῆς Ἁγίας Λουκίας» ἐκτὸς τῶν Θηβῶν, ἣν κατὰ τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Ἰννοκεντίου Γ' (1198-1216) κατέλαβον οἱ καθολικοὶ μοναχοὶ Ναΐται ἢ Τεμπλιῶται (Templies, Tempelritter βλ. Μενάρδου ἐν ***Ἀθηνᾷ*** 1905, σελ. 414). Ὀρθῶς δὲ ὁ Μίλλερ ἀμφιβάλλει περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς γραφῆς τοῦ ὀνόματος τῆς ἐκκλησίας ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Ἰννοκεντίου· διότι ἤδη ἀπὸ τοῦ 4ου αἰῶνος ἐπιστεύετο, ὅτι ὁ Εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς ἦτο τεθαμμένος ἐν Θήβαις, ὡς μανθάνομεν ἐκ τῆς τοῦ Φιλοστοργίου (364-424) ***Ἐκκλησ. ἱστορίας*** ἔκδ. Bidez 1913 σελ. 156: «ἐπεὶ δὲ ἐν Ὀδρυσοῖς ἐτύγχανεν γεγονὼς (ὁ Κωνστάντιος), ἔνθα πόλιν κτίσας Ἀδριανὸς ὁ βασιλεὺς τὴν ἑαυτοῦ καταλέλοιπε τῷ τόπῳ προσηγορίαν, ἐπύθετο πρός τινος τῶν ἐπισκόπων, ὡς τὰ σώματα τῶν τοῦ Χριστοῦ ἀποστόλων Ἀνδρέου καὶ Λουκᾶ ἐν Ἀχαΐᾳ (=Ἑλλάδι) τεθαμμένα τυγχάνουσιν, Ἀνδρέου μὲν ἐν Πάτραις, Λουκᾶ δὲ ἐν Θήβαις ταῖς Βοιωτίαις». Τὴν παράδοσιν, καθ' ἣν ὁ τάφος ἐν Θήβαις δὲν εἶνε τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ ἀλλὰ τοῦ Στιρίτου, τοῦ λατρευομένου ἐν τῇ ὁμωνύμῳ Μονῇ τοῦ Ἑλικῶνος, ἔχει ὁ Pouqueville **Voyage** IV σελ. 206. Βλ. καὶ ***Θηβαϊκὰ*** σελ. 318_1.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

μάλιστα διατρήτους καὶ ὑπὸ χριστιανικῶν τάφων λόφους, ἔνθα τὰ χώματα ὀλιγώτερον ἢ ἐν αὐτῇ ἀνεμοχλεύθησαν, ἀπαντῶσι τόσον ἄφθονα, ὅσον ἐπὶ τῆς Καδμείας τὰ μυκηναϊκά, ὑπερβάλλοντα πάσης ἄλλης ἱστορικῆς περιόδου τὰ λείψανα.

Κατὰ τοὺς βυζαντιακοὺς λοιπὸν χρόνους φαίνεται ὅτι διερρυθμίσθη τὸ νεκροταφεῖον τοῦ Ἁγ. Λουκᾶ ἐν χώρῳ καὶ παλαιοτέρους περιέχοντι τάφους, ὡς ἀπαιτοῦσιν ἐνταῦθα τὰ ἐκ τοῦ τείχους τῆς ἀρχαίας κάτω πόλεως ἀναχωροῦντα παλαιὰ συμπλέγματα ὁδῶν (***Θηβαϊκὰ*** 261 κ. ἀ.)[1] καὶ μαρμάρινος σαρκοφάγος ἀποκείμενος νῦν ἐν τῷ ἱερῷ βήματι τοῦ Ἁγ. Λουκᾶ, ἀνήκων δὲ εἰς τὸν Δ΄ αἰῶνα μ. Χ. πιθανῶς (Ig VII 2543-5). Οὗτος εἶνε τόσον μέγας, ὥστε νομίζω βέβαιον, ὅτι δὲν μετεκομίσθη ἄλλοθεν εἴτε μακρόθεν. Ἡ παράδοσις δέ, πιστεύουσα, ὅτι οὗτος εἶνε ὁ τάφος τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ, συνδέει αὐτὸν ἀναποσπάστως πρὸς τὴν ὁμώνυμον ἐκκλησίαν τοῦ νεκροταφείου[2].

Ἀλλὰ τὸ νῦν νεκροταφεῖον, ὡς εἶνε περιτετειχισμένον, εἴτε διότι ἦτο ἀνεπαρκὲς πρὸς πόλιν μεγάλην καὶ πλουσίαν, εἴτε μᾶλλον διότι ἡ ἐκκλησία, εἰς ἣν προσηρτήθη, εἶνε διάδοχος τῆς λατρείας τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ λατρευομένων θεῶν (Παυσ. 9, 10, 2, ***Θηβαϊκὰ*** σελ. 36 ἑξ.), ἐξετείνετο ἄλλοτε πρὸς βορρᾶν, ἔνθα ὁ συνεχόμενος μαστοειδὴς λόφος τοῦ Ἰσμηνίου ναοῦ εἶνε διάτρητος ὑπὸ χριστιανικῶν τάφων ἀνοιχθέντων εἰς τὸν φυσικὸν κροκαλοπαγῆ βράχον, ὅπου τὰ χώματα εἶνε ὀλίγα, ὡς συμβαίνει συχνὰ ἐπὶ τῆς κουρφῆς, καὶ ἐντὸς δὲ τῆς κοίτης τῶν πρότερον καταδαφισθέντων θεμελίων τοῦ ναοῦ τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος. Ἐκ τῶν τάφων τούτων, διατεθειμένων εἰς πολλὰς γραμμάς, ἀνέσκαψά τινας. Οἱ πλεῖστοι ἦσαν κεκαλυμμένοι διὰ πλακῶν ἢ πλακὸς (ἑνὸς ἡ πλὰξ εἶνε ὁριζοντίως τμηθὲν μέρος κίονος τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος ***Θηβαϊκὰ*** σελ. 42, 58), οὐχὶ δὲ σπανίως ἔχουσι πλάκας καὶ εἰς τὰς ἄλλας πλευρὰς πρὸς ἀρτίαν διαμόρφωσιν τοῦ σχήματος, ὁσάκις ὁ βράχος εἶνε σαθρὸς ἢ λείπει. Οἱ ἐπιπολαιότεροι καὶ πτωχότεροι ἦσαν κατεσκευασμένοι διὰ κεράμων μεγάλων συγκλινόντων ὑπὲρ τὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ καὶ ἐντελῶς περιλαμβανόντων αὐτὸ τὴν ἀμέσως προηγηθεῖσαν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν παράδοσιν.

Πάντες οἱ νεκροὶ ἔχουσι τὴν κεφαλὴν εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ τάφου, τοὺς δὲ πόδας εἰς τὸ ἀνατολικόν. Ἐκ τοῦ ἱματισμοῦ αὐτῶν εὑρέθησαν μόνον πόρπαι

---

[1] Ἐκ τῶν παλαιοτέρων δηλ. ἐκείνων ἀρχαίων ἑλληνικῶν τάφων προέρχονται εὑρήματα ἄλλα τε καὶ στήλη ἀρχαϊκὴ (Ἀρχ. Ἐφ. 1921 σελ. 28), ἑτέρα νεωτέρα ἀετωματώδης εἰκονίζουσα ἀνάγλυπτον κύνα τῶν οἰκοσίτων, ἑτέρα τοῦ Ε΄ αἰῶνος π. Χ. εἰκονίζουσα γυναῖκα πρὸς ἀριστερὰ βαίνουσαν καὶ κρατοῦσάν ποτε ἄνθος (***Ἀρχ. Δελτίον*** 1917, 214). Πᾶσαι ἀπόκεινται ἐν τῷ Μουσείῳ τῶν Θηβῶν.

[2] Ὅρα καὶ W. Miller ἐν ***Νέῳ Ἑλληνομνήμονι*** XX 1926 σελ. 375. Ὁ λαὸς ἀποδίδει εἰς τὸν σαρκοφάγον θεραπευτικὰς ἰδιότητας, πιστεύων, ὅτι, ἄν τις, ἀποξέσας ἐκ τοῦ μαρμάρου αὐτοῦ κόνιν, καταπίῃ μεθ' ὕδατος, ἀπαλλάττεται πάσης νόσου κατεχούσης αὐτόν· διὰ τοῦτο δὲ τὸ ἀμφικλινὲς κάλυμμα τοῦ σαρκοφάγου ἐκοιλάνθη εἴς τι ἄκρον ἐκ τῆς ἀποξέσεως.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

(Schnallen) ζωνῶν σιδηραῖ ἢ χαλκαῖ, οἵας μεταχειρίζονται καὶ νῦν οἱ ζωννύμενοι λωρίον, δακτύλιός τις χαλκοῦς, ἐνώτια ὁμοίως χαλκᾶ, ἅπαξ δὲ καὶ χρυσᾶ [1].

Κτερίσματα πρόσθετα ἐν τοῖς τάφοις εὑρέθησαν ἀγγεῖα ἤτοι οἰνοχόαι μικραὶ ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ, μετὰ περιφεροῦς ἢ τριλόβου στομίου, καὶ λύχνοι σπάνιοι.

Ἐνίοτε εἷς τι ἄκρον τοῦ τάφου ἦσαν ἐν σωρῷ τὰ ὀστᾶ ἑνὸς ἢ πλειόνων συγγενῶν βεβαίως νεκρῶν, ἐν τῷ αὐτῷ ἤ τινι ἄλλῳ ποτὲ τάφῳ τεθαμμένων πρότερον, «ἀνακομισθέντων» δὲ κατὰ τὴν χριστιανικὴν συνήθειαν καὶ «ξαναχωθέντων» (***Θηβαϊκὰ*** 1917, 106_1). Ἄλλοτε δὲ σχηματίζονται πλούσιαι ὀστεοθῆκαι ἤτοι «κοιμητήρια»· πέριξ δὲ τῶν Θηβῶν εὗρον τέσσαρας θαλαμοειδεῖς ἢ σπηλαιώδεις μυκηναϊκοὺς τάφους, ὧν εἷς μὲν ἐπὶ τοῦ Ἰσμηνίου, τρεῖς δὲ πρὸς ΝΔ τῆς πόλεως (***Θηβαϊκὰ*** σελ. 81. 136. 137. 183-4), μεταποιηθέντας εἰς τοιαῦτα ossuaria. Καὶ ἐν τούτοις ἦσαν ὅμοια ἀγγεῖα ὡς κτερίσματα, μετενεχθέντα βεβαίως ὁμοῦ μετὰ τῶν ὀστῶν ἐκ τῶν τάφων.

Ἔν τινι τάφῳ εὗρον τεμάχιον κεράμου φέρον χαρακτὸν σταυρόν. Τοιαῦτα δὲ τεμάχια ῥίπτονται εἰς τοὺς τάφους γινομένης τῆς ταφῆς καὶ νῦν ὑπὸ τῶν ἱερέων κατὰ θρησκευτικὸν ἔθιμον· π. χ. ἐν Πάρῳ, ἐν Αἰτωλίᾳ κ. ἀ. (Πρωτόδικος, ***Περὶ τῆς παρ' ἡμῖν ταφῆς*** 1860 σελ. 14 Λουκόπουλος, ***Λαογραφία*** Η, 1921 σελ. 31. Πρβλ. Συμεὼν τὸν Θεσσαλονίκης κεφ. 368 (266) [2].

Ἀξιοσημείωτον εἶνε τὸ πλῆθος καὶ τὸ εἶδος τῶν τεθραυσμένων πηλίνων ἀγγείων, ἅτινα ἐπλήρουν τὰ ὑπεράνω τῶν τάφων χώματα, ἤτοι τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ νεκροταφείου. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα πρέπει νὰ εἶχον σχέσιν βεβαίως πρὸς τοὺς τάφους, ἀφ' οὗ ἕνεκα τῆς διαπλάσεως τοῦ ἐδάφους καὶ τῆς ἀποστάσεως τοῦ Ἰσμηνίου ἀπὸ τοῦ λόφου τῆς κατοικουμένης Καδμείας, ἀφ' ἧς ἐκεῖνος χωρίζεται διὰ τῆς βαθείας χαράδρας τῆς «Κοίλης ὁδοῦ», δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὸ νεκροταφεῖον ἦτο δημόσιός τις ἀποθέτης, κατὰ τὸν μεσαίωνα ἀκριβῶς, καθ' ὃν τοῦτο ἦτο ἐν ἐνεργείᾳ.

Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ἦσαν 1) μαγειρικαὶ χύτραι μετὰ δύο λαβῶν, τεθραυσμέναι, διατηροῦσαι ἰσχυρὰ ἴχνη καθημερινῆς χρήσεως ἐν τῇ πυρᾷ. Μία ἔχει δύο καθέτους λαβὰς ἐγγὺς ἀλλήλων, προφανῶς ἵνα συλλαμβάνων αὐτὰς ὠθῇ τις τὴν χύτραν ἐνδοτέρω πρὸς τὴν καιομένην ἀνθρακιάν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ πλευρὰ ἡ φέρουσα τὰς λαβὰς εἶνε σφόδρα κεκαυμένη, συνάγω, ὅτι καὶ τὸ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον μέρος τῆς χύτρας, ὃ λείπει νῦν, θὰ εἶχεν ἑτέρας δύο ὁμοίας λαβάς, οὕτω δὲ συνεπλη-

---

[1] Ταῦτα εὑρέθησαν ἄλλοτε πρὸ τοῦ 1904 ὑπὸ τοῦ τότε ἐπιμελητοῦ τῶν ἀρχαιοτήτων Κορομάντζου. Πρβλ. ***Θηβαϊκὰ*** σελ. 82.

[2] Γίνεται δὲ τοῦτο ὡς ἡρμήνευσέν μοι ἱερεὺς ἐν Θήβαις, διότι εἶνε ἐνδεχόμενον γαλῆ τις ἢ ὄρνις νὰ διεσκέλισεν ἢ διῆλθεν ὑπὲρ τὸν νεκρόν, τὸ δ' ἐκ τούτου προκύπτον κακὸν ἀποτρέπεται ἢ ἐξουδετεροῦται διὰ τοῦ ὀστράκου, εἰς ὃ προχείρως χαράσσει ὁ ἱερεὺς τὸν σταυρόν.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ρώθη τὸ ἀγγεῖον. Εἰς τοιαύτας χύτρας θὰ ἀνῆκον κινητὰ καλύμματα δισκοειδῆ ἔχοντα ἐπάνω ἐν μέσῳ τροῦλλον τρυπητὸν διὰ τὴν ἐξάτμισιν καὶ ὑπεράνω τοῦ τρούλλου λαβὴν ἀψιδωτὴν ἁπλῆν ἢ διπλῆν (εἰκ. 1).

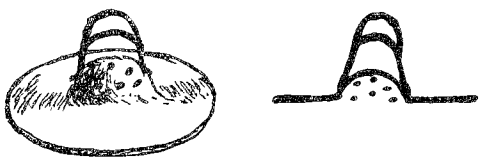

α β

Εἰκ. 1. α Κάλυμμα κοινῆς χύτρας χριστιανικῆς ἐκ Θηβῶν. β Τομὴ τοῦ καλύμματος· εὑρέθησαν ἐν τοῖς χώμασιν ὑπεράνω τῶν τάφων.

2) Ὑδρίαι ἢ λάγηνοι ἔχουσαι συνήθως διάτρητον διάφραγμα κατὰ τὸν λαιμὸν (εἰκ. 2). Τὸ διάφραγμα ἀπέτρεπε τὴν εἰσχώρησιν στερεῶν οὐσιῶν, ἐκανόνιζε τὸν ἔκρουν καὶ παρῆγε τὸν κελαρυσμὸν τοῦ πινομένου ὑγροῦ. Καὶ τώρα ἡ ἀγγειοπλαστικὴ συνειθίζει ἐνιαχοῦ (Χίος) τῆς Ἑλλάδος τοιαῦτα διάτρητα διαφράγματα.

3) Οἰνοχόαι τινὲς μετὰ τριφυλλοειδοῦς στομίου, μείζονες ἢ αἱ ἐν τοῖς τάφοις εὑρισκόμεναι· τὰς ἐν τοῖς τάφοις δεικνύει ἡ εἰκὼν 3.

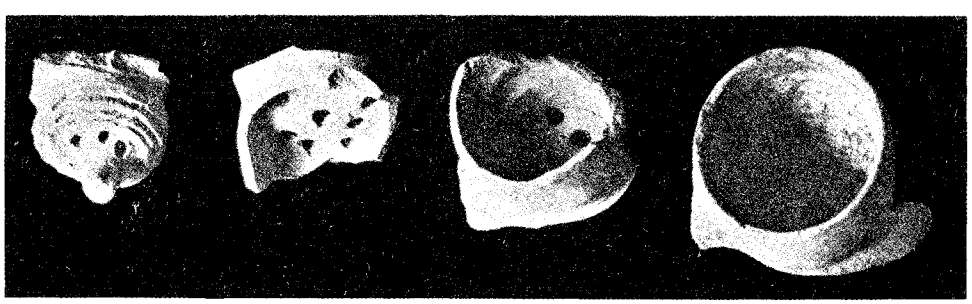

Εἰκ. 2. Λαιμοὶ χριστιανικῶν ἀγγείων μετὰ διατρήτου διαφράγματος ἐκ Θηβῶν· εὑρέθησαν ἐν τοῖς χώμασιν ὑπεράνω τῶν τάφων.

4) Λύχνοι ἢ λυχνοῦχα σκεύη (λυχνοστάται εἰκ. 4α-ε εἰκ. 5) [1].

5) Πινάκια γραπτὰ ἢ γραπτὰ ἅμα καὶ χαρακτά.

Τὰ δύο τελευταῖα εἴδη εἶνε ἀξιοσημείωτα ἰδίᾳ.

Οἱ λύχνοι εἶνε ἐντελῶς διάφοροι τῶν ἐν τοῖς τάφοις συνήθως τιθεμένων (εἰκ. 4ζ) καὶ ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν μνημονευομένων. Ἀποτελοῦνται ἐξ ὀρθίου ῥαβδώδους κοίλου σώματος (εἰκ. 4α-ε) περιανοιγομένου κάτω εἰς σχῆμα βάσεως, ἧς τὰ χείλη συνήθως ἀναστρέφονται πρὸς πρακτικὸν σκοπόν, ἵνα δηλ. δέχωνται καταλειβόμενον τυχὸν ἔλαιον· ἄνω ὑψηλότερον φέρουσιν ἓν ἢ πλείονα ἐπάλληλα περιχειλώματα λυχνοειδῶς ἔγκοιλα ἀκάλυπτα καὶ φέροντα προχοειδεῖς

[1] Ὁ Kaufmann ἐν Handb. d. christl. Archäol. 610 ἑξ. ἀγνοεῖ αὐτούς, ὡς καὶ ἄλλοι.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

συμπιέσεις τῶν χειλέων μίαν ἢ πλείονας (μέχρι τριῶν) πρὸς τοποθέτησιν ἐλλυχνίων. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἀνωτάτου λύχνου καταλήγει ὁ κεντρικὸς σωλὴν εἰς μικρὰν ἐξοχὴν κλειστήν. Πρὸς χειρισμὸν τοῦ λυχνοστάτου τούτου ὑπάρχει λαβὴ ἀπὸ περιχειλώματος εἰς περιχείλωμα ἢ εἰς τὸν κεντρικὸν σωλῆνα φθάνουσα [1].

Δύο παραδείγματα (εἰκ. 4 α) εὑρεθέντα τῷ 1915 ἐντὸς σεσυλημένου μυκηναϊκοῦ τάφου πρὸς Β τοῦ Ἰσμηνίου εἰς τὸ λεγόμενον Μεγάλο Καστέλλι εἶνε ταπεινά,

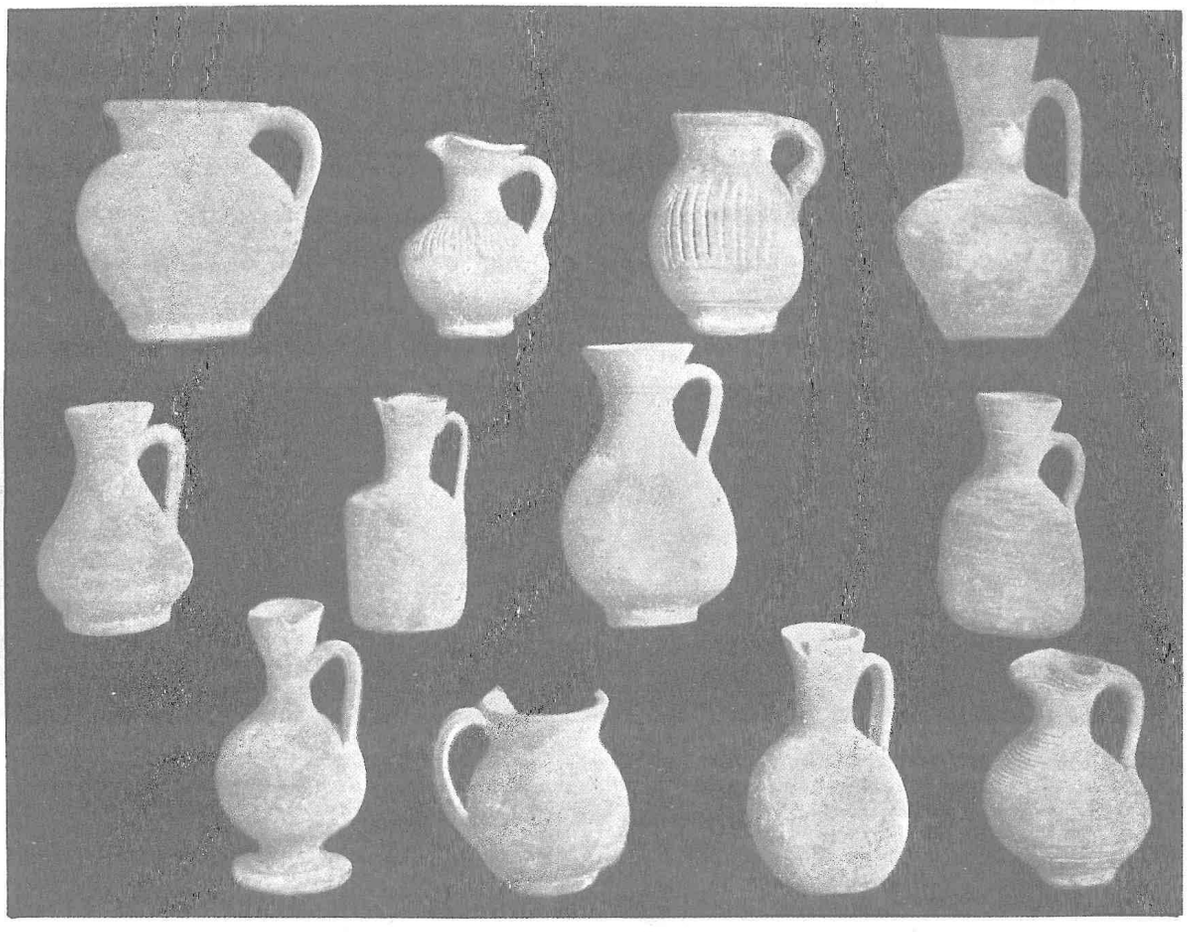

Εἰκ. 3. Οἰνοχόαι ἐκ χριστιανικῶν τάφων τῶν Θηβῶν.

φέρουσιν ἀμέσως ὑπὲρ τὴν ἐγκοίλως ἀνάστροφον βάσιν ἓν μόνον λυχνῶδες περιχείλωμα, στεροῦνται λαβῆς, ἔχουσι δὲ τὸν σωλῆνα ἐξέχοντα ἄνω περισσότερον ἐν τῷ μέσῳ τοῦ περιχειλώματος καὶ κανονικῶς κοῖλον, ὡς εἰς ἄλλους τινας πολλάκις πολυμύξους παλαιοὺς ἑλληνικοὺς (π. χ. τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν, τοῦ Κεραμεικοῦ, ἴσως καὶ τῆς Κρήτης ***Ἀρχ. Δελτίον*** Δ 1918 Παράρτ. σελ. 23 Ξανθουδί-

[1] Τοιούτων λύχνων ὑπάρχουσι θραύσματα καὶ ἐν τῷ μικρῷ μουσείῳ τῆς Ἀκροπόλεως, ἐν δὲ Μεσαγρῷ Αἰγίνης εἶδον ὁμοίους πωλουμένους νῦν, κατασκευαζομένους δ' ὡς ἤκουσα, ἐν ταῖς ἐλαιοφόροις νήσοις.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

δης)[1]. Οἱ τούτου τοῦ εἴδους λύχνοι ἐτίθεντο ἐνίοτε πιθανῶς ἐπὶ λυχνοστατῶν χωριστῶν, μεταλλίνων κατὰ κανόνα, οἷα ἦσαν τὰ μανουάλια τῶν Ἐκκλησιῶν τὰ ἔχοντα, ὄχι σωλῆνας ἐξέχοντας πρὸς ἔνθεσιν ὀρθίων κηρίων ἀνημμένων, ἀλλ' ὀβελοὺς πρὸς διαπερόνησιν εἴτε κηρίων ἢ παλαιοτερον τοιούτων διατρήτων λύχνων (πρβλ. **Monum. antichi** 1906, σελ. 89 ἑξ.). Τοιαῦτα μανουάλια ὑπάρχουσι καὶ σήμερον εἰς πολλὰς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος[2].

Οἱ λύχνοι τῶν Θηβῶν οἵ τε ταπεινοὶ καὶ οἱ ὑψηλοὶ εἶνε ἀληλιμμένοι διὰ γανώματος στιλπνοῦ, κιτρίνου, πρασίνου, σκοτεινοῦ ἐλαιώδους καὶ πιθανῶς καὶ

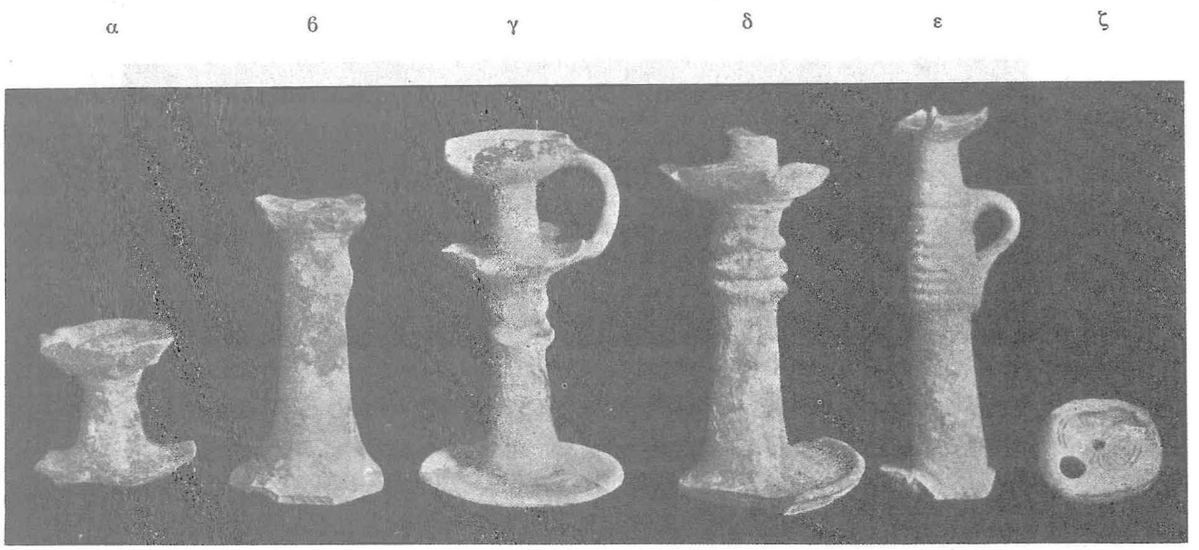

Εἰκ. 4. Λυχνίαι σταταὶ χριστιανικαὶ ἐκ Θηβῶν εὑρεθεῖσαι ἐν τοῖς χώμασιν ὑπεράνω τῶν τάφων (α - ε), ἐντὸς τάφου (ζ).

διὰ παντὸς ἄλλου χρώματος, ὃ εὑρίσκομεν εἰς τὰ σύγχρονα ὁμοίως «ἀλειφωτὰ» ἀγγεῖα μάλιστα δὲ τὰ πινάκια.

Τὰ πινάκια εἶνε ἀνοικτὰ ἢ σκυφοειδῆ, γανωμένα συνήθως μόνον εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν. Ἐκλεκτά τινα ὅμως εἶνε καὶ ἔξω γανωμένα εἴτε διὰ τοῦ αὐτοῦ εἴτε καὶ δι' ἄλλου γανώματος. Συνηθέστερον ὑπάρχει ἔξω γάνωμα μόνον περὶ τὰ χείλη, ἡ δ' ὑπόλοιπος ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια καλύπτεται ὑπὸ λευκῆς τινος, ἀραιᾶς συνήθως, ἀλαμποῦς ἀλοιφῆς, ἀποτετριμμένης πολλάκις, ὡς εἶνε νῦν τὸ

[1] Ὁ τόμος οὗτος τοῦ Δελτίου ἔχει ἐν τῷ Παραρτήματι δὶς τὴν ἀρίθμησιν ἀπὸ τοῦ 1 καὶ ἐφεξῆς. Παραπέμπω εἰς τὴν πρώτην ἀρίθμησιν.

[2] Πρβλ. καὶ Kraus, Real-Encycl. der christl. Altertümer 1886 σελ. 268 (ἄρθρ. Lampen) ὅσα λέγονται περὶ «freistehenden Lichthalter». Ὅρα καὶ τὸν lampstand ἐν Catalogue of early christian antiquities in the British Museum ἀριθ. 376.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

λεγόμενον «στάρωμα» κατὰ τὸν χρωματισμὸν σανίδων π. χ., συνιστάμενον εἰς λευκάζον χρῶμα ἐπιτιθέμενον πρῶτον, ἵνα ἐπ᾽ αὐτοῦ ὡς βάσεως τεθῇ εἶτα τὸ κυρίως χρῶμα. Ὁ πηλὸς εἶνε ἐρυθρός, ὄχι πολὺ καθαρός, ὠπτημένος δὲ σκληρός. Περὶ τούτων θὰ γράψωμεν ἄλλοτε πλείονα.

Τὰ ἀνωτέρω καταριθμηθέντα σκεύη προέρχονται βεβαίως ἐκ τῆς λατρείας τῶν νεκρῶν. Καὶ οἱ μὲν λύχνοι θὰ ἐτίθεντο ἐντὸς μικρῶν ξυλίνων ἢ κτιστῶν προσκυνηταρίων ἐπὶ τῶν τάφων (πρβλ. Συμεὼν Θεσσαλονίκης κεφ. 28, 7 (202), ὡς γίνεται καὶ σήμερον εἰς πολλὰ νεκροταφεῖα τῆς Ἑλλάδος, τιθεμένων κανδηλῶν, ἀναπτομένων καὶ συντηρουμένων δι᾽ ἐλαίου ὑπὸ τῶν οἰκείων τοῦ νεκροῦ ἢ

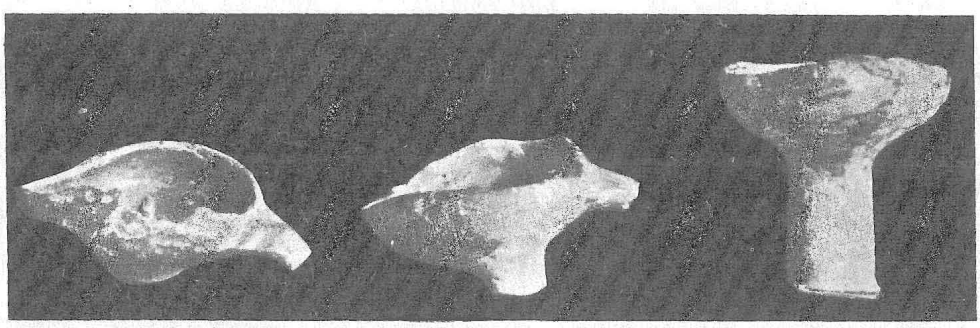

Εἰκ. 5. Τεμάχια στατῶν χριστιανικῶν λύχνων.

διὰ τῶν ὑπηρετῶν τοῦ νεκροταφείου, ὁσάκις ὑπάρχωσι τοιοῦτοι (πρβλ. καὶ Πρωτόδικον ἐ. ἄ. σελ. 15). Ὁ ποιητὴς Γ. Δροσίνης εἰς τὸ ποίημά του «ἡ πατρίς μας» λέγει:

« ἐκεῖ κι᾽ ὁ θάνατος γλυκός, κι᾽ ἀφ᾽ οὗ κανεὶς πεθάνῃ
ἔχει στὸ μνῆμά του σταυρό, ***καντῆλι*** καὶ λιβάνι ».

Τὰ πινάκια προέρχονται, τινὰ τοὐλάχιστον τούτων, ἐκ τῶν κολλύβων, ἅτινα ἐκόμιζον εἰς τὸν τάφον κατὰ τὰ μνημόσυνα ἤτοι τρίτα, ἔνατα, τῇ τεσσαρακοστῇ ἡμέρᾳ, τῷ τρίτῳ μηνί, τῷ ἐνάτῳ, τὰ ἐνιαύσια καὶ τὸ τρίτον ἔτος (πρβλ. καὶ Συμεὼν τὸν Θεσσαλ. κεφ. 369 - 373 (267 - 269). Τὰ περιέχοντα τὰ κόλλυβα πινάκια ἢ ἴσως κατ᾽ ἔθιμον δὲν ἐπεστρέφοντο ἀλλὰ συνετρίβοντο ἐν τῷ νεκροταφείῳ, θυσία καὶ ταῦτα τῷ νεκρῷ προσφερόμενα, ἢ ἔπασχον τοῦτο τυχαίως.

Αἱ ὑδρίαι ἢ λάγυνοι θραύονται καὶ νῦν ἐπὶ τοῦ τάφου κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ταφῆς, ἀφ᾽ οὗ χρησιμοποιηθῇ πρότερον τὸ περιεχόμενον ἐν αὐταῖς ὕδωρ [1].

Αἱ οἰνοχόαι ἐχρησίμευον, ἵνα προσφέρηται εἰς τοὺς κηδεύοντας οἶνος, ὃ συνειθίζεται καὶ νῦν ἔτι, ἢ πρὸς χοὰς κατὰ τὴν ταφὴν καὶ ὕστερον [2].

---

[1] Ν. Γ. Πολίτης ἐν ***Παρνασσῷ*** ΙΖ σελ. 81 ἑξ. = ***Λαογραφ. Σύμμεικτα*** ΙΙ, σελ. 268 ἑξ. Γενικώτερον καὶ διὰ παλαιοτέρους χρόνους πρβλ. Eitrem **Hermes und die Toten** 55 ἑξ.

[2] Πρβλ. Συμεὼν Θεσσαλον. κεφ. 371 (267). Πρωτόδικον ἔ. ἄ. σελ. 14. Πολίτην ***Λαογρ. Σύμμ.*** ΙΙ σελ. 268 ἑξ., 276 ἑξ. Λουκόπουλον ***Λαογραφία*** Η, σελ. 31 ἑξ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Δυσχερέστερον εἶνε νὰ ἑρμηνεύσω, πῶς εὑρίσκονται ἐν τῷ νεκροταφείῳ μαγειρικαὶ χύτραι μεταχειρισμέναι, ἰσχυρὰ σῴζουσαι λείψανα πυρᾶς. Ἀλλ' ἡ μόνη πιθανὴ γνώμη εἶνε, νομίζω, ὅτι οἱ παρακολουθήσαντες, ἂν μὴ τὴν κηδείαν (τούτου δὲν εὑρίσκω παράδειγμα), ἀλλ' ὅμως μνημόσυνά τινα τῶν νεκρῶν, τελούμενα ἑκάστοτε κατὰ τοὺς εἰθισμένους χρόνους, παρεκάθηντο εἰς ἐπιμνημόσυνον γεῦμα, παρασκευαζομένων ἢ κομιζομένων ἑτοίμων τῶν ἐδεσμάτων ἐντὸς τοῦ νεκροταφείου διὰ τῶν χυτρῶν, ὧν τὰ λείψανα εὑρίσκομεν νῦν. Τοιοῦτον ἔθιμον ἐσημειώθη ὑπὸ τοῦ συναδέλφου μου Κ. Ῥωμαίου εἰς τὸ χωρίον Σκληροῦ τῆς Φιγαλείας καὶ εἰς τὸ Ψάρι τῆς Μεσσηνίας: ἐκεῖ κατὰ τὰ μνημόσυνα οἱ παρόντες παρακάθηνται εἰς κοινὸν γεῦμα παρασκευαζόμενον ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ νεκροταφείου καὶ τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ («'ς τὸ κουλλοῦρι τῆς ἐκκλησίας»). Τὸ γεῦμα δύναται νὰ περιέχῃ καὶ κρέας, εὐλογεῖται δ' ὑπὸ τοῦ ἱερέως. Ὅμοιον ἔθιμον ὑπάρχει καὶ εἰς τὸ Μπέρεκλα τῆς Ἀρκαδίας, ὡς μανθάνω παρὰ τοῦ συναδέλφου μου Κ. Κουρουνιώτου· ἐκεῖ «τοῦ ψυχοῦ» [1] ἢ «τῶν ψυχῶν» παίρνουν κρέας καὶ κρασὶ καὶ πηγαίνουν ς' τὸ νεκροταφεῖον καὶ τρώγουν, πίνουν, μεθοῦν καὶ χορεύουν».

Ὅμοιον ἔθιμον εἶνε τῆς Αἰτωλικῆς Ἀρτοτίνας [2], τοῦ Θρᾳκικοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ (*Λαογρ. Ἀρχ.* ἀριθ. 215), τῆς Ἀδριανουπόλεως (αὐτ. ἀριθ. 288, 70-73 1) καὶ τῶν Σερβικῶν Προκοῦπλι, Πιρὸτ καὶ Γιοβάνοβακ (κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Ἐμμανουὴλ τελειοφοίτου τῆς φιλολογίας, ἐφέδρου ἀξιωματικοῦ) [3].

Τὴν σαφεστέραν ὅμως εἰκόνα τοιούτων νεκροδείπνων κατὰ τὰ μνημόσυνα ἐγνώρισα τελευταῖον ἐξ ἀνταποκρίσεως ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὴν ἐφημερίδα «Πατρίδα» τῶν Ἀθηνῶν ἐν τῷ φύλλῳ τῆς 23 Σεπτεμβρίου σελ. 5, τοῦ 1928. Ὁ ἀνταποκριτὴς Γ. Πειραιώτης περιγράφει «τὸ παράξενο ἔθιμον, ποὺ ἐκληροδότησεν εἰς τοὺς ἐδῶ (δηλ. ἐν Κωνσταντινουπόλει) ὁ σχολαστικὸς βυζαντινὸς θεοκρατισμὸς».... «εἶνε ὁ ἰδιόρρυθμος τρόπος τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς ἡμέρας τῶν νεκρῶν»... «Ἔξω ἀπὸ τὰ ἐρειπωμένα βυζαντινὰ τείχη τοῦ Ἑπταπυργίου... ἁπλώνεται τὸ ἀπέραντον νεκροταφεῖον μὲ τὶς πένθιμες σειρὲς τῶν κυπαρισσιῶν του. Στὸ νεκροταφεῖο αὐτὸ λοιπὸν ἑωρτάσθηκε προχθὲς.... 14 Σεπτεμβρίου ἡ ἡμέρα τῶν νεκρῶν... Χιλιάδες Ἑλλήνων τῶν λαϊκῶν τάξεων ξεκινοῦν ἀπὸ ὅλες τὶς γωνίες τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ συγκεντρώνονται εἰς τὸ νεκροταφεῖον τοῦ Ἑπταπυργίου.... Μαζὺ μὲ τὴ θλῖψι καὶ τὸν πόνο τὰ πλήθη αὐτὰ μεταφέρουν εἰς τὸ νεκροταφεῖον καὶ τὰ τρόφιμά των, τὶς λατέρνες, τὰ βιολιά, τὰ ποτὰ καὶ τὴν εὐθυμία. Τὰ τραῖνα τοῦ Σιρκετζῆ δὲν ἀδειάζουν νὰ κουβαλοῦν κόσμον.... Στὰς

---

[1] Κατὰ τὴν παραμονὴν δηλ. τῆς μεγάλης ἀπόκρεω, τῆς Τυρινῆς καὶ τὸ πρῶτον Σάββατον τῆς μεγ. Τεσσαρακοστῆς, ὅτε εἶνε τὰ ψυχοσάββατα.

[2] Λουκόπουλος ἔ. ἀ. σελ. 32 ἑξ.

[3] Πρβλ. καὶ Μ. Δήμιτσα, Ἡ *Μακεδονία ἐν λίθοις* κλ. 1896 σελ. 801.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

φυσιογνωμίας των εἶνε ζωγραφισμένη ἡ μελαγχολία. Ἐπὶ ἕνα ὡρισμένο χρονικὸ διάστημα ὅμως: ἕως τὴν στιγμὴν ποὺ ὁ παππᾶς τῆς μικρᾶς βυζαντινῆς ἐκκλησίας τοῦ Βαλουκλῆ θὰ ψάλῃ τὴ βιαστικὴ δέησί του ἐπάνω στὸν λησμονημένο φτωχικὸ τάφο τῆς πειὸ ἀπόμερης γωνίας τοῦ νεκροταφείου... Κατόπιν ἡ σκηνογραφία ἀλλάζει ὡς διὰ μαγείας.... τὰ δάκρυα, αἱ θλίψεις καὶ οἱ μελαγχολικὲς ἀναμνήσεις παραχωροῦν τὴ θέσι τους εἰς τὴν εὐθυμίαν καὶ τὴν χαράν.... Ἐκεῖ ποὺ ἠκούοντο ἕως πρὸ ὀλίγου τὰ πένθιμα μουρμουρητὰ τοῦ παππᾶ, βουΐζουν τώρα οἱ πανηγυρικοὶ ἀλαλαγμοὶ μιᾶς ἀκατασχέτου εὐθυμίας, γέλοια, τραγούδια, φωνές, πανζουρλισμός. Κάθε οἰκογένεια... ἐγκαθίσταται γύρω στὸν τάφο τοῦ ἀγαπημένου της προσώπου. Κι' ἀρχίζει τὸ ξεφάντωμα... ἡρωϊκό, γαρνιρισμένο μὲ τὴν τρελλὴ διάθεσι τῶν ἀνθρώπων, ποὺ ἐννοοῦν καλὰ καὶ σώνει νὰ διασκεδάσουν γιὰ λίγες ὧρες τὸ νεκρὸ ποὺ ἀναπαύεται ἥσυχος κάτω ἀπὸ τὸ ἁπαλὸ χῶμά του.... ὑπάρχει ἡ ἀντίληψις, ὅτι τὰ ἀγαπημένα πρόσωπα, ποὺ δὲν ὑπάρχουν πειὰ στὴ ζωή, ἔρχονται ἀπὸ τὸν ἄλλο κόσμο, κάθονται ἀθέατα εἰς τὸ ἐπιτάφιον τραπέζι, τρώγουν, γλεντοῦν, διασκεδάζουν, χορεύουν, πίνουν, μεθοῦν... Καὶ ἀκούει κανεὶς προπόσεις περίεργες, ποὺ δὲν λέγονται ἐν τούτοις μὲ τόνον εἰρωνικό: — Εἰς ὑγείαν τοῦ μακαρίτη!.. — Καλὴ ἀνάπαυσι στὸν ἄλλο κόσμο... Ὅλες οἱ λατέρνες τῶν ταβερνῶν δίδουν τὸν κυριώτερο τόνο τῆς μακαβρίας αὐτῆς εὐθυμίας.... Οἱ τσιγγάνες, χριστιανὲς καὶ μουσουλμανίδες, ἐν ἀδελφικῇ συνεργασίᾳ τραγουδοῦν ἰδιόρρυθμα.... κάμνουν τὴν ἐπίδειξι τοῦ χοροῦ τῆς κοιλιᾶς ἢ... εἰς ἕνα παθητικὸ ἀγκάλιασμα μὲ τὸν λατερνατζῆ τῆς παρέας.... Εἰς ὡρισμένας στιγμὰς κορυφώσεως τῆς εὐθυμίας εἰμπορεῖτε νὰ παρακολουθήσητε συνδυασκεδάζοντα μὲ τὴν ἰδίαν διάθεσιν καὶ τὸν παππᾶ τῆς ἐκκλησίας, ἀνασκουμπωμένον ἕως τὰ γόνατα καὶ σύροντα ἡρωϊκώτατα τὸν καλαματιανόν... Ὅ,τι γίνεται εἰς τὸ νεκροταφεῖο τοῦ Βαλουκλῆ τὴν ἡμέραν τοῦ χαιρετισμοῦ τῶν νεκρῶν, δὲν γίνεται οὔτε εἰς τὰ θορυβωδέστερα ἐπαρχιακὰ πανηγύρια.... ὅλα αὐτὰ γαρνίρονται μὲ πρόχειρα εἰδύλλια, διὰ τὰ ὁποῖα εἰμποροῦν νὰ μαρτυρήσουν τὰ κυπαρίσσια τοῦ νεκροταφείου.... Τρεῖς μετὰ τὸ μεσημέρι... Ἡ λατέρνα σταματᾷ τὸ ὀργιαστικὸ παίξιμό της. Οἱ βραχνὲς φωνὲς τῶν μακαβρίων πανηγυριστῶν σβύνουν κάτω ἀπὸ τὴν ἀνυπόφορη ἀπογευματινὴ κάψα. Ὥρα ἀναπαύσεως.... στὶς ῥίζες τῶν κυπαρισσιῶν παρατάσσονται 'ς ἕνα βαβυλωνιακὸ σύμπλεγμα ὅλα ἐκεῖνα τὰ πλήθη τῶν πανηγυριστῶν, γιὰ νὰ ξεκουράσουν γιὰ λίγες στιγμὲς τὰ καταπονεμένα μέλη τους. Ὁ χῶρος δὲν εἶνε ἐπαρκὴς γιὰ νὰ περιλάβῃ ἄνετα ὅλο αὐτὸ τὸ πλῆθος.... Ἀνάμεσα στὰ πόδια ἀνθρώπων.... βλέπει κανεὶς ἡμίγυμνα μωρὰ νὰ κοιμῶνται μακαρίως, ἄδειους τενεκέδες καταβροχθισθεισῶν κονσερβῶν, σπασμένες μποτίλλιες, ῥοῦχα, ἀκαθαρσίες.... Οἱ μόνοι ποὺ δὲν ἐννοοῦν νὰ παραδοθοῦν εἰς τὸν Μορφέα εἶναι οἱ ἐρωτευμένοι.... Κατόπιν, ὅταν ἀρχίζει νὰ βραδυάζῃ, τὸ μακάβριο γλέντι

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ξαναζωντανεύει. Οἱ πανηγυρισταὶ ἀκμαιότεροι τώρα, οὐρλιάζουν ὡσὰν δαιμονισμένοι, προσφωνοῦν εἰρωνικὰ τοὺς νεκρούς, στήνουν... χορὸ γύρω στοὺς τάφους καὶ τραγουδοῦν ἀκατάπαυστα: «Τούτ' ἡ γῆ, ποὺ τὴν πατοῦμε, ὅλοι μέσα θέ να μποῦμε!»... Ἀργά, πολὺ ἀργά, ὅταν τὸ βαρὺ σκοτάδι θὰ σκεπάσῃ τὸν μελαγχολικὸ ἐκεῖνο χῶρο... οἱ παράξενοι πανηγυρισταὶ ἀποχαιρετοῦν τοὺς νεκρούς των...».

Ἡ περιγραφὴ αὕτη, παρὰ πᾶν ἔντονον χρῶμα, ὀφειλόμενον ἴσως εἰς λογοτεχνικὴν ῥοπήν, εἶνε ἀκριβὴς καὶ δύναται νὰ ἰσχύσῃ πρὸς κατανόησιν οὐ μόνον τῶν βυζαντιακῶν ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν συνεχείᾳ προγενεστέρων περιδείπνων.

Εἶνε ἤδη φανερόν, τὶ ἐγίνοντο ἔπειτα αἱ χρησιμοποιηθεῖσαι πρὸς παρασκευὴν τῶν φαγητῶν χύτραι (καθ' ὃν χρόνον δὲν ὑπῆρχον κονσέρβαι) καὶ τὰ ἄλλα εὔθραστα ἐπιτραπέζια σκεύη· ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν ὑπῆρχεν ἔθιμον νὰ θραύωνται τινὰ τοὐλάχιστον τούτων, τοῦτο ὅμως θὰ συνέβαινε πολλάκις τυχαίως, ὥστε δικαιολογεῖται ἡ παρουσία τῶν τοιούτων ὀστράκων ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν χωμάτων καὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν ἐνεχόντων βυζαντιακὰς ταφὰς τόπων τῶν Θηβῶν, ἔνθα οὕτω πιστοῦται καὶ ἡ παλαιότερον ὕπαρξις τῶν ἐπιμνημοσύνων ἢ καὶ ἐπιταφίων γευμάτων [1]

Ὁ Wulff, **Altchristl. und Byzant. Kunst** σελ. 49, τοῦ λόγου ὄντος περὶ τοιούτων χριστιανικῶν περιδείπνων, ἐπάγεται: «εἰς τὰς ἰουδαϊκὰς ἐπιμνημοσύνους ἡμέρας προσετέθησαν καὶ ἀρχαῖαι [2], περὶ δὲ τῶν ἱερομαρτύρων προσετέθη ἤδη κατὰ τὸν 2ον αἰῶνα μ. Χ. καὶ τὸ ἐνιαύσιον μνημόσυνον. Αἱ συγκεντρώσεις περὶ τοὺς τάφους τῶν κεκοιμημένων προσέλαβον διὰ τῆς τελετῆς τοῦ Ἀποδείπνου χριστιανικὸν χαρακτῆρα, συγχρόνως ὅμως «εἰσήχθη» καὶ τὸ νεκρικὸν περίδειπνον, ὃ ἐξετράπη εἰς συμπόσιον, ὥστε ζωηρὰ κίνησις ἐπλήρου τὰς αὐλὰς τῶν ἐκκλησιῶν. Ἀρχαία χαρὰ τοῦ βίου ἀναζῇ παρὰ τὰς χριστιανικὰς περὶ μελλούσης ζωῆς ἐλπίδας καὶ φωτίζει διὰ τῆς ἀκτινοβολίας αὐτῆς τὸν χθόνιον κόσμον» [3].

---

[1] Ἐν Ἀρχ. Δελτ. II 1916, 138 μνημονεύεται κατὰ παραδρομὴν ἡ γνώμη μου αὕτη, ἐν ᾧ γίνεται λόγος οὐχὶ περὶ ἀγγείων εὑρισκομένων οὐχὶ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ νεκροταφείου, ἀλλ' ἐντὸς τῶν τάφων.

[2] Ἂν τοῦτο συνέβη που ἔν τινι χώρᾳ μὴ ἑλληνικῇ, ἀγνοῶ. Ἀλλὰ περὶ ἑλληνικῶν χωρῶν προκειμένου ὀρθὸν θὰ ἦτο νὰ ἐλέγετο, ὅτι εἰς τὰς ἀρχαίας ἑλληνικὰς ἐπιμνημοσύνους ἡμέρας προσετέθησαν καὶ ἰουδαϊκαί, ἂν καὶ ὅπου προσετέθησαν. Τὰ ἔθιμα τῶν λαῶν δὲν ἐκριζοῦνται εὐκόλως οὐδ' ὑπὸ τῶν θριαμβευουσῶν θρησκειῶν· οἱ δὲ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐτέλουν ἐπιτάφια μνημόσυνα (τρίτα, ἔνατα, — νεκρῶν δεῖπνα —, ἐνιαύσια, κατ' ἐνιαυτὸν ἐπιφοράς, ἐπιφορὰς τῶν κατ' ἔτος ὡραίων κ.τ.τ.). Ὅρα π. χ. Blümner **Griech. Privataltert.**[3] 371 ἑξ. Rohde, **Psyche**[2] I, σελ. 232. Ὅτι δὲ καὶ ἄλλα ἑλληνικὰ ταφῶν ἔθιμα διετηρήθησαν ἐπὶ τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅρα Πολίτην ἔ. ἄ. πρβλ. Deubner, **Archiv. f. R.-W.** = Rev. des Rev. 1912, 11. Fustel de Coulanges μετάφρ. ἑλλ. Τιμ. Φιλήμονος ***Τὸ ἀρχαῖον ἄστυ*** σελ. 12 ἑξ. G. Oeconomus, **De profusionum receptaculis sepulcralibus**, passim καὶ μάλιστα σελ. 51 ἑξ. Καὶ ἀτάκτως δὲ προσφέρονται τοῖς νεκροῖς ἐπὶ τοῦ τάφου καρποί, ἄνθη, αὐγά, γλυκίσματα κλ. ὡς ἐν τῇ πατρίδι μου· πρβλ. καὶ ***Λαογραφίαν*** 1917, σελ. 187 καὶ BCH 1914, 56. Διον. Ἁλικ. XI 39. Πλιν. φ. ἱ. XXI, 7.

[3] Πρβλ. καὶ Παυσ. X, 4, 10, ἔνθα, τοῦ λόγου ὄντος περὶ τοῦ ἡρῴου τοῦ ἥρωος ἀρχηγέτου Φώκου καὶ τῶν εἰς αὐτὸν ἐναγισμῶν, ἐπάγονται τὰ ἑπόμενα: «ἔχει δ' οὖν ἐπὶ ἡμέρᾳ τε πάσῃ τιμὰς καὶ ἄγοντες ἱερεῖα οἱ Φωκεῖς τὸ μὲν αἷμα δι' ὀπῆς ἐσχέουσιν ***εἰς τὸν τάφον, τὰ δὲ κρέατα ταύτῃ σφίσιν ἀναλοῦν καθέστηκεν***».

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Ἂν ἡ εἰκασία τοῦ W. Miller (Φραγκοκρατία ἐν Ἑλλάδι, μετάφρ. Σπ. Λάμπρου Ι, σελ. 104), ὅτι ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Λουκᾶ εἶχε παραχωρηθῆ εἰς τὸ τάγμα τῶν Τεμπλιωτῶν εἶνε ἀληθής, πρέπει νὰ συναγάγωμεν, ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ νεκροταφείου ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων αὐτοχθόνων κατοίκων θὰ εἶχε διακοπῆ κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὸ σύνολον τῶν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ὀστράκων καθ' ὅλου ἀνήκει εἰς τοὺς χρόνους τοὺς πρὸ τῆς ἐν Θήβαις ἐγκαταστάσεως τοῦ τάγματος τῶν Ναϊτῶν, ἐπειδὴ μάλιστα μετὰ ταῦτα τὸ νεκροταφεῖον ἐσχηματίσθη νοτίως τοῦ λόφου τοῦ Ἰσμηνίου, ὅπου καὶ τώρα ὑπάρχει περίκλειστον.

Ὅτι δὲ κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα ἦτο ἐν χρήσει τὸ νεκροταφεῖον τοῦ Ἰσμηνίου λόφου, ἀποδεικνύει νόμισμα εὑρεθὲν ὑπ' ἐμοῦ αὐτόθι. Εἶνε σκυφωτὸν Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ (1143 - 1180), φέρον ἐμπρὸς προτομὴν τοῦ Χριστοῦ, ὄπισθεν δὲ προτομὴν τοῦ βασιλέως. Εὗρον ἐν τοῖς χώμασι προσέτι καὶ δύο ἄλλα νομίσματα, ἀλλὰ ταῦτα εἶνε νεώτερα: τὸ μὲν εἶνε φραγκικὸν μεσαιωνικὸν σφόδρα ἐφθαρμένον, τὸ δὲ εἶνε τορνέσιον ἢ τῶν πριγκήπων τῆς Ἀχαΐας ἢ τῶν δουκῶν τῶν Ἀθηνῶν τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ 13ου αἰῶνος κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Κ. Κωνσταντοπούλου. Ταῦτα προέρχονται πιθανῶς ἐκ τῆς ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ ἐγκαταστάσεως τῶν καθολικῶν Ναϊτῶν.

Εἶπον ἀνωτέρω, ὅτι, φυγόντος τοῦ τάγματος τῶν Ναϊτῶν, τὸ νεκροταφεῖον ἐσχηματίσθη ὅπου καὶ νῦν εὑρίσκεται. Τοῦτο ἀπῄτει προφανῶς ἡ παράδοσις, ἣν θὰ ἐτήρησαν καὶ οἱ Ναῖται, εἰς οὓς ἀπέδωκα ἀνωτέρω κτιστούς τινας τάφους εὑρισκομένους ἐκεῖ.

Νῦν δυνάμεθα νὰ ἀναθεωρήσωμεν πάντα τὰ γραφέντα περὶ χριστιανικῶν τάφων ἀνασκαφέντων ὑπ' ἐμοῦ ἐν Θήβαις καὶ μνημονευομένων ἢ περιγραφομένων ἐν τοῖς ***Θηβαϊκοῖς*** μου, καὶ νὰ χρησιμοποιήσωμεν αὐτοὺς ἱστορικῶς, ὃ δὲν ἐγένετο μέχρι τοῦδε.

Καὶ πρῶτον πρέπει νὰ ὑπολη φθῇ ὡς βέβαιον, ὅτι ἅμα τῇ εἰσβολῇ τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς Θήβας οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ὑπέστησαν τοὺς τότε διωγμοὺς (Νέρων, Δομετιανὸς) καὶ κατέφυγον εἰς σπήλαια πρὸς τέλεσιν τῆς λατρείας των (***Θηβαϊκὰ*** σελ. 110, 120 ἑξ. 205 - 8) καὶ εἰς κατακόμβας καὶ σπήλαια ἐπίσης πρὸς ταφάς (***Θηβαϊκὰ*** σελ. 111 ἑξ.). Τότε ἐμαρτύρησε (ὅρα τὸ συναξάριον) τῇ 8 Ἀπριλίου ὁ ὑπὸ τοῦ Παύλου ἐγκατασταθεὶς πρῶτος ἐπίσκοπος Θηβῶν Ροῦφος (πρβλ. Ἐπιστ. πρὸς Ρωμ. 16, 13). Εἰς τοὺς χρόνους τούτους, νομίζω, ἀνήκουσιν οἱ πρὸς λατρείαν ἢ καὶ πρὸς ταφὰς χρησιμοποιηθέντες μυκηναϊκοὶ τάφοι (***Θηβαϊκὰ*** σελ. 110, 205 - 8) ὡς καὶ ἡ κατακόμβη (αὐτ. σελ. 211 - 222), ἥτις ἐχρησιμοποιήθη καὶ πρὸς ταφὰς καὶ πρὸς λατρείαν.

Ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ οἱ ἄλλοι Θηβαῖοι, οἱ μὴ χριστιανοὶ καὶ κατ' ἀκολουθίαν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

μὴ διωκόμενοι, ἐξηκολούθουν θάπτοντες ἐλευθέρως παρὰ τὰς ὁδοὺς κατὰ τὴν παλαιὰν συνήθειαν καὶ παράδοσιν, διατηρηθεῖσαν καὶ μέχρι τοῦ Δ΄ αἰῶνος περίπου ἀμετάβλητον. Εἰς ταύτην δὲ ἐπανήρχοντο βεβαίως καὶ οἱ χριστιανοὶ ἢ ἐνέμενον οἱ νεοφώτιστοι, ὅτε δὲν ἐγίνοντο διωγμοί.

Τάφοι τινὲς κρυπτοὶ ἐν σπηλαίοις, ἀνήκοντες εἰς τοὺς περὶ τὸν Δ΄ αἰῶνα χρόνους, ὑπομιμνήσκουσι πιθανῶς τοὺς συγχρόνους τότε διωγμοὺς ἐπὶ Διοκλητιανοῦ καὶ Γαλερίου (***Θηβαϊκὰ*** σελ. 103 ἑξ., ἴσως καὶ 183 - 4).

Περὶ τὸν Δ΄ αἰῶνα ἐμφανίζεται νέον τι «ἔθιμον»· ὁ αὐτὸς τάφος δηλ. χρησιμοποιεῖται πρὸς ἐπανειλημμένας (3 - 4) ταφάς, τῶν ὀστῶν τῶν παλαιοτέρων νεκρῶν συλλεγομένων καὶ ἀποτιθεμένων ἐπὶ τοῦ τελευταίου ταφέντος συγγενοῦς προφανῶς νεκροῦ, μεθ' οὗ καταχώννυνται πάλιν (***Θηβαϊκὰ*** σελ. 234 ἑξ. τάφος 18). Τὸ νέον ἔθιμον τοῦτο τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων (ξε - ξανάχωμα), πιθανώτατα χριστιανικόν, ἐξακολουθεῖ, ἀλλ' ἡ συλλογὴ πολλῶν ὀστῶν ἐπιβάλλει σὺν τῷ χρόνῳ τὸν σχηματισμὸν εἰδικῶν ὀστεοθηκῶν (ossuaria), χρησιμοποιουμένων πρὸς τοῦτο μυκηναϊκῶν θαλαμοειδῶν τάφων (***Θηβαϊκὰ*** σελ. 81, 136, 137).

Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ, πιθανῶς κατὰ τὸ παράδειγμα μάλιστα τῆς ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ταφῆς τῶν λειψάνων τῶν μαρτύρων, ἣν γινώσκομεν καλῶς ἐκ Ρώμης [1], γίνονται ταφαὶ καὶ ἐντὸς τῆς πόλεως ἐν ἐκκλησίαις ἢ ταῖς αὐλαῖς αὐτῶν ἤδη κατὰ τὸν 9ον τοὐλάχιστον αἰῶνα [2], ὡς εἶνε ὁ κεντρικὸς τάφος τοῦ ἐν τῇ πόλει ἠρειπωμένου ἐκκλησιδίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, τοῦ κτισθέντος τῷ 872.

Τὸ παράδειγμα τοῦτο ἀρκεῖ προσέτι νὰ δείξῃ, ὅτι οἱ τάφοι, ὅ ἐστι τὰ νεκροταφεῖα, συνήπτοντο ταῖς ἐκκλησίαις· τοῦτο δὲ εἶνε ῥιζικὴ μεταβολὴ τῆς πατροπαραδότου τῶν Ἑλλήνων συνηθείας, καθ' ἣν οἱ τάφοι ἠνοίγοντο σποράδην παρὰ τὰς ὁδοὺς ἢ ἐν ταῖς ἰδιοκτησίαις.

Ἡ μεταβολὴ ὅμως αὕτη ὡς καὶ αἱ ὀστεοθῆκαι αἱ κατεσπαρμέναι ἔξω τῶν Θηβῶν κατὰ τοὺς λόφους πλησίον τῶν παροδίων στοίχων τῶν παλαιῶν ἑλληνικῶν καὶ τῶν συνεχιζόντων αὐτοὺς κατὰ τὸ παλαιὸν ἔθιμον ἀδιώκτων χριστιανικῶν τάφων, ὀστεοθῆκαι κατασκευαζόμεναι καὶ σήμερον, ὁδηγοῦσιν ἡμᾶς πρὸς τοὺς νεωτέρους χρόνους καὶ δυνάμεθα μετὰ μεγάλης πιθανότητος νὰ εἴπωμεν, ὅτι εἶνε πρόδρομοι τῆς ὀστεοθήκης τοῦ Ἰσμηνίου λόφου (***Θηβαϊκὰ*** σελ. 81), ἥτις, καθὰ καὶ νῦν συμβαίνει, εἶνε παράρτημα (ἴσως μὲν οὐχὶ τὸ μόνον, ἀλλὰ μόνον ὅμως μέχρι τοῦδε εὑρεθὲν καὶ ἀνασκαφὲν) συνεχοῦς καὶ συγκεκροτημένου χριστιανικοῦ νεκροταφείου τοῦ 12ου αἰῶνος. Τὸ νεκροταφεῖον τοῦτο δυνάμεθα νὰ

---

[1] Πρβλ. π. χ. Marucchi, Le catacombe Romane[2] 1905 σελ. 686, ἀλλὰ καὶ Strygowsky Athen. Mitt. 1889, σελ. 277.

[2] Σωτηρίου *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1924, σελ. 8 ἑξ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

φαντασθῶμεν περίκλειστον καὶ προσηρτημένον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ. Ἡ συνήθεια τῆς ταφῆς ἐντὸς τῶν αὐλῶν τῶν ἐκκλησιῶν, ἂν δὲν εἶχεν ἀρχίσει πολὺ πρότερον, γενικεύεται πιθανῶς τότε, ἀφ' οὗ ὁ Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης (κεφ. 364 (263)) προϋποθέτει αὐτὴν γενικῶς κρατοῦσαν κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα. Ἐν Θήβαις ἡ συνήθεια αὕτη ἐπεβλήθη ἰσχυρότερον ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ὅτε οἱ τάφοι ἐβεβηλοῦντο ὑπὸ τῶν ἀπολιτίστων καὶ ἀλλοθρήσκων κατακτητῶν, καὶ ἔχομεν τότε τὰς ἐν τῇ πόλει παρὰ τὰς ἐκκλησίας ταφάς, περὶ ὧν ποιοῦμαι λόγον ἐν τοῖς ***Θηβαϊκοῖς*** σελ. 65, 364 ἑξ. 120.

Ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος ἔπαυσαν αἱ ἐντὸς τῆς πόλεως ταφαί, περιορισθεῖσαι εἰς τὸ διατηρηθὲν συνεχῶς νεκροταφεῖον τοῦ Ἁγίου Λουκᾶ ἐν μέρει δὲ καὶ εἰς τὸ πρὸς Β τῆς πόλεως μικρὸν νεκροταφεῖον τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, εἰς ὃ θάπτουσι κυρίως πτωχοί τινες νῦν ἐκ τῆς πόλεως καὶ τοῦ προαστίου Πυρίου, τελευταῖον δὲ καὶ οἱ πλησίον πρὸς Α ἐγκατασταθέντες πρόσφυγες.

Α. Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ΕΠΙΤΥΜΒΙΟΝ ΕΠΙΓΡΑΜΜΑ

ΜΕΤΑ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΩΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑΝ ΠΡΟΣΩΔΙΑΝ

Κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1928 ἔτους γινομένης ἐκσκαφῆς πρὸς οἰκοδομίαν ἐν τῇ γωνίᾳ τῆς ὁδοῦ Τριπτολέμου καὶ τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ ἐν κτήματι Ν. Διαμαντοπούλου, εὑρέθησαν πλεῖστα λείψανα ἀρχαίου νεκροταφείου, ἐν ᾧ ἱκανὰ ἀρχαῖα εὑρήματα ἔσχομεν, περὶ τῶν ὁποίων γίνεται λόγος κατωτέρω ἐν τῷ παραρτήματι τοῦ Δελτίου, ἔτι δὲ καὶ μαρμαρίνη ἐπιτυμβία στήλη φέρουσα ἐπίγραμμα.

Εἰκ. 1. Ἐπιτυμβία στήλη μετὰ ἐπιγράμματος.

Ἡ στήλη αὕτη ἔχει ὕψος 1.36 καὶ πλάτος 0.37 καὶ ἀπετέθη εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν συλλογὴν τοῦ Θησείου ὑπὸ τὸν ἀριθμὸν 147 (εἰκὼν 1).

Ἡ ἀνάγνωσις τοῦ ἐπιγράμματος καθ' ἡμᾶς ἔχει ὡς ἑξῆς:

Αὐγοῦστα μέν μοι πατρὶς ἐν Κίλιξι ὅροις,
οὔνομα δ' Ἀθηνόδωρος· ἔστησαν τόδε
μνημεῖον ἕταροι, κοινὸν οἳ ναίουσι ἔθνος.

ἤτοι:

Αὐγοῦστα ***μέν*** μοι πατρὶς || ἐν ***Κίλιξ***(ι) ὅροις
οὔνομα δ' Ἀθηνόδωρος· || ἔστησαν τόδε
μνημεῖον ἕταροι, κοινὸν || οἳ ναίουσ(ι) ἔθνος.

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη εἶναι ἐπιτύμβιον ἐπίγραμμα ἐν ἰαμβικῷ τριμέτρῳ.

Ὁ χαράκτης ἐχώρισεν ἐπὶ τοῦ λίθου τοὺς τρεῖς στίχους διὰ δύο ἡμικυκλικῶν γραμμῶν ↄ.

Ὁ δεύτερος πούς τοῦ τρίτου στίχου ἀντὶ ἰάμβου εἶναι τρίβραχυς.

Οἱ χρόνοι, καθ' οὓς ἐποιήθη τὸ ἐπίγραμμα εἶναι πάντως μετὰ τὸν Αὔγουστον, ἀλλὰ κρίνοντες καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν ὁμοῦ εὑρεθεισῶν μετ' ἀναγλύφων ἐπιτυμβίων στηλῶν κατατάσσομεν αὐτὴν εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀδριανοῦ.

Τὴν λέξιν ***κοινὸν*** τοῦ τρίτου στίχου ἀναφέρομεν εἰς τὴν λέξιν ***ἔθνος*** καὶ οὐχὶ εἰς τὴν λέξιν ***μνημεῖον*** ἤτοι:

«Πατρίς μου μὲν εἶναι ἡ Αὐγοῦστα, πόλις τῆς Κιλικίας, ὄνομά μου δὲ Ἀθηνόδωρος. Ἔστησαν δὲ τὸ μνημεῖον τοῦτο ἑταῖροι (κοινὸν κατοικοῦντες ἔθνος ἤτοι) ὁμοεθνεῖς δηλ. Κίλικες».

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Ἡ πόλις Αὐγοῦστα τῆς Κιλικίας μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου Ε΄, 8, 5, (ἔνθα γράφεται παροξυτόνως Αὐγούστα, ἀλλ᾽ ἐν τῷ ἐπιγράμματι τὸ μέτρον ἀπαιτεῖ βραχεῖαν τὴν λήγουσαν τοῦ ὀνόματος), καὶ ὑπὸ Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου λέγοντος «Αὔγουσται πόλεις ἐν Κιλικίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ, οἱ πολῖται Αὐγουστανοί».

Ὁ Στράβων μνημονεύει Αὐγοῦσταν, πόλιν τῆς χώρας τῶν Σαλασσῶν μετὰ τὸν ποταμὸν Πάδον ἐν Ἰταλίᾳ (Δ΄, σελ. 206) καὶ ἐν Ἰβηρίᾳ Παξαυγοῦσταν καὶ Αὐγοῦσταν Ἡμέριταν καὶ Καισαραυγοῦσταν Γ΄, σελ. 151 καὶ 166.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλαι Αὔγουσται πόλεις πλεῖσται μνημονεύονται παρὰ τῷ Πτολεμαίῳ καὶ Δίωνι τῷ Κασσίῳ καὶ τῷ Πλινίῳ.

Τὸ δ᾽ ἐθνικὸν ὄνομα ἀπαντᾷ καὶ ἐπὶ νομισμάτων τῆς πόλεως ταύτης «Αὐγουστανῶν» (ἴδε Pauly Realenc.[2] II 2345).

Ὁ τύπος ἕταρος ἀντὶ ἑταῖρος εἶναι συνηθέστατος (ἴδ. Allen On Greek versif. σελ. 39 ἐν Papers of the American School κ.λ. τόμ. IV ἔνθα ἀπαντᾷ ἐν ἐπιγραφῇ ἐξ ἀρχαίας Ὀλυμπίας καὶ τὸ ὄνομα Ἀθανόδωρος, καὶ ἄλλως γνωστότατον).

Πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐπιγράμματος δυνάμεθα νὰ παραβάλωμεν πλεῖστα ἐπιτύμβια ἐπιγράμματα τοῦ συμπληρώματος τῆς Παλατίνης Ἀνθολογίας (Epigr. Anth. Pal. τόμ. Γ΄, Didot), ὡς ἐν σελ. 194, 630 «Θεσσαλονίκη μὲν πατρὶς ἔπλετο· οὔ[νομα] Ὕλη μ[οι]» καὶ ἐν σελ. 180, 543 «Λευκὰς μὲν πατρίς ἐστιν ἐμοὶ» καὶ ἐν σελ. 113, 151 «Κρήτα μὲν πατρίς μου, ὁδοιπόρε» καὶ ἐν σελ. 173, 495 δ «Πατρὶς μέν μοι Ἔδεσσα, τὸ δ᾽ οὔνομα Κλαυδία» καὶ ἐν σελ. 183, 562 «οὔνομά μοι Ἑλάτη, πατρὶς δ᾽ ἐστὶν Θυάτειρα» καὶ ἄλλα ὅμοια ἐν σελ. 137, 282. 283. ἐν σελ 182, 556· ἐν σελ. 186, 583· ἐν σελ. 192, 615· ἐν σελ. 204, 676. 677, κ.τ.λ.

Πρὸς δὲ τούτοις δυνάμεθα νὰ παραβάλωμεν καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ Σιμωνιδείου ἀναθηματικοῦ ἐπιγράμματος παρὰ τῷ Παυσανίᾳ 6, 9, 9 (Epigr. Anth. Pal. τόμ. Γ΄, Didot, σελ. 4, 23) «Πατρὶς μὲν Κόρκυρα, Φίλων δ᾽ οὔνομ᾽· εἰμὶ δὲ κ.τ.λ.».

Ἐν τῇ ἐπὶ τοῦ λίθου γραφῇ τοῦ ἰαμβικοῦ ἐπιγράμματος δὲν δηλοῦται ἡ ἔκθλιψις ἐν τῇ λέξει ***Κίλιξι*** τοῦ πρώτου στίχου καὶ ἐν τῇ λέξει ***ναίουσι*** τοῦ τρίτου στίχου, ἥτις ἔκθλιψις εἶναι ἀναγκαία διὰ τὸ μέτρον (ἴδ. κατωτέρω).

Ἐν ἐμμέτροις ἐπιγραφαῖς δὲν δηλοῦται ἐνίοτε διὰ τῆς γραφῆς ἡ ἔκθλιψις, ἀλλ᾽ εἶναι μὲν πλήρης ἡ λέξις γεγραμμένη, συναλείφεται δὲ κατὰ τὴν προφοράν, ὡς παρετήρησεν ὁ ἀείμνηστος Κ. Κόντος ἐν τῇ Ἀθηνᾷ τόμ. Β΄, σελ. 521, ὅστις προσήγαγε μαρτύριον τὸ «(Τηλέμαχ)ός σε ἱέρωσε Ἀσκληπιῷ ἠδὲ ὁμοβώμοις» (Συλλ. Ἐπιγρ. Ἀττ. Β΄, 1442). Ὡσαύτως δὲν εἶναι δεδηλωμένη ἡ ἔκθλιψις καὶ ἐν τοῖς ἐπιγράμμασιν, ἅτινα ἐδημοσίευσεν ὁ κ. Α. Ἀρβανιτόπουλος ἐν τοῖς ***Θεσσαλικοῖς μνημείοις*** (Περιγρ. τῶν γραπτῶν στηλῶν Παγασῶν) σελ. 156 καὶ σελ. 216. Τούτων ἡ χρονολογία τίθεται κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ τρίτου π. Χ. αἰῶνος, ἀναγράφεται δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ποιητικωτάτων αὐτῶν ἐπιγραμμάτων τὸ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

κατὰ τὸ μέτρον ἐκθλιπτέον φωνῆεν πρὸς ***ἀποφυγήν τῆς δυσχερείας τῆς τε ἀναγνώσεως καὶ τῆς κατανοήσεως τοῦ ἐλεγείου.*** Ἄλλα δέ τινα ἐξ ἐμμέτρων ἐπιγραφῶν ἐκ πλήρους μὲν γεγραμμένα, ἐκθλιβόμενα δὲ κατὰ τὴν χρείαν τοῦ μέτρου κατέλεξεν ὁ Γ. Ν. Χατζιδάκις ἐν Ἀκ. Ἀν. τόμ. Α΄, σελ. 276 (ὑποσημ.). Ἰδ. ἔτι καὶ S. Allen On Greek versification in inscriptions (Arch. Inst. of Amer. IV, σελ. 126 κέξ.), Meisterh. — Schw. Gramm. d. att. Inschr.[3], σελ. 70 (§ 24, 4 καὶ σημ. 601).

Σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ ἐν ἐπιγράμματι ἐπὶ παπύρου τοῦ Ζήνωνος εἰς τὸν κύνα αὐτοῦ παρελείφθη νὰ σημειωθῇ ἡ ἔκθλιψις (ἴδε Ε. Α. Πεζοπούλου «Παπυρολογικὰ καὶ ἐπιγραφικὰ» σελ. 5 - 6).

Καὶ αὐτὸς δ' ὁ Ἀρίσταρχος ἔγραφε παρὰ τῷ Ὁμήρῳ Α 323 «χειρὸς ἑλόν***τε*** ἀγέμεν» ὡς φέρεται ἐν τοῖς εἰς Ἰλιάδα Σχολίοις τόμ. Α΄, σελ. 46, 7 «ἵνα τὸ ***δυϊκὸν εὔδηλον ᾖ***· ἀμφίβολον γὰρ ἔσται, ***ἐὰν κατὰ συναλοιφὴν ἀναγινώσκωμεν***» καὶ σελ. 393, 9 «οὕτως δὲ καὶ Ἀρίσταρχος ἔγραφεν ἐκ πλήρους (δηλ. ***ἃ δειλέ***), ὡς Δίδυμος μαρτυρεῖ» (ἴδε Κ. Κόντον ἐν τῇ Ἀθηνᾷ τόμ. Β΄, σελ. 521. Πρβ. καὶ Ludwich Arist. hom. Textkr. τόμ. Α΄, σελ. 189).

Καθόλου δὲ περὶ τῶν παρὰ τῷ Ὁμήρῳ καὶ παρ' ἄλλοις ποιηταῖς γεγραμμένων μὲν ἀλλ' ἐκθλιβομένων φωνηέντων ἴδ. Kühner-Blass Ausf. Gramm. d. griech. Spr. τόμ. Α΄, σελ. 232 κέξ., Mayser Gramm. d. griech. Pap. σελ. 157, Γ. Ν. Χατζιδάκι Ἀκ. Ἀν. τόμ. Α΄, σελ. 274 - 6. Σημειωτέον δὲ ὅτι τινὲς τῶν ἀρχαίων κριτικῶν ἔγραφον τὸ ἐκθλιπτέον ι ἐν χωρίοις τοῦ Ὁμήρου, οἷον Ε 5 «ἀστέρι ὀπωρινῷ ἐναλίγκιον» ἀντὶ τοῦ «ἀστέρ' ὀπωρινῷ ἐναλίγκιον». (Δράκ. Περὶ μέτρ. 41 12, Εὐστάθ. εἰς Ἰλ. σελ. 514). Ὁ δ' Εὐστάθιος ἐν τῷ μνημονευθέντι χωρίῳ λέγει ὅτι τὸ ***ι*** τοῦτο προεφέρετο μετὰ τοῦ ἑπομένου φωνήεντος κατὰ συνίζησιν. Τὴν ἐκδοχὴν ταύτην δὲν ἐγκρίνουσί τινες (ἴδ. Kühner-Blass Ausf. Gramm. usw. τόμ. Α΄, σελ. 236), τοὐναντίον δὲ φαίνεται ὅτι ἐγκρίνει ὁ Γ. Ν. Χατζιδάκις ἐν Ἀκ. Ἀν. τόμ. Α΄, σελ. 236 γράφων τὰ ἑξῆς: «μόνον παρ' Ὁμήρῳ καὶ τοῖς τραγικοῖς εὑρηνται χωρία ἀναντίλεκτα τῆς ἐκθλίψεως ***ἢ μᾶλλον τῆς κατὰ συνίζησιν*** προφορᾶς τοῦ ***ι,*** διότι κατὰ τὸν Εὐστάθιον οἱ παλαιοὶ ***ἐντελῶς*** ταῦτα ἔγραφον, οἷον Δ 259 ***ἐν δαίθ' ὅτε περ,*** Ε 5 ***ἀστέρ' ὀπωρινῷ ἐναλίγκιον,*** Κ 278 ***χαῖρε δὲ τῷ ὄρνιθ' Ὀδυσσεύς,*** Λ 558 - 9 ***ἀμύνετε νηλεὲς ἦμαρ Αἴανθ'*** ὃς..., Ρ 324 ***κήρυκ' Ἠπυτίδῃ, ἐν χέρσ' ἔχον, νήεσσ' ἡγήσατο, Τρώεσσ'***· κτλ. Σοφ. Οἰδ. Κολ. 1435 ***τελεῖτέ μοι θανόντ' ἐπεί,*** Εὐριπ. Ἀλ. 1118 ***Γοργόν' ὡς καρατόμῳ*** κτλ. Ἐπιγραφικῶς ἐπιστώθη, τοῦτο μὲν ***Παλλάδι Ἀθηναίᾳ,*** τοῦτο δὲ ***ἔρνεσ'(ι) ἐλαίας,*** καὶ ***τῦς γονεῦσ' αὐτῶ***». Εἰς δὲ τὰ ἐξ ἐπιγραφῶν μαρτύρια προσθετέα εἶνε καὶ τὰ ἐκ τοῦ ἐπιγράμματος περὶ οὗ ὁ λόγος, ἄλλα δύο «***Κίλιξι ὅροις***» καὶ «***ναίουσι ἔθνος***» πρὸς τοῖς ὑπὸ τοῦ Allen On Greek versif. σελ. 153 μνημονευομένοις.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Οὕτως ὀρθῶς ὑπὸ πολλῶν παρετηρήθη ἡ ἐν ἐμμέτρῳ λόγῳ γραφὴ τῶν κατὰ τὸ μέτρον ἐκθλιβομένων φωνηέντων καὶ ὀρθῶς ἐδικαιολογήθη τοῦτο ὑπὸ μὲν τοῦ κ. Α. Ἀρβανιτοπούλου διὰ τὸ εὐχερὲς τῆς ἀναγνώσεως καὶ κατανοήσεως τοῦ ἐπιγράμματος, ὑπ᾽ αὐτοῦ δὲ τοῦ Ἀριστάρχου διὰ τὴν πλήρη κατανόησιν τοῦ δυϊκοῦ ἀριθμοῦ, διότι ἄλλως κατ᾽ αὐτὸν θὰ ἦτο ἀμφίβολος ἡ ἔννοια, ἂν κατὰ συναλοιφὴν ἠθέλομεν ἀναγνώσει τὸ χωρίον τοῦ Ὁμήρου.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ὁ ἀναγνώστης τοῦ ἐπιγράμματος καὶ μόνον βλέπων αὐτὸ οὕτω γεγραμμένον δηλ. μετὰ τῶν ἐκθλιβομένων κατὰ τὸ μέτρον φωνηέντων εὐκολύνεται εἰς τὴν πλήρη καὶ ὀρθὴν κατανόησιν αὐτοῦ, καὶ ἂν ἀκόμη, ὡς ὁ Κ. Κόντος ἀνωτέρω ἰσχυρίζεται, κατὰ τὴν ἐκφορὰν συναλείφωνται αἱ τὰ ἐκθλιπτέα φωνήεντα ἔχουσαι λέξεις, ἀλλὰ τοῦτο ὁ Ἀρίσταρχος ἐν τῇ ἀνωτέρω παραπομπῇ δὲν ἀποδέχεται, φρονῶν ὅτι ἐὰν ἠθέλομεν κατὰ συναλοιφὴν ἀναγνώσει τὸν στίχον, καίτοι εἶναι γεγραμμένα τὰ ἐκθλιβόμενα φωνήεντα, δὲν ἠθέλομεν κατανοήσει τὸν δυϊκὸν ἀριθμόν, κατ᾽ ἀκολουθίαν ἐν τῇ ἀπαγγελίᾳ τοῦ στίχου, κατ᾽ Ἀρίσταρχον, πρὸς κατανόησιν αὐτοῦ δὲν ἐγίνετο συναλοιφή, ἀλλ᾽ ἠκούοντο τὰ ἐκθλιβόμενα φωνήεντα.

Τὸ πλεονέκτημα, ὅπερ εἶχεν ὁ ἀναγινώσκων τὸν στίχον καὶ διὰ τῆς ὁράσεως κατανοῶν ἀναμφιβόλως αὐτόν, διότι ἔβλεπε γεγραμμένα τὰ ἐκθλιβόμενα φωνήεντα, ἔπρεπε νὰ ἔχῃ καὶ ὁ ἀκούων — καὶ οἱ ἀκούοντες ἦσαν περισσότεροι — τὸν στίχον ἀπαγγελλόμενον οὕτως, ὥστε νὰ κατανοῆται τελείως ὑπ᾽ αὐτοῦ.

Καὶ τοῦτο ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ ἐν τῇ τεχνικῇ ἀναγνώσει, ἀναπτύσσοντος τοῦ ἀπαγγέλλοντος εἰς τὸ σημεῖον τῆς συναλοιφῆς ἡμίφθογγόν τινα, οὕτως ὥστε νὰ ἀκούωνταί πως καὶ τὰ ἄλλως κατ᾽ αὐστηρὰν τήρησιν τοῦ μέτρου ἐκθλιβόμενα φωνήεντα, χωρὶς ὁ ῥυθμὸς καὶ τὸ μέτρον νὰ ὑφίσταται ἀλλοίωσιν.

Σημειωτέον δ᾽ ὅτι τὰ ἄνω μνημονευθέντα ἐπιγράμματα ἀνήκουσιν εἰς λίαν ἀφισταμένους ἀπ᾽ ἀλλήλων χρόνους, ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Σιμωνίδου μέχρι τοῦ δευτέρου μ. Χ. αἰῶνος, ὅτε ἐποιήθη τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐπίγραμμα.

Κατ᾽ ἀκολουθίαν ἐπὶ μέγιστον χρονικὸν διάστημα ἐλάμβανε χώραν γεγονὸς ἐν τῷ ἐμμέτρῳ λόγῳ, ὅπερ ὡς εὔλογον καὶ φυσικώτατον παρήρχετο ἀπαρατήρητον καὶ ὅπερ μόνον ἡ ὀξεῖα διάνοια καὶ ἡ κριτικὴ δεινότης τοῦ Ἀριστάρχου — ἐγὼ τοὐλάχιστον ἀγνοῶ μέχρι τοῦδε ἄλλον περὶ τούτου ὁμιλήσαντα — παρετήρησεν. Ὁ Ἀρίσταρχος, δι᾽ ὧν παρετήρησεν, εἶπε μεγάλην ἀλήθειαν, παρέχουσαν εἰς ἡμᾶς ἔννοιάν τινα τῆς ἐλευθερίας, ἣν εἶχον ἐν τῷ ἐμμέτρῳ λόγῳ οἱ ἐκτελεσταὶ αὐτοῦ, οἵ τε ποιηταὶ καὶ οἱ τὰ ποιήματα αὐτῶν ἀπαγγέλλοντες ὑποκριταὶ καὶ λοιποὶ τῆς ποιήσεως ἐρασταί.

Τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Ἀριστάρχου οὐ μόνον ἐπιδοκιμάζομεν καὶ ἀποδεχόμεθα ἀπολύτως, ἀλλὰ καὶ ἐνισχύομεν διὰ τῶν ἡμετέρων παρατηρήσεων ἐπὶ τῶν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ἀρχαίων δραμάτων καὶ τῆς ἀπαγγελίας αὐτῶν (ἴδε πρόλογον ἐμμέτρου μεταφράσεώς μου Ἠλέκτρας Σοφ. σελ. 12 - 13), καθ' ἃς εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐκφωνηθῶσιν ἐν τῇ ἀπαγγελίᾳ τῶν στίχων χάριν τῆς ἐννοίας αὐτῶν φωνήεντα, τὰ ὁποῖα ἐξεθλίβησαν καὶ δὲν εἶναι γεγραμμένα ἐν τῷ στίχῳ, κατὰ τὴν ἀπαίτησιν τοῦ μέτρου.

Τοιαῦτα παραδείγματα ἔχομεν καταδείξει πλεῖστα ἐν τῇ τραγικῇ ποιήσει καὶ ἔχομεν κατατάξει εἰς τὰς ἑξῆς κατηγορίας:

α΄) Εἰς τοὺς στίχους ἐκείνους, ἐν οἷς κατὰ τὸ μέτρον ἐκθλίβεται τὸ φωνῆεν τῆς τονιζομένης συλλαβῆς τῆς λέξεως, ἐν ᾗ ἔγκειται ἡ δύναμις τοῦ στίχου, τῆς λέξεως δηλ. τῆς ἐμφάσεως τοῦ στίχου (mot de valeur). Π. χ. Ἐν Σοφ. Ἀντιγ. στίχ. 755 κατὰ τὴν σφοδρὰν λογομαχίαν πατρὸς καὶ υἱοῦ, λέγει ὁ Αἵμων πρὸς τὸν Κρέοντα:

«Εἰ μὴ πατὴρ ἦσθ', εἶπον ἂν σ' οὐκ εὖ φρονεῖν».

Τοῦ στίχου τούτου ἡ λέξις τῆς ἐμφάσεως εἶναι τὸ ***σέ,*** τοῦ ὁποίου τὸ φωνῆεν ἐκθλίβεται καὶ δὲν ἀναγράφεται ἐν τῷ στίχῳ. Τὸ φωνῆεν ὅμως τοῦτο ἔδει οὐ μόνον νὰ ἀκουσθῇ ἀλλὰ καὶ νὰ τονισθῇ, ἵνα ἀποδοθῇ ἡ ἔννοια τοῦ στίχου.

Ὁμοίως ἐν Ἀντιγ. στίχ. 1046.

Ὅμοια παραδείγματα ἴδε Σοφ. Οἰδ. Τύρ. στίχ. 31, 64, 140, 332, 698, 846.

Ὁμοίως Σοφ. Οἰδ. ἐπὶ Κολ. στίχ. 800 - 801.

Οἱ δύο οὗτοι συνεχεῖς στίχοι ἔχουσιν οὕτω:

Κρέων: Πότερα νομίζεις δυστυχεῖν ἔμ' ἐς τὰ σά,
ἢ σ' εἰς τὰ σαυτοῦ μᾶλλον ἐν τῷ νῦν λόγῳ;

Ἀξιολογώτατον παράδειγμα ὑπὲρ τοῦ ἐμοῦ ἰσχυρισμοῦ οἱ δύο οὗτοι στίχοι, ἐν οἷς ἐκθλίβεται τὸ φωνῆεν τῶν λέξεων τῆς ἐμφάσεως, τοῦ ὁποίου μὴ ἀκουομένου καὶ μὴ τονιζομένου κατὰ τὴν ἀπαγγελίαν, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποδοθῇ ἡ ἔννοια τῶν στίχων.

Ὁμοίως Σοφ. Ἠλ. στίχ. 996, 1356 καὶ 1362 κ.λ.

β΄) Εἰς τοὺς στίχους ἐκείνους, ἐν οἷς ἐκθλίβεται τὸ φωνῆεν τῶν κτητικῶν ἀντωνυμιῶν ὁμοίως τονιστέων ἐν τῇ ἀπαγγελίᾳ. Π. χ. Ἐν Σοφ. Οἰδ. Τύρ. στίχ. 329, ἀρχομένης τῆς σφοδρᾶς συζητήσεως μεταξὺ Τειρεσίου καὶ Οἰδίποδος, ὁ Τειρεσίας λέγει:

«πάντες γὰρ οὐ φρονεῖτ'· ἐγὼ δ' οὐ μή ποτε
τἄμ' ὥς ἂν εἴπω, μὴ τὰ σ' ἐκφήνω κακά».

Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῶσιν οἱ στίχοι οὗτοι ὑπὸ τῶν θεατῶν καὶ ἀκροατῶν, ἂν δὲν ἀκουσθῶσι τὰ φωνήεντα τῶν κτητικῶν ἀντωνυμιῶν τοῦ δευτέρου στίχου ἐν τῇ ἀπαγγελίᾳ αὐτοῦ;

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Ὁμοίως Σοφ. Οἰδ. Τύρ. στίχ. 216, 405. Σοφ. Ἀντ. στίχ. 501. Σοφ. Ἠλ. στίχ. 1050, 1057, 1499 καὶ Σοφ. Φιλ. στίχ. 339 κ.λ.

Αἱ ἀνωτέρω παρατηρήσεις ἡμῶν ἀποδεικνύουσιν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ὑποκριταὶ ἀπήγγελλον τοὺς στίχους μετά τινος ἐλευθερίας χάριν τῆς κατανοήσεως αὐτῶν, λύοντες μέν πως τὰ μετρικὰ δεσμά, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐντέχνου ἀπαγγελίας των κατορθοῦντες νὰ μὴ ἀφανισθῇ καὶ ἡ προσῳδία τοῦ στίχου.

Τοῦτο ἐξηρτᾶτο κυρίως ἐκ τῆς τέχνης τοῦ ἀπαγγέλλοντος ὑποκριτοῦ. Ἄλλως ἦτο λίαν ἀμφίβολος ἡ κατανόησις τῶν στίχων καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐξησφαλισμένη ἡ ἀποτυχία τοῦ ὑποκριτοῦ ὡς ὁ ἐν Ἀριστοφ. Βάτρ. στίχ. 303 κωμῳδούμενος ὑποκριτὴς Ἡγέλοχος, ὅστις ἀπαγγέλλων τὸν στίχ. 270 τοῦ Ὀρέστου τοῦ Εὐριπίδου

«ἐκ κυμάτων γὰρ αὖθις αὖ γαλήν' ὁρῶ»

καὶ θελήσας πιστῶς νὰ ἀκολουθήσῃ μόνον τὴν προσῳδίαν, δεινῶς κατεγελάσθη ὑπὸ τῶν ἀκροατῶν, οἵτινες ἄλλο ἀντ' ἄλλου ἤκουσαν. Τοῦτο δ' ὅμως δὲν θὰ συνέβαινε, ἐὰν ὁ ὑποκριτὴς οὗτος εἶχε τὴν τέχνην καὶ τὴν προσῳδίαν νὰ τηρήσῃ καὶ τὸ ἐκθλιβόμενον φωνῆεν τῆς λέξεως ***γαληνὰ*** κατά τινα τρόπον νὰ προφέρῃ. Πλείονα περὶ τούτου ἴδε Σχόλια εἰς Ἀριστοφ. Βάτρ. 303. Ἐνταῦθα γράφεται: (Ἡγέλοχος: τραγῳδίας ὑποκριτής, ὃν καὶ ἐν τῷ Ὀρέστῃ Εὐπιπίδου, προστάντος αὐτῷ τοῦ πνεύματος ἐν τῷδε τῷ στίχῳ (αἰφνιδίως ὀφθῆναι συνελόντα τὴν συναλοιφήν. Τοῦτον δὲ καὶ ὡς ἀτερπῆ τὴν φωνὴν Πλάτων σκώπτει — ὅτι Ἡγέλοχος ὁ τραγικὸς ὑποκριτὴς ὢν τοῦ Εὐριπίδου Ὀρέστην ὑποκρινόμενος οὕτω προηνέγκατο ὥστε μὴ ***ὑποχωρῆσαι*** ἐκ τῆς συναλοιφῆς τὸ ***γαληνὰ*** ἀλλὰ ***διαχωρῆσαι*** μᾶλλον, ὥστε δόξαι τὴν γαλῆν αὐτὸν εἰπεῖν. Διὸ καὶ ἐνθάδε πειρατέον οὕτω ***προφέρεσθαι.*** Ἐν ἐνίοις μέντοι τῶν Εὐριπίδου εὐκρινῶς γράφεται ***γαληνά***).

Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν τὸ ἐκθλιβόμενον φωνῆεν εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ τὸ φωνῆεν τῆς ἑπομένης λέξεως, διὰ τὸν ὑποκριτὴν δὲν ὑπῆρχε μεγάλη δυσκολία κατὰ τὴν ἀπαγγελίαν πρὸς πλήρη ἀπόδοσιν καὶ κατανόησιν τοῦ στίχου (Σοφ. Ἀντιγ. στίχ. 501, Ἡλέκτ. στίχ. 1356, Οἰδ. ἐπὶ Κολ. στίχ. 800 κ.λ.), ἀλλ' ὅταν ἦτο διάφορον ἦτο ἀνάγκη μεγάλης ἐξασκήσεως καὶ τέχνης, ἵνα κατορθώσῃ ὁ ὑποκριτὴς ἀπαγγέλλων τὰ ἐκθλιβόμενα φωνήεντα καὶ τηρῶν τὴν προσῳδίαν καὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ στίχου νὰ σώσῃ καὶ τὴν ἑαυτοῦ τέχνην νὰ ἐπιδείξῃ, χωρὶς νὰ γίνῃ καταγέλαστος, ὡς ὁ ὑποκριτὴς Ἡγέλοχος.

Βεβαίως ἐκλιπούσης σὺν τῷ χρόνῳ τῆς ἀρχαίας προσῳδίας, ἐφ' ἧς ἐστηρίζετο ἡ ἀρχαία μετρική, δὲν δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν ἀκριβέστατα καὶ σαφέστατα τὴν κατὰ προσῳδίαν ἀπαγγελίαν, ἥτις ἀναμφιβόλως θὰ ἐτηρεῖτο ἄνευ ζημίας τῆς ἐννοίας τῶν στίχων.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Μόνον διὰ φωνογράφου, ἐὰν ὑπῆρχε τότε, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ λάβωμεν τελείαν ἰδέαν αὐτῆς.

Εἶναι βέβαιον δ᾽ ὅμως, ὅτι ὑπῆρχε ἱκανῶς οὐσιώδης, ὡς συνήθως πιστεύομεν, διαφορὰ τῆς κατὰ προσῳδίαν στιχουργίας καὶ τῆς κατὰ τόνον, ἣν ἐν τῇ νέᾳ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ μεταχειριζόμεθα. Ἐν τούτοις ἔχομεν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ποιήσει παραδείγματα στίχων, ἐν οἷς συμπίπτει τελείως ἡ προσῳδία καὶ ὁ τόνος, ὡς ἐν Σοφ. Ἠλέκ. στίχ. 1227:

«ὦ φίλταται γυναῖκες, ὦ πολίτιδες».

Κατὰ ταῦτα ὅ,τι συνέβαινε μὲ τὸν ὑποκριτήν, ὅστις οἱονεὶ ὑπερβαίνων τὰ ὅρια τοῦ μέτρου διὰ τῆς ἐντέχνου ἀπαγγελίας του συνετέλει εἰς τὴν κατανόησιν τῶν ἕνεκα τῆς μετρικῆς ἀνάγκης δυσνοήτων στίχων τῶν τραγικῶν, τοῦτ᾽ αὐτὸ συνέβαινε καὶ μὲ τοὺς ἀρχαίους ἐπιγραμματοποιοὺς καὶ τοὺς χαράκτας τῶν ἐπιγραμμάτων αὐτῶν, οἵτινες προσέθετον φωνήεντα κατὰ τὸ μέτρον μὲν ἐκθλιπτέα, διὰ τὴν ἄμεσον κατανόησιν δ᾽ ὅμως ἀναγκαῖα, ὡς συμβαίνει καὶ εἰς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐπίγραμμα.

Ἐννοεῖται δ᾽ ὅμως ὅτι ἡ ἐλευθερία αὕτη τῆς δράσεως τῶν ἀπαγγελλόντων ὑποκριτῶν παρατηρεῖται κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σοφοκλέους καὶ πρὸ πάντων τοῦ Εὐριπίδου καὶ τῶν μετ᾽ αὐτὸν ποιητῶν. Καὶ τοῦτο διότι ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς γενέσεως τῆς τραγῳδίας καὶ τῶν χρόνων τοῦ Αἰσχύλου ὁ ῥυθμὸς καὶ τὰ διάφορα μετρικὰ συστήματα, ὧν ἐποιοῦντο χρῆσιν οἱ τραγικοί, ἦσαν ἀνυπέρβλητος φραγμὸς διὰ τὸν ἀπαγγέλλοντα ὑποκριτήν, ὅστις, καὶ ἂν ἀκόμη ἤθελε νὰ διαφύγῃ ἐκ τῶν μετρικῶν δεσμῶν, δὲν ἠδύνατο, διότι διὰ τὴν τοιαύτην ἀπαγγελίαν ἦσαν πεποιημένοι οἱ στίχοι, ἅμα τῷ τέλει τῶν ὁποίων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐτελεύτα καὶ τὸ νόημα τοῦ ποιητοῦ.

Διὰ τοῦτο ἐν ὁλοκλήρῳ τῷ Αἰσχύλῳ ἐν τοῖς ἰαμβικοῖς διαλόγοις οὐδαμοῦ εὑρίσκομεν διαιρούμενον καὶ εἰς δύο μόνον μέρη τὸ τρίμετρον ἰαμβικόν, ὅπερ διὰ τὸν Μαραθωνομάχον ποιητὴν ἦτό τι ἀδιαίρετον.

Ἀπαγγελία λοιπὸν κατὰ στίχον, βαρεῖα καὶ μεγαλοπρεπής, ὑπῆρχε κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἐκείνους χρόνους τῆς γενέσεως τοῦ δράματος.

Ἀλλ᾽ ἐφ᾽ ὅσον παρήρχοντο οἱ χρόνοι καὶ ἤρχιζε νὰ ἐκλείπῃ μικρὸν κατὰ μικρὸν ὁ θρησκευτικὸς χαρακτὴρ τοῦ δράματος, ἐφ᾽ ὅσον ἀναπτυσσομένης τῆς ὑποκριτικῆς τέχνης ἐπολλαπλασιάζετο κατ᾽ ἀνάγκην δραματικὴν καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑποκριτῶν καὶ αἱ ὑποθέσεις τῶν δραμάτων περιεβάλλοντο οἱονεὶ κοινωνικὸν χαρακτῆρα, ἤρχισε βαθμηδὸν καὶ κατ᾽ ὀλίγον ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν ὁ διάλογος τῶν δραμάτων νὰ γίνεται φυσικώτερος καὶ ἁπλούστερος, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ αἱ ἰδέαι τῶν ποιητῶν νὰ ἐκφράζωνται ἀβιάστως καὶ νὰ μὴ κωλύεται ἡ ἔκφρασις αὐτῶν ὑπὸ τῶν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ἀναγκῶν τοῦ μέτρου, ὅπερ οἱ ὑποκριταὶ ἤρχισαν πλέον νὰ συγκαλύπτωσι διὰ τῆς ἀπαγγελίας.

Τοῦτο τεκμαιρόμεθα οὐ μόνον ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἡμῶν παρατηρήσεων, ἃς διῃρέσαμεν εἰς δύο κατηγορίας, ἀλλὰ καὶ

γ΄) Ἐκ τούτου, ὅτι ὑπάρχουσι στίχοι δραμάτων τῆς δευτέρας ταύτης περιόδου τῆς ἀπαγγελίας, τῆς τελευταίας λέξεως τῶν ὁποίων ἐκθλίβεται τὸ φωνῆεν συνδεομένης οὕτω ἀμεσώτατα μετὰ τοῦ ἑπομένου στίχου (ἐπισυναλοιφή).

Τοῦτο δηλοῖ ὅτι καὶ ὁ ποιητὴς ἤδη δὲν δίδει πλέον προσοχὴν εἰς τὴν τελευτὴν τοῦ τριμέτρου ἰαμβικοῦ, ἀλλ᾽ ὡς ἐὰν τοῦτο δὲν ἐτελεύτα προχωρεῖ ἄνευ σταθμοῦ εἰς τὴν διὰ τοῦ ἑπομένου στίχου ἀποπεράτωσιν τῆς ἰδέας, ἣν θέλει νὰ ἐκφράσῃ.

Οὕτω ἐν Σοφ. Ἠλ. στίχ. 1017:

Ἠλ. «Ἀπροσδόκητον οὐδὲν εἴρηκας· καλῶς δ᾽
ἤδη σ᾽ ἀπορρίψουσαν, ἀπηγγελλόμην».

Κατ᾽ ἀνάγκην καὶ ὁ ὑποκριτὴς ἄνευ στάσεως καὶ ἀναπνοῆς σπεύδει εἰς τὴν συνεχῆ ἀπαγγελίαν καὶ τοῦ δευτέρου στίχου.

Ὅμοια παραδείγματα ἴδε Σοφ. Οἰδ. Τύρ. στίχ. 29. 332. 785. 1184. 1224. Οἰδ. ἐπὶ Κολ. στίχ. 17. 1164 κ.λ.

δ΄) Ὅτι ἐν ταῖς τραγῳδίαις τῶν χρόνων τούτων παρατηροῦμεν τὴν διαίρεσιν τῶν ἰαμβικῶν τριμέτρων εἰς δύο μέρη κατ᾽ ἀρχὰς καὶ εἶτα εἰς πλειονα τῶν δύο δηλ. εἰς τὰς καλουμένας ἀντιλαβὰς ἐν τῇ δραματικῇ στιχομυθίᾳ.

Αἱ ἀντιλαβαὶ αὗται ὡς καὶ τὰ παραδείγματα τῆς γ΄ κατηγορίας δεικνύουσιν εἰς ἡμᾶς σαφέστατα τὴν συντελουμένην ἐξέλιξιν τῆς δραματοποιΐας ἐπὶ τὸ φυσικώτερον ὕφος καὶ παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς ἔννοιάν τινα καὶ τῆς ἀπαγγελίας τῶν ἀρχαίων ὑποκριτῶν, ἐξελισσομένης καὶ ταύτης παραλλήλως πρὸς τὸ δρᾶμα ἐπὶ τὸν φυσικώτερον καὶ ἁπλούστερον τρόπον.

Συμπεραίνομεν δηλαδὴ ὅτι οὗτοι μὴ δεσμευόμενοι ὑπὸ τοῦ μέτρου, ἀπήγγελλον καὶ τὰ ἐκθλιβόμενα φωνήεντα, ἀφ᾽ οὗ ταῦτα συμφώνως τῇ ἐννοίᾳ ὤφειλον νὰ τονισθῶσι, καίτοι ἕνεκα μετρικῆς ἀνάγκης δὲν ὑπῆρχον ἐν τῷ στίχῳ.

Ὡσαύτως δὲ ἡ ἐν τῷ τέλει τοῦ στίχου ὑπάρχουσα ἀπόστροφος δεικνύει εἰς ἡμᾶς ὅτι ὁ ὑποκριτὴς· δὲν εἶχεν ἀνάγκην ἕνεκα τοῦ μέτρου νὰ παύσῃ ἐπὶ μικρὸν ἢ καὶ νὰ ἀναπνεύσῃ, ἀλλ᾽ ὅτι ὤφειλεν, ὡς νὰ μὴ ἐτελεύτα ὁ στίχος, νὰ σπεύσῃ ἄνευ παύσεως καὶ ἀναπνοῆς εἰς τὴν ἀπαγγελίαν τοῦ ἑπομένου στίχου, μεθ᾽ οὗ ἡ μετ᾽ ἀποστρόφου λέξις, ὡς εἰκός, στενώτατα συνεδέετο.

Τοιαῦτα δὲ παραδείγματα ἐκθλιβομένων φωνηέντων ἀλλὰ τονιστέων ἐν τῇ κατ᾽ ἔννοιαν ἀπαγγελίᾳ ἢ ἀποστρόφων ἐν τῷ τέλει τῶν στίχων οὐδαμοῦ τοῦ Αἰσχύλου ὑπάρχουσιν, ὅστις εἶναι ἀντιπρόσωπος τῆς παλαιοτέρας τραγικῆς ποιήσεως, τὴν ὁποίαν χαρακτηρίζουσι κυρίως ἀκαμψία χαρακτήρων καὶ μεγαλοπρέπεια καὶ βαρύτης μορφῆς καὶ ὕφους.

Ν. ΚΥΠΑΡΙΣΣΗΣ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ΕΙΣ ΤΟ ΑΝΑΚΤΟΡΟΝ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΙΝΟΣ

Ἐκ τῶν δυσκολωτέρων Ἐλευσινιακῶν ζητημάτων εἶνε καὶ τὸ ζήτημα τοῦ ***ἀνακτόρου,*** ἐν ᾧ ἐφυλάσσοντο τὰ ***ἱερά,*** καὶ ἐκ τοῦ ὁποίου ἐνεφανίζετο ἐν ὡρισμένῃ στιγμῇ τῆς τελετῆς ἐν μέσῳ ἁπλέτου φωτὸς δεικνύων τὰ ἱερὰ ὁ ἱεροφάντης, ὅστις καὶ μόνος ἐδικαιοῦτο νὰ εἰσέρχεται εἰς αὐτό [1]. Τὸ ζήτημα ἀναφέρεται εἰς τὴν μορφὴν τοῦ ἀνακτόρου εἰς τὴν θέσιν του καὶ εἰς τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὸ Τελεστήριον, πρὸς ὃ ἀσφαλῶς συνδέεται, ὡς συμπεραίνεται ἐξ ἀρχαίων μαρτυριῶν [2].

Ἐσχάτως ὁ Noack (Eleusis σελ. 156 ἑξ. καὶ 226) πραγματευόμενος τὸ ζήτημα καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ ἀνάκτορον ἔκειτο ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Τελεστηρίου, εἶχε τὸ σχῆμα φωταγωγοῦ σχηματιζομένου ἐκ τῶν ἓξ μεσαίων κιόνων, αἱ δὲ τέσσαρες πλευραί του ἐκλείοντο διὰ παραπετασμάτων κρεμαμένων ἀπὸ τῶν φερομένων ὑπὸ τῶν κιόνων τούτων ἐπιστυλίων. Ὁ φωταγωγὸς ἔφθανε μέχρι τῆς στέγης, εἰς τὸ ὑψηλότερον δ' αὐτοῦ μέρος, τὸ ἄνωθεν τῆς ἀνωτέρας σειρᾶς κιόνων, ἦτο τὸ ὑπὸ τοῦ Ξενοκλέους κατασκευασθὲν ***ὀπαῖον.*** Ἡ στέγη κατὰ τοῦτο τὸ μέρος ἀπετελεῖτο ἐκ κεραμίδων μετ' ἀνοιγμάτων (ὀπαῖαι κεραμίδες) τὰ ὁποῖα ἔφερον καλύμματα ἀφαιρούμενα κατὰ τὸν χρόνον τῆς τελετῆς, διὰ νὰ εἶνε δυνατὸν νὰ εἰσέρχεται δι' αὐτῶν ἀκωλύτως τὸ φῶς. Πρὸς τελειότερον ἀποκλεισμὸν τοῦ ὀπαίου τούτου ἦσαν κάτωθεν τῶν διατρήτων κεραμίδων μεγάλα παραθυρόφυλλα. Ἀφοῦ ἐγίνετο κατὰ τὴν νύκτα ἐν σκότει ἡ ὑπὸ τὸ φῶς τῶν δᾳδων ἡ τελετή, ἠνοίγοντο ἅμα τῇ ἀνατολῇ τοῦ ἡλίου δι' ἐπιτηδείου μηχανισμοῦ ἀθορύβως τὰ παραθυρόφυλλα, ἀνεσύροντο τὰ παραπετάσματα καὶ εἰσήρχετο ἀπὸ τῆς στέγης διὰ τοῦ ὀπαίου τὸ λαμπρὸν φῶς τῆς ἡμέρας συμβολίζον εἰς τοὺς μύστας τὴν εὐδαιμονίαν, ἡ ὁποία παρέχεται εἰς αὐτοὺς διὰ τῆς μυήσεως.

Εἰς τὴν κατὰ τὸν ὑποδεικνυόμενον τρόπον κατασκευὴν τοῦ ἀνακτόρου νομίζω, ὅτι ἀντιτίθεται τὸ μικρὸν λείψανον ἐπιγραφῆς, τὸ ὁποῖον δημοσιεύω ἐνταῦθα. Σώζονται μόνον ὀλίγαι λέξεις ἐκ δύο στίχων, καὶ εἶνε, ὡς σαφῶς φαίνεται ἐκ τῶν ὀλίγων ἀλλ' ἐνδεικτικῶν λέξεων, λείψανον ἀναγραφῆς τῶν κειμηλίων τοῦ

---

[1] Lobeck Agl. I, 59 καὶ σημ. Rubensohn Mysterienheil. σελ. 26 ἑξ. Foucart, Mystéres d'El. σελ. 352 καὶ 406 καὶ Noack Eleusis σελ. 159.

[2] Πβλ. πρὸ πάντων Πλουτ. Περ. 13. Ὁ Noack Eleusis σελ. 159 ἔχει ἀσφαλῶς δίκαιον εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ χωρίου τούτου πρὸς ἀπόδειξιν, ὅτι τὸ ***ἀνάκτορον*** συνεδέετο πάντως πρὸς τὸ Τελεστήριον.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ἱεροῦ, τὰ ὁποῖα μετὰ τῆς λοιπῆς περιουσίας κατεγράφοντο καὶ παρεδίδοντο ἑκάστοτε κατὰ τὴν ἀλλαγὴν τῶν εἰδικῶν ὑπαλλήλων, ἐπιστατῶν ἢ ταμιῶν, σημειουμένων συνήθως τοῦ εἴδους τῶν κειμηλίων, τῆς προελεύσεως, τοῦ βαθμοῦ τῆς διατηρήσεώς των καὶ τῆς θέσεως ἐν ᾗ εὑρίσκοντο [1].

Ἡ πλὰξ τῆς ἐπιγραφῆς εἶχε μετατραπῆ εἰς κιγκλιδωτὸν θωράκιον ἴσως Βυζαντινῆς ἐκκλησίας. Τούτου εὑρέθη μόνον ἡ μία γωνία (εἰκ. 1, μῆκ. 0.57 ὕψ. 0.38

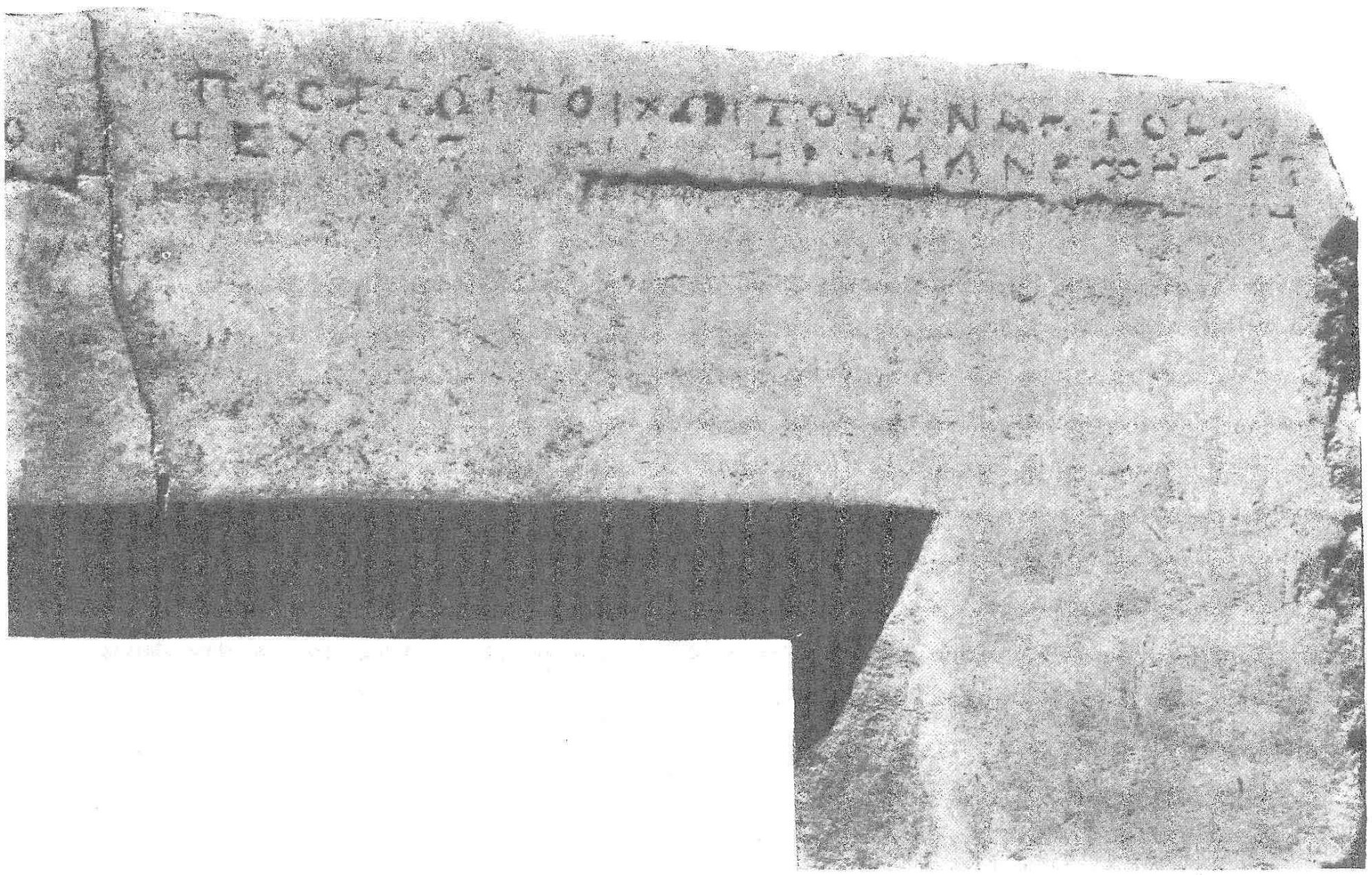

Εἰκ. 1. Ἐπιγραφὴ Ἐλευσῖνος.

πάχ. 0.06 πλάτ. πλαισίου 0.14), ἐπὶ τοῦ ἑνὸς δὲ σκέλους ταύτης ἐσώθη μόνον τὸ ἀκόλουθον ὑπόλοιπον ἐπιγραφῆς:

ωι . . . . . πρὸς τῶι τοίχωι τοῦ ἀνακτόρου
. . . . . ἄλλη ἔχουσα φιάλην μίαν, ἐφ᾽ ἧς ετ . .
. . . . . η

Ἐπὶ τῆς λοιπῆς ἐπιφανείας τὰ γράμματα ἢ ἀπεξέσθησαν ἐπίτηδες ἢ ἀπετρίβησαν σὺν τῷ χρόνῳ τελείως καὶ δὲν ἀφῆκαν ἢ μόνον ἐνιαχοῦ ἀμυδρότατα ἴχνη.

[1] Πβλ. π. χ. IG I, 1 ἀριθ. 120 στ. 35 - 36 *ἀσπίδες ἐπίχαλκοι ἐν τῇ χαλκοθήκῃ αὐτῇ πρὸς τῷ τοίχῳ*. Inscr. de Délos 320 B_3 *πρὸς τῷ τοίχῳ στέφανοι χρυσοῖ*.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Ἐν Ἀρχ. Ἐφημ. 1897 σελ. 47 ἀριθ. 15 ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Σκιᾶ καὶ ἄλλο τεμάχιον τῆς αὐτῆς ἐπιγραφῆς πολὺ πενιχροῦ, ἀλλὰ χαρακτηριστικοῦ περιεχομένου καὶ αὐτό. Εἶνε καὶ αὐτὸ (εἰκ. 2) ἐπὶ ἑνὸς ἄκρου ὁμοίου κιγκλιδωτοῦ θωρακίου καὶ ἔχει ὡς ἑξῆς:[1]

. . . Ἀλεξάνδρου Φλυέως
. . . . . χη
νότου πρῶτος δεξι . .

Ὁ Σκιᾶς χαρακτηρίζει τὸ μάρμαρον ὡς «τεμάχιον ἐπικράνου (στήλης τινός, ὡς φαίνεται) ἐκ λευκοῦ μαρμάρου» καὶ γνωματεύει, ὅτι «ἡ ἐπιγραφὴ ἴσως εἶνε

Εἰκ. 2. Ἐπιγραφὴ Ἐλευσῖνος.

ἀναγραφὴ νικῶν ἐν ἀγῶσιν». Ἀλλ' ὀλίγον προσεκτικὴ ἐξέτασις τοῦ τεμαχίου τούτου ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ προηγούμενον τεμάχιον πείθει ἀδιστάκτως, ὅτι καὶ τοῦτο προέρχεται ἐξ ὁμοίου κιγκλιδωτοῦ θωρακίου. Τερματίζεται καὶ τοῦτο κάτω μὲ τὴν ἰδίαν καμπύλην ἀπόκοψιν καὶ φαίνονται ἐπ' αὐτῆς τὰ σημεῖα προσφύσεως τοῦ ἀπολεσθέντος κιγκλιδωτοῦ μέρους, ἡ δ' ὄψις τῆς ἐπιφανείας τοῦ μαρμάρου, καὶ τὸ σχῆμα καὶ τὸ μέγεθος τῶν γραμμάτων συμφωνοῦντα ἀπολύτως καὶ εἰς τὰ δύο τεμάχια ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ἀμφότερα ἐλήφθησαν ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχαίας ἐπι-

[1] Ὡς ἐκ τῆς διευθύνσεως τῶν ἐπιγραφῶν μαρτυρεῖται, τὰ δύο τεμάχια προέρχονται ἐκ δύο διαφόρων θωρακίων, κατασκυασθέντων ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχαίας πλακὸς διαιρεθείσης.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

γραφῆς[1], δὲν ἀντιτίθεται δ' εἰς τοῦτο καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ δευτέρου τεμαχίου. Στίχ. 1, ***Ἀλεξάνδρου Φλυέως*** ὄνομα (ἢ ὄνομα πατρὸς) καὶ πατρὶς τοῦ ἀναθέτου τοῦ κειμηλίου, στίχ. 2, ***νότου πρῶτος δεξ[ιᾶς]*** ὁρίζουσι προφανῶς τὴν θέσιν τοῦ κειμηλίου.

Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀνακτόρου ἔχει μεγάλην σπουδαιότητα τὸ πρῶτον τεμάχιον. Φράγμα διὰ κινητοῦ παραπετάσματος δὲν εἶνε φυσικὸν νὰ ὀνομασθῇ ***τοῖχος.*** Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποθέσωμεν, ὅτι ἠδύνατό τις ὁμιλῶν τυχούσης περιστάσεως περὶ τῶν πλευρῶν χώρου κλειομένου διὰ παραπετασμάτων, νὰ χρησιμοποιήσῃ περὶ σκηνῆς π. χ. τὴν λέξιν ***τοῖχος,*** εἶνε πάντως πολὺ δύσκολον νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι θὰ ἔπραττον τοῦτο ἐν ἐπισήμῳ ἀναγραφῇ ὑπάλληλοι τοῦ ἱεροῦ ἐν γνώσει τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀνακτόρου καὶ τῶν κινητῶν παραπετασμάτων τῶν πλευρῶν αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ φαντασθῇ τις ὅτι πρὸ οἱασδήποτε πλευρᾶς τοῦ διὰ παραπετασμάτων, κλειομένου ἀνακτόρου ὑπῆρχον ἀποτεθειμένα κειμήλια, φυσικὰ ἐπὶ ῥυμῶν ἢ ἄλλων στερεῶν σκευῶν, ὡς ἦσαν ταῦτα συνήθως. Τί θὰ ἐγίνετο τότε ἡ θέα πρὸς τὸ ἀνάκτορον, καὶ τὴν ἐν αὐτῷ τελετήν, ὡς τὴν φαντάζεται ὁ Noack;

Ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλους λόγους δὲν πιστεύω, ὅτι εἶνε ὁ ὀρθὸς τρόπος κατασκευῆς τοῦ ἀνακτόρου ὁ προτεινόμενος ὑπὸ τοῦ Noack. Προορισμὸς τοῦ ἀνακτόρου ἦτο κυρίως ἡ φύλαξις ἐν αὐτῷ τῶν ἱερῶν ὑπὸ ἀπόλυτον μυστικότητα, τοιαύτην ὥστε μόνον εἰς τὸν ἱεροφάντην νὰ ἐπιτρέπεται νὰ εἰσέρχεται ἐκεῖ, νὰ ἀπαγορεύεται δὲ εἰς πάντα ἄλλον ἐπὶ τῇ αὐστηροτάτῃ ποινῇ ἡ εἴσοδος εἰς αὐτό. Λοιπὸν ὤφειλε νὰ κλείεται ἀσφαλῶς ὁ χῶρος αὐτοῦ, διὰ νὰ παρακωλύεται πᾶς τις τουλάχιστον ἀπὸ τῆς ἀκουσίας παραβάσεως τῆς ἀπαγορεύσεως ταύτης Τοῦτο δὲ πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ, ὅτι δὲν γίνεται διὰ τῶν παραπετασμάτων.

Ἀλλὰ καὶ τοῦ ***ὀπαίου*** ἡ ὑπὸ τοῦ Noack προτεινομένη κατασκευὴ δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς ὀρθή. Ἀφοῦ δέχεται ὅτι, ὡς ἦτο τοῦτο κατεσκευασμένον, ἀρχιτεκτονικῶς οὐδόλως ἐξυπηρέτει τὸ τελεστήριον, οὔτε πρὸς ἔξαρσιν ἢ συμπλήρωσιν τῆς μορφῆς του, οὔτε καὶ κατὰ πρακτικόν τινα τρόπον, πρὸς φωτισμὸν δηλαδὴ ἢ ἀερισμὸν αὐτοῦ, θὰ ἔπρεπε διὰ νὰ δικαιολογεῖται ἡ κατασκευή του νὰ ἐξυπηρετῇ σπουδαίως πρᾶξιν τινα ἐκ τῶν κυρίων τῆς τελετῆς. Ἀλλ' οὔτε καὶ τοῦτο δὲν ἐκτελεῖ τὸ ὀπαῖον, καθ' ὃν τρόπον ἐννοεῖ τὴν κατασκευὴν καὶ τὴν χρῆσιν του ὁ Noack. Οὔτε δὲ καὶ πολὺ ἀποτελεσματικόν, οὐδὲ φυσικῶς πάντοτε δυνατὸν θεωρῶ τὸ τέχνασμα τῆς ἐπιδείξεως τοῦ λαμπροῦ φωτὸς τῆς ἡμέρας διὰ

[1] Διαφορὰ μικρὰ ὑπάρχει μόνον εἰς τὸ πάχος (τεμάχ. α. 0.06 τεμάχ. β. 0.065), ἀλλὰ τοῦτο προέρχεται, διότι τοῦ λεπτοτέρου πρώτου τεμαχίου εἶνε κατειργασμένη καὶ ἡ ὀπισθία ἐπιφάνεια. ἐνῶ εἰς τὸ πρῶτον τεμάχιον διετηρήθη ἡ τραχεῖα ὀπισθία ὄψις τῆς ἀρχαίας στήλης.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

τοῦ προτεινομένου ὀπαίου. Οἱ μύσται μετὰ τὰς συγκινήσεις τῆς τελετῆς καὶ τὴν ὁλονύκτιον σχεδὸν ἀϋπνίαν εἶνε φυσικὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἱ πλεῖστοι παραμένοντες ἐν τῷ σκοτεινῷ Τελεστηρίῳ θὰ κατελαμβάνοντο ὑπὸ τοῦ ὕπνου, ἂν ἐπερατοῦτο ἡ τελετὴ περὶ τὴν πρωΐαν, λοιπὸν δὲν δύναμαι νὰ φαντασθῶ ὅτι ὑπὸ τοιούτους ὅρους θὰ ἦτο ἡ ἐντύπωσις τῆς διὰ τοῦ ὀπαίου ἐπιδείξεως τοῦ φωτὸς τῆς ἡμέρας ἀνταξία τῶν προσδοκιῶν τῶν ὀργανωτῶν τῶν μυστηρίων. Τί θὰ ἐγίνετο δὲ ἂν συνέβαινε νὰ καλύπτεται ὁ οὐρανὸς ὑπὸ νεφῶν;

Τὸ ζήτημα τοῦ ἀνακτόρου καὶ τοῦ ὀπαίου πιστεύω, ὅτι παραμένει ἄλυτον καὶ μετὰ τὴν ἐν λόγῳ ἀπόπειραν πρὸς ἐπίλυσίν του. Προτιμῶ πάντοτε νὰ πιστεύω, ὅτι τὸ ὀπαῖον ἦτο κατασκεύασμά τι ἐξέχον ὑπὲρ τὴν λοιπὴν στέγην τοῦ Τελεστηρίου, ἄνωθεν τοῦ ἐν αὐτῷ ἀνακτόρου εἴτε κατὰ τὸν τρόπον τῆς στεγάσεως τοῦ μεσαίου κλίτους βασιλικῆς, εἴτε καὶ ὡς εἶδος θόλου· τὸ ***ἐκορύφωσε*** τοῦ Πλουτάρχου δικαιολογεῖ τοιαύτην τινὰ ἀντίληψιν μᾶλλον πάσης ἄλλης, ***ἐπέθηκε τὸ ὀπαῖον ὡς κορυφὴν ἐπὶ τοῦ ἀνακτόρου*** [1]. Προορισμὸς τούτου ἦτο πιθανώτατα νὰ παρέχῃ φῶς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Τελεστηρίου καὶ πρὸ πάντων νὰ καθιστᾷ μακρὰν ὁρατὸν τὸ φῶς τῆς τελετῆς, ὡς δέχεται καὶ ὁ Foucart [2]. Διὰ τοῦ φωτὸς τοῦ ὀπαίου ἦτο δυνατὸν νὰ παρακολουθῶσι τὴν τελετὴν καὶ οἱ ἐκτὸς τοῦ Τελεστηρίου καὶ οἱ λοιποὶ μακρὰν τῆς Ἐλευσῖνος μύσται ἀπὸ τῶν πέριξ αὐτῆς ὑψωμάτων ἀπὸ τῆς Σαλαμῖνος, τοῦ Αἰγάλεω, τῆς Πάρνηθος καὶ τοῦ Κιθαιρῶνος.

Αἱ ὀλίγαι λέξεις τῆς ἐπιγραφῆς ἡμῶν νομίζω, ὅτι βοηθοῦσι καὶ ἄλλως εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ ἀνακτόρου. Ὡς φαίνεται ἐκ τούτων, πρόκειται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ περὶ ἀριθμήσεως φιαλῶν. Λοιπὸν ***φιάλαι*** ἐφυλάσσοντο ***πρὸς*** τῷ τοίχῳ τοῦ ἀνακτόρου· ἀλλὰ τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀνακτόρου προωρισμένον εἰς φύλαξιν τῶν ἁγιωτάτων ***ἱερῶν*** καὶ προσιτὸν μόνον εἰς τὸν ἱεροφάντην ἦτο ὅλως ἀκατάλληλον πρὸς ἀποθήκευσιν κειμηλίων παραδιδομένων καὶ παραλαμβανομένων ἑκάστοτε ὑπὸ τῶν ἐναλλασσόντων ὑπαλλήλων, ὥστε αἱ φιάλαι ἦσαν πρὸς τῷ τοίχῳ τοῦ ἀνακτόρου ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τούτου, ἀλλὰ τότε ὀφείλομεν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὸ ἀνάκτορον ἦτο ἐντὸς ἄλλου ἀσφαλῶς κλειομένου χώρου, ὥστε καὶ διὰ τῆς ἐπιγραφῆς ἡμῶν ἐνισχύεται ἡ ἄλλως τε καὶ σχεδὸν γενικῶς παραδεδεγμένη γνώμη, ὅτι ἐντὸς τοῦ Τελεστηρίου ἦτο τὸ ἀνάκτορον.

Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ

---

[1] Τὴν αὐτὴν περίπου γνώμην ἐκφέρει τελευταῖον καὶ ὁ Wrede ἐν Gnomon 4 σελ. 558.

[2] Mystères d'Éleusis σελ. 352.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ΑΛΛΑΙ ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΕΞ ΕΛΕΥΣΙΝΟΣ

1) Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως ἥτις ἔγινε πρὸς κατασκευὴν τῆς πρὸ τοῦ Τελεστηρίου πλατείας πιθανώτατα κατὰ τοὺς Πεισιστρατείους χρόνους εὑρέθη ἐντὸς λατύπης ἐκ κατεργασίας πώρων τὸ κάτωθι δημοσιευόμενον τμῆμα ἐπιγραφῆς.

Εἰκ. 1. Ἐπιγραφὴ Ἐλευσῖνος.

Εἰκ. 1. Τεμάχιον πωρίνης πλακὸς ἐλλιπὲς δεξιὰ καὶ ὀπίσω μήκους 0.95, ὕψους 0.181 καὶ βάθ. 0.185. Ἡ προσθία πλευρὰ κατέχεται ἐξ ὁλοκλήρου ὑπὸ μικροῦ ὑπολοίπου ἀρχαϊκῆς ἐπιγραφῆς ***ποιεσ*** γεγραμμένου δι᾽ ὡραίων μεγάλων (μέγ. περ. 0.12) γραμμάτων.

Τὸ εἶδος τοῦ λίθου, μαλακὸς Αἰγιναῖος πῶρος, ἡ μορφὴ αὐτοῦ καὶ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων εἶνε σχεδὸν ἀπολύτως ὅμοια πρὸς τὴν ὑπὸ Φιλίου (Πρακτ. 1884 σελ. 74) ἐν πανομοιοτύπῳ δημοσιευθεῖσαν ἐπιγραφήν, ἥτις εὑρέθη ἐντετοιχισμένη εἰς τὴν βάσιν κίονος τοῦ Πεισιστρατείου Τελεστηρίου (μνημονεύεται ὑπὸ Noack Eleusis σελ. 260, 2 IV).

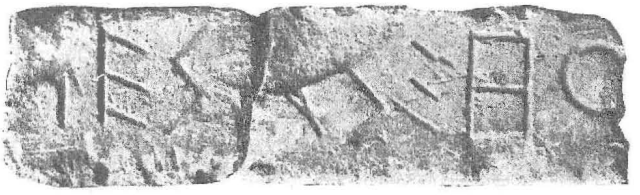

Εἰκ. 2.

Εἰκ. 3.

Τὴν αὐτὴν ἐπιγραφὴν ἐδημοσίευσε καὶ ὁ Σκιᾶς (Ἀρχ. Ἐφημ. 1894 σελ. 189, 2 = JG I 422[5] Suppl. σελ. 105) προστεθέντος καὶ ἑτέρου τεμαχίου.

Χάριν καλλιτέρας συγκρίσεως ἐπαναλαμβάνω ἐνταῦθα φωτογραφικὴν εἰκόνα τῶν ἐπιγραφῶν τούτων (εἰκ. 2 καὶ 3).

Μολονότι δὲν φαίνονται δυστυχῶς σαφῶς ἐπὶ τῶν φωτογραφικῶν εἰκόνων, ἐν τούτοις τὸ ὑπόλοιπον τοῦ πρώτου Ο ἐν ἀρχῇ τοῦ πρώτου τεμαχίου εἶνε ἀσφαλές, ὡς ἐπίσης καὶ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ Ν ἐν ἀρχῇ τοῦ τρίτου ὑπὸ Σκιᾶ δημοσιευθέντος τεμαχίου. Ἀλλ᾽ ἡ ἀνάγνωσις τοῦ Σκιᾶ ***πλοιέσας ηον Ἰσμεν . .*** δὲν εἶνε βεβαία οὐδὲ φαίνεται πιθανὴ τουλάχιστον ὡς πρὸς τὴν συνέχειαν τῶν λέξεων.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Εἶνε ἀληθὲς ὅτι τὸ δεύτερον τεμάχιον τοῦ πρώτου λίθου τελειώνει μετὰ τὸ Ο, καὶ τὸ τρίτον τεμάχιον ἀρχίζει μὲ τὸ Ν, ἀλλ᾽ οὐδεμία ἔνδειξις ὑπάρχει ὅτι οἱ δύο λίθοι ἀποτελοῦσι συνέχειαν.

Ὅτι καὶ τὸ ὑφ᾽ ἡμῶν δημοσιευόμενον τεμάχιον ἀνήκει εἰς τὸ αὐτὸ βάθρον μαρτυρεῖται ἀκόμη καὶ ἐκ τῆς συμφωνίας τῶν διαστάσεων (0.181 περ. τὸ ὕψος τῆς προσθίας ὄψεως ὅλων τῶν τεμαχίων), καὶ διότι καὶ ὁ λίθος οὗτος ἔχει τὰς ὑπὸ Σκιᾶ (ἔ. ἀ. σελ. 191) περιγραφομένας ὀπάς, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὸ γνωστὸν ἀρχαϊκὸν μέσον πρὸς ἀνύψωσιν πωρίνων λίθων[1] (εἰκ. 4). Διὰ τὴν ὕπαρξιν τῶν ὀπῶν τούτων θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι τὸ βάθρον εἰς ὃ ἀνῆκον αἱ ἐπιγραφαὶ ἦτο ὁπωσδήποτε ὑψηλόν, ἀφοῦ εἶνε ἀνάγκη νὰ ληφθῇ φροντὶς περὶ εὐκολίας πρὸς ὕψωσιν τῶν λίθων διὰ τὴν ἐντοίχισιν· θὰ ἦτο δὲ καὶ ἱκανῶς μέγα, ὡς δύναται νὰ συμπεράνῃ τις ἐκ τοῦ μεγέθους τῶν γραμμάτων καὶ τοῦ μήκους, τὸ ὁποῖον θὰ εἶχεν ἡ ἐπιγραφὴ συμπληρουμένη.

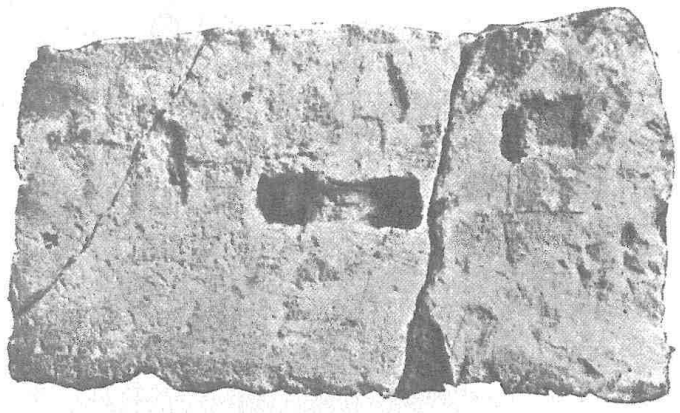

Εἰκ. 4. Κάτω ὄψις ἐπιγραφῆς τῆς εἰκ. 2.

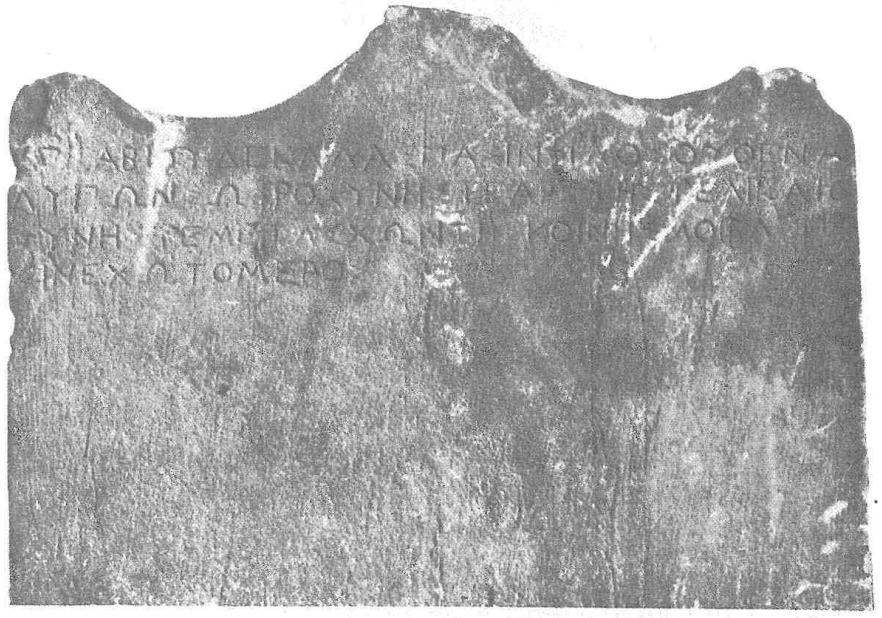

Εἰκ. 5. Ἐπιτύμβιον ἐπίγραμμα.

[1] Durm Bauk.[3] σ. 103 εἰκ. 71 καὶ σελ. 98. Τὸ ἐξαιρετικὸν εἰς τοὺς λίθους ἡμῶν εἶνε, ὅτι αἱ ὀπαὶ διατρυπῶσιν ὅλον τὸ πάχος τοῦ λίθου, ἑνοῦνται δὲ κάτω δι᾽ αὐλακος ἔχοντος τόσον μόνον βάθος, ὥστε νὰ κινῆται ἐν αὐτῷ ἐλευθέρως τὸ σχοινίον τῆς ἀνυψώσεως καὶ ἀφοῦ ὁ λίθος ἐπιτεθῇ ἐπὶ τοῦ κάτωθεν αὐτοῦ κτισμένου.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Ἐν τῷ νέῳ τεμαχίῳ ἐπαναλαμβάνεται πιθανώτατα ἡ λέξις ***ποιέσ[ας,*** ἐπειδὴ δὲ καὶ τὸ Ο ἐπὶ τοῦ τεμαχίου τούτου εἶνε κάπως μεγαλείτερον τοῦ Ο τῶν λοιπῶν τεμαχίων, διέφερε δὲ κατὰ τοῦτο ἡ γραφὴ τῆς ἐπιγραφῆς ἡμῶν ἀπὸ τῶν δύο ἄλλων, ὑποθέτω ὅτι ἡ ἰδία ἐπιγραφὴ ἐπαναλαμβάνετο ἐπὶ δύο ὄψεων τοῦ βάθρου, τῆς ἑτέρας δὲ ὄψεως ὑπόλοιπον εἶνε τὸ ὑφ' ἡμῶν δημοσιευόμενον τεμάχιον.

2) Ἐντὸς τῆς περιοχῆς τοῦ πρὸς Βορρᾶν τοῦ λόφου τῆς Ἐλευσῖνος κάτωθεν τοῦ Φραγκικοῦ πύργου κεραμοποιείου εὑρίσκονται τάφοι διαφόρων ἐποχῶν, συνήθως ῥωμαϊκῶν χρόνων, ἀλλὰ καὶ ἀρχαϊκοί. Ἐκ τῆς θέσεως ταύτης εἰσῆλθον τελευταίως εἰς τὸ Μουσεῖον Ἐλευσῖνος διάφοροι ἐπιτύμβιοι λίθοι, οἱ περισσότεροι μετ' ἀναγλύφων. Ἐκεῖθεν προέρχεται καὶ τὸ ἀκόλουθον ἐπιτύμβιον ἐπίγραμμα γεγραμμένον ἐπὶ μαρμαρίνης στήλης ἐλλιποῦς τὴν κορυφὴν ὕψ. 0.60, πλάτ. 0.42 καὶ πάχ. 0.12. Ἐπὶ τοῦ ἐλλείποντος μέρους τῆς κορυφῆς ἀνεγράφετο πιθανώτατα τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ. Κατὰ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων (εἰκ. 5) ἡ ἐπιγραφὴ ἀνάγεται εἰς τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς 3ης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος.

ἙΕπτὰ βίου δεκάδας πᾶσιν φίλος οὐθένα / λυπῶν
σωφροσύνης τ'(ε)ἀρετῆς τε δικαιο/σύνης τε μετασχὼν
τῆς κοινῆς μοίρας πᾶ/σιν ἔχω τὸ μέρος.

Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

1

2

Βυζαντιναὶ εἰκόνες ἐν τῷ Σκευοφυλακίῳ τῆς Μονῆς Μεταμορφώσεως τῶν Μετεώρων.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

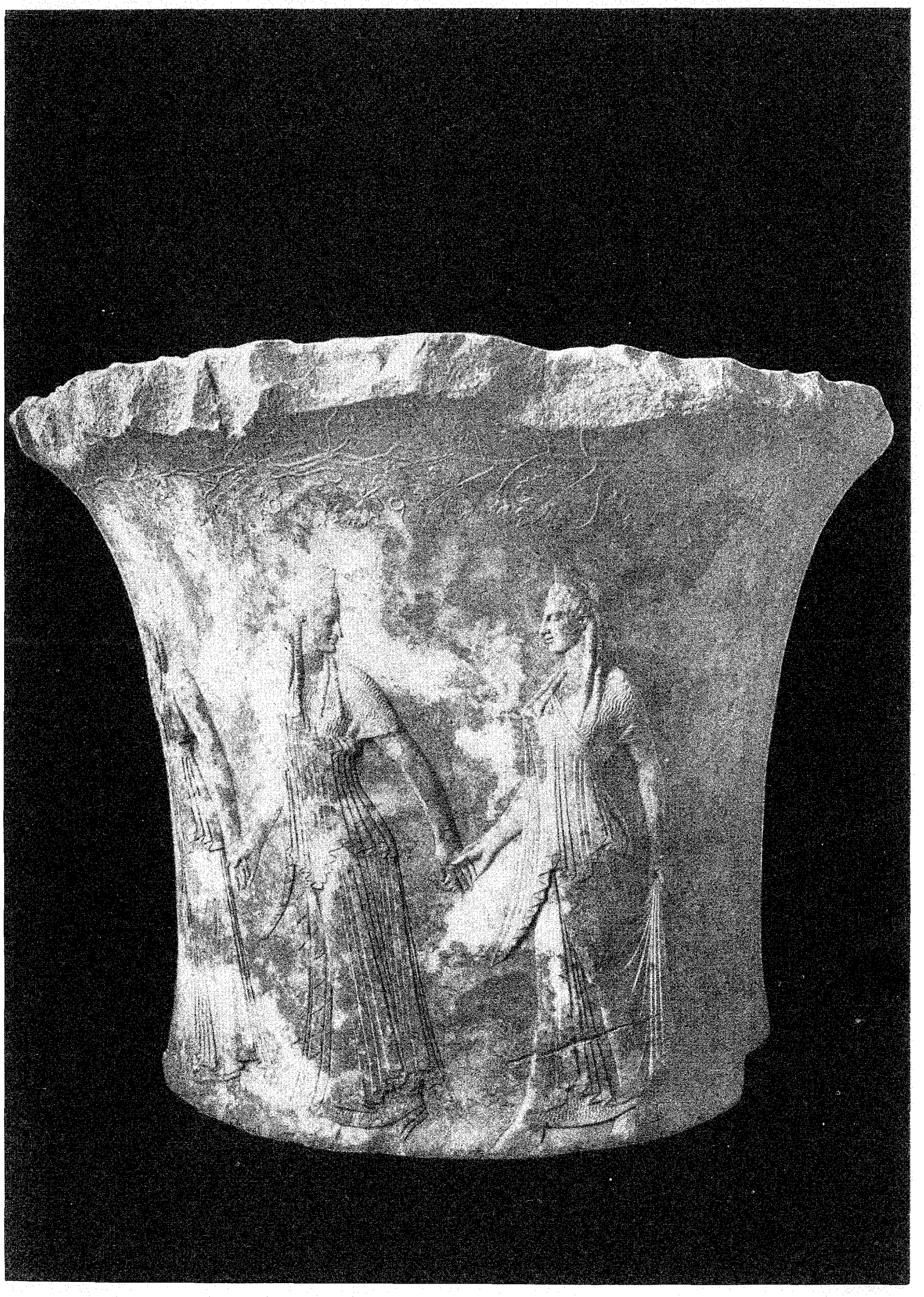

Ἀρχαϊστικὸς μαρμάρινος κρατὴρ ἐξ Ἀθηνῶν.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Ἐπιτύμβιος στήλη τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ ΤΟΥ 1926

ΝΕΑ ΠΡΟΣΚΤΗΜΑΤΑ ΕΘΝΙΚΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ

Τῷ 1927 ἐτοποθετήθησαν εἰς τὴν Μυκηναϊκὴν αἴθουσαν τὰ εὑρήματα τοῦ σπουδαίου θολωτοῦ τάφου τῶν Δενδρῶν (Μιδέας) Ἀργολίδος, ἐκ τῆς Ἑλληνοσουηδικῆς ἀνασκαφῆς. Πρὸ τῆς τοποθετήσεως τὰ εὑρήματα ἐκαθαρίσθησαν ἐπὶ μακρόν, συνηρμολογήθησαν καὶ συνεπληρώθησαν. Εἶναι δὲ ταῦτα: ὡραιοτάτη κύλιξ χρυσῆ μὲ ἔκτυπον παράστασιν πολυπόδων καὶ Δελφίνων ἐντὸς θαλάσσης, πλεῖστα χάλκινα ξίφη μερικὰ τῶν ὁποίων ἔχουσι χρυσᾶς λαβάς, πλεῖστοι χρυσοῖ ῥόδακες, ψῆφοι ὅρμων διαφόρου ὕλης, ἀργυροῦν ἀγγεῖον μὲ ἴχνη ἐνθέτων χρυσῶν κεφαλῶν βοῶν, χρυσοῦς δακτύλιος μὲ θρησκευτικὴν παράστασιν κ. ἄ.

Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1927 μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον τὰ εὑρήματα τοῦ ὑπὸ τοῦ ἐφόρου κ. Μπέρτου ἀνασκαφέντος θολωτοῦ τάφου ἐπὶ σης εἰς ***Δενδρὰ*** παρὰ τὸν προηγούμενον τάφον, ἤτοι πλεῖστα ἀγγεῖα τῆς ὑστερομυκηναϊκῆς ἐποχῆς, δύο κτένια ἐξ ἐλέφαντος, τὸ ἓν τῶν ὁποίων κοσμεῖται μὲ λεπτότατα κυματοειδῆ κοσμήματα, χρυσοῖ ῥόδακες κ. ἄ. Τὰ ἀγγεῖα συγκολλοῦνται ὑπὸ τοῦ τεχνίτου τοῦ Μουσείου.

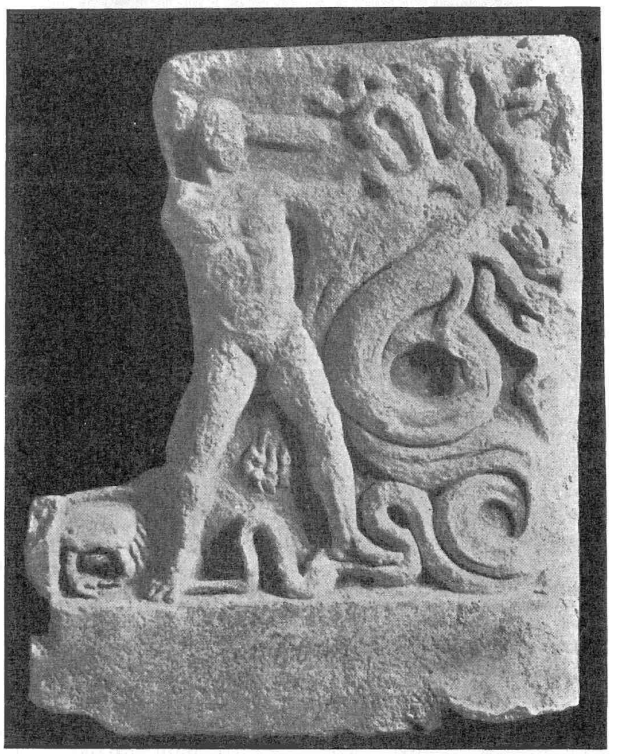

Εἰκ. 1. Ἡρακλῆς φονεύων τὴν Ὕδραν. Ἐξ Ἄργους.

Τῷ 1926 καὶ 1927 εἰσήχθησαν τὰ εὑρήματα

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

τῆς ἀνασκαφείσης εἰς ***Δῆμνον*** ὑπὸ τῆς Ἰταλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς νεκροπόλεως, ὑστερομυκηναϊκῆς καὶ πρωΐμου γεωμετρικῆς ἐποχῆς, ἤτοι: πλῆθος χαλκῶν πορπῶν, δακτύλιον χρυσοῦν, χρυσαῖ ψῆφοι ὅρμων. Μερικοὶ ἐκ τῶν δακτυλίων εὑρέθησαν περασμένοι ἐντὸς τῶν πορπῶν. Ἐκ τῶν εὑρημάτων τούτων τὰ μὲν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1926 ἐξετέθησαν, ἐκτὸς ὀλίγων, εἰς αἴθουσαν τοῦ Μουσείου, τὰ δὲ τῆς ἀνασκαφῆς 1927 καθαρίζονται καὶ συγκολλοῦνται εἰσέτι ὑπὸ τοῦ εἰδικοῦ τεχνίτου τοῦ Μουσείου.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μετεφέρθησαν εἰς τὸ Ἐθν. Μουσεῖον μεμονωμένως τὰ ἑξῆς ἀρχαῖα:

1) Ἀνάγλυφον εἰκονίζον τὸν Ἡρακλῆ φονεύοντα τὴν Λερναίαν Ὕδραν, προερχόμενον ἐκ Μύλων τοῦ Ἄργους (εἰκ. 1). Ὁ Ἡρακλῆς εἶναι εἰς τὸ μέσον γυμνός, ὑψῶν διὰ τῆς δεξιᾶς τὸ ῥόπαλον, εἰς δὲ τὴν προτεταμένην ἀριστερὰν κρατῶν ἐν εἴδει ἀσπίδος τὴν λεοντῆν. Δεξιὰ εἶναι ἡ Λερναία Ὕδρα, κατέχουσα ὅλον τὸ ὕψος τοῦ ἀναγλύφου, τὴν οὐρά της πατεῖ διὰ τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς ὁ Ἡρακλῆς. Εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον εἶναι ὁ καρκῖνος. Τὸ ἄνωθεν τοῦ καρκίνου ἐλλεῖπον τώρα μέρος τοῦ ἀναγλύφου θὰ ἐκαλύπτετο πιθανῶς ὑπὸ τῶν ὑπολειπομένων ὅπλων τοῦ ἥρωος.

Ἐπειδὴ τὸ ἀνάγλυφον δὲν ἔχει σχῆμα ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι θὰ ἦτο μετόπη μικροῦ ναοῦ· ὅστις ἴσως ἀνευρεθῇ ἂν γίνῃ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸν τόπον ὅπου εὑρέθη. Ἕνεκα τῆς κακῆς διατηρήσεως τῆς ἐπιφανείας δὲν εἶναι εὔκολον νὰ καθορισθῇ ἂν τὸ ἀνάγλυφον ἔγινεν εἰς τὸ Β΄ ἥμισυ τοῦ Ε΄ αἰῶνος, ἢ εἰς Ρωμαϊκοὺς χρόνους. Ὕψος 0,68, μῆκος 0,60 (Εὑρετήριον Ἐθνικοῦ Μουσείου ἀριθ. 3617).

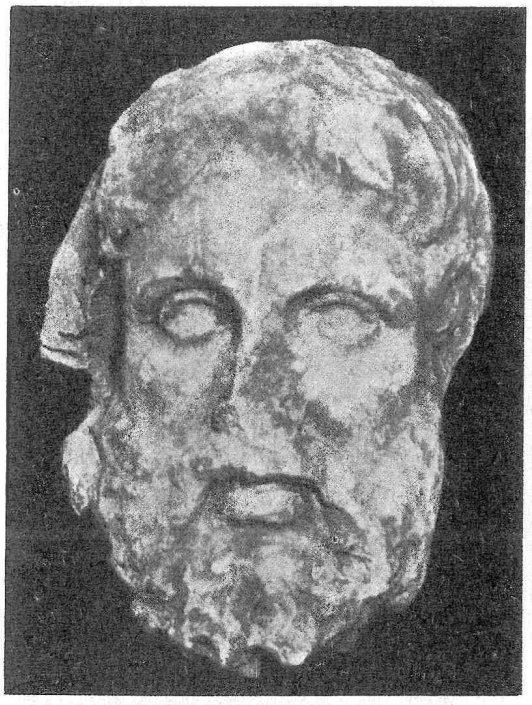

Εἰκ. 2. Κεφαλὴ ἐξ ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου. Ἐθν. Μουσείου ἀριθ. 3641.

Τὰ ἑξῆς ἐν Πειραιεῖ κατασχεθέντα ἀρχαῖα:

α΄) Λαμπρὰ κεφαλὴ πωγωνοφόρου ἀνδρὸς ἐξ ἐπιτυμβίου ἰσχυρῶς ἐκτύπου ἀναγλύφου τοῦ Β΄ ἡμίσεως τοῦ Δ΄ αἰῶνος π. Χ. Στόμα ἡμιανεωγμένον· εἰς τὸ μέτωπον ῥυτίδες. Ρὶς ἐν μέρει ἀποκεκρουμένη. Ὕψος 0,35 (ἀριθ. Εὑρετηρίου Ἐθν. Μουσείου ***3641,*** εἰκ. 2).

β΄) Στήλη ἐπιτυμβία, καλῶς διατηρουμένη, μετριοτάτης τέχνης τοῦ Α΄ ἡμίσεως τοῦ Δ΄ αἰῶνος π. Χ. Δεξιὰ κάθηται ἐπὶ ἕδρας μὲ ἐρεισίνωτον, τοὺς πόδας ἐπὶ σκίμποδος, γυνὴ πρὸς ἀριστερὰ (χιτών, ἱμάτιον ἀποκαλύπτον τὸ στῆθος) δεξιουμένη ἄνδρα πωγωνοφόρον ὄρθιον πρὸ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

αὐτῆς (ἱμάτιον ἀποκαλύπτον τὸ στῆθος καὶ τὴν δεξιὰν ὠμοπλάτην). Εἷς τὸ μέσον μεταξὺ τῶν δύο, ἐν ἐλαφροτέρῳ ἀναγλύφῳ, εἶναι ἀνὴρ πωγωνοφόρος, μὲ ἱμάτιον. Ἡ στήλη εἶναι ἀποκεκρουμένη ὄπισθεν, τοῦτο δὲ ἔγινε προφανῶς ὑπὸ τοῦ ἀγοράσαντος αὐτὴν πρὸς εὐκολωτέραν τοῦ Δ΄ αἰῶνος. Σώζεται μέρος τοῦ βάθους καὶ τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος δούλης (περὶ τὴν κόμην καλύπτρα) κρατούσης πυξίδα. Ὕψ. 0,48 (Εὑρετ. Μουσείου ἀριθ. ***3642***). Μετὰ τούτων κατεσχέθησαν καὶ λήκυθοι μελανόμορφοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἄνευ ἀξίας.

Εἰκ. 3. Ἐθνικοῦ Μουσείου ἀριθ. 3639.

μεταφοράν. Ὕψος 0,45, μῆκος 0,29 (Εὑρετήριον Ἐθν. Μουσείου ἀριθ. ***3639,*** εἰκ. 3).

γ΄) Ἀκέφαλον ἀγαλμάτιον γυναικός, ἐπὶ στενῆς βάσεως. Ἐλλείπει ἡ ἀριστερὰ χεὶρ καὶ ὁ δεξιὸς βραχίων ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος. Φέρει χιτῶνα ποδήρη πίπτοντα εἷς χονδρὰς πτυχὰς καὶ ἱμάτιον φθάνον μέχρι τῶν γονάτων καὶ χαριέντως συμπλεκόμενον περὶ τὴν ἀριστερὰν χεῖρα, ἀφῖνον ἐλεύθερον τὸν δεξιὸν μαστόν· τὸ ἀνάγλυφον φαίνεται ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ὕψος 0,51 (Εὑρετήριον Ἐθν. Μουσ. ἀριθ. ***3640,*** εἰκ. 4).

δ΄) Τεμάχιον ἐπιτυμβίας στήλης τῶν ἀρχῶν

3) Τὸν Νοέμβριον τοῦ 1927 μετεφέρθη εἰς τὸ Ἐθν. Μουσεῖον ἐκ τοῦ Σουνίου, ἔνθα ἔκειτο εἰς μικρὰν ἀποθήκην, παρὰ τὸν ναόν, τὸ δεύτερον ὑπὸ τοῦ Στάη εὑρεθὲν κολοσσιαῖον ἄγαλμα Κούρου, ἀκέφαλον. Χωριστὴ ἀπὸ τοῦ ἀγάλματος εἶναι ἡ βάσις μὲ τοὺς δύο πόδας.

Τὸ ἄγαλμα ἀφοῦ συμπληρωθῇ θέλει ἱδρυθῇ εἷς τὸ Ἐθν. Μουσεῖον (Εὑρετήριον Μουσείου ἀριθ. ***3645***).

4) Ἐκ τοῦ Κεραμεικοῦ μετεφέρθη τὸ περίφημον ἀνάγλυφον τῆς Ἡγησοῦς καὶ ἐστήθη εἰς τὴν μεγάλην αἴθουσαν τῶν ἐπιτυμβίων ἀναγλύ-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

φων, ἀριθ. Εὑρετηρίου **3624**. Ἡ μεταφορά του εἰς κλειστὸν χῶρον ἦτο ἀπαραίτητος καθόσον ἕνεκα τῆς μακρᾶς ἐν τῷ ὑπαίθρῳ διαμονῆς εἶχεν ἀρχίσει νὰ ὑφίσταται βλάβας ἡ ἐπιφάνεια τοῦ μαρμάρου. Εἰς τὴν θέσιν ὅπου ἔκειτο τὸ

Εἰκ. 4. Ἐθνικοῦ Μουσείου ἀριθ. 3640.

πρωτότυπον εἰς τὸν Κεραμεικόν, θέλει τεθῆ ἀπομίμημά του ἐκ τσιμέντου.

5) Ἡ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος Ζωστῆρος ἐν Βουλιαγμένῃ τῷ 1926 εὑρεθεῖσα ὑπὸ τοῦ Κουρουνιώτη ὡραιοτάτη κεφαλὴ ἐφήβου (Ἀπόλλωνος) τῶν χρόνων τῶν ἀετωμάτων τοῦ Παρθενῶνος. Ἐτοποθετήθη εἰς τὴν β΄ αἴθουσαν γλυπτῶν τοῦ Ἐθν. Μουσείου, ἀριθ. Εὑρετηρίου **3646**.

6) Μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον κατασχεθεὶς μαρμάρινος δίσκος, προερχόμενος ἐκ Ρόδου. Εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ δίσκου εἶναι στέφανος δάφνης ἐν ἀναγλύφῳ, εἰς τὸ μέσον δὲ Σάτυρος ὄρθιος πρὸς ἀριστερὰ φέρων περὶ τὴν ὀσφὺν δέρμα φθάνον μέχρι τῶν γονάτων. Περὶ τὸν τράχηλον εἶναι δεδεμένον ἄλλο δέρμα, πίπτον ἐν εἴδει χλαμύδος. Κρατεῖ εἰς τὴν δεξιὰν σταφυλήν, διὰ δὲ τῆς ἄλλης ὑποβαστάζει πρὸ τοῦ στήθους τὰς ἐπὶ τῆς χλαμύδος σταφυλάς.

Ὁ δίσκος ἐχρησίμευε πιθανώτατα ὡς παράθυρον περιστροφικόν· ἡ ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας ὀπὴ ἐχρησίμευε πρὸς ἔνθεσιν τοῦ ἐμβόλου δι᾽ οὗ περιεστρέφετο ὁ δίσκος (εἰκ. 5). (Εὑρετήριον Μουσείου **3635**). Ἐργασία καλὴ Ρωμαϊκῶν χρόνων. Διαμ. 0,40, πάχ. 0,06.

7) Μέγας μαρμάρινος κρατήρ, εὑρεθεὶς εἰς τὴν ὁδὸν Βείκου (συνοικία Μακρυγιάννη), τὸν Μάρτιον τοῦ 1926. Ἐλλείπουσιν αἱ λαβαὶ καὶ ἡ βάσις. Ἄνω διατρέχει τὸ ἄγγειον, πολὺ ἐλαφρῶς ἀνάγλυφος κλάδος ἀμπέλου. Εἰκονίζονται ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως τοῦ ἀγγείου, ἐν ταπεινῷ ἀναγλύφῳ τρεῖς Νύμφαι χορεύουσαι μὲ διεύθυνσιν πρὸς τὰ ἀριστερά, κρατούμεναι ἐκ τῶν χειρῶν. Φέρουσι στεφάνην ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, οἱ βόστρυχοι πίπτουσι ἐπὶ τῶν ὤμων. Ὁ χιτὼν σχηματίζεται κάτω εἰς πτυχὰς ἐν σχήματι «οὐρᾶς χελιδόνος». Σύνολον πλῆρες χάριτος. Ἐργασία ἐπιμελὴς ***ἀρχαϊστική***, διατήρησις ἀρίστη. Ὕψος 0,82. (Εὑρετήριον Ἐθν. Μουσείου ἀρ. **3625**).

8) Εἰσῆλθεν εἰς τὸ Μουσεῖον τὸ κατόπιν μακρᾶς διαδικασίας κατασχεθὲν ἐν Λονδίνῳ ἐκεῖ ὑπὸ Ἑλλήνων ἀρχαιοκαπήλων μεταφερθὲν ἀγαλμάτιον τοῦ ***Θανάτου*** (εἰκ. 6). Ὁ θεὸς παρίσταται ἔφηβος γυμνός, κρατῶν διὰ τῆς ἀριστερᾶς δᾷδα ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου, ὁμοίαν δὲ διὰ τῆς δεξιᾶς ὑπεράνω μικροῦ βωμοῦ. Περὶ τὴν κεφαλὴν φέρει στεφανοειδὲς διάδημα. Ἡ ὅλη στάσις καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς κεφαλῆς εἶναι Πολυκλείτεια. Ἀρ. Εὑρετηρίου Μουσείου **3631**.

9) Σπουδαιότατον ἔλασμα χαλκοῦν (ἀριθ. Εὑρετ. χαλκῶν Μουσείου **15131**) εὑρεθὲν εἰς τὸ Ἡραῖον τοῦ Ἄργους (ἀνασκαφαὶ Ἀμερικανικῆς Σχολῆς 1926 διὰ τοῦ κ. Blegen) χαλκίνη πλάξ, τῆς ὁποίας ἐλλείπει τὸ ἄνω καὶ κάτω μέρος. Παράστασις ἔκτυπος εἰς δύο ζώνας, χωριζομένας ἀπ᾽ ἀλλήλων διὰ πλέγματος. Ἀρχὴ ἄλλου πλέγματος κάτωθεν τῆς δευτέρας παραστάσεως.

Α) Ἀνὴρ καὶ γυνὴ (ἐλλείπει κεφαλὴ καὶ μέρος ἀριστεροῦ βραχίονος τοῦ ἀνδρός, ἄνω σῶμα τῆς γυναικός, ἀπὸ τῆς ὀσφύος). Ὁ ἀνὴρ (ἀριστερὰ) φορεῖ χιτῶνα βραχύν, θώρακα μέχρι τῆς ὀσφύος, κνημίδας, ξίφος καὶ πιθανῶς καὶ κράνος (τὸ ἄκρον του διακρίνεται ἐπὶ τοῦ ὤμου)

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

καὶ τείνει τὴν ἀριστερὰν πρὸς τὴν γυναῖκα (πρὸς δεξιὰ) πιθανῶς· ἡ κεφαλὴ ταύτης πρὸς τὰ ὀπίσω.

Β) Ἀριστερὰ γυνὴ (πρὸς τὰ δεξιά· ἰωνικὸς χιτὼν ἐζωσμένος, κόμη μακρά, κυκλοειδῆ κοσμήματα ἐπὶ τοῦ χιτῶνος) ἔχει ἁρπάσει διὰ τῆς ἀριστερᾶς βόστρυχον ἄλλης γυναικός, ἐν ᾧ διὰ τῆς δεξιᾶς ἑτοιμάζεται νὰ ἐμπήξῃ τὸ ξίφος εἰς τὴν ὀσφύν της. Αὕτη (ὁμοίως ἐνδεδυμένη πρὸς δεξιά, κεφαλὴ στρέφεται ὄπισθεν· ψέλλια καὶ εἰς τὰς δύο χεῖρας) ὑψώνει ὀλίγον τὰς δύο χεῖρας ἐκ τρόμου.

Ἐκ τοῦ σχήματος τῆς πλακὸς καὶ τῶν ὀπῶν μὲ ἥλους, αἵτινες διακρίνονται εἰς πλεῖστα μέρη, εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ πλὰξ ἐχρησίμευεν ὡς ἐπένδυσις λάρνακος ἴσως. Τέλος 7ου αἰῶνος π. Χ. Ὕψος 0,45.

10) Μεταξὺ Σκιάθου καὶ Ἀρτεμισίου ἀκρωτηρίου ὑπὸ ἁλιέων ἐντὸς τῆς θαλάσσης εὑρεθεῖσα μεγάλη χειρ μεθ' ὁλοκλήρου τοῦ βραχίονος (ἀριθ. Εὑρετηρ. χαλκῶν *15119*). Ἡ ἐργασία εἶναι πολὺ καλή, ἡ μυϊκὴ διάπλασις ἀρτία. Διακρίνονται ἐπισκευαὶ τῆς χειρὸς διὰ τετραγωνιδίων προσηρμοσμένων ἐπ' αὐτῆς διὰ μικρῶν ἥλων. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ χεὶρ ἀνήκει εἰς μέγα χάλκινον ἄγαλμα.

Διαταχθεὶς ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου εἶχε μεταβῆ τῷ 1926 εἰς Σκίαθον ὁ τότε ἔφορος ἀρχαιοτή-

Εἰκ. 5. Μαρμάρινος δίσκος (παράθυρον ;), Ἐθν. Μουσείου ἀριθ. 3635.

των· Θεσσαλίας κ. Χρ. Καροῦζος πρὸς ἐξακρίβωσιν τοῦ μέρους ἔνθα εὑρέθη ἡ χείρ, δυστυχῶς ὅμως ἡ περαιτέρω ἔρευνα ἐματαιώθη ἕνεκα τῆς ἀπαιτουμένης τεραστίας δαπάνης πρὸς ἐξερεύνησιν τοῦ βυθοῦ τῆς θαλάσσης.

11) Τὰ εἰς τὴν Ἀλωνίσταιναν τῆς Ἀρκαδίας ὑπὸ τοῦ ἐφόρου κ. Μπέρτου εὑρεθέντα πέντε μικρὰ χάλκινα ἀγαλμάτια (ἀριθ. Εὑρετηρ. χαλκῶν *15130*) νεανιῶν γυμνῶν μὲ τὰς χεῖρας δεδεμένας ὄπισθεν. Πιθανώτατα ἐχρησίμευον ταῦτα ὡς κατάδεσμοι.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

12) Καὶ κατὰ τὸ 1927 εἰσήχθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον ἀρκετὰ εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ γηπέδου τῶν τέως Β. Σταύλων προερχόμενα, ἰδίως πληθὺς τεμαχίων λευκῶν ληκύθων καὶ ἐρυθρομόρφων ἀγγείων λαμπρᾶς τέχνης· πολλὰ τούτων συγκολληθέντα ἀπετέλεσαν ὁλόκληρα ἀγγεῖα. Μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς συγκολλήσεως καὶ συμπληρώσεως ὅλα τὰ ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης ἀγγεῖα θέλουσιν ἐκτεθῆ εἰς δωμάτιόν τι παρὰ τὴν Β΄ αἴθουσαν τῶν ἀγγείων.

Δὲν ἀναφέρομεν τὰ ἄλλα μικρὰ καὶ ἀσήμαντα ἀρχαῖα ἐκ διαφόρων τόπων προερχόμενα, τῶν ὁποίων τὰ πλεῖστα ἐτέθησαν εἰς ἀποθήκας τοῦ Μουσείου. Περιοριζόμεθα μόνον νὰ ἀναφέρωμεν γεωμετρικὰ ἀγγεῖα, ἄνευ ἰδιαιτέρας σημασίας κατασχεθέντα εἰς Κουκουβάουνες.

ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΕΝ ΤΩι ΜΟΥΣΕΙΩι

Ἐν τῷ Ἐθνικῷ Ἀρχαιολογικῷ Μουσείῳ ἐγένοντο ἐφέτος προσθῆκαι τινές. Ὠκοδομήθησαν εἰς τὸν ἄνω ὄροφον τῆς βορείου καὶ ἀνατολικῆς πτέρυγος τοῦ Μουσείου μεγάλα δωμάτια διὰ τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ ἐργοστασίου συγκολλήσεως καὶ καθαρισμοῦ ἀρχαίων ὡς καὶ δι' ἀποθήκας.

Ἐπίσης ἐγένετο καὶ ἐγκατάστασις ὑδραυλικῶν ἔργων.

Ἐν τῷ μέσῳ τῆς νέας Αἰθούσης Καραπάνου ἱδρύθη ἡ μαρμαρίνη προτομὴ τοῦ δωρητοῦ ἀειμνήστου Κωνστ. Καραπάνου.

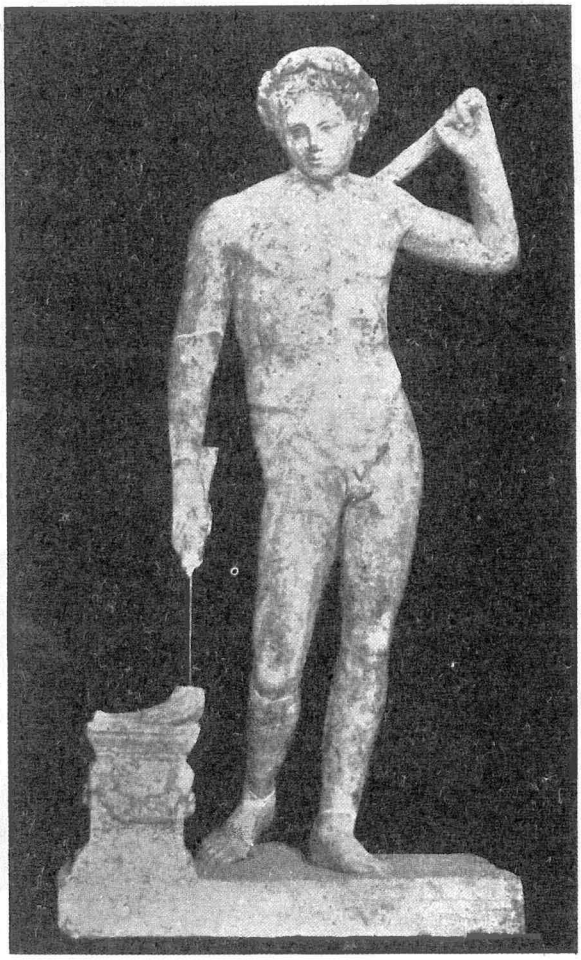

Εἰκ. 6. Ἄγαλμα Θανάτου. Ἐθν. Μουσείου ἀριθ. 3631.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Εἰς τὴν Γ΄ αἴθουσαν τῶν ἀγγείων ἐξετέθησαν ἐντὸς δύο μεσαίων προθηκῶν πλεῖστα ἐκλεκτὰ τεμάχια μελανομόρφων καὶ ἐρυθρομόρφων ἀγγείων προερχομένων ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἀκροπόλεως. Εἰς τὰ ἐκτεθέντα τεμάχια ἐδόθησαν ἀριθμοὶ τοῦ Εὑρετηρίου τῶν ἀγγείων τοῦ Μουσείου, παραμένουσιν ὅμως καὶ οἱ ἀρχικῶς ὑπὸ τοῦ Graef δοθέντες ἀριθμοί.

Λόγῳ ἀνεπαρκείας χώρου τὸ ἀρχεῖον τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Τμήματος μετεφέρθη ἐκ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας καὶ ἐτοποθετήθη εἰς μίαν τῶν αἰθουσῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου.

Ὁ Διευθυντὴς

Π. ΚΑΣΤΡΙΩΤΗΣ

Β΄ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ

Ἀναλαβὼν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν περίπου τοῦ 1927 τὴν ἐφορείαν τῆς Β΄ ἀρχαιολογικῆς περιφερείας δὲν προέβην ἀκόμη ἕως τώρα εἰς καμμίαν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν ἐν αὐτῇ, διότι εἶχον ἀνάγκην νὰ τὴν γνωρίσω προηγουμένως. Περιορίζομαι ἑπομένως εἰς τὸ νὰ ἀναφέρω κατωτέρω τὰ σπουδαιότερα ἐκ τῶν τυχαίων εὑρημάτων.

ΘΗΒΑΙ

Ἀρχαῖον ὑδραγωγεῖον. Ἐνδιαφέρουσα ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἀνακάλυψις ἦτο ἡ δι' ἐργασιῶν τῆς κοινότητος Θηβῶν ἀνεύρεσις μεγάλου ἀρχαίου ὑδραγωγείου. Ἄρχεται περὶ τὰ 2 χιλιόμετρα νοτίως τῆς σημερινῆς πόλεως ἀπὸ χαμηλοῦ λοφίσκου κειμένου 7 μ. ἀνατολικῶς τῆς δημοσίας ὁδοῦ Θηβῶν - Ἀθηνῶν, ἔχει δὲ καθ' ὅλην του τὴν διαδρομὴν λαξευθῆ ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ πωρώδους ἐδάφους. Δέκα μέτρα μετὰ τὴν ἀρχὴν εὑρίσκεται ἡ πρώτη «***φρεατία***» (ὁ ὅρος γνωστὸς ἐκ τοῦ ***Ξενοφ. Ἑλλην.*** 3, 1, 7 καὶ ***Πολυβ.*** 10, 28, 2· σήμερον ***μπατζᾶς***)· τοιαῦται ὑπάρχουν ἔπειτα καὶ καθ' ὅλην τὴν ὑπόλοιπον διαδρομὴν κανονικῶς ἀνὰ 20 μ. Εἰς ἀπόστασιν 40 μ. περίπου ἀπὸ τῆς πρώτης φρεατίας, ἤτοι 50 μ. ἀπὸ τῆς πρώτης τοῦ ὑδραγωγείου ἀρχῆς, εἰς τὴν ἀρχικὴν σήραγγα, ἡ ὁποία εὑρίσκεται εἰς βάθος 18 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους καὶ ἔχει ὕψος 1.20 μ., προστίθεται καὶ δευτέρα κατωτέρα (προφανῶς ἕνεκα πολλαπλασιασμοῦ τῶν ὑδατοφόρων φλεβῶν) ἔχουσα ὕψος 2 μ. καὶ εὑρισκομένη ἐν συνόλῳ εἰς βάθος 25 μ. περίπου. Ἀναλόγως δὲ τῶν ὑδατοφόρων στρωμάτων τὰ ὁποῖα συναντοῦν αἱ σήραγγες ποικίλλει τὸ ὕψος των, φθάνον καὶ μέχρι τῶν 3 μέτρων. Τὸ πλάτος των κυμαίνεται ἀπὸ 0.40 μ. μέχρι 0.60 μ. Ἡ ***καθολοκληρίαν*** ὀρθογώνιος τομή των διακρίνεται ἐν τῇ ***εἰκ. 1,*** μόνον ἡ ἄνω πλευρά των εἶναι ἐλαφρῶς κοίλη. Ἀμφότεραι αἱ σήραγγες ἐξακολουθοῦν συμβαδίζουσαι ἐπὶ 60 μ. περίπου, ἤτοι μέχρι τοῦ 110ου μ. ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ὑδραγωγείου, ὅσον δηλαδὴ εἶναι τὸ μῆκος τῆς ἀνωτέρας σήραγγος (50+60) ἥτις χύνει διὰ τῶν φρεατιῶν τὰ ὕδατά της εἰς τὴν κάτω. Σημειωτέον ὅτι ἡ πορεία των ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τοῦ ὑδραγωγείου δὲν εἶναι εὐθεῖα ἀλλὰ σχηματίζει πολλαχοῦ γωνίας. Ἔπειτα παύει ἡ πρώτη σήραγξ καὶ ἐξακολουθεῖ μόνη ἡ κάτω ἐπ' ἀρκετὸν διάστημα στρεφομένη πλέον πρὸς δυσμὰς καὶ ἐρχομένη οὕτω δεξιὰ τῆς μνημονευθείσης δημοσίας ὁδοῦ. Πέντε περίπου μέτρα πρὸ τῆς 18ης φρεατίας ἡ σήραγξ αὕτη ἐνισχύεται ἀφ' ἑνὸς μὲν δι' ἑτέρας πλαγίας ἀρχομένης περὶ τὰ 42 μ. δυτικώτερον καὶ χυνούσης τὰ ὕδατά της εἰς τὴν πρώτην, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ δι' ἄλλης μικροτέρας ἀρχομένης 10 μ. ἀνατολικώτερον τῆς κυρίας ἀρτηρίας καὶ συμβαλλούσης εἰς τὸ αὐτὸ καὶ ἡ προηγουμένη σημεῖον· ἅπασαι ἔχουν τὴν αὐτὴν στάθμην. Ἡ κυρία σήραγξ προχωρεῖ ἔπειτα, πρὸς βορρᾶν πάντοτε, καὶ διέρχεται χείμαρρόν τινα, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ ρεύματος τῆς «Κοίλης ὁδοῦ» τῶν ἀρχαίων Θηβῶν (βλ. ***Κεραμοπούλου, Θηβαϊκὰ*** = ***Ἀρχ. Δελτ.*** 3, 1917, σελ. 262) καὶ ὁ ὁποῖος ὑπῆρξεν ἡ αἰτία τοῦ μέχρι τοῦδε ἀφανισμοῦ τοῦ ὑδραγωγείου· διότι διὰ τῶν πολλῶν χειμερινῶν ὑδάτων του ἐβαθύνθη πρῶτον πολὺ καὶ διέτρησεν ἔπειτα εἰς ἄγνωστόν μας ἐποχὴν τὸ ὑδραγωγεῖον ***(εἰκ. 1),*** ἀποφράξας δὲ διὰ χωμάτων καὶ πετρῶν τὸ στόμιόν του συνετέλεσεν ὥστε τὰ ὕδατα τοῦ ὑδραγωγείου ἀπορροφώμενα ὑπὸ τοῦ πωρώδους ἐδάφους νὰ χαθοῦν ἐντελῶς· καὶ κατ' ὀλίγον, συντελοῦντος καὶ τοῦ γνωστοῦ κατὰ τοὺς ὑστέρους χρόνους μαρασμοῦ τῶν Θηβῶν, ἐλησμονήθη ὁλωσδιόλου ἡ ἐκεῖ ὕπαρξις ὑδραγωγείου. Μετὰ τὸν χείμαρρον ἡ σήραγξ γίνεται ἐκ νέου ἐπὶ μικρὸν διάστημα διπλῆ (ἀνωτέρα καὶ κατωτέρα) καὶ προχωρεῖ οὕτω μέχρις ἑνὸς σημείου ὅπου, ἁπλοποιουμένη καὶ πάλιν, χωρίζεται εἰς δύο κλάδους: ἐκ τούτων ὁ εἷς χωρεῖ ἀνατολικώτερον τοῦ ἑτέρου, ἄγνωστον ὅμως εἶναι ποῦ ἀκριβῶς φέρεται ἢ ποῦ καταλήγει, διότι δὲν ἐκαθαρίσθη ἀπὸ τῶν χωμάτων τὰ ὁποῖα τὸν ἔχουν γεμίσει· ὁ ἕτερος ἐξακολουθεῖ κατ' εὐθεῖαν περίπου πρὸς βορρᾶν, ὁ πυθμήν του εὑρίσκεται εἰς ἐπίπεδον κατὰ 0.50 μ. ὑψηλότερον τοῦ προηγουμένου ἀνατολικοῦ σκέλους· ὥστε τὸ ὕδωρ ἀβιάστως εἰσέρρεεν εἰς τὸν ἀνατολικώτερον τοῦτον κλάδον, μόνον δὲ ἂν τὸ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

στόμιόν του ἐφράσσετο ἠδύνατο ἀνερχόμενον νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν ἕτερον, τὸν δυτικώτερον· ἴχνη ὅμως μονίμου τινος εἰδικῆς διαρρυθμίσεως τοῦ βράχου πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον δὲν παρατηροῦνται. Ὁ δυτικώτερος κλάδος καταλήγει μετὰ 42 μ. εἰς μικρὸν ὀρθογώνιον δωμάτιον μὲ πουλος, κατόπιν καὶ μικρᾶς ἀνασκαφῆς, τοποθετεῖ τὸ Θηβαϊκὸν Ἀμφιάρειον (***Θηβαϊκὰ*** σελ. 261 - 266).

Ἡ ἐν τῷ βράχῳ ἐργασία τοῦ ὑδραγωγείου εἶναι παντοῦ εἰς ἄκρον ἐπιμελής· ὥρισμέναι μάλιστα φρεατίαι προκαλοῦν μὲ τὴν κανονικωτά-

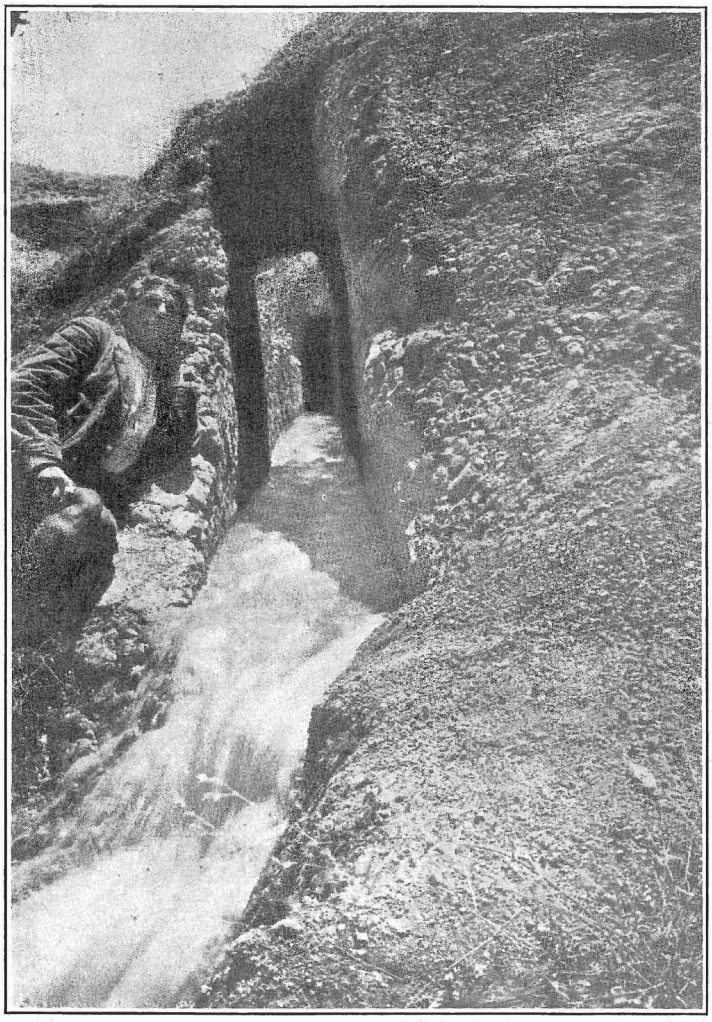

Εἰκὼν 1.

δάπεδον ψηφιδωτὸν (δελφῖνες, διὰ ψηφίδων μαύρων καὶ ἐρυθρῶν)· περὶ τοῦ δωματίου ὅμως τούτου, ἀποτελοῦντος ἀσφαλῶς μέρος μεγαλυτέρου τινος συνόλου καὶ μὴ ἐρευνηθέντος ἀκόμη ἀρκετά, δὲν θὰ γίνῃ ἐδῶ λόγος· ἂς σημειωθῇ μόνον ὅτι κεῖται κατὰ τὸ νοτιοανατολικὸν ἄκρον τοῦ ἀμέσως παρὰ τὴν δημοσίαν ὁδὸν ἀγροῦ τοῦ Θ. Ντούρου - Ἀγάτσα, ὅπου ὁ κ. Κεραμότην τομήν των, ἐπιτευχθεῖσαν πάντως διὰ θαυμαστῆς προσηλώσεως τῶν τεχνιτῶν εἰς τὸ ἔργον, αὐθόρμητον τὸν ἐνθουσιασμόν. Ἐπὶ τῶν δύο πλησιεστέρων πρὸς ἀλλήλας ἀντιτιθεμένων παρειῶν των αἱ φρεατίαι ἔχουν, ὅπως συνήθως, ἐντομὰς χρησίμους διὰ τὴν κατάβασιν εἰς τὴν σήραγγα, εἰς αὐτὴν δὲ τὴν σήραγγα ἄλλαι ὅμοιαι («ντουλαπάκια») ἐχρησίμευον προφανῶς διὰ τὴν ἐνα-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

πόθεσιν λύχνων. Αἱ φρεατίαι ἦσαν κεκαλυμμέναι καὶ δι' ἁπλῶν πλακῶν ἀλλὰ καὶ δι' ἐπιτυμβίων λίθων διαφόρων ἐποχῶν, ἀπὸ τοῦ α΄ ἡμίσεως τοῦ 5ου αἰῶνος π. Χ. μέχρι τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων (βλ. κατωτέρω). Εὑρέθη ἐπίσης καὶ μικρὸν τεμάχιον τοῦ κατωτέρου τμήματος τῆς ἐπιστέψεως πωρίνης στήλης (σωζ. μῆκ. 0.18, πάχος 0.06 μ.) ἔχον ἐπὶ λευκοῦ ἐπιχρίσματος μὲ ἐγκεκαυμένα ἀλλ' ἐξίτηλα πλέον χρώματα, ἐρυθρόν, κίτρινον καὶ κυανοῦν, κόσμημά τι (νομίζω ὅτι διακρίνω ἁπλοποιημένον μαίανδρον καὶ κατωτέρω ἰωνικὸν κυμάτιον). Ἐνδείξεις διαφόρων περιόδων ἐργασίας ἐν τῷ ὑδραγωγείῳ δὲν παρετηρήθησαν. Ἐπίσης οὐδαμοῦ εὑρέθησαν λείψανα πηλίνων σωλήνων.

Σπουδαῖον τώρα πρόκειται ζήτημα, τὸ τῆς χρονολογήσεως τοῦ ὑδραγωγείου. Τὸ κακὸν εἶναι ὅτι ὄστρακα δὲν ἔδωσε σχεδὸν καθόλου ἡ ἐργασία τοῦ καθαρισμοῦ του, πλὴν ἑνός, περὶ τοῦ ὁποίου μετ' ὀλίγον. Κατ' ἀνάγκην περιορίζομαι εἰς τὸ νὰ σημειώσω διαφόρους δυνατότητας. Ὁ κ. Κεραμόπουλος λέγει ὅτι περίφημα ἦσαν εἰς τοὺς ἀρχαίους τὰ Κάδμεια ὑδραγωγεῖα τῶν Θηβῶν λόγῳ ἴσως τῆς τεχνικῆς των ὑπεροχῆς ἀπέναντι ἄλλων (***Θηβαϊκὰ*** 327 σημ. 2· γενικῶς διὰ τὰ ἀρχαῖα ὑδραγωγεῖα τῶν Θηβῶν, πρωτοφανῶς ἄφθονα, βλ. τὴν λ. ***ὑδραγωγεῖον*** τοῦ Εὑρετηρίου τοῦ αὐτοῦ ἔργου)· μὲ ταῦτα δὲ αἰσθάνεταί τις τὸν πειρασμὸν νὰ σχετίσῃ καὶ τὸ παρόν, λαμβάνων μάλιστα ὑπ' ὄψει ὅτι ἔργον τόσον μέγα ἠδύνατο νὰ συντελεσθῇ μόνον εἰς περίοδον ἐξαιρετικῆς ἀκμῆς τῶν Θηβῶν, ὁποίαν ἀληθῶς ἐγνώρισαν αὗται κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους. Ἀλλὰ τὸ μόνον ὑδραγωγεῖον τὸ ὁποῖον, ὡς ἐκ τῶν εὑρημάτων, δύναται ἀσφαλῶς νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχήν, τὸ ὑπὸ τοῦ κ. Παπαδάκη κατὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τῆς «Κοίλης» ἀνασκαφὲν (***Θηβαϊκὰ*** 327), παρουσιάζει σημαντικὰς διαφοράς: 1) ἡ σήραγξ αὐτοῦ εἶναι «συριγγώδης» ὅπως εἰς τοὺς δρόμους τῶν θαλαμοειδῶν τάφων, ἤτοι κάτω εἶναι πλατεῖα καὶ πρὸς τὰ ἄνω στενοῦται, «ἴσως δέ ποτε ἠνοῦντο τὰ τοιχώματα ἄνω, καταστραφέντος τοῦ βράχου ἔπειτα»· ἐνῷ εἰς τὸ προκείμενον αἱ παρειαὶ τῆς σήραγγος τέμνονται παντοῦ κατ' ὀρθὰς γωνίας· καὶ 2) τὸ μυκηναϊκὸν ἐκεῖνο ὑδραγωγεῖον ἔφερεν εἰς τὸν πυθμένα, ἐντὸς βαθυτέρας αὐλακος, πηλίνους σωλῆνας ἡμικυλινδρικούς· ἐνῷ εἰς τὸ νῦν ἀποκαλυφθὲν οὐδὲν ἴχνος πηλίνου σωλῆνος ἢ ἰδιαιτέρας αὐλακος εὑρέθη. Ἄλλη ἐποχὴ ἀκμῆς τῶν Θηβῶν εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ τοποθετήσῃ τὸ ὑδραγωγεῖον εἶναι οἱ ἀπὸ τοῦ τέλους· τοῦ 5ου αἰῶνος π. Χ. μέχρι τῆς ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καταστροφῆς των χρόνοι· ἀλλ' εὑρέθησαν μεταξὺ τῶν καλυμμάτων τῶν φρεατιῶν καὶ ἐπιτύμβιοι λίθοι ὑστερωτέρων χρόνων (βλ. κατωτέρω)· εἴπομεν δὲ ὅτι διάφοροι χρονικαὶ περίοδοι ἐργασίας εἰς τὸ ὑδραγωγεῖον δὲν παρατηροῦνται. Μετὰ τὴν καταστροφήν των ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου εἶναι γνωστὸν ὅτι αἱ Θῆβαι μαραίνονται, χωρὶς ποτὲ πλέον νὰ ἀναλάβουν ὁλοτελῶς, καὶ ἡ πόλις περιορίζεται εἰς τὸν λόφον τῆς Καδμείας (ἔτσι τὴν εὑρίσκει καὶ ὁ Παυσανίας)· θὰ ἦτο λοιπὸν δύσκολον νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἰς τοὺς μετὰ τὸν 4ον αἰῶνα π. Χ. χρόνους κατεσκευάσθη τὸ μέγα τοῦτο ἔργον διὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ πλέον μόνον τὴν πενιχρὰν Καδμείαν (; ἀλλὰ πρὸς τὸ παρὸν ἄγνωστος, εἴπομεν, ἡ κατεύθυνσις τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τοῦ ὑδραγωγείου, τὸ ὁποῖον δυνατὸν καὶ νὰ φέρῃ ἔξω τῆς Καδμείας). Ἐν τούτοις δὲν πρέπει ἐκ

Εἰκὼν 2.

τῶν προτέρων ἀποκλεισθοῦν ὑστερώτεροι χρόνοι καὶ δὴ καὶ οἱ ρωμαϊκοί, διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους: 1) ἓν τουλάχιστον κάλυμμα φρεατίας εἶναι παραστὰς ἐπιτυμβίου ναΐσκου ἀπολήγουσα εἰς ἰωνικὸν κίονα καὶ ἀνάγεται πιθανῶς εἰς ὑστεροελληνιστικοὺς χρόνους (πρβλ. τὰς ἐκ Τανάγρας «Seitenwände eines Heroon aus Poros» παρὰ ***Altmann***, ***Römische Grabaltäre*** εἰκ. 112 καὶ 113, σελ. 138· πρόδρομός των ἴσως στῆλαι Ταναγραϊκαὶ ὅπως ἡ ἐν ***Arch. Jahrbuch*** 1913 σελ. 313 εἰκ. 1)· καὶ 2) τὸ μόνον εὑρεθὲν ὄστρακον προέρχεται ἐκ λύχνου μὲ παράστασιν μονομάχων ***(εἰκ. 2)***, ἀνήκοντος ἄρα εἰς τὸν 1ον αἰῶνα μ. Χ. (πρβλ. ***S. Löschke, Lampen aus Vindonissa***, 1919, Taf, IX, X καὶ ἰδίᾳ XVI, 142). Εὗρε δὲ καὶ ὁ κ. Κεραμόπουλος εἰς τοὺς Ἁγ. Θεοδώρους τῶν Θηβῶν τεμάχιον μαρμαρίνου ἐπιστυλίου μὲ ἐπιγραφὴν **. . . Ἁ]δριανὸς Σεβαστ[ός . . .**, τὸ ὁποῖον σχε-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

τίζει μὲ «***κρηναῖον τι κατασκεύασμα τῆς Ολ-διποδίας*** (τῆς μεγάλης κρήνης τῶν Ἁγ. Θεοδώρων) ***ποιηθὲν ὑπὸ τοῦ Ἁδριανοῦ ἐπισκεψαμένου τὰς Θήβας τῷ 124-125 μ. Χ.***» (***Θηβαϊκὰ*** σελ. 398 σημ. 1). Ὀφείλεται ἄραγε καὶ τὸ ἰδικόν μας ὑδραγωγεῖον εἰς τὸν αὐτὸν «μεγαλουργὸν» αὐτοκράτορα; Πρβλ. τὰ ἐπίσης ὑπόγεια Ἁδριάνεια ὑδραγωγεῖα πόλεων ἐπίσης μεγάλου παρελθόντος: τῶν Ἀθηνῶν ***Judeich, Topogr. v. Athen*** σελ. 187 καὶ τῆς Κορίνθου ***Παυσ.*** II 3, 5. VIII 22, 3 (ἔκδ. ***Frazer*** IV σελ. 273). Ἴσως ἄν ποτε ἐξερευνηθῇ καὶ τὸ ἀνατολικὸν σκέλος τοῦ ὑδραγωγείου, τὸ ἀναχωροῦν ὡς εἴπομεν 42 μ. πρὸ τοῦ ψηφιδωτοῦ δωματίου, καὶ φανῇ ποῦ τοῦτο καταλήγει, ἂν δηλαδὴ εἰς τὴν ἔξω τῆς Καδμείας κάτω πόλιν, τὴν ἐγκαταλειφθεῖσαν μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καταστροφήν της, ἢ εἰς τὴν Καδμείαν αὐτήν, ὅπου περιωρίσθη μετὰ ταῦτα ἡ πόλις, θὰ εἶναι εὐκολώτερον νὰ λυθῇ τὸ ζήτημα.

Τοιοῦτον εἶναι γενικῶς τὸ ὑδραγωγεῖον μέχρι τοῦ σημείου ὅπου τοῦτο ἀπεκαλύφθη διὰ τῶν ἐργασιῶν τῆς κοινότητος Θηβῶν. Τὸ συνολικόν του μῆκος μέχρι τοῦ σημείου τούτου φθάνει τὰ 1000 μέτρα περίπου [1]. Ἡ ἀνάγκη τῆς χρησιμοποιήσεως τοῦ ὕδατός του διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς σημερινῆς πόλεως τῶν Θηβῶν δὲν ἐπέτρεπε νὰ ἀφεθῇ τὸ ὑδραγωγεῖον ἄθικτον ὅπως εὑρέθη διὰ νὰ πρόκειται πάντοτε ἐλεύθερον εἰς μελέτην. Ἐπεβάλλετο ἡ ἐκ νέου κάλυψις τῶν φρεατιῶν του δι' ἐναλλὰξ μονίμων (ἐκ τσιμέντου) καὶ ἡμιμονίμων (ἁπλῶν πλακῶν, ἀφαιρουμένων ἐν περιπτώσει ἀνάγκης) καλυμμάτων· ἐλήφθη μόνον φροντὶς νὰ παραμείνῃ ἄθικτος καὶ πάντοτε πρόχειρος εἰς ἐξέτασιν ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα μικρὸν πρὸ τοῦ ψηφιδωτοῦ δωματίου διακλάδισίς του.

Καὶ πρὸ παντὸς ἀπαιτεῖ ἔρευναν ἐκ μέρους ἐντριβεστέρων περὶ τὰ τεχνικὰ ἀρχαιολόγων. Τὰ ἀνωτέρω ὑπ' ἐμοῦ προχείρως ἐκτεθέντα, μακρὰν ἀπὸ τοῦ νὰ τὴν κάμνουν περιττήν, ἐσκόπουν ἀπεναντίας κυρίως εἰς τὸ νὰ ἑλκύσουν τὴν προσοχὴν των ἐπὶ τοῦ ὡραίου τούτου τεχνικοῦ ἔργου τῶν ἀρχαίων.

[1] Αὐτοπροσώπως μικρὸν μόνον τμῆμα του ἠδυνήθην νὰ ἐξετάσω (τὸ κατὰ τὴν εἰς τὸν χείμαρρον ἔξοδόν του, ***εἰκ. 1***), ἄλλως τε καὶ στερούμενος τεχνικῶν γνώσεων καὶ μέσων. Αἱ ἀνωτέρω πληροφορίαι μοῦ ἐδόθησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐργασίας ὑπὸ τοῦ ἀρχιεργάτου Π. Ματθαίου καὶ ὑπὸ τοῦ προέδρου τῆς κοινότητος Θηβῶν κ. Δαγλαρίδου, ὁ ὁποῖος μετὰ τῶν συνεργατῶν του κοινοτικῶν συμβούλων ὑπῆρξεν ὁ κύριος συντελεστὴς τοῦ καθαρισμοῦ καὶ τῆς ἀποδόσεως τοῦ ὑδραγωγείου εἰς τὴν σημερινὴν πόλιν.

Μουσεῖον Θηβῶν. Κατὰ τὸ 1927 ἤρχισεν ἡ ἐργασία διὰ τὴν προσθήκην δύο νέων αἰθουσῶν εἰς τὸ ὑπερπληρωθὲν παλαιὸν Μουσεῖον, ἐκτίσθη δὲ ἤδη ἡ πρώτη κάτω αἴθουσα· ἡ ἐργασία θὰ συνεχισθῇ καὶ κατὰ τὸ 1928 μέχρις ἀποπερατώσεως.

Εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν εἰσήχθησαν προερμεναι ἐκ τοῦ ἄνω περιγραφέντος ὑδραγωγείου αἱ κάτωθι ἐπιτύμβιοι στῆλαι:

1) Στήλη μὲ γεῖσον ἀετωματῶδες, ὕψος 106, πλάτ. 0.53, πάχ. 0.24 μ., ἐκ πώρου· α΄ ἥμισυ τοῦ 5ου αἰῶνος π. Χ.

ΞΠΑΝΤΙΜΑ[illegible] ***Ἐπ' Ἀντιμά[χοι;].***

2) Στήλη ἁπλῆ ἀετωματώδης, ὕψ. 1.20, πλάτ. 0.685, πάχ. 0.325, ἐκ μαύρου βοιωτικοῦ μαρμάρου· τέλος 5ου αἰῶνος π. Χ.

ΚΛΕΙΑΔΑΣ ***Κλειάδας***· τὸ ὄνομα γνωστὸν καὶ ἄλλοθεν ἐν Θήβαις (IG VII 2436).

3) Στήλη ὁμοία τῇ 2, ὕψ. 0.72, πλάτ. 0.365. πάχ. 0.13 μ., ἐκ φαιοῦ βοιωτικοῦ μαρμάρου, τοῦ 4ου αἰῶνος π. Χ. (ἰαμβικὸν τρίμετρον;).

ΦΙΛΩΝΟΜΑΧΗΡΟΦΟ ***Φίλωνό Μαχηροφόρα***
ΡΑΕΝΘΑΔΕΚΕΙΤΗ ***ἐνθάδε κείτη.***

Τὸ ***Μαχηροφόρας*** (διαλεκτικὸς τύπος τοῦ ***μαχαιροφόρος,*** δι' οὓς πρβλ. ***Θουκ.*** II 96. 98) ὡς κύριον ὄνομα εἶναι μοναδικόν, καὶ διὰ τὴν βοιωτικὴν δὲ ἀκόμη ὀνοματολογίαν πρωτοφανές· σχετικὰ εἶναι τὰ ***Μαχαιρεὺς*** καὶ ***Μαχαιρίων*** (***Pape-Benseler***[3] ἐν λ.), δὲν λείπουν δὲ γενικῶς καὶ ἄλλοθεν καὶ ἐκ Βοιωτίας ὀνόματα κύρια σχηματισμένα ἐξ ὅπλων, ὅπως ***Δωρίμαχος*** (***I.G.*** VII 1999. 2223. 2224), ***Θώραξ, Θωρακίδας, Στύραξ***· πρβλ. ***Bechtel, Die Historischen Personennamen des Griechischen*** (1917) σελ. 607.

Ἐπίσης, ἀποτειχισθεῖσαι ἐξ οἰκιῶν τοῦ Πυριοῦ, προαστείου τῶν Θηβῶν, εἰσήχθησαν εἰς Μουσεῖον αἱ κάτωθι στῆλαι:

4) Στήλη ἁπλῆ κυβοειδής, ὕψος 0.93, πλάτ. 0.63, πάχ. 0.17, ἐκ βοιωτικοῦ μαρμάρου· τέλος 5ου αἰῶνος π. Χ.

ΠΕΛΕΜΝΑΣΤΑ ***Πελεμνάστα***· ὡς πρὸς τὸν διαλεκτικὸν τύπον πρβλ. ***Πειλέμαχος*** (= ***Τηλέ***- I.G. VII 2420, Θηβῶν) κλπ.

5) Στήλη ἀετωματώδης, ὕψ. 0.50, πλάτ. 0.51, πάχ. 0.125 ἐκ βοιωτικοῦ μαρμάρου· β΄ ἥμισυ 5ου αἰῶνος π. Χ.

ΨΑΡΙΤΑ ***Χαρίτα*** (τὸ ὄνομα γνωστὸν καὶ ἐκ Τανάγρας I.G. VII 1494).

Ἐπίσης, ἀποτειχισθὲν ἐκ τῆς οἰκίας Μεϊντάνη

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

(Ποῦρος Καβαλλάρη), εἰσήχθη εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν τὸ κάτωθι

6) ἀνάγλυφον, ἐλλιπὲς ἀριστερὰ καὶ κάτω. σωζ. ὕψος 0.42, σωζ. πλάτ. 0.36, πάχ. 0.315 μ. Ἐντὸς πλαισίου παρίσταται δεξιὰ δένδρον κυπαρισσοειδὲς περὶ τὸν κορμὸν τοῦ ὁποίου ἐλίσσεται ἀνερχόμενος ὄφις· ἀριστερὰ ἀκολουθεῖ βωμός, ὄπισθεν αὐτοῦ βάσις ἰδιαιτέρα καὶ ἐπ᾽ αὐτῆς ἀνὴρ καὶ γυνὴ ὄρθιοι· ἡ ***εἰκ. 3*** καθιστᾷ περιττὴν λεπτομερεστέραν περιγραφήν.

Πρόκειται, πιστεύω, περὶ ἀναγλύφου ἀναθηματικοῦ εἰς ζεῦγος ἀφηρωϊσμένων νεκρῶν· πρβλ. πλὴν πολλῶν ἄλλων ***B.C.H.*** XIII (1889) πίν. 9 καὶ ***Pauly - Wissowa*** λ. Heros σελ. 1142 κἑφ. Καὶ τοῦ μὲν τύπου τοῦ ἀνδρὸς δὲν ἔχω ἀκριβῶς ὅμοιον παράδειγμα πρόχειρον. Ὁ τύπος ὅμως τῆς γυναικός, ὁ τῆς λεγομένης ***Pudicitia,*** εἶναι γνωστὸς καὶ ἐξ ἀγαλμάτων (πχ. ***Amelung, Skulpt. d. Vatican. Mus.*** I σελ. 33 - 37 Taf. I, 4, ἀριθ. 23) καὶ ἐξ ἀναγλύφων ἐπιτυμβίων (***Einzelaufnahmen*** 1085. 1350. ***Hekler, Bildniskunst d. Griechen u. Römer*** πίν. 134. Ἐθν. Μουσ. Ἀθηνῶν ἀρ. 1156 = ***Καστριώτη, Γλυπτὰ*** σελ. 196. ***Amelung*** ἔ. ἀ. I σελ. 301 καὶ Taf. I 30 ἀριθ. 198). Ὁ ***Amelung,*** ἔ. ἀ. σελ. 36, ἀνάγει τὸν τύπον τῆς «Pudicitia» εἰς μικρασιατικὴν σχολὴν τοῦ 2ου π. Χ. αἰῶνος (Μοῦσαι Φιλίσκου = ἀνάγλυφον Ἀρχελάου Πριηνέως ἀποθεώσεως Ὁμήρου· πρβλ. καὶ ***Klein*** Rokoko σελ. 120)· νομίζω ὅμως ὅτι πραγματικὰ εἶναι πολὺ παλαιότερος: αἱ ἀρχαὶ καὶ τοῦ ὅλου τύπου γενικῶς καὶ τοῦ τρόπου τῆς φορήσεως τοῦ ἱματίου εἰδικώτερον ὑπάρχουσιν ἤδη εἰς τὴν ἐκ Σιδῶνος «σαρκοφάγον τῶν θρηνουσῶν» τοῦ Μουσείου τῆς Κωνσταν/πόλεως (βλ. ***Antike Denkmäler*** III πίν. 10 - 11 καὶ προχείρως ***Picard, Sculpt. Grecque*** II σελ. 74)·

Εἰκὼν 3.

ἐξηγεῖται δὲ οὕτω ἴσως καλύτερον ἡ διάδοσις τοῦ τύπου εἰς τὰ ἐπιτύμβια μνημεῖα. Ὡς πρὸς τὰς βάσεις καὶ τοὺς βωμοὺς ἐπὶ ἀναθηματικῶν εἰς ἥρωας ἀναγλύφων πρβλ. τὸ εἰς Διοσκούρους ἀνάγλυφον τῆς Βερόνας ἐν ***Amer. Jour. of Arch.*** XXIII (1919) σελ. 1 εἰκ. 1.

ΡΗΓΙΝΙ ΛΟΚΡΙΔΟΣ (ΑΡΧ. ΝΑΡΥΞ)

Ἐν ***Ἀρχ. Δελτ.*** 1920 - 21 παραρτ. σελ. 141 κἑφ. ὁ κ. Παπαδάκης δι᾽ εὐτυχοῦς ἀνακαλύψεως ἐπιγραφικῆς ἀπέδωσεν εἰς τὰ παρὰ τὸ Ρηγίνι ἄκρως ἐνδιαφέροντα ἐρείπια (Παλιόκαστρο, Παλιοαγιάννης) τὸ ἀρχαῖον των ὄνομα: Πρόκειται πιθανώτατα περὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ πα-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

λαιοῦ Νάρυκος, ἀξίων ἰδιαιτέρας ἐρεύνης. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἐρεύνης ἐνισχύεται καὶ ὑπὸ τοῦ ἑξῆς τυχαίου εὑρήματός μου: Παρὰ τὴν τουρκικὴν ὁδὸν Μοδιοῦ - Ρηγινιοῦ καὶ μικρὸν πρὸ τοῦ Ρηγινιοῦ, περὶ τὰ 10΄ δὲ μακρὰν τῶν ἀνω-

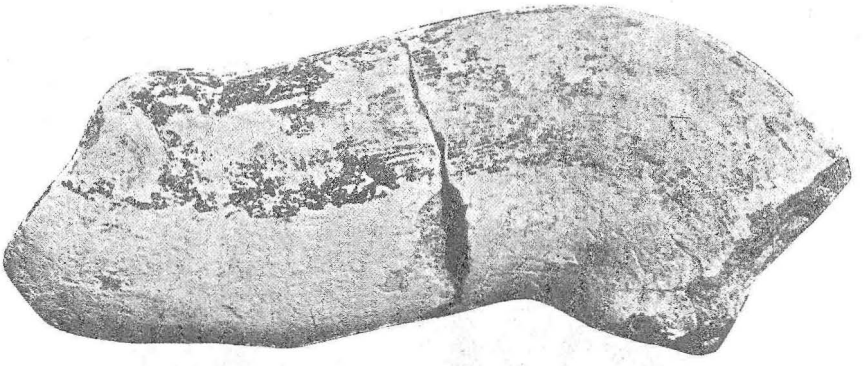

Εἰκὼν 4.

τέρω ἐρειπίων (ἀκριβέστερον ἡ θέσις λέγεται ***Καταφιᾶς***). οἱ λοφίσκοι εἶναι πλήρεις κλασσικῶν ὀστράκων καὶ κεράμων, διακρίνονται δὲ ἐπιπολῆς καὶ λίθοι τινες οἰκοδομημάτων καὶ

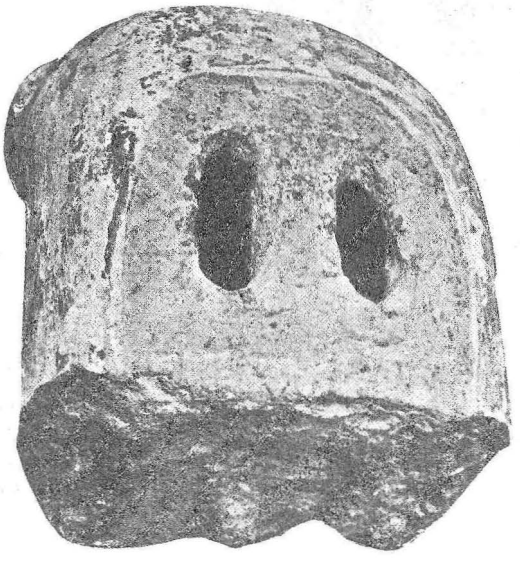

Εἰκὼν 5.

ὀλίγον περαιτέρω καὶ τάφοι ἀνοιχθέντες ὑπὸ τυμβωρύχων· κατὰ τὴν θέσιν λοιπὸν ταύτην εὑρέθη ὑπὸ τυμβωρύχων πιθανώτατα καὶ ἐγκατελείφθη κατὰ χώραν τὸ ἐν ***εἰκ. 4*** ἀπεικονιζόμενον πήλινον ἀρχαῖον, τὸ ὁποῖον μετέφερα εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν. Εἶναι σωληνοειδές, ἀσφαλῶς ὅμως ὄχι σωλήν. Τὸ τεμάχιον ἔχει σήμερον μῆκος 0.55 καὶ πάχος συνολικὸν 0.23, τὸ πάχος τῶν τοιχωμάτων εἶναι 0.04. Κατὰ μῆκος τὸ διατρέχουν δύο ὀπαὶ ἄνευ ἐξόδου κατασκευασθεῖσαι πιθανώτατα χάριν τοῦ καλυτέρου ψησίματος. Ἐξωτερικῶς ὁ χονδρὸς κόκκινος πηλὸς φέρει ἐπίχρισμα κιτρινωπὸν (κρέμ), ἐπ᾽ αὐτοῦ δὲ ἕτερον καστανὸν καταλαμβάνον τὸ ἥμισυ τῆς ὅλης περιφερείας τοῦ ἀρχαίου. Κατὰ τὴν ὀπισθίαν ταύτην καστανὴν ἐπιφάνειαν ὑπάρχουν καὶ δύο ἄλλαι ὀπαὶ κάθετοι προχωροῦσαι εἰς βάθος 0.13 μ. Τὸ ἐξωτερικὸν ἄνοιγμα ἑκατέρας εἶναι 0.04 μ., γίνονται ὅμως πολὺ πλατύτεραι ἐφ᾽ ὅσον προχωροῦν εἰς βάθος· ὥστε ἀσφαλῶς ἐχρησίμευον εἰς τὸ νὰ δέχονται τὸ ἥμισυ διπλῶν συνδέσμων οἱ ὁποῖοι τὸ συνήνωνον μετ᾽ ἄλλης τινος ἐπιφανείας· πράγματι αὕτη ἔχει ἀφήσει ἴχνη τῆς ὑπάρξεώς της περὶ τὰς ὀπάς, πλάτους 0.15 μ., διότι εἰς τὸ μέρος τοῦτο λείπει κάθε ἐπίχρισμα ***(εἰκ. 5)***. Πρόκειται, νομίζω, περὶ ἀρχαϊκοῦ πηλίνου ὄφεως κοσμοῦντος ἀέτωμά τι (πρβλ. ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν ***E. v. Buren, Greek fictile revetments in the archaic period*** σελ. 184 - 186 καὶ Pl. XV 49 - 50)· ἄγνωστον ὅμως μένει ἐκ τίνος συνόλου προέρχεται. Τὸ πρᾶγμα εἶναι σημαντικὸν καὶ ἐπιφυλάσσομαι νὰ ἐξερευνήσω προσεχῶς τὸ μέρος ἀνασκαφικῶς· δικαιολογεῖ δὲ ἡ παράδοσις νὰ περιμένωμεν ἀκμὴν τῆς πόλεως εἰς τοὺς ἀρχαϊκοὺς χρόνους.

Ἐκ τῶν παρὰ τὸ Ρηγίνι τάφων προέρχεται θριγκὸς ἐπιτυμβίου ναΐσκου μήκους 1.27, ὕψους 0.49, πάχ. 0.475 μὲ ἐπιγραφήν: ΕΧΕΚΡΑΤΗΣ ΠΥΘΕΑ ΧΑΙΡΕ (ἀπόκειται παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Ρηγινιοῦ).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

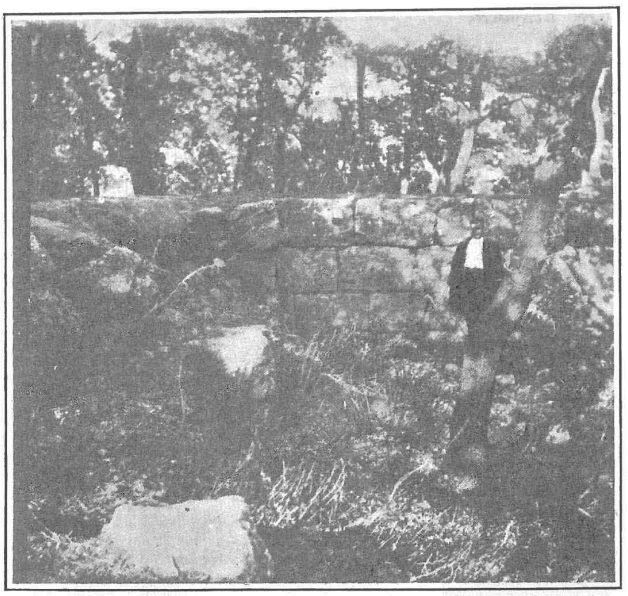

Εἰκὼν 6.

ΠΑΛΙΟΧΩΡΙ (Τ. ΔΗΜΟΥ ΔΩΡΙΕΩΝ)

Ἐρεύνης ἐπίσης ἔχει ἀνάγκην καὶ ἡ περιοχὴ τοῦ Παλιοχωριοῦ τούτου (μεταξὺ Δαδιοῦ καὶ Μπράλου) εὑρισκομένου κατὰ τὰ σύνορα τῆς ἀρχαίας Δωρίδος καὶ Φωκίδος, τὰ ὁποῖα ὅμως ἀκριβῶς κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο ἔχουν παραδοθῆ συγκεχυμένα. Οὕτω, ἐνδιαφέροντα ἐρείπια ἄγνωστα σχεδὸν ὅλως ὑπάρχουν ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Ἁγ. Ἠλία· δεῖγμα των παρέχει ἡ ***εἰκ. 6*** (πρβλ. ***B.S.A.*** XXIII 1918-1919 σελ. 108, εἶναι ὅμως περισσότερα τῶν αὐτόθι μνημονευομένων)· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ ἀνατολικῶς τοῦ χωρίου χωματολόφου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ὄχι μόνον διέκρινα πλῆθος κλασσικῶν κεράμων καὶ ὀστράκων ἀλλὰ καὶ ἀγαλμάτια, λέγουν οἱ χωρικοί, εὑρίσκονται συχνά· ἓν τούτων ***μαρμάρινον, ουμπλεγμάτισον Ἀφροδίτης καὶ ἔρωτος*** κοινοῦ τύπου, μοῦ παρεδόθη ὑπὸ τῆς ἀστυνομίας κατασχεθὲν καὶ κατετέθη εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν. Προχείρως ἀντέγραψα ἐπειγόμενος νἀναχωρήσω, καὶ ἀρχαϊκὴν ἐπιγραφὴν «ἠρίου» ἀποκειμένην ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Ἰ. Ἀσημάκη: «***Τροχᾶς*** (;) ***Εὐφόλο***». Ἄλλων δὲ ἀρχαίων λειψάνων μηνυθέντων μοι κατὰ τὰς θέσεις ***Μάρμαρα*** καὶ ***στὸ Σταυρὸ*** ἀνέβαλα τὴν ἐπίσκεψιν εἰς προσεχῆ περιοδείαν.

Εἰκὼν 7.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ΜΟΥΣΕΙΟΝ ΔΕΛΦΩΝ

Κατὰ τὰς ἐργασίας αἱ ὁποῖαι ἔγιναν πέρυσι πρὸς διαπλάτυνσιν τῆς πρὸ τοῦ Μουσείου διερχομένης δημοσίας ὁδοῦ καὶ οὐχὶ μακρὰν αὐτοῦ ἦλθον εἰς φῶς, καθ' ὃν χρόνον εὑρισκόμην ἐν Δελφοῖς, πλήν τινων ἀποτμημάτων ἐπιγραφῶν καὶ τὰ κάτωθι ἀρχαῖα:

1) Ἀριθ. Εὐρ. 5668. Μικρὰ κεφαλὴ ἀνδρικὴ τῆς ὡρίμου ἀρχαϊκῆς περιόδου ἀνήκουσα εἰς τὰς μετόπας τοῦ θησαυροῦ τῶν Ἀθηναίων, ὅπως δείχνουν καὶ τὸ στὺλ καὶ τὸ μέγεθός της· ὕψος 0.15 μ. Ἡ ἀπόδοσίς της ὅμως εἰς ὡρισμένην μετόπην παρουσιάζει μερικὰς δυσκολίας λόγῳ τοῦ ἀνωμάλου τῆς τομῆς ***(εἰκ. 7)***.

2) Ἀριθ. Εὐρ. 5667. Τὸ ἄνω τμῆμα ἑρμαϊκῆς στήλης φερούσης ἀνδρικὴν εἰκονικὴν κεφαλήν, σωζ. ὕψος 0.44 μ. ***(εἰκ. 8, 9)***. Ἡ ἐγχάρακτος δήλωσις τῆς ἴριδος καὶ ἡ βαθυλὴ κόρη τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἡ λεία ἐπεξεργασία τοῦ μαρμάρου, ἡ πραγμάτευσις τῆς κόμης καὶ τοῦ πώγωνος καὶ ἡ μορφολογία ἐν γένει τῆς κεφαλῆς, τὴν τοποθετοῦν εἰς τοὺς χρόνους τῶν Ἀντωνίνων (6΄ ἥμ. 2ου αἰ. μ. Χ.). Ἡ πρώτη ἐντύπωσις εἶναι ὅτι καὶ φυσιογνωμικῶς συγγενεύει ἡ κεφαλὴ αὕτη μὲ τοὺς Ἀντωνίνους (βλ. ***Hekler, Bildniskunst der Griechen u. Römer*** Taf. 264 κἑφ.) καὶ περισσότερον μὲ τὸν Μᾶρκον Αὐρήλιον (τὸ ὑλικὸν παρὰ ***Bernoulli, Römische Ikonographie*** II, σελ. 162 - 187)· ὑπάρχουν ὅμως καὶ διαφοραὶ ἀρκεταὶ εἰς τὰς ὀφρῦς, εἰς τὴν κόμην, εἰς τὴν ἔκφρασιν τέλος (εἰς τὴν Δελφικὴν κεφαλὴν κυριαρχεῖ ἡ ἀπαθὴς στωϊκότης καὶ κάποια ψυχρότης ἀκόμη, ἐνῶ εἰς τὰς ἄλλας

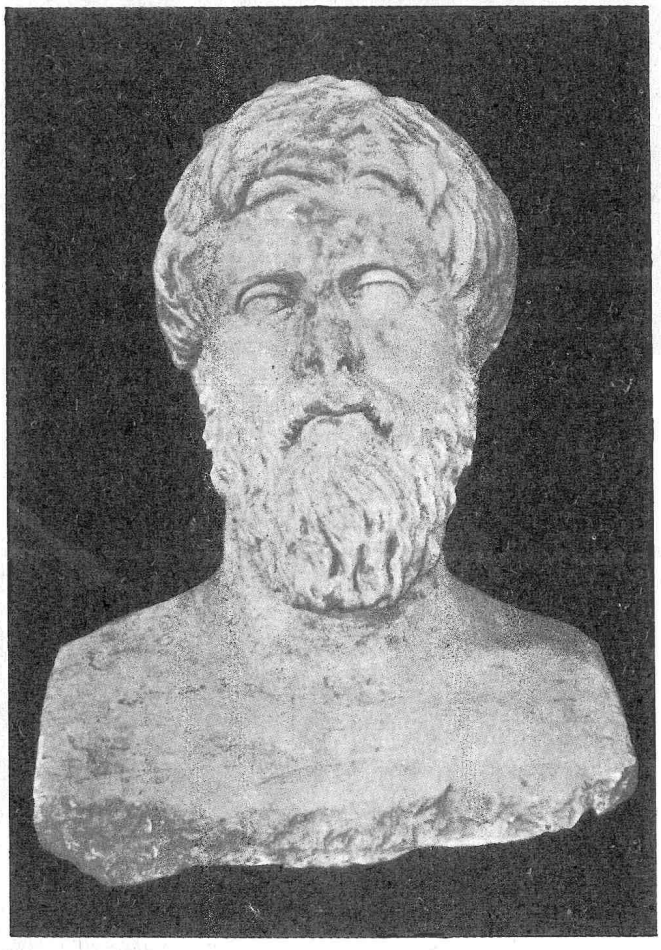

Εἰκὼν 8.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

κεφαλὰς τοῦ Μ. Αὐρηλίου τονίζεται πρὸς τῇ σοβαρότητι καὶ ἡ ἡμερότης τοῦ χαρακτῆρος του), ὥστε νὰ ἐπιβάλλωνται ἰσχυραὶ ἐπιφυλάξεις ὡς πρὸς τὴν ταύτισιν. Πάντως ὡς Ἕλλην φιλόσοφος παρίσταται ὁ εἰκονιζόμενος (καὶ τοῦτο ἴσως θὰ ἐταίριαζε διὰ τὸν Μᾶρκον Αὐρήλιον) καὶ ἑλληνικὴν ἐργασίαν ἔχομεν ἐνώπιόν μας, ὅπως δείχνει ἡ παραβολή του πχ. μὲ τὸν ὑπ' ἀριθ. 393 κοσμητὴν τοῦ Ἐθν. Μουσείου.

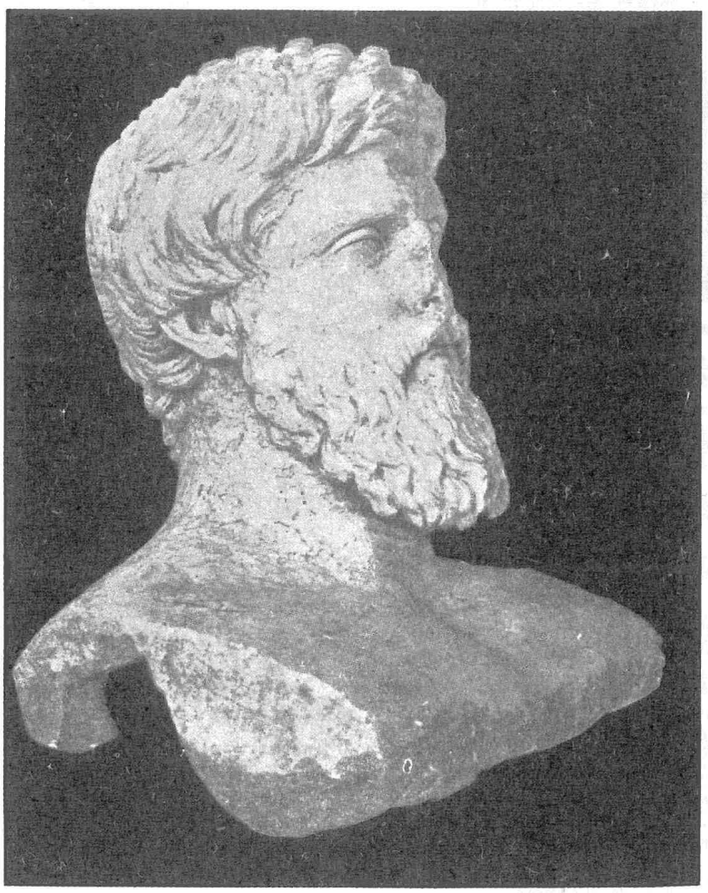

Εἰκὼν 9.

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΕΥΒΟΙΑΣ

Ἤδη ὁ A. Wilhelm ἐκδίδων ἐν Ἀρχ. Ἐφημ. 1892 σελ. 176 ἐπιγραφὰς ἐκ Πολιτικῶν συνεπέραινε τὴν ὕπαρξιν ἀξιολόγου τινος συνοικισμοῦ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐν τῷ ἐπὶ ὠραιότητι θέσεως διακεκριμένῳ τόπῳ ἐκ τῶν πολλῶν αὐτόθι διεσπαρμένων λειψάνων, ἀργότερον δὲ καὶ τοῦ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ τὴν ἐντεῦθεν δίοδον μετὰ πιθανότητος ἐξήγαγεν ἐκ τῆς γνωστῆς ἑρμαϊκῆς στήλης τοῦ ποιητοῦ Ἀμφικλέους (=*I.G.* XII, 9, 1179. ***Beiträge z. gr. Inschr.*** 98). Ἔκτοτε καὶ ἄλλα εὑρήματα προσετέθησαν διαπιστώνοντα πολλῶν αἰώνων ζωὴν εἰς τὸ μέρος τοῦτο, χωρὶς ὅμως ἀκόμη νὰ μᾶς διδάξουν τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχαίου συνοικισμοῦ. Τὰ μέχρι τοῦ 1915 γνωστὰ συνεκέντρωσεν ὁ Ziebarth εἰς *I.G.* XII, ἀριθ. 9, 1179 - 1182 καὶ σελ. 168 (Ager Chalcidensis). Πέρυσιν εἶδον εἰς τὴν θέσιν ***Καυκάλα*** (15′ νοτίως τοῦ χωρίου, παρὰ τὴν θάλασσαν) μυκηναϊκὰ ὄστρακα, ἐκ τοῦ αὐτοῦ δὲ μέρους εἶχε μετακομισθῆ πρὸ ὀλίγου εἰς τὰ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Πολιτικὰ ἐπιτυμβία ἐνεπίγραφος ἀετωματώδης στήλη ***(Φιδίππα***· ἄλλην εἶδον εἰς τὴν οἰκίαν Γ. Τσακάλου: ***Μολπὼ Μόλπιδος)*** καὶ βυζαντινὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη. Τάφοι ἔχουν ἀνοιχθῆ κατὰ καιροὺς εἰς τοὺς περὶ τὸ χωρίον λοφίσκους. Περὶ τὰ 45′ βορείως τοῦ χωρίου εἰς τὴν θέσιν τὴν καλουμένην ***ἀσκηταριὸ*** καὶ ὑπεράνω ἀποτόμου χαράδρας σῴζονται βαθμίδες λαξευμέναι ἐν τῷ βράχῳ φέρουσαι εἰς δυσπρόσιτον σπήλαιον τὸ ὁποῖον ἔχει πολλὰς ἀναθηματικὰς κόγχας· πρόκειται βέβαια περὶ ἐξοχικοῦ τινος ἱεροῦ, Νυμφῶν ἴσως. Ἐντὸς τοῦ χωρίου εἰς ἐρειπωμένην παλαιὰν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου εὗρῆκα τὴν ἀκόλουθον ἐπιγραφὴν ἐπὶ πλακός, ἡ ὁποία ἐχρησιμοποιήθη ἀργότερον ὡς θωράκιον παλαιοχριστιανικοῦ τέμπλου ***(εἰκ. 10).***

Εἰκὼν 10.

Τ]ιβέριον Κλαύδ[ι]ον Καίσ[αρα Σεβαστὸν Γερμανικὸν Ἀρχ]ιερέα Μέγιστον δημ[αρχικῆς ἐξουσίας τὸ . . . . .]ατον αὐτοκράτορα τὸ εἰ[. . . . . ἡ πόλις (;) . . .

Ἔχομεν λοιπὸν τιμητικὴν ἐπιγραφὴν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Κλαύδιον (41 - 54 μ. Χ.). Διὰ τὰς συμπληρώσεις πρβλ. τὰς ὁμοίας εἰς τὸν αὐτὸν δελφικὰς ἐπιγραφὰς ***Syllog****e*[3] II ἀριθ. 801. Ἐν ἀρχῇ τοῦ 3ου στίχου καθὼς καὶ μετὰ τὸ «αὐτοκράτορα» πρέπει νὰ συμπληρωθοῦν ἀριθμητικὰ τακτικά. Ἂν αἱ συμπληρώσεις μου εἶναι ὀρθαὶ σώζεται σήμερον τὸ ἥμισυ μόνον τῆς ἀρχικῆς πλακός, θὰ εἴχομεν δὲ ἴσως, ἂν ἐσώζετο ὁλόκληρος, εἰς τὸν τελευταῖον στίχον καὶ τὸ πολυζήτητον ὄνομα τοῦ ἀρχαίου συνοικισμοῦ. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ἐν τῷ 1ῳ στίχῳ τὸ χωριστικὸν τῶν λέξεων σημεῖον (***Larfeld, Gr. Epigr.***[3] 305).

Τὴν κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς καὶ μεσαιωνικοὺς χρόνους ἀκμὴν τοῦ τόπου μαρτυροῦν, πλὴν ἄλλων παλαιῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν ἄλλων μνημονευθέντων λειψάνων, καὶ τὸ ἀξιόλογον μετόχι τῆς Μονῆς Γαλατάκι (Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, ὀλίγον ἔξω τῶν Πολιτικῶν) καὶ ὁ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ χωρίου ὑψούμενος ἐπιβλητικὸς πύργος διατηρούμενος εἰς πολὺ καλὴν κατάστασιν· περὶ τούτων ὅμως θὰ γράψῃ ὁ καθηγητὴς κ. Γ. Σωτηρίου, μεθ' οὗ ἐπεσκέφθην τὸ χωρίον τῇ ὁδηγίᾳ τοῦ δραστηρίου ἱερέως Παπαγιάννη Κοντούλη καὶ τοῦ κ. Δ. Παπαγεωργίου.

Χ. ΚΑΡΟΥΖΟΣ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΣΙΚΥΩΝΟΣ

(Ἐν τῷ σημερινῷ χωρίῳ Βασιλικῷ).

Ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 1920 ἐνάρξεως τοῦ ἐν τῷ χωρίῳ τῆς Κορινθίας Βασιλικῷ (τῇ ἀρχαίᾳ Σικυῶνι) ἀνασκαφῶν μου κατήρτισα, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τῶν εὑρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν, ἀφ' ἑτέρου

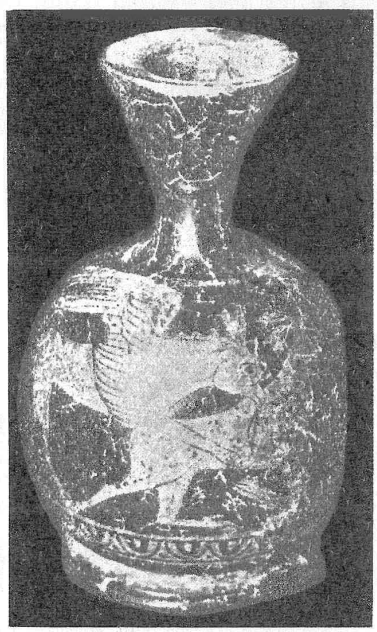

Εἰκ. 1.

δ' ἐκ τῆς περισυλλογῆς πολυαρίθμων ἀνὰ τὸ χωρίον καὶ ἐν τοῖς πέριξ αὐτοῦ ἐγκατεσπαρμένων ἀρχαιοτήτων, μικρὰν ἀρχαιολογικὴν Συλλογήν, ἥτις ἔκτοτε στεγάζεται προσωρινῶς ἔν τινι δωματίῳ καὶ ἐν τῇ αὐλῇ τῆς ἐν Βασιλικῷ οἰκίας τοῦ Παν. Μανίκα, κειμένης ἀκριβῶς εἰς τὸ τέρμα τῆς εἰς τὸ χωρίον ἀνωφεροῦς ἐκ Κιάτου ὁδοῦ καὶ ἔναντι τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Τριάδος. Τῆς Συλλογῆς ταύτης, ἧς συνέταξα πλήρες ***Εὑρετήριον,*** δημοσιεύω ὧδε τὰ μᾶλλον ἄξια λόγου:

1) ***Δηκύθιον*** (ὕψ. 0,10) μετὰ γαστρὸς ᾠοειδοῦς, ἐφ' ἧς ὑπάρχει παράστασις ἐρυθρόμορφος καλλίστης τέχνης. Παρίσταται δηλ. ὁ μυθικὸς τετράπους πτερωτός, μὲ κεφαλὴν ἀετοῦ καὶ ὦτα ἵππου, ***Γρύψ,*** ὅστις καταβαλών, ἐκ τῶν ὄπισθεν ἀναρριχηθείς, στικτὴν νεαρὰν ἔλαφον, πλήττει ταύτην μὲ τὸ ῥάμφος ἐπὶ τῶν νώτων, τὸ δὲ ζῷον, θανασίμως πληγέν, καταπίπτει ἐπὶ τῶν ἐμπροσθίων ποδῶν, ἀνέχον τὸ ὕστατον τὴν κεφαλὴν πρὸς τἄνω εἰς ἔνδειξιν ὑπερτάτου ἄλγους. Διατήρησις ἀρίστη (εἰκ. 1).

Τὸ ληκύθιον τοῦτο προέρχεται ἐκ τάφου, ὃν

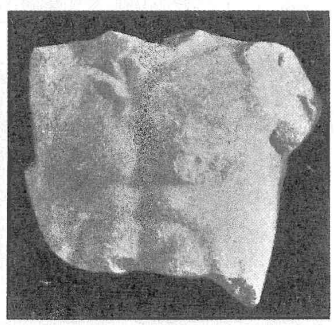

Εἰκ. 5.

ἀνώρυξα ἐν θέσει «***Γράβαις***» (=τάφοι;) παρὰ τὸ Βασιλικόν.

2) ***Λύχνος*** μετὰ λαβῆς ἐκ πηλοῦ ὠχροκιτρίνου (ὕψ. 0,112) καὶ εἰς σχῆμα ἀχράδος μὲ ἐξέ-

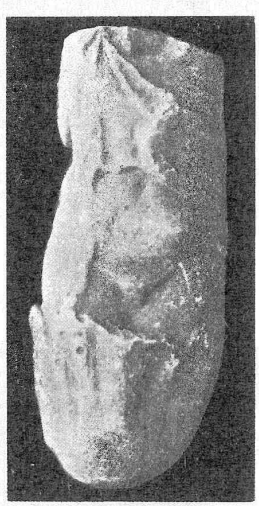

Εἰκ. 9.

χον κάθετον στόμιον διὰ τὴν θρυαλλίδα. Φέρει μέλαν ἐπίχρισμα, ὀλίγον τι δὲ ὑπὲρ τὸ στόμιον, ἐντὸς ᾠοειδοῦς ἐρυθροῦ πλαισίου, παράστασιν πιθοειδοῦς ἀγγείου. Κατασκευὴ ἀρίστη, διατήρησις δὲ καλή, ἐκτὸς μικροῦ θραύσματος ἐκ τοῦ στομίου. Δῶρον Κ^ας^ Παπαθεοφάνη (εἰκ. 2 σελ. 19).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

3) ***Μήτρα πηλίνου ἀναθηματικοῦ ἀναγλύφου*** (πλάτ. 0,025, ὕψος 0,095, πάχ. 0,013). Παῖς κρατῶν χῆνα βαδίζει πρὸς τὰ δεξιά. Ἐκαλίαν πρὸς τὸ σύγχρονον ἐν τῇ ζωγραφικῇ «***εἶδος***» (genre), ὅπερ ἐκαλλιέργησαν καὶ οἱ ἀρχαῖοι ζωγράφοι.

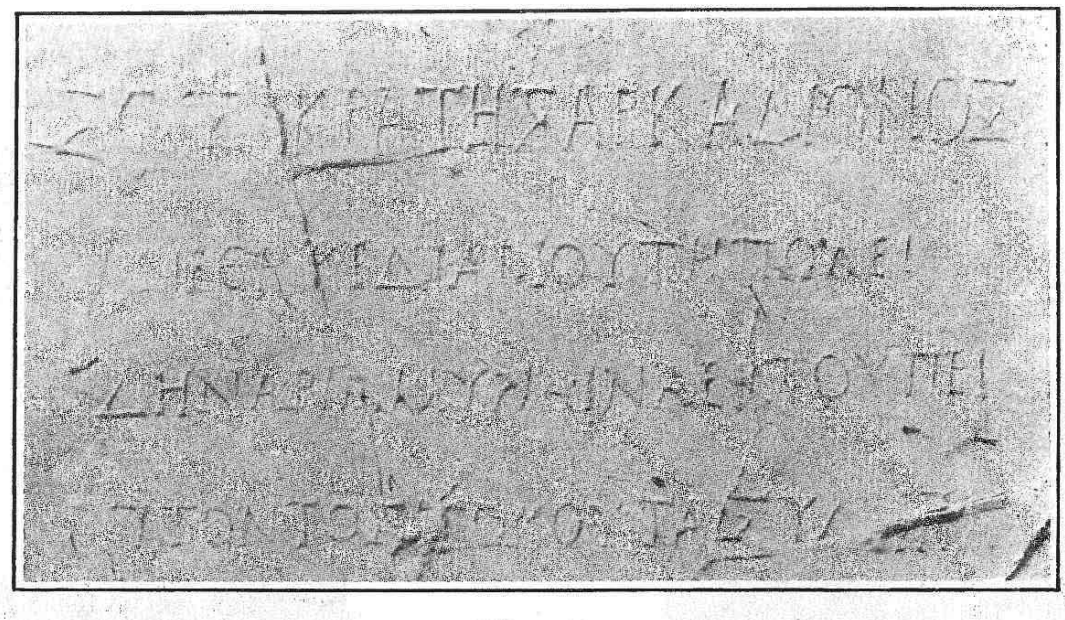

Εἰκ. 11.

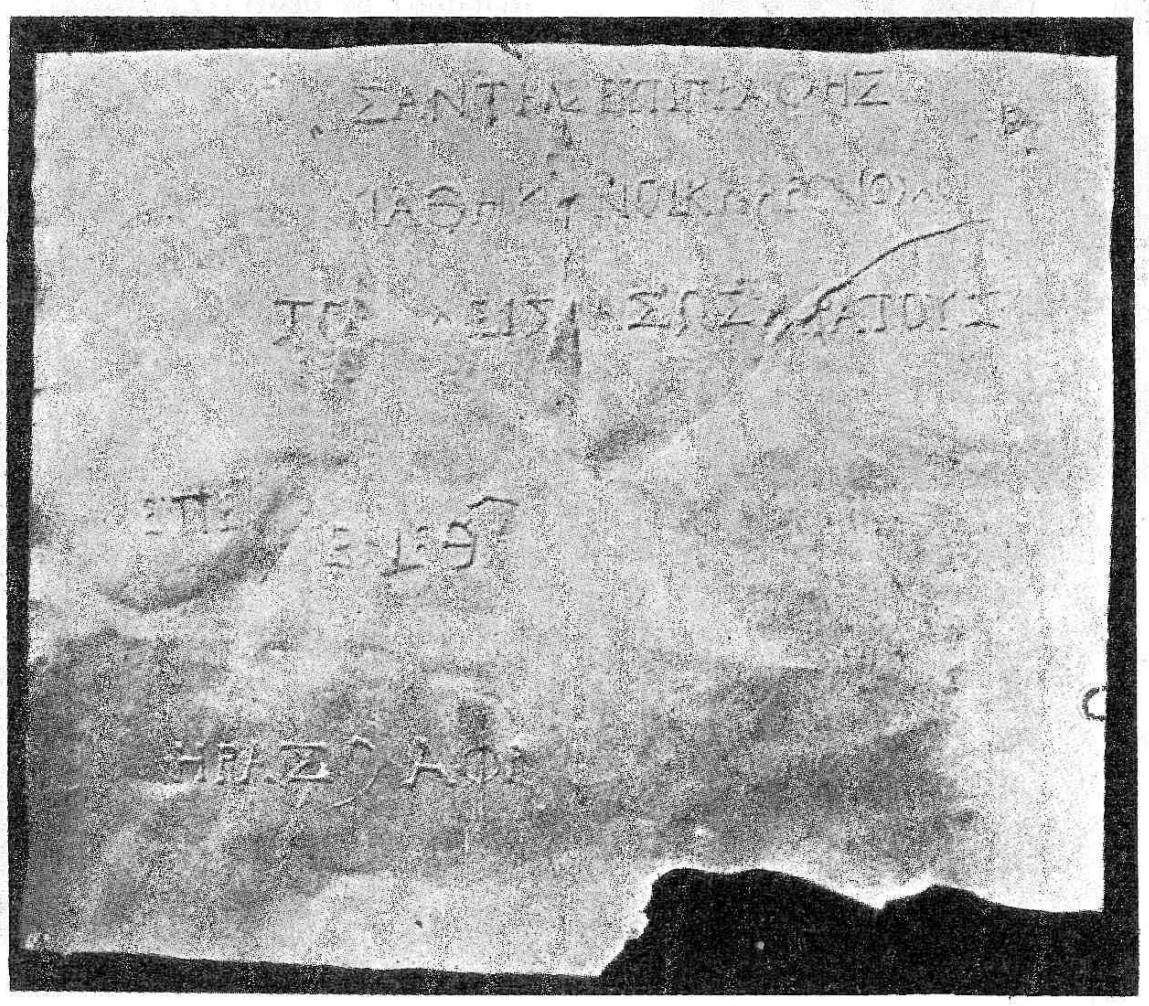

Εἰκ. 12.

τέρωθεν τοῦ παιδὸς δενδρύλλια. Ἡ παράστασις αὕτη ἀνάγεται πιθανὸν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἡ μήτρα αὕτη εἶνε ἀγνώστου προελεύσεως (εἰκ. 3 σελ. 19). Ἡ παράστασις ὁμοιάζει

4) ***Ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον ἐκ μαρμάρου.*** Τοῦτο εἶνε τοῦ τύπου τῶν καλουμένων «***Νεκροδείπνων***» ἢ «***Θεοξενίων***». Παρίσταται δηλ. ὡς συνήθως ὁ θεὸς ἢ ὁ ἥρως ἐπὶ κλί-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Εἰκ. 10.

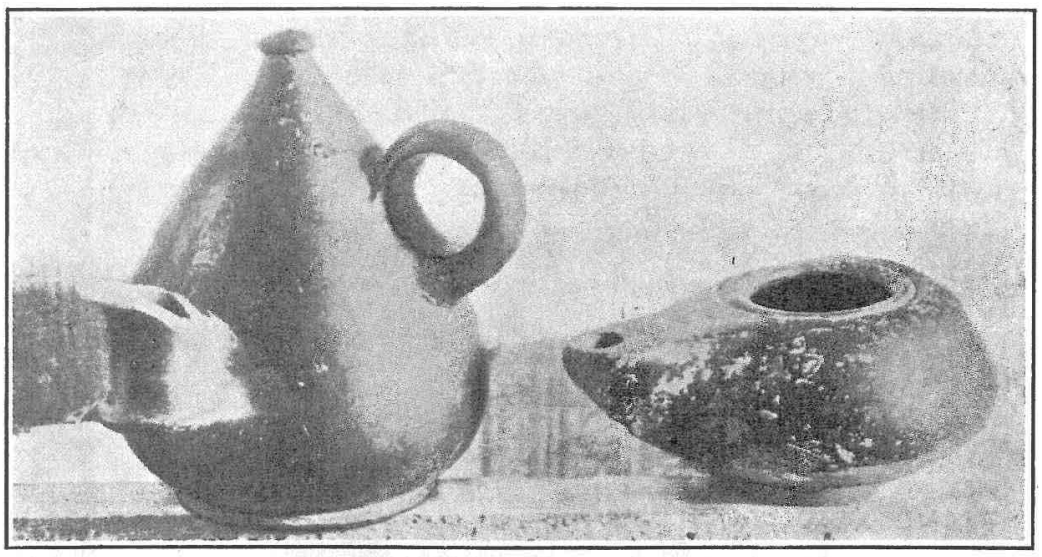

Εἰκ. 2.

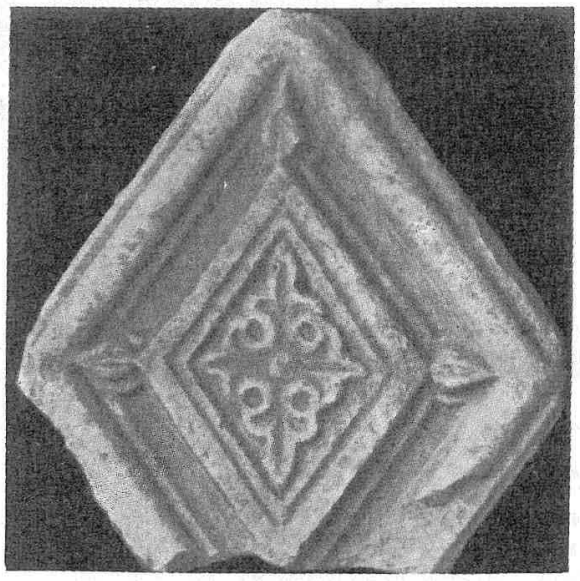

Εἰκ. 17 α.

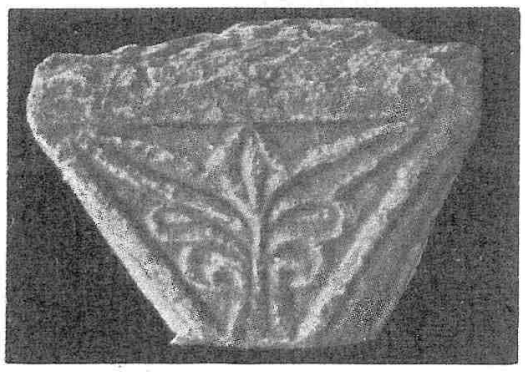

Εἰκ. 17 β.

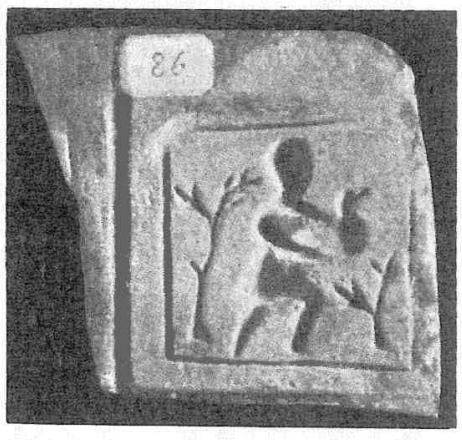

Εἰκ. 3.

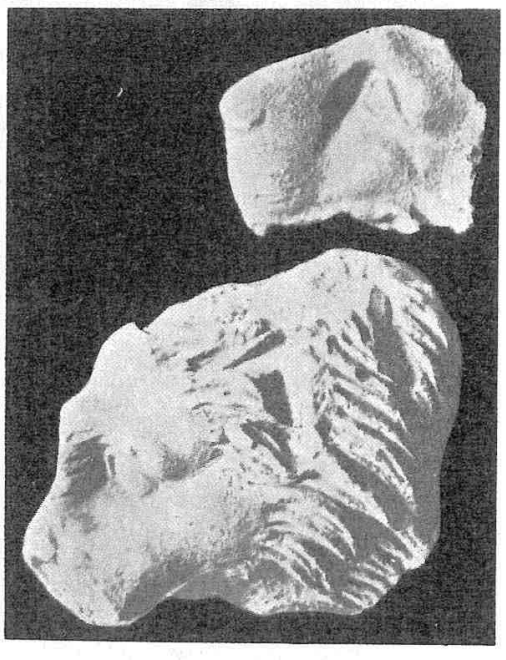

Εἰκ. 6.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

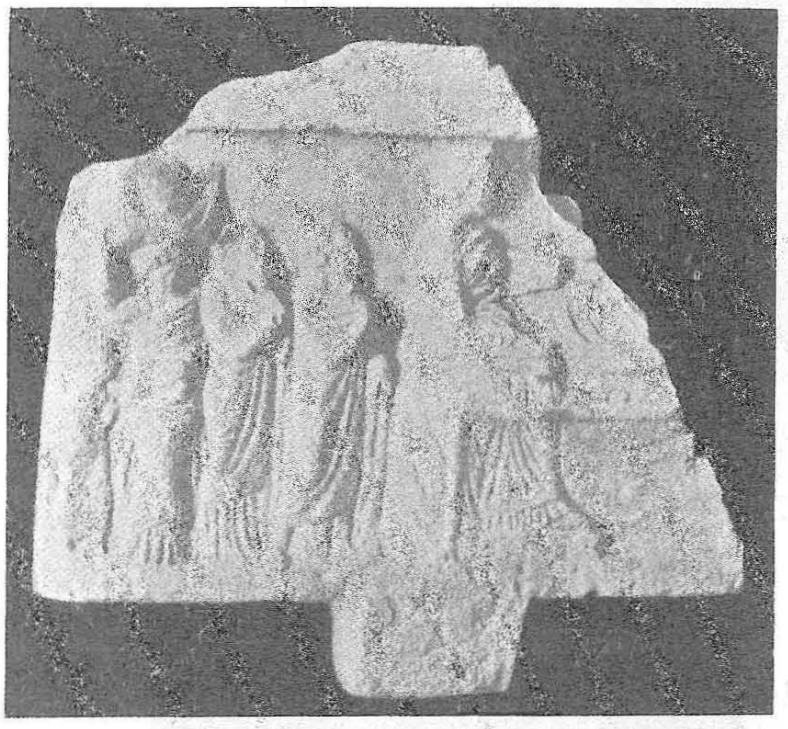

Εἰκ. 4.

Εἰκ. 7.

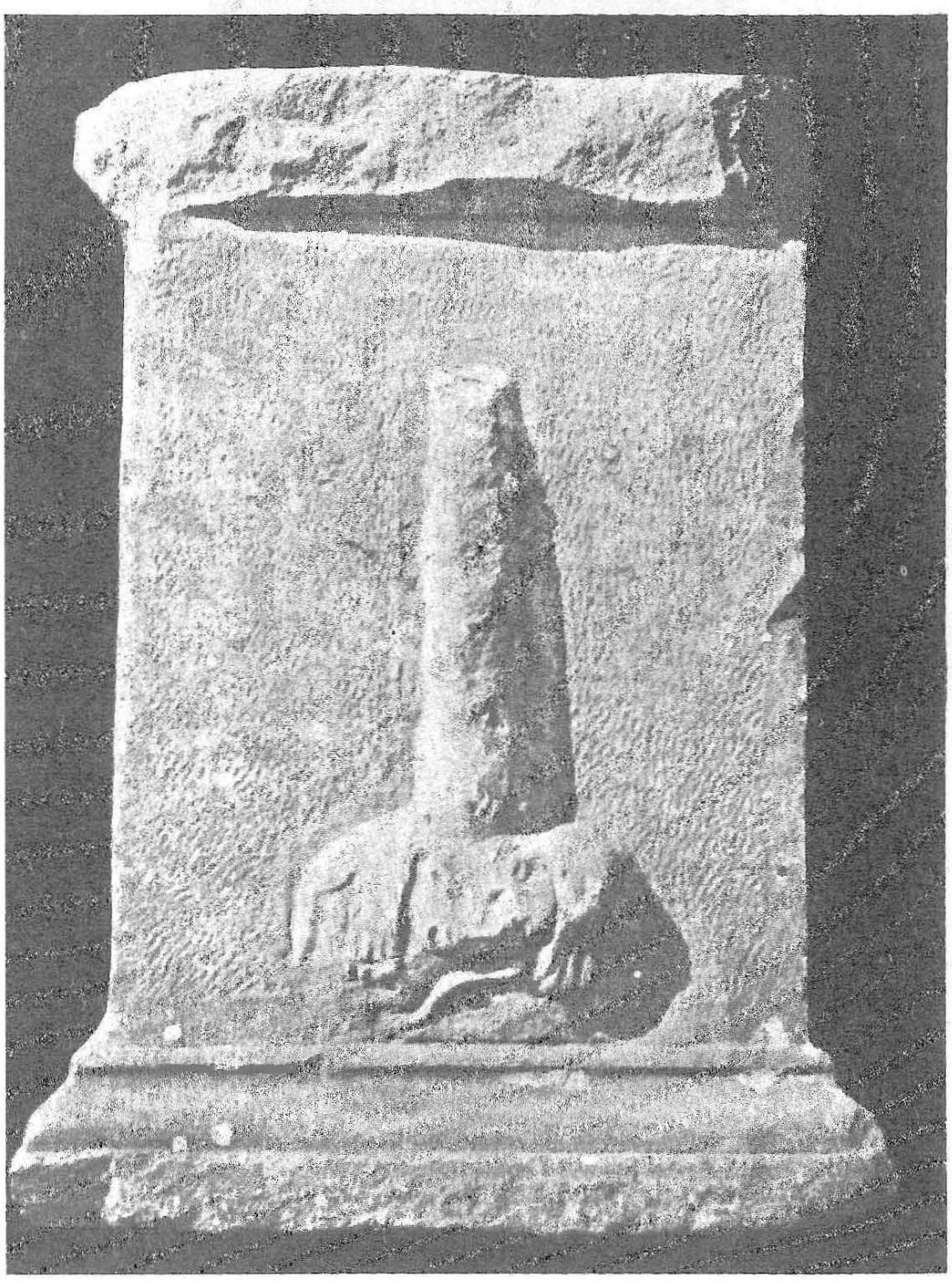

Εἰκ. 14.

Εἰκ. 8.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

νης, ἡ σύζυγος αὐτοῦ παρὰ τοὺς πόδας καὶ ἔμπροσθεν αὐτῶν τράπεζα γέμουσα πλακούντων, ποπάνων καὶ ἄλλων προσφορῶν. Πρὸς τἀριστερὰ δ' εἰσέρχονται οἱ ***σεβίζοντες,*** ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδία. Τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου ἐλλείπει ὁλόκληρον τὸ πρὸς δεξιὰ τμῆμα. (Ὕψος 0,305, μῆκ. 0,34, πάχ. 0,06). Κάτω δ' ὑπάρχει ἡ τυπικὴ ἐξοχὴ πρὸς ἐνσφήνωσιν τοῦ ἀναγλύφου. Τέχνη καλή. Ἐκομίσθη εἰς τὸ Μουσεῖον ὑπὸ τοῦ Γεωρ. Ἀποστολοπούλου (εἰκ. 4 σελ. 20).

10) ***Μαρμάρινον ἀγαλμάτιον*** ἀκέφαλον, παριστῶν παῖδα φέροντα δερματίνην χλαμύδα. Οἱ πόδες ἀπὸ τῶν μηρῶν ἄνωθεν κρύπτονται ὑπὸ ἀκάνθης. Ἔργον διακοσμητικὸν τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων (εἰκ. 9).

11) ***Δύο κιονόκρανα κορινθιακὰ*** ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων. Εὑρέθησαν ἐντὸς τοῦ σημερινοῦ νεκροταφείου τοῦ χωρίου Βασιλικοῦ. Ὕψ. 0,25, πλάτ. 0,32 (εἰκ. 10 σελ. 19).

12) ***Ἐπιγραφὴ ἀναθηματικὴ*** ἐπὶ μέλανος

Εἰκ. 13.

λίθου, ἀποτελουμένη δ' ἐκ ***δέκα καὶ ἑπτὰ*** τεμαχίων εὑρεθέντων ἐντὸς φρέατος ὑπὸ τοῦ χωρικοῦ ἐν Βασιλικῷ Σάββα Μπαλᾶ, ὕψ. 0,60, πλάτ. 0,33, πάχ. 0,022. Ἐλλείπουσι ἀρκετὰ τεμάχια. Τὸ κείμενον ἔχει ὧδε περίπου: (εἰκ. 11 καὶ 12).

ΣΩΣΙΚΡΑΤΗΣ ΑΡΚΑΔΙΩΝΟΣ
ΑΝΕΘΗΚΕ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΤΗ ΠΟΛΕΙ
ΔΗΝΑΡΙΑ ΜΥΡΙΑ ΙΝΑ ΕΚ ΤΟΥ ΠΕΙ
ΠΤΟΝΤΟΣ ΤΟΚΟΥ ΤΑ ΞΥΛΑ ΠΑ
ΣΙ ΓΥΜΝΑ
Σ ΤΑΙ ΤΑΙ ΚΑΤΕ
ΤΟ ΓΕΝΕΘΛΙ ΗΜΕΡΑ
ΙΣΑΝ ΤΗΣ. ΕΠΙΓΡΑΦΗΣ
ΙΑΘΗΚΗΝ ΟΙ ΚΛΗΡΟΝΟΜΟΙ
ΛΕΙΣΑΣΩΣΙΚΡΑΤΟΥΣ
ΕΠΕ
ΗΡΑΣ, ΑΦΡ

5) ***Κορμὸς ἀνδρικὸς ἐκ μαρμάρου.*** Ἄνωθεν φέρει ὀπὴν πρὸς προσαρμογὴν τῆς κεφαλῆς (ὕψος 0,17). Προέλευσις ἄγνωστος. Τέχνη καλὴ (εἰκ. 5).

6-7) ***Δύο λεοντοκεφαλαὶ ἐκ πηλοῦ.*** Ἐχρησίμευον ὡς ὑδρορρόαι ἐν ἀρχαίοις κτιρίοις. 1) ὕψος 0,13, μῆκ. 0,13, 2) ὕψ. 0,18, μῆκ. 0,20 (εἰκ. 6 σελ. 19).

8) ***Ἀπότμημα μαρμαρίνου θώρακος*** ἀνδριάντος ῥωμαίου Αὐτοκράτορος. Ἐπ' αὐτοῦ παρίσταται ὁ κεραυνὸς τοῦ Διός, εἶτα διάφορα διάσημα καὶ κάτωθεν ἡ κεφαλὴ καὶ ἡ δεξιὰ χεὶρ Νίκης στεφούσης τρόπαιον. Ὕψ. 0,42, πλάτ. 0,24, πάχ. 0,09. Ἀγνώστου προελεύσεως (εἰκ. 7 σελ. 20).

9) ***Ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον*** μαρμάρινον, ἐφ' οὗ παρίσταται γυνὴ ποδήρη χιτῶνα περιβεβλημένη καὶ κρατοῦσα διὰ τῆς ἀριστερᾶς ἀνυψωμένης πυξίδα. Ὄπισθεν ἵππος στηριζόμενος ἐπὶ βάθρου. Ἀγνώστου προελεύσεως. Ὕψ. 0,44, πλάτ. 0,41, πάχ. 0,14. Τέχνη μετριωτάτη, τῶν ὑστάτων ῥωμαϊκῶν χρόνων. Δεξιόθεν τῆς κεφαλῆς τῆς γυναικὸς ἀναγινώσκεται ἡ λέξις ΗΡΩΙ. Δῶρον τοῦ Δημ. Παρασκευᾶ (εἰκ. 8 σελ. 20).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Πρόκειται περὶ δωρεᾶς ἐκ κληρονομίας πρὸς τὴν πόλιν Σικυῶνος ἵνα ἐκ τοῦ τόκου τοῦ κεφαλαίου κατασκευασθῶσι ξύλινα πιθανὸν ὑπόστεγα ἢ ξυστοὶ ἐν τῷ Γυμνασίῳ [1].

13) ***Ἐπιγραφὴ ἀναθηματικὴ*** εὑρεθεῖσα ἐν τῇ ἀνασκαφῇ τῶν ἔναντι τοῦ Θεάτρου Σικυωνος Ρωμαϊκῶν Λουτρῶν. Μήκ. 0,43, ὕψος 0,26, πάχ. 0,055 (εἰκ. 13).

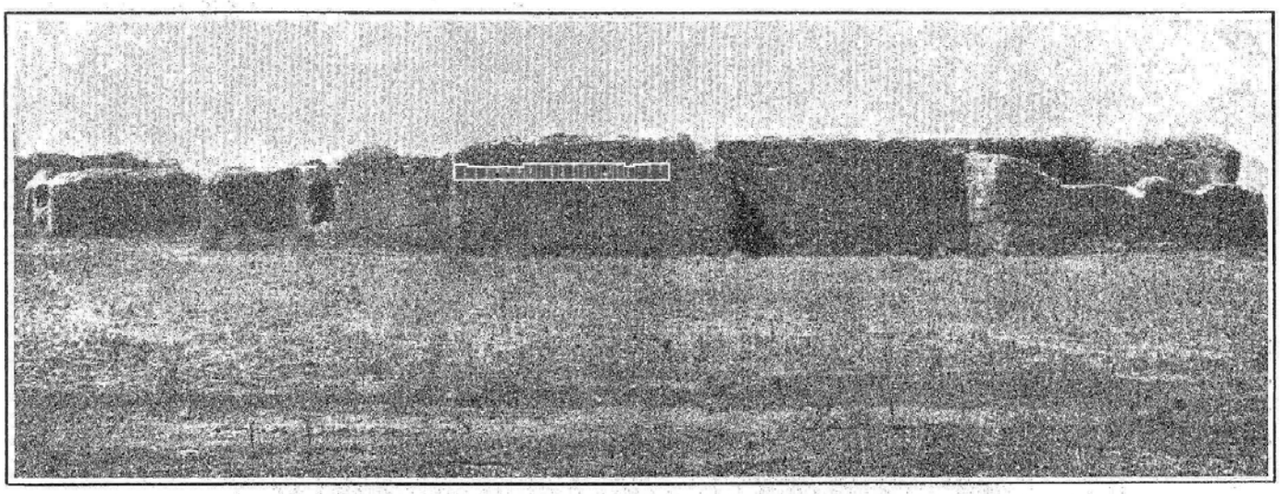

Εἰκ. 15.

14) ***Βάσις ἀναθηματικὴ*** (ὕψος 0,68, πλάτ. κάτωθεν 0,51, ἄνωθεν 0,48, πάχ. 0,39). Ἐφ' ἧς παρίσταται ἐν ἀναγλύφῳ ***ῥόπαλον τοῦ Ἡρακλέους*** καθέτως ἐρειδόμενον ἐπὶ τῆς ***λεοντῆς***. Ἐργασία καλὴ τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων (εἰκ. 14). Ἡ εἰκὼν αὕτη εὑρέθη ἐπὶ τόπου ἐντὸς τοῦ παμμεγίστου ἐκείνου κτιρίου, ὅπερ ἦτό ποτε πιθανὸν Ρωμαϊκὸν Λουτρόν, ὁ δὲ λαὸς σήμερον ὀνομάζει «Παλάτιον» [1] (εἰκ. 15). Ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀνωτέρω ἐπιγραφὴν δημοσιεύω ὧδε καὶ ἑτέραν ἐπιγραφήν, ἣν ἀνεκάλυψα ἐντὸς τῶν θεμελίων τοῦ ἐν Βασιλικῷ ναοῦ τῆς Ἁγίας Ἄννης καὶ ἥτις δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐξαχθῇ ἐκεῖθεν. Οὐχ ἧττον κατώρθωσα νἀναγνώσω τὸ ἥμισυ αὐτῆς ἔχον ὡς ἑξῆς:

. . ΛΛΩΝΙΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΑΙ
ΗΡΑΚΛΕΙ

Εἰκ. 16.

Δὲν εἶνε ἀπίθανον ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη νἀνήκῃ εἰς τὸ αὐτὸ μνημεῖον ἢ κτίριον, ἀφοῦ ἀφ' ἑνὸς

[1] Δυστυχῶς ἐξ ἀβλεψίας ὁ φωτογράφος παρέλιπε μερικὰ τεμάχια ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐπιγραφῆς.

[1] Δημοσιεύομεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ῥωμαϊκοῦ τούτου κτιρίου, ἅτε μηδέποτε μέχρι σήμερον οὐδαμοῦ δημοσιευθεῖσαν. Πιθανὸν νὰ ἦτο τὸ παμμέγιστον τοῦτο κτίριον οὐχὶ Θέρμαι, ὡς κοινῶς φέρεται, ἀλλὰ ἀνάκτορον τοῦ ῥωμαίου ἀνθυπάτου Ἀχαΐας, ὡς τὸ διέσωσε καὶ ἡ παράδοσις.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ἔχομεν τὸ αὐτὸ ὄνομα ***Ἀπολλώνιος,*** εἶτα δὲ καὶ τὰ σύμβολα τοῦ Ἡρακλέους ἐπὶ ἀναθηματικοῦ βάθρου παραπλεύρως. Ὡς σημειωθῇ προσέτι ὅτι τὰ γράμματα ἀμφοτέρων τῶν ἐπιγραφῶν εἶνε τοῦ αὐτοῦ τύπου καὶ σχεδὸν ὁμοιότατα.

15) ***Ἐπιγραφὴ ἀναθηματική,*** ἐφ' ἧς φέρονται αἱ λέξεις:

ΤΟΝ ΔΗΜΟΚΡΑΤΕΟΣ
ΟΣ ΑΝΕΘΗΚΕ

ἀγνώστου προελεύσεως, ὕψος 0,17, μῆκ. 0,57, πάχ. 0,063 (εἰκ. 16).

16-17) ***Δύο βυζαντινὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη.*** Τὸ πρῶτον εἶνε ***διάστηλον*** ναοῦ βυζαντινοῦ ἔχον ἀποκεκρουσμένον τὸ ἓν ἄκρον τοῦ ῥομβοειδοῦς κοσμήματος. Καὶ ἐπὶ τῆς ἀντιθέτου ὄπισθεν πλευρᾶς φέρει ὁμοίαν σχεδὸν ἀνάγλυφον διακόσμησιν (ὕψ. 0,56, πλάτ. 0,53, πάχ. 0,085), ἀγνώστου προελεύσεως. Τὸ δεύτερον εἶνε ***βυζαντινὸν ἐπίκρανον*** ἢ ***ἐπίθημα*** περισυλλεχθὲν ἐκ τοῦ νεκροταφείου τοῦ χωρίου Βασιλικοῦ, ὄπισθεν τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Τριάδος. (Εἰκ. 17α, β σελ. 19), ὕψ. 0,22, πλάτ. ἄνω 0,30, κάτω 0,22.

Ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ χώρου εὑρηνται πολλὰ λείψανα ἀρχαίου βυζαντινοῦ ναοῦ καὶ δὴ τῶν πρώτων αἰώνων, ὥστε φαίνεται ὅτι ἀσφαλῶς ἐν τῇ θέσει ταύτῃ ὑπῆρχέ ποτε ***πολυτελὴς χριστιανικὸς ναός.*** Καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ναῷ τῆς Ἁγ. Τριάδος σήμερον ὑπάρχουσιν ἐντετοιχισμένα ἀρχαιότατα χριστιανικὰ γλυπτά, οἷον τὸ κάτωθεν τῆς κορωνίδος τοῦ 2ου ὀρόφου τοῦ Κωδωνοστασίου ***ἐπίμηκες ἐν εἴδει ζῳοφόρου ἀνάγλυφον.*** Ἐν αὐτῷ παρίσταται ***θήρα ἀγρίων θηρίων ἀναμὶξ μετὰ ἡμέρων.*** Τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν, πιθανὸν λέων, ἔχει ἤδη φονευθῆ καὶ ἀνατραπῆ ὕπτιον, τὸ δεύτερον, πάνθηρ, φαίνεται ὡσεὶ πληγωθέν, τὸ τρίτον εἶνε λαγὼς (πρὸς θυμηδίαν τοῦ θεάματος) καὶ τέλος ὄπισθεν σπεύδει ἐν καλπασμῷ κύων. Τὸ μνημεῖον τοῦτο εἶνε σπουδαιότατον διότι εἶνε ***παλαιοχριστιανικὸν*** (4 ἢ 5ου αἰῶνος). Ὡς παραβληθῇ πρὸς τοῦτο ἡ ἐν τῷ Βυζαντ. Μουσείῳ ***στρογγύλη μαρμαρίνη τράπεζα,*** ἡ φέρουσα παρόμοια ἀνάγλυπτα ζῷα, καὶ τὸ περὶ ταύτης ἐν τῇ Ἀρχ. Ἐφημ. ἄρθρον τοῦ ***Α. Ξυγγοπούλου.***

Ἀλλὰ καὶ ἐντὸς τοῦ ναοῦ, ἐπὶ τῆς κόγχης τοῦ ***Διακονικοῦ,*** ὑπάρχει ***ἀρχαῖον χριστιανικὸν γλυπτόν,*** οὗ ἔχομεν πλεῖστα ὅμοια ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις Βυζαντινῷ Μουσείῳ. Τοῦτο θἀπετέλει ἴσως τὸ ***ὑπέρθυρον*** θύρας ἱεροῦ, παρίστανται δ' ἐπ' αὐτοῦ ***Πύλη μετὰ Σταυροῦ*** ἐν τῷ μέσῳ, εἶτα ταῶς καὶ ἀμφορεῖς μετ' ἀμπέλου, ὡς καὶ ἄλλα τινα χριστιανικὰ σύμβολα. Ἡ γλυφὴ αὕτη, λίαν περίτεχνος καὶ κομψή, ἔχει μῆκος 1 μ., ὕψος 0,13 καὶ βάθος 0,20.

Ἐπὶ τῆς ἄνωθεν ἐπιφανείας ὑπάρχει κόσμημα ἀνάγλυπτον καὶ αὐτὸ ἀποτελούμενον ἀπὸ ***ἀλληλένδετον πλοχμὸν*** (0,20×0,20), οἷοι ἀπαντῶσι συνηθέστατα ἐπὶ χριστιανικῶν μνημείων τῶν πρώτων ἰδίως αἰώνων.

Ἀθήνησι τῇ 22 Δεκεμβρ. 1927.

Ὁ Ἔφορος ἀρχαιοτήτων
ΑΛΕΞ. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ΑΙ ΕΛΛΗΝΟΔΑΝΙΚΑΙ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΤΗΣ ΚΑΛΥΔΩΝΟΣ

Προοίμιον τῶν κοινῶν τούτων ἐργασιῶν ὑπῆρξεν ἡ κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1925 γενομένη ὑπ' ἐμοῦ κατ' ἐντολὴν τοῦ Ὑπουργείου μικρὰ ἔρευνα κατὰ τὴν Καλυδῶνα. Ἀπεκαλύφθη τότε καλύτερον ὁ ὑπὸ τοῦ Σωτηριάδου κατὰ τὸ 1908 τὸ πρῶτον ἐξετασθεὶς καὶ παλαιότερον γνωστὸς ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος Λαφρίας, 200 περίπου μέτρα εὑρισκόμενος δυτικῶς τῆς κυρίας πύλης τῆς ἀρχαίας πόλεως. Ἀκόμη ἀνεγνωρίσθη τότε ἡ σπουδαιότης καὶ ἑτέρου τόπου, πλησίον καὶ ἔξω τῶν τειχῶν ἐπίσης κειμένου, τοῦ μετέπειτα βεβαιωθέντος μεθ' ὑπογείου καμαρωτοῦ τάφου μεγάλου Ἡρῴου. Πρὸς τούτοις ἐμελετήθη κατὰ τὴν Βαράσοβαν ἀρχαῖον πρόχειρον τείχισμα, καλύπτον τὸν λιμένα κατὰ τὸ σημερινὸν Κρυονέρι ἀπὸ ξηρᾶς καὶ συνήφθη πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου στρατηγοῦ Τολμίδου ἐπιχείρησιν τοῦ 457 π. Χ. (Θουκ. Α, 108). Περὶ τούτων ἐδημοσιεύθη σημείωμα ἐν BCH, 1925, Chronique 21 καὶ ἀλλαχοῦ συμφώνως πρὸς τὴν ἔκθεσίν μου πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον.

Κατὰ τὸν Φεβρουάριον τοῦ ἑπομένου ἔτους, 1926, τὸ Ὑπουργεῖον μοῦ ἀνέθηκε τὴν ἐντολὴν νὰ συνεχίσω τὰς ἀνασκαφικὰς ἐρεύνας τῆς Καλυδῶνος ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ ἐπιστημονικοῦ διευθυντοῦ τῆς Γλυπτοθήκης Ny Carlsberg τῆς Κοπεγχάγης κ. Frederik Poulsen. Αἱ δαπάναι τῆς ἀνασκαφῆς ἐχορηγοῦντο κυρίως τώρα ὑπὸ τῆς ἐν Δανίᾳ Rask - Oersted Fondation, ἱδρύματος μεταπολεμικοῦ τῆς μεγάλης εἰς πολιτισμὸν μικρᾶς χώρας, ἔχοντος τὸν εὐγενῆ προορισμὸν νὰ ὑποστηρίζῃ ἐπιστημονικὰς ἐργασίας, γινομένας ὑπὸ Δανῶν συνεργαζομένων μὲ ἀλλοεθνεῖς λογίους. Ἐπὶ τρεῖς μῆνας, ἀπὸ τοῦ Μαρτίου μέχρι Ἰουνίου εἰργάσθημεν ἐν Καλυδῶνι ἔχοντες πολύτιμον βοηθόν, τὸν ἀρχιτέκτονα κ. Mogens Clemensen, ὅστις συνέταξε τὸ διάγραμμα τοῦ ναοῦ καὶ ἄλλως ἐβοήθησε. Τὰ εὑρήματα καὶ κατὰ τὸ ἱερὸν τῆς Λαφρίας καὶ τὸ Ἡρῷον ἦσαν ἀπροσδοκήτως ἄφθονα καὶ ποικίλα. Ἡ περὶ τῶν ἐπιτυχῶν ἀνασκαφῶν ἔκθεσίς μου μετεφράσθη καὶ ὑπὸ τοῦ περιοδικοῦ τῆς ἐνταῦθα Ἀμερικανικῆς Σχολῆς (Amer. Journ. of Arch., 1927, 124 κἑ.) καὶ τοῦ Δελτίου τῆς Γαλλικῆς (BCH, 1926, Chronique 556 κἑ.).

Ἀλλ' ἡ κυριωτέρα, ἂν καὶ προσωρινὴ δημοσίευσις, ἐφιλοτεχνήθη ἐν Κοπεγχάγῃ δι' ἐπιμελείας καὶ δαπάνης τῆς Δανικῆς Ἑταιρείας τῶν Ἐπιστημῶν: Erster vorläufiger Bericht über die dänischgriechischen Ausgrabungen von Kalydon, von Fr. Poulsen und Konst. Rhomaios, μὲ 84 σελίδας κειμένου καὶ 127 εἰκόνας εἰς 90 πίνακας. Περὶ τοῦ βιβλίου τούτου ἰδὲ σύντομον κρίσιν εἰς τὰ Ἑλληνικὰ τῶν κκ. Ἀμάντου καὶ Κουγέα, Τεῦχος 1, σελ. 169 - 172.

Παρὰ ταῦτα ἡ ἐξερεύνησις τοῦ Λαφριαίου ὡς καὶ τοῦ Ἡρῴου δὲν ἐπερατώθη μὲ τὴν ἐργασίαν τοῦ 1926. Δι' αὐτὸ ἐφέτος συνεχίσαμεν μετὰ τοῦ κ. Poulsen ἐπὶ 40 περίπου ἡμέρας τοῦ Μαΐου καὶ Ἰουνίου τὴν ἔρευναν ἐπιμείναντες πρὸ πάντων εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀρτέμιδος. Τὰ εὑρήματα ἦσαν καὶ πάλιν ἄφθονα καὶ αἱ παρατηρήσεις πολλαὶ καὶ συμπληρωτικαὶ τῶν παλαιοτέρων. Ἐπειδὴ εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον τοῦ Ὑπουργείου οὐδὲν μέχρι τοῦδε ἐδημοσιεύθη περὶ τῶν σημαντικῶν τούτων ἐρευνῶν, ἐπιχειρῶ κατωτέρω νὰ ἐκθέσω ἐν συντομίᾳ, πῶς ἐμφανίζονται τὰ διάφορα προβλήματα μετὰ τὴν τελευταίαν ἔρευναν καὶ νὰ παρουσιάσω μερικὰ ἐκ τῶν ἐφετινῶν εὑρημάτων, παραπέμπων ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ εἰς τὰς παλαιοτέρας δημοσιεύσεις.

Σαφῆ εἰκόνα τῶν ἀποκαλυφθέντων ἐρειπίων παρέχει, ἢ τοὐλάχιστον χρησιμεύει εἰς προσανατολισμὸν τοῦ ἀναγνώστου, τὸ παρατιθέμενον πρόχειρον σχέδιον τοῦ Λαφριαίου (εἰκ. 1). Παρὰ τὸν μέγαν ναόν, τὸν ὑποστηριζόμενον δι' ἀναλήμματος κατὰ τὴν ΒΔ καὶ μέγα μέρος τῶν μακρῶν πλευρῶν, ἔχομεν πρὸς δυσμὰς καὶ δεύτερον μικρότερον ναόν, περὶ τοῦ ὁποίου παρὰ τὴν κακὴν διατήρησιν οὐδεμία τώρα χωρεῖ ἀμφιβολία. Ἔμπροθεν τούτου παρατηροῦνται τρεῖς ἐπιμήκεις πλάκες, λείψανον τῆς πρὸ τοῦ ναοῦ πλακοστρώσεως καὶ πλησίον ἄλλαι πλειότεραι πλάκες, τοποθετημέναι εἰς εὐθεῖαν γραμμήν, ἥτις σημειουμένη περαιτέρω διὰ στιγμῶν ἐφάπτεται ἀκριβῶς τοῦ βορείου πέρατος εὐμεγέθους πλακωτοῦ λίθου ἀπέναντι τῆς ΝΔ γωνίας τοῦ μεγάλου ναοῦ, κειμένου εἰς τὴν ἀρχαίαν του θέσιν. Ἐπειδὴ ἡ εὐθεῖα αὕτη γραμμὴ δὲν εἶναι παράλληλος πρὸς τὰς προσόψεις τῶν ναῶν, πρέπει νὰ ἀνήκῃ εἰς κατασκευὴν διαφορετικὴν τῆς πρὸ τῶν ναῶν πλακοστρώσεως. Πιθανώτατα ἔχομεν εἰς τοὺς ἐπ' εὐθείας τοποθετημένους τούτους λίθους ὑπόλειμμα τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ, ἥτις ἀρχομένη ἐκ τῆς γειτονικῆς μεγάλης πύλης τοῦ τείχους ἀντιπαρήρχετο πρῶτον τὴν κατὰ τὴν ΒΑ εἴσοδον τοῦ ἱεροῦ μακρὰν στοάν, διηυθύνετο εἶτα κατὰ τὸ μέσον τῆς ὀρθογωνίου ἐξέδρας καὶ τῶν πρὸς νότον βάθρων καὶ τέλος καμπτομένη μικρὸν πρὸ τοῦ μεγάλου ναοῦ καὶ τῆς τοξοειδοῦς ἐξέδρας ἐφέρετο πρὸς τὸν ἐντελῶς ἐξαφανισθέντα βωμόν, ὅστις θὰ ἦτο κατὰ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

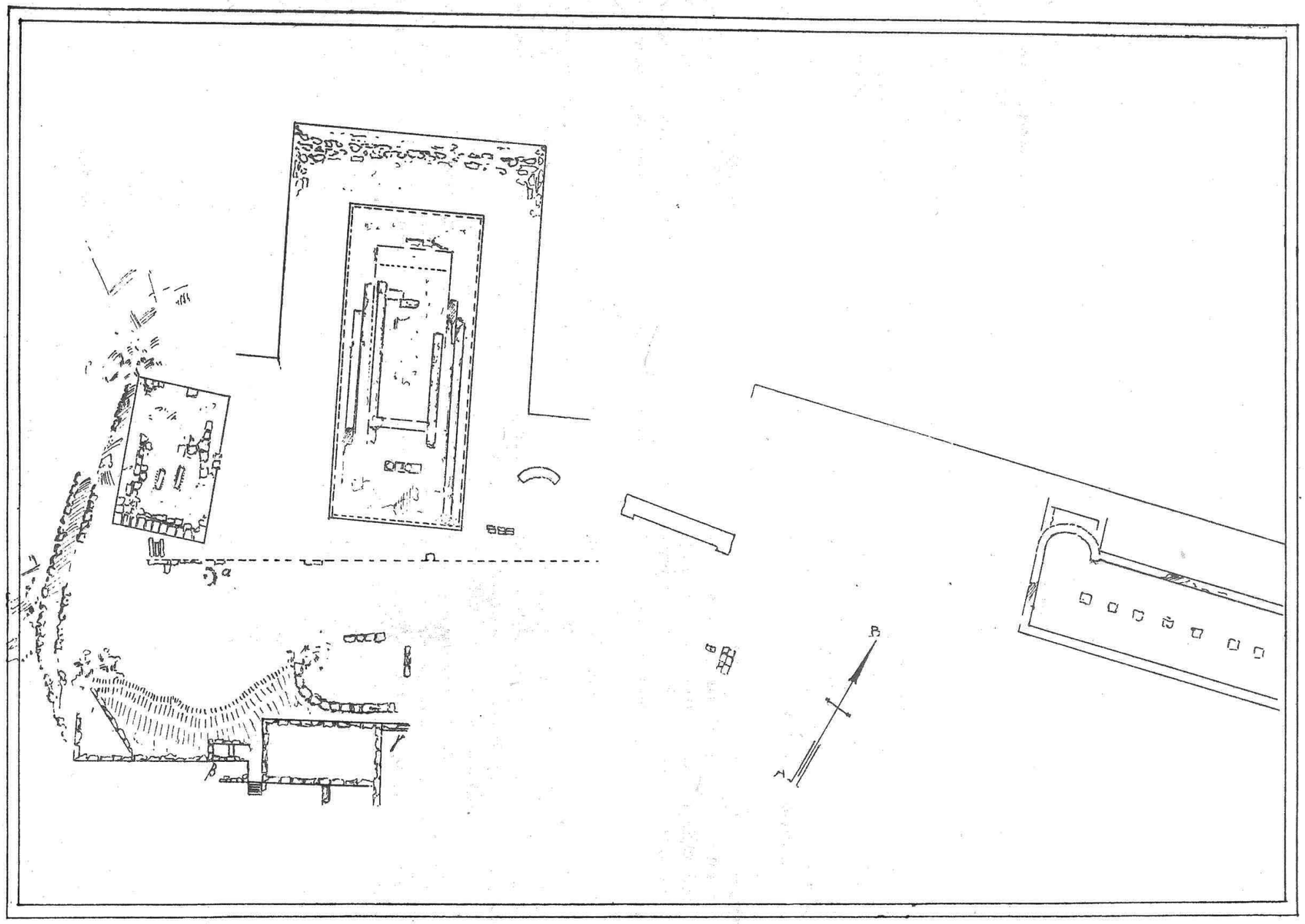

Εἰκὼν 1. Τὸ Λαφριαῖον.

α. = προϊστορικὸν κυκλοτερὲς κτίσμα μετ' ἐσχάρας. β = νότιον πέρας τῆς παλαιοτέρας κλίμακος. γ = ἴχνη κλίμακος.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

τὸν πρὸ τοῦ μικροτέρου ναοῦ ὑπολειπόμενον ὁμαλὸν χῶρον. Κατὰ τὸ γράμμα α τοῦ σχεδίου ἔχομεν τὸ σπουδαιότερον προϊστορικὸν κτίσμα τοῦ ἱεροῦ, μέρος ἀψιδοειδοῦς οἰκήματος ἐκτισμένου διὰ μικρῶν λιθαρίων μὲ τετράπλευρον κατὰ τὸ ἐσωτερικὸν ἐκ πλακῶν ὀρθίων ἐσχάραν. Ἰδὲ τὸ ἀνωτέρω μνημονευθέν, γερμανιστὶ γραφὲν δημοσίευμα, ὅπερ διὰ τὴν συντομίαν θὰ ὀνομάζωμεν ἐνταῦθα Kalydon, ἐν σελ. 36 καὶ πίν. 42.

Τὸ κτίσμα ἀνήκει χρονικῶς εἰς τὴν γεωμετρικὴν λεγομένην ἐποχὴν διὰ τὰ συλλεχθέντα ἐπὶ τοῦ δαπέδου καὶ πλησίον γεωμετρικὰ ὄστρακα, ἐχρησίμευσε δὲ καὶ εἰς τὴν λατρείαν, ἣν κρίνωμεν ἔκ τινος ἀναθηματικοῦ χαλκοῦ ἱππαρίου εὑρεθέντος ὄχι μακράν. Κατὰ τὴν ΝΑ πλευρὰν ὡς καὶ τὴν ΝΔ παρατηροῦμεν τέλος ἀναλημματικοὺς τοίχους διαφόρων χρόνων, οἵτινες δὲν περιέκλειον πανταχοῦ τὸν κρημνώδη χῶρον, ἀλλ' ἄφηνον εἰς ἕνα μὲν τόπον ἀσφαλῶς, ὅπου σημειώνεται ἡ στενὴ κλῖμαξ, πιθανῶς δὲ καὶ κατὰ τὸ σημεῖον γ, ἐλευθέραν δίοδον πρὸς ἀνάβασιν εἰς τοὺς ναούς.

Οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἀναλημματικοὶ τοῖχοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων περιλαμβάνεται ὡς θὰ ἴδωμεν καὶ ὁ ἀψιδοειδῶς καμπτόμενος, ἀπεκαλύφθησαν μὲν ἐν μέρει κατὰ τὸ 1926 ἀλλ' ἐξηρευνήθησαν πρὸ πάντων καὶ ἐσαφηνίσθησαν τὰ κατ' αὐτοὺς κατὰ τὴν ἐφετινὴν ἀνασκαφήν. Ἀπεμακρύνθη ἐπίσης ἐφέτος ὁ μέγας ὄγκος τῶν συσσωρευθέντων κατὰ τὴν ΝΔ γωνίαν χωμάτων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1926 καὶ ἐξηρευνήθη μεγάλη ἔκτασις κατὰ τὴν δυτικὴν κλιτὺν τοῦ λόφου. Ἐνταῦθα συνελέχθησαν καταπληκτικαὶ ποσότητες πηλίνων εἰδωλίων καὶ εὑρέθησαν ἀναμὶξ ἀρχιτεκτονικὰ πήλινα, τεμάχια πηλίνων μετοπῶν, θραύσματα χαλκίνων ἐνεπιγράφων πλακῶν, εἷς ἀκέραιος εὐτυχῶς ἐνεπίγραφος χαλκοῦς πίναξ, συντρίμματα μαρμαρίνων ἀγαλμάτων. Μεταξὺ τῶν εὑρημάτων ἐξέχουν δύο κεφαλαί, ἀρκετὰ καλῶς διατηρούμεναι. Περὶ πάντων τούτων νὰ πραγματευθῶμεν ἐδῶ εἶναι ἀδύνατον καὶ ἀκόμη ἄσκοπον. Καλύτερον εἶναι νὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὰ κεφαλαιώδη ζητήματα τῶν κτισμάτων καὶ τοῦ σχετικοῦ πρὸς ταῦτα ὑλικοῦ καὶ νὰ διαλάβωμεν περὶ τῶν μικρῶν εὑρημάτων κατὰ τὸν περιληπτικώτερον δυνατὸν τρόπον. Χάριν εὐκολίας καὶ σαφηνείας θὰ κατανείμωμεν τὸν λόγον εἰς κεφάλαια.

Ὁ περίβολος. Τοῦ Λαφριαίου ὁ περίβολος δὲν ἦτο, ὡς συνήθως, συνεχής, ἀνοιγόμενος εἰς μίαν ἢ πλειοτέρας πύλας, ἀλλ' ἀπετελεῖτο ἐκ τμηματικῶν τοίχων τοποθετουμένων κατὰ τὴν ὀφρὺν τοῦ μικροῦ λόφου καὶ βασταζόντων κυρίως τὰ ὑπερκείμενα χώματα ἢ κτίσματα. Ἐὰν ἐν τούτοις ἐξαιρέσωμεν τὸν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ μεγάλου ναοῦ καὶ τῆς στοᾶς χῶρον, ὅστις ἄλλως εἶναι ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀνεξερεύνητος, θὰ ἀναγνωρίσωμεν εὐκόλως, ὅτι τὰ διάφορα ἀναλήμματα ἐσχετίζοντο πρὸς ἄλληλα καὶ συμπληρούμενα διὰ τῶν κτισμάτων ἢ τοῦ φυσικοῦ βράχου ἀπήρτιζον κατὰ προσέγγισιν τὴν ἰδέαν τοῦ περιβόλου. Οὕτω κατὰ τὸ κενὸν μεταξὺ τῶν ἀναλημμάτων τοῦ ναοῦ καὶ τῆς στοᾶς (εἰκ. 1) πρὸς Β ἐξετείνετο ἡ μακρὰ ὀρθογώνιος ἐξέδρα, τὴν ἀπουσίαν τοίχου κατὰ τὴν δυτικὴν πλευράν, ἀνεπλήρωνεν ὁ βράχος καὶ ὁ παρ' αὐτὸν μικρὸς ναός, πρὸς νότον δὲ τὰ διάφορα κτίσματα ἐχωρίζοντο καὶ συνεδέοντο διὰ τῶν κλιμάκων. Ἐὰν προστεθῇ ὅτι οἱ τοῖχοι ὑποστηρίξεως ὑψώνοντο καὶ ὑπὲρ τὸ ἐπίπεδον τοῦ ἐσωτερικοῦ, ὡς ἐνδεικνύεται τοῦτο εἰς τρεῖς τοὐλάχιστον περιπτώσεις, θὰ ἔχωμεν τότε πλήρη τὴν εἰκόνα τοῦ περιτειχίσματος.

Τὸ σπουδαιότερον ἐκ τῶν ἔργων τούτων εἶναι τὸ ἀνάλημμα τοῦ μεγάλου ναοῦ, ὅπερ καὶ σήμερον κινεῖ τὸν θαυμασμὸν τοῦ ἐπισκέπτου (εἰκ. 2). Ἡ ΒΔ πλευρά του μετρεῖ μῆκος 28.50 μ. καὶ ἀνυψώνετο μέχρι τῶν 8.80 μ. Οἱ διάφοροι δόμοι καὶ κατὰ τὰς δύο ἄλλας πλευρὰς εἶναι ἰσοϋψεῖς, πιθανώτατα δὲ καὶ τὸ μεταξὺ τῶν τριῶν ἐσωτερικὸν ἐπληρώθη διὰ λίθων μὲ παραπλήσιον ὕψος, ὥστε νὰ συγκροτοῦνται συνεχῆ ἐπάλληλα στρώματα. Ὀρθιαι πλάκες ὑψούμεναι κατὰ τὰ πέρατα, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ὑπολειφθέντων τύπων τῶν βάσεων αὐτῶν, ὑπεράνω τοῦ πλακοστρωμένου ἐσωτερικοῦ ἐπιστεφόμεναι διὰ κορωνίδος, ἀπετέλουν τὸ προσδοκώμενον θωράκιον. Τὸ ἀνάλημμα ἐν γένει ἐμποιεῖ καταπληκτικὴν ἐντύπωσιν καὶ ὁ ἀρχιτέκτων Clemensen ὑπελόγιζεν, ὅτι θὰ ἐστοίχισε περισσότερον ἢ ὁ ἐπ' αὐτοῦ ναός. Οἱ λίθοι εἶναι μεγάλοι· ἕνας εἶναι μακρὸς 6.30 μέτρ.!, ἐπίτηδες τοποθετηθεὶς κατὰ τὸ μέσον τῆς ΒΔ πλευρᾶς. Ἀλλ' ὑπάρχουν εἰς τὸ ἔργον καὶ ἄλλα καλλιτεχνικῆς φύσεως μέσα πρὸς τονισμὸν τοῦ μεγέθους. Ἐὰν παραλείψωμεν τὰς κατωτάτας σειρὰς τῶν λίθων, αἵτινες κατὰ μέγα μέρος ἐκαλύπτοντο ὑπὸ τῶν χωμάτων, οἱ λοιποὶ δόμοι ἄνισοι μεταξύ των ἀποτελοῦν ἐν τούτοις σύστημα ἀνεπτυγμένον καὶ ὑπολογισμένον χάριν τῆς ἐντυπώσεως. Ὁ κατώτατος δόμος ὕψους .29 ἀκολουθεῖται ὑπὸ δύο ὑψηλοτέρων, .93 καὶ .65, τὸ αὐτὸ δὲ συγκρότημα τῶν τριῶν ἐπαναλαμβάνεται δίς, μεθὸ εἰς τὸ ὕψος ἔπονται δύο συστήματα ἐλαφρότερα ἐκ δύο ἕκαστον σειρῶν. Οἱ ἀριθμοὶ διὰ τὴν ἐν τῷ παρόντι ἔλλειψιν γραφικῆς ἀναπαραστάσεως θὰ σαφηνίσουν τὸν λόγον: 1) σύστημα ἐκ τῶν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

κάτω, ὕψος ὁλικὸν 1.87 (.29 + .93 + .65), 2) 2.275 (.42 + .92.5 + .93), 3) 2.04 (28.5 + .87 + .88.5), 4) ἐκ δύο δόμων 1.31 (.39 + .92). Τοῦ 5ου συστήματος ἔχομεν μόνον τὸν ταπεινότερον δόμον ὕψους .34, ἐφ' οὗ ἡδράζοντο οἱ ὑψηλοὶ ὀρθοστάται τοῦ θωρακίου. Τὸ ὅλον συγκρότημα θὰ ἐκλείετο διὰ τῆς ἐπιστεφούσης κορωνίδος, ἥτις εἶναι ἄγνωστος, ἀλλ' ἦτο πάντως χαμηλή. Κατὰ ταῦτα οὐδεὶς θὰ ἀρνηθῇ τὴν σκοπιμότητα καὶ τὸν νοῦν τοῦ σχεδίου: 3 δόμοι—3—3—2—2—1. Οὔτε εἶναι τυχαῖον ὅτι τὸ 2ον ἐκ τῶν κάτω σύστημα εἶναι μεγαλύτερον τῶν ἄλλων. Ὁ παρατηρητὴς ἀποβλέπων πρὸ πάντων εἰς τοῦτο τὸ ὕψος ἀπεκόμιζεν ἀμέσως ἐντονωτέραν ἰδέαν περὶ τοῦ μεγέθους τοῦ κτίσματος. Παρόμοια ὀπτικὰ φαινόμενα εἶχον παρατηρηθῆ καὶ μελετηθῆ ὑπὸ τῶν παλαιῶν ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν ἀγγείων τοῦ Διπύλου. Τὸ ἀξιολογώτατον ἔργον γενόμενον χάριν τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἀνιδρύσεως τοῦ μεγάλου ναοῦ ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν τοῦ α' ἡμίσεως τοῦ 6ου αἰῶνος, ὡς θὰ ἴδωμεν. Οἱ σύνδεσμοι τῶν λίθων εἶναι ζητοειδεῖς, ἐνίοτε παρατηροῦνται πελεκῖνοι καὶ εἰς μερικοὺς κτισθέντας εἰς ἐποχὴν νεωτέραν τοῦ 4ου ἢ 3ου αἰῶνος εἰς ἀντικατάστασιν τῶν βλαβέντων πιοειδεῖς (πρβλ. Kalydon, 9 κέ.).

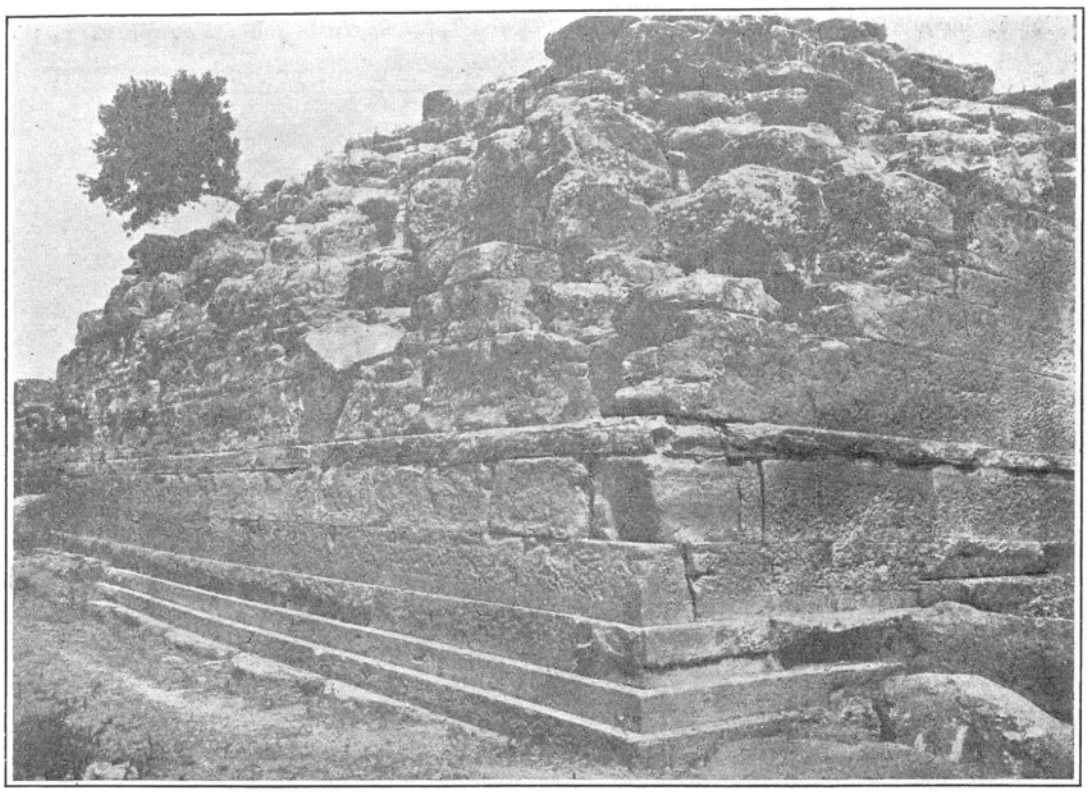

Εἰκ. 2. ΒΔ γωνία τοῦ μεγάλου ἀναλήμματος.

Τὰ κάτωθεν τοῦ μικροτέρου ναοῦ πρὸς δυσμὰς διπλᾶ ἀναλήμματα δὲν διατηροῦνται καλῶς καὶ δὲν παρουσιάζουν πολὺ ἐπιμελῆ ἐργασίαν. Τὸ πρᾶγμα διαφέρει πρὸς νότον. Ἐνταῦθα τὸ πρὸς ἀνατολὰς τῆς κλίμακος ἀνάλημμα φαίνεται καλῆς ἐργασίας μὲ ἀκριβῶς ἡρμοσμένους λίθους κατὰ τὸ ἐξωτερικὸν μέτωπον, ἐκ δὲ τῆς ὄπισθεν αὐτοῦ ἐρευνηθείσης μέχρι τοῦ βρά-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

χου ἐπιχώσεως, ὅπου οὐδὲν εὑρέθη ὄστρακον μεταξὺ τῶν πολυαρίθμων θραυσμάτων ἐρυθρομόρφων ἀγγείων νεώτερον τοῦ 5ου αἰῶνος, συνάγεται τὸ πιθανώτατον πόρισμα, ὅτι τὸ ἀνάλημμα εἶναι σύγχρονον πρὸς τὴν τελευταίαν περίοδον κατασκευῆς τοῦ μεγάλου ναοῦ, μὴ ἀναβαίνουσαν ὑπὲρ τὸ τέλος τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος. Εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἀνήκουν καὶ οἱ συνδεόμενοι μετ' αὐτοῦ λοιποὶ τοῖχοι τοῦ τετραπλεύρου οἰκοδοσιν ἦτο χαμηλότερον. Διότι ὁ πλησίον κείμενος καμπύλος τοῖχος παρουσιάζει ἀπέναντι τοὺς θεμελίους προβάλλοντας λίθους εἰς μεγαλύτερον βάθος. Ὁ τοῖχος οὗτος ἔχει μὲν καὶ ἐσωτερικῶς μέτωπον εἰς μεγαλύτερον ὕψος, ἀλλ' ὅμως δὲν ἀποτελεῖ μετὰ τῶν ἄλλων λειψάνων τοίχων ἀψιδωτὸν κτίσμα ὡς τὰ τοῦ Θέρμου, ἐπειδὴ κατὰ τὸ ἐσωτερικὸν ἀναβαίνει ὁ βράχος ἀνωμάλως. Κατελήξαμεν ἄρα μετὰ τοῦ κ. Poulsen νὰ πι-

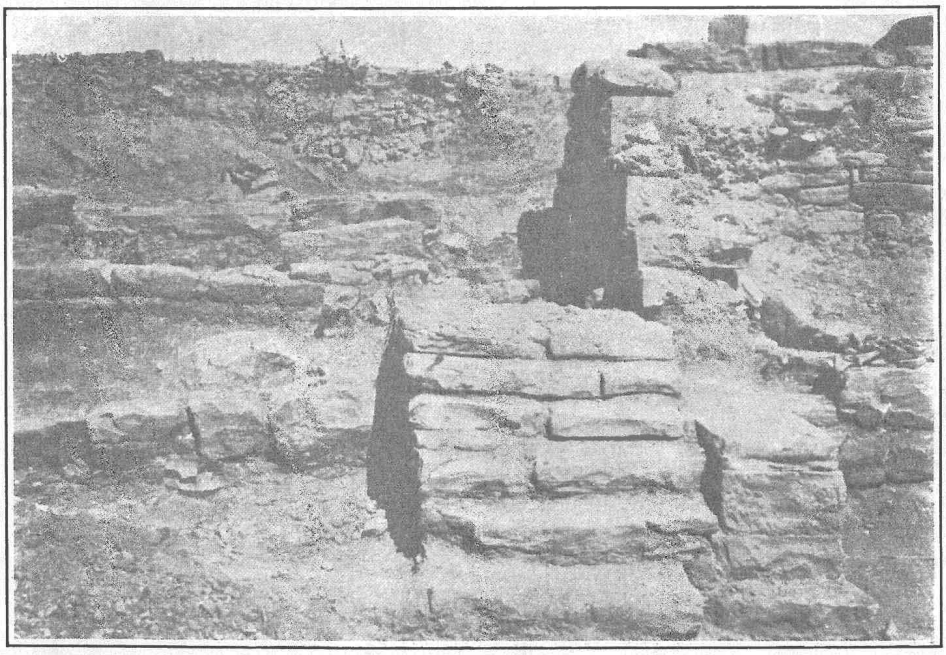

Εἰκ. 3. Ἡ νοτία ἀνάβασις εἰς τὸ ἱερόν.

μήματος. Ἐπίσης καὶ τὸ πέραν τοῦ σημείου β τῆς εἰκ. 1 εἰς ὀρθὴν γωνίαν καμπτόμενον ἀνάλημμα. Ἐπειδὴ τὰ παρὰ τὴν κλίμακα τοιχάρια ἀμελοῦς ἐργασίας φαίνονται νεώτερα, εἶναι εὔλογον νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι παλαιότερον ἡ ἀνάβασις ἦτο πλατυτέρα κατὰ πολὺ καὶ ὅτι ἡ διατηρηθεῖσα μὲ ἓξ ἀναβαθμοὺς κλῖμαξ εἶναι ὑστερωτέρα (εἰκ. 3). Ἀρχικῶς ἡ κλῖμαξ αὕτη ἀνήρχετο καὶ ὑψηλότερα, ὡς τοῦτο ὑποδεικνύει ἡ συναναβαίνουσα τραχύτης τῶν λίθων τοῦ παραπλεύρου τοίχου (εἰκ. 4). Ἕως ποῦ ἀνέβαινεν ἡ κλῖμαξ, δεικνύουν οἱ προεξέχοντες θεμέλιοι λίθοι τοῦ ἑτέρου παραλλήλου τοίχου, οἱ σημειοῦντες τὸ ἀρχαῖον ἔδαφος. Διότι ὑπεράνω τῶν λίθων τούτων ὁ τοῖχος ὑψώνεται μὲ μέτωπον πρὸς τὰ ἐντός. Εἰς παλαιοτέραν ἐποχὴν διὰ τὴν μικροτέραν ἐπίχωσιν τὸ ἔδαφος κατὰ τὴν αὐτὴν θέστεύωμεν, ὅτι ἀποτελεῖ τὰς δύο πλευρὰς ἀρχαιοτέρου ἀναλήμματος, κυρτουμένας συμφώνως πρὸς τὸ βραχῶδες ἔδαφος πρὸς ἀπαρτισμὸν τῆς εἰσόδου. Ἴσως δυτικώτερον νὰ ὑπῆρχεν ἀντίστοιχος καμπύλος τοῖχος, ἀλλὰ τούτου οὐδὲν διετηρήθη ἴχνος. Δύσκολον εἶναι νὰ ὁρίσωμεν τὴν ἡλικίαν τοῦ παλαιοτέρου τούτου ἀναλήμματος. Πάντως ἀνήκει εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχήν, χωρὶς νὰ ὁρισθῇ αὕτη ἀκριβέστερον. Ἀλλ' εἶναι σημαντικόν, ὅτι εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων μέχρι τῶν ὑστέρων χρόνων ὑπῆρχεν ἐνταῦθα ἀνάβασις εἰς τὸ ἱερόν. Ὁ ἀναβαίνων κατηυθύνετο οὕτω ταχέως εἰς οἱονδήποτε ἤθελε ἐκ τῶν δύο ναῶν.

Τὸ ἐν τῷ σχεδίῳ (εἰκ. 1) φαινόμενον τετράπλευρον οἰκοδόμημα δὲν ἦτο ἀρχικόν, ἐπειδὴ ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος προσετέθη βραδύτερον καὶ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

δὲν συνδέεται, ἄλλως κακοτεχνότερος, μὲ τὸν βόρειον. Πάντως δὲν ὑπῆρξέ ποτὲ λαμπρόν τι οἴκημα, διότι ὁ δυτικὸς τοῖχος δὲν παρουσιάζει ὁμαλὴν ἐπιφάνειαν μέχρι τέλους τοῦ ὕψους αὐτοῦ. Κατὰ τὸν βόρειον ἐγένετό τις ἐπένδυσις ἐσωτερικῶς εἰς χρόνους πολὺ ὑστέρους, διότι ἐνταῦθα εὑρέθη ἐντειχισμένον τὸ περὶ τῶν Τρικαίων δόγμα τῶν Αἰτωλῶν (Kalydon, 43).

ἀφ' ἑτέρου δὲ συνελέξαμεν πλῆθος ἀκροκεράμων (ἐξ ὧν βλέπε πσράδειγμα εἰς εἰκ. 6) ὡς καὶ μονῶν στρωτήρων καὶ καλυπτήρων τῶν ὄπισθεν σειρῶν καὶ τῆς κορυφαίας, ἐστερούμεθα δὲ καὶ τοῦ ἐλαχίστου θραύσματος ἐκ τῆς σίμης τῶν ἀετῶν, ἐπίστευσα, ὅτι πάντα ταῦτα συνανήκουν ὡς ἀμοιβαίως συμπληρούμενα καὶ ἐνόμισα, ὅτι οἱ τελευταῖοι ἀκροκέραμοι δύνανται νὰ τοπο-

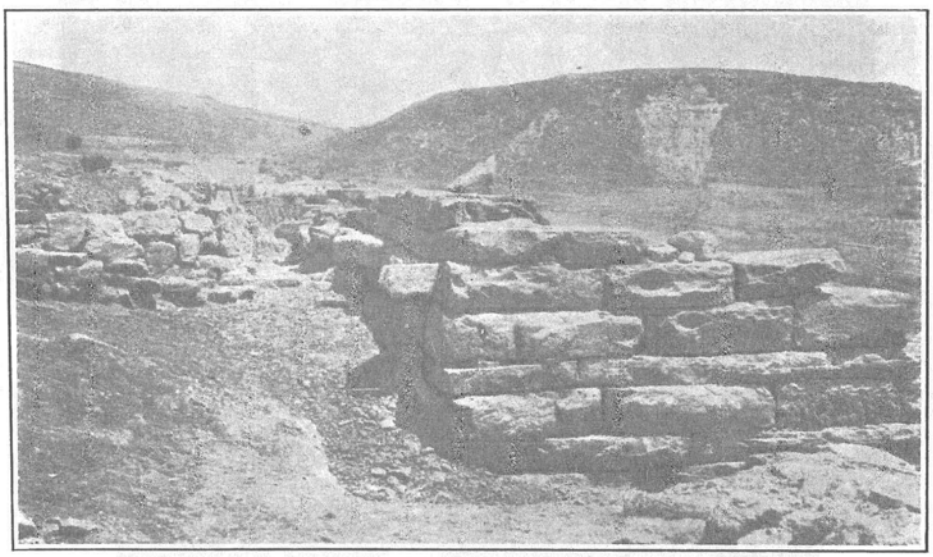

Εἰκ. 4. Εἰς τὸ βάθος οἱ δύο λόφοι, οὓς περιβάλλει τὸ τεῖχος τῆς πόλεως. Ἔμπροσθεν τὸ ἀρχαῖον καμπύλον ἀνάλημμα καὶ τὸ νεώτερον.

Ὁ μικρότερος ναός. Κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ 1926 καὶ τὴν κατόπιν μελέτην ἀνεγνωρίσαμεν εἰς τὰ πρὸς δυσμὰς τοῦ μεγάλου ναοῦ μικρὰ λείψανα, ἂν καὶ μετά τινος δισταγμοῦ, τὴν ὕπαρξιν καὶ δευτέρου ναοῦ (Kalydon 35), ἀλλ' ὅμως εἰς τὴν κατανομὴν τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ ὑλικοῦ καὶ τὴν ἀναπαράστασιν δὲν ἐχρησιμοποιήσαμεν δεόντως τὸ μικρότερον κτίσμα. Ἰδιαιτέρα μου πλάνη ἦτο, ὅτι διὰ τὴν τυχαίαν ἀνεπάρκειαν τοῦ εὑρεθέντος τότε ὑλικοῦ συνῆψα (ἔ. ἀ. σελ. 34) δύο διαφόρους, ἀλλὰ συγχρόνους κεραμώσεις εἰς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ναόν. Ἐπειδὴ δηλ. ἀφ' ἑνὸς μὲν ἔχομεν πολυάριθμα τεμάχια ὑδρορρόης μετὰ λεοντοκεφαλῶν καὶ τῶν σημαντικῶν κορινθιακῶν ἐπιγραφῶν ὡς καὶ τῆς ἐπαετείου σίμης (εἰς τὴν εἰκ. 5 βλέπει τις τὴν γωνίαν) χωρὶς νὰ φαίνωνται οἱ σχετικοὶ λοιποὶ κέραμοι, θετηθοῦν εἰς δευτέραν ὄπισθεν μετωπικὴν σειρὰν συμφώνως πρὸς παράδειγμα γνωστόν μου ἐκ τοῦ Θέρμου. Τὸ συμπέρασμα ἦτο ἐσπευσμένον. Διότι τὰ εὑρήματα δὲν ἔρχονται ὅπως τὰ θέλομεν, οὔτε κατ' ἀναλογίαν ἐξ ἑκάστης σειρᾶς. Ὅλως τυχαία ἦτο ἀληθῶς ἡ ἀπουσία τῆς ἐπαετίδος, ὅπως ἀπεδείχθη ἐσχάτως κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν εἰς τὸ Ἐθν. Μουσεῖον συγκομισθέντων εὑρημάτων τῆς ἐφετεινῆς ἀνασκαφῆς. Μικρότατον ἀλλὰ χαρακτηριστικὸν σύντριμμα ἐπαετίδος, τοῦ τύπου τοῦ «θησαυροῦ τῶν Μεγαρέων» (πρβλ. Δελτίον ἀνωτέρω σελ. 21) πληρώνει τὸ κενὸν καὶ χωρίζει ὁριστικῶς τὰς δύο κεραμώσεις, αἵτινες ἂν δὲν ἦσαν ἐξ ἀρχῆς σύγχρονοι, ὅμως διετέλεσαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα καλύπτουσαι τὰς στέγας δύο ναῶν ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ τῆς Λαφρίας. Τὴν συνύπαρξιν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

τοῦ μικροτέρου ναοῦ κατὰ τοὺς ὑστέρους χρόνους βεβαιώνει τὸ θαυμάσιον τεμάχιον ἐπαετίδος τῆς εἰκ. 7. Τὸ ἀπόκομμα δεξιὰ διατηρεῖ τὴν

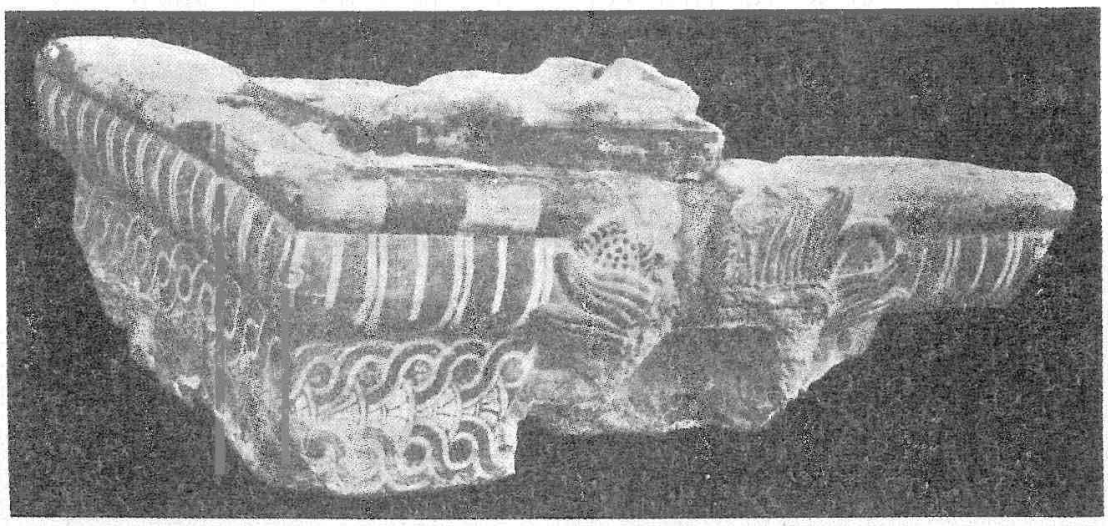

Εἰκ. 5. Γωνία σίμης μετὰ λεοντοκεφαλῆς.

ἀρχαίαν κόψιν καὶ διὰ τὴν ὄπισθεν κυρτὴν ἐπιφάνειαν ἀνήκει ὡρισμένως εἰς σίμην ἀετοῦ. Μῆκος σωζόμενον ἔχει .47 καὶ ὕψος .18. Ἐξαίρετος εἶναι ἡ διακόσμησις τῶν ἁρμάτων καὶ Νικῶν γενομένη κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἐρυθρομόρφων ἀγγείων χωρὶς ἐσωτερικὸν σχέδιον ἀλλὰ μὲ δυνατὰ περιγράμματα, ὥστε ἐκ τοῦ πλησίον νὰ φαίνωνται κομμένοι οἱ πόδες τῶν ἵππων καὶ οἱ τροχοί. Ἐπειδὴ ὡς πρὸς τὴν ἐποχὴν ἡ ὡραία σίμη δυνατὸν νὰ καταβαίνῃ μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰῶνος, οὐδεὶς δὲ λόγος ὑπάρχει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐχρησίμευσεν εἰς ἀντικατάστασιν τῆς καταστραφείσης μαρμαρίνης κερα-

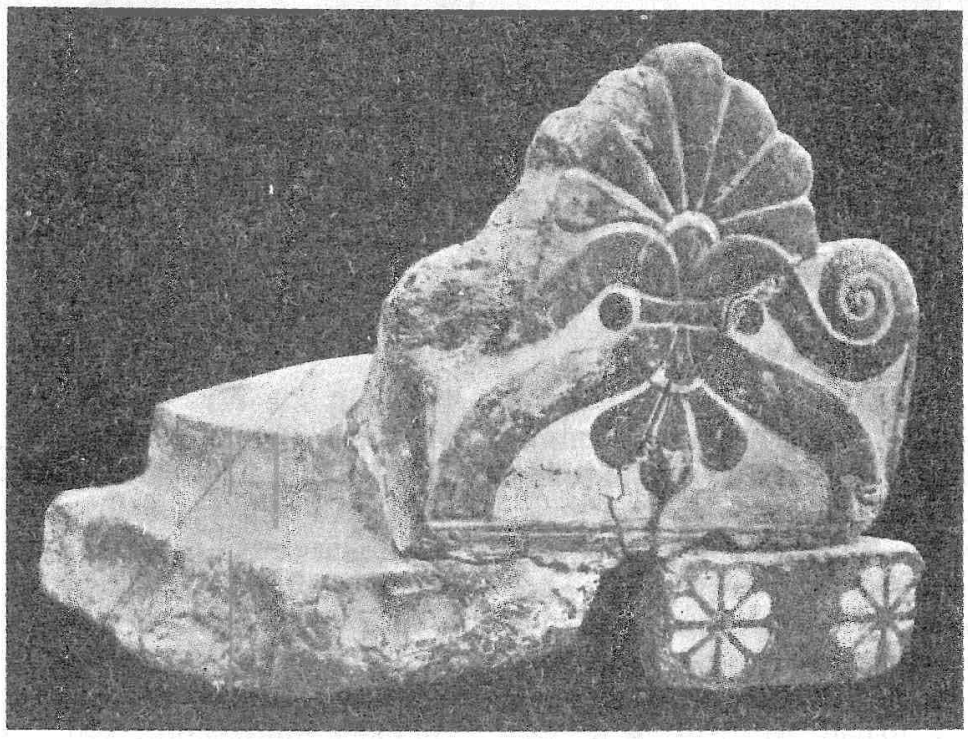

Εἰκ. 6. Ἀκροκέραμος.

μώσεως τοῦ μεγάλου ναοῦ, φυσικὸν εἶναι νὰ ἀποδώσωμεν ταύτην εἰς τὸν μικρότερον, ἀφοῦ οὐδὲν ἄλλο οὐδαμοῦ φαίνεται ἀξιόλογον κτίσμα.

Αἱ ἐκ τῶν κεράμων ἐνδείξεις εἶναι τόσον

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ἰσχυραί, ὥστε καὶ ἂν οὐδὲν λείψανον τῶν θεμελίων ὑπῆρχεν, θὰ ἠδυνάμεθα τὰ αὐτὰ νὰ συμπεράνωμεν. Δὲν εἶναι σπάνια τὰ ἱερὰ μετὰ πλειοτέρων τοῦ ἑνὸς ναῶν, ὡς ἔχομεν πρόχειρον παράδειγμα τὸ εἰς τὸ παρὸν Δελτίον δημοσιευόμενον μικρὸν ἱερὸν τοῦ Ταξιάρχη τῆς Αἰτωλίας. Ἐν τούτοις διατηροῦνται τοῦ ναοῦ σημαντικὰ μέρη τοῦ θεμελίου. Παρὰ τὴν ἐπίμονον ἐδῶ καταστροφήν, τῆς ὁποίας μαρτύρια ἔχομεν τοὺς δύο κατὰ τὸ μέσον χριστιανικοὺς τάφους (εἰκ. 1) δυνάμεθα ἐκ τῆς διασωθείσης ἀρκετὰ κατωτάτης σειρᾶς τῶν λίθων νὰ ἐξαγάγωμεν τὰς κυρίας διαστάσεις. Τὸ πλάτος ἐμέτρησα 10.45 καὶ τὸ μῆκος 15.65. Ἔχομεν ἄρα καὶ πάλιν τὴν ἡμιόλιον σχέσιν μεταξὺ μακρᾶς καὶ στενῆς πλευρᾶς, ὡς συμβαίνει εἰς τοὺς ναοὺς τοῦ Ταξιάρχη καὶ ἄλλους (πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 15, 16). Αἱ διαστάσεις αὗται ἐμετρήθησαν ἐπὶ τοῦ πέρατος τῶν καλῶς εἰργασμένων λίθων τῆς προσόψεως καὶ ΒΔ γωνίας, ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀριθμὸς 15.65 εἶναι μὲ ἀσήμαντον διαφορὰν ὁ ἡμιόλιος ἀκριβῶς τοῦ ἑτέρου (10.45 + 5.22 = 15.67) δυνάμεθα ἀκόμη νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὸ πέρας τοῦτο σημαίνει τὴν εὐθυντηρίαν. Ἐκ τῶν βαθμίδων ἢ ἄλλων μελῶν οὐδὲν διετηρήθη ἴχνος. Ὅτι τέλος δὲν εἶχεν πτερὸν εἶναι ἀρκούντως βέβαιον. Πιθανῶς ἀπετελεῖτο ἐκ προδόμου καὶ σηκοῦ κατὰ τὸν τύπον τοῦ ναοῦ - μεγάρου.

Ὁ μέγας ναός. Ἡ βάσις τούτου (εἰκ. 8) κατεσκευάσθη καλῶς μὲ ἄμεμπτον τεχνουργίαν καὶ διετηρήθη ἀρκετά, ὥστε ἱκανὰ σαφῆ πράγματα νὰ παρατηρηθῶσι καὶ κατὰ τὴν πρώτην καὶ τὴν τελευταίαν ἔρευναν. Δύο καὶ ὄχι τρεῖς, ὡς ἐδέχθημεν τότε, περίοδοι κατασκευῆς εἶναι φανεραί. Ἡ παρατήρησις τοῦ Clemensen, ὅτι τὸ πέρας τῶν ὑψηλοτέρων λίθων (ἰδὲ τὸ παρατιθέμενον εἰκ. 9 ἐκ τοῦ βιβλίου, Kalydon πίν. 8, σχέδιον τοῦ ἰδίου ἀρχιτέκτονος) τῶν εὑρισκομένων κατὰ τὸ πρῶτον τρίτον τοῦ σηκοῦ σημαίνει τὸ πρὸς βορρᾶν πέρας ἀρχαιοτάτης κατασκευῆς δὲν ἀπεδείχθη ὀρθή. Διότι καὶ οἱ ὑπὸ τὴν πωρίνην στρῶσιν τοῦ σηκοῦ ἀμμόλιθοι τοποθετοῦνται ὁπωσδήποτε κατά τινα σειράν, ἡ δὲ

Εἰκ. 7. Πηλίνη ἐπαετίς.

φαινομένη ἐπὶ δύο ὑποκειμένων λίθων κανονικὴ λάξευσις δὲν ἔχει τίποτε τὸ κοινὸν πρὸς τὴν κατασκευὴν τοῦ ὑποτεθέντος πρώτου ναοῦ. Ἐν γένει ἐκ τῶν διαθεσίμων εἰς τὴν ἔρευναν λίθων οὐδεὶς ἀγγέλλει τὸν ἀρχαιότατον ναόν, ὃν ἄλλως ἀπαιτοῦσιν αἱ ἀρχαιόταται κεραμίδες, ὡς αἱ μὲ τὰς ἐκτύπους κεφαλὰς κόρης (Kalydon, εἰκ. 42). Τοὐναντίον σαφέστατα διακρίνονται ἐπὶ πλήθους λίθων αἱ δύο ἀκόλουθοι ἐποχαὶ κατασκευῆς. Ἐκ τούτων κυρία κατασκευὴ ἦτο ἡ ἀρχαιοτέρα, χάριν τῆς ὁποίας ἐκτίσθη τὸ μέγα ἀνάλημμα, ἐν ᾧ ἡ νεωτέρα εἶναι περιωρισμένη καὶ σημαίνει μόνον ἀνακαίνισιν καὶ τροποποίησιν τοῦ κρηπιδώματος. Φανερὰ καὶ διαρκῆ χαρακτηριστικὰ τῆς μὲν πρώτης εἶναι οἱ ζητοειδεῖς σύνδεσμοι, τῆς δὲ δευτέρας οἱ μετὰ διπλοῦ ταῦ, οἵτινες παρατηροῦνται καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῆς διασωθείσης εἰς μικρὰ θραύσματα ἀνωτέρας πωρίνης κατασκευῆς. Τῆς

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

οἰκείας μαρμαρίνης ὑδρορρόης ἰδὲ λεοντοκεφαλὴν εἰς τὴν εἰκ. 10. Ἀλλ' ἡ διάκρισις τῶν δύο ἐποχῶν εἶναι φανερὰ κρὶ ἄλλως. Καὶ ὁ παλαιότερος ναὸς εἶχε τὰς αὐτὰς διαστάσεις, πρόδομον ὀπισθόδομον καὶ πτερόν. Ἐνῷ δὲ ὁ κυρίως ναός, περιοριζόμενος καθ' ὅλας τὰς πλευρὰς διὰ σημαντικῶν ὀγκολίθων, εἶχε τὴν εὐθυντηρίαν του, τὸ ἀναγκαῖον δηλ. ὁριζόντιον ἐπίπεδον, εἰς τὸ ὕψος τῶν τοιχοβατῶν καὶ τῶν λίθων τῆς ἀναθυρώσεων εἶναι φανερόν, εἰς τὰς βαθμίδας ἢ τοὺς ὄπισθεν αὐτῶν ἰσοϋψεῖς λίθους. Ἀλλ' ἡ ἀντιστοιχία αὕτη κατὰ τὴν μετέπειτα ἀνακαίνισιν τοῦ κρηπιδώματος κατεστράφη, διότι τότε ὑπὲρ τὴν παλαιὰν εὐθυντηρίαν προσετέθη νέα, αἱ βαθμῖδες ἔγιναν κατ' ἀνάγκην ταπεινότεραι, διετηρήθη δὲ μόνον κατὰ τὴν μακρὰν ἀνατολικὴν πλευράν ὅπου τὸ προστεθὲν στρῶμα λίθων τῆς νέας εὐθυντηρίας ἐπεξετάθη μέχρι τῶν θε-

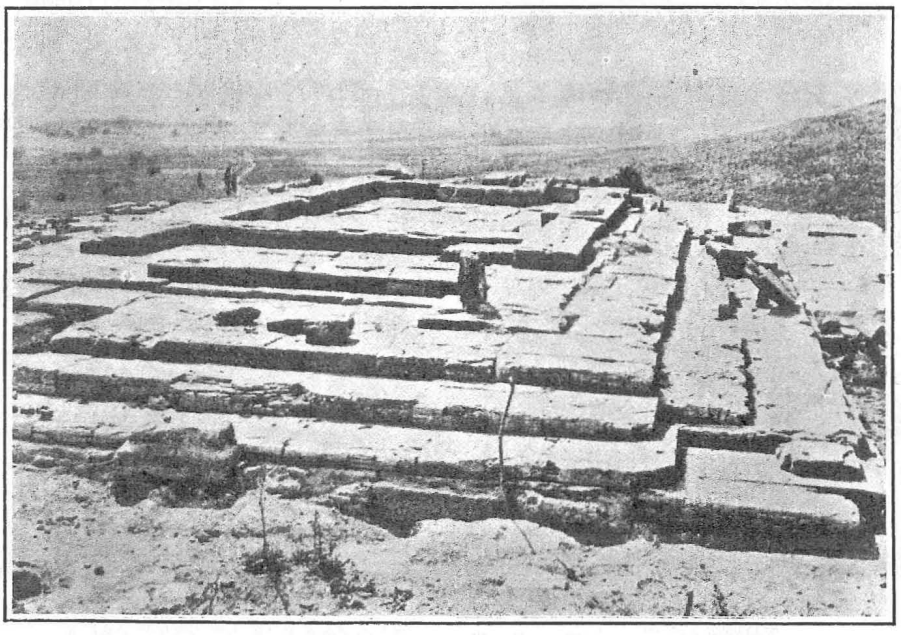

Εἰκ. 8. Ὁ μέγας ναὸς ἐκ ν.

ἐσωτερικῆς πωρίνης στρώσεως τοῦ σηκοῦ, οἵτινες διὰ τὸ κάτω ἀνώμαλον ἔδαφος — ἡ ἐπιφάνεια τῶν ὑποκειμένων λίθων ταπεινοῦται πάντοτε καθόσον προχωροῦμεν πρὸς δυσμὰς — παρουσιάζουν ἄνισον ὕψος, ἡ εὐθυντηρία τοῦ πτεροῦ εὑρίσκεται φυσικὰ εἰς ἐπίπεδον ταπεινότερον. Εἶναι ἄξιον προσοχῆς τώρα, ὅτι καὶ οἱ λίθοι τῆς περιστάσεως βαίνουσιν ἐπὶ τῆς αὐτῆς εὐθυντηρίας καί, ὅπως εἶναι μοναδικὸν καθόσον γνωρίζω[1], ἀντιστοιχοῦσιν, ὅπως ἐκ τῶν μελίων λίθων τοῦ κυρίως ναοῦ, οἱ δὲ παλαιότεροι λίθοι τῆς περιστάσεως ἀντικατεστάθησαν διὰ πλακῶν λεπτοτέρων, ἰσοϋψῶν πρὸς τὰς νεωτέρας βαθμῖδας. Ἐντεῦθεν ἔχομεν τὴν σαφεστέραν διάκρισιν μεταξὺ τῆς ἀρχαιοτέρας καὶ νεωτέρας κατασκευῆς τοῦ κρηπιδώματος, ἐξηγεῖται δὲ καὶ τὸ φαινόμενον, ὅπερ πρῶτος ὁ Clemensen παρετήρησεν, ὅτι μερικοὶ παλαιότεροι λίθοι τῶν βαθμίδων ἐλεπτύνθησαν ὀλίγον, ὅπως χρησιμεύσουν εἰς τὸ νέον κρηπίδωμα (Kalydon 17 - 18, εἰκ. 25, 26).

Ἡ προσθήκη τῆς νέας εὐθυντηρίας εἶναι διδακτικὴ καὶ διὰ τὴν ἐν γένει σημασίαν τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τούτου μέλους. Ἡ παλαιὰ εὐθυντηρία ἀπετέλει μὲν ὁριζόντιον ἐπίπεδον ἀλλὰ δὲν ἐξεῖχε πανταχοῦ ὑπὲρ τὸ πέριξ ἔδαφος, οὐδὲ εἶχον οἱ λίθοι ὡρισμένα κατὰ τὰ πλάγια πέρατα.

[1] Ἐπειδὴ ὑπώπτευα, ὅτι τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ εἰς τὸ Θησεῖον ἠρώτησα τὸν τελευταίως ἐργασθέντα καὶ δι' ἀνασκαφῆς κατὰ τὴν περίστασιν καθηγητὴν κ. Koch, ὅστις εἶχε τὴν εὐγενῆ καλωσύνην νὰ μοῦ γράψῃ συνοδεύσας τὴν ἐπιστολήν του μὲ διαφωτιστικὰ σχέδια, ὅτι ἡ ἀναμενομένη ἀντιστοιχία δὲν ἦτο πάντοτε ἀκριβής, ὡς εἰς τὸν παλαιότερον ναὸν τῆς Λαφρίας.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

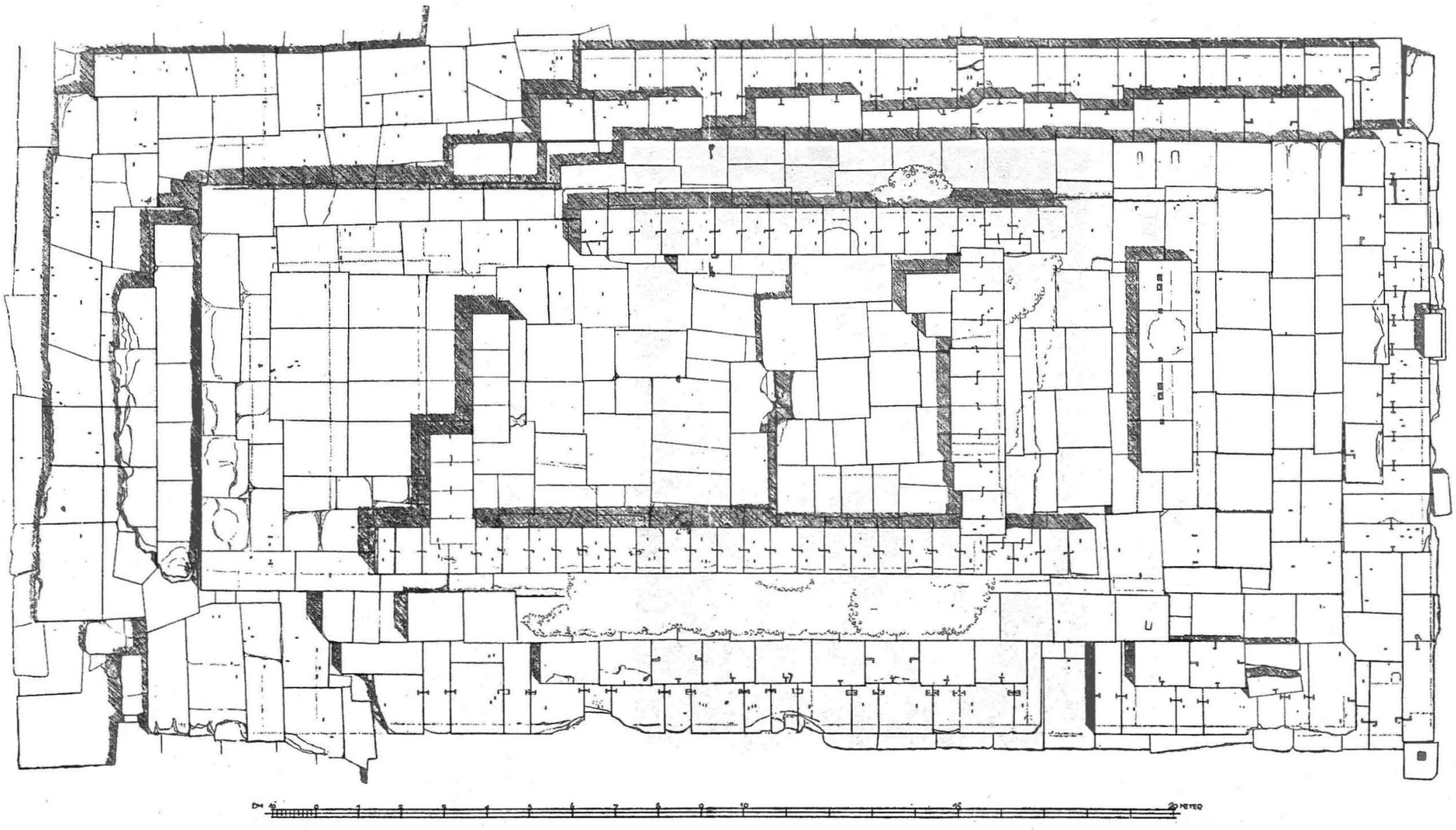

Εἰκ. 9. Σχέδιον τοῦ μεγάλου ναοῦ (Kalydon πίν. 8).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Τοῦτο ἐσήμαινε ζημίαν τῆς πρώτης βαθμῖδος, ἥτις μὲ τὴν πάροδον μάλιστα τοῦ χρόνου καὶ τὴν συσσώρευσιν ὑλῶν ἢ τὴν τοποθέτησιν πέριξ βάσεων ἀναθημάτων ἢ ἄλλων σκευῶν ἔχανε πάντοτε περισσότερον τὴν σημασίαν της πρὸς φανερὰν βλάβην καὶ ὅλης τῆς λοιπῆς βάσεως τοῦ ναοῦ. Διὰ τοῦτο παρέστη ἀνάγκη νὰ ἐπιτεθῇ νέα εὐθυντηρία μὲ ὡρισμένας διαστάσεις, .19 ὕψους, .16 βάθους, ἥτις ἐξεχώρισε τὸν ναόν, ἐξῆρε τὸ κρηπίδωμα καὶ ἀπέδωκεν εἰς αὐτὸ ὅλην του τὴν σημασίαν. Δὲν πιστεύω, ὅτι εἰς τὴν μεταβολὴν αὐτὴν ὑπῆρχεν ὁ σκοπὸς νὰ ταρελθόντα Μάϊον εἰς ὀλίγον διαφορετικούς, ἀλλ' οὐχ ἧττον σημαντικούς, ἀριθμούς. Ἐν πρώτοις ἂς διορθωθῇ τὸ λάθος ἐν σελ. 12 τοῦ βιβλίου, ὅπου κατ' ἀβλεψίαν γράφεται ὡς πλάτος τοῦ προδομίου στυλοβάτου 1.01 ἀντὶ τοῦ πραγματικοῦ 1.22. Τὸ ὅλον μῆκος ὑπελόγισα εἰς 32.26, ἐνῷ ὁ Clemensen ἐμέτρησε 32.40. Ἡ διαφορὰ αὕτη προέρχεται ἐκ τούτου, ὅτι ὁ τελευταῖος παρεῖδε τὸ ὑποδεικνυόμενον κατὰ τὴν ΒΑ γωνίαν ἐκ τῆς σειρᾶς τῶν ὀγκωδῶν λίθων πέρας τῆς παλαιοτέρας εὐθυντηρίας, διότι ἐξ ἄλλων ὑπολογισμῶν ἐνόμισεν ὅτι πρέπει νὰ προχω-

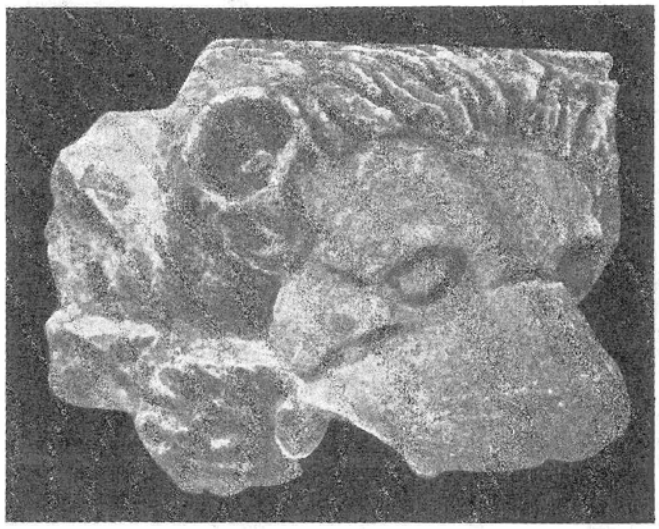

Εἰκ. 10. Ἐκ τῆς μαρμαρίνης ὑδρορρόης.

πεινωθοῦν αἱ βαθμῖδες, διότι αἱ παλαιότεραι ὕψους .32 περίπου δὲν ἦσαν ὑπερβολικὰ ὑψηλαί, ἀλλ' ἡ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσα σημασία τῆς εὐθυντηρίας ἀναγνωριζομένη σὺν τῷ χρόνῳ ἔφερεν εἰς τὸ ἀποτέλεσμα, ὥστε βραδύτερον νὰ κατασκευάζωνται ὁραταὶ ὑψηλαὶ εὐθυντηρίαι, ὅπως εἰς τὸν ναὸν τοῦ Διὸς ἐν Στράτῳ (Ὀρλάνδος ἐν Ἀρχ. Δελτίῳ 1923, 4 - 6).

Ὡς πρὸς τὰς διαστάσεις, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψει ὅτι ἡ μεταγενεστέρα εὐθυντηρία ἔβαινεν ἐπὶ τῆς αὐτῆς εὐθείας, ἐφ' ἧς καὶ ἡ παλαιοτέρα πρώτη βαθμίς, θὰ εὕρωμεν, ὅτι, ἂν ὁ μὲν νεώτερος μετρηθῇ ἐπὶ τῆς εὐθυντηρίας ὁ δὲ ἀρχαιότερος ἐπὶ τῆς πρώτης βαθμῖδος, ἦσαν αἱ αὐταὶ ἀκριβῶς. Κατὰ τὴν πρώτην ἔκθεσιν, Kalydon 12, ἐγράφη, ὅτι εἶναι 32.40×14.90. Ὡς πρὸς τὸ ὅλον μῆκος καὶ τὸ βάθος τῆς περιστάσεως τοῦ προδόμου καὶ ὀπισθοδόμου, κατέληξα τὸν παρῃσῃ περισσότερον. Θὰ ἐννοήσῃ τις καλύτερον τὸ πρᾶγμα, ἂν ἀποβλέψῃ εἰς τὸ σχέδιον (εἰκ. 9). Διὰ τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ λίθου τῆς ΒΑ γωνίας βλέπει τις ἐκ τῶν σχετικῶς μεγάλων σκιῶν ὅτι οἱ κατὰ τὸ πέρας τῆς εὐθυντηρίας καὶ ὁρίζοντες αὐτὴν μεγάλοι λίθοι τελειώνουν ἐδῶ καὶ πέραν τούτων ὑπάρχουν οἱ λεπτότεροι λίθοι τῆς πλακοστρώσεως. Ἀκολούθως ὑπελόγισα τὴν περίστασιν τοῦ ὀπισθοδόμου πλάτους 3,12 καὶ ἐπομένως μικροτέραν τῆς πρὸ τοῦ προδόμου, ἥτις φθάνει τὰ 3,49 μ. Εἰς τὸ βιβλίον ἐγράφη 3,25 διὰ τὸν πρόδομον καὶ 3,48 διὰ τὸν ὀπισθόδομον, πρᾶγμα, ὅπερ ἀντιτίθεται καὶ πρὸς τὴν γενικὴν συνήθειαν καὶ ἰδιαιτέρως ἐνταῦθα εἶναι ἀνάρμοστον. Κατὰ τὰ λοιπὰ αἱ διαφοραὶ τῶν μετρήσεών μου εἶναι ἀσήμαντοι καὶ ὡς πρὸς τὰς διαστάσεις τοῦ πλάτους οὐδὲν ἐξηλέγχθη ὡς ἐσφαλμένον.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Ὁ παλαιὸς ἀρχιτέκτων, ὡς ἀνεγνωρίσαμεν ἤδη τὸ 1926, εἶχεν ὡς βάσιν τῶν ὑπολογισμῶν του ἰδιάζοντα πόδα, τὸν ὁποῖον ὑπολογίσαντες ὡς = .31.3 (Kalydon 13, 47) ὠνομάσαμεν Καλυδώνιον. Ἀκολούθως μελετῶν τοὺς ναοὺς τοῦ Ταξιάρχη εὗρον ἐκ πολλῶν μετρήσεων, ὅτι τὸ ἀκριβὲς μῆκος τοῦ ποδὸς εἶναι .31 .2 .5 (πρβλ. διαῖοι, 38 δηλ. πόδες ἀπέναντι 19 τοῦ πλάτους (= 2 : 1). Τότε ὁ πρόναος εἶχε πλάτος 8 ποδῶν καὶ βραδύτερον μὲ τὴν ῥηθεῖσαν μετακίνησιν 10 π. Ὁ ὀπισθόδομος διετήρησε πάντοτε πλάτος 8 ποδ. ἡ πρὸ αὐτοῦ περίστασις 10 ποδ. κ.τ.λ. Οἱ στρογγύλοι οὗτοι ἀριθμοὶ τῶν ποδῶν ὑποβάλλουν τὴν ἰδέαν, ὅτι καὶ τὸ ὅλον μῆκος καὶ

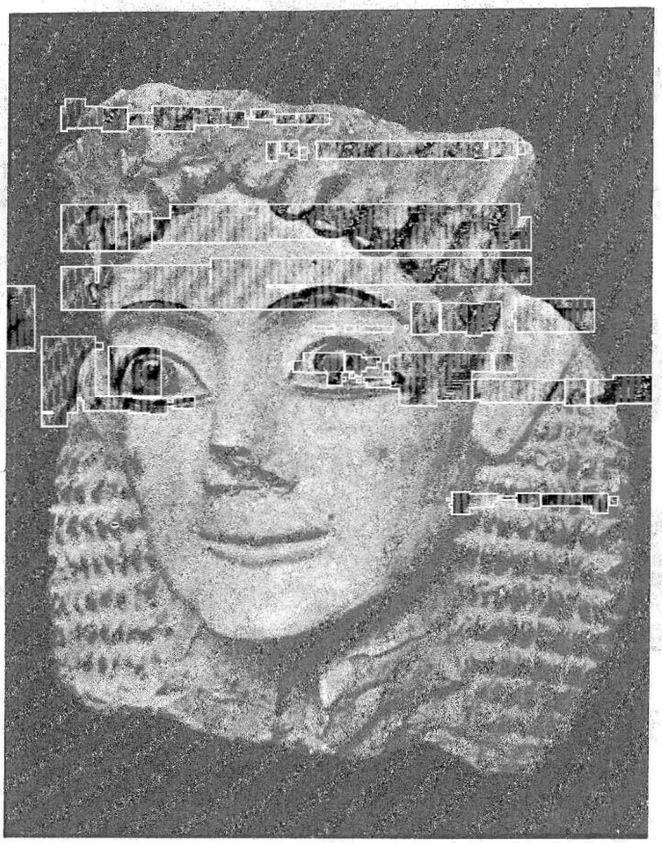

Εἰκ. 11. Κεφαλὴ Σφιγγός.

παρόντος τόμ. Δελτίον, 6 κ.τ.λ.). Πλεῖστοι λίθοι τῆς ἀρχαιοτέρας καὶ νεωτέρας κατασκευῆς βεβαιώνουν τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς μῆκος μὲ τὸ πλάτος .625 = 2 ποδ. καὶ 1,25 = 4 ποδ. Οὕτω πάντες οἱ τοιχοβάται ἦσαν διποδιαῖοι, ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ δὲ τούτων ὑπελογίσθησαν καὶ αἱ μεγάλαι διαστάσεις τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ σηκοῦ. Κατὰ τὴν παλαιοτέραν θέσιν τοῦ θυραίου τοίχου, 2 πόδας ἀνατολικώτερον, ὡς σαφῶς φαίνεται ἐπὶ τοῦ σχεδίου (εἰκ. 9), τὸ μῆκος τοῦ σηκοῦ ἀπετέλουν 19 διποδιαῖοι, τὸ δὲ πλάτος $9\,^1/_2$ διπλάτος θὰ ὑπελογίσθη ἐπὶ τῇ βάσει μεγάλων στρογγύλων ἀριθμῶν καὶ εὐχαρίστως ἐνθυμεῖται κανεὶς τοὺς περιφήμους ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἄλλοθεν ἑκατομπέδους ναούς. Οἱ 100 λοιπὸν πόδες πίπτουν ἀκριβῶς ἐπὶ τῶν ἑκατέρωθεν περάτων τῆς 6΄ βαθμῖδος, 45 δὲ ἀποτελοῦν τὸ ἀντίστοιχον πλάτος, ἐνῷ μέχρι τῆς εὐθυντηρίας τοῦ νεωτέρου ναοῦ, ἤ, ὅπερ τὸ αὐτό, μέχρι τοῦ πέρατος τῆς α΄ βαθμῖδος ἔχομεν μῆκος μὲν 103, πλάτος δὲ 48 ποδῶν.

Πλειότερα περὶ τῶν κατὰ τὰ μέτρα καὶ τὰς

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ἀναλογίας λεπτομερειῶν δὲν εἶναι καιρὸς νὰ ἐκθέσωμεν. Ἀλλ' ἀφοῦ ὁ ἀρχαιότερος ναὸς κατὰ τὰς διαστάσεις καὶ τὸ σχέδιον εἶναι ὁ αὐτὸς ἢ ὁμοιότατος πρὸς τὸν νεώτερον εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ μάθωμεν εἰς ποίαν ἐποχὴν πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν τὸν ἀρχαιότερον, ἐνῷ τοῦ νεωτέρου ἡ χρονολογία δὲν θὰ ὑπερβαίνῃ κατὰ πολὺ τὸ 400 π. Χ. Ὁ Clemensen καὶ Poulsen ἀποθὰ ἐρωτήσῃ τις πρῶτον, διατί δὲν εὕρομεν εἰς τὰς ἐπιχώσεις οὐδὲ ἓν θραῦσμα ἀρχιτεκτονικοῦ μέλους ἐκ τοῦ πτεροῦ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰῶνος. Καὶ εἰς τοῦτο μὲν ἡ τύχη δυνατὸν νὰ ὑπῆρξε δι' ἡμᾶς δυσμενής. Ἀλλὰ τί ἔπαθαν οἱ ἀρχαῖοι, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὸ τέλος τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος ἀδιαφόρησαν πρὸς τὸ ὑπάρχον πολύτιμον ὑλικὸν τῶν κιόνων καὶ τοῦ θριγκοῦ καὶ ἀπέρριψαν

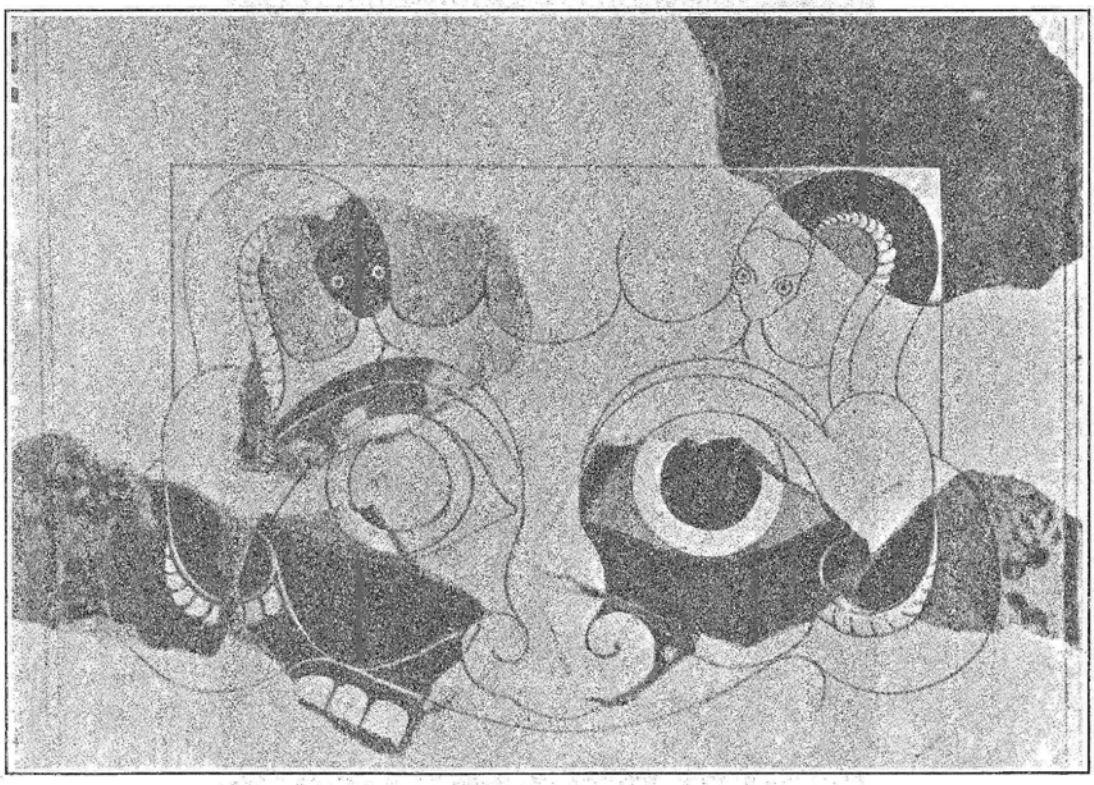

Εἰκ. 12. Γοργόνειον πηλίνης μετόπης.

βλέποντες εἰς τὴν κανονικότητα τοῦ σχεδίου, ἐνθυμίζοντος τοὺς ναοὺς τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς, ὡς τὸ λεγόμενον Θησεῖον, ἐνόμισαν, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀναβῶσιν ἐπὶ πολὺ μὲ τὸν ἀρχαιότερον ναὸν καὶ τὸν κατέταξαν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου αἰῶνος. Τοὐναντίον ἐγώ, ἂν καὶ ἀνεγνώριζον γενικῶς τὴν ὀρθότητα τῆς περὶ τοῦ σχεδίου γνώμης τῶν συνεργατῶν μου, ὑπεστήριξα, ὅτι πρέπει νὰ ἀνατρέξωμεν παλαιότερον εἰς τὸ α΄ ἥμισυ τοῦ 6ου (Kalydon, 32 κέ.). Καὶ σήμερον μετὰ τὴν νέαν ἔρευναν νομίζω, ὅτι ἡ γνώμη μου ἐκέρδισεν εἰς πιθανότητα. Πραγματικῶς ὑπάρχουν ἀνυπέρβλητοι σχεδὸν δυσκολίαι μὲ τὴν ἀποδοχὴν τῆς νεωτέρας χρονολογίας. Διότι αὐτὸ ὡς ἄχρηστον τελείως ὥστε νὰ προβῶσιν εἰς τὴν ῥιζικὴν ἀνακαίνισιν τοῦ κρηπιδώματος; Ἀπομένει νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι τὸ πτερὸν ἦτο ξύλινον, διότι τοιοῦτον ἔργον ἐν Αἰτωλίᾳ τοὐλάχιστον καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ νεωτέραν ἔτι δὲν εἶναι καθόλου ἀπίθανον. Ἀλλὰ τότε προκύπτει ἡ δυσκολία, ὅτι ὁ ἕως τότε λαμπρότερος ναὸς τῶν Καλυδωνίων ἔδει νὰ μὴ στερῆται τοὐλάχιστον τοῦ πηλίνου διακόσμου τῶν μετοπῶν. Ἐν τούτοις μεταξὺ τῶν 160 μέχρι τοῦδε συλλεχθέντων θραυσμάτων γραπτῶν μετοπῶν οὐδὲ ἓν εὑρέθη κομμάτι σύγχρονον. Ἀπεναντίας αἱ σχετικαὶ μὲ τὴν παλαιοτέραν χρονολογίαν δυσκολίαι εἶναι εὔκολον νὰ ὑπερνικηθοῦν. Εἰς τὸν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

κατὰ τὰ 600 π. Χ. περίπου χρονολογούμενον ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Κερκύρᾳ ἐβεβαίωσα κατὰ τὴν ἀνασκαφήν μου τοῦ 1920 τὴν αὐτὴν κανονικότητα τῶν λίθων τοῦ σηκοῦ καὶ τὸν αὐτὸν αὐστηρὸν ὑπολογισμὸν ὡς πρὸς τὰς λοιπὰς διαστάσεις (Παράρτημα Ἀρχαιολ. Δελτίου 1920-1, 166). Τὸ μεγαλύτερον πλάτος τῆς περιστάσεως κατὰ τὰς στενὰς πλευρὰς δὲν εἶναι μὲν ταὶ τώρα καὶ ἄλλα ζητήματα. Ἀνωτέρω εἴδομεν, ὅτι ὑπῆρχον δύο σύγχρονοι κεραμώσεις, καλύπτουσαι τὰς στέγας δύο συγχρόνων ναῶν. Ἐκ τούτων οἱ διπλοῖ κορινθιακοὶ ἀκροκέραμοι μὲ τοὺς ῥόδακας (εἰκ. 6) φαίνονται μεγαλύτεροι τῆς λαμπρᾶς ὑδρορρόης μὲ τὰς λεοντοκεφαλάς, ἡ ἰδέα δὲ αὕτη ἐνισχύεται περισσότερον, ἂν ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι εἰς τὸν ναὸν τῶν λεοντοκεφαλῶν

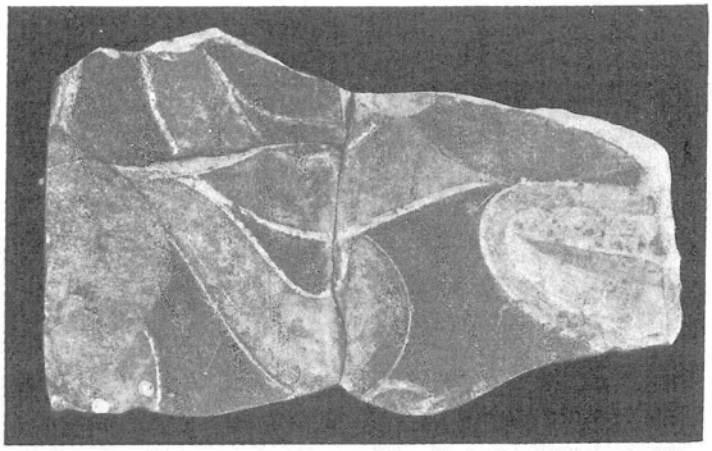

Εἰκ. 13. Τεμάχιον ἀκρωτηρίου μετὰ γραπτοῦ γοργονείου.

Εἰκ. 14. Ὅρος Ἀπόλλωνος Λοφρίου.

σύνηθες εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχήν, ἀλλ' ὅμως ἁπαντᾷ εἰς τὸ Ἡραῖον τῆς Ὀλυμπίας, τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Κορίνθῳ καὶ τὸν ἑξάστυλον τῆς Ποσειδωνίας. Τέλος, ὅτι ὁ σηκὸς δὲν εἶναι στενὸς καὶ ἐπιμήκης, τοῦτο ἄριστα δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν προφανῆ ἔλλειψιν χώρου.

Μὲ τὴν παραδοχὴν τῆς γνώμης μου εὐοδοῦνανήκουν ὡς ἀκρωτήρια αἱ μικρότεραι Σφίγγες, ἀλλ' ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι μεγαλύτεραι μὲ τὴν ἰδιάζουσαν εἰς ἀκρωτήρια στροφὴν τῆς κεφαλῆς. Τὰς μεγαλυτέρας ταύτας Σφίγγας, ἐκ μιᾶς τῶν ὁποίων προέρχεται ἡ λαμπρὰ κεφαλὴ (εἰκ. 11) ἐδυσκολεύθημεν τότε νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὸν αὐτὸν ναὸν καὶ κατεφύγομεν εἰς τὴν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

αὐθαίρετον ἑρμηνείαν τῶν ἀναθημάτων ἢ καὶ ἄλλας εἰκασίας (Kalydon 32). Ἀλλ' εἶναι τὸ φυσικώτερον πρᾶγμα νὰ συνάψωμεν τὰ μεγάλα ταῦτα ἀκρωτήρια μὲ τὴν μεγαλυτέραν κεράμωσιν καὶ δίκαιον εἶναι νὰ ἀποδώσωμεν πάντα ταῦτα εἰς ἕνα μεγαλύτερον ναόν. Τοιοῦτον ναὸν θὰ ἔχωμεν, ἂν δεχθῶμεν τὴν ἀνωτέρω προτα-

Εἰκ. 15.
Πηλίνη κεφαλὴ Ἀρτέμιδος φυσικοῦ μεγέθους.

θεῖσαν χρονολογίαν, τοῦ 580 π. Χ. περίπου, ὡς ἐποχὴν τῶν μεγάλων ἔργων τοῦ ἱεροῦ. Καὶ ὁ μικρότερος τότε πρὸς δυσμὰς ναὸς ἀνακτᾷ τὸν παλαιόν του στολισμόν, τὴν κατασκευασθεῖσαν ἐν Κορίνθῳ ἢ τοὐλάχιστον ὑπὸ Κορινθίων τεχνιτῶν ὡραίαν ὑδρορρόην καὶ τὴν συναφῆ ἐπαετίδα.

Ὁ οὕτω μετὰ μεγάλης πιθανότητος ὑποδεικνυόμενος μέγας ἀρχαϊκὸς ναὸς εἶχε τὴν ἀνωτέραν του κατασκευὴν κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ ξύλου. Τοὐλάχιστον οἱ κίονες καὶ ὁ θριγκὸς ἦσαν ξύλινοι μετὰ γραπτῶν μετοπῶν. Ἐκ τούτων συνελέξαμεν ἐφέτος περὶ τὰ 80 τεμάχια, ἐνῷ τὸ 1926 ἀπέδωκε 40. Μεταξὺ τούτων εὑρέθησαν εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ Ἐθν. Μουσείου τελευταίως πολλὰ τὰ συνανήκοντα, τὸ δὲ σχετικῶς ἀρτιώτερον σύνολον ἀπετέλεσαν 7 κομμάτια, παρέχοντα τὸ πλάτος τῆς μετόπης: .734 καὶ τὸ μέγιστον μέρος λαμπροῦ Γοργονείου (εἰκ. 12). Οἱ ὄφεις ἐκφυόμενοι ὡς ἐκ τῶν παρειῶν περιγράφουν τὰ ὦτα καὶ ἀνέρποντες προβάλλουν συμμετρικῶς τὰς κεφαλάς των μεταξὺ τῶν πλοκάμων τοῦ μετώπου. Ὅλα σχηματίζονται κατὰ τρόπον ἀσφαλῆ καὶ δυνατὸν καὶ ἐννοεῖ τις τὴν ἀπόστασιν μεταξὺ τῆς μεγάλης τέχνης καὶ τῆς μικροτεχνίας τῶν ἀγγείων. Τὸ Γοργόνειον παραβαλλόμενον πρὸς τὸ τοῦ Θέρμου (Ἀρχ. Ἐφημ. 1903, 85) εἶναι μὲν ἀκόμη αὐστηρῶς ἀρχαϊκὸν ἀλλὰ δὲν παρουσιάζει τὰς συσπάσεις καὶ τὴν ἀγριότητα ἐκείνου. Διὰ τοῦτο, ἂν ἀκολουθήσωμεν τὸν H. Payne, ὅστις τελευταῖον ἔγραψε περὶ τῶν μετοπῶν τοῦ Θέρμου (BSA, 1925-26, 130) καὶ καθώρισεν ὡς ἀρχαιότερα μὲν καὶ ἀνήκοντα εἰς τὸν πρωτοκορινθιακὸν κύκλον τὰ γοργόνεια μὲ τὴν ἔντονον ἀγρίαν ἔκφρασιν ὡς νεώτερα δὲ τὰ ἠρεμώτερα, δυνάμεθα ἀκινδύνως νὰ ἀποδώσωμεν τὸ Γοργόνειον τῆς μετόπης εἰς τὰ ἔτη 580-570 π. Χ. Προσωπικῶς δὲν διστάζω νὰ ἀποδώσω τὴν μετόπην εἰς τὸν μέγαν ναόν, ἔστω καὶ ἂν τὸ πλάτος αὐτῆς .734 εἶναι μικρότερον κατά τι τοῦ προσδοκωμένου (.77, ἂν ὑπολογίσωμεν ἐπὶ τῇ βάσει μεταξονίου 2.50 καὶ πλάτους τριγλύφου ὡς τῆς πωρίνης .48). Τοῦτο δὲν σημαίνει. Ὑπάρχουν ὁμοιοτάτων γοργονείων καὶ ἄλλα μέρη, ἐπὶ ἑνὸς τῶν ὁποίων ὁ ὀφθαλμὸς εἶναι κατά τι μεγαλύτερος καὶ ὑποδεικνύει πλατυτέραν μετόπην. Ἐπὶ τῆς εἰκ. 13 ἔχομεν τμῆμα παρομοίου Γοργονείου, ὅπου ἐκτὸς τοῦ περιβάλλοντος τὸ δεξιὸν οὖς ὄφεως ἔχομεν κάτω ἀριστερὰ τὴν κεφαλὴν ἄλλου μὲ τοὺς δύο λευκάζοντας ὀφθαλμούς. Τὸ ἀντικείμενον δὲν εἶναι πλέον μετόπη, ἀλλὰ κυκλικὸν ἀκρωτήριον, διαμέτρου .74, ὅπερ διὰ τὴν λεπτότητα τῶν τοιχωμάτων του καὶ τὴν διαφορετικὴν τεχνουργίαν διστάζω νὰ ἀποδώσω εἰς τὸν μέγαν ναόν. Πιθανῶς ἀνήκει εἰς τὸν μικρότερον, ὅστις ἴσως ἐκοσμεῖτο ἐπίσης διὰ μετοπῶν ἂν καὶ δὲν εἶχε πτερόν.

Ὅτι ὁ μέγας ναὸς εἶχε τὸ πτερὸν ξύλινον ἐστήριξα ἐφέτος καὶ εἰς τὴν ἀκόλουθον παρατήρησιν. Τὰ παράδοξα πώρινα ἀρχαϊκὰ γεῖσα μὲ τὰς τοξοειδεῖς ὀπὰς ἀναρτήσεως, τὰ ὁποῖα ἄλλοτε δὲν ἠξεύραμεν τί νὰ κάμωμεν (Kalydon 35), ἐδείχθη τώρα ὅτι ἀποτελοῦν μόνον τὸ ἀνώτερον μέρος τοῦ γείσου, μὲ τὴν coronam ἐμπρός, κάτωθεν δὲ παρουσιάζουν λαξεύματα κανονικῶς τοποθετημένα εἰς ὑποδοχὴν τῶν ξυλίνων προμόχθων. Τὸ φαινόμενον εἶναι καὶ καθ'

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ἑαυτὸ σπουδαῖον καὶ πειστικὸν περὶ τοῦ ξυλίνου ὑλικοῦ τοῦ θριγκοῦ καὶ τῶν κιόνων. Πιθανὸν μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου διάφορα μέρη τῆς κατασκευῆς νὰ ἀντικαθιστῶντο διὰ πώρου, ὡς συνέβη εἰς τὸ Ἡραῖον καὶ τὸν Θέρμον, ἀλλὰ τὸ πτερὸν μέχρι τοῦ 5ου αἰῶνος παρέμεινε τοὐλάχιστον κατὰ τὸ μέγιστον μέρος ξύλινον καὶ οὕτω ἔγινεν, ὡς εἴπομεν, εὔκολος ἡ ἀνακαίνισις τοῦ κρηπιδώματος.

Ὀνομασία τῶν ναῶν. Κατὰ τὸν παρελθόντα Μάϊον καὶ κατὰ τὴν δυτικὴν πλουσίαν εἰς μικρὰ νος Λοφρίω (εἰκ. 14). Ἡ ἐξ ἀμμολίθου τραχεῖα πλάξ, ὕψ. .88, μεγ. πλ. .24, παρουσιάζει τὸ χαρακτηριστικὸν σχῆμα τοῦ ἐμπηγνυομένου ὅρου. Τὰ γράμματα εἶναι κορινθιακὰ καὶ ἡ ἐκφορὰ Λόφριος διαλεκτική, φωκικὴ καὶ αἰτωλική. Ἡ ἐκ τοῦ σημαντικοῦ εὑρήματος συγκίνησις ἐτάραξεν ἡμᾶς πρὸς καιρὸν καὶ ἠρωτήσαμεν ἀλλήλους μήπως ὁ Στράβων ἔχει δίκαιον, ὅστις μόνος ἐκ τῶν συγγραφέων μνημονεύων τὸ ἡμέτερον ἱερὸν ὀνομάζει τοῦτο τοῦ Λαφρίου Ἀπόλλωνος (§ 459). Ἀλλ' ὅταν ἡ ταραχώδης ἐντύ-

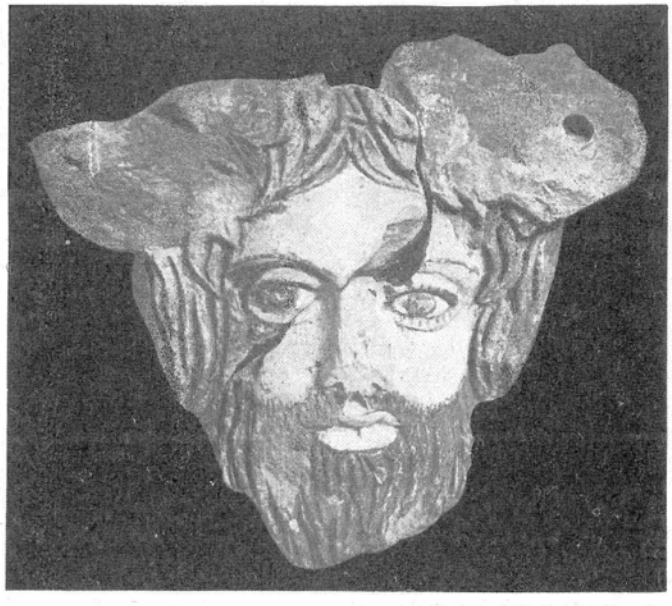

Εἰκ. 16. Κεφαλὴ πηλίνη, 3/4 φυσικοῦ μεγέθους, Διονύσου (;)

εὑρήματα κλιτὺν ἀνεσύραμεν ἐκ τῶν χωμάτων ἀκεραίαν λεπτὴν ἐνεπίγραφον πλάκα ἐκ χαλκοῦ. Ἡ ἐπιγραφὴ κατέληγεν μὲ τὴν ἐπιβλητικὴν δήλωσιν: ***ὁ δὲ πίναξ ἱαρὸς ἔστω τᾶς Ἀρτέμιδος.*** Εἶναι μετὰ ταῦτα ἡ τρίτη φορὰ καθ' ἣν δηλώνεται ἐπιγραφικῶς ἡ κυρία τοῦ ἱεροῦ. Τὴν αὐτὴν κυριότητα πιστοποιοῦν τὰ πολυάριθμα εἰδώλια Ἀρτέμιδος καὶ ἐνισχύουν οἱ μῦθοι περὶ τὸν Οἰνέα καὶ τὸν Καλυδώνιον κάπρον. Ἀλλ' ὅμως κατὰ Ἰούνιον εὑρέθη ἔξω τῆς ἀρχικῆς θέσεως, μετ' ἄλλων λίθων χρησιμοποιηθέντων εἰς ὑστέρων χρόνων πρόχειρον κτίσμα πρὸ τῆς ὀρθογωνίου ἐξέδρας, ἡ σπουδαιοτάτη ὁρόσημος ἐπιγραφὴ τοῦ πρωΐμου 6ου αἰῶνος: Ἀπόλλωπωσις παρῆλθεν, εἴδομεν καὶ οἱ δύο, ὅτι ἀκριβῶς ὁ ὅρος ὑποδεικνύει, ὅτι ὁ θεὸς εἶχε τὴν δευτερεύουσαν θέσιν τοῦ ξενιζομένου ἐντὸς τοῦ μεγάλου τεμένους τῆς θεᾶς, μὲ τὴν ὁποίαν ἔκπαλαι ἐσχετίζετο ἂν καὶ ὄχι πάντοτε ὡς Λητοΐδης. Θὰ ἠρκεῖτο λοιπὸν εἰς ὁπωσδήποτε περιωρισμένον τινὰ χῶρον περικλείοντα βωμὸν ἢ καὶ ἀναθήματα. Ἴσως ἐν τέλει ὁ εἷς ἐκ τῶν ναῶν καὶ πάντως ὁ μικρότερος νὰ ἀνῆκεν εἰς τὸν Ἀπόλλωνα. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος τοὐλάχιστον τοῦτο εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποδειχθῇ.

Διάφορα εὑρήματα. Περὶ τούτων θὰ γίνῃ συντομώτατος λόγος καὶ ἰδιαιτέρως ἕνεκα τοῦ μεγάλου αὐτῶν πλήθους. Ἐξέχουν μεταξὺ τού-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

των ἡ λαμπρὰ ἐν πρώτοις πηλίνη κεφαλὴ θεᾶς, βεβαίως τῆς Ἀρτέμιδος (εἰκ. 15). Ὕψος 0,23. Ὁ πηλὸς εἶναι λεπτὸς λευκάζων. Εἶναι περίεργον, ὅτι ὑπὸ τὸν δεξιὸν ὀφθαλμὸν καὶ τὴν σιαγόνα διατηροῦνται ἴχνη ἐρυθροῦ χρώματος, τὸ ὁποῖον πιθανὸν κατέρρευσεν ἐκ τῆς κόμης. Ἡ ἰδιαιτέρα ἐπεξεργασία τοῦ τεχνίτου ἐπὶ τοῦ ἐκμαγείου εἶναι πολλαχοῦ φανερά. Κρῖμα, ὅτι ἐβλάβη ἡ μύτη. Ἄλλως ἡ ἐντύπωσις ἐκ τοῦ προσώπου εἶναι μεγάλη μὲ τὰ καμαρωτὰ τόξα τῶν ὀφρύων, τοὺς μεγάλους ὀφθαλμούς, τὴν αὐστηρότητα τοῦ συνόλου παρὰ τὸ κομψὸν καὶ συνεσφιγμένον στόμα. Ἡ ἐντύπωσις ἐνισχύεται μὲ τὴν ἀναβαίνουσαν πλουσίαν κόμην καὶ τὴν ὑψηλὴν στεφάνην. Αἰσθάνεται κανεὶς παροῦσαν τὴν δεινὴν θεάν, τὴν ἀπαιτητικὴν τῶν ὁλοκαύστων θυσιῶν Λαφρίαν ἢ τὴν ὁμοίως σκληρὰν τιμωρὸν τοῦ Ἀκταίωνος. Τὸ ἔργον, ἀνῆκον εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου αἰῶνος, εἶναι ἄξιον μεγαλυτέρας προσοχῆς. Ὄχι τόσον σπουδαία, ἀλλ' ἐνδιαφέρουσα οὐχ ἧττον εἶναι ἡ κατά τι ὑπολειπομένη τοῦ φυσικοῦ μεγέθους, ὕψ. .17, πλ. μεγ. 0,20, κεφαλὴ τῆς εἰκ. 16. Τὸν ἐρυθρωπὸν πηλὸν καλύπτει λευκὸν ἐπίχρισμα, τὸ ὁποῖον καὶ παραμένει ἄνευ ἑτέρου εἰς χαρακτηρισμὸν τοῦ γυμνοῦ τριχῶν μέρους τοῦ προσώπου. Ἀντιθέτως τὰ χείλη εἶναι περιγεγραμμένα δι' ἐρυθροῦ, ἐπὶ δὲ τοῦ σώματός των τοῦ λευκοῦ πιθανὸν εἶναι ἐπίθετον πορφυροῦν χρῶμα. Ἄλλως αἱ λοιπαὶ λεπτομέρειαι, ὀφρύες, ἶρις, βλεφαρίδες ὡς καὶ αἱ τρίχες ἐξαίρονται διὰ μελανοῦ χρώματος ὄχι λίαν στιλπνοῦ. Τὸ ὅλον παρέχει τὴν ἐντύπωσιν μαλθακοῦ ἡπίου ὑποκειμένου καὶ ἐσκέφθην τὸν ἐν Καλυδῶνι γειτονικὸν τῆς Λαφρίας θεόν, τὸν Διόνυσον. Ἀλλ' ὁ φίλος μου Δ. Εὐαγγελίδης ἀντιπροτείνει τὴν ὀνομασίαν τοῦ Ἀχελῴου ὑποπτευόμενος, ὅτι τὸ ὑπερβολικῶς χονδρὸν διάδημα εἶναι δήλωσις κεράτων, τὰ ὁποῖα διὰ τὰς βλάβας καὶ ἐμπρὸς καὶ ὄπισθεν δὲν χαρακτηρίζονται ἀρκετά. — Ἐκ τῶν μεγαλυτέρων πηλίνων μνημονεύω ἁπλῶς τεμάχια λαμπρὰ ἀρχαϊκῆς Ἀθηνᾶς, κορμὸν γρυπὸς ἢ Σφιγγὸς χρωματιστόν, κορμὸν Ἀμαζόνος μαχομένης γονυπετοῦς κ.τ.λ. Ἐκ τῶν κορῶν πολυάριθμα εἶναι τὰ ἀντίτυπα τῆς ἀρχαϊκῆς μὲ τόξον καὶ νεβρὸν Ἀρτέμιδος, τῆς ἀνθεσφόρου κόρης διαφόρων μεγεθῶν, τῆς καθημένης θεᾶς, δύο ἀντίτυπα ἀκέραια Βαυβοῦς, τμήματα ἀναγλύφων θεοῦ δειπνιζομένου τοῦ 4ου αἰῶνος, ὑδροφόρων, πολλαὶ προτομαὶ θεᾶς ἀρχαϊκαὶ καὶ νεώτεραι, Σφίγγες, μέρη κάπρων, σχετικῶν βεβαίως ἀναθημάτων πρὸς τὸν Καλυδώνιον περίφημον κάπρον, ἀλέκτορες, καρποὶ διάφοροι κ.τ.λ. Ἐκ τῶν ὀλίγων χαλκῶν ἄξια μνείας εἶναι δύο μικραὶ ἔλαφοι, ζαρκάδια κατὰ τοὺς ἐργάτας. Ἐκ χαλκῶν ἐνεπιγράφων πλακῶν ἀνεσύρθησαν μερικὰ ἐνδιαφέροντα κομμάτια καὶ μία ἀκεραία, τοῦ πρωΐμου πιστεύω 4ου αἰῶνος, ἧς τὸ κείμενον μεταγράφω ἐνταῦθα χάριν τῆς σπουδαιότητός του καὶ προτοῦ δεόντως τὸ ἐπεξεργασθῶ.

Θεὸς Τύχα· ἐδίκαξαν οἱ Θραίστιοι Πύρρος, Ἐρίφυλος, Αἰμονίδας, Θεοτέλης Ἀδρίας, Θέρειον νικῶντα τὰν δίκαν καὶ τὰν κα Μύδωνος γενεὰν καὶ τὰν συγγένειαν, ὅσσοι ἀπὸ τᾶς ματέρος τᾶς Θερείω καὶ Κλεαιχμόντος υἱόν· εἰ δέ τις ἐπιθιγγάνοι, ἢ Μουδυων ἢ γενεά, ἢ Καλλίας, ἢ γενεά, ἢ Πράθος ἢ γενεά, ἢ ἄλλος ἐκ τούτων, εἴτε χηρὶ εἴτε λόγῳ λ | έγων, εἴτε προξενέοι ἐπὶ κακῷ ἀποτεισάτω ἀργυρίω τριάκοντα μνᾶς κατ' ἕκαστον ἀδίκημα καὶ ἐπίπομπος ἔστω. Ἁ δὲ δίκα ἐδικάσθη ἐπὶ Ἀνοχίδα καὶ Κεφάλω, δαμιοργέοντος Ταμαχρίδα καὶ Ἐριφύλω Δάμονος ἐόντος· ὁ δὲ πίναξ ἱαρὸς ἔστω τᾶς Ἀρτέμιδος.

Ἀθῆναι. Ὀκτώβριος. 1928.

Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ΘΟΛΩΤΟΣ ΤΑΦΟΣ ΕΝ ΚΑΛΥΒΙΟΙΣ (ΠΕΛΛΑΝΗΣ)

Εἰς ἀπόστασιν 25 χιλ. πρὸς Β. τῆς Σπάρτης κεῖται ἡ κωμόπολις Καστανιὰ πρωτεύουσα τέως δήμου Καστορίου συνδεομένη μετὰ τῆς πόλεως Σπάρτης δι' ἁμαξιτῆς ὁδοῦ καὶ ἔχουσα πυκνὴν δι' αὐτοκινήτων συγκοινωνίαν. Ἀπὸ τῆς Καστανιᾶς μεταβαίνει τις εἰς Καλύβια ἔφιππος δι' ὁδοῦ βατῆς οὐχὶ τόσον καλῶς διατηρουμένης ὁ μεταβαίνων ἀπὸ τῆς Σπάρτης πρὸς τὴν Μεγαλόπολιν καὶ τὴν Ἀρκαδίαν γενικῶς.

Ὁ Παυσανίας ἐν βιβλ. III κεφ. XXI λέγει τὰ ἑξῆς: «Προϊόντι δὲ ὡς ἐπὶ τὴν Πελλάναν, Χαράκωμά ἐστι ὀνομαζόμενον, καὶ ἡ μετὰ τοῦτο Πελλάνα πόλις τὸ ἀρχαῖον. Τυνδάρεων δὲ οἰκῆσαί φασιν ἐνταῦθα, ὅτε Ἱπποκόωντα καὶ τοὺς παῖδας ἔφευγεν ἐκ Σπάρτης. Θέας δὲ ἄξια αὐτόθι ἰδίᾳ Ἀσκληπιοῦ τε οἶδα ἱερὸν καὶ τὴν πηγὴν Πελλανίδα....»

Πρόκειται ὄντως περὶ τῆς Πελλανίδος πη-

Εἰκ. 1. Ἀγγεῖα θολωτοῦ τάφου Πελλάνης (Καλυβίων).

πορευόμενος ἐπὶ μίαν καὶ πλέον ὥραν πάντοτε πρὸς ΒΑ. Τὸ χωρίον Καλύβια ἀνήκει εἰς τὸν παρακείμενον τέως δῆμον Πελλάνης καὶ κατέχει θέσιν παρὰ τὴν πεδινὴν βατὴν ὁδόν, ἥτις ἐπὶ τῶν ἰχνῶν τῆς ἀρχαίας ἄγει ἀπὸ Λακεδαίμονος εἰς Μεγαλόπολιν, εὑρισκόμενον οὕτω εἰς ἴσην ἀπόστασιν μεταξὺ Σπάρτης καὶ Ἀρκαδικῶν συνόρων. Ἐκτισμένον δὲ ἀμφιθεατρικῶς ἐπὶ λόφου πετρώδους δεσπόζει ὅλης τῆς κάτωθι ἐκτεινομένης κοιλάδος, ἣν τόσον εὐφορον καθιστᾶ ὁ οὐχὶ μακρὰν ἀπὸ βορρᾶ κατερχόμενος Εὐρώτας. Τοῦ ποταμοῦ τούτου συνεπίκουρος ἔρχεται εἰς τὴν παροχὴν τῆς εὐφορίας, κατὰ τοὺς θερινοὺς μάλιστα μῆνας, ἡ ἄφθονος πηγή, ἥτις ἀναβλύζει ἀπὸ τῶν ριζῶν αἰωνοβίων πλατάνων κατὰ τοὺς πρόποδας τοῦ λόφου, ἐφ' οὗ εἶναι ἐκτισμένον τὸ χωρίον καὶ εἰς τὸ κατάψυχρον ὕδωρ τῆς ὁποίας καταστέλλει τὴν δίψαν του ὁ ὁδοιπόρος γῆς; Παρὰ τὴν πηγὴν ἐντὸς ἐπιπέδων ἀγρῶν παρατηροῦμεν καὶ σήμερον ἔτι σπονδύλους κιόνων, εἰς μικρὰν δὲ ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης εὑρίσκουσιν οἱ κάτοικοι Καλυβίων ἴχνη ὑδραγωγείων, ψηφιδωτῶν καὶ τάφων διὰ πλακῶν ἢ ὀπτῶν πλίνθων ἐπενδεδυμένων κατὰ τὴν ἄροσιν τῶν ἀγρῶν των. Πρόκειται ἄρα περὶ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς πόλεως Πελλάνας, περὶ ὧν ὁμιλεῖ ὁ ἀρχαῖος περιηγητής; Δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμέν τι τὸ σαφές, ἀφ' οὗ οὐδεμία ἐργασία ἔχει γείνει ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ καὶ οὐδεμίαν ἐπιγραφὴν μέχρι τῆς στιγμῆς κατέχομεν.

Ἐκεῖνο ὅμως ὅπερ γνωρίζομεν εἶναι τοῦτο· ὅτι εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς πηγῆς ταύτης καὶ τοῦ χωρίου Καλυβίων, εἰς μίαν ἀπόστασιν μόλις ἑνὸς χιλιομέτρου πρὸς βορρᾶν καὶ ὀλίγα βήματα πρὸς ἀριστερὰ τῆς ὁδοῦ αὐτῆς

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

τῆς ἀγούσης εἰς Μεγαλόπολιν, ἀπεκαλύφθησαν Μυκηναϊκὰ εὑρήματα ἀξιόλογα ἐντὸς τάφων λαξευτῶν ἐντὸς τοῦ βράχου. Λοφίσκος χθαμαλὸς ἢ μᾶλλον εἷς μαστὸς Γῆς ἐπιμήκης ἀπὸ Νότου πρὸς Βορρᾶν καὶ μήκους 100 μ. περίπου, πλάτους δὲ ἀπὸ 20 - 30 μ. καὶ συνιστάμενος ἐξ ἀσβεστολιθικοῦ πετρώματος, ἀποβαίνει εὐκόλως μὲν προσιτὸς ἀπὸ τῆς βορείας καὶ ἀνατολικῆς πλευρᾶς δυσκολώτερον δὲ ἀπὸ τῆς μεσημβρινῆς κατὰ πολὺ ὑψηλότερον τοῦ φυσικοῦ. Διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον δὲν εἶχεν ὑποστῇ οὐδέποτε πρόσχωσίν τινα, τοῦ κατωτέρου δαπέδου τῆς θόλου ὄντος καταφανοῦς. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τούτου καὶ παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ σπηλαίου αὐτοῦ σώζεται λελαξευμένος εἷς κάθετος τάφος φυσικοῦ μεγέθους. Τὸν τάφον δὲ τοῦτον, σεσυλημένον βεβαίως, εἶχεν ἀποκαλύψει ἄλλοτε ὁ κ. Ρωμαῖος ὑπηρετῶν τότε ὡς Ἔφορος ἀρχαιο-

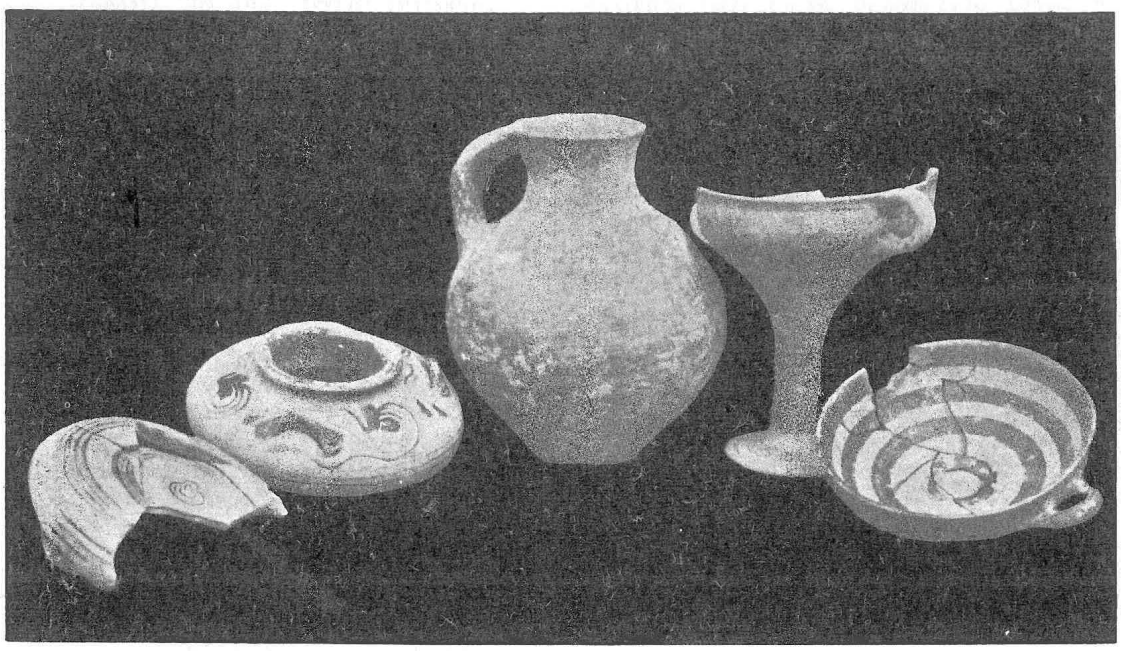

Εἰκ. 2. Ἀγγεῖα θολωτοῦ τάφου Πελλάνης (Καλυβίων).

τοιαύτης, ἵνα καταστῇ τελείως ἀπρόσιτος ἀπὸ τῆς δυσμικῆς καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς ὁποίας κόπτεται ἀποτόμως, σχηματίζων οὕτω κρημνὸν ποικίλλοντα μεταξὺ 4 - 6 μ. ὕψους ποῦ δὲ καὶ πλειότερον.

Ὁ λοφίσκος οὗτος εἶναι γνωστὸς εἰς τοὺς κατοίκους τοῦ χωρίου ὑπὸ τὸ ὄνομα ***Σπηλιές***. Τὴν ὀνομασίαν αὐτὴν ἔχει προσλάβει ἀναμφιβόλως ἐκ τῶν δύο τάφων, οἵτινες ἔχουσι λαξευθῇ ἐν τῇ Δυσμικῇ ἀποτόμῳ αὐτοῦ πλευρᾷ καὶ ὧν αἱ εὐρεῖαι θόλοι αἱ ἐντὸς τοῦ βράχου μετὰ τῶν στομίων αὐτῶν ἐν εἴδει τριγωνικῶν θυρῶν, αἱ παρέχουσαι στέγην εἰς τοὺς ποιμένας καὶ τοὺς καλλιεργητὰς τῶν πέριξ ἀγρῶν κατὰ τὸν χειμῶνα, κάμνουσι τὴν ἐντύπωσιν σπηλαίων. Τούτων τῶν δύο θολωτῶν τάφων ὁ πρὸς μεσημβρίαν λελαξευμένος ἐντὸς τοῦ ἀσβεστολιθικοῦ τούτου πετρώματος εὑρίσκεται εἰς ἐπίπεδον τήτων ἐν Σπάρτῃ καὶ εἶχεν ἀνεύρει ἐντὸς αὐτοῦ θραύσματά τινα Μυκηναϊκῶν ἀγγείων.

Τὴν προσοχὴν ἡμῶν προσείλκυσε τὸ ἕτερον σπήλαιον τὸ εἰς ἀπόστασιν εἴκοσι μέτρων βορειότερον τοῦ ἀνωτέρω περιγραφέντος καὶ εἰς πολὺ κατώτερον ἐπίπεδον τούτου εὑρισκόμενον. Ἐκ τοῦ δευτέρου τούτου σπηλαίου ἦτο ὁρατὸν μόνον ἓν τριγωνικὸν ἄνοιγμα, δι' οὗ εἰσήρχετό τις εἰς τὴν ἐν τῷ βράχῳ λελαξευμένην θόλον καὶ ἧς τὸ ἐπίπεδον εὑρίσκετο εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος πρὸς τὴν ἐκτὸς τῆς θόλου ταύτης ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους. Τοῦτο τὸ σπήλαιον ἀνελάβομεν νὰ καθαρίσωμεν κατὰ Ἰούνιον τοῦ παρελθόντος ἔτους ἐλπίζοντες πολλὰ νὰ ἐπιτύχωμεν τοσούτῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον ἡ ζῶσα παράδοσις τῶν πρεσβυτέρων ἐκ τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου ἡ ἐξικνουμένη μέχρις ὀγδοήκοντα περίπου ἐτῶν πρὸς τὰ ὀπίσω ἀπὸ τῆς ἰδικῆς μας ἐποχῆς,

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ἔφερε τὸ σπήλαιον τοῦτο ὡς εὑρισκόμενον εἰς οἵαν καὶ σήμερον κατάστασιν. Μαρτύριον δηλ. τρανὸν ὅτι ἡ πρόσχωσις εἶχε γείνει εἰς μίαν κάπως μεμακρυσμένην ἐποχὴν διὰ τοῦ τριγωνικοῦ τούτου ἀνοίγματος ἐκ τῶν ὑδάτων τοῦ παραρρέοντος κατὰ τὰς χειμερινὰς ὥρας μικροῦ χειμάρρου καὶ ὅτι ἑπομένως νεωτέρα τις σύλησις ἀπὸ μιᾶς ὀγδοηκονταετίας τοὐλάχιστον δὲν θὰ εἶχε γείνει ἐκεῖ. Ἡ ἔρευνά μας ἐπροχώρησεν εἰς τέταρτος μικρότερος φυσικοῦ μεγέθους καὶ κεκαλυμμένος ἄνωθεν διὰ δύο ἰδιαιτέρων πλακῶν (ἐνῶ οἱ τρεῖς ἄλλοι ἦσαν ἀκάλυπτοι), εἰς μικρὰν ἀπόστασιν κατ᾽ εὐθεῖαν ἐμπρὸς καὶ καθέτως πρὸς τὴν θύραν τῆς εἰσόδου εὑρίσκεται. Τὸ πλῆθος τῶν ὀστῶν καὶ κρανίων ἅτινα ἐν μεγίστῃ ἀταξίᾳ ἐντὸς τῶν τάφων τούτων ἀνευρέθησαν, μαρτυροῦσι περὶ δύο τινῶν: α΄) ὅτι πλέον τοῦ ἑνὸς νεκροὶ εἶχον ταφῆ εἰς ἕκαστον ἐκ τῶν τεσσάρων

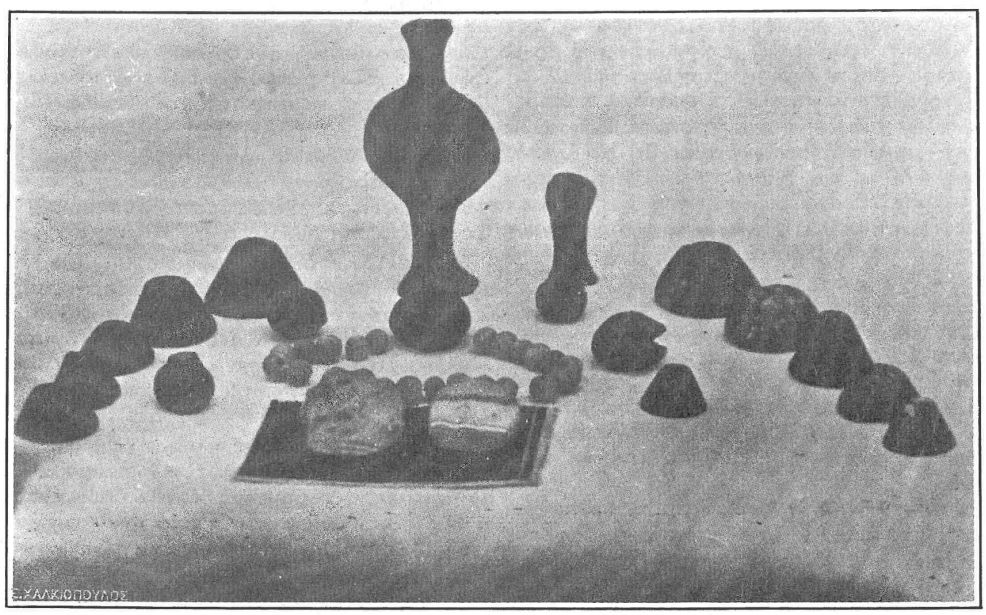

Εἰκ. 3. Ψῆφοι καὶ εἰδώλιον θολωτοῦ τάφου Πελλάνης (Καλυβίων).

βάθος 2.70 μ. ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου μέχρις οὗ συναντήσωμεν τὸ σκληρὸν ἀσβεστολιθικὸν δάπεδον τῆς θόλου αὐτῆς, ἧς ἡ κατωτέρα διάμετρος φθάνει τὰ 6 μ. Μετὰ πολλοῦ δὲ κόπου κατωρθώσαμεν νὰ ρίψωμεν πρὸς τὰ ἔξω ἀπὸ τοῦ τριγωνικοῦ τούτου ἀνοίγματος ὅλον τὸν χωμάτινον ὄγκον ἢ μᾶλλον, διὰ νὰ εἴμεθα ἐν τῇ ἀληθείᾳ, ὅλον τὸν λίθινον ὄγκον ἐπειδὴ ὅλον αὐτὸ τὸ ἐκ. 2.70 μ. στρῶμα τῆς προσχώσεως ἀπετελεῖτο ἀπὸ λίθους διαφόρωνμεγεθῶν, οὓς κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ὁ ὑπερχειλίζων ἐκ τῶν βροχῶν χείμαρρος εἶχε πρὸς τὰ ἐκεῖ ἐπισωρεύσει.

Τέσσαρες ὁλόκληροι κάθετοι λαξευτοὶ τάφοι καταλαμβάνουσι τὸ ἕτερον ἥμισυ τοῦ δαπέδου τῆς θόλου τὸ πρὸς τὴν εἴσοδον, ὧν οἱ δύο φυσικοῦ μεγέθους δεξιᾷ τῆς εἰσόδου, ὁ τρίτος φυσικοῦ καὶ οὗτος μεγέθους ἀριστερᾷ αὐτῆς καὶ ὁ τούτων τάφων καὶ 6΄) ὅτι οἱ τάφοι αὐτοὶ ὡς καὶ οἱ ἐν τοῖς τάφοις νεκροὶ εἶχον συληθῆ εἰς μίαν μεμακρυσμένην ἐποχήν. Περὶ τοῦ δευτέρου τούτου μαρτυροῦσι σαφῶς αὐτὰ ταῦτα τὰ εὑρήματα, ἅτινα εὑρέθησαν οὐχὶ ἐντὸς τῶν τάφων ἔνθα εἶχον ταφῆ οἱ νεκροὶ ἀλλὰ ἐσκορπισμένα ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς θόλου καὶ μάλιστα ἐπὶ τοῦ μέρους τοῦ δαπέδου τοῦ πρὸς τὸ βάθος τῆς θόλου, ἐφ᾽ οὗ δὲν ἔχουσι λαξευθῆ τοιοῦτοι κάθετοι τάφοι.

Τὰ εὑρήματα ταῦτα (εἰκ. 1-3) συνίστανται ἐξ ἀγγείων, θραυσμάτων ἀγγείων, ἑνὸς πηλίνου γυναικείου εἰδωλίου, ἑνὸς σφραγιδολίθου ἐξ ἠλέκτρου μετὰ δυσδιακρίτου παραστάσεως, ἑνὸς δακτυλιολίθου ἐκ σκληροῦ λίθου ἄνευ γλυφῆς τινος, ἐξ 25 μικρῶν στρογγυλῶν ψήφων ὑελώδους μάζης καὶ χρώματος ἰώδους ἀποτελουσῶν ἄλλοτε

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ὅρμον τινά, ἐξ ἱκανοῦ ἀριθμοῦ κομβίων ἐκ σκληροῦ λίθου καὶ διαφόρων χρωμάτων, ὡς καὶ ἐκ διαφόρων ἄλλων ψήφων ποικίλων ὑλῶν καὶ χρωμάτων, ἅτινα ἐν σμικρῷ βλέπει τις εἰς τὰς παρακειμένας εἰκόνας.

Μετὰ τὴν ἐκκαθάρισιν καὶ λεπτομερῆ ἔρευναν τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς θόλου, ἧς ἡ ὅλη διάμετρος φθάνει τὰ 6 μ. τὸ δὲ ὕψος ἀπὸ τοῦ δαπέδου μέχρι τῆς κωνικῆς κορυφῆς ἀνέρχεται εἰς 5 ὁλόκληρα μέτρα, ἐπελήφθημεν τοῦ ἀνοίγματος τῆς εἰσόδου καὶ τοῦ δρόμου τοῦ ἄγοντος εἰς τὴν θόλον αὐτήν. Λεπτομερῆ περιγραφὴν τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τούτου μέρους ἐπιφυλασσόμεθα διὰ τὸ ἐγγὺς μέλλον, ὁπότε θὰ ἔχωμεν νὰ παραθέσωμεν καὶ πλῆρες τὸ σχεδιάγραμμα. Ἐνταῦθα δέον νὰ σημειωθῇ περιληπτικῶς ὅτι εἰς δρόμος μήκους 4.50 μ. καὶ βάθους ποικίλλοντος μέχρι 2.50 μ. ἐν τῷ βράχῳ λελαξευμένος ἄγει εἰς μίαν εἴσοδον μετὰ καλῶς εἰργασμένων παραστάδων ὕψους καὶ αὐτῆς 2.50 μ., δι' ἧς εἰσέρχεταί τις ἐντὸς τῆς θόλου.

Ἡ εἴσοδος μετὰ μικροῦ πρὸς αὐτὴν μέρους τοῦ δρόμου εἶχε φραχθῆ διὰ μεγάλων λίθων. Τὸ γεγονὸς δὲ τοῦτο ὡς καὶ τὸ λίαν σκληρὸν τοῦ χώματος κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ τάφος δὲν εἶχέ ποτε ἀνοιχθῆ ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τὸ ἄνωθεν τῆς εἰσόδου τριγωνικὸν ἄνοιγμα, περὶ οὗ ἀνωτέρω ἐρρέθη.

Ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν τοῦ τάφου αὐτοῦ δύναταί τις νὰ τὸν κατατάξῃ, ἔχων ὑπ' ὄψει του τὰ ἐν αὐτῷ εὑρεθέντα εὑρήματα, εἰς τὴν ἐσχάτην Ὑστερο-Μυκηναϊκὴν περίοδον.

Σπάρτη 26 Ἰουλίου 1928.

ΘΕΜ. ΚΑΡΑΧΑΛΙΟΣ
Ἔφ. ἀρχ.

ΕΚΘΕΣΙΣ

Περὶ ἀνασκαφῆς ὑπογείου λαξευτοῦ κοιμητηρίου εἰς Χανιά.

Τὴν 9ην παρελθόντος Σεπτεμβρίου εἰδοποιήθην ἐπειγόντως διὰ τηλεγραφήματος ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ ἀρχαιοτήτων Χανιῶν ὅτι κατὰ τὴν ἀνόρυξιν φρέατος ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Ἐμμ. Μαρκάκη, ἀκριβῶς ὄπισθεν (πρὸς Β.) τοῦ θεάτρου Σαββάκη, ἀνευρέθη εἰς βάθος 4 μ. ὑπόγειος νεκρικὸς θάλαμος ἀποτελούμενος ἐκ κεντρικοῦ διαδρόμου μετὰ τάφων ἑκατέρωθεν αὐτοῦ. Ὅταν μετά τινας ἡμέρας ἔλαβον λεπτομερεστέραν ἔκθεσιν, ἐνόμισα ἀπαραίτητον νὰ παρευρεθῶ αὐτοπροσώπως εἰς τὸν καθαρισμὸν τοῦ ἀνευρεθέντος κοιμητηρίου καὶ τὴν 15ην Σεπτεμβρίου μετέβην εἰς Χανιά.

Τὸ φρέαρ εἶχε φθάσει ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ μεσοτοίχου τῶν δύο πρώτων τάφων δεξιὰ (δηλ. πρὸς Ν.) τοῦ διαδρόμου καὶ ἡ περιφέρειά του ἐξετείνετο ἐπὶ τῶν κοιλοτήτων ἀμφοτέρων. Κατῆλθον ἐντὸς αὐτοῦ καὶ ἐξήτασα κατὰ τὸ δυνατὸν λεπτομερῶς τὸ ὑπόγειον κοιμητήριον. Ἐπρόκειτο ἀκριβῶς περὶ διαδρόμου ἐσκαμμένου ἐντὸς πωρώδους, εὐθρύπτου γῆς μὲ διεύθυνσιν ἐκ Δ. πρὸς Α., ἑκατέρωθεν τοῦ ὁποίου ἐφαίνοντο ἀνὰ 4 ἀντιστοιχοῦντες τάφοι, ἐκ τῶν ὁποίων τρεῖς πρὸς δεξιὰ ἦσαν κεκλεισμένοι διὰ μεγάλων λιθίνων ὀρθογωνίων πλακῶν. Ἐπὶ τῆς δυτικῆς, στενῆς πλευρᾶς τοῦ διαδρόμου ὑπῆρχεν ὡσαύτως ἄνοιγμα σχήματος καὶ βάθους ὁμοίου περίπου μὲ τῶν τάφων, εἰς τὸ βάθος τοῦ ὁποίου ἐφαίνετο ἐπίσης ὀρθία μεγάλη πλάξ, ἔξωθεν τεθειμένη.

Πρὸς Α. τοῦ διαδρόμου εἰς βάθος 4 περίπου μέτρων ὑπῆρχον χώματα μαλακά, ἀναρρίμματα, καὶ ὁπωσοῦν ὑγρά, σημεῖον ὅτι ἐποτίζοντο ἄνωθεν. Μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ ἠδυνάμην πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο νὰ εὕρω τὴν εἴσοδον τοῦ κοιμητηρίου ἢ οἱανδήποτε ἄλλην κατάβασιν ἐντὸς αὐτοῦ, ἔσκαψα ἄνωθεν τάφρον.

Εἰς βάθος 3 περίπου μέτρων ἐφάνη πρὸς Α. κοιλότης ὁδηγοῦσα ἐντὸς τοῦ διαδρόμου, ἐκ δὲ τῆς πορείας τῆς ἐκσκαφῆς, τὴν ὁποίαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς περιώρισα μόνον εἰς τὰ μαλακὰ χώματα, ἐξηκριβώθη ὅτι εὑρέθημεν ἐντὸς κυκλοτεροῦς ὀρύγματος κατερχομένου ἐντὸς τοῦ διαδρόμου. Ὀλίγον περαιτέρω πρὸς Α. ἐφαίνετο τὸ τέρμα τοῦ διαδρόμου, ἡ ἀνατολικὴ στενὴ πλευρὰ αὐτοῦ. Τὸ ὄρυγμα τοῦτο τέμνει ὀλίγον κυκλικῶς τὴν βορείαν παρειὰν τοῦ διαδρόμου ἄνωθεν ἀκριβῶς τοῦ προτελευταίου πρὸς ἀριστερὰ (δηλ. πρὸς Β.) τάφου, τοῦ ὁποίου τὸ στόμιον εἶναι τοιουτοτρόπως κυκλικῶς ἄνωθεν ἀποκεκομμένον, ἐνῷ πρὸς τὴν ἀντίθετον πλευρὰν ἀφίνει μέρος τῆς ὀροφῆς, δηλ. δὲν καταλαμβάνει ὁλόκληρον τὸ πλάτος τοῦ διαδρόμου. Τόσον ἡ θέσις αὐτοῦ ἄνωθεν τοῦ κοιμητηρίου, καθὼς καὶ ἡ ἔλλειψις κάθε συμμετρικότητος πρὸς τὴν ὀροφὴν τοῦ διαδρόμου μαρτυροῦν, μοῦ φαίνεται, ὅτι δὲν εὑρίσκεται εἰς οὐδεμίαν ὀργανικὴν σχέσιν μὲ τὸ ἐν λόγῳ κοιμητήριον.

Ἀξιοσημείωτον εἶναι ἐν τούτοις ὅτι ἐντὸς τῶν χωμάτων του, εἰς τὸ ὕψος περίπου τῆς ὀροφῆς τοῦ διαδρόμου, εὑρέθη τεθραυσμένον εἰς δύο τὸ κατώτατον μέρος, τὸ πρὸς τὴν λαβήν, χαλκοῦ ἐγχειριδίου, ἡ λαβὴ μικροῦ χαλκοῦ σκεύους καὶ θραύσματά τινα μικρῶν χαλκῶν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

λογχοειδῶν μαχαιριδίων, λείψανα πάντα ταῦτα τῶν τελευταίων ὑστερομινωϊκῶν χρόνων.

Σκάπτοντες περαιτέρω πρὸς Δ. τὰ ἐντὸς τοῦ διαδρόμου συμπαγῆ χώματα, εὑρίσκομεν καὶ νέον κυκλοτερὲς ὄρυγμα εἰς ἀπόστασιν 0.45 μ. ἀπὸ τὸ πρῶτον, ὅμοιον καθ' ὅλα πρὸς αὐτό, ἐκτὸς αὐτῶν εὑρέθησαν βεβαίως καὶ ἄλλα θραύσματα ἀγγείων, πλὴν μόνον ρωμαϊκῶν καὶ ἔτι μεταγενεστέρων χρόνων.

Ὀλίγον πέραν τοῦ δευτέρου τούτου ὀρύγματος τὰ χώματα ἐτελείωναν καὶ εἴχομεν πλέον ὁλόκληρον τὸν διάδρομον. Ἔχει μῆκος 8.90 μ.,

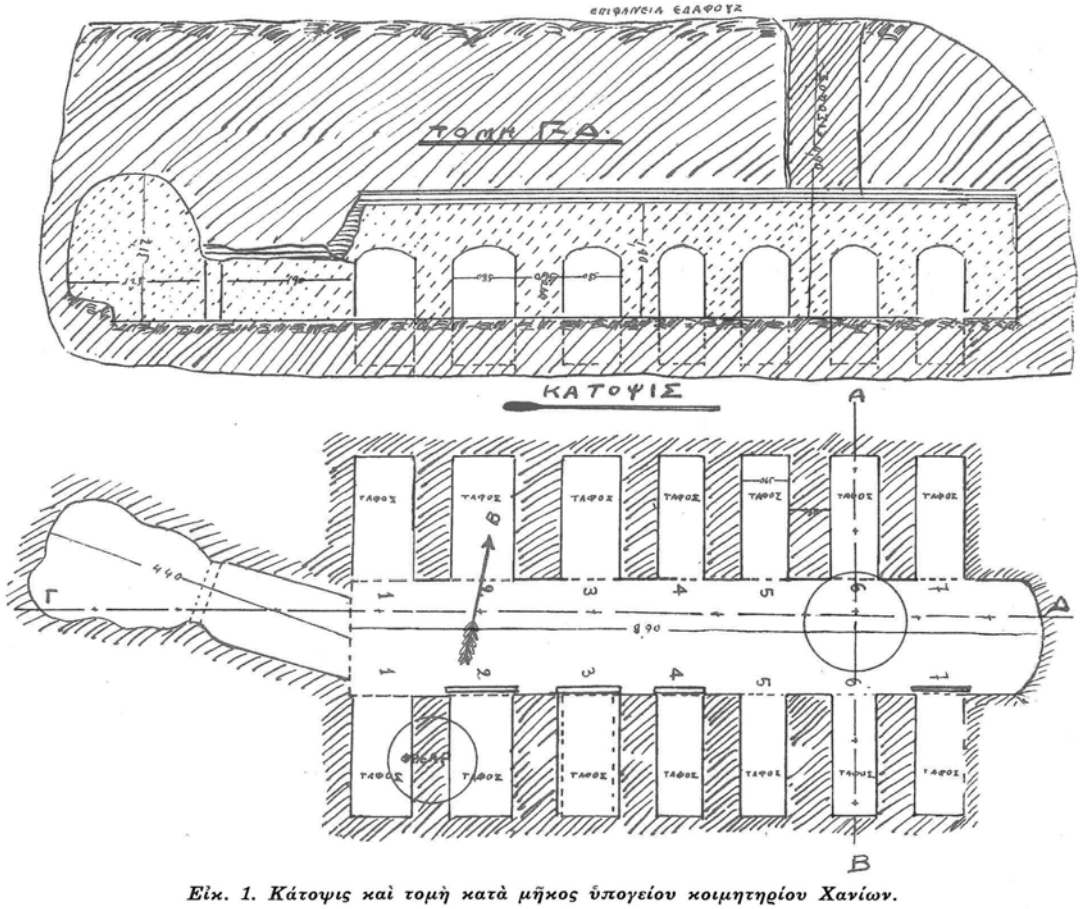

Εἰκ. 1. Κάτοψις καὶ τομὴ κατὰ μῆκος ὑπογείου κοιμητηρίου Χανίων.

τόσον κατὰ τὴν θέσιν ὅσον καὶ κατὰ τὴν περιφέρειαν.

Ἐντὸς τῶν κάτωθεν αὐτοῦ χωμάτων, ὀλίγον κατωτέρω τῆς ὀροφῆς τοῦ διαδρόμου, εὑρέθη μία πρόχους μὲ ραμφόσχημον στόμιον, ἀκεραία, ὕψος 0.28 μ., ἀκόσμητος, μὲ τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ, πρὸς τὸ δάπεδον δὲ μία μικρὰ μελανὴ προχοΐσκη ραμφόστομος, ὕψος 0.08 μ. καὶ δύο τεθραυσμέναι φιάλαι μετὰ λαβῆς. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα εἶναι ἐπίσης τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων. πλάτος 1.65 μ. καὶ ὕψος 1.90 μ., ἡ δὲ κορυφὴ αὐτοῦ σχηματίζει ἀμβλὺ τεθλασμένον τόξον. Ἑκατέρωθεν αὐτοῦ εἶναι ἀνοιγμένοι 14 ἐν ὅλῳ τάφοι, ἤτοι 7 ἐφ' ἑκάστης πλευρᾶς, ὁμοιόσχημοι καὶ ἀντίστοιχοι πρὸς ἀλλήλους (εἰκ. 1).

Τὴν εἴσοδον τοῦ κοιμητηρίου ἦτο πλέον φανερὸν ὅτι ἔπρεπε νὰ τὴν ἀναζητήσωμεν ἐκ τοῦ ἀνοίγματος τοῦ ἐπὶ τῆς στενῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ διαδρόμου. Ἐξήγαγον τὴν πλάκα τὴν φράσσουσαν ἔξωθεν τὸ στόμιον τοῦτο τοῦ κοιμητη-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ρίου. Ὄπισθεν αὐτῆς ἦσαν χώματα συμπαγῆ ἀνάμικτα μετὰ λίθων, ἀναρρίμματα. Ἔσκαψα μέχρι τινὸς εἰς τὸ βάθος, ἕως οὗ μοὶ ἐπέτρεπον τὰ μέσα καὶ ἡ ἀσφάλεια τῶν ἐργατῶν. (Ἄνωθεν, ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς ἡ ἐκσκαφὴ θὰ ἦτο πολὺ δαπανηρά). Ἐξηκρίβωσα ὅτι τὸ στόμιον διεκρίνετο ὄπισθεν τῆς πλακὸς καὶ ὅτι τὸ δάπεδον αὐτοῦ ἤρχιζε νὰ ἀνηφορίζῃ. Ἀναμφιβόλως εἰς κάποιαν ἀπόστασιν θὰ ἔφθανε μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους καὶ ἐκεῖθεν θὰ ἦτο ἡ εἴσοδος τοῦ κοιμητηρίου.

Τὰ τοῦ καθαρισμοῦ τῶν τάφων ἐκθέτω κατωτέρω περιγράφων αὐτοὺς κατὰ σειράν, πρῶτον τοὺς πρὸς δεξιὰ τοῦ διαδρόμου καὶ ἔπειτα

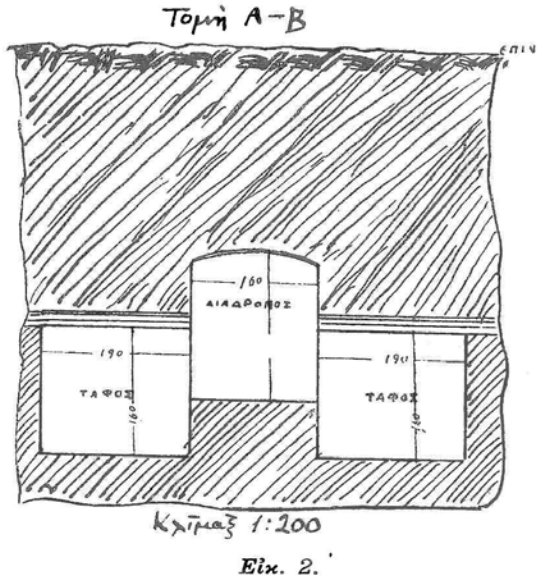

Εἰκ. 2.

Τομὴ κατὰ πλάτος ὑπογείου κοιμητηρίου Χανίων.

τοὺς πρὸς ἀριστερά. Οἱ τάφοι ὅπως εἶπον ἤδη ἀνωτέρω, εἶναι ὅλοι τοῦ ἰδίου σχήματος καὶ τοῦ ἰδίου περίπου μεγέθους. Τὰ γενικὰ γνωρίσματα αὐτῶν εἶναι τὰ ἑξῆς:

Τὸ ἐπὶ τῶν πλευρῶν τοῦ διαδρόμου στόμιον αὐτῶν εἶναι ὕψους 1 μ. καὶ πλάτους 0.60 μ., ἔχει δὲ τὴν ἄνω πλευρὰν ἐλαφρῶς τοξωτήν. Κατόπιν οἱ τάφοι εἶναι ἐσκαμμένοι βαθύτερον τοῦ διαδρόμου 0.60 μ. (εἰκ. 2) καὶ κατὰ μῆκος τῶν μακρῶν αὐτῶν πλευρῶν ἔχουν προεξοχὰς (πατοῦρες) εἰς τὸ ὕψος ἀκριβῶς τοῦ δαπέδου τοῦ διαδρόμου, προφανῶς ἵνα ἐναποτίθενται ἐπ' αὐτῶν αἱ πλάκες, ἂν καὶ εἷς μόνον ἐξ αὐτῶν εὑρέθη κεκαλυμμένος, μὲ τοιαύτας πλάκας. Τὸ μῆκος τῶν τάφων εἶναι περίπου 2 μ., τὸ ὕψος 1.60 μ. καὶ τὸ πλάτος ἄνωθεν τῶν προεξοχῶν 0.75 μ.

ΤΑΦΟΙ ΔΕΞΙΑ (ΠΡΟΣ Ν.) ΤΟΥ ΔΙΑΔΡΟΜΟΥ

Τάφοι 1 καὶ 2.—Ἐπὶ τοῦ μεσοτοίχου ἀκριβῶς αὐτῶν ἔχει κατέλθει τὸ φρέαρ, ἐκτεινόμενον ἐντὸς τῶν κοιλοτήτων καὶ τῶν δύο. Ἀμφότεροι ἠρευνήθησαν ὑπὸ τῶν πρώτων κατελθόντων εἰς αὐτούς, Σπυρ. Κουκλάκη, φύλακος ἀρχαιοτήτων, Φουτοπούλου, μηχανικοῦ καὶ Ἐμμ. Μαρκάκη, ἰδιοκτήτου τοῦ οἰκοπέδου, καθὼς ἐπίσης καὶ ὁ παρακείμενος τάφος 3. Τὰ εὑρεθέντα ἐντὸς αὐτῶν κτερίσματα εἶναι:

1) Τετράγωνος χαλκοῦς δίσκος μὲ ἐλαφρῶς ἀνυψούμενον πέριξ λεπτὸν πλαίσιον (μῆκος ἑκάστης πλευρᾶς 0.165 μ.). Μετ' αὐτοῦ εὑρέθη καὶ ἐξάρτημα χαλκοῦν σφηνοειδές, τετραγωνικὸν μὲ ὀπὴν εἰς τὸ μέσον, ὕψος 0.025 μ., τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι ἦτο κολλημένον εἰς τὸ κέντρον τοῦ τετραγώνου δίσκου, ἂν κρίνῃ τις ἐκ τῶν σωζομένων ἰχνῶν ἐπ' αὐτοῦ, τῶν ὁποίων τὸ περίγραμμα προσαρμόζεται τελείως πρὸς τὴν βάσιν τοῦ χαλκοῦ τεμαχίου.

2) Δύο λύχνοι κοινοί, εὐτελοῦς ἐργασίας μὲ μεγάλην ὀπὴν ἄνω καὶ προεξέχουσαν μύξαν.

3) Θραύσματά τινα πηλίνων πλαγγόνων.

4) Μία χρυσῆ δανάκη ἐκ δύο συγκεκολλημένων φύλλων, φέρουσα ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς ἐλαφρῶς ἔκτυπον φολιδωτὴν χελώνην καὶ ἐπὶ τῆς ἑτέρας τὸ τετράγωνον ἔγκοιλον, ἦτοι τὸν τύπον τοῦ αἰγινητικοῦ νομίσματος (διαμ. 0.014 μ.).

Ὁ τάφος 2 ἐφράσσετο ἔξωθεν ὑπὸ τετραγωνικῆς πλακὸς (ὕψ. 1 μ. πλ. 0.80 μ. πάχ. 0.21 μ.) κεχρισμένης πέριξ μὲ ἀμμοκονίαν (μπινιᾶν) καὶ στηριζομένης ἐπὶ κατωφλίου, δηλ. στενῆς λείας πλακός· ἀμφότεροι δὲ οἱ τάφοι ἦσαν ἔσωθεν ἐπικεχρισμένοι ὑπὸ λεπτοῦ στρώματος ἀσβεστοκονιάματος.

Τάφος 3.—Ἠρευνήθη ὡσαύτως μετὰ τῶν δύο πρώτων, διαρρηχθεὶς ἐκ τῶν πλαγίων. Ἐσωτερικῶς ἐπικεχρισμένος μὲ ἀσβεστοκονίαμα, ἐφράσσετο ἐπίσης μὲ μεγάλην πλάκα (ὕψ. 1.07 μ πλάτ. 0.78 μ. πάχ. 0.22 μ.).

Τάφος 4.—Κεκλεισμένος ἐπίσης μὲ πλάκα ἐξαιρετικῶς μεγάλην (ὕψ. 1.40 μ. πλάτ. 0.80 μ. πάχ. 0.20 μ.), κεχρισμένην γύρω μὲ ἀμμοκονίαμα. Ἐντὸς αὐτοῦ χώματα ἀρκετά, εἰς τὸν πυθμένα συμπεπιεσμένα ἐντελῶς μετὰ τῶν ὀστῶν. Παρὰ τὸ στόμιον τοῦ τάφου, δηλ. πρὸς τοὺς πόδας τοῦ νεκροῦ εὑρέθη ἀμφορεὺς ρωμαϊκὸς ὕψος 0.25 μ. (ἐργασίας καὶ τεχνικῆς ὁμοίας μὲ τῶν μικρῶν δακρυδόχων δοχείων), χρώματος μέλανος ἀμαυροῦ, μὲ δύο καθέτους, τοξωτὰς λαβὰς ἐπὶ τῶν ὤμων. Περαιτέρω εὑρέθησαν ἐπίσης τὰ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

θραύσματα ἐγχρώμων πηλίνων πλαγγόνων, σεσηπότα ἐκ τῆς ὑγρασίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων δύο γυναικεῖαι κεφαλαὶ (τῆς μιᾶς τὸ πρόσωπον ἀποκεκρουμένον) καὶ τὸ ἄνω μέρος γυναικείας μορφῆς φερούσης τὴν δεξιὰν κεκαμμένην ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ὡσεὶ ὁλοφυρομένης.

Τάφοι 5 καὶ 6. — Στόμια κατεστραμμένα, πλήρεις συμπαγῶν χωμάτων μέχρις ἄνω εἰς τὴν ὀροφήν. Φαίνεται ὅτι ἄνωθεν αὐτῶν ὑπῆρχε ἕτερον ὄρυγμα. Τοὺς ἀφῆκα ἀκαθαρίστους.

Τάφος 7. — Κεκλεισμένος ἐπίσης μὲ πλάκα ἀδρῶς εἰργασμένην (ὕψος 0.98 μ. πλάτ. 0.75 μ. πάχ. 0.25 μ.) κεχρισμένην γύρω μὲ ἀμμοκονίαν καὶ ἐνιαχοῦ μὲ μικροὺς λίθους, διὰ νὰ φράσσηται τελείως τὸ στόμιον. Ὁ τάφος μέσα ἐντελῶς ἄθικτος. Φαίνεται ἐκτάδην ὁ σκελετός. Ἡ κεφαλὴ πρὸς τὸ βάθος. Παρὰ τὴν ἀριστερὰν χεῖρα ὑπῆρχε σιδηρᾶ στλεγγὶς λίαν ὠξειδωμένη. Φαίνεται ὅτι τὴν ἐκράτει, διότι ἐπὶ τῆς λαβῆς αὐτῆς σώζονται εἰσέτι μικρὰ ὀστᾶ ἐκ τῶν φαλάγγων τῆς χειρός. Πλησίον τῶν ὀστῶν τῆς κεφαλῆς ἐντὸς τῶν χωμάτων εὑρέθη μικροτάτη χρυσῆ δανάκη (διαμ. 0.006 μ.) μὲ τὰ σήματα ἐπίσης τοῦ αἰγινητικοῦ νομίσματος (ἰδὲ ἄνωτ. σελ. 46). Ὅλα τὰ περιστατικά, αἱ σιαγόνες ἀκόμη, μαρτυροῦν ὅτι ὁ νεκρὸς ἦτο νέος.

ΤΑΦΟΙ ΑΡΙΣΤΕΡΑ (ΠΡΟΣ Β.) ΤΟΥ ΔΙΑΔΡΟΜΟΥ

Τάφος 1. — Ἦτο τελείως ἀνοικτὸς μὲ ἀρκετὰ χώματα εἰς τὸ βάθος. Εὕρημα οὐδέν, ἐκτὸς τοῦ ἀκροτάτου μέρους σιδ. στλεγγίδος.

Τάφος 2. — Στόμιον κλεισμένον μέχρι τοῦ ἡμίσεος περίπου μὲ κοινοὺς ἀργοὺς λίθους. Περιεῖχεν ἀρκετὰ συμπεπιεσμένα χώματα. Ὀστᾶ σποραδικά, εὕρημα οὐδὲν ἐκτὸς θραυσμάτων στλεγγίδος.

Τάφος 3. — Ὁ μόνος σκεπασμένος μὲ πλάκας τρεῖς, ἰσομεγέθεις περίπου. Τὸ στόμιον ἦτο ἀνοικτόν. Ἐντὸς χώματα ἀρκετὰ συμπεπιεσμένα μετὰ τοῦ σκελετοῦ. Ἡ κεφαλὴ τῆς νεκρᾶς (διότι περὶ γυναικὸς ἐπρόκειτο) πρὸς τὸ στόμιον τοῦ τάφου.

Εὑρήματα: Ἀριστερὰ τῆς νεκρᾶς, εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ τάφου, 1 χαλκοῦν κυκλικὸν δισκίον (κάτοπτρον;) μὲ ἐλαφρῶς ἀνυψούμενον λεπτὸν πλαίσιον (διάμ. 0.08 μ.). Παρὰ τὸν λαιμὸν ψῆφοι περιδεραίου ἐκ πηλοῦ μὲ ἐπιχρυσωμένην διὰ χρώματος τὴν μίαν πλευράν· ἦτοι: 2 κυκλικαὶ (ὡσὰν φλωριὰ) μὲ ἔκτυπον κατενώπιον ἐπὶ τῆς ἐπιχρύσου πλευρᾶς τὴν κεφαλὴν Ἀθηνᾶς, 2 τοξωταί, λυροειδεῖς καὶ πολλαὶ μικραὶ λογχοειδεῖς, κοσμηματικαί. Ἐπίσης εὑρέθη μίκρὰ ἀργυρᾶ δανάκη μὲ ἔκτυπον χελώνην.

Τάφος 4. — Στόμιον κλεισμένον ἕως ἄνω μὲ ἀργοὺς λίθους. Εἰς τὸν πυθμένα τοῦ τάφου χώματα συμπαγῆ εἰς ἀρκετὸν ὕψος. Τὰ ὀστᾶ καὶ ἡ θέσις τοῦ νεκροῦ διακρίνονται δυσκόλως. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ κεφαλὴ ἦτο πλησίον τοῦ στομίου. Ἐκεῖ πλησίον εὑρέθη δακρυδόχη ἀρκετὰ μεγάλη, ὕψος 0.18 μ., μὲ ἐρυθρὰς καὶ λευκὰς ταινίας εἰς τὴν κοιλίαν, τὸν ὦμον καὶ τὸν λαιμόν. Ἐπίσης εὑρέθησαν θραύσματα στλεγγίδος.

Τάφος 5. — Στόμιον κλεισμένον ὁλόκληρον μὲ ἀργοὺς λίθους. Ἐντὸς τοῦ τάφου πολλὰ χώματα. Ὀστᾶ σποραδικά. Εὑρήματα: μικρὰ δακρυδόχη, ὕψος 0.12 μ., καὶ χαλκοῦν τετράγωνον ἔλασμα πολὺ λεπτόν, μῆκος ἑκάστης πλευρᾶς 0.065 μ.

Τάφος 6. — Κάτωθεν τοῦ ὀρύγματος δι' οὗ εἰσήλθομεν ἐντὸς τοῦ κοιμητηρίου. Πλήρης συμπαγῶν χωμάτων μέχρι τῆς ὀροφῆς. Εὕρημα οὐδέν.

Τάφος 7. — Στόμιον κλεισμένον κατὰ τὸ ἥμισυ τοῦ ὕψους του μὲ κοινοὺς ἀργοὺς λίθους. Ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ φράγματος τοῦ στομίου μέχρι τοῦ πυθμένος τοῦ τάφου χώματα συμπαγῆ. Εὕρημα οὐδέν.

ΓΕΝΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ὡς συνάγεται ἐκ τῆς ἀνωτέρω περιγραφῆς τῶν τάφων, μερικοὶ ἐξ αὐτῶν (οἱ 2, 3, 4 καὶ 7 δεξιὰ) ἦσαν κλεισμένοι μὲ μεγάλας ὀρθογωνίους πλάκας, ἐνῷ ἄλλοι (οἱ 2, 4, 5 καὶ 7 ἀριστερὰ) ἐφράσσοντο ὁλόκληροι ἢ κατὰ τὸ ἥμισυ μὲ ἀργοὺς λίθους. Ἐπίσης τρεῖς ἐξ ὅλων τῶν τάφων (οἱ 1, 2 καὶ 3 δεξιὰ) ἦσαν ἔσωθεν ἐπικεχρισμένοι μὲ ἀσβεστοκονίαμα.

Ἐκ τῶν 14 τάφων τοῦ ὑπογείου κοιμητηρίου μόνον οἱ 4 καὶ 7 δεξιὰ καὶ ὁ 3, ἴσως δὲ καὶ οἱ πενιχροὶ 4 καὶ 5 ἀριστερά, ἦσαν πραγματικῶς ἄθικτοι. Ἐπίσης ἄθικτοι φαίνεται ὅτι ἦσαν καὶ οἱ 2 καὶ 3 δεξιά, ἐρευνηθέντες πρὸ ἐμοῦ. Οἱ λοιποὶ φαίνονται κατὰ καιροὺς ἀνοιγμένοι καὶ σεσυλημένοι.

Δὲν δύναμαι νὰ εἴπω ἐκ τῆς γενικῆς ἐρεύνης τῶν τάφων ὅτι εἶχε γίνει καὶ δευτέρα ταφὴ ἐντὸς ἑνὸς οἱουδήποτε ἐξ αὐτῶν. Τοὐλάχιστον δὲν ἐφαίνοντο ἀνάλογα ἴχνη.

Ὡς πρὸς τὴν θέσιν τῶν νεκρῶν πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἐθάπτοντο ὅλοι μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Ν., οὕτως ὥστε εἰς μὲν τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ διαδρόμου οἱ νεκροὶ ἦσαν τεθαμμένοι μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸ βάθος, εἰς δὲ τὴν βορείαν μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸ στόμιον.

Τόσον ἐκ τῶν κτερισμάτων, ὅσον καὶ ἐκ τοῦ γενικοῦ συστήματος τοῦ κοιμητηρίου καθίσταται φανερὸν ὅτι τοῦτο ἔχει κατασκευασθῇ καὶ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

χρησιμοποιηθῆ κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἢ ἴσως καὶ ὀλίγον προγενέστερον. Ἡ δὲ παρουσία μυκηναϊκῶν ἀντικειμένων ἐντὸς τῶν χωμάτων τῶν ἐκ τῶν ὀρυγμάτων καταπεσόντων καὶ οὐδεμίαν ἄμεσον σχέσιν ἐχόντων πρὸς τὸ κοιμητήριον δύναται πάντως νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁλόκληρος ἡ πέριξ περιοχὴ καταλαμβάνεται ἀπὸ μυκηναϊκὴν νεκρόπολιν. Ἤδη πρὸ ἐτῶν, κατὰ τὸ 1919, ἔχουν ἀνερευνηθῆ ὑπὸ τοῦ κ. Ξανθουδίδου ἀρκετοὶ λαξευτοὶ μυκηναϊκοὶ τάφοι ἐπὶ τῆς κατασκευαζομένης τότε ὁδοῦ ἀνατολικῶς τοῦ θεάτρου Σαββάκη, δηλ. ὀλίγα βήματα μακρὰν τοῦ περιγραφομένου κοιμητηρίου (πρβλ. Ἀρχ. Δελτίον, τόμ. 6, 1920 - 1 σελ. 164), τὸν παρελθόντα Ἰούλιον εὑρέθη ἐκεῖ που πλησίον ἕτερος εἰς κτιζομένην οἰκοδομήν, καὶ κατὰ τὰς ἡμέρας ἀκριβῶς καθ' ἃς ἀνέσκαπτον τὸ κοιμητήριον ἀνευρέθησαν δύο ἀκόμη, περιέχοντες συνήθη μυκηναϊκὰ κτερίσματα, ἐντὸς τῆς ἀνεγειρομένης οἰκοδομῆς τοῦ Θ. Μιγιάκη, παρὰ τὴν προαναφερθεῖσαν ἀνατολικῶς τοῦ θεάτρου Σαββάκη ὁδόν.

Παρόμοιον πρὸς τὸ ἡμέτερον κοιμητήριον ἀνεσκάφη ἄλλοτε, κατὰ τὸ 1900 περίπου, ὑπὸ τοῦ κ. Ξανθουδίδου ὄπισθεν τῶν Δικαστηρίων, τὰ εὑρήματά του δέ, ἅτινα σώζονται εἰς τὸ Μουσεῖον Χανιῶν, εἶναι ἐντελῶς ἀνάλογα, ἀπαράλακτα μερικὰ πρὸς τὰ ἡμέτερα (δακρυδόχαι θραύσματα στλεγγίδων καὶ πηλίνων κορῶν κτλ.).

Ἐπίσης τοῦ αὐτοῦ τύπου εἶναι καὶ τὸ νῦν ἔτι σωζόμενον ὑπόγειον λαξευτὸν κοιμητήριον ἐντὸς τοῦ κτήματος Μαζαλῆ (πρώην Καπετανάκη) ἐπὶ τοῦ ὄπισθεν τῶν Δικαστηρίων λόφου, μὲ 13 αὐτὸ τάφους, 12 ἐπὶ τῶν μακρῶν πλευρῶν καὶ 1 ἐπὶ τῆς στενῆς τοῦ βάθους. (Τὸ δημοσιεύει δι' ὀλίγων ὁ L. Mariani Antichità Cretesi σελ. 55). Λέγεται ὅτι ἐντὸς τῶν τάφων τοῦ κοιμητηρίου τούτου εὑρέθησαν ὁμοῦ μυκηναϊκὰ κτερίσματα μετὰ ρωμαϊκῶν. Νομίζω ὅμως ὅτι ἡ εὕρεσις τῶν μυκηναϊκῶν τούτων ἀντικειμένων — ὑπὸ ὅρους μάλιστα ὄχι ἐπαρκῶς γνωστοὺς — δὲν εἶναι ἱκανὴ μόνη νὰ ἀποδείξῃ ὅτι καὶ τὸ κοιμητήριον ἀνάγεται εἰς τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους.

Ἐν Ἡρακλείῳ τῇ 20 Νοεμβρίου 1927.

Ὁ ἐπιμελητὴς Γ' Ἀρχ. περιφερείας

Σ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΪΔΗΣ

(Τὸ ἐπισυναπτόμενον σχεδιάγραμμα εἶναι ἀντίγραφον ἔν τισιν ἐπιδιωρθωμένον τοῦ ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Θρ. Ρίζου ἐκπονηθέντος τὸ ὁποῖον δυστυχῶς μοὶ ἐστάλη πολὺ ἀργὰ καὶ δὲν ἦτο καθ' ὅλα ἀκριβές).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Κατὰ τὸ 1928 συνελέγησαν εἰς τὰ κάτωθι Μουσεῖα αἱ ἑξῆς ἐπιγραφαί.

Α'. ΕΚ ΦΑΛΑΝΝΗΣ (Μουσεῖον Λαρίσης)[1].

1. — ***Τατάρ,*** χωρίον ἡμίσειαν ὥραν ἐντεῦθεν τοῦ Τυρνάβου καὶ πρὸς ἀνατολὰς αὐτοῦ, ἔνθα κεῖνται τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας Περραιβικῆς πόλεως Φαλάννης. Ἐπίκρανον βάσεως ἀγάλματος λευκοῦ μαρμάρου, μήκ. 0,97, πλάτ. 0,75, πάχ. 0,30. Ἐπὶ τῆς μακρᾶς πλευρᾶς τοῦ πάχους κεῖται ἔμμετρον ἐλεγεῖον δι' ὡραίων γραμμάτων κανονικῶς ἐγκεχαραγμένων (εἰκ. 1) (ὕψος γραμ. 0,015) ἔχον ὧδε:

Εἰκ. 1. Ἐπιγραφὴ Μουσείου Λαρίσης.

Τούσδε ὅρκους ἁγίους ὁμόσας πᾶς εἵλετο δῆμος
πατρίδος οἰκείας πιστοτάτους φύλακας·
οἳ τὸν ἐλευθερόπαιδα πόλει στέφανον παραδόντες
Τριτογενεῖ Κούρηι στῆσαν ἄγαλμα τόδε.
Ἀφθονήτου τὸ ἐλεγεῖον.

Ὁ λίθος εὑρέθη ἐν τῇ θέσει ***«χαλασμένο τζαμὶ»*** ἐντὸς τοῦ χωρίου, ἔνθα ἔκειτο περίλαμπρον ἀρχαιότατον τουρκικὸν τέμενος, ἱδρυθὲν ὑπὸ τοῦ Τούρκου κατακτητοῦ τῆς Θεσσαλίας Τουραχὰν πασσᾶ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ναοῦ, ἔνθα εἶχε τὴν ἕδραν αὐτοῦ ὁ Τουραχὰν πασσᾶς (πρβλ. ***Ν. Γεωργιάδου, Ἡ Θεσσαλία,*** Ἀθῆναι 1880, σελ. 254). Ὅτι δὲ τὸ τουρκικὸν τοῦτο τέμενος κατεῖχε τὴν θέσιν ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ναοῦ καὶ δὴ τοῦ ἐν ἄλλαις ἐπιγραφαῖς ἐκ Φαλάννης ἀναφερομένου ναοῦ τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς βεβαιοῦται ἐκ τῶν πολυαρίθμων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, ἤτοι βάσεων ἀγαλμάτων, κιόνων μονολίθων, ὧν τινες πρασίνου ἀτρακηνοῦ λίθου, κιονοκράνων, βάσεων κιόνων, λίθων πολλῶν ὀρθογωνίων καὶ τριῶν ἑτέρων ἐπιγραφῶν, ἃς κατωτέρω παρατίθεμεν, κειμένων εἰσέτι, πλὴν τῶν ἐνεπιγράφων λίθων, οὓς κατ' Ὀκτώβριον ἐφέτος ἐκομίσαμεν εἰς τὸ μουσεῖον Λαρίσης, ἐν τοῖς ἐρειπίοις τοῦ κατὰ τὸ 1926 κατεδαφισθέντος ὑπὸ τῶν χωρικῶν παλαιοτάτου καὶ ἱστορικοῦ τουρκικοῦ τεμένους.

Ἡ ἔμμετρος αὕτη ἐλεγειακὴ ἐπιγραφὴ ἐνέχει μεγάλην σπουδαιότητα· πρῶτον μὲν δίδει ἡμῖν νύξιν περί τινος σπουδαιοτάτου γεγονότος συμβάντος ἐν Φαλάννῃ ἕνεκα τοῦ ὁποίου ὁ δῆμος Φαλανναίων ὁμόσας ὅρκους ***ἁγίους*** (= ἱεροὺς) ἐξελέξατο ὡς πιστοτάτους φύλακας τῆς οἰκείας πατρίδος· δεύτερον δὲ μαρτυρεῖ ὅτι οἱ ὅρκοι οὗτοι θὰ ἦσαν ἀναγεγραμμένοι εἰς στήλην τινὰ ἑστημένην ἐκεῖ που, οὕτως ὥστε νὰ ἦναι ἐμφανής, δι' ὃ καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ ἐλεγείου δείκνυνται: ***«τούσδε ὅρκους ἁγίους»***. Οἱ δὲ ἐκλεγέντες φύλακες πρὸς τήρησιν τῶν ὅρκων παρέδοσαν τῇ πόλει τῶν Φαλανναίων ***«τὸν ἐλευθερόπαιδα στέφανον»***, καὶ ἔστησαν εἰς ἀνάμνησιν τοῦ γεγονότος ἄγαλμα τῇ ***Τριτογενεῖ Κούρηι*** = τῇ Τριτογενείᾳ Ἀθηνᾷ· καὶ τρίτον διότι δίδεται ἡμῖν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ: ***«Ἀφθονήτου τὸ ἐλεγεῖον»***. Πιθανώτερον ὅμως οἱ ὅρκοι νὰ ἀνεγράφοντο ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς.

Καὶ ἤδη ἐξετάσωμεν τί ἐννοεῖ ὁ ποιητὴς

[1] Αἱ ὑπ' ἀριθ. 1 - 3 ἐπιγραφαὶ Φαλάννης ὑπεδείχθησαν εἰς τὸν κ. Χ. Καροῦζον ὑπὸ τοῦ δημοδιδασκάλου Τατὰρ κ. Χ. Παπαδημητρίου. Ὁ δὲ κ. Καροῦζος εὐχαρίστως μοι παρεχώρησε τὴν δημοσίευσιν αὐτῶν, ᾧ ἐκφράζω δημοσίᾳ τὰς εὐχαριστίας μου.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ἐλευθερόπαιδα στέφανον; Ἡ πρώτη ἐρχομένη σκέψις εἶναι ὅτι στέφανος ἐννοεῖται ἐνταῦθα μεταφορικῶς τὸ τεῖχος τῆς πόλεως. Εἶναι γνωστὴ ἡ μεταφορικὴ σημασία τῆς λέξεως ***στέφανος***=τεῖχος, περίβολος τειχῶν ἀκροπόλεως ἢ πόλεως. Καὶ νῦν συχνὴ χρῆσις γίνεται τῆς φράσεως: «***περιστέφεται ὁ λόφος ὑπὸ τειχῶν ἑλληνικῶν ἢ προϊστορικῶν***» κλπ., ἤτοι ὑπὸ περιβόλου τειχῶν. Ἐν τῷ ***Ὁμηρικῷ δὲ ἐπιγράμματι 13*** φέρεται ὁ στίχος:

«*πατρὸς μὲν στέφανος παῖδες, τεῖχος δὲ πόλης*».

Ἐλευθερόπαις λοιπὸν ***στέφανος*** ἐννοητέος «***τεῖχος ἐλευθεροῦν τοὺς παῖδας τῆς πόλεως***» =τοὺς πολίτας, ἁπλῶς δῆλα δὴ ἐξασφαλίζον τὴν τῶν πολιτῶν ἐλευθερίαν. Βεβαίως οἱ Φαλανναῖοι δὲν ἔκτισαν ἁπλῶς (ὡς τειχοποιοί τινες) τεῖχος νέον, ἀλλ᾽ ἐνίκησαν, ἀπέκρουσάν τινα πολέμιον ἢ στάσιν τινὰ μεταξὺ τῶν πολιτῶν καὶ οὕτω κατωχύρωσαν τρόπον τινὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς πόλεως, ὡς διὰ τειχῶν, δι᾽ ***ἐλευθερόπαιδος στεφάνου*** [1].

Οἱ ἐκλεγέντες οὗτοι φύλακες ὑπὸ τοῦ δήμου πρὸς τήρησιν τῶν ὅρκων θὰ ἦσαν ἄνδρες ἐκλεχθέντες ὑπὸ τοῦ δήμου, ὧν τὰ ὀνόματα θὰ ἦσαν ὁμοίως ἐγγὺς ἀναγεγραμμένα.

Ἄλλο γνωστὸν ἤδη ψήφισμα τῶν Φαλανναίων ἐπὶ στήλης λευκοῦ μαρμάρου ἀναγραμμένον, ἐντετειχισμένης ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ κωδωνοστασίου τοῦ ἐν Τυρνάβῳ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου βοηθεῖ ἡμᾶς νὰ ἀνεύρωμεν πιθανῶς τὸ ἱστορικὸν γεγονός, ὅπερ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὰς ἀναφερομένας ὑπὸ τῆς ἐπιγραφῆς πράξεις. Τὸ ψήφισμα τοῦτο πρῶτος ἐδημοσίευσεν ὁ Δανὸς ἀρχαιολόγος ***Ussing*** (Inscriptiones Graecae ineditae, Havniae 1847, σελ. 29 - 31, ἀρ. 18) ἀτελέστατα. Τελειότερον δὲ ἐξέδωκεν αὐτὸ ὁ Γάλλος ***Heuzey*** (Le Mont Olympe et l'Acarnanie σελ. 485, ἀριθ. 48) καὶ ἔτι τελειότερον ὁ ***Kern*** (Inscrip. Graecae, IX,[2] N° 1230) καὶ πρὸ τοῦ Kern ὁ ***Lolling*** (Athen. Mitteil. VII, 1882, 346) [2].

Διὰ τοῦ ψηφίσματος τούτου γίνεται φανερὸν ὅτι συνέβη ποτὲ στάσις τῶν πολιτῶν ἐν Φαλάννῃ ἐσωτερικὴ (στίχ. 1 - 2: «***καὶ τὴν ἐ[ν]σ[τᾶ]/[σ]αν δ[ιαφ]ορὰν καὶ ταραχὴν ἐν τοῖ[ς]/ [π]ολίταις διαλῦσαι***». Φαίνεται δὲ ὅτι ἡ στάσις αὕτη προῆλθεν καὶ ἄλλως, μάλιστα δὲ ἕνεκα χρεῶν τῶν πολιτῶν (στίχος 5 καὶ ἑξῆς μέχρι 10: «***ἐπὶ δὲ τὸ καθ᾽ [ἕκ]ασ[τον] τῶ[ν σ]υμβολαίων κα/[τ]ελ[θ . . . . εἰς π]έρας ἀγαγεῖν / [κ]ατὰ [μηθὲν τῆς μ]ὲν ἑκάστου τῶν / [ὀ]φειλό[ντων χρείας] καταλειφθεὶς***» κτλ.). Τὴν στάσιν δὲ καὶ ταραχὴν ταύτην τῶν πολιτῶν διέλυσεν, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν στίχων 18 - 19 Γλαῦκος ὁ Ἀπολλωνίου, [Γυρτ;]ώνιος, ὡς συμπληροῦμεν τὸ ἐθνικόν, διότι ἡ Γυρτὼν πλησιέστατα ἔκειτο τῆς Φαλάννης. Ἐπεμβάς, φαίνεται, ὁ Γλαῦκος Ἀπολλωνίου μεταξὺ τῶν πολιτῶν, ὡς ἄλλος Σόλων μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων [1], ὡς ἐκ τῆς ἐπιρροῆς, ἣν εἶχε πρὸς αὐτοὺς καὶ τῆς ὑπολήψεως, ἣν ἔχαιρε παρ᾽ αὐτοῖς, «***ἀξί/[ω]ς τοῦ τ[ηνικ]αῦ[τ]α ὑπερδίκου πᾶσαν προ/θυμίαν [ἐνδείξας] διέλυσε πάντας / ἀνεγκλήτως [καὶ σ]τάσιν ἀνελὼν εἰς / ὁμόνοια[ν κα]τή[γαγ]εν***».

Ἡ κατάπαυσις τῆς στάσεως ταύτης τῶν πολιτῶν Φαλανναίων πιστεύομεν, ὅτι ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ γίνωσιν αἱ ὑπὸ τοῦ ἐλεγείου ἡμῶν ὑπονοούμεναι πράξεις.

Ὡς πρὸς δὲ τὴν χρονολόγησιν τοῦ ἐλεγείου δύναται νὰ συμβάλῃ, νομίζομεν, κατά τι ὁ γραφικὸς χαρακτὴρ αὐτοῦ. Τὸ μέγεθος τῶν γραμμάτων δὲν ὑπερβαίνει τὰ 0,013· εἶναι δὲ συμμετρικά, ἀβαθῆ καὶ κανονικώτατα ἐγκεχαραγμένα ἐπὶ τοῦ λίθου. Τὰ γράμματα εἶναι: Α, Γ, Σ, Ο. Θ, Μ, μετὰ μικρῶν σχεδὸν ἀφανῶν ἀκρεμόνων ἐν τοῖς ἄκροις. Τὸ φ ὅμως ἐξέχει πως τῶν λοιπῶν γραμμάτων ἐν ταῖς λέξεσι ***στέφανομ*** καὶ ***Ἀφθονήτου***. Τὰ Α, Δ, Λ κατὰ τὴν κορυφὴν ἔχουσι μικρὰν κάθετον γραμμὴν προεκβεβλημένην, σχεδὸν ἀφανῆ.

Τὸν αὐτὸν ἐπιγραφικὸν χαρακτῆρα ἔχει καὶ τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν ψήφισμα τῶν Φαλανναίων, ὡς ἐδημοσιεύθη ἐν IG, IX[2], 1230· καὶ ἐκεῖ, ὡς ἐνταῦθα, τὸ ***πῖ*** εἶναι ἀνισοσκελὲς Γ, τὸ ***σῖγμα*** μὲ ἀνοικτὰ τὰ σκέλη Σ κλπ. καὶ ἐνιαχοῦ τὰ Θ, Ο καὶ Ω εἶναι μικρότερα τῶν λοιπῶν γραμμάτων. Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ χρονολογήσωμεν καὶ τὸ ἡμέτερον ἐλεγεῖον εἰς τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ Γ΄ π. Χ. αἰῶνος· καὶ τὰ ἐπιτύμβια ἐπιγράμματα ἐπὶ τῶν ἐγχρώμων στηλῶν τῆς Δημητριάδος ἐν τῷ Μουσείῳ Βόλου, ἀναγόμενα εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ Γ΄ π. Χ. αἰῶνος, ὧν μάλιστα ἓν εἶναι χρονολογημένον τῷ 217 π. Χ. τῆς ὑπ᾽ ἀριθ. 10 στήλης τοῦ Ἀντιγένους Σωτίμου, ἔχουσι τὸ αὐτὸ περίπου σχῆμα γραμμάτων.

Ὡς πρὸς δὲ τὸν ποιητὴν τοῦ ἐλεγείου ***Ἀφθόνητον*** παρατηροῦμεν ὅτι οὗτος τὸ πρῶτον ἤδη

---

[1] Χάριτας ὀφείλω τῷ κ. Ν. Παπαδάκι, καθηγητῇ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης διὰ τὰς δοθείσας μοι πολυτίμους συμβουλὰς ἐπὶ τῆς ἐλεγειακῆς ἐπιγραφῆς.

[2] Τοῦτο εἴδομεν καὶ ἡμεῖς τῷ 1897 ὡς ἔφεδρος στρατιώτης. Πρέπει ὅμως ν᾽ ἀποτοιχισθῇ ἐκ τοῦ κωδωνοστασίου, ἵνα μὴ καταστραφῇ τελείως ὑπὸ τῶν βροχῶν.

[1] Ἀριστοτέλ. Πολιτεία, V, 20 καὶ ἑξῆς.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

γίγνεται γνωστός. Εἶναι δὲ καὶ τὸ ἐλεγεῖον τὸ τέταρτον τῶν Θεσσαλικῶν ἐπιγραφῶν ὑπογεγραμμένων ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ. Φαίνεται δὲ Θεσσαλὸς τὴν πατρίδα ὁ ποιητής, διότι τὸ ὄνομα ***Ἀφθόνητος*** συχνάκις ἀναφέρεται ἐν ταῖς θεσσαλικαῖς ἐπιγραφαῖς ὡς ***Ἀφθόνητος, Ἀτθόνειτος*** (διαλεκτικῶς) [1], καὶ ***Ἀφθόνειτος, Ἀφθονείτα, Ἀφθονειτεία*** καὶ ***Ἀτθονειτεία*** (IG, IX², 15, 107, 143, 146, 154, 206, 398, 405, 406, 472, 517, 520, 553, 577, 581, 1249 καὶ 1281). Οἱ δὲ μέχρι τοῦδε γνωστοὶ ποιηταὶ ἐλεγείων εἶναι ***Ἡρακλείδης Τραλλιανὸς*** (IG, IX² 637), ***Ἀρτεμίδωρος*** (639) καὶ ***Εὔπορος Ζωπύρου*** (614).

2. — ***Αὐτόθι.*** Ἐπίκρανον βάσεως τετράγωνον λευκοῦ λίθου λῆγον κάτωθι εἰς πλαίσιον (μήκ. 0,90, πλάτ. 0,93, πάχ. 0,20, ὕψ. γρ. 0,03). Κατὰ μῆκος τῆς πλαγίας πλευρᾶς ἐπιγραφή: Τὸ ἐπίκρανον εἶναι ὀλίγον ἀποκεκρουμένον κατὰ τὴν ἀριστερὰν γωνίαν (εἰκ. 2).

Τὸ Κοινὸν Θεσσαλῶν Κόϊντον Ἀκ[ού]τιον Φλάκκον, Ἀνθύπατον, τὸν ἑατοῦ πάτρωνα καὶ εὐεργέτην.

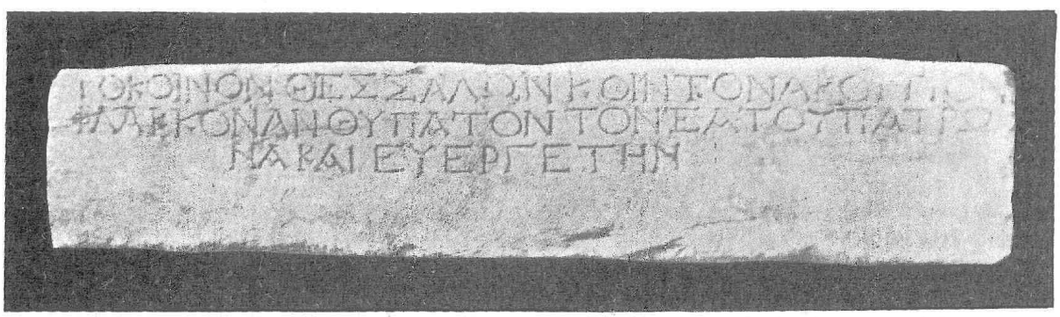

Εἰκ. 2. Ἐπιγραφὴ Μουσείου Λαρίσης.

Στίχ. 2. ΕΑΤΟΥ = ἑα(υ)τοῦ. Οὕτως ἐν τῷ λίθῳ φέρεται. Ἐπίσης ἐπὶ ἐπικράνου βάσεως ἀνδριάντος ἐκ Δημητριάδος, ἀποκειμένου ἐν τῷ Μουσείῳ Βόλου φέρεται ΕΑΤΩΝ, ΕΑΤΟΥΣ ἀντὶ ***ἑα(υ)τῶν, ἑα(υ)τούς.*** Οὕτω: «***Δημητριεῖς Γάϊον Καί[λιον] Γαΐου υἱὸν Ροῦφον πρε-***

Εἰκ. 3. Ἐπιγραφὴ Μουσείου Λαρίσης.

σβευ/τὴν κλπ. . . . τὸν ΕΑΤΩΝ ***εὐεργέτην ἀρετῆς ἕνεκεν τῆς εἰς*** ΕΑΤΟΥΣ».

3. — ***Αὐτόθι.*** Ἐπίκρανον βάσεως μικρᾶς λευκοῦ λίθου τετράγωνον, λῆγον κάτωθι εἰς πλαίσιον (μήκους 0,65, πλάτους 0,61, πάχους. 0,10, ὕψ. γρ. 0,06). Ἐπὶ τῆς στενῆς πλευρᾶς ἐπιγραφὴ (εἰκ. 3):

Μᾶρ(κος) Αὐρ(ήλιος) Ἀλέξανδρος
ὁ ἱερεύς.

[1] Ὁ Heuzey (Mission dans la Macédoine, appendice 419, πίναξ XXV, Paris, 1876) ἐπλανήθη ἐν τῇ ἐπιγραφῇ: ΘΕΟΙΣ ΜΕΓΑΛΟΙΣ ΔΑΝΑΑ ΤΘΟΝΕΙΤΕΙΑ ὑπολαβὼν τὴν λέξιν ὡς ***Ἰθωνειτία.***

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

4. — ***Αὐτόθι.*** Στήλη ἀποκεκρουμένη ἄνω καὶ κάτω λευκοῦ λίθου (ὕψ. 0,90×πλάτ. 0,40×πάχ. 0,14, ὕψ. γρ. 0,02):

[illegible] ΚΙΟΥΝΟΘΕΡΣΑΝΔΡΕΙΟΣ
[illegible] ΔΙΑΦΕΡΑΙΑΟΝΕΘΕΙ

. . . . κίουν Θερσάνδρειος
[Ἀρτέμιδι Ἐνο]δίᾳ Φεραία ὀνέθει
κε.

Ἐνοδία πρβλ. IG, IX², 421, 576, 575, 358, 1286, 577, 578.

Β΄. ΓΟΝΝΩΝ (Μουσεῖον Λαρίσης).

Ἐν τῷ χωρίῳ Δερελὶ τοῦ πρώην δήμου Γόννων ἀνευρέθησαν τῷ 1927 τέσσαρες ἐνεπίγραφοι στῆλαι ἐπιτύμβιοι, αἵτινες ἐκομίσθησαν ἐφέτος εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης. Τούτων ἡ μία ἔχει ἐντελῶς ἐξίτηλον ἐπιγραφὴν μὴ δυναμένην ν' ἀναγνωσθῇ· αἱ δὲ λοιπαὶ τρεῖς ἔχουσιν ὧδε:

5. — Στήλη ἐπιτύμβιος λευκοῦ μαρμάρου ἀποκεκρουμένη ἄνω λοξῶς πρὸς τὰ δεξιὰ (ὕψ. 0.60, πλάτ. 0,40, πάχ. 0,14, ὕψ. γραμ. 0,02). Ἐν τῷ μέσῳ κεῖται Ἑρμῆς ἐγχάρακτος· ἑκατέρωθεν δὲ αὐτοῦ ἐπιγραφή:

ΕΡΜΗΙ — (Ἑρμῆς) — ΧΘΟΝΙΩΙ
Ἑρμῆι — — Χθονίωι.

6. — Στήλη ἐπιτύμβιος ἐγχωρίου σχιστολίθου μετ' ἐλαφρῶς προέχοντος γείσου ἄνω, τεθραυσμένη δὲ λοξῶς πρὸς τἀριστερὰ κάτω (ὕψος 0,85×πλάτ. 0,25 — 0,27×πάχ. 0,07).

[illegible] ΚΟΚΡΑΙ Ν[ι]κοκρ[άτης]

7. — Στήλη μετ' ἀνθεμίου, κυανοφαίου μαρμάρου, ἀποκεκρουμένη κατὰ τὸ ἀνθέμιον ἀριστερὰ καὶ κάτω λοξῶς πρὸς ἀριστερά:

[illegible] ΠΑΙΝΕΤΟΣ [Ἐ]παίνετος
ΑΝΤΙΓΕΝΟΥ[illegible] Ἀντιγένου[ς]

Γ΄. ΦΕΡΩΝ (Μουσεῖον Ἁλμυροῦ).

8. — Στήλη λευκοῦ μαρμάρου ἀποκεκρουμένη ἀπὸ τοῦ μέσου καὶ ἄνω (ὕψ. 0,28, σωζόμ. πλάτ. 0,35, πάχ. 0,07, γραμ. ὕψ. 0,022). Σώζεται τὸ κάτω μέρος ψηφίσματος προξενικοῦ.

— — — — — ΚΑΙΑΣΦΑ — — —
. ΝΚΑΙΑΥΤΩΙΚΑΙΧΡΗ — —
. ΙΝΚΑΙΠΟΛΕΜΟΥΚΑΙ — —
ΡΗΝΗΣΤΑΓΕΥΟΝΤΩΝ
. ΥΒΕΙΑΜΕΝΩΝΟΣ
. ΙΛΙΠΠΟΥΑΝΑΞΑΝΔΡ — —
. ΑΤΡΟΚΛΕΑΑΙΣΧΙΝΟ —
. ΥΘΟΙΟΥΠΙΝΔΑΡΟΥ

καὶ ἀσφά[λει-
[α]ν καὶ αὐτῶι καὶ χρή[μα-]
[σ]ιν καὶ πολέμου καὶ [εἰ-
ρήνης. Ταγευόντων
[Κ;]υβεία Μένωνος,
[Φ]ιλίππου Ἀναξάνδρ[ου],
[Π]ατροκλέα Αἰσχίνο[υ],
[Π]υθοίου Πινδάρου.

9. — Στήλη μετ' ἀετώματος καὶ γείσου, λευκοῦ μαρμάρου ἀποκεκρουμένη κατὰ τὴν ἀριστερὰν γωνίαν τοῦ ἀετώματος (ὕψος 0,52×πλάτ 0,42×πάχ. 0,95, ὕψ. γρ. 0,02): ὑπὸ τὸ γεῖσον:

[illegible] ΟΜΗΝΙΣ [Ἀ;]θμηνὶς
ΣΩΤΗΡΙΔΟΥ Σωτηρίδου.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ 1ου στίχου ἓν γράμμια λείπει ἐξ ἀποκρούσεως. Ὄνομα ***-θμηνὶς*** ἢ ***[Ἀ;]θμηνὶς*** δὲν εἶναι γνωστὸν ἐκ θεσσαλικῶν ἐπιγραφῶν.

Δ΄. ΕΥΥΔΡΙΟΥ (Μουσεῖον Ἁλμυροῦ).

Δρίσκολι, 3 ὥρας πρὸς βορρᾶν τῶν Φαρσάλων, ἐπὶ τῶν προπόδων βουνοῦ, ἔνθα ἐρείπια ἀρχαίας πόλεως ἑλληνικῆς καὶ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ τοῦ νεολιθικοῦ καὶ χαλκοῦ αἰῶνος (πρβλ. ***Δελτίον*** Φιλαρχ. Ἑταιρ. «Ὄθρυος» τεῦχ. Ζ΄, 1911, σελ. 46-49 καὶ σελ. 50-52 μετ' εἰκόνος ἀναγλύφου ἐνεπιγράφου καὶ ἐπιγρ. σελ. 55, ἀριθ. 2, 3 καὶ 4, ἔνθα τὸ πρῶτον περιγράφονται τὰ μνημεῖα ἐν γένει ταῦτα ἐν Δρίσκολι).

10. — Στήλη ἐπιτύμβιος λευκοῦ μαρμάρου τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων, ἀποκεκρουμένη ἄνω. Φαίνεται ὅτι εἶχεν ἀνάγλυφον ἐν προτομῇ γυναικός, ὅπερ λείπει ἤδη ἐξ ἀποκρούσεως. Ἐντὸς δὲ τοῦ ἐγκοίλου τετραγώνου ἐσώθη ἡ ἐπιγραφὴ (ὕψ. 1,10×πλάτ, 0,45×πάχ. 0,12, ὕψ. 0,03):

ΑΡΤΕΜΙΔΩΡΟC ΙΔΙΑΝCΥΝΒΙΟΝΜΝΕΙ ΑCΧΑΡΙΝ	Ἀρτεμίδωρος ἰδίαν σύνβιον μνείας χάριν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Ε΄. ΛΑΖΑΡΜΠΟΥΓΑΣ (Μουσεῖον Ἁλμυροῦ).

Ἐκ Λαζαρμπούγας, τῆς πεδιάδος τῶν Φαρσάλων, δεξιὰ τοῦ Ἐνιπέως, ἔνθα εἶναι καὶ στάσις σιδηροδρομικὴ εἶναι γνωσταὶ ἄλλαι ἐπιγραφαὶ (πρβλ. ***Δελτίον*** Φιλαρχ. Ἑταιρ. «Ὄθρυος», τεῦχ. Ζ΄, 1911, σελ. 39-40, ἀρ. 2. IG, IX² 404).

11. — Πλὰξ μεγάλη λευκοῦ μαρμάρου, ἀποκεκρουμένη ἄνω λοξῶς κατὰ τὴν ἀριστερὰν γωνίαν καὶ δεξιά· κάτω ἡ διασωθεῖσα πλευρὰ τοῦ πάχους εἶναι κανονική (ὕψ. 0,50 × πλάτ. 0,65 × πάχος 0,21, ὕψος γραμ. ποικίλλον: τὸ πρῶτον ἄνω γράμμα ὕψος 0,19, τὸ δεύτερον 0,13, τὸ τρίτον 0,11, τὸ τέταρτον 0,09. Στίχος 2ος κάτω τὸ πρῶτον γράμμα ὕψος 0,13, τὸ δεύτερον ὕψ. 0,10, τὸ τρίτον ὕψ. 0,11 καὶ τὸ τέταρτον ὕψ. 0,11):

Λατινικὴ ἐπιγραφὴ ἧς σώζονται ἐκ δύο στίχων αἱ λέξεις

Aes S
Aes

Πρὸ τοῦ Α τοῦ δευτέρου στίχου σύμπλεγμα ἀποτελούμενον ἐκ μεγάλου Α ἔχοντος γραμμὴν φερομένην ἐκ τῶν κάτω πλαγίως ἀπὸ τοῦ μέσου τῆς δεξιᾶς κεραίας τούτου.

ΣΤ΄. ΞΥΝΙΑΣ (Μουσεῖον Ἁλμυροῦ).

12. — Κορομηλιὰ χωρίον κείμενον παρὰ τὰς ὄχθας τῆς λίμνης Ξυνιάδος, τῆς ἐπαρχίας Δομοκοῦ καὶ παρὰ τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας Φθιωτικῆς πόλεως ***Ξυνίας.***

Ἐπίκρανον παραστάδος λίθου πωρώδους σκληροῦ ὑποκιτρίνου ἁπλοῦ. Εὑρέθη ἐν ἐρειπίοις ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ ναοῦ μετ' ἀνασκαφὴν ἰδιωτικὴν πρὸς εὕρεσιν εἰκόνος ὑπό τινος ἰδιώτου. Εἶναι λίθος ὀρθογώνιος ἀποκεκρουμένος ὀλίγον ὄπισθεν καὶ εἶναι λοξότμητος κάτωθι κατά τε τὴν μακρὰν πλευρὰν τοῦ μήκους καὶ τὴν στενὴν τοῦ πάχους καὶ φέρει ἐπιγραφὰς ἀπελευθερωτικὰς ἐπὶ ἀμφοτέρων τῶν προσόψεων τούτων (μῆκος 0,68 × ὕψος 0,30 × πάχ. 0,28, γραμ. ὕψος 0,02-0,035). Γραφὴ τῶν τελευταίων Ρωμαϊκῶν χρόνων ἀκανόνιστος καὶ ἀνώμαλος, βεβιασμένη δέ.

Ὄψις Α΄ 0,68.

↑ Ο ΗΑΑΠΕΛΕΥΘΕΡ . . . . ΕΥ .
0,10 ΑΠΟΖΩΣΙΜΟΥΕΔΩΚΕΤΟΓΙΝΟΜΕΝΟΝ
ΑΥΤΟΙΣΤΟΙΕΠΕΙΕΙΑΡΙΣΤΩΝΙΚΑΡΧΟΥΣΤΑ
↓ ΙΣΑΝΣΤΗΛΗΝΕΤΟΥΣΕΚΤΟΥΚΑΙΔΕΚΑΤΟΥ
↑ ΤΟΥΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣΝΕΡΒΑΤΡΑΙΑΝΟΥ
0,20 ΚΑΙΣΑΡΟΣΣΕΒΑΣΤΟΥΣΤΡΑΤΗΓΟΥΑΛΕΞΑΝ
ΔΡΟΥΜΗΝΟΣΕΡΜΑΙΟΥΤΕΣ
↓ ΣΑΡΕΣΚΑΙΔΕΚΑΤΗ

Ὄψις Β΄.

↑ Σ Τ Η Ι Ω Θ Η Ο Υ Υ
Π Ο Λ Ι Σ Ξ Υ Ν
0,10×0,20 Τ Ο Μ Α Χ Ο Υ Ε
Ε Ν Α Τ Ο Υ Σ Ε Γ
Γ Λ Α Υ Κ Ο Υ Τ
Η Λ Ε Υ Θ Ε Ρ Ω Σ
↓ Λ Υ Τ Ρ Α

Ὄψις Α΄.

– – – ο – – – να ἀπελευθερ[ωθεισ – – – ευ – – –
ἀπὸ Ζωσίμου ἔδωκε τὸ γινόμενον
αὐτοῖς τοι ἐπει ει Ἀριστὼ Νικάρχου στα(τῆρας ιε΄)
. . . . στήλην. Ἔτους ἕκτου καὶ δεκάτου αὐτοκράτορος Νέρβα Τραϊανοῦ Καίσαρος Σεβαστοῦ, στρατηγοῦ Ἀλεξάνδρου, μηνὸς Ἑρμαίου τέσσαρες καὶ δεκάτῃ.

Ὄψις Β΄.

στηι π(ῆ ω)θηου υ[– – – – Ἀρισ-]
Πόλις Ξυν[νιαίων – – – – – – –]
τομάχου ἐ – – – – – – – – – – – –
ἐνάτου σεγ(ῆ σεπ)– – – – – – – –
Γλαύκου τ[οῦ – – – – – – – – ἀ-]
πελευθερω[θείς; – – – – – – – –
λύτρα.

Ἐν τῇ προκειμένῃ ἐπιγραφῇ ἀναγράφονται πράξεις ἀπελευθερωτικαί.

Ἡ ἐπιγραφὴ ἀνάγεται εἰς τοὺς χρόνους τοῦ αὐτοκράτορος Νέρβα Τραϊανοῦ (131/32 μ. Χ.)[1] ἐπὶ στρατηγοῦ Θεσσαλῶν ***Ἀλεξάνδρου,*** οὗ τὸ ὄνομα δὲν εὑρίσκομεν εἰς τὸν Κατάλογον τοῦ Κοινοῦ τῶν Θεσσαλῶν παρὰ Kroog (De foederis Thessalorum praetoribus, Halis Saxonum 1908, p. 59-61). Μόνον δὲ ἐν νομίσματοῦ Κοινοῦ τῶν Θεσσαλῶν ἀπαντᾷ ὄνομα στρατηγοῦ ***Ἀλεξάν[δρο.]*** (Percy Gardner, Catal. of Greek Coins, Thessaly, 54, 55. — Kroog, ἔνθ' ἀνωτέρω. 63).

Ἐπίσης ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀπαντᾷ ὁ μὴν ***Ἑρμαῖος.*** Ὁ μὴν οὗτος ἀπαντᾷ εἰς πλεῖστα Θεσσαλικὰ μηνολόγια· ἀλλ' ἐνταῦθα ἀνήκει εἰς τὸ μηνολόγιον τῆς Μελιτείας (ἢ Μελιταίας), ὅπερ

[1] Πρβλ. IG, IX² 546, „ «- - - τοῦ πρωστάτου ταγοῦ [ἀναγραφὴ τῶν] δόντων αὐτῷ τοὺς εἰ [στατῆρας κατὰ τ]ὸν γραφέντα νόμον αὐ[τοκρά]τορος Νέρβα Τραϊανοῦ».

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

πρῶτοι ἐδημοσιεύσαμεν ἐξ ἐπιγραφῆς ἀπελευθερωτικῆς, ἀποκειμένης ἐν τῷ Μουσείῳ Ἀλμυροῦ (***Δελτίον*** Φιλαρχ. Ἑταιρίας «Ὄθρυος» τεῦχος Γ΄, 1900, σελ. 17 καὶ ἑξ. — IG, IX², 206) καὶ ἐξ ἄλλης ἐπιγραφῆς δημοσιευθείσης ὑπὸ τῶν κ. κ. Jardé καὶ Laurent (Bulletin de Corresp. Hell. XXVI, 1904, 345, ἀριθ. 53 pl. VI).

Ἐν δὲ τῇ Β΄ ὄψει τῆς ἐπιγραφῆς, ἀπελευθερωτικῆς ἐπίσης, δυστυχῶς λείπει τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ μέρος πάντως μικρὸν τμῆμα. Ἐν τῷ πρώτῳ στίχῳ ἔχομεν τὸ ὄνομα τῆς πόλεως: ΠΟΛΙΣ ΞΥΝ[ΙΑΙΩΝ], ἐξ οὗ βεβαιοῦται πλέον ἡ θέσις τῆς Φθιωτικῆς πόλεως ***Ξυνίας***. Κατὰ τὸν Λίβιον (XXXIII, 3, 8) ἡ πόλις αὕτη, καλουμένη καὶ ***Ξυνίαι*** ἔκειτο ἐπικαίρως εἰς τὰ μεθόρια μεταξὺ Θεσσαλῶν καὶ Αἰνιάνων. Κατὰ δὲ τοὺς Μακεδονικοὺς καὶ Ρωμαϊκοὺς πολέμους ἐπὶ Φιλίππου τοῦ Ε΄ αἱ Ξυνίαι ἀναφέρονται ὑπὸ νοῦ Λιβίου (XXXII, 13 καὶ ἑξ.) «Xyniai simile metu a cultoribus desertae sunt». — «Xyniae desertae diripiuntur». Τῷ 193 ἔτει π. Χ. αἱ Ξυνίαι ἐγκαταλειφθεῖσαι ὑπὸ τῶν κατοίκων ἐλεηλατήθησαν ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν· τὸ δὲ ἑπόμενον ἔτος ἀφίκετο εἰς αὐτὴν ὁ Φλαμίνιος μετὰ τριήμερον ὁδοιπορίαν ἀπὸ τῆς Ἡρακλείας (Λίβ. XXXIII, 3).

Ἐκ τῶν Ξυνιῶν ἄλλαι ἐπιγραφαὶ δὲν εἶναι γνωσταὶ οὔτε νομίσματα (πρβλ. ***Stählin,*** Das Hellen. Thessal. 1924, σελ. 160, 5 καὶ 166, 7).

Β΄ στίχ. 7. ΛΥΤΡΑ Περὶ τῆς λέξεως ***λύτρα*** ἐν ταῖς ἀπολευθερωτικαῖς ἐπιγραφαῖς πρβλ. ***Rensch,*** De manumissionum titulis apud Thessalos, Halle 1908, σελ. 95 - 96. Ἐν ***Ins. Gr.*** IX² 102 ἐπιγραφὴν Κωφῶν (Ἀλμυροῦ) φέρεται: «***μηνὸς Κουραλίου Εὐβίοτος Σαμίχου / [ἀπ]ελευθέρωσε τὰν ἰδίαν [θρε]πτὰν / Εὐβιότου λαβὼν παῤ αὐτᾶς λύτρα τὰ ἐκ τοῦ νόμου / στατῆρας δεκαπέν***». Πρβλ. προσέτι ἐπιγραφὴν Ἀζώρου (IG, IX² 1296): «***δοῦσαν τὰ λύτρα διὰ τὴν ὑπὸ τούτων ἀπελευθέρωσιν***».

Ζ΄. ΜΕΘΩΝΗΣ Η ΜΗΘΩΝΗΣ (Μουσεῖον Βόλου).

Μεταξὺ τῶν Κάτω καὶ Ἄνω Λεχωνίων κεῖται ὁ λόφος Νεβεστίκι, ἔνθα ἡ ἀκρόπολις τῆς ἀρχαίας πόλεως ***Μηθώνης*** τῆς Μαγνησίας ἡ δὲ πόλις κατελάμβανε τὴν ἔκτασιν μεταξὺ τῶν Ἄνω καὶ Κάτω Λεχωνίων. Τὴν πόλιν ταύτην πρῶτος προσδιώρισε, καί περ ἀμφιβάλλων ὁ ***Mézières*** (Mémoire sur le Pélion et l'Ossa, Paris 1853, σ. 39). Μνημονεύεται παρ' Ὁμήρῳ ἐν τῷ Καταλόγῳ τῶν νεῶν (Ἰλ. Β, 116), ἐπίσης ὑπὸ Πλινίου (IV, 16) καὶ τοῦ Σκύλακος (σ. 25). Ἀλλ' ἄλλοι συγγραφεῖς νεώτεροι θέτουσιν ἐν Λεχωνίοις τὴν ***Νήλειαν*** (***Ν. Γεωργιάδης,*** Θεσσαλία, ἔκδ. 6΄ 118, καὶ ἄλλοι ὡς ὁ Wace καὶ ὁ Ἀρβανιτόπουλος, ἵνα συμβιβάσωσι τὸ χωρίον τοῦ Στράβωνος ὅτι ἡ Δημητριὰς ἔκειτο μεταξὺ Νηλείας καὶ Παγασῶν, ὅτε ἀκόμη ἐνομίζετο ὡς θέσις τῆς Δημητριάδος ὁ λόφος Γορίτσα ἀνατολικῶς τοῦ Βόλου. Ὁ ***Stählin*** ὅμως (Das Hellenische Thessalien 1924, σ. 53, 3) παραδέχεται τὴν θέσιν τῆς Μηθώνης ἐπὶ τοῦ λόφου Νεβεστίκι ἐν Λεχωνίοις. Τεμάχιον δὲ στήλης περιεχούσης ψήφισμα ἀποκεκρουμένον δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ εὑρεθὲν ἐν τῇ μονῇ Ἁγίου Λαυρεντίου ὑπὸ Ζωσιμᾶ Ἐσφιγμενίτου καὶ δημοσιευθὲν ὑφ' ἡμῶν ἐν ***Νεολόγου Κωνσταντινουπόλεως Ἑβδ. Ἐπιθεωρήσει*** (τόμ. Α΄ 1892, σελ. 876. — IG, IX² 1112) ἐν στίχῳ 3 ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τῆς πόλεως Μεθώνης, εἰς ἣν ἀνήκει τὸ ψήφισμα.

Ἀπαντᾷ δὲ τὸ ὄνομα παρὰ τοῖς συγγραφεῦσι: ***Μηθώνη*** (Ὁμ. Ἰλ. Β 716. Στράβ. Θ΄, 436), ***Μεθώνη*** (Σκύλ. 65), ***Μυθώνη*** Mothone Solin. VIII, 7) καὶ ***Μεθώνη*** (Στέφ. Βυζ. ἐν λ.) κλπ.

13. — Στήλη μετ' ἀετώματος λευκοῦ μαρμάρου καὶ ἀκρωτηρίου καὶ ἐλαφρῶς προέχοντος γείσου ἐντελής, εὑρεθεῖσα ἐν Κάτω Λεχωνίοις ὑπὸ τοῦ δημοδιδασκάλου κ. Μαυράκη καὶ μετενεχθεῖσα εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου.

ΗΓΗΣΑΓΟΡΑ	Ἡγησαγόρα
ΕΥΚΡΑΤΙΔΟΥ	Εὐκρατίδου.

Ἐν Βόλῳ τῇ 22 Νοεμβρίου 1928.

Ν. Ι. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ΕΞ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΑΤΤΙΚΗΣ

Ὑπέρ ποτε καὶ ἄλλοτε πλουσία εἰς ἀπόδοσιν ἀρχαίων ὑπῆρξεν ἡ Ἀττικὴ γῆ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο. Πλεῖστα σποραδικὰ εὑρήματα εἰς διάφορα μέρη τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς περισυνελέγησαν ὑπ' ἐμοῦ.

Οἰκοδομαὶ μεγάλαι ἐγειρόμεναι ἐν τῷ κέντρῳ τῆς Νέας Πόλεως, ὡς ἡ τοῦ μεγάρου τῶν τέως Βασιλικῶν Στάβλων, ἐκσκαφαὶ γιγάντιαι πρὸς ἐκτέλεσιν ἔργων μεγάλων ἐπιχειρήσεων, ὡς εἶναι ἡ ἐκσκαφὴ τῆς ὁδοῦ Ἀθηνᾶς καὶ τῆς πλατείας Ὁμονοίας πρὸς κατασκευὴν τῆς ὑπογείας σιδηροδρομικῆς σήραγγος καὶ ἡ ἔγερσις πλείστων μικροτέρων οἰκοδομῶν εἰς τὰ διάφορα σημεῖα τῆς πόλεως συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ φέρουν εἰς φῶς παντοῖα τῆς ἀρχαίας Τέχνης λείψανα, σπουδαίως πλουτίσαντα τὰς ἀρχαιολογικὰς Συλλογὰς καὶ τὰ Μουσεῖα τῆς πόλεως καὶ προαγαγόντα τὰς εἰς τὸ ἀρχαῖον ἄστυ ἀναφερομένας γνώσεις ἡμῶν. Ἐκτὸς δ' ὅμως τούτων καὶ πλεῖσται μικραὶ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι γενόμεναι ὑπ' ἐμοῦ εἰς διάφορα σημεῖα τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν περιχώρων συνετέλεσαν εἰς τὴν πλουσίαν ἀρχαιολογικὴν συγκομιδήν.

Τούτων τὰ πλεῖστα κατετέθησαν εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν τοῦ Θησείου, ὅπου ἕκαστον ἀπέκτησε τὸν ἀριθμόν του καὶ ὅπου πᾶς τις δύναται εὐχερῶς νὰ προβῇ εἰς πληρεστέραν μελέτην αὐτῶν, ὅταν θελήσῃ.

Τὰ ἀρχαῖα ταῦτα, ὡς καὶ ἄλλα ἐν τῇ Συλλογῇ τοῦ Θησείου προϋπάρχοντα ἀλλ' ἀδημοσίευτα, δημοσιεύομεν σήμερον, μὲ τοὺς ἀριθμοὺς τοὺς ὁποίους φέρουσιν ἐν τῷ καταλόγῳ τῆς Συλλογῆς τοῦ Θησείου, διὰ βραχέων μὲ τὸν σκοπὸν ὅπως φέρωμεν ἁπλῶς αὐτὰ εἰς φῶς.

Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Θησείου.

77. Μεγάλη μαρμαρίνη ἐπιτυμβία λήκυθος ὑπ' ἐμοῦ κομισθεῖσα εἰς Θησεῖον ἐκ Ζυθοπωλείου «Δροσιὰ» τῆς θέσεως Γουδὶ τῇ ὑποδείξει τοῦ δημοσιογράφου κ. Κοντογιάννη.

Βάσις καὶ λαιμὸς ἐλλείπουσι. Τοῦ σῳζομένου τὸ ὕψος ἓν μέτρον.

Ἐπὶ τῆς κοιλίας φέρει παράστασιν. Γυνὴ καθημένη ἐπὶ θρόνου, πρὸς τὴν ὁποίαν κομίζει ὀρθία γυνὴ πυξίδα. Μικρὰ παιδίσκη πρὸ τῶν γονάτων τῆς καθημένης ἐκτείνει μετὰ στοργῆς τὰς χεῖρας πρὸς αὐτήν.

Ἄνωθι τῆς καθημένης ἐπιγραφὴ ΚΑΛΛΙΣΤΟΜΑΧΗ, ἄνωθι τῆς παιδίσκης ἡ ἐπιγραφὴ ΦΑΝΟΣΤΡΑΤΗ. Διατήρησις καλή.

78. Μεγάλη μαρμαρίνη ἐπιτυμβία λήκυθος ὕψους 0.88. Λαιμὸς καὶ βάσις ἐλλείπουσι. Ἐπὶ τῆς κοιλίας φέρει παράστασιν ἐν τῷ μέσῳ ὀρθίας γυναικὸς ἀποχαιρετιζούσης διὰ τῆς δεξιᾶς τὴν πρὸ αὐτῆς ἱσταμένην παιδίσκην. Ὄπισθεν αὐτῆς ἵσταται ἑτέρα περίλυπος γυναικεία μορφή. Ἄνευ ἐπιγραφῆς. Προέρχεται ἐκ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἡ προηγουμένη μέρους.

79. Μαρμαρίνη ἐπιτυμβία λήκυθος προερχομένη ἐκ τῶν ἐκσκαφῶν τῆς πλατείας τῆς Ὁμονοίας πρὸς τὸ μέρος τῆς ὁδοῦ Ἀθηνᾶς. Φέρει μικρὰν παράστασιν ἐπὶ τῆς κοιλίας καθημένης γυναικός, ἣν ἀποχαιρετίζει ὁ πρὸ αὐτῆς ἱστάμενος μὲ κράνος, θώρακα καὶ ἀσπίδα πωγωνοφόρος ἀνήρ, ὕψους 0.64.

80. Ἑτέρα μαρμαρίνη ἐπιτυμβία λήκυθος ἄνευ ἐπιγραφῆς καὶ παραστάσεως, προερχομένη ἐκ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἡ προηγουμένη μέρους, ὕψους 0.78.

81. Κιονίσκος ἐκ τῆς πλατείας Κάνιγγος προερχόμενος ὕψους 0.61, φέρων ἐπιγραφὴν

ΑΠΟΛΛΩ . . Α
Ζ Ω Ι ΛΟΥ
ΜΙΛΗΣΙΑ

ἤτοι Ἀπολλω(νί)α, Ζωΐλου, Μιλησία.

82. Δεξιὸν τμῆμα ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου φέρον τὸ κάτω ἥμισυ σώματος ἀνδρός. Προέρχεται ἐκ τοῦ αὐτοῦ καὶ τὸ προηγούμενον μέρους.

83. Κιονίσκος ἐξ Ὁμονοίας φέρων τὴν ἐπιγραφὴν

ΕΥΚΛΕΙΔΗΣ
ΑΜΥΝΤΟΥ ὕψους 0.74
ΦΛΥΕΥΣ

84. Κιονίσκος ἐξ Ὁμονοίας φέρων τὴν ἐπιγραφὴν

ΑΝΘΗΡΟΝ ὕψους 0.74
ΜΑΚΕΤΑ

Ἡ λέξις Μακέτα ἐνταῦθα εἶναι δωρικὸς τύπος τοῦ θηλυκοῦ τῆς λέξεως Μακέτης — Δωρ. Μακέτας. Μακέται ἦσαν οἱ κάτοικοι ὡρισμένου μέρους τῆς Μακεδονίας (ἴδε Καλλίξενον τὸν Ῥόδιον παρ' Ἀθην. Ε. σελ. 198 e, ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς πομπῆς τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου. Ἄλλας ἐπιγραφὰς σχετικὰς ἴδε Στ. Κουμ. Ἐπιτ. Ἀττ. Ἐπ. 1992 - 1995.

Εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι καὶ γενικὴ τοῦ κυρίου ὀνόματος Μακέτας δηλ. ἡ γυνὴ Ἄνθηρον (τοῦ) Μακέτα.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

85. Κιονίσκος μέγας ἐξ Ὁμονοίας φέρων τὴν ἐπιγραφὴν

ΕΠΙΚΑΡΠΙΑ
ΜΗΝΟΦΙΛΟΥ ὕψ. 0.95, διάμ. 0.32
ΜΙΛΗΣΙΑ

86. Κιονίσκος ἐξ Ὁμονοίας φέρων τὴν ἐπιγραφὴν

ΕΡΜΟΔΩΡΟΣ
ΕΡΜΟΔΩΡΟΥ ὕψους 0.90
ΚΙΚΥΝΝΕΥΣ

87. Κιονίσκος ἐξ Ὁμονοίας φέρων τὴν ἐπιγραφὴν

ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ
ΚΤΗΣΑΡΧΟΥ ὕψους 0.64
ΑΛΑΙΕΥΣ

88. Κιονίσκος ἐξ Ὁμονοίας φέρων τὴν ἐπιγραφὴν

ΜΗΤΡΟΔΩΡΟΣ
ΕΡΜΟΛΑΟΥ ὕψους 0.60
ΜΑΓΝΗΣ

89. Κιονίσκος ἐξ Ὁμονοίας φέρων τὴν ἐπιγραφὴν

ΑΣΤΡΑΓΑΛΟΣ ὕψους 0.57

90. Κιονίσκος ἐξ Ὁμονοίας φέρων τὴν ἐπιγραφὴν

ΙΜΕΡΟΣ
ΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΥ ὕψους 0.43
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

Ἀποτελεῖται ἐκ δύο τεμαχίων.

91. Κιονίσκος ἐξ Ὁμονοίας φέρων τὴν ἐπιγραφὴν

ΑΦΡΟΔΙΣΙΑ
ΗΡΑΚΛΕΙΔΟΥ
ΗΡΑΚΛΕΩΤΙΣ ὕψους 0.56
ΣΩΚΡΑΤΟΥ
ΕΦΕΣΙΟΥ
ΓΥΝΗ

92. Κιονίσκος ἐξ Ὁμονοίας φέρων τὴν ἐπιγραφὴν

ΔΑΜΑC
ΜΕΝΕΚΡΑΤΟΥ ὕψους 0.62
ΝΙΚΟΜΗΔΕΥC

Τὸ κύριον ὄνομα Δαμᾶς εὕρηται καὶ ἐν ἄλλαις ἐπιγραφαῖς (Στ. Κουμ. Ἐπιτύμ. Ἀττ. Ἐπιγ. ἀριθ. 2729, 2730).

93. Κιονίσκος ἐκ δύο τεμαχίων ἐξ Ὁμονοίας μὲ τὴν ἐπιγραφὴν

ΜΑΡΑΘΑ ὕψους 0.66
ΧΡΗΣΤΗ

Τὸ ἐπίθετον Χρηστὴ δηλοῖ ὅτι τὸ ὄνομα Μαράθα εἶναι κύριον ὄνομα. Ὑπάρχει κύριον ὄνομα Μάραθος (ἴδε Λεξ. Κυρ. ὀνομάτων).

94. Κιονίσκος ἐξ Ὁμονοίας φέρων τὴν ἐπιγραφὴν

ΦΙΛΗΜΩΝ ὕψους 0.54
ΑΝΤΙΟΧΕΥΣ

95. Κιονίσκος ἐξ Ὁμονοίας φέρων τὴν ἐπιγραφὴν

ΚΑΡΠΟΣ ὕψους 0.61
ΑΝΤΙΟΧΕΥΣ

ἴδε Στ. Κουμ. Ἀττ. Ἐπιγρ. Ἐπιτ. ἀριθ. 1443.

96. Κιονίσκος ἐξ Ὁμονοίας φέρων τὴν ἐπιγραφὴν

ΠΥΡΙΩΝ
ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ὕψους 0.70
ΗΡΑΚΛΕΩΤΗΣ

97. Κιονίσκος τεθραυσμένος ἐξ Ὁμονοίας φέρων τὴν ἐπιγραφὴν

ΖΩΒΙΟΣ
ΖΩΒΙΟΥ ὕψους 0.32
ΗΡΑΚΛΕΩΤΗΣ

Ὁμοίαν ἀκριβῶς ἐπιγραφὴν ἴδε Στ. Κουμ. Ἐπιτύμβ. Ἀττ. Ἐπιγ. ἀριθ. 1738.

98. Κιονίσκος ἐξ Ὁμονοίας φέρων τὴν ἐπιγραφὴν

ΚΑΦΙΣΑ ὕψους 0.36

Ἡ λέξις δηλοῖ ἢ τὴν ἐκ τῆς πόλεως Κάφα (= Θεοδοσία) καταγομένην προφανῶς δούλην (συνήθως τὰ ὀνόματα ταῦτα γράφονται μὲ δύο ς, ἀλλ' ἀπαντῶσι καὶ μὲ ἓν ὡς Κάφισα καὶ ὑπ' ἀριθ. 100 κατωτέρω Μήδισα), ἢ τὸ θηλυκὸν τοῦ κυρίου ὀνόματος Κάφισος δηλ. Καφίσα.

99. Κιονίσκος κομισθεὶς ὑπ' ἐμοῦ ἐκ παλαιῶν Σφαγείων ὕψους 0.63, φέρει ἐπιγραφὴν

ΠΛΑΘΩ
ΒΡΕΝΤΕΣ

δηλ. Πλαθὼ Βρεντες(ία) (ἴδε Στ. Κουμ. Ἐπιτύμβ. Ἀττ. Ἐπιγρ. ἀριθ. 1627).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

100. Κιονίσκος κομισθεὶς ὑπ᾽ ἐμοῦ ἐκ παλαιῶν Σφαγείων ὕψους 0.58, φέρει ἐπιγραφὴν

ΚΛΕΩ
ΜΗΔΙΣΑ

τὴν λέξιν Κλεὼ ἴδε καὶ ἐν ἐπιγραφαῖς Στ. Κουμανούδη ἀριθ. 2190, 2470, 3060 καὶ 3061.

101. Κιονίσκος κομισθεὶς ὑπ᾽ ἐμοῦ ἐκ παλαιῶν Σφαγείων ὕψους 0.96, φέρει ἐπιγραφὴν

ΘΕΟΛΥΤΟΣ
ΘΕΟΔΟΤΟΥ
ΑΜΦΙΤΡΟΠΗΘΕΝ

102. Κιονίσκος κομισθεὶς ὑπ᾽ ἐμοῦ ἐκ παλαιῶν Σφαγείων ὕψους 0.75, φέρει ἐπιγραφὴν

ΝΟΥΜΗΝΙΟΣ
Σ Ω Σ Ο Υ
ΗΡΑΚΛΕΩΤΗΣ

103. Κιονίσκος κομισθεὶς ὑπ᾽ ἐμοῦ ἐκ τῆς Νέας Ἀγορᾶς ὕψους 0.77, φέρει ἐπιγραφὴν

ΔΙΟΝΥCΙΑ
ΜΗΤΡΟΔΩ
ΡΟΥΜΙΛΗCΙΑ

104. Κιονίσκος τεθραυσμένος ἄνωθεν καὶ κάτωθεν ὕψους 0.54, κομισθεὶς ὑπ᾽ ἐμοῦ ἐκ παλαιῶν Σφαγείων μὲ τὴν ἐπιγραφὴν

ΘΥ(ΓΑΤΗΡ)
ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ
ΑΛΙΜΟΥΣΙΟΥ
Γ Υ Ν Η

105. Κιονίσκος κομισθεὶς ὑπ᾽ ἐμοῦ ἐκ λεωφόρου Συγγροῦ ὕψους 0.56, φέρει ἐπιγραφὴν

ΟΜΟΝΟΙΑ
ΔΙΩΝΟΣ
ΕΥΣΕΒΕΑΤΙΣ

106. Κιονίσκος κομισθεὶς ὑπ᾽ ἐμοῦ ἐκ παλαιῶν Σφαγείων ὕψους 0.66, φέρει ἐπιγραφὴν

ΕΥΦΡΟΣΥΝΗ
ΑΝΤΙΟΧΙΣΣΑ

107. Κιονίσκος εὐμεγέθης κομισθεὶς ὑπ᾽ ἐμοῦ ἐκ παλαιῶν Σφαγείων ὕψους 0.75, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν

ΣΗΡΑΜΒΟΣ
ΣΩΣΟΥ
ΔΕΙΡΑΔΙΩΤΗΣ

Ἐν Στ. Κουμ. Ἀττ. Ἐπιτύμ. Ἐπιγ. ἀριθ. 409 ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφὴ Ἥραμβος Σώσου (Δ)ειρηδιώτης.

108. Κιονίσκος ἐκ Πετραλώνων (συνοικία Κατσικάδικα) ὕψους 0.82, κομισθεὶς ὑπ᾽ ἐμοῦ, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν

ΜΕΝΕΚΡΑΤΗΑ
ΕΥΠΟΛΕΜΟΥ
ΘΗΒΑΙΑ

109. Κιονίσκος ἐκ Πετραλώνων (συνοικία Κατσικάδικα) ὕψους 0.75, κομισθεὶς ὑπ᾽ ἐμοῦ, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ
ΜΟΣΧΙΩΝΟΣ
ΑΝΤΙΟΧΕΥΣ
ΠΩΛΟΔΑΜΑΣΤΗΣ

110. Κιονίσκος ἐκ Πετραλώνων (συνοικία Κατσικάδικα) ὕψους 0.90, κομισθεὶς ὑπ᾽ ἐμοῦ, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν στοιχηδὸν

ΕΥΚΡΑΤΗΣ
ΣΩΚΡΑΤΟΥ
ΒΗΣΑΙΕΥΣ

111. Κιονίσκος ἐκ Πετραλώνων (συνοικία Κατσικάδικα) ὕψους 0.40, διάμετρ. 0.44, κομισθεὶς ὑπ᾽ ἐμοῦ, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν

ΑΦΡΟΔΙCΙΟC
ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ
ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΟC

112. Κιονίσκος ὕψους 0.65, φέρει ἐπιγαρφὴν

ΟΣ
ΣΩΣΤΡΑΤΟΥ
ΟΑΘΕΝ

113. Κιονίσκος ὕψους 0.62, φέρει ἐπιγραφὴν

ΟΝΗΣΙΜΟΣ
ΑΣΤΕΟΥ
ΗΡΑΚΛΕΩΤΗΣ

114. Μεγάλη μαρμαρίνη τράπεζα ἐξ Ὁμονοίας κομισθεῖσα ὑπ᾽ ἐμοῦ μήκους 1.40 καὶ θραυσθεῖσα χάριν τῆς μεταφορᾶς. Τὸ μεταφερθὲν τεμάχιον πλάτους 0.70 καὶ ὕψους 0.30, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν

ΑΙΣΧΙΝΗΣ
ΕΠΙΦΙΛΗ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

115. Κιονίσκος ὕψους 0.40, φέρει ἐπιγραφὴν

ΠΡΑΞΙΣ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΜΙΛΗΣΙΑ

116. Κιονίσκος ὕψους 0.36, φέρει ἐπιγραφὴν

ΠΑΠΟΣ
ΧΑΙΡΗ

117. Κιονίσκος ὕψους 0.30, φέρει ἐπιγραφὴν

ΧΑΡΑΞ
ΧΡΗΤΟΣ

118. Κιονίσκος ἐξ ἱερᾶς ὁδοῦ καὶ ἐκ τοῦ κτήματος Ν. Διαμαντοπούλου (ὁδὸς Τριπτολέμου 7), ὕψους 0.55, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν

ΝΙΚΗ

119. Κιονίσκος μέγας ἐξ ἱερᾶς ὁδοῦ καὶ ἐκ τοῦ κτήματος Ν. Διαμαντοπούλου ὕψους 0.62, διαμέτρου 0.33, ἐξ Ὑμηττείου μαρμάρου, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν

ΑΝΦΙΩΝ
ΛΗΝΑΙΟΥ
ΜΙΛΗΣΙΟΣ

120. Κιονίσκος ἐξ ἱερᾶς ὁδοῦ καὶ ἐκ τοῦ κτήματος Ν. Διαμαντοπούλου (ὁδὸς Τριπτολέμου 7), ὕψους 0.28, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν

ΚΑΛΛΩΝ
ΔΙΟΝΥCΙΟΥ
ΜΙΛΗCΙΟC

120α. Στήλη ἐπιτυμβία ἐξ ἱερᾶς ὁδοῦ καὶ ἐκ τοῦ κτήματος Ν. Διαμαντοπούλου. Τὸ γεγλυμμένον μέρος αὐτῆς ἔχει ὕψος 0.28 καὶ πλάτ. 0.25 καὶ πάχ. 0.08. Ἡ ἀκατέργαστος βάσις τῆς στήλης ἔχει ὕψος 0.24. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν

ΦΑΙΔΡΩΝ
ΗΡΑΚΛΕΩΤΗΣ

129. Ἐπιτυμβία στήλη μαρμαρίνη πλάτους 0.27, ὕψους 0.58, φέρουσα τὴν ἐπιγραφήν,

ΜΟΣΧΙΩΝ
ΣΗΣΣΤΙΟΣ

ἐκομίσθη ὑπ' ἐμοῦ ἐκ τῆς συνοικίας Πυριτιδοποιείου.

149. Εὐμεγέθης Κιονίσκος ἐκ μαρμάρου ὕψ. 0.90. Διαμέτρ. 0.325, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν

ΑΠΟΛΛΩΝΙΔΗΣ
ΠΥΘΟΔΩΡΟΥ
ΕΡΧΙΕΥΣ

Κάτωθι τῆς ἐπιγραφῆς φέρει γλυπτὴν παράστασιν λουτροφόρου. Εὑρέθη ἔν τινι οἰκίᾳ τῆς ὁδοῦ Μαιζῶνος τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐκομίσθη ὑπ' ἐμοῦ εἰς Συλλογὴν Θησείου τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1929.

156. Κιονίσκος μαρμάρινος ὕψ. 0.71 μ. Διαμ. 0.22 μ. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν

ΜΝΑΣΩΝ
ΜΝΑΣΙΠΠΟΥ
ΑΛΩΠΕΚΗΘΕΝ

157. Κιονίσκος μαρμάρινος ὕψ. 0.73 μ. Διαμ. 0.23 μ. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν

ΜΝΑΣΙΠΠΟΣ
ΑΡΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ
ΑΡΓΕΙΟΣ

158. Κιονίσκος κατὰ τὸ ἥμισυ καθέτως τετμημένος ὕψ. 0.73 μ. Διαμ. 0.23 μ. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν

ΤΡΥΦΗ
Α[ΡΙΣΤΟΚΛ]ΕΟΥΣ
. . . . . ΙΝΙΑ

(συμπλ. Σαλαμινία ἢ Ἐλευσινία), ἴδε Στ. Κουμ. Ἀττ. Ἐπιτύμ. Ἐπιγρ. ἀριθ. 3389.

159. Μικρὸς μαρμάρινος κιονίσκος ὕψ. 0.40 μ. Διαμ. 0.20 μ. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν

ΜΑΝΙΑ
ΣΟΣΙΟΥ
ΛΑΜΠΡΕΟΣ
ΓΥΝΗ

τὸ κύριον ὄνομα Μανία ἴδε Στ. Κουμ. Ἀττ. Ἐπιτύμ. Ἐπιγρ. ἀριθ. 1381, 1382.

138. Ἐπιτυμβία μαρμαρίνη στήλη μετὰ τριγωνικοῦ ἀετώματος μὲ ἀνθεμωτὰς κεραμίδας ἐπὶ τῶν γωνιῶν.

Ἐντὸς παραστάδων φέρει παράστασιν γυναικὸς καθημένης ἐπὶ κλισμοῦ χαιρετιζούσης διὰ τῆς δεξιᾶς τὸν ἔναντι αὐτῆς ἱστάμενον ἄνδρα.

Μικρὸς παῖς πρὸ τῶν γονάτων τῆς γυναικὸς ἐκτείνει τὰς χεῖρας πρὸς αὐτήν.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Τὸ κάτω μέρος τῆς στήλης μετὰ τῶν ποδῶν δὲν σῴζεται. Ἄνωθι τῶν μορφῶν ἐπὶ τῆς ταινίας ἐπιστυλίου ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφὴ

ΧΑΙΡΙΠΠΗ ΦΙΛΟΘΗΡΟΣ

Ὕψος 0.60, πλάτος 0.48.

Τὸ ἀνάγλυφον προέρχεται ἐκ τοῦ κτήματος Γ. Γιαννιτσοπούλου εἰς Γλυφάδα καὶ ἐκομίσθη ὑπ' ἐμοῦ εἰς τὴν Συλλογὴν Θησείου κατὰ τὴν 25/4/28, ἀποζημιωθέντος τοῦ ἰδιοκτήτου (εἰκ. 1).

150. Μαρμαρίνη στήλη εὑρεθεῖσα ἐν ὁδῷ Ἀθηνᾶς παρὰ τὴν ὁδὸν Λυκούργου προφανῶς ἐκ τῶν ἐργασιῶν τῆς ὑπογείου σήραγγος προερχομένη καὶ κομισθεῖσα ὑπ' ἐμοῦ εἰς Συλλογὴν Θησείου τὸν Ἰαν. τοῦ 1929, ὕψ. 0.86,πλ. 0.35.

Ἔχει ἀέτωμα κοσμούμενον ἄλλοτε γραπτῶς καὶ φέρει κάτωθι τοῦ ἀετώματος καὶ εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς στήλης ἀριστερὰ μὲν τὴν ἐπιγραφὴν ΝΙΚΑΡΙΣΤΗ, δεξιὰ δὲ τὴν ἐπιγραφὴν ΑΡΙ-ΣΤΟΚΛΕΙΑ.

Εἰκ. 1. Ἐπιτυμβία στήλη ἐκ Γλυφάδας.

139. Ἐπιτυμβία στήλη κατασχεθεῖσα καὶ κομισθεῖσα ὑπ' ἐμοῦ εἰς Θησεῖον τῇ 4/7/28. Σῴζεται πλήρης ἔχουσα ὕψ. 0.62, πλάτ. 0.25. Ἔχει ἀέτωμα μὲ ἀνθεμωτὰ ἀκρωτήρια καὶ φέρει παράστασιν τηβεννοφόρου ἀνδρὸς ἐντὸς τοῦ ἐμβαδοῦ περικλειομένου ὑπὸ δύο παραστάδων, ἀνεχουσῶν ἀψιδοειδὲς ὑπέρθυρον, ὡς συνειθίζετο κατὰ τοὺς Ῥωμαϊκοὺς χρόνους. Ἄνωθι τοῦ ἡμικυκλικοῦ ὑπερθύρου ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφὴ

ΑΓΑΘΟΠΟΥΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟ(Υ)
ΣΑΛΑΜΙΝΙΟΣ

Ἡ στήλη κατ' ἀρχὰς ἴσως δὲν ἦτο ἐπιτυμβία, πάντως δ' ἔφερεν ἑτέραν ἐπιγραφήν, ἧς ἀποτριβείσης ἀπὸ σκοποῦ, ἐχρησιμοποιήθη κατόπιν ὡς ἐπιτυμβία μὲ τὰς ἄνω ἐπιγραφάς. Τῆς παλιμψήστου ταύτης στήλης ἡ πρώτη ἐπιγραφὴ δὲν ἀναγινώσκεται, εἶναι δ' ὅμως φανερὰ ἡ τριβὴ αὐτῆς καὶ διακρίνονται ἴχνη γραμμάτων.

151. Στήλη ἐξ ἀγρίου λίθου ἐπιτυμβία εὑρεθεῖσα ἔν τινι ἀμπέλῳ εἰς Τράχωνες Ἀττικῆς παρὰ τὸ κτῆμα τοῦ κ. Γερουλάνου, ἥτις δηλωθεῖσα ὑπὸ τοῦ εὑρόντος αὐτὴν χωρικοῦ κ. Β. Χρ. Γκιὼν παρελήφθη ὑπ' ἐμοῦ καὶ ἐκομίσθη

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ὑπ' ἐμοῦ εἰς τὴν Συλλογὴν τοῦ Θησείου τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1929. Ἔχει ὕψος 0.76 καὶ πλάτος 0.30.

Φέρει παράστασιν λίαν πρόστυπον ἐντὸς τετραγωνικῆς κοιλότητος γυναικὸς καθημένης ἐπὶ κλισμοῦ καὶ χαιρετιζούσης τὸν πρὸ αὐτῆς ἱστάμενον πωγονοφόρον ἄνδρα. Ἄνωθι τῆς γυναικὸς ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφὴ ΣΥΡΑ. Πρόκειται προφανῶς περὶ ἀποθανούσης δούλης. (Ἡ λέξις ἀπαντᾷ καὶ ἀλλαχοῦ· ἴδε Στ. Κουμ. Ἐπιτύμ. Ἐπιγρ. Ἀττ. 2437).

130. Μαρμαρίνη κεφαλὴ πωγονοφόρου ἀνδρὸς ὕψ. 0.22 ἀνήκουσα προφανῶς εἰς σύμπλεγμα ἐπιτυμβίου λίαν ἐκτύπου ἀναγλύφου (εἰκ. 2) εὑρεθεῖσα εἰς νέον συνοικισμὸν Ἡλιουπόλεως καὶ κομισθεῖσα ὑπ' ἐμοῦ εἰς Συλλογὴν Θησείου ὡς καὶ τὰ ἑπόμενα ὑπὸ τοὺς ἀριθ. 131, 133, 134.

131. Μαρμαρίνη κεφαλὴ γυναικὸς λίαν ἐκτύπου ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου ἀνήκουσα πιθανῶς εἰς τὸ αὐτὸ σύμπλεγμα, εἰς ὃ καὶ ἡ προηγουμένη, ὕψ. 0.22. Ἡ ἐξεργασία ἀμφοτέρων τῶν κεφαλῶν εἶναι τραχεῖα καὶ οὐχὶ ἐπιμεμελημένη (εἰκ. 3).

133. Ἐπιτυμβία μαρμαρίνη λήκυθος, ἀρίστης διατηρήσεως καὶ τέχνης καλῆς τῶν ἐπ' αὐτῆς παραστάσεων, ἐξ Ἡλιουπόλεως καὶ αὐτὴ προερχομένη, ὕψ. 1.20 μ. Φέρει ἐπὶ τῆς κοιλίας ἐντὸς κοιλώματος διαγραφομένου ὑπὸ δύο εὐθειῶν ἐντομῶν παράστασιν τριῶν ἱσταμένων μορφῶν. Ἐν τῷ μέσῳ γέρων πωγονοφόρος ὀρθιος χαιρετίζει διὰ τῆς δεξιᾶς τὸν ἔναντι αὐτοῦ ἱστάμενον νεανίαν, ἐν ᾧ ὄπισθεν τοῦ γέροντος ἵσταται ὀρθία ἑτέρα νεαρὰ μορφή. Ἴχνη ἐπιγραφῶν παραδόξως δὲν διέκρινα (εἰκ. 4).

134. Μαρμαρίνη ἐπιτυμβία λήκυθος ἐξ Ἡλιουπόλεως καὶ αὐτὴ τεθραυσμένη κατὰ τὴν βάσιν καὶ τὸν λαιμόν, ὕψ. 0.76. Φέρει ἐπὶ τῆς κοιλίας παράστασιν τριῶν προσώπων. Ἐν τῷ μέσῳ γέρων πωγονοφόρος ὀρθιος χαιρετίζει διὰ τῆς δεξιᾶς τὸν ἔναντι αὐτοῦ ἐπὶ κλισμοῦ καθήμενον γέροντα, ἐν ᾧ ὄπισθεν αὐτοῦ ἵσταται εἰς νεανίας. Ἄνωθι τῆς μεσαίας μορφῆς ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφὴ ΙΕΡΟΦΩΝ καὶ ἄνωθι τῆς τρίτης μορφῆς ἡ: ΑΡΕΣΙΑΣ.

Εἰκ. 2.
Μαρμαρίνη κεφαλὴ ἐξ ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου ἐξ Ἡλιουπόλεως.

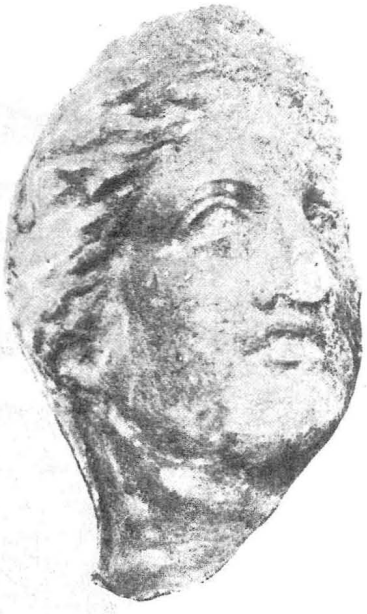

Εἰκ. 3. Μαρμαρίνη κεφαλὴ γυναικὸς ἐξ ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου ἐξ Ἡλιουπόλεως.

135. Τμῆμα ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου μὲ ναΐσκον, ἐπιστύλιον καὶ ἀέτωμα, ὕψος 0.45 καὶ πλάτ. 0.42, προερχόμενον ἐξ Ὁμονοίας καὶ κομισθὲν ὑπ' ἐμοῦ εἰς τὴν Συλλογὴν τὸν Ἰούνιον τοῦ 1928 (εἰκ. 5).

Τὸ ἀνάγλυφον ἦτο λίαν ἔκτυπον καὶ ἀπετελεῖτο ἐκ δύο ἀναμφιβόλως μορφῶν, ὧν ἡ μία θὰ ἐκάθητο, πρὸς ἣν ἀποβλέπει ἡ ἐπὶ τῆς πλακὸς σῳζομένη νεαρὰ ἀρρενωπὴ κεφαλή. Τὸ μέσον τοῦ τυμπάνου τοῦ ἀετώματος καταλαμβάνει σειρήν, ἑκατέρωθεν τῆς ὁποίας ὑπάρχουσι δύο καθήμεναι περιστεραί. Καὶ ἐπὶ τῆς κάτω μὲν ται-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Εἰκ. 7. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον τῆς Φαναγόρας, ἐκ συνοικισμοῦ Κλαζομενῶν.

Εἰκ. 4. Ἐπιτυμβία μαρμαρίνη λήκυθος ἐξ Ἡλιουπόλεως.

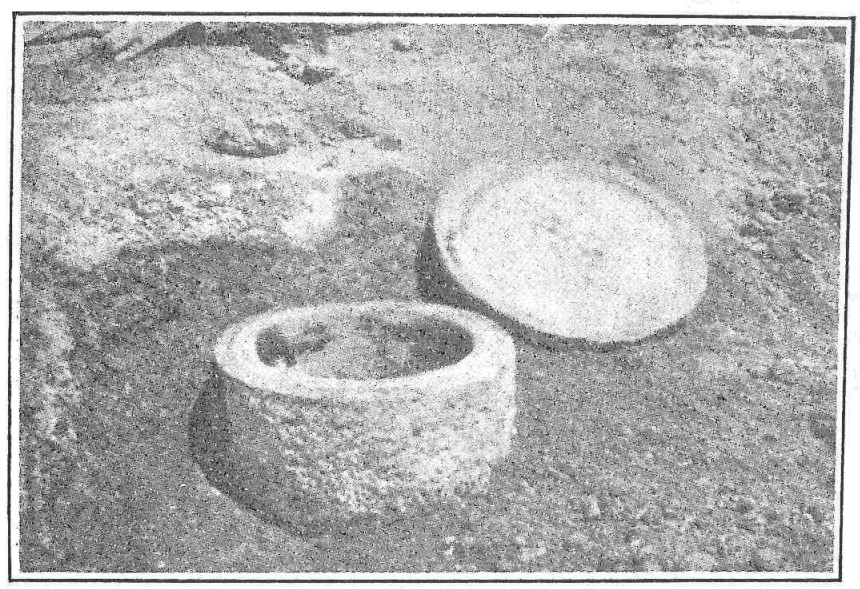

Εἰκ. 9. Μαρμαρίνη ὀστεοθήκη μετὰ τοῦ καλύμματος.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

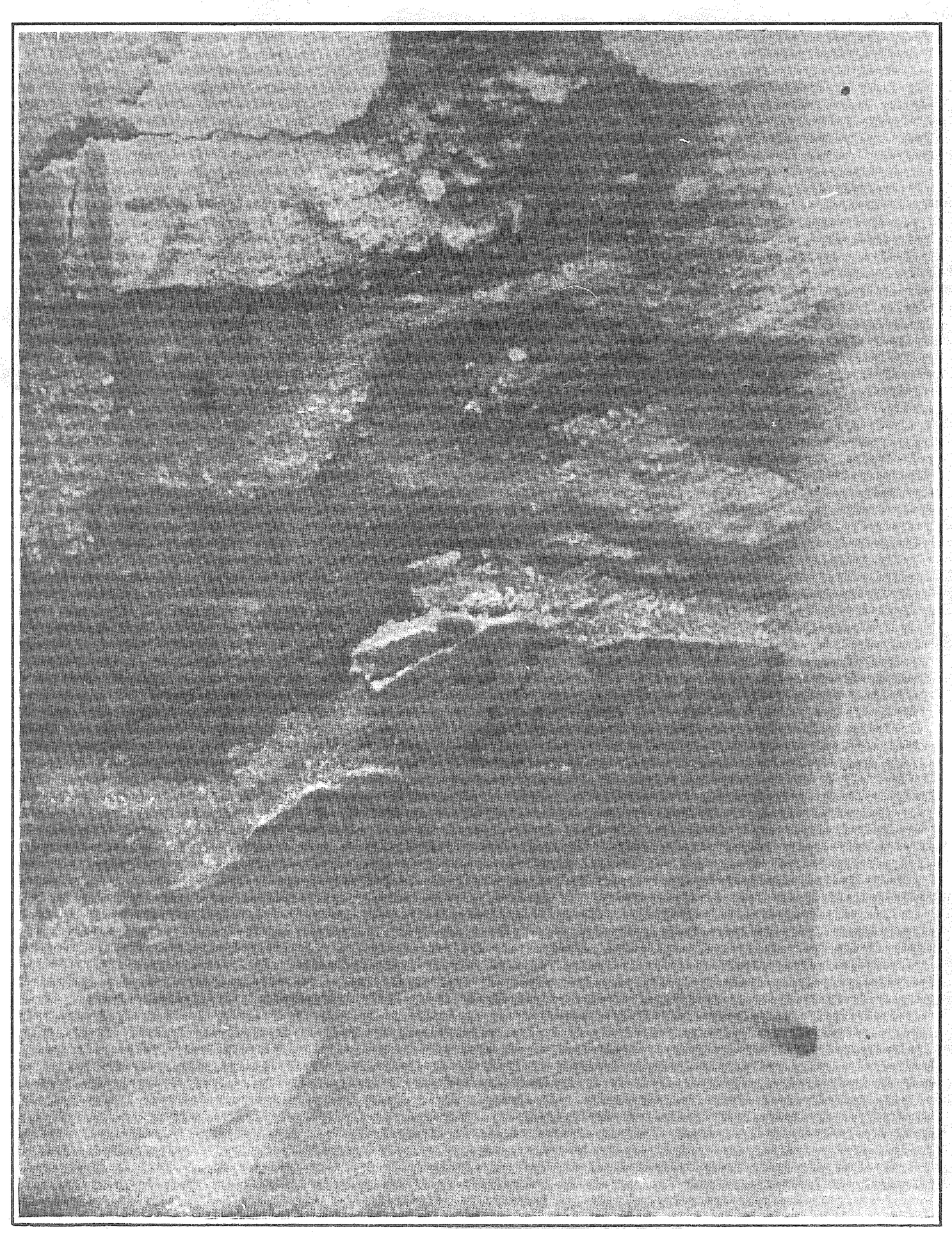

Εἰκ. 14. Λείψανα παλαιοβυζαντιακῆς ἐπιγραφῆς ἐντὸς τάφου.

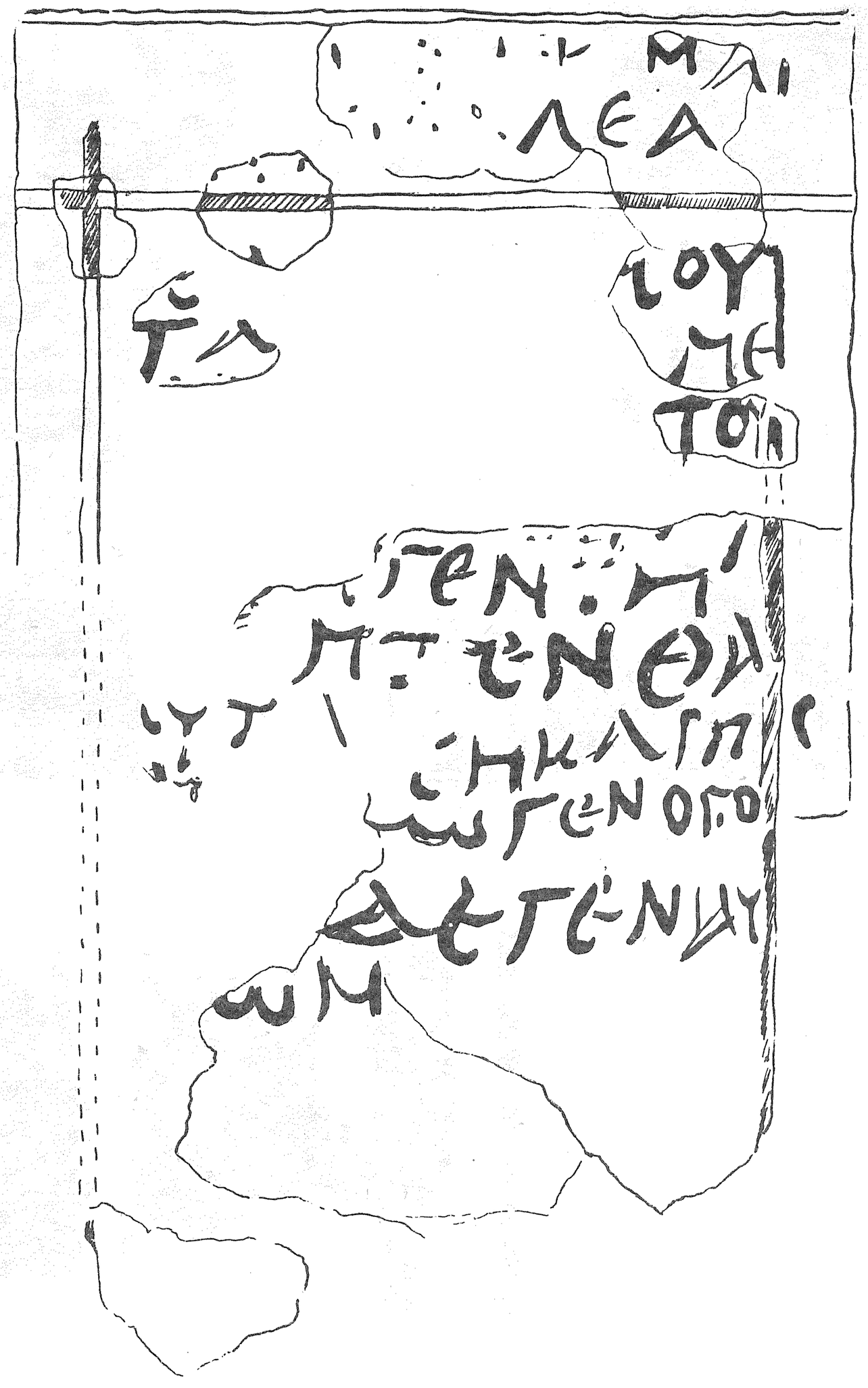

Εἰκ. 15. Ἡ ἄνω ἐπιγραφὴ ὡς μέχρι σήμερον ἔχει συναρμολογηθῆ.

νίας τοῦ ἀετώματος ἀναγινώσκομεν τὴν ἐπιγραφὴν ΝΙΚΑΓΟΡΑ, ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου δὲ πρὸς τὸ μέρος τῆς ἐλλειπούσης μορφῆς . . . . ΡΟΥ ΕΚΑΛΗΘΕΝ

Πιθανῶς ἡ Νικαγόρα, θυγάτηρ τοῦ (Νικαγό)ρου Ἐκάληθεν. (Ὁμοίας ἐξ Ἐκάλης ἐπιγραφὰς ἴδε. Στ. Κουμ. Ἀττ. Ἐπιτύμβ. Ἐπιγρ. ἀριθ. 431 καὶ μὲ τὴν αὐτὴν ἐπιγραφὴν ἀριθ. 3194 καὶ 3195). Εἶναι ζήτημα ἂν ἡ σῳζομένη κεφαλὴ εἶναι γυναικὸς καὶ ἂν ἀνήκῃ εἰς τὴν Νικαγόραν ἢ ἂν Νικαγόρα ἦτο ἡ καθημένη. Τὸ ἀνάγλυφον εἶναι ἀρίστης Τέχνης.

136. Ἄνω μέρος ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου μετὰ παραστάδων καὶ ἐπιστυλίου ἐφ' οὗ ἀέτωμα, ὕψ. 0.38 μ., πλάτ. 0.39. Εὑρέθη ὡς καὶ τὸ προηγούμενον εἰς τὰς ὑπογείους σκαπτικὰς ἐργασίας τῆς ὁδοῦ Ἀθηνᾶς πλησίον τῆς πλατείας τῆς Ὁμονοίας καὶ ἐκομίσθη ὑπ' ἐμοῦ εἰς τὴν Συλλογὴν Θησείου τῇ 2/3/28. Ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφὴ ΦΑΙΝΩ (ὁμοίαν ἐπιγραφὴν ἴδε Στ. Κουμ. Ἐπιτύμβ. Ἀττ. Ἐπιγρ. ἀριθ. 3398). Ἡ πλὰξ φέρει τὴν παράστασιν ἐν τῷ μέσῳ μιᾶς καὶ μόνον ὀρθίας γυναικός, ἧς μόνον ἡ κεφαλὴ σῴζεται εἰς ἀρίστην κατάστασιν (εἰκ. 6).

155. Μικρὰ μαρμαρίνη ἐπιτυμβία λήκυθος ὕψος 0.44 φέρουσα ἐπὶ τῆς κοιλίας μετριωτάτης τέχνης παράστασιν γέροντος βαίνοντος ἐπὶ μικρᾶς ἐξεχούσης ταινίας μὲ τὴν ἐπιγραφὴν ἄνωθι αὐτοῦ ΦΙΛΩΝ. Εὑρέθη ἐν κτήματι τοῦ κ. Λεγάκη εἰς ἅγιον Ἰωάννην Ῥέντην καὶ ἐκομίσθη ὑπ' ἐμοῦ εἰς Θησεῖον τὸν Νοέμβριον τοῦ 1928 μετὰ τῶν προηγουμένων ὑπ' ἀριθ. 156 - 159 ἐνεπιγράφων κιονίσκων (σελ. 58).

Εἰκ. 5. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον τῆς Νικαγόρας ἐκ πλατείας Ὁμονοίας.

Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον τῆς Φαναγόρας.

Τὸ ἄριστα σῳζόμενον ἀνάγλυφον τοῦτο (σελ. 61 εἰκ. 7) εὑρέθη ἐν Ἀθήναις ἐν τῷ παρὰ τὸν συνοικισμὸν Βύρωνος συνοικισμῷ τῶν Κλαζομενῶν ἐν τῇ τελουμένῃ οἰκοδομῇ τῆς κ. Δήμητρας Ζώρκου καὶ νομίμως δηλωθὲν ὑπ' αὐτῆς κατετέθη τὸν Αὔγουστον τοῦ 1928 εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον λαβὸν τὸν ἀριθμὸν 3657. Ἔχει ὕψος 1.10 καὶ πλάτος ἀναγλύφου καὶ ἐνεπιγράφου ταινίας 0.60. Εὑρέθη εἰς βάθος 0.80 ὑπὸ τὸ ἔδαφος καὶ ἔκειτο κατὰ τὸ ἥμισυ ἐν τῇ δημοσίᾳ ὁδῷ.

Ἐντὸς ναϊσκοειδοῦς χώρου, περιοριζομένου ἐντὸς δύο παραστάδων φερουσῶν ἐπίκρανα, ὑπάρχει ἡ ἐκ τριῶν μορφῶν ἀποτελουμένη γλυπτικὴ σύνθεσις τοῦ ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου. Ἐπὶ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

τῶν ἐπικράνων στηρίζεται ἐν εἴδει ἐπιστυλίου στενὴ ταινία, πρὸς τὸ δεξιὸν τέρμα τῆς ὁποίας καὶ ἄνωθι τῆς καθημένης γυναικὸς ἀναγινώσκομεν τὴν ἐπιγραφήν:

ΦΑΝΑΓΟΡΑΝΙΚΟΜΕΝΟΥΣΠΟΤΑΜΙΟ

Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι πλήρης οὐδενὸς γράμματος ἐλλείποντος κατὰ τὸ τέλος αὐτῆς. Ἐπὶ τῆς ἐνεπιγράφου ταινίας ὑπάρχει τὸ ἀέτωμα τοῦ λύπτυχον ἱμάτιον, καταλεῖπον τὴν δεξιὰν χεῖρα ἀπὸ τοῦ ὤμου καὶ τὸ στῆθος ἀκάλυπτον. Μεταξὺ τῆς Φαναγόρας καὶ τοῦ Νικομένους καὶ κατά τι ὄπισθεν παρίσταται ἡ θεράπαινα ἢ ἡ τίτθη, ἥ μέλλουσα νὰ θηλάσῃ τὸ ἀρτιγέννητον βρέφος, ὅπερ αὕτη ἐν σπαργάνοις κρατεῖ καὶ κατὰ τὴν γέννησιν τοῦ ὁποίου ἀπέθανεν ἡ Φαναγόρα πιθανώτατα.

Ἡ διατήρησις τοῦ ἀναγλύφου εἶναι ἀρίστη,

Εἰκ. 6. Ἐπιτυμβία στήλη ἐξ ὁδοῦ Ἀθηνᾶς παρὰ τὴν Ὁμόνοιαν.

ναΐσκου μετὰ τῶν τριῶν ἀκρωτηρίων. Ὄπισθεν δ' ὅμως τοῦ μεσαίου ἀκρωτηρίου ἀναπτύσσεται ἐν εἴδει δευτέρου ἀκρωτηρίου παράστασις ὀρθίας Σειρῆνος, τῆς συντρόφου τῆς Περσεφόνης, δηλούσης συμβολικῶς τὸν ἐπιτάφιον θρῆνον, μὲ τὴν συνήθη της μορφὴν δηλ. μὲ τὰς πτέρυγας ἀνεφγμένας καὶ μὲ τὴν δεξιὰν τίλλουσαν τὴν κόμην αὐτῆς.

Ἐντὸς τοῦ ναΐσκου ἡ Φαναγόρα κάθηται ἐπὶ δίφρου φέρουσα πολύπτυχον ποδήρη χιτῶνα καὶ ἱμάτιον, ὅπερ φέρεται καὶ ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν ἐν εἴδει καλύπτρας καὶ ἑλίσσεται περὶ τὴν ἀριστεράν της χεῖρα, ἐν ᾧ διὰ τῆς δεξιᾶς χαιρετίζει τὸν ἔναντι αὐτῆς ἱστάμενον σύζυγον Νικομένη ἐκ τοῦ Ἀττικοῦ δήμου Ποταμοῦ τῆς Λεοντίδος φυλῆς καταγόμενον καὶ φέροντα ποή τέχνη δ' ὅμως εἶναι γενικῶς τραχεῖα ὑπενθυμίζουσα τὴν βιομηχανίαν τῶν μαρμαρογλύφων ἰδίᾳ εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν πτυχῶν τῶν ἐνδυμάτων κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν τέχνην τῶν κεφαλῶν τῆς Φαναγόρας καὶ τοῦ Νικομένους, ἐν αἷς διακρίνομεν εὐγένειαν καὶ λεπτότητα ἐκφράσεως σημαντικὴν καὶ ἐπεξεργασίαν ἐν ταῖς λεπτομερείαις αὐτῶν λίαν ἐπιμελημένην, καταδεικνύουσαν εἰς ἡμᾶς σοβαρὰν ἐπίδρασιν τῶν μεγάλων ἐπιτυμβίων προτύπων τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἐπὶ τοῦ τεχνίτου τοῦ ἀναγλύφου τῆς Φαναγόρας (Ἡ ἀπόδοσις τῶν ὠτων π. χ. ἀμφοτέρων εἶναι Φειδιακὴ μὲ τὸ ἐπίμηκες αὐτῶν καὶ τὸν μακρὸν καὶ λεπτὸν λωβόν). Οὐσιωδῶς δὲ διάφορος εἶναι ἡ μορφὴ τῆς τίτθης, τοῦ προσώπου τῆς ὁποίας αἱ γραμμαὶ δεικνύουσι ξένην καὶ οὐχὶ Ἀθη-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ναίαν, διότι ὡς ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τουλάχιστον ἐξάγεται ουδεμία Ἀτθὶς ἀναγράφεται τίτθη. Τὸ ἀνάγλυφον χρονολογικῶς τάσσομεν διὰ τοὺς ἄνω λόγους ὡς καὶ διὰ τὴν ἐπιγραφὴν εἰς τὴν εἰς τὴν γωνίαν τῆς Ἱερᾶς οδοῦ καὶ τῆς ὁδοῦ Τριπτολέμου, ἦλθον εἰς φῶς τάφοι, τῶν ὁποίων τὴν περαιτέρω συστηματικὴν ἐξερεύνησιν ἀνέλαβον καὶ μετὰ βραχεῖαν διακοπὴν τῶν αὐτόθι

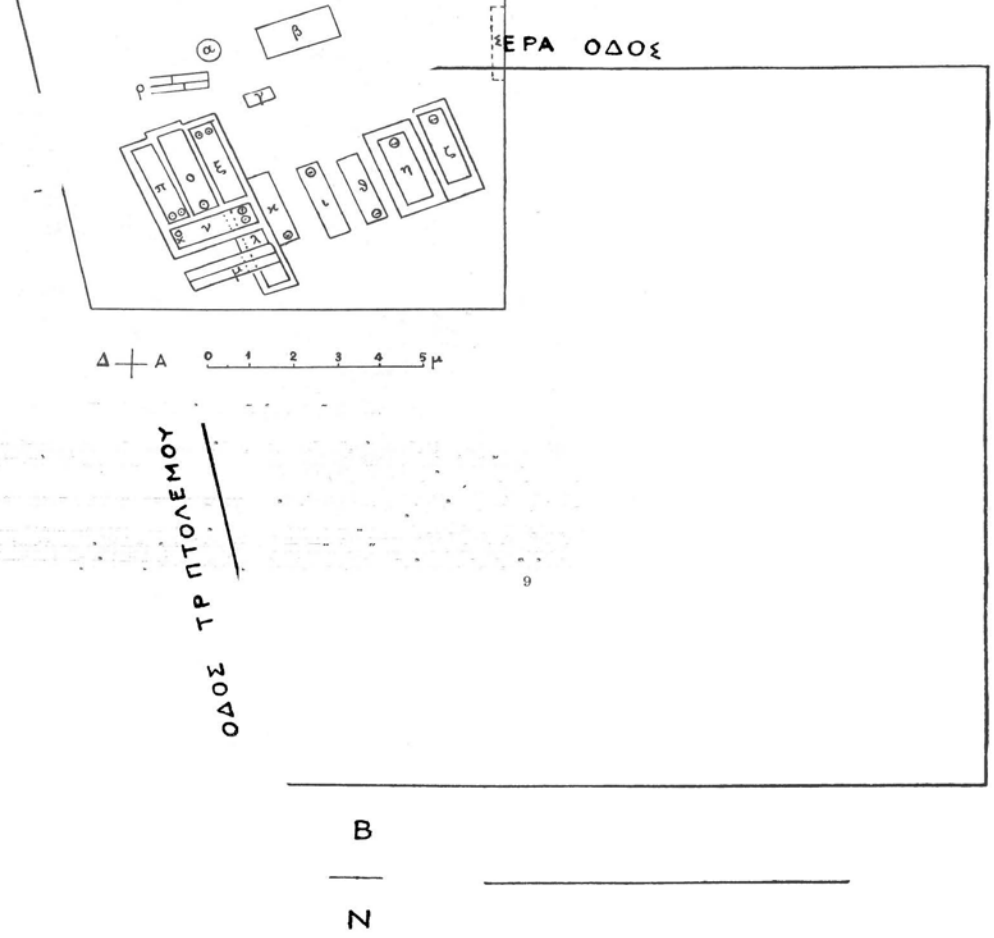

Εἰκ. 8. Σχέδιον ανασκαφης ιερᾶς ὁδου καὶ Τριπτολέμου.

τελευταίαν δεκαετηρίδα τοῦ πέμπτου αιῶνος δηλ. μικρὸν προ τοῦ 403 π. Χ.

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΙΕΡΑΣ ΟΔΟΥ ΚΑΙ ΤΡΙΠΤΟΛΕΜΟΥ

Κατὰ τὸν Μάϊον τοῦ 1928 γινομένης εκσκαφῆς πρὸς θεμελίωσιν οικοδομῆς υπὸ τοῦ κ. Ν. Διαμαντοπούλου ἐν τῷ οικοπέδῳ αὐτοῦ κειμένω ἐργασιῶν τῆς οικοδομῆς ἐξηκολούθησα τὴν ἔρευναν κατὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ αὐτοῦ ετους.

Διὰ τὴν ἐργασίαν τῆς ανασκαφῆς τῆς θέσεως ταύτης καὶ τὴν λεπτομερεστατην ἔρευναν τῶν αυτόθι τάφων εἰργάσθη αυτοπροσώπως ὁ σοφὸς καθηγητὴς καὶ ερευνητὴς τοῦ Κεραμεικοῦ κ. Alfred Bruckner μετὰ τοῦ συνεργάτου του κ. K. Kubler, οστις κυρίως εἰργάσθη κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τῆς ανασκαφῆς, εἰς ους οφείλω

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

μεγάλας χάριτας οὐ μόνον διὰ τὰς λεπτομερεῖς ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον παρατηρήσεις των, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν παροχὴν τῶν πλείστων ἐπιτυχῶν φωτογραφιῶν καὶ σχεδίων (εἰκ. 8). Τὰ πλεῖστα τῶν εὑρημάτων ἐκομίσθησαν ὑπ' ἐμοῦ εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Θησείου, τινὰ δὲ τούτων ἰδίᾳ τὰ μικρὰ ἀντικείμενα εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Κεραμεικοῦ.

Οἱ ἀνασκαφέντες τάφοι εἰς τὴν θέσιν ταύτην δὲν ἦσαν τῆς αὐτῆς ἐποχῆς.

Οἱ παλαιότεροι τάφοι ἐν τῷ σχεδίῳ σημειοῦνται ὑπὸ τὰ ψηφία α - δ.

α) Ὀστεοθήκη εὑρεθεῖσα εἰς βάθος 1.70 μ. ὑπὸ τὸ ἔδαφος τῆς Ἱερᾶς ὁδοῦ ἐξ Ὑμητ. μαρμάρου. Διάμετρος τοῦ καλύμματος 0.55 καὶ τοῦ ὕψους του 0.10. Τὸ ὅλον ὕψος τῆς ὀστεοθήκης 0.37. Ἐντὸς εὑρέθησαν κεκαυμένα ὀστᾶ, τεθραυσμένη σιδηρᾶ στλεγγὶς καὶ ἀλάβαστρον ἐξ ἀλαβάστρου (Μουσ. Κεραμ.) (εἰκ. 9 σελ. 61).

β) Λάκκος πυρᾶς ἐν τῷ ὁποίῳ εὑρέθησαν κεκαυμένα ὀστᾶ καὶ χαλκῆ δισκοειδὴς πλὰξ πάχ. 0.005, διάμετρ. 0.18.

γ) Δύο τετράγωνοι πήλιναι κίσται ἐπαλλήλως κείμεναι (Μουσ. Κεραμ.) 0.28 : 0.62 καὶ ὕψους 0.09. Ὀστᾶ δὲν εὑρέθησαν ἐντός, εὑρέθησαν δὲ μόνον δύο μικρὰ παιδικὰ κύπελλα μέλανος γανώματος καὶ πυξὶς μετὰ καλύμματος (Μουσεῖον Κεραμ.).

δ) Λάκκος πυρᾶς ἐν τῷ ἀνατολικῷ τοίχῳ τῆς ἐκσκαφῆς μήκ. 2.40. Ἐντὸς εὑρέθησαν κεκαυμένα ὀστᾶ καὶ πλησίον αὐτῶν εἰς θραύσματα σκύφος καὶ πινάκιον μὲ ἀστεροειδὲς κόσμημα ἐν τῷ μέσῳ, ἀμφότερα ἀρίστου μέλανος γανώματος (Μουσ. Κεραμ.).

Νεώτεροι τάφοι ἐν τῇ θέσει ταύτῃ σημειοῦνται ἐν τῷ σχεδίῳ ὑπὸ τὰ ψηφία ε - ρ, διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν ὁποίων πολλάκις ἐχρησιμοποιήθησαν ἐπιτύμβια ἔργα τοῦ δευτέρου π. Χ. αἰῶνος κατ' ἀκολουθίαν ἀνήκοντες εἰς νεωτέρους χρόνους τοῦ 267 μ. Χ.

ε) Εἰς βάθος 2.50 ἐν τῷ ἀνατολικῷ τοίχῳ τῆς ἐκσκαφῆς, πλησίον τοῦ ὁποίου εὑρέθη ἡ ἐπιγραφή, ἣν ἐδημοσιεύσαμεν ἐν τῷ παρόντι τόμῳ τοῦ Δελτίου (ἴδε ἀνωτέρω σελ. 137 - 144 καὶ ἀριθ. Καταλόγου Θησείου 147).

ζ) Τάφος κεκαλυμμένος μὲ μαρμαρίνας πλάκας, ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ὁποίου εἶχε μῆκος 1.90 μ. Αἱ μαρμάριναι πλάκες, ἐξ ὧν ἀπετελεῖτο τὸ κάλυμμα τοῦ τάφου, εἶναι ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα παλαιοτέρου νεκροταφείου καταστραφέντος.

Εἶναι δὲ ταῦτα

1) Ἐπιτυμβία στήλη μὲ φοινικοειδὲς κόσμημα ὡς ἀκρωτήριον· σῳζόμενον ὕψος αὐτῆς ἑνὸς μέτρου.

Ὑπεράνω τῶν ῥοδάκων ἡ ὑπάρχει ἐπιγραφὴ ΑΡΙΣΤΑΓΟΡΑ.

Ἡ διατήρησις αὐτῆς δὲν εἶναι καλὴ καὶ λόγῳ τῆς ἐλαχίστης ἐξοχῆς τοῦ ἀναγλύφου ἔχει γίνει ἀποτριβὴ αὐτοῦ καὶ τῆς ἐπιγραφῆς. (Συλλογὴ Θησείου ἀριθ. 145).

2) Ἐπιτυμβία στήλη Ῥωμαϊκῶν χρόνων πλάτ. 0.32, ὕψ. 0.60 καὶ ἀποκεκρουσμένη σχεδὸν ὁριζοντίως καθ' ὅλον τὸ πλάτος ἄνωθεν, οὕτως ὥστε νὰ ἔχῃ ἀφανισθῇ ἡ ἄνω ταινία τοῦ πλαισίου, δηλ. τὸ ἐπιστύλιον ἐφ' οὗ θὰ ὑπῆρχεν ἀναμφιβόλως ἡ ἐπιγραφή.

Εἰκ. 10. Ἐπιτύμβιον Ῥωμαϊκὸν ἀνάγλυφον.

Τὸ ἀνάγλυφον ἔχει παράστασιν γυναικὸς μὲ πλουσίαν κυματοειδῆ κόμωσιν, ὀρθίας, στηριζομένης ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς καὶ φερούσης πολύπτυχον ποδήρη χιτῶνα καὶ πλούσιον ἱμάτιον περικαλύπτον ἄπαν τὸ σῶμα αὐτῆς καὶ κρατούσης τὸ ἄκρον αὐτοῦ διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς πρὸ τοῦ στήθους. Κατετέθη ἐν τῇ Συλλογῇ Θησείου ἀριθ. 143 (εἰκ. 10).

3) Ἐπιτύμβιος ναΐσκος Ῥωμαϊκῶν χρόνων

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

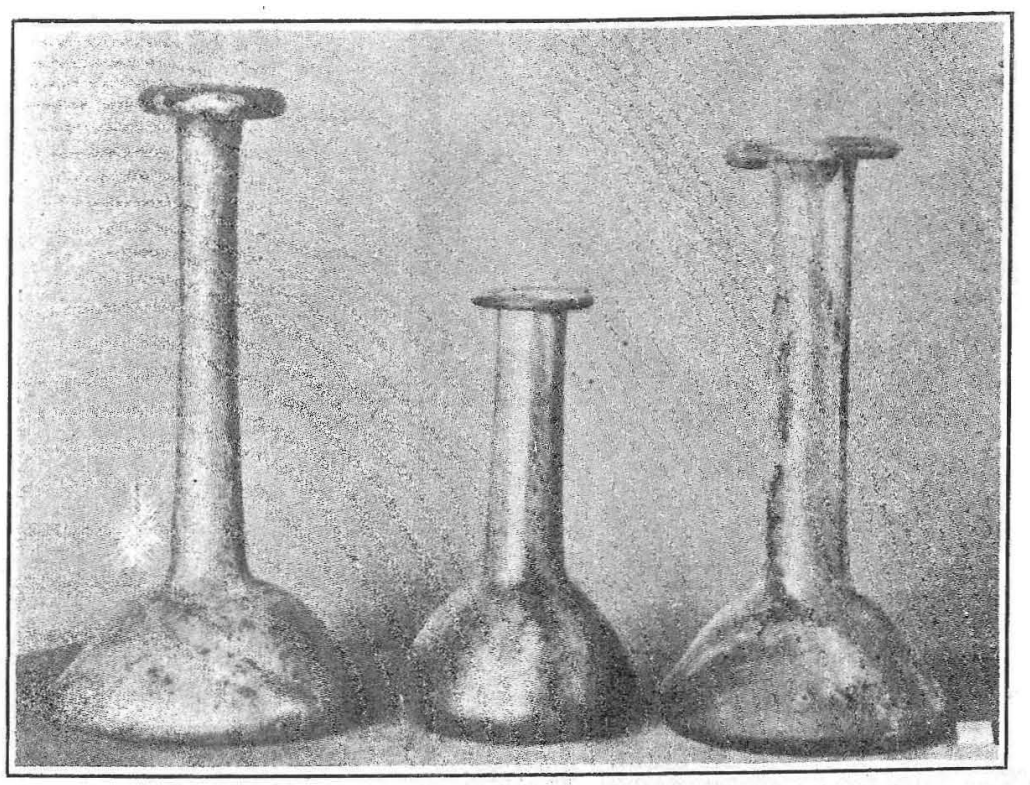

Εἰκ. 16. Ὑάλινα μακρόλαιμα ἀγγεῖα.

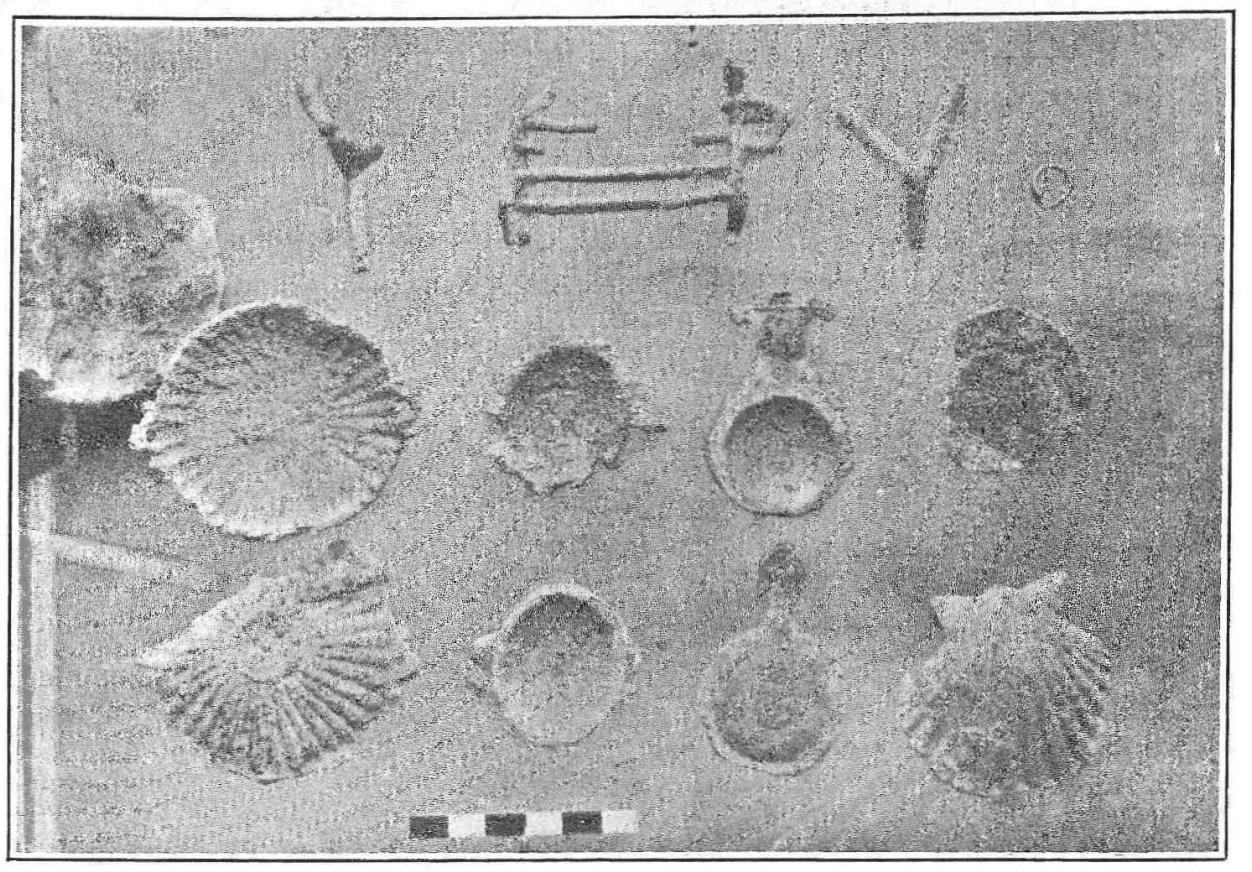

Εἰκ. 21. Μικρὰ μολύβδινα κτερίσματα τοῦ τάφου ρ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

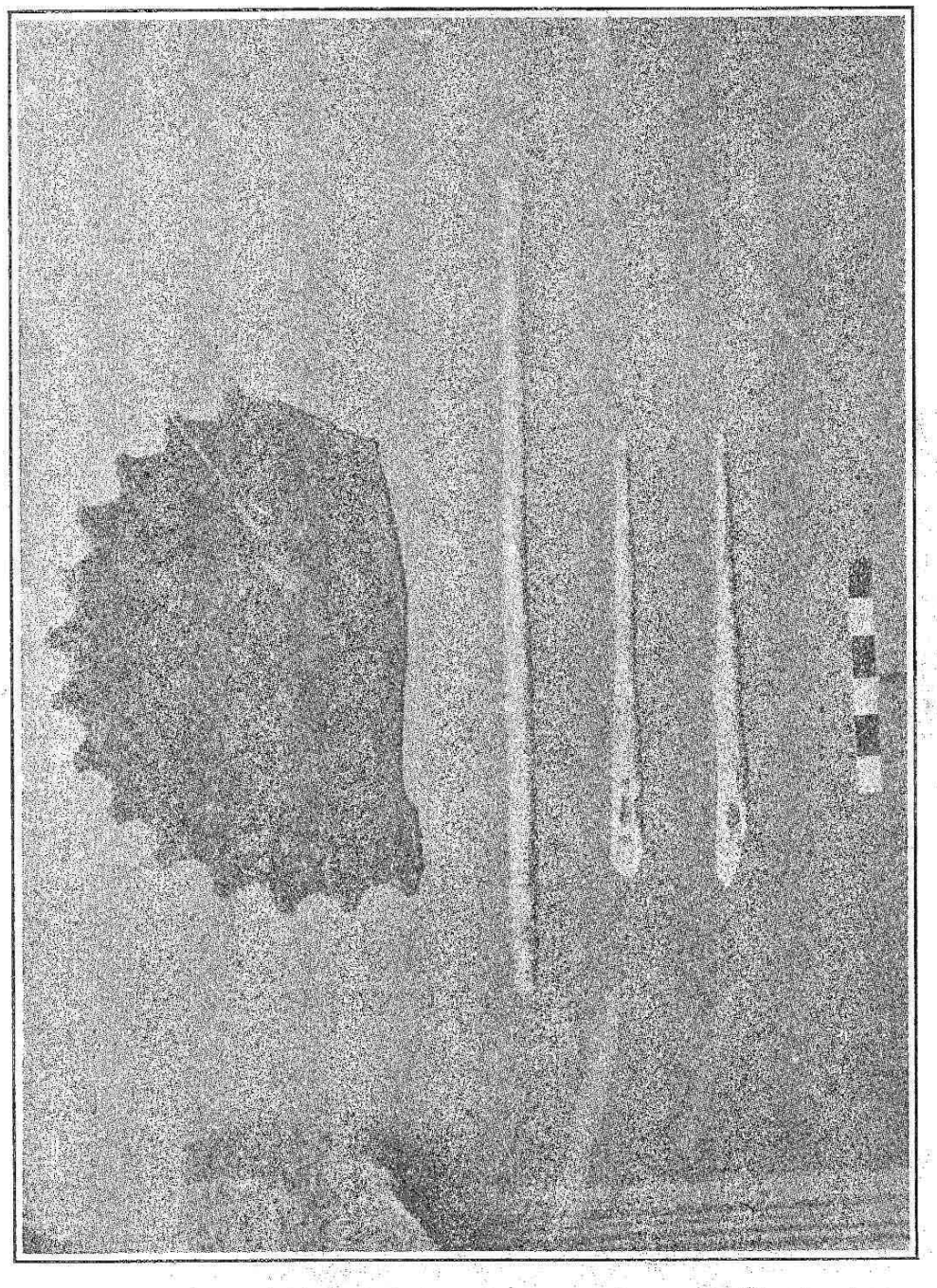

Εἰκ. 17. Ὀστέϊναι καρφίδες.

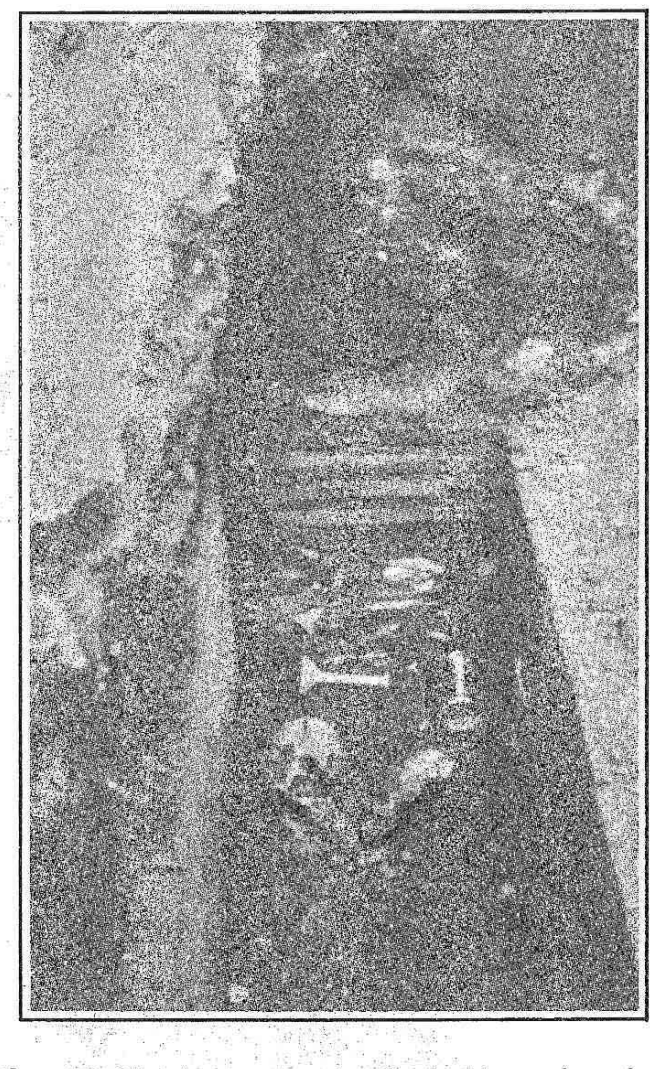

Εἰκ. 19. Ὁ τάφος ν μετὰ τῶν ὑαλίνων ἀγγείων.

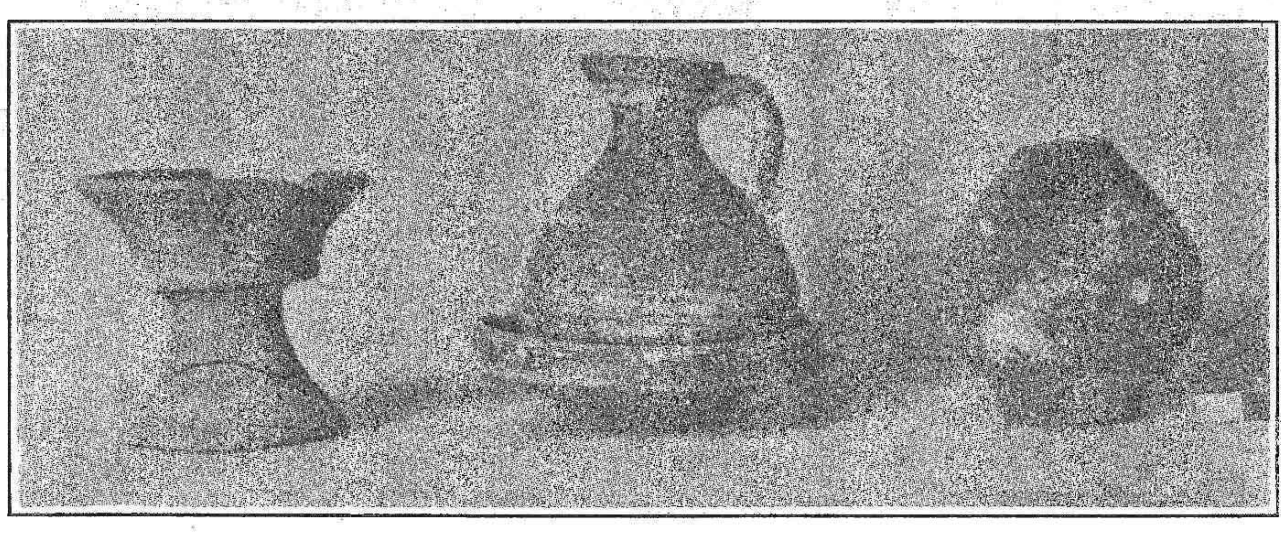

Εἰκ. 22. Πήλινα ἀγγεῖα ἐκ τάφου ρ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

πλήρης, πλὴν τῆς δεξιᾶς ἄνω γωνίας μικρὸν ἀποκεκρουσμένης, ὕψ. 0.80, πλάτ. 0.51. Εἰς τὸ ἐπιστύλιον καὶ εἰς τὸ μέσον τοῦ ὕψους ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν παρατηροῦνται σιδηροῖ γόμφοι. Ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου τοῦ ναΐσκου ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφὴ

ΓΝΩΜΗΕΠΙΚΤΗΤΟΥΕΞΕΡΜΕΙΩ[Ν]

ἴδε Στ. Κουμ. Ἀττ. Ἐπιτύμ. Ἐπιγρ. ἀριθ. 456

Εἰκ. 11. Ρωμαϊκὸν ἐπιτύμ. ἀνάγλυφον τῆς Γνώμης.

Εἰκ. 12. Ἐπιτυμβία μαρμαρίνη στήλη Ἀφροδεισίας.

ἔνθα ἐπιγραφή: ἐξ Ἑρμείων· Ἔτι δὲ μνημονεύονται Ἕρμειοι εἰς τοὺς ἀριθμοὺς 455 - 461.

Τὸ δ' ἐμβαδὸν τοῦ ναΐσκου φέρει παράστασιν νεαρᾶς γυναικὸς ὀρθίας, ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς στηριζομένης μὲ πολύπτυχον χιτῶνα καὶ ἱμάτιον καὶ εἰς στάσιν ὁμοίαν τῆς ὑπ' ἀριθ. 2. Πρὸς τὰ δεξιὰ τῆς γυναικὸς πρὸς τὰ κάτω παιδίσκη μὲ ἐζωσμένον χιτωνίσκον. Κατετέθη εἰς τὴν Συλλογὴν τοῦ Θησείου ὑπ' ἀρ. 142 (εἰκ. 11).

4) Πλὰξ χρησιμοποιηθεῖσα εἰς δύο τεμάχια, τῆς ὁποίας πλήρους τὸ μῆκος εἶναι 1.48, τὸ ὕψος 0.51 καὶ τὸ πάχ. 0.12. Κατετέθη εἰς τὴν Συλλογὴν τοῦ Θησείου ὑπὸ τοὺς ἀριθ. 148α καὶ 148β.

Ἐπὶ τῆς πλακὸς ὑπάρχει πρόστυπος γλυπτικὴ παράστασις κύλικος ἢ ὀμφαλωτῆς ἀβαθοῦς φιάλης, δύο κυπαρίσσων καὶ τὰ ἴχνη ἑνὸς κύκλου καὶ ἑνὸς τετραγώνου, ἀμφοτέρων δι' ἐργασίας ἀποτετριμμένων. Πρὸ τῆς χρησιμοποιήσεως τῆς πλακὸς διὰ τὴν κάλυψιν τοῦ τάφου, εἶχε χρησιμοποιηθῆ ἡ πλὰξ δι' ἄλλην χρῆσιν, δι' ἣν εἶχον γίνει αἱ ὑπάρχουσαι δύο ὀπαί. Τὰ μέτρα τοῦ τάφου ἀποκλειστικῶς ἦσαν 0.50 : 1.80, βάθ. 0.70, αἱ δὲ μακραὶ πλευραὶ αὐτοῦ ἐξ ὀπτῶν πλίνθων. Τὸ κρανίον πρὸς Β. Ἐντὸς εὑρέθη ὑάλινον ἀγγεῖον καὶ στλεγγὶς (Μουσ. Κερ.).

η) Τάφος κεκαλυμμένος εἰς μῆκος 2.30 μ. διὰ πλακὸς Ὑμηττείου μαρμάρου 0.98 : 1.80, ὕψους 0.17. Ἡ πλὰξ αὕτη ἦτο καλῶς κατειργασμένη

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

καὶ εἰς τὰς τέσσαρας αὐτῆς πλευρὰς καὶ ἔκειτο ἐπὶ τοῦ τάφου ἀνεστραμμένη δηλ.εἶχε τὴν ἄλλοτε ἄνω ἐπιφάνειαν αὐτῆς πρὸς τὸν τάφον. Εἶναι εἰς τὰς πλευρὰς καὶ εἰς πλάτος 0.13 λεία, κατεργασθεῖσα διὰ δευτέραν χρῆσιν ὡς βάσις πιθανώτατα κιονίσκου, δι' ὃν ὑπάρχει καὶ τὸ κοίλωμα, ὄπισθεν τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἐξέχουσα λωρίς, ὡς ἐὰν ὁ λίθος κατὰ τὴν γνώμην τοῦ κ. Brückner ἐβάσταζε μορφὴν ζῴου.

Ὁ κυρίως τάφος ἐξ ὀπτῶν πλίνθων ἦτο 0.45 : 1.70 καὶ βάθ. 0.66, καὶ εἶχε ἐπὶ τῆς ἄνω σειρᾶς τῶν πλίνθων λείψανα ἐπιτυμβίων ἀναγλύφων, τὰ ἑξῆς :

1) Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἐκ Πεντελησίου μαρμάρου ἀποκεκρουσμένον κατὰ τὸ κάτω μέρος. Τὸ σῳζόμενον ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν τεμαχίων, χωριστὰ εὑρεθέντων, τὰ ὁποῖα ἀμέσως συνεκολλήθησαν ὑπὸ τοῦ καλλιτέχνου γλύπτου τῶν Μουσείων τοῦ Κράτους κ. Παναγιωτάκη (εἰκ. 12).

Οὕτω συγκολληθὲν τὸ ἀνάγλυφον ἐν τῇ Συλλογῇ τοῦ Θησείου φέρει τὸν ἀριθμὸν 140 ἔχον ὕψος 1.05 καὶ πλάτος 0.55. Ἐν τῷ τυμπάνῳ τοῦ ἀετώματος τοῦ ἀναγλύφου καὶ ἀκριβῶς ἐν τῷ μέσῳ ὑπάρχει παράστασις ἀσπίδος ἢ τυμπάνου κατὰ τὸν κ. Brückner. Ὑπὸ τὸ ἀέτωμα ἐν τῇ ταινίᾳ τοῦ ἐπιστυλίου φέρει τὴν ἐπιγραφὴν

ΑΦΡΟΔΕΙΣΙΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΕΞΣΦΗΤΤΙΩΝ

Κάτωθι τοῦ ἐνεπιγράφου ἐπιστυλίου μεταξὺ δύο ῥοδάκων ὑπάρχει τόξον στηριζόμενον ἐπὶ δύο κιόνων, ὑπὸ τὸ ὁποῖον παράστασις γυναικὸς κατὰ τὸν γνωστὸν τύπον ἐν στολῇ ἱερείας τῆς Ἴσιδος. Καὶ διὰ μὲν τῆς ὑψουμένης δεξιᾶς χειρὸς κρατεῖ τὸ σεῖστρον, ὡς σύμβολον τοῦ ἀξιώματός της, διὰ δὲ τῆς εὐθυτενοῦς ἀριστερᾶς καδίσκον ἐκ τῆς λαβῆς τῆς ἀναρτήσεως.

Εἰκ. 13. Μαρμάρινη ἐπιτυμβία στήλη γυναικὸς μετὰ ῥιπιδίου.

Τοιαῦτα ἀνάγλυφα μὲ μορφὴν Ἴσιδος ὑπάρχουσι πλεῖστα, ὁμοιότατα κατὰ τὴν στάσιν καὶ τὴν περιβολὴν καὶ διαφέροντα μόνον κατὰ τὸ πρόσωπον, τὸ ὁποῖον ἐπλάττετο ἑκάστοτε ὅμοιον πρὸς τὴν μορφὴν τῆς ἀποθανούσης. Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀνάγλυφον εἶναι ἓν τῶν καλλίστων, ἂν μὴ τὸ κάλλιστον, τῶν σῳζομένων τοῦ αὐτοῦ τύπου. (Πρβλ. τὴν στήλην τῆς Σοφίας καὶ τοῦ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Εὐκάρπου S. Reinach, Répertoire de Reliefs κ.λ. σελ. 354 καὶ τὴν ὑπ' ἀριθ. 1223 ἐν τῷ Ἐθν. Ἀρχ. Μουσείῳ στήλην τοῦ Σωτηρίωνος).

2) Ἐπιτύμβιον μαρμάρινον ἀνάγλυφον κεκομμένον ὁριζοντίως ἄνωθεν ὕψ. 0.56, πλ. 0.50, πάχ. 0.10. Κατετέθη ἐν τῇ Συλλογῇ Θησείου ὑπὸ τὸν ἀριθ. 146. Ἐν τῷ μέσῳ μεταξὺ δύο κιόνων, ἐφ' ὧν ἐστηρίζετο ὡς καὶ ἐν τῷ προηγουμένῳ ἀναγλύφῳ τὸ τόξον, ὅπερ ἐνταῦθα ἐλλείπει, κάθηται ἐπὶ δίφρου γυνὴ ὑψοῦσα διὰ τῆς δεξιᾶς ῥιπίδιον πρὸ τῆς πρὸ αὐτῆς ἱσταμένης περιλύπου γυναικὸς φερούσης τὸ ἱμάτιον ὑπὲρ τὴν κεφαλήν (εἰκ. 13).

Ἡ κεφαλὴ τοῦ σκελετοῦ πρὸς Β. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὑρέθησαν χαλκοῦν τεμάχιον κατόπτρου (Μουσ. Κεραμ.). Πλησίον τῶν ποδῶν εὑρέθη στλεγγὶς καὶ τμῆμα δευτέρας στλεγγίδος. Ὑάλινον μικρὸν ἀγγεῖον ὕψους 0.08, χαλκῆ κύλιξ ὕψους 0.035.

θ) Εἰς τὸ αὐτὸ βάθος τοῦ προηγουμένου τάφου η ἦτο καὶ ὁ τάφος θ, ἀλλὰ μᾶλλον ἀπεριποίητος, πλάτους 0.45. Ἡ κεφαλὴ τοῦ ἀνδρὸς πρὸς Ν., ἔτι δὲ καὶ ὀστᾶ παιδίου μᾶλλον πρὸς Β.

ι) Ὁ τάφος ἦτο κεκαλυμμένος μὲ τρεῖς ὀπτὰς πλίνθους 0.66 : 0.665, πάχ. 0.07, ἔχων διαστάσεις 0.50 : 2 μ. καὶ βάθος 0.72. Οἱ τοῖχοι τοῦ τάφου ἐκ τεμαχίων λίθων καὶ ὀπτῶν πλίνθων. Ἐντὸς εἷς σκελετὸς μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Β.

κ) Ὁ τάφος οὗτος εἶναι ἀβέβαιον ἂν ἀνήκῃ εἰς τὴν μέχρι τοῦδε ἢ εἰς τὴν ἑπομένην συστάδα τάφων. Ἦτο κεκαλυμμένος μὲ τρεῖς θολωτὰς ὑδραγωγείου κεραμίδας, περιέχων ἕνα σκελετὸν μὲ τὸ κρανίον πρὸς Ν. καὶ οὐδὲν κτέρισμα.

λ) Ὁ τάφος οὗτος ἦτο ὁ βαθύτατος ὅλων, κεκαλυμμένος μὲ τετραγωνικὰς ὀπτὰς πλίνθους,

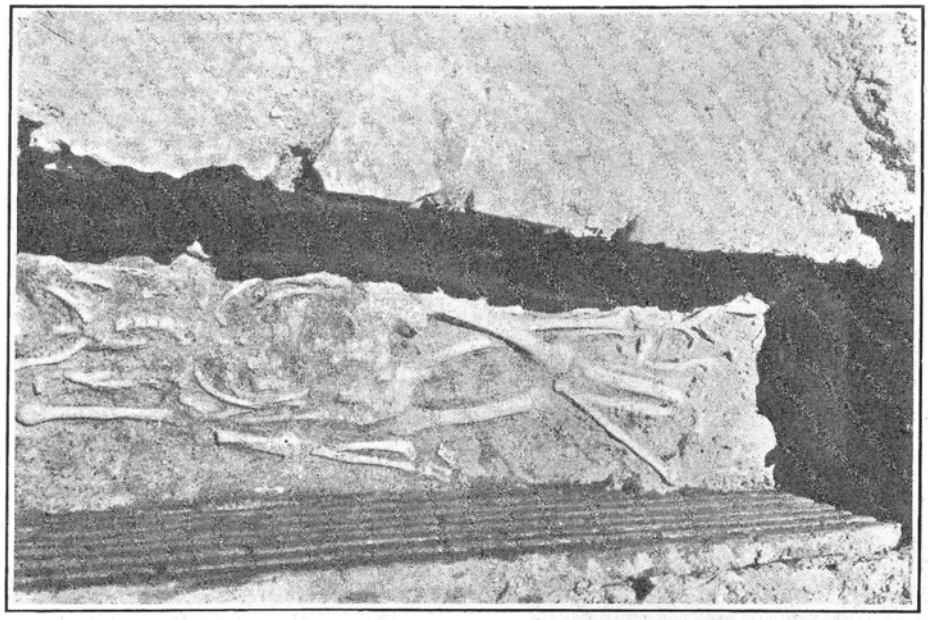

Εἰκ. 18. Ὁ τάφος ν μὲ δύο σκελετούς.

0.50 : 1.92, βάθ. 0.88. Οἱ τοῖχοι τοῦ τάφου εἶχον ἐπίχρισμα μαρμαροκονιάματος, τὸ ὁποῖον ἐν μέρει ἐσώθη κατὰ χώραν μὲ μαύρας γραμμὰς ἐπὶ λευκοῦ ἐμβαδοῦ.

Εἰς τὴν μεσημβρινὴν δὲ στενὴν πλευρὰν τοῦ τάφου ἦτο γραπτῶς δεδηλωμένη ἐπιγραφή, ἥτις ἀτυχῶς ἐκ σπουδῆς τοῦ ἐργάτου κατεστράφη. Τῆς ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ τάφου ἐπιγραφῆς τὸ ὑπολειπόμενον μέρος φαίνεται ἐν τῇ εἰκ. 14 σελ. 62.

Τὰ λοιπὰ μέρη τῆς ἐπιγραφῆς πεσόντα μετὰ τοῦ ἀσβεστοχρίστου κονιάματος περισυνελέγησαν μετὰ μεγάλης προσοχῆς καὶ ὑπομονῆς ὑπὸ τοῦ κ. Brückner καὶ ἐσχεδιάσθησαν ἐν τῇ εἰκ. 15 σελ. 62. Ἴσως βραδύτερον κατορθωθῇ νὰ συμπληρωθῇ περισσότερον οὕτως ὥστε νὰ γίνῃ ἡ ἀνάγνωσίς της εὐχερεστέρα.

Ἐντὸς τοῦ τάφου ὑπῆρχεν εἷς σκελετὸς μὲ τὸ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

κρανίον πρὸς Β. καὶ δακτύλιος ἐκ λεπτοῦ χρυσοῦ σύρματος ὡς καὶ τρία ὑάλινα ἀγγεῖα μακρόλαιμα (σελ. 67 εἰκ. 16) καὶ ὀστέϊναι καρφίδες, ὧν ἡ μία ἡ μακροτέρα θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο πρὸς ἐμβάπτισιν ἐντὸς τῶν μακρολαίμων ὑαλίνων ἀγγείων, ἀπαράλλακτα ὅπως καὶ σήμερον κάμνο-

Εἰκ. 20. Μαρμαρίνη ἐπιτυμβία στήλη τῆς Χλόης.

μεν εἰς τὰ ἀρωματικὰ φιαλίδια (σελ. 68 εἰκ. 17). Τὰ εὑρήματα πάντα ὡς καὶ τὰ λείψανα τῆς ἐπιγραφῆς ὑπάρχουσιν ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Κεραμεικοῦ.

μ) Ὁ τάφος οὗτος δὲν διετηρεῖτο καλῶς καὶ περιεβάλλετο ὑπὸ ὀπτῶν πλίνθων στέγης. Ὑπὸ τὸ ἔδαφος τοῦ τάφου εὑρέθησαν τὰ λείψανα δευτέρου σκελετοῦ. Πιθανῶς νὰ ὑπῆρχε κάτωθι καὶ τρίτος τάφος.

ν) Ὁ τάφος οὗτος ἐξ ὀπτῶν λίθων, 0.51 : 2 μ., βάθ. 0.50 περιεῖχε δύο σκελετούς, τὸν ἕνα ἐπὶ τοῦ ἄλλου, μὲ τὰ κρανία πρὸς Α. (σελ. 71 εἰκ. 18). Εἰς τὸ τέρμα τῶν ποδῶν εἴδομεν τὰ ὀστᾶ τρίτου σκελετοῦ συσσωρευμένα. Κτερίσματα εὕρομεν δύο ὑάλινα ἀγγεῖα τοῦ αὐτοῦ σχήματος μὲ τὰ τοῦ τάφου λ (εἰκ. 19 σελ. 68), κατατεθέντα ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Κεραμεικοῦ.

ξ) Ὁ τάφος οὗτος ἦτο κεκαλυμμένος μὲ τρεῖς τετραγώνους ὀπτὰς πλίνθους μήκους 0.66 καὶ πάχους 0.09. Οἱ τοῖχοι αὐτοῦ ἐκτισμένοι διὰ τεμαχίων λίθων καὶ ὀπτῶν πλίνθων. Εἶχε διαστάσεις 0.50 : 2.05 καὶ βάθ. 0.64, καὶ περιεῖχε δύο σκελετοὺς πλησίον ἀλλήλων μὲ τὰ κρανία πρὸς Β. Εὕρομεν πολλὰ σιδηρᾶ καρφία πιθανῶς τοῦ φερέτρου, ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν δὲ πρὸς τὰ δεξιὰ ὑάλινον ἀγγεῖον ὕψους 0.17 καὶ ὀστεΐνην καρφίδα (εἰκ. 17 σελ. 68) μήκ. 0.125 (Μουσ. Κερ).

ο) Ὁ τάφος οὗτος ἦτο τουβλόκτιστος (μῆκος τῶν ὀπτῶν πλίνθων 0.42) ἔχων διαστάσεις 0.52 - 2.05 καὶ βάθος 0.70. Τὸ κρανίον πρὸς Ν. Τὰ ὀστᾶ μεγάλα.

π) Ὁ τάφος οὗτος ἦτο κεκαλυμμένος διὰ δύο τετραγωνικῶν ὀπτῶν πλίνθων (0.66) μεταξὺ τῶν ὁποίων μαρμαρίνη πλὰξ ἐπιτυμβία ἀρίστης διατηρήσεως, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὑπάρχει παράστασις ἐπιτυμβίου ναΐσκου μὲ τὴν ἐπιγραφὴν

ΧΛΟΗΑΜΕΡΙΜΝΟΥΓΥΝΗΜΕΙΛΗCΙΑ

καὶ μὲ τὴν μορφὴν ὀρθίας γυναικὸς ἐν τῷ μέσῳ αὐτοῦ (εἰκ. 20).

Ἡ γυνὴ στηριζομένη ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς κάμπτει ὀλίγον τὸν δεξιὸν καὶ κρατεῖ δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν τὸ εὐρύτατον καὶ πολύπτυχον ἱμάτιον, κάτωθι τοῦ ὁποίου φαίνονται αἱ πτυχαὶ τοῦ ποδήρους χιτῶνος. Ἡ κόμη της ἀποτελεῖται ἐκ πλοκάμων περὶ τὴν κεφαλὴν περιτυλισσομένων (ὕψους 0.87, πλάτ. 0.43).

Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ τυμπάνου τοῦ ἀετώματος κάλαθος καὶ ὡς ἄκρωτήρια αὐτοῦ τρεῖς ἀνθεμωταὶ κεραμίδες. Κατετέθη εἰς τὴν Συλλογὴν τοῦ Θησείου ὑπ' ἀριθ. 144.

Ὁ τάφος εἶχε διαστάσεις 0.50 : 2.08 καὶ βάθ. 0.72. Ἐντὸς αὐτοῦ δύο νεανικοὶ σκελετοὶ μὲ τὰ κρανία πρὸς Ν. Τούτων τοῦ μὲν ἑνὸς ἡ κάτω σιαγὼν εἶχε 14 ὑγιεῖς ὀδόντας, τοῦ δ' ἄλλου 16. Ὑπεράνω τῶν ἰσχίων ἔκειτο φιάλη διαμ. 0.20 καὶ ὕψους 0.055 (Μουσ. Κερ.).

ρ) Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ τάφου π καὶ εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον εὑρίσκετο ὁ τάφος ρ, ὅστις ἦτο λάκκος κεκαλυμμένος διὰ στεγοειδῶν καὶ ἐλαφρῶς θολωτῶν ὀπτῶν πλίθων 0.56 : 0.86 καὶ εἰς τὰς ἄκρας διὰ πλακοειδῶν ὁμοίως πλίνθων στεγανῶς κεκλεισμένος.

Τὸ κρανίον τοῦ νεανικοῦ σκελετοῦ πρὸς Α. Ἡ διάμετρος τοῦ ὀπισθίου μέρους τῆς κεφαλῆς 0.125 καὶ τοῦ προσώπου 0.115. Παρὰ τὸ οὖς τοῦ κρανίου εὑρέθη χρυσοῦν ἐνώτιον ὕψ. 0.011. Ἔτι δὲ καὶ ἄλλα μικρὰ μολύβδινα κτερίσματα,

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

προφανῶς παιγνιώδη ἀθύρματα: τεμάχια μαγειρικῆς ἐσχάρας, δύο ὄστρακα κογχυλίων, δύο μικροσκοπικαὶ κύλικες διαμ. 0.065, δύο ἁπλούστεραι καὶ μικρότεραι κύλικες διαμ. 0.04 καὶ δύο μικρὰ τηγάνια μὲ τὰς λαβὰς (εἰκ. 21 σελ. 67).

Ἐξ ἄλλου μετάλλου δὲ (;) κυκλοτερὲς λείψανον πιθανῶς κατόπτρου. Ὡσαύτως ἀναλόγου σμικρότητος δύο πήλινα μὲ ὦτα ἀγγεῖα ἐρυθρῶς βεβαμμένα. Τούτων τὸ ἐντελῶς ἀκέραιον ὕψους 0.07 εὑρέθη ὄρθιον ἐντὸς μικρᾶς κύλικος διαμ. 0.075. Ἔτι δὲ εὑρέθη ἄνευ ὤτων ποτήριον καὶ ἄνευ βαφῆς ὕψ. 0.057 (εἰκ. 22 σελ. 68). Ἅπαντα τὰ ἀνωτέρω κτερίσματα κατετέθησαν ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Κεραμεικοῦ.

Μονομερῆ εὑρήματα.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν εὑρέθησαν ἐρριμμένα ἐντὸς τῶν χωμάτων καὶ ἄλλα εὑρήματα, τὰ ἑξῆς.

Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον Ῥωμαϊκῶν χρόνων, ὁμοίου τύπου ὡς καὶ τὰ προηγούμενα, εὑρεθὲν ὑπὲρ τὸν τάφον β, φέρον ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου τὴν ἐπιγραφὴν

ΑΝΘΩΦΙΔΙΟΥΚΟΛΩΝΗΘΕΝ

Ἐν τῷ ἐμβαδῷ τοῦ ναΐσκου μεταξὺ δύο παραστάδων μετὰ ἐπικράνων γυνὴ ὀρθία στηριζομένη ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς καὶ μικρὸν πρὸς τὰ ὀπίσω κάμπτουσα τὸν ἀριστερὸν περιβάλλεται ὑπὸ τοῦ εὐρυτάτου καὶ πολυπτύχου ἱματίου συγκρατοῦσα αὐτὸ διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς κεκαμμένης πρὸ τοῦ στήθους (εἰκ. 23). Τὸ ἀνάγλυφον εἶναι ἀρίστης διατηρήσεως καὶ κατετέθη εἰς τὴν Συλλογὴν τοῦ Θησείου ὑπ' ἀριθ. 141, ὕψους 1 μ. πλάτ. 0.53.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ταύτην εὑρέθησαν καί τινες κιονίσκοι ἐνεπίγραφοι περὶ τῶν ὁποίων γίνεται λόγος ἀνωτέρω ἐν σελ. 58 καὶ ὑπ' ἀριθ. Συλλογῆς Θησείου 118 - 120α.

Ὡσαύτως κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τῆς ἀνασκαφῆς εὑρέθη τεμάχιον μαρμάρου, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ ἀριστερὸν μέρος ἐνεπιγράφου πλακὸς (ὕψος 0.27, πλάτ. 0.19) φερούσης ψήφισμα. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἀπόκειται ἐν τῷ Μουσείῳ Κεραμεικοῦ καὶ θὰ δημοσιευθῇ ὑφ' ἡμῶν βραδύτερον. Ἐν αὐτῷ εἰσέτι ἀπόκεινται καὶ μικρότερα εὑρήματα, λύχνοι, ὑάλινα ἀγγεῖα κ.λ. ὡς καὶ τὰ σχέδια τῆς γενομένης δευτέρας ἀνασκαπτικῆς ἐργασίας, ὑπὸ τοῦ κ. Kübler φιλοπονηθέντα, τὰ ὁποῖα κρίνομεν περιττὸν νὰ δημοσιεύσωμεν, ἀλλὰ φυλάττομεν ἐν τῷ ἀρχείῳ τῆς Ἐφορείας, ἵνα γίνῃ χρῆσις αὐτῶν, ἐὰν ἐν τῷ μέλλοντι ἤθελεν ἐνεργηθῇ ἐκεῖ που πλησίον ἐκσκαφή.

Ἐπίσης ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Κεραμεικοῦ εὑρίσκονται τὰ τεμάχια τῆς ἐκ τοῦ τάφου λ ἐπὶ ἀσβεστοκονιάματος ἐπιγραφῆς, ἥτις δὲν συνεπληρώθη εἰσέτι ἐντελῶς. Τὰ ἤδη συμπληρωθέντα μέρη αὐτῆς βλέπει τις ἐν τῇ εἰκ. 15 σελ. 62. Ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων κρίνομεν ὅτι

Εἰκ. 23. Μαρμαρίνη ἐπιτυμβία στήλη τῆς Ἀνθοῦς.

ἡ ἐπιγραφὴ ἀνήκει εἰς τοὺς περὶ τὸ 400 μ. Χ. χρόνους, δηλ. εἰς τοὺς χρόνους, εἰς οὓς περίπου κατετάξαμεν τὸ ἀνασκαφὲν νεκροταφεῖον κρίνοντες ἐκ τῶν λοιπῶν αὐτόθι εὑρημάτων. Ἡ ἀνάγνωσις τοῦ δημοσιευομένου μέρους τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι λίαν δυσχερής, καὶ μόνον ἂν συμπληρωθῇ ἐπαρκῶς, πιθανὸν νὰ γίνῃ δυνατὴ καὶ ἡ ἀνάγνωσις αὐτῆς. Ἡμεῖς μόνον νομίζομεν ἐν τῇ πρώτῃ μὲν σειρᾷ ὅτι ἀναγινώσκομεν τὴν λέξιν κεῖμαι (ἢ κατάκειμαι), ἐν τῇ δευτέρᾳ δὲ ἐκ τοῦ ὀνόματος πιθανῶς τοῦ ἀποθανόντος τὰς συλλαβὰς ΛΕΑ . . . Ἐκ τῶν ἑπομένων σειρῶν μέχρι τῆς ἑβδόμης αἱ συλλαβαὶ τὰς ὁποίας ἀνα-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

γινώσκομεν μου, με, τα, το, ἀπομένουσιν ἄνευ ἐννοίας καὶ μόνον ἐν τῇ ὀγδόῃ σειρᾷ πιθανὸν νὰ ὑπάρχῃ ἡ λέξις: ἐνθά(δε) καὶ ἐν τῇ ἑνάτῃ ἡ λέξις: (σωματοθ)ῆκαι, ἥτις κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἦτο ἐν χρήσει πρὸς δήλωσιν τοῦ φερέτρου.

ΑΡΧΑΙΑ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΧΩΡΙΟΥ ΛΙΟΠΕΣΙ ΑΤΤΙΚΗΣ

Ἐν τῷ χωρίῳ Λιόπεσι τῆς Ἀττικῆς διατηροῦμεν ἀξίαν λόγου ἀρχαιολογικὴν Συλλογήν,

Εἰκ. 24. Ἐπιτυμβία λήκυθος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς Λιόπεσι ὑπ' ἀριθ. 1.

προσωρινῶς μὲν ἔν τινι δωματίῳ ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, βραδύτερον δέ, ὡς ἐλπίζομεν, ἐν ἰδίῳ οἰκήματι, τὸ ὁποῖον ὑπεσχέθησαν ὅτι θὰ ἐγείρουν οἱ κατὰ τὰ δύο τελευταῖα ἔτη ῥέκται πρόεδροι τῆς κοινότητος αὐτοῦ.

Ἡ ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ κατὰ τὰ δύο τελευταῖα ἔτη ἐπλουτίσθη σπουδαίως τὸ μὲν ἐκ τυχαίων εὑρημάτων, ἐκ δηλώσεων ἀρχαίων τῶν φιλονόμων κατοίκων τοῦ χωρίου, ἐκ κατασχέσεως ἀρχαίων εἰς χεῖρας τυμβωρύχων διὰ προθύμου συνδρομῆς τῆς αὐτόθι κοινοτικῆς ἀρχῆς, εἰς ἣν ἐκφράζομεν τὰς εὐχαριστίας ἡμῶν, τὸ δὲ καὶ ἐκ μικρῶν ἀνασκαπτικῶν ἐρευνῶν, τὰς ὁποίας ἐπεχειρήσαμεν εἰς διαφόρους θέσεις τῆς περιφερείας τοῦ χωρίου καὶ ἐκ τῆς μεταφορᾶς χάριν μείζονος ἀσφαλείας ἀρχαίων ἐκ τῶν πέριξ μερῶν, ὡς τὰ ἀρχαῖα τῆς θέσεως Καρελᾶ, τὰ ὑπὸ τοῦ πρώην ἐφόρου ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς καὶ νῦν καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου κ. Ἀντωνίου Κεραμοπούλου εὑρεθέντα εἰς αὐτόθι ἐνεργηθείσας ὑπ' αὐτοῦ ἀνασκαφάς.

Ἡμεῖς σπεύδομεν νὰ δημοσιεύσωμεν διὰ περιληπτικωτάτης περιγραφῆς τὰ σπουδαιότερα ἀρχαῖα καὶ τῆς Συλλογῆς ταύτης, ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τὸν γενικώνερον λόγον, ὅπως ὅλα τὰ ὑπάρχοντα ἀρχαῖα ἔλθωσιν εἰς φῶς καὶ ἀφ' ἑτέρου ἰδικώτερον χάριν τῆς μεγάλης πληθύος τῶν ἀνεκδότων ἐπιγραφῶν, ὧν ἡ δημοσίευσις ἐπείγει ἕνεκα τῆς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη συντελουμένης διεθνῶς μεγάλης ἐργασίας πρὸς συμπλήρωσιν καὶ πλουτισμὸν τῆς ἐκδόσεως τῶν ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν. Οἱ κάτωθι πρὸ τῶν ἀρχαίων ἀριθμοὶ εἶναι οἱ ἀριθμοὶ αὐτῶν ἐν τῷ καταλόγῳ τῆς Συλλογῆς.

1. Μεγάλη ἐπιτυμβία μαρμαρίνη λήκυθος, ἧς τὰ ἐλλείποντα μέρη ὁ λαιμὸς καὶ ἡ βάσις, ἔχουσι συμπληρωθῆ διὰ γύψου. Ἐν τῇ κοιλίᾳ φέρει παράστασιν τεσσάρων μορφῶν, αἱ ὁποῖαι βαίνουσιν ἐπὶ εὐθείας ταινίας. Ἔχει ὕψος 1.04 (εἰκ. 24). Δύο πωγονοφόροι ἄνδρες ἀντιμέωποι ἱστάμενοι, χαιρετίζουσιν ἀλλήλους διὰ τῆς δεξιᾶς, ἐν ᾧ κάτωθι τῶν ἡνωμένων χειρῶν μικρὸς παῖς ὑψοῖ τὴν δεξιὰν πρὸς τὸν πρῶτον πωγονοφόρον ἄνδρα, ὅστις εἶναι πιθανώτατα ὁ ἀποθανών. Ὄπισθεν τοῦ δευτέρου πωγονοφόρου ἀνδρὸς μορφὴ γυναικὸς ὀρθίας, μὲ ὑψουμένην τὴν δεξιὰν χεῖρα καὶ μὲ τὴν παλάμην ἀνοικτὴν προτίθεται προφανῶς νὰ ἀποχαιρετίσῃ καὶ αὐτὴ τὸν πρῶτον πωγονοφόρον ἄνδρα, ἀφ' οὗ τελειώσῃ ὁ πρῶτος ἀποχαιρετισμός. Ἐπιγραφαὶ ὑπάρχουσι ἄνωθι τῶν μορφῶν, διακοπτόμεναι πολλάκις ὑπὸ τῶν μεσολαβουσῶν κεφαλῶν αὐτῶν.

Οὕτω ἀναγινώσκομεν:

ΔΙΩΝ ΓΝΑΘΩΝΟΣ
ΩΑΘΕΝ

Ἐν συνεχείᾳ εἶτα:

ΔΙΩΝ ΔΙΩΝΟΣ ΩΑΘΕΝ

καὶ τέλος ἐν συνεχείᾳ:

ΝΙΚΟΠΤΟΛΕΜΗ
ΝΙΚΟΔΩΡΟ(Υ)
ΠΑΙΑΝΙΩΣ (= ΠΑΙΑΝΙΕΩΣ)

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Οὕτω ἔχομεν νεκρὸν τὸν ἐκ τοῦ δήμου Ὄας ἢ Ὤας τῆς Ἀττικῆς τῆς Πανδιονίδος φυλῆς Δίωνα τὸν υἱὸν τοῦ Γνάθωνος, ὃν ἀποχαιρετίζει ὁ υἱὸς αὐτοῦ Δίων ὁ τοῦ Δίωνος υἱός, μετὰ τοῦ μικροῦ τέκνου του καὶ τῆς αὐτοῦ γυναικὸς Νικοπτολέμης, θυγατρὸς τοῦ Νικοδώρου τοῦ Παιανιέως. Οἱ Ὀεῖς ἢ Ὀαιεῖς κατῴκουν πιθανῶς τὴν σημερινὴν Βελανιδέζαν, οἱ δὲ Παιανιεῖς τὸ χωρίον Λιόπεσι τῆς Ἀττικῆς (ἐπιρρήματα ἔχομεν ὧς τὸ ὄαθεν οὕτω καὶ ὄαζε καὶ ὄασι. Ἐπιγραφὰς ἐκεῖθεν ἴδε Στεφ. Κουμ. Ἀττ. Ἐπιγρ. σελ. 116 - 118). Διατήρησις καλὴ καὶ ἐργασία μᾶλλον ἐπιμεμελημένη.

29. Κιονίσκος ἐξ ἀγρίου λίθου ὕψους 0.59, φέρει τὴν ἐπιγραφήν:

ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΣ
ΟΡΒΙΟΥ
ΜΙΛΗΣΙΑ
ΣΩΣΙΚΡΑΤΟΥ
ΡΑΜΝΟΥΣΙΟΥ
ΓΥΝΗ

47. Κιονίσκος ἐξ ἀγρίου ποικιλοχρόμου λίθου ἐκ δύο τεμαχίων. Εὑρέθη εἰς τὰ ἐρείπια τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου εἰς θέσιν Κοκκίνα ὑπὸ τοῦ κ. Ἰω. Δημ. Σπύρου, ὑφ' οὗ ἐδωρήθη εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν τῇ 25/8/24.

ΔΙΩΝΟC
ΟΠΙΑΝΗC
ΑΝΕΘΗΚΕΝ

31. Κιονίσκος ἐξ ἀγρίου λίθου ὕψους 0.36, φέρει τὴν ἐπιγραφήν:

ΔΙΟΣΚΟΥ
ΡΙΔΗΣ Ι: ΙΛΙΞ (Κίλιξ)

30. Κιονίσκος ἐξ ἀγρίου ὑπομέλανος λίθου ὕψους 0.50, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν μὲ ἡμιεξίτηλα γράμματα

ΣΩΣΑΝΔΡΟΣ
ΧΑΙΡΕ

Ἐνεπίγραφοι ἐπιτύμβιαι στῆλαι καὶ λύκηθοι Συλλογῆς Διόπεσι.

5. Στήλη μαρμαρίνη ὕψους 0.32, φέρουσα τὴν ἐπιγραφήν:

ΑΡΕΣΤΟΡΙΔΗΣ
ΑΡΕΣΑΝΔΡΟ(Υ)
ΠΑΙΑΝΙΕΥΣ

6. Στήλη μαρμαρίνη μὲ ἀνθέμιον ὕψους 0.62, φέρει τὴν ἐπιγραφήν:

ΠΑΜ(ΦΙ)ΛΗ
ΑΡΤΙΜΑ≺

8. Στήλη μαρμαρίνη ὕψους 0.56, φέρει τὴν ἐπιγραφήν:

ΔΗΜΑΙΝ[ΕΤΟΣ]
ΔΗΜΟΣΘ(ΕΝΟΥΣ)
ΠΑΙΑΝΙ(ΕΥΣ)

9. Στήλη μαρμαρίνη ὕψ. 0.76, μὲ δύο ῥόδακας καλῶς εἰργασμένους καὶ ἀπέχοντας ἀλλήλων 0.13, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν ἄνωθι τῶν ῥοδάκων:

ΔΗΜΑΡΕΤΗ ΛΕΩΚΡΑΤΟΥΣ
ΑΝΑΦΛΥΣΤΙΟΥ ΘΥΓΑΤΗΡ

καὶ κάτωθι τῶν ῥοδάκων

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ
(Α)ΝΑΦΛΥΣΤΙΟΣ
ΙΠΠΟΣΤΡΑΤΗ
ΑΡΙΣΤΗΜΟΥ
ΑΝΑΦΛΥΣΤΙΟΥ
ΧΑ(ΡΙΑ)Σ
ΑΝΑ(ΦΛΥ)ΣΤΙΟΣ
ΕΥΡΥΜΑΙΔΗ
ΑΝΑΦΛΥΣΤΙ
ΔΗΜΑΡΕΤΗ

12. Μαρμαρίνη στήλη ὕψους 0.70, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν κάτωθι τῶν ἐφθαρμένων ῥοδάκων:

ΑΓΩΝΟΧΑΡΗΣ
ΕΠΙΧΑΡΟΥΣ
ΠΑΙΑΝΙΕΥ(Σ)

13. Ἐπιτυμβία ἀνθεμωτὴ στήλη πλήρης μετὰ δύο ῥοδάκων ὕψους 1.86, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν στοιχηδόν:

ΠΟΛΥΚΡΑΤΗΣ
ΣΩΣΤΡΑΤΟ
ΠΑΙΑΝΙΕΥΣ

14. Στήλη ἐπιτυμβία μαρμαρίνη, φέρει τὴν ἐπιγραφήν:

ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΣ
ΚΑΛΛΙΣΘΕΝΟΥ
ΕΡΧΙΕΥΣ

26. Μικρὸν τεμάχιον μέλανος λίθου ὕψους 0.20, φέρον τὴν ἐπιγραφήν:

ΝΙΚΑΝΩΡ
ΗΡΑΚΛΕΩΤΗΣ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

24. Πλάξ ὕψ. 0.22, φέρουσα τὴν ἐπιγραφήν:

ΟΡΟΣΧΩΡΙΑΠΟ
ΑΤΙΜΟΚΡΑΤΟΣ
ΝΙΩΣΠΑΙΣΙ

32. Τμῆμα στήλης ἐπιτυμβίας ὕψους 0.41, φέρει τὴν ἐπιγραφήν:

ΣΑΤΥΡΟΣ...
ΠΑΙΑΝ(ΙΕΥΣ)

63. Μαρμαρίνη ἐπιτυμβία λήκυθος, ἀρίστης διατηρήσεως καὶ τέχνης, εὑρεθεῖσα ἐν τῇ ἀμπέλῳ τῶν κατοίκων τοῦ Λιόπεσι κ. Ἀθ. Ντάβαρη καὶ Ἀθ. Θανάση κειμένῃ ἐν θέσει ἁγίου Γεωργίου Κόκλα, δηλωθεῖσα νομίμως ὑπ' αὐτῶν καὶ κομισθεῖσα ὑπ' ἐμοῦ εἰς τὴν Συλλογὴν τῇ 4/11/28. Ἔχει ὕψος ἑνὸς μέτρου καὶ περιφέρειαν κοιλίας 1.05. Φέρει ἐπὶ τῆς κοιλίας παράστασιν δύο μορφῶν βαινουσῶν ἐπὶ μικρὸν κοιλαινομένης ταινίας. Ἐπὶ κλισμοῦ κάθηται γυνὴ κρατοῦσα διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τὸν πέπλον πρὸ τοῦ στήθους καὶ διὰ τῆς δεξιᾶς ἀποχαιρετίζουσα τὸν πρὸ αὐτῆς ἱστάμενον νεανίαν. Ἀναγινώσκομεν ἄνωθι τῆς καθημένης τὴν ἐπιγραφήν:

ΑΡΧΕΣΤΡΑΤΗ

καὶ ἄνωθι τοῦ νεανίου καὶ ὄπισθεν τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὴν ἐπιγραφήν:

ΑΝΤΙΚΡΑΤΗΣ
ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΟΥΣ
ΕΡΧΙΕΥΣ

64. Μεγάλη μαρμαρίνη λουτροφόρος μὲ κεκομμένην τὴν βάσιν καὶ μὲ κεκομμένον τὸν λαιμόν, οὗ σῴζονται δύο τεμάχια. Ὕψ. 1.05 μ. καὶ περιφέρεια κοιλίας 1.55 μ. Ὡς καὶ ἡ ὑπ' ἀριθ. 63 λήκυθος εὑρέθη καὶ αὕτη εἰς τὴν αὐτὴν ἄμπελον τῶν ἄνωθι μνημονευομένων κατοίκων τοῦ χωρίου Λιόπεσι, ὑφ' ὧν δηλωθεῖσα νομίμως παρεδόθη εἰς ἐμὲ καὶ ἐκομίσθη ὑπ' ἐμοῦ εἰς τὴν Συλλογὴν τῇ 4/11/28. Φέρει τέσσαρας μορφὰς βαινούσας ἐπὶ ταινίας. Ἀναγινώσκομεν τὰς ἐπιγραφάς:

ΑΝΤΙΚΡΑΤΗΣ
ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΟΥΣ
ΕΡΧΙΕΥΣ
ΑΡΧΕΣΤΡΑΤΗ καὶ
ΑΡΙΣΤΑΙΧΜΗ
ΛΥΣΙΔΟΣΕΡΧΙΩΣ [=ΕΡΧΙΕΩΣ]

Ἐπὶ δίφρου κάθηται ἡ Ἀρχεστράτη χαιρετίζουσα διὰ τῆς δεξιᾶς τὸν πρὸ αὐτῆς ἱστάμενον υἱὸν τοῦ Καλλικράτους Ἀντικράτην Ἐρχιέα. Ὄπισθεν τοῦ Ἀντικράτους μορφὴ ἱσταμένης γυναικὸς τῆς Ἀρισταίχμης, θυγατρὸς τοῦ Ἐρχιέως Λύσιδος. Ἡ μορφὴ τῆς Ἀρχεστράτης ὁμοιάζει καταπληκτικῶς καθ' ὅλα καὶ ἀκόμη κατὰ τὸ πρόσωπον μὲ τὴν μορφὴν τῆς Ἀρχεστράτης τῆς προηγουμένης Ληκύθου. Προφανῶς ἀμφότεροι ἀνήκουσιν εἰς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν οἰκογενειακὸν τάφον, ὡς καὶ ἡ εὕρεσις αὐτῶν δηλοῖ ἀλλὰ καὶ ὡς ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν δικαιούμεθα νὰ εἰκάσωμεν. Ἡ δὲ ὁμοιότης τῆς μορφῆς τῆς Ἀρχεστράτης πρὸς τὴν προηγουμένην δηλοῖ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ τεχνίτου, ὅστις ἐδέχθη τὴν παραγγελίαν τῶν ἐπιζώντων πρὸς κατασκευὴν τῶν ἐπιτυμβίων ἔργων καὶ ὅστις ἀσφαλῶς θὰ εἶναι ὁ αὐτὸς ἀμφοτέρων τῶν ἔργων τεχνίτης.

62. Μεγάλη μαρμαρίνη ἐπιτυμβία Λήκυθος μὲ τὴν βάσιν κεκομμένην ὡς καὶ τὸ ἄνω μέρος τοῦ λαιμοῦ. Ἔχει ὕψος 1.03 μ. καὶ ἐκομίσθη ὑπ' ἐμοῦ εἰς τὴν Συλλογὴν ἐκ τῆς θέσεως ἁγίου Γεωργίου Κόκλα τῆς περιφερείας Λιόπεσι, ὅπου πιθανῶς ἔκειτο ὁ δῆμος Ἐρχιέων (εἰκ. 25).

Φέρει παράστασιν ἐπὶ τῆς κοιλίας τριῶν μορφῶν, αἱ ὁποῖαι βαίνουσιν ἐπὶ ὀλίγον κοιλαινομένης ταινίας. Τούτων ὁ εἷς πωγονοφόρος ἀνὴρ χαιρετίζει διὰ τῆς δεξιᾶς τὸν ἔναντι αὐτοῦ ἐπὶ κλισμοῦ καθήμενον ὡσαύτως πωγονοφόρον ἄνδρα. Ὄπισθεν τοῦ ὀρθίου μικρὸς παῖς. Ἄνωθι τοῦ ὀρθίου ἀναγινώσκομεν τὴν ἐπιγραφήν:

[Ε]ΥΑΙΩΝ ΕΡΧΙΕΥΣ

καὶ ἄνωθι τοῦ καθημένου:

ΑΠΟΛΗΞΙΣ ΕΡΧΙΕΥΣ

61. Μικρὰ μαρμαρίνη ἐπιτυμβία λήκυθος μὲ τὴν βάσιν καὶ τὸν λαιμὸν κεκομμένα, ἔχουσα σῳζόμενον ὕψ. 0.39 μ. καὶ κομισθεῖσα ὑπ' ἐμοῦ εἰς Συλλογὴν ἐκ τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος, ἀπέχοντος περὶ τὰ δέκα λεπτὰ τῆς ὥρας ἀπὸ τοῦ Λιόπεσι. Εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς κοιλίας φέρει τὴν ἐπιγραφὴν

ΑΡΙΣΤΟΙΔΙΚΗ : ΚΥΠΡΙΑΘΕΜΙΣΘΥΑΝΑΞ

Ἡμεῖς ἀναγινώσκομεν αὐτὴν ὡς ἑξῆς:

(Τῇ ἀποθανούσῃ) Ἀριστοῖ (ἡ) Δίκη: (ἡ) Κυπρία, (ἡ) Θέμις, (ὁ) Θυάναξ (ἀνέθεσαν).

(Τὸ ὄνομα Ἀριστὼ ἀπαντᾷ καὶ ἀλλαχοῦ ἴδε Στ. Κουμ. Ἐπιτ. Ἀττ. Ἐπιγ. ἀριθ. 2060, 2630, τὸ δὲ κατὰ δοτικὴν πτῶσιν ὄνομα τοῦ νεκροῦ εἶναι σπανιώτατον μὲν παρὰ τοῖς Ἕλλησι, συχνὸν δὲ παρὰ τοῖς Ρωμαίοις ἴδε αὐτόθι ἀριθ. 2822, 2825, 3411 κ.λ.).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Εἰκ. 25. Μεγάλη ἐπιτυμβία λήκυθος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς Λιόπεσι ὑπ' ἀριθ. 62.

Ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Σχολείου, ἐν τῇ ὁποίᾳ εὑρίσκεται ἡ ἀρχαιολογικὴ Συλλογή, ὑπάρχει τριγωνικὸν ἀέτωμα κομισθὲν ὑπ' ἐμοῦ ἐκ Καρελᾶ, προερχόμενον ἐκ τῶν αὐτόθι ἀνασκαφῶν τοῦ κ. Ἀντ. Κεραμοπούλου καὶ ἀνῆκον εἰς ἐπιτύμβιον μέγα ἀνάγλυφον, τὸ ὁποῖον φέρει ἐπὶ τῆς ἄνω ταινίας τὴν ἐπιγραφὴν

ΧΑΙΡΕΣΤΡΑΤΗ
ΕΥΒΙΟΠΑΙΑΝΙΕΩΣ
ΔΗΜΟΚΗΔΗΣ ΑΡΧΕΚΩΜΟΥ
ΠΑΙΑΝΙΕΥΣ
ΑΡΧΕΚΩΜΟΣ ΔΗΜΟΚΗΔΟΥ
ΠΑΙΑΝΙΕΥΣ

Μῆκος ταινίας φερούσης τὴν ἐπιγραφὴν 1.36.

Μῆκος τῆς κάτω πλευρᾶς τοῦ τριγώνου 1.62.

Πλησίον τῆς ἄνω ἐπιγραφῆς ὑπάρχει καὶ τὸ ἄκρον δεξιὸν τμῆμα τριγωνικοῦ ἀετώματος ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου φέρον τὴν ἐπιγραφὴν

ΑΝΤΙΧΑΡΟΥΣ
. . . ΝΕΩΣ ΘΥΓΑΤΗΡ
. . . ΟΥΣ ΑΝΑΦΛΥΣΤΙΟΥ ΓΥΝ[Η]

Τὸ μῆκος τῆς φερούσης τὴν ἐπιγραφὴν ταινίας 0.44.

Ὡσαύτως ἐν τῇ αὐτῇ αὐλῇ ὑπάρχει μεγάλη ἐπιτυμβία μαρμαρίνη στήλη εὑρεθεῖσα εἰς θέσιν ἅγιος Γεώργιος Κόκλα εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας ὥρας ἀπὸ τοῦ χωρίου καὶ κομισθεῖσα ὑπ' ἐμοῦ εἰς τὴν Συλλογήν.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Εἰκ. 26. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἐκ θέσεως Καρελᾶ μεταξὺ Λιόπεσι καὶ Κορωπίου.

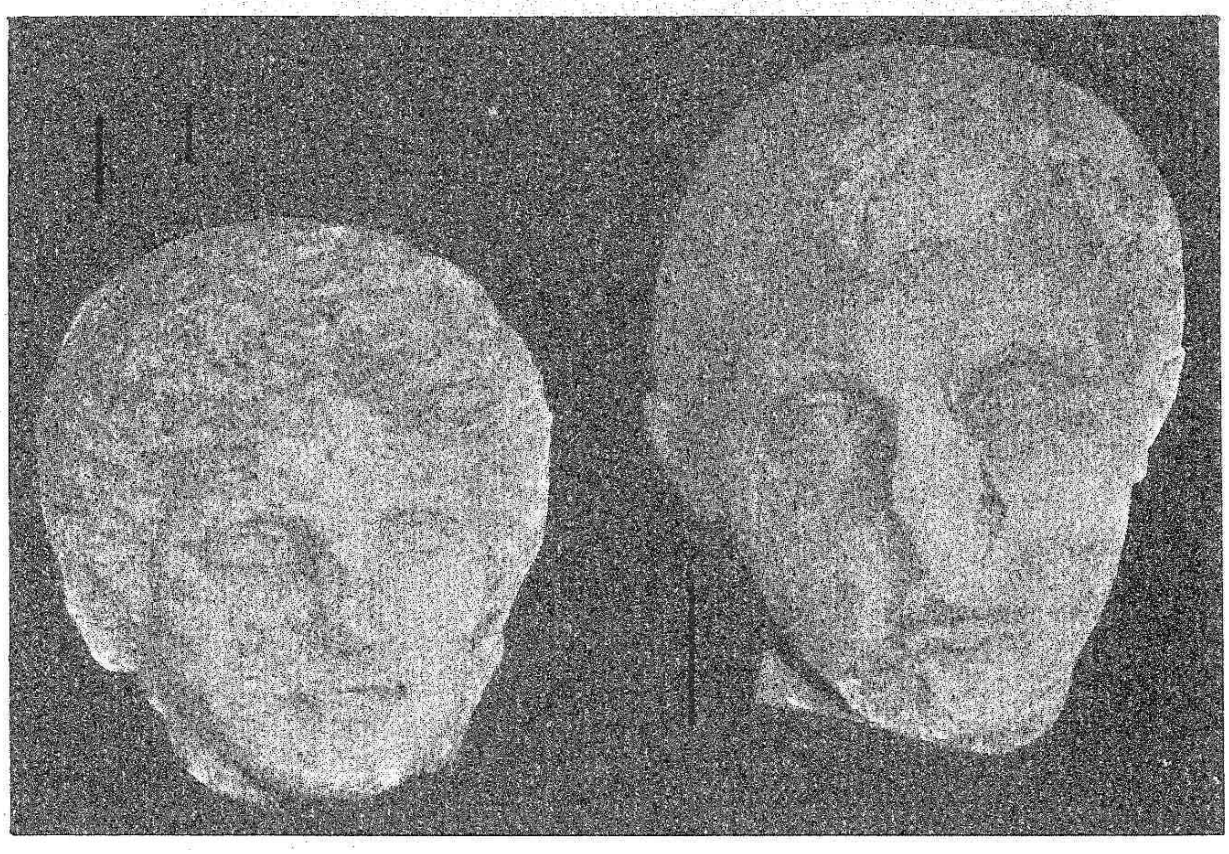

Εἰκ. 27. Μαρμάρινα κεφαλαὶ ἐκ Καρελᾶ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Πλάτος τοῦ ἐπικράνου τῆς στήλης 0.65, ὕψος τῆς στήλης σωζόμενον 1.65, πλάτος αὐτῆς εἰς τὸ ἄνω μέρος 0.60, εἰς τὸ κάτω 0.65, πάχος αὐτῆς 0.24.

Εἰς τὸ κάτω μέρος ἡ στήλη εἶναι ἀποκεκομμένη ὀλίγον. Εἰς τὸ ἀνώτατον μέρος τῆς στήλης ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

ΑΠΟΛΗΞΙΣ
ΕΥΑΙΟΝΟΣ
ΕΡΧΙΕΥΣ

Κάτωθι τῆς ἐπιγραφῆς ὑπάρχουσι γλυπτῶς δεδηλωμένοι δύο ῥόδακες, ὡς καὶ ἕτεροι δύο εἰς τὰς πλευρὰς τῆς στήλης. Κάτωθι δὲ τῶν ῥοδάκων καὶ εἰς τὸ μέσον τῆς στήλης ὑπάρχει γλυπτῶς δεδηλωμένος στέφανος ἐκ κλάδων ἐλαίας. Κάτωθι δὲ τοῦ στεφάνου ἡ ἐπιγραφή:

ΕΥΑΛΚΟΣ
ΕΥΑΛΚΟΥ
ΕΡΧΙΕΥΣ
ΔΗΛΙΑΣ
ΝΙ[Κ]ΙΟΥ (= Δηλιὰς Νι(κ)ίου Κυδαθηναέως)
ΚΥΔΑΘΗΝΑΕΩΣ
ΕΥΑΛΚΙΔΗΣ
ΑΠΟΛΗΞΙΔΟΣ
ΕΡΧΙΕΥΣ

Ὡσαύτως ἐν τῇ αὐτῇ αὐλῇ ὑπάρχει ἑτέρα μεγάλη ἐπιτυμβία μαρμαρίνη στήλη, εὑρεθεῖσα ὑπ' ἐμοῦ εἰς θέσιν Καρελᾶ παρὰ τὸ δάσος καὶ ἀριστερὰ τῆς μεγάλης δημοσίας ὁδοῦ καὶ κομισθεῖσα ὑπ' ἐμοῦ εἰς τὴν Συλλογὴν τοῦ χωρίου. Εἰς τὸ ἄνω καὶ κάτω μέρος εἶναι ἀποκεκομμένη. Ἔχει σωζόμενον ὕψος 1.67, πλάτ. 0.61 καὶ πάχ. 0.25. Φέρει τὴν ἐπιγραφήν:

. . . . . .
ΠΑΙΑΝΙΕΩΣ
ΕΥΚΟΛΙΝΗ
ΑΧΑΡΝΙΩΝΟΣ
ΑΧΑΡΝΕΩΣ
ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΣ
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ
ΠΑΙΑΝΙΕΥΣ

Ὡσαύτως ἐν τῇ αὐτῇ αὐλῇ ὑπάρχει μαρμαρίνη στήλη εὑρεθεῖσα ἐν τῇ ἀμπέλῳ τῶν κατοίκων τοῦ Λιόπεσι Ἀθ. Ντάβαρη καὶ Ἀθ. Θανάση εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ ἁγίου Γεωργίου Κόκλα, δηλωθεῖσα ὑπ' αὐτῶν καὶ παραδοθεῖσα εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν ὑπηρεσίαν τῇ 4/11/28. Τὸ σωζόμενον ὕψος τῆς στήλης, ἥτις κάτωθι εἶναι ἀποκεκομμένη, εἶναι 0.88, τὸ πάχος 0.20 καὶ τὸ πλάτος 0.46. Φέρει τὴν ἐπιγραφήν:

[Κ]ΑΛΛΙΚ[Ρ]ΑΤΗΣ
[Α]ΝΤΙΚΡΑΤΟΥΣ
ΕΡΧΙΕΥΣ

Μετὰ ταῦτα φέρει δύο ῥόδακας καὶ μετ' αὐτοὺς τὴν ἐπιγραφήν:

ΘΕΟΦΙΛΟΣ
ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΟΥΣ
ΕΡΧΙΕΥΣ

60. Μεταξὺ τῶν ἐκ θέσεως Καρελᾶ καὶ ἐξ ἀνασκαφῶν κ. Κεραμοπούλου κομισθέντων εἰς

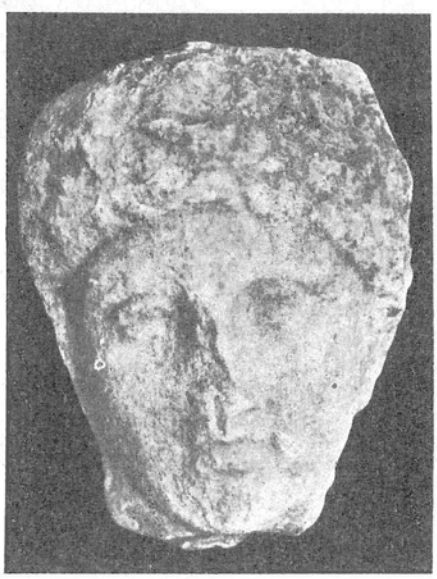

Εἰκ. 28. Μαρμαρίνη κεφαλὴ ἐξ ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου ἐκ Καρελᾶ.

Λιόπεσι ἀρχαίων εἶναι καὶ μέγα ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἐντὸς ναΐσκου μὲ τρεῖς λίαν ἐκτύπους μορφάς. Ἐπὶ τῶν ἐπικράνων τῶν παραστάδων στηρίζεται τὸ τριγωνικὸν ἀέτωμα τοῦ ναΐσκου ἔχον εἰς τὴν κατωτάτην ταινίαν τὴν διήκουσαν ἀπὸ παραστάδος εἰς παραστάδα κατὰ μῆκος τὴν ἐπιγραφὴν δυστυχῶς ὅλως δυσανάγνωστον.

Ἐντὸς τοῦ μεταξὺ τῶν παραστάδων χώρου τρεῖς μορφαὶ γυναικεῖαι, ὧν ἡ ἐν τῷ μέσῳ κάθηται ἐπὶ κλισμοῦ καὶ στρέφεται κατὰ μέτωπον στηρίζουσα ἐπὶ τοῦ ἐρεισινώτου τὴν ἀριστερὰν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

χεῖρα. Φέρει χιτῶνα καὶ ἐπ᾽ αὐτοῦ ἱμάτιον, τὸ ὁποῖον ἐκτείνεται καὶ ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν ἐν εἴδει καλύπτρας. Πρὸ αὐτῆς ὀρθία γυνὴ περίλυπος ἐκτείνει τὴν ἀριστερὰν χεῖρα πρὸς τὴν καθημένην ἐν εἴδει παρακλήσεως, ἐν ᾧ ὄπισθεν τῆς τελευταίας ὑπάρχει ἑτέρα ὀρθία γυνή. Τὸ ἀνάγλυφον καθ᾽ ὅλον τὸ πλάτος αὐτοῦ κάτωθεν εἶναι ἀποκεκρουσμένον ὡς τελείως κατεστραμμένα εἶναι καὶ τὰ πρόσωπα καὶ τῶν τριῶν μορφῶν (εἰκ. 26).

55. Μαρμαρίνη ἐπιτυμβία Λήκυθος ὕψ. 0.60 μ. κομισθεῖσα ὑπ᾽ ἐμοῦ εἰς τὴν Συλλογὴν ἐκ Καρελᾶ καὶ φέρουσα παράστασιν γυναικὸς καθημένης καὶ ἀποχαιρετιζούσης ἄνδρα ὄρθιον. Ἄνωθι τῆς γυναικὸς ἡ ἐπιγραφὴ ΧΑΙΡΕΣΤΡΑΤΗ.

56. Κεφαλὴ μαρμαρίνη νεανίου κατὰ μέτωπον μὲ μικρὰν πρὸς τὰ δεξιὰ κλίσιν καὶ μὲ τὴν ῥῖνα ἀποκεκρουσμένην, ἀνήκουσα προφανῶς εἰς ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον, ὕψους 0.27. Προέρχεται καὶ αὕτη ἐκ Καρελᾶ (εἰκ. 27).

57. Κεφαλὴ μαρμαρίνη γυναικὸς ἀνήκουσα εἰς ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον καὶ προερχομένη ὡσαύτως ἐκ Καρελᾶ, ὕψους 0.20 (εἰκ. 27).

58. Ὡσαύτως ἐπιτυμβία μικρὰ μαρμαρίνη κεφαλὴ μᾶλλον γυναικὸς ἐκ Καρελᾶ καὶ αὕτη, ὕψους 0.16 (εἰκ. 28).

59. Κεφαλὴ πωγονοφόρου ἀνδρός, φέροντος ταινίαν ἐπὶ τοῦ μετώπου καὶ πέριξ τῆς κεφαλῆς, δι᾽ ἧς εἶναι ἀναδεδεμένη ἡ πλουσία κόμη. Ἄνωθι τῆς ταινίας καὶ τοῦ κέντρου τοῦ μετώπου ὑπάρχει ὀπή. Προέρχεται ἐκ Καρελᾶ καὶ ἔχει ὕψος 0.19 μ. Ἡ κεφαλὴ κατ᾽ ἐμὲ ἀπεικονίζει φιλόσοφον καὶ δεικνύει καλὴν ἐργασίαν τοῦ τρίτου αἰῶνος π. Χ. (εἰκ. 29).

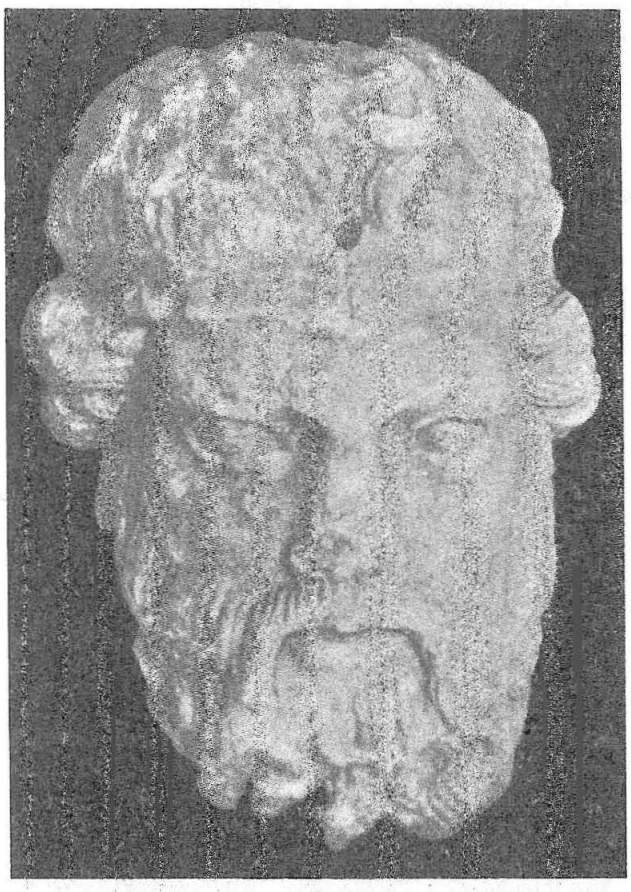

Εἰκ. 29. Μαρμαρίνη κεφαλὴ ἐκ Καρελᾶ.

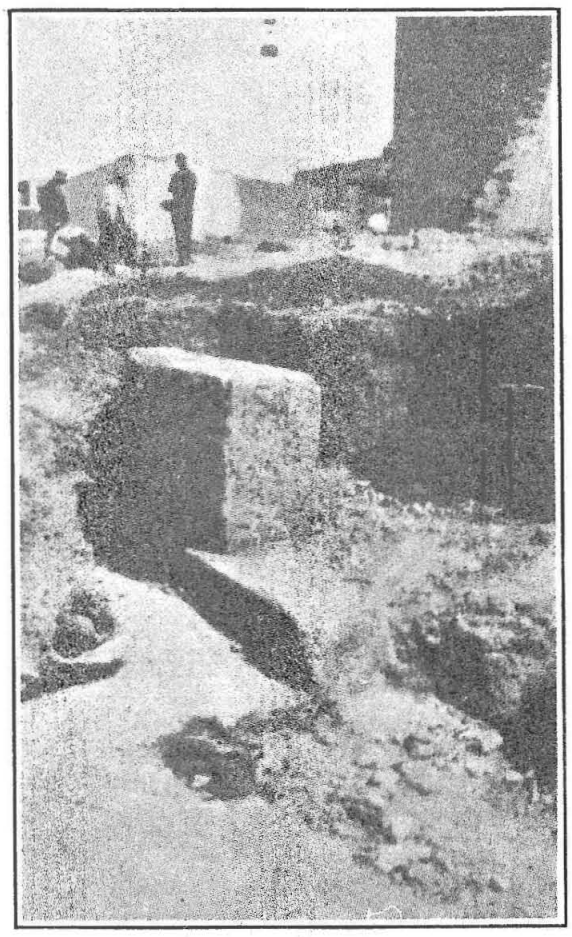

Εἰκ. 30. Ἀνασκαφὴ Ταμπουρίων. Χαμαὶ κεῖται ὁ λέων πρὸ τοῦ περιβόλου τοῦ νεκροταφείου.

ΜΙΚΡΑ ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ ΛΙΟΠΕΣΙ

Εἶναι κοινῶς παραδεδεγμένον ὅτι τὸ χωρίον Λιόπεσι κατέχει τὸν χῶρον τοῦ ἀρχαίου δήμου τῶν Παιανιέων, ὅστις ἦτο καὶ πατρὶς τοῦ Δημοσθένους, ἕνεκα τῶν πολλῶν εὑρημάτων μετὰ τῶν σχετικῶν ἐπιγραφῶν, ἅτινα αὐτόθι κατὰ καιροὺς ἦλθον εἰς φῶς. Ἀλλὰ τὸ σημερινὸν χωρίον ἀραιότατα κατῳκημένον καταλαμβάνει μεγίστην ἔκτασιν καὶ μετὰ τῶν ἀμπέλων καὶ φυτειῶν αὐτοῦ ἀναμφιβόλως ἐπεκτείνεται καὶ ἐπὶ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ἄλλων ἀρχαίων δήμων. Ἐντὸς τοῦ χωρίου εἰς πολλὰ σημεῖα διακρίνει τις εἰσέτι τὰ λείψανα νεκρικῶν περιβόλων, τῶν ὁποίων πολλοὺς διὰ μικρᾶς ἐρεύνης ἐξήτασα καὶ εὗρον αὐτοὺς κατὰ τὸ πλεῖστον συλημένους καὶ κατεστραμμένους. πολλοὺς πτωχοὺς τάφους, ὧν ἡ ἀταξία ἐδήλου προγενεστέραν σύλησιν. Εἰς τὰ ἄνω στρώματα ἦσαν Ῥωμαϊκοὶ τάφοι καὶ εἰς τὰ κατώτερα Ἑλληνικοί. Εὗρον τρεῖς λύχνους ἀκεραίους καὶ ἕνα τεθραυσμένον καὶ τεμάχια ἀγγείων πρὸ πολ-

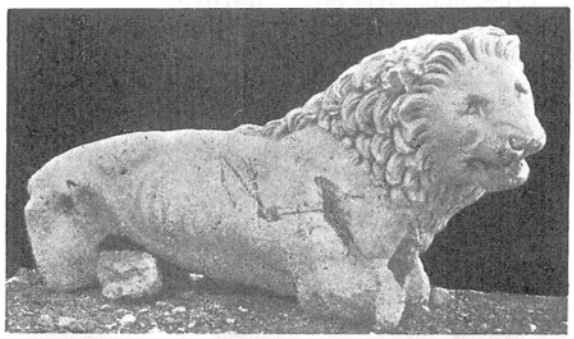

Εἰκ. 31. Ὁ λέων τῶν Ταμπουρίων.

Περισσότερον ἠρεύνησα τὴν θέσιν Μπρέκθι (σημαίνουσαν Ἀλβανιστὶ ὀχυρὸν μέρος) ἀποτελοῦσαν μέρος εὐρυτέρας θέσεως καλουμένης Ἐπισκοπῆς πρὸς τὸ βόρειον τέρμα τοῦ σημερινοῦ χωρίου, ὅπου ὑπάρχει μικρὸς χθαμαλὸς τύμβος, λοῦ θραυσθέντων ὅλως ἄχρηστα. Ἔτι δὲ ἓν ὑάλινον μικρὸν δοχεῖον ἀκέραιον καί τινα ἀσήμαντα ἀγγεῖα.

Τὸ σπουδαιότερον εὕρημα ἦτο ἓν ζεῦγος χρυσῶν ἐνωτίων ἐντὸς ἑνὸς τάφου πλησίον τοῦ

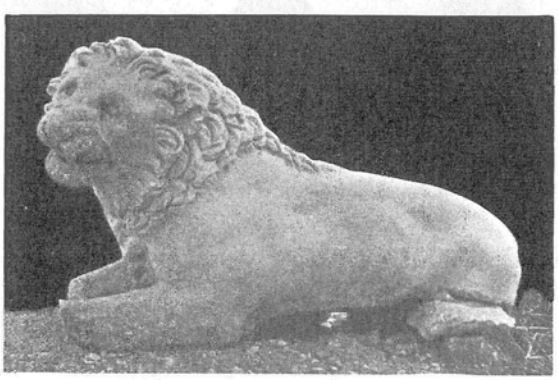

Εἰκ. 32. Ὁ λέων τῶν Ταμπουρίων.

ὅστις εἶχε καὶ περίβολον, συληθέντα πρὸ ἐτῶν πολλῶν. Ἐλπίζων ὅτι λόγῳ τῆς γειτνιάσεως πρὸς τὸ χωρίον ἡ θέσις θὰ ἦτο ἀσύλητος ἠρεύνησα τὸν ἐντὸς τοῦ κατεστραμμένου περιβόλου χῶρον μετὰ προσοχῆς. Συνήντησα δ' ὅμως ἐν αὐτῷ κρανίου ὡς καὶ χαλκοῦν τετριμμένον νόμισμα. Τὰ ἐνώτια ἦσαν ἐν εἴδει ἀνοικτοῦ ἄνθους εἰς τὸ μέσον τοῦ ὁποίου ἔφερον ἐρυθρωπὸν λίθον (γρανάτα) καὶ παρεδόθησαν εἰς τὸ Ἐθνικὸν ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΑΜΠΟΥΡΙΩΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ ΚΑΙ ΚΕΡΑΤΣΙΝΙΟΥ

Εἰς τὴν συνοικίαν τῶν Ταμπουρίων Πειραιῶς τὴν ὁποίαν μέχρι Κερατσινίου διασχίζει ἡ ὁδὸς τοῦ Περάματος, ἔνθεν κἀκεῖθεν αὐτῆς ἐκτείνονται ἀγροὶ μεγάλων ἐκτάσεων ἀνήκοντες κατὰ τὸ ὕπαρξιν μεγάλων καὶ μικρῶν κοιμητηρίων τὰ ὁποῖα δυστυχῶς εἶχον πρὸ πολλῶν ἐτῶν καταστραφῆ καὶ συληθῆ, εὑρόντες μόνον ἐλάχιστα λείψανα τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς συλήσεως.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν εἴχομεν βοηθὸν τὴν ἐπιμελήτριαν ἀρχαιοτήτων δα Ἰωάνναν Κωνσταντίνου.

Τὸ μέγιστον τῶν νεκροταφείων τούτων ἦτο

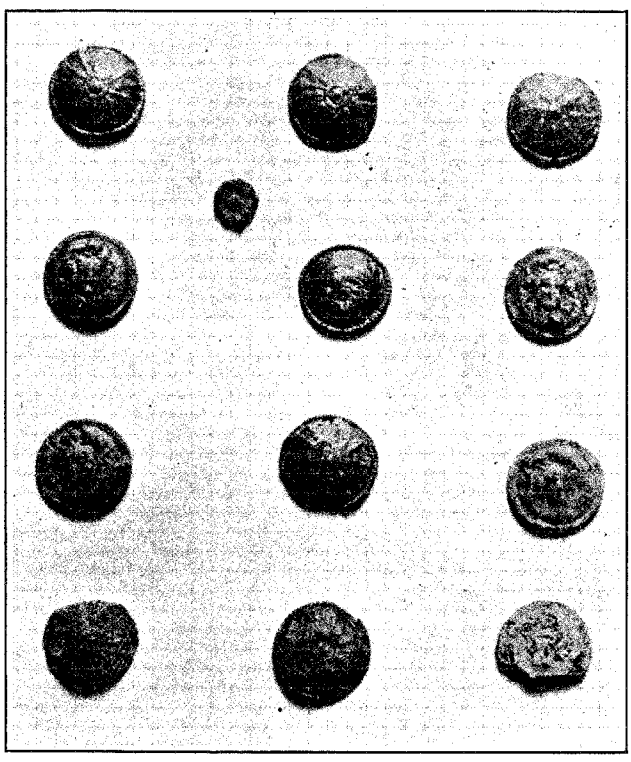

Εἰκ. 33. Πήλινα ἐρυθροβαφῆ ἐπίχρυσα κομβιοειδῆ κτερίσματα ἢ δισκάρια φέροντα παράστασιν ἀστέρος, ἡλίου, γοργονείου καὶ ῥόδακος.

πλεῖστον εἰς τὸν αὐτόθι κατοικοῦντα κ. Ἀθαν. Μποῦτον. Ἡ περιφέρεια αὕτη ἄλλοτε ἀνῆκεν εἴς τινα Μελετόπουλον διανεμηθεῖσα βραδύτερον καὶ νῦν διατελοῦσα ὑπὸ τὴν κυριότητα ἄλλων. Ἡ τοποθεσία αὕτη καὶ ἄλλοτε ἐκ τυχαίων εὑρημάτων ἀπησχόλησε τὴν ἀρχαιολογικὴν ὑπηρεσίαν (ἴδε ἐκ Πειραιῶς ὑπὸ Κ. Κουρουνιώτου Ἀρχ. Ἐφημ. 1913 σελ. 201 κἑξ. Ἐν σελ. 202 ἴδε τὴν ὑποσημείωσιν) καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς προελθόντα ἀρχαῖα ὑπάρχουσι ἐν τῷ Μουσείῳ Πειραιῶς καί τινα ἐν τῷ Κεντρικῷ τῶν Ἀθηνῶν.

Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1928 λαβόντες ἀφορμὴν ἐκ τυχαίου εὑρήματος ἠρευνήσαμεν εἰς διάφορα σημεῖα τὸν χῶρον ἐκεῖνον, πιστοποιήσαντες τὴν ἀριστερὰ τοῦ ὁδεύοντος πρὸς Κερατσίνι διὰ τῆς ὁδοῦ τοῦ Περάματος, εἰς τὸ τέρμα τῶν Ταμπουρίων, ἀπέναντι τοῦ δευτέρου Ζυθοπωλείου τοῦ κ. Νικ. Κοκκολάκη καὶ ἐν κτήματι αὐτοῦ κατὰ τὸ πλεῖστον. Ἐνταῦθα σῴζεται μέγα μέρος τοῦ περιβόλου μὲ τοὺς ὀρθοστάτας πρὸ τῶν ὁποίων ἔχουσι καταπέσει δύο λέοντες μήκους δύο μέτρων ἕκαστος (εἰκ. 30 σελ. 80), μείναντες κατὰ χώραν μετὰ τὴν καταστροφὴν διὰ τὸ δυσχερὲς ἴσως τῆς μεταφορᾶς.

Ἐκ τῶν δύο τούτων λεόντων ὁμοιοτήτων καθ' ὅλα, οἵτινες ἐκομίσθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Πειραιῶς, ὁ εἷς σῴζεται μετὰ τῆς βάσεως, ἐφ' ἧς ἐστηρίζοντο οἱ ἔτι σωζόμενοι πόδες αὐ-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

τοῦ. Ἀμφοτέρων οἱ πόδες εἶναι κεκομμένοι. Τούτων ὁ εἷς, ὁ ἄνευ βάσεως εὑρέθη, ἐν περιοχῇ τοῦ κτήματος κ. Ν. Κοκκολάκη, ὁ δ' ἕτερος ἐν κτήματι κ. Ἀθ. Μπούτου.

Ἀμφοτέρων τῶν λεόντων ἡ διατήρησις εἶναι ἀρίστη καὶ ἡ ἐξεργασία αὐτῶν λίαν ἐπιμεμελημένη (εἰκ. 31 καὶ 32 σελ. 81). Ἐκ τῆς τέχνης αὐτῶν κρίνοντες δὲν δυνάμεθα νὰ καταβιβάσωμεν τὴν γέθους ἥτις διατηρεῖται εἰς σχετικῶς καλὴν κατάστασιν. Ταῦτα πάντα ἐκομίσθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Πειραιῶς καὶ εἶναι τέχνης λίαν προηγμένης μαρτυρούσης τὴν ἀκμὴν τῆς βιομηχανίας τῶν ἐπιτυμβίων ἀναγλύφων τοῦ 4ου αἰῶνος π. Χ.

Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς πλακὸς εὑρέθη ἐπιτυμβία μαρμαρίνη λήκυθος μὲ κεκομμένην τὴν βάσιν καὶ τὸ στόμιον φέρουσα ἐπὶ τῆς κοι-

Εἰκ. 34. Δύο Νῖκαι κατὰ μέτωπον καὶ μία ἐν κατατομῇ, πήλιναι ἐριθροβαφεῖς καὶ ἐπίχρυσοι.

Εἰκ. 35. Δύο ἵπποι καὶ πτερωτὸς ἀνὴρ ἐξ ὀπτῆς γῆς ἐρυθροβαφοῦς καὶ ἐπιχρύσου.

χρονολογίαν τοῦ νεκροταφείου κάτω τοῦ 300 π. Χ. Καὶ ἄλλα εὑρήματα κατωτέρω πείθουσιν ἡμᾶς ὅτι τὸ νεκροταφεῖον τοῦτο ἀνήκει εἰς τὸν 4ον αἰῶνα π. Χ.

Ὀλίγα βήματα μακρὰν τοῦ μέρους, ὅπου εὑρέθη ὁ μετὰ τῆς βάσεως λέων, εὑρέθη πλὰξ λίαν ἐκτύπου ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου λίαν ἐφθαρμένη Φέρει παράστασιν ἀνδρικῆς μορφῆς φυσικοῦ σχεδὸν μεγέθους, τῆς ὁποίας ὅμως μόνον τὸ ἄνω μέρος τοῦ κορμοῦ σῴζεται καὶ δὴ εἰς δύο τεμάχια, ὧν τὸ ἓν εὑρέθη εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς πλακός. Ἐπ' αὐτῆς ὑπάρχει καὶ ἑτέρα παράστασις ἀνδρικῆς μορφῆς μικροῦ μελίας παράστασιν δύο ἀνδρικῶν μορφῶν καὶ ἑνὸς ἵππου. Πάντες βαίνουσιν ἐπὶ ἐξεχούσης γραμμῆς. Ἄνωθι τῶν μορφῶν ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφὴ ΔΙΟΠΕΙΘΗΣ.

Πρὸ τοῦ ἵππου, ὑψοῦντος τὸν ἀριστερόν του πόδα, ἵσταται νεαρὸς πωγονοφόρος ἀνὴρ μὲ βραχὺν μέχρι γονάτων χιτωνίσκον καὶ μὲ τὴν χλαμύδα ἐρριμμένην ἀπὸ τῶν ὤμων ὄπισθεν ἐπὶ τῆς ῥάχεως βηματίζει πρὸς τὸν ἔναντι αὐτοῦ ἱστάμενον πρεσβύτην, ὃν χαιρετίζει διὰ τῆς δεξιᾶς. Σωζόμενον ὕψος 0.78. Κατετέθη εἰς Μουσεῖον Πειραιῶς.

Ἐν περιοχῇ κτήματος τοῦ κ. Ἀθ. Μπούτου

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ὡσαύτως εὑρέθησαν δύο μικρότεραι ἐπιτύμβιοι λήκυθοι, μαρμάριναι, ὕψους 0.44 ἑκάστη, ἄνευ ἐπιγραφῆς, μὲ τὰς βάσεις καὶ τοὺς λαιμοὺς κεκρυμμένους, φέρουσαι ἐπὶ τῆς κοιλίας αὐτῶν τὴν αὐτὴν σχεδὸν παράστασιν δύο ἀνδρικῶν μορφῶν βαινουσῶν ἐπὶ ἐξεχούσης ταινίας. Τούτων ἡ μία κάθηται ἐπὶ κλισμοῦ, ἡ δ' ἑτέρα εἶναι ὀρθια. Ἀμφότεραι ἐκομίσθησαν εις τὸ Μουσεῖον Πειραιῶς.

Ὀλίγα βήματα πέραν τοῦ ἄνευ βάσεως λέοντος ἐν κτήματι Ν. Κοκκολάκη εὑρέθη ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ὑπὸ τοῦ ἰδιου, ὅπερ δηλωθὲν αμέσως ἐκομίσθη υπ' ἐμοῦ εἰς τὸ Μουσεῖον Πειραιῶς καὶ ἔδωκε τὴν αφορμὴν προς περαιτέρω ἐξέτασιν τοῦ μέρους ἐκείνου.

Ἐντὸς τοῦ περιβόλου ἀνεσκάψαμεν σειρὰν τάφων πωρίνων, οἵτινες ἦσαν ἅπαντες συληµένοι. Ἐκ τεμαχίων δ' ὅμως ἐρυθρομόρφων αγγείων καὶ ἄλλων μικροτέρων αντικειμένων, περὶ ὧν κατωτέρω γίνεται λόγος, κατατάσσομεν τὸ νεκροταφεῖον τοῦτο ἀπὸ τοῦ 400 μέχρι τοῦ 300 π. Χ.

Πλησίον τοῦ περιβόλου ἀλλ' ἐκτὸς αὐτοῦ εὑρομεν μικρὰν πηλίνην κίστην, τάφον μικροῦ παιδός, ἐκ τοῦ ὁποιου ἐξηγάγομεν τὰ εξῆς μικρὰ πήλινα ἀντικείμενα, ἅτινα πάντα ἦσαν ἀλη-

Εἰκ. 36. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον Τουρίων (κτήματος Ν. Κοκκολάκη).

λιμμένα δι' ἐρυθροῦ χρώματος, ἐφ' οὐ εἶχε γίνει ἐπιχρύσωσις. Κατετέθησαν πάντα εις τὸ Ἀρχαιολογικὸν Ἐθνικὸν Μουσεῖον ὑπὸ τοὺς αριθμοὺς 15425 - 15429 καὶ εἶναι τὰ εξῆς:

1) Ἐξ κομβιοειδῆ αντικείμενα ἢ δισκάρια φέροντα τύπον ἀστέρος (Ἐθν. Ἀρχ. Μουσεῖον αριθ. 15425).

2) Ἓν κομβιοειδὲς ἰσομέγεθες προς τὰ προηγούμενα ἀντικείμενον ἢ δισκάριον φέρον τύπον γοργονείου (αριθ. 15425).

3) Πέντε ὅμοια προς τἀνωτέρω φέροντα τύπον ηλίου πιθανώτατα (ὁμοίως υπ' ἀριθ. 15425).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

4) Δύο μικροὶ ῥόδακες (ὁμοίως ὑπ' ἀριθμὸν 15425) (εἰκ. 33).

5) Δύο Νῖκαι μὲ ἀναπεπταμένας τὰς πτέρυγας κατὰ μέτωπον (Ἐθν. Ἀρχ. Μουσεῖον ἀριθ. 15427) (εἰκ. 34).

6) Μία Νίκη πτερωτὴ ἐν κατατομῇ ἐπὶ τροχοῦ (ὑπ' ἀριθ. 15428) (εἰκ. 34).

7) Δύο ἵπποι τρέχοντες ἀπὸ ῥυτῆρος (ὑπ' ἀριθ. 15427) (εἰκ. 35).

8) Πτερωτὴ μορφὴ ἀνδρὸς ἐν κατατομῇ μὲ κεκαμμένον τὸν ἀριστερὸν πόδα (ὑπ' ἀριθμὸν 15429) (εἰκ. 35), ἔτι δὲ καὶ μικρὰ τεμάχια ἀνήκοντα εἰς ὅμοια εὑρήματα.

Πιθανώτατα τὰ ὑπ' ἀριθ. 7 καὶ 8 ἀπετέλουν σύμπλεγμα ἅρματος πιθανῶς συρομένου ὑπὸ τῶν δύο ἵππων καὶ διευθυνομένου ὑπὸ τοῦ πτεροφόρου ἡνιόχου.

Εἰς ὅμοιον σύμπλεγμα πιθανῶς νὰ ἀνῆκε καὶ ἡ ὑπ' ἀριθ. 6 πτερωτὴ Νίκη, σύρουσα μεθ' ὁρμῆς τὰ ἡνία ἵππων συρόντων ἅρμα, τοῦ ὁποίου εἷς τροχὸς φαίνεται παρὰ τοὺς πόδας τῆς Νίκης.

Ὡσαύτως κτίζων τὸν μανδρότοιχον οἰκοπέδου του ὁ κ. Ν. Κοκκολάκης ἀνεῦρε τὸ ἐν εἰκ. 36 μέγα ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον τῶν τριῶν γυναικῶν, τῶν ὁποίων αἱ τρεῖς κεφαλαὶ ἔλειπον, ὡς καὶ ἐν γένει ἅπαν τὸ ἄνω μέρος τοῦ ναΐσκου, ἐφ' οὗ θὰ ὑπῆρχεν ἀναμφιβόλως καὶ ἡ ἐπιγραφὴ τῆς ἀποθανούσης.

Ἀλλ' εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων βημάτων ἀπὸ τοῦ ἀναγλύφου εὑρέθη ἡ μία ἐκ τῶν τριῶν κεφαλή, ἄριστα προσαρμοζομένη εἰς τὸν κορμὸν τῆς ὀρθίας γυναικός, ἐν ᾧ ἐπίμονοι ἔρευναι εἰς τὸ αὐτὸ μέρος οὐδὲν ἕτερον ἔφεραν εἰς φῶς.

Τὸ σύμπλεγμα τοῦ νεκρικοῦ ἀναγλύφου ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν γυναικῶν, περιβεβλημένων ποδήρη χιτῶνα καὶ πλούσιον καὶ πολύπτυχον ἱμάτιον, ὅπερ ἐν εἴδει καλύπτρας θὰ ἔφερον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ὡς βλέπομεν ἐπὶ τῆς ὀρθίας γυναικός, ἧς ἐσώθη ἡ κεφαλή.

Ἐπὶ δίφρου κάθηται γυνή, προφανῶς ἡ ἀποθανοῦσα, στηρίζουσα τοὺς πόδας της ἐπὶ ὑποποδίου καὶ ἐκτείνουσα τὰς χεῖρας αὐτῆς πρὸς ἑτέραν γυναῖκα ὀρθίαν, ἥτις, κάμπτουσα τὸ ἄνω σῶμα της ὀλίγον, διὰ τῶν χειρῶν της περιβάλλει τοὺς βραχίονας τῆς καθημένης, οἱονεὶ ὑποβαστάζουσα αὐτὴν θέλουσαν νὰ ἐγερθῇ ἢ δεικνύουσα ἁπλῶς πρὸς αὐτὴν διὰ τοῦ τρόπου τούτου μεγάλην στοργὴν καὶ τρυφερότητα. Ὄπισθεν τῆς καθημένης φαίνεται ἑτέρα ὀρθία γυνὴ ὑψοῦσα ὀλίγον καὶ ἐκτείνουσα τὴν ἀριστεράν της χεῖρα.

Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο (ὕψ. 1.40, πλάτ. 1.10 καὶ κεφαλῆς ὕψ. 0.30, πλάτ. 0.23) εἶναι ἐξεργασίας λίαν ἐπιμεμελημένης καὶ συνθέσεως λίαν ἐπιτυχοῦς, ἐν ᾧ παραλλήλως οὐ μόνον ἡ ἀφθονία τῶν λεπτοτάτων πτυχῶν χιτώνων καὶ ἱματίων καὶ ἡ διαφάνεια τῶν ἐνδυμάτων ἀλλὰ καὶ ἡ εὐγένεια τῆς ἐκφράσεως τῆς σῳζομένης κεφαλῆς, ἐλέγχουσι τεχνίτην δεξιώτατον, ἐργαζόμενον καὶ εἰς τὰ ἔργα αὐτὰ τῆς γλυπτικῆς βιομηχανίας μετὰ ἐμπνεύσεως καὶ δημιουργικῆς δυνάμεως. Τὸ ἀνάγλυφον κατατάσσομεν εἰς τὸ τελευταῖον ἥμισυ τοῦ τετάρτου αἰῶνος π. Χ.

Ν. ΚΥΠΑΡΙΣΣΗΣ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

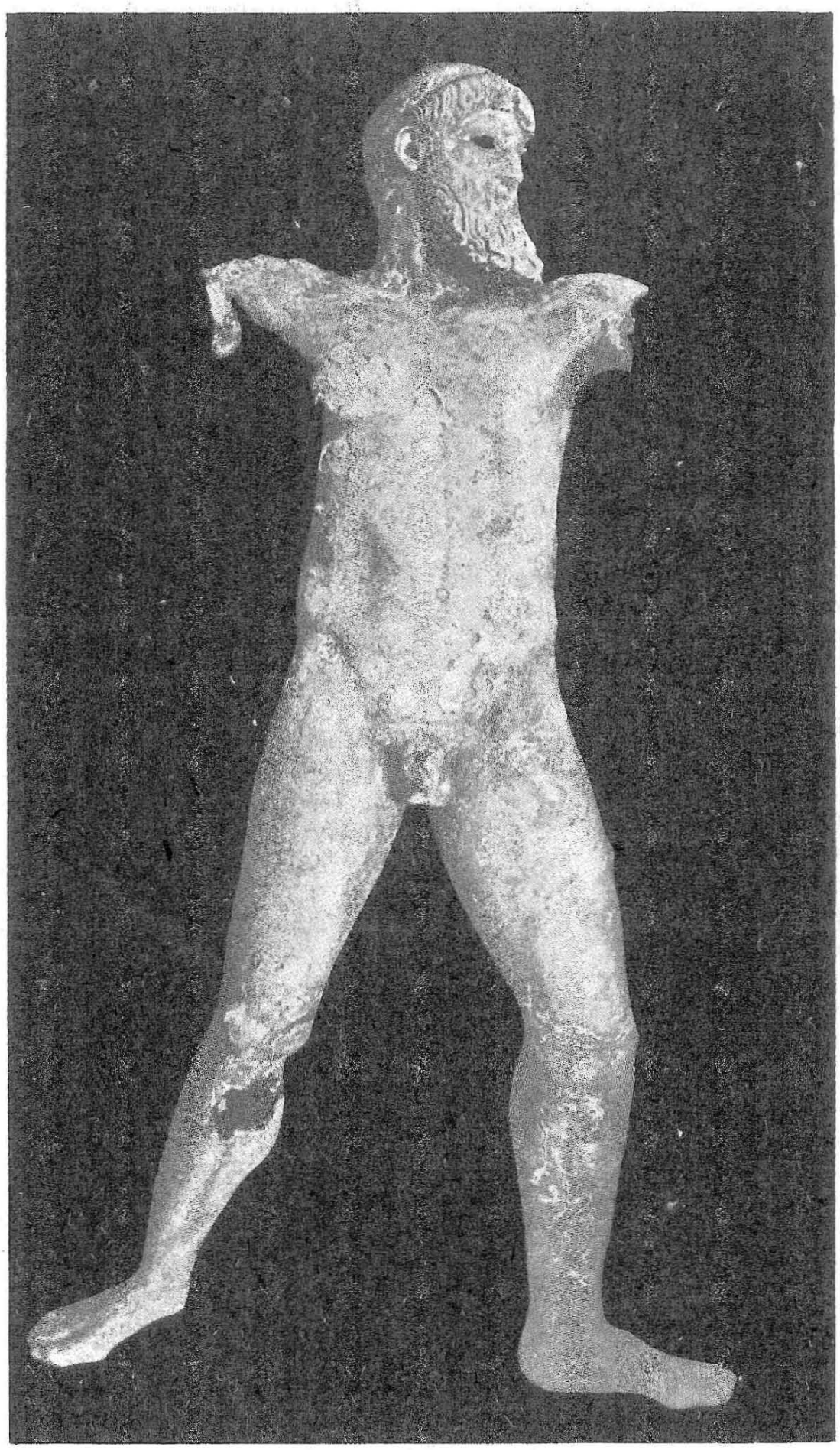

Εἰκ. 1. Χαλκοῦν ἄγαλμα Ἀρτεμισίου.

ΤΟ ΝΕΟΝ ΧΑΛΚΟΥΝ ΑΓΑΛΜΑ ΤΟΥ ΑΡΤΕΜΙΣΙΟΥ

Ἀνειλκίσθη ὑπὸ δυτῶν καὶ μετεκομίσθη εἰς τὸ Μουσεῖον ἐπιμελείᾳ τοῦ ἐφόρου κ. Χρ. Καρούζου, ὅστις καὶ θὰ δημοσιεύσῃ αὐτό. Ἐδῶ δίδομεν τὴν εἰκόνα τοῦ ἀγάλματος μὲ ὀλίγας λέξεις.

Πρόκειται περὶ μεγάλου ὑπερφυσικοῦ μεγέθους (ὕψ. 2.02 μ.) ἀγάλματος ἐκ μπρούντζου, τὸ ὁποῖον παριστάνει ὄρθιον γενειῶντα ἄνδρα μὲ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

προβεβλημένον τὸ ἀριστερὸν σκέλος, ὑψωμένην τὴν δεξιὰν χεῖρα καὶ προτεταμένην πρὸς τὰ πλάγια καὶ ὁριζοντίως τὴν ἀριστερὰν εἰς θέσιν προσβολῆς. Ὁλόκληρον τὸ σῶμα ἦτο κεκαλυμμένον μὲ θαλάσσια κογχύλια κατὰ τὴν ἀνέλκυσιν καὶ ἐχρειάσθη σύντομος ἐργασία διὰ ν' ἀπαλλαγῇ αὐτῶν. Τότε ἐφάνη ἡ ὑπέροχος τέχνη αὐτοῦ καὶ μάλιστα τῆς κεφαλῆς. Οὐδεμίαν σχεδὸν πραγματικὴν βλάβην ὑπέστη τὸ καλλιτέχνημα κατὰ τὴν ἐπὶ τόσους αἰῶνας ἐντὸς τῆς θαλάσσης ἀφανῆ ζωήν του. Αἱ χεῖρες προσαρμοζόμεναι τελείως θὰ συγκολληθοῦν, ὅπως καὶ ὁ δεξιὸς ποὺς ἀποκοπεὶς κάτω τοῦ γόνατος, ὅπου ὁ μπροῦντζος ἔπαθε ῥωγμάς τινας.

Ἀναμένοντες τὴν δημοσίευσιν αὐτοῦ ὑπὸ Καρούζου ἀποφεύγομεν πᾶσαν κρίσιν περὶ τῆς ὀνομασίας αὐτοῦ. Παριστάνει θεὸν βάλλοντα διὰ τῆς δεξιᾶς χειρός, ἡ ὁποία ὑψουμένη πρὸς τὰ ἄνω ἔχει διεύθυνσιν πλαγίαν μὲ ἐλαφρὰν πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ κάτω κλίσιν, ἑπομένως τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον ἐκράτει διευθύνετο πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ ὄχι πρὸς τὰ κάτω. Ἐξαιρετικῆς διατηρήσεως καὶ ἐργασίας εἶναι ἡ πρὸς τὰ ἀριστερὰ στρεφομένη κεφαλὴ (εἰκ. 2) μὲ τὴν πλουσίαν γενειάδα καὶ τὴν ἐπιμελῶς διατεθειμένην κόμην. Ἡ αὐτὴ τελειότης ἐργασίας καὶ μεγαλειώδης ἀπόδοσσις τῶν μορφῶν παρατηρεῖται εἰς ὁλόκληρον τὸ σῶμα τοῦ θαυμασίου ἀγάλματος, τὸ ὁποῖον διὰ τοῦτο δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ ὡραιότερον μπρούτζινον ἔργον τὸ διασωθὲν ἡμῖν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος τῶν περὶ τὸ 460 χρόνων τῆς κλασσικῆς τέχνης, ἀποτελεῖ δὲ μοναδικὸν ἀπόκτημα τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου.

ΕΚΘΕΣΙΣ

Περὶ τῆς ἐξερευνήσεως τοῦ βυθοῦ τῆς θαλάσσης Ἀρτεμισίου.

Μετὰ τὴν ἀνέλκυσιν τοῦ ἀγάλματος τοῦ λεγομένου Ποσειδῶνος ἀπεφασίσθη παρὰ τῆς Κυβερνήσεως ἡ περαιτέρω ἐξερεύνησις τοῦ βυθοῦ τῆς θαλάσσης Ἀρτεμισίου καὶ ἡ ἐποπτεία τῆς ἐργασίας ταύτης ἀνετέθη εἰς ἐμέ.

Ἀναλαμβάνων τὴν ἐποπτείαν τῆς ἐξερευνήσεως τοῦ βυθοῦ δὲν εἶχον νὰ σκεφθῶ περὶ τῶν πρὸς ταύτην χρησιμοποιηθησομένων μέσων διότι τὸ ἀρχαιολογικὸν τμῆμα τοῦ Ὑπουργείου εἶχε ἤδη φροντίσει περὶ πάντων διὰ τοῦ κ. Ἀσκούνη.

Εἶχε κλείσει συμφωνίαν μὲ τὸν πλοίαρχον τοῦ ἀνασύραντος τὸν Ποσειδῶνα σκαφάνδρου Δημ. Δεληκωνσταντῆν ὑποχρεούμενον μὲ τέσσαρας ἄλλους δύτας νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν ἔρευναν τοῦ βυθοῦ καὶ εἶχεν ἐπιτύχει παρὰ τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ναυτικῶν νὰ διατεθῇ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν τὸ βοηθητικὸν τοῦ στόλου Πλειὰς ὑπὸ τὸν κυβερνήτην ἀνθυποπλοίαρχον κ. Ἰω. Δώλαν.

Ἡ ἐργασία ἤρχισε τὴν 9 τοῦ μηνὸς Νοεμβρίου ἡμέραν Παρασκευήν.

Ὡς ἦτο φυσικὸν ν' ἀναμένῃ τις ἡ ἐργασία εἶχεν ἀρχίσει παρὰ τῶν δυτῶν ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ ἁλιείας σπόγγων. Κατεδύοντο δηλ. καὶ ἀνεζήτουν τὰ ἀρχαῖα ἐπὶ ἐκτάσεως ἀναλόγου πάντοτε πρὸς τὴν διάρκειαν τῆς καταδύσεώς των. Λαμβανομένου δὲ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ βυθὸς εἶναι λασπῶδης εἰς ἀρκετὸν βάθος καὶ ὡς ἐκ τούτου τὰ νερὰ ἐθολοῦντο καὶ ἡ ὁρατότης ἰσοῦτο τῷ μηδενὶ ἀντιλαμβάνεταί τις ἀμέσως ὁποῖαι δυσκολίαι ἔπρεπε νὰ ἀντιμετοπισθῶσιν.

Ἔπρεπε νὰ ἀνευρεθῇ ἐπὶ τοῦ βυθοῦ ὁ χῶρος τὸν ὁποῖον κατελάμβανεν ὁ ἀνελκυσθεὶς Ποσειδῶν. Αὐτὸ ἔπρεπε νὰ εἶναι τὸ κέντρον τῆς ἐξερευνηθησομένης ἐπιφανείας. Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι δὲν εἴχομεν τὸν καιρὸν στὰ χέρια μας, κατὰ τὸ δὴ λεγόμενον, ἔπρεπε νὰ ἐλαττωθῇ εἰς τὸ ἐλάχιστον ἡ ἐξερευνητέα ἐπιφάνεια. Εἰς τοῦτο εἴχομεν συνήγορον καὶ τὴν σκέψιν ὅτι ἴσως ἐπρόκειτο περὶ ναυαγίου πλοίου μεταφέροντος ἀρχαῖα, ὁπότε ἀναγκαστικῶς, ἐὰν ὑπῆρχον καὶ ἄλλα ἐκτὸς τοῦ Ποσειδῶνος, ταῦτα θὰ εἶχον καταβυθισθῇ καὶ θὰ ἔκειντο ὄχι μακρὰν τούτου.

Τὰς σκέψεις μου ταύτας ἀνέπτυξα εἰς τὸν πλοίαρχον κ. Δεληκωνσταντῆν καὶ ἀφοῦ ἐπείσθη περὶ τῆς ὀρθότητός των τοῦ ἔζήτησα νὰ ἀνευρεθῇ καὶ νὰ ἐπισημανθῇ τὸ κέντρον τῆς ἐρεύνης μας, τὸ σημεῖον ὅπου ἔκειτο ὁ Ποσειδῶν.

Ἀμέσως ὅλοι ἀνεθάρρησαν, διότι πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ ἔρευνα τῆς προηγουμένης ἡμέρας, ἡ ἄνευ τινὸς ἀποτελέσματος, εἶχε κάπως ἐλαττώσει τὸ θάρρος των.

Καὶ αἱ καταδύσεις ἤρχισαν νὰ διαδέχωνται ἡ μία τὴν ἄλλην. Ὅλοι, δῦται καὶ ναῦται εἶχον γίνει εἷς ἄνθρωπος γεμᾶτος ἀπὸ ζῆλον καὶ ἐνθουσιασμὸν διὰ τὸ ἀρχόμενον ἔργον. Ὁ καθένας των κατέβαλλε καὶ τὸ τελευταῖον ἀπομένον ποσὸν τῶν δυνάμεών του προτοῦ ἀφήσῃ νὰ ἀναπληρωθῇ ἀπὸ τὸν ἔχοντα σειρὰν σύντροφόν του. Ἦτο πράγματι συγκινητικὴ ἡ σκηνὴ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ὅπως καὶ ὅλας τὰς ἄλλας, καθ' ἣν ἐπὶ τοῦ μικροῦ πλοίου τοῦ φέροντος τὴν μηχανὴν δὲν ἠκούετο τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ φωνὴ τοῦ ἑκάστοτε παρακολουθοῦντος τὸ βυθόμετρον τῆς μηχανῆς καὶ φωνάζοντος δυνατὰ τὸν ἑκάστοτε ἀριθμὸν τῶν ὀργυιῶν, ὅστις ἐδείκνυε, εἰς ποῖον σημεῖον βάθους εὑρίσκετο ὁ δύτης, 2, 3, 3 μὲ 4 . . . 14 μὲ 15 δός του μία! 20, δός του δύο! 24 - 25, δός του μία! 25, 25, 25, κλπ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Εἰκ. 2. Κεφαλὴ χαλκοῦ ἀγάλματος Ἀρτεμισίου.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Καὶ δὲν ἦτο μόνον ἡ προσδοκία τοῦ κέρδους ἐκ τῶν τυχὸν ἀνευρεθησομένων ἀρχαίων ἡ κατέχουσα τοὺς μὲ κίνδυνον τῆς ζωῆς των τὸ ἄχαρι τοῦτο ἔργον ἐκτελοῦντας δυστυχισμένους βιοπαλαιστάς. Οἱ ναῦται οἱ στρέφοντες τοὺς τροχοὺς τῆς μηχανῆς ἦσαν ἡμερομίσθιοι ἐργάται. Οὐδὲν κέρδος ἀνέμενον ἐπὶ πλέον. Καὶ ὅμως ὅλων τὰ μάτια ἔλαμπον ἀπὸ χαράν, ὅλοι ἐν σιγῇ, εἰργάζοντο μὲ ὅλας των τὰς δυνάμεις, ἵνα συντελέσουν εἰς τὴν ἀνεύρεσιν ἀρχαίων. Ἀφάνταστος ἔνστικτος προσήλωσις εἰς τὴν ἀρχαιότητα.

Τὴν ἡμέραν αὐτήν, 10 Νοεμβρίου ἡ ἐργασία ἐξηκολούθησε μέχρι τοῦ ἀπογεύματος. Κατὰ τὰς $3\,^1/_2$ μ. μ. ἔπνευσε βίαιος ἄνεμος καὶ ἠναγκάσθημεν νὰ διακόψωμεν.

Ἔγιναν 12 καταδύσεις. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο νὰ μὴ κατορθωθῇ ἡ ἀνεύρεσις τοῦ ζητουμένου σημείου. Ἀκούων ἢ ἀναγινώσκων τις τὸ τοιοῦτον καὶ μὴ ἔχων πεῖραν τῆς τελουμένης ἐργασίας θὰ ἀπορήσῃ καὶ πολὺ δικαίως, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ἀνευρίσκεται γνωστὸς ἤδη χῶρος ἐξ ἄλλης ἐρεύνης. Καὶ ὅμως δὲν εὑρέθη τὸ σημεῖον. Διότι πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὅτι καὶ ἡ ἐποχὴ ἦτο ἀκατάλληλος καὶ τὰ μέσα τελείως πρωτογενῆ. Καὶ ὅμως ἡ σκέψις ν' ἀρχίσῃ ἡ ἔρευνα αὐτὴν τὴν ἐποχὴν καὶ μὲ αὐτὰ τὰ μέσα ἦτο σοφή. Ἀπόδειξις τὰ μέχρι σήμερον ἀποτελέσματα καὶ τὰ μέλλοντα νὰ προκύψουν. Ἀναβολὴ μηνῶν θὰ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα ἐξάπαντος τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ χώρου ἔνθα εὑρέθη ὁ Ποσειδῶν, διὰ τῆς συσσωρεύσεως λάσπης ἐπ' αὐτοῦ. Καὶ τότε τὶς εἶδεν ἂν θὰ ἀνευρίσκετο τίποτε.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ μέσα εἶναι ἀδύνατον νὰ εὑρεθῶσι τελειότερα εἰς τὸν τόπον μας.

Ὁ ἐνθουσιασμὸς διὰ τὴν ἐργασίαν καὶ ἡ ἀποτυχία τοῦ Σαββάτου εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν κατάργησιν τῆς ἀργίας λόγῳ Κυριακῶν ἢ ἑορτῶν. Ἀπεφασίσθη νὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὴν ἀναγκαστικὴν ἀργίαν λόγῳ κακοκαιρίας.

Τὴν Κυριακὴν 11 Νοεμβρίου λοιπὸν τὸ πρωῒ ἡ ἐργασία ἐπαναλαμβάνεται μὲ τὸν ἴδιον προσεχέστερον ἀντικειμενικὸν σκοπόν, ὅστις καὶ ἐπιτυγχάνεται τέλος κατὰ τὴν τρίτην κατάδυσιν. Ἀνευρέθη καὶ ἐπεσημάνθη ὁ λάκκος, ὃν ἀφῆκεν ἐντὸς τῆς λάσπης ὁ ἀνασυρθεὶς Ποσειδῶν.

Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιτυχίας αὐτῆς δὲν ἐβράδυνεν. Ἀνευρίσκεται πέτρινον ἀντικείμενον βαπτισθὲν τελικῶς ὡς βάσις ἀγάλματος. Ὅταν ἀνεσύρθη εἴδομεν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τῆς κάτω πέτρας χειρομύλου. Κατὰ τὴν ἰδίαν ἡμέραν ἄλλος δύτης ἀνῆλθε κομίζων τὴν πληροφορίαν ὅτι ἀνεῦρε χάλκινον ἀγγεῖον πρὸς πιστοποίησιν τούτου μάλιστα ἀπέκοψε καὶ μᾶς ἔφερε ἓν τεμάχιον.

Συνέστησα νὰ περιορισθῇ ἡ ἐργασία περὶ τὸν καθαρισμὸν τοῦ ἀγγείου τούτου, ἵνα δυνηθῶμεν καὶ τὸ ἀνασύρωμεν. Ἄλλος δύτης καταδυθεὶς καὶ ἐπιστρέψας εἶχε τὴν γνώμην ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἀγγείου ἀλλὰ περὶ ἀγάλματος, ἀκεφάλου, τοῦ ὁποίου τὸ μετὰ τὴν κεφαλὴν μέρος μέχρι τῆς κοιλίας εἶναι κατεστραμμένον. Τὴν γνώμην του ἐπεβεβαίωσαν καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι καταδυθέντες καὶ οὕτω ἐσχηματίσθη ἡ πεποίθησις ὅτι εὑρισκόμεθα πρὸ ἀγάλματος ἀκεφάλου καὶ ἄποδος, ἐπειδὴ δὲν ἀνεύρισκον καὶ ἀνδρικὰ μόρια βεβαίως ἐπρόκειτο περὶ ἀγάλματος γυναικός, καὶ τὴν γνώμην ταύτην ἐτηλεγράφησα εἰς τὸ Ὑπουργεῖον.

Ἐπιφύλαξιν μόνον εἶχον ὡς πρὸς τὸ γένος τοῦ ἀγάλματος. Καὶ τοῦτο διότι εἶχον πεισθῇ ὅτι δῦται ἐξ αὐθυποβολῆς εἶχον πειστῇ ὅτι πρόκειται περὶ γυναικείου ἀγάλματος, διότι ὅλοι ὅλων τῶν πέριξ χωρίων καὶ νήσων οἱ κάτοικοι, μερικοὶ μάλιστα καὶ τὴν εἶχον ὀνειρευθῇ, ἐπερίμεναν ν' ἀνευρεθῇ τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος ποὺ τὸ εἶχον πάρει ἀπὸ τὸ Ἀρτεμίσιον!!!

Περὶ τὴν μεσημβρίαν ἡ κακοκαιρία μᾶς ἠνάγκασε καὶ πάλιν νὰ διακόψωμεν τὴν ἐργασίαν. Τὴν ἑπομένην ἡ ἐργασία περιεστράφη περὶ τὸν καθαρισμὸν τοῦ χαλκίνου αὐτοῦ δῆθεν ἀγάλματος γυναικός, ἀλλὰ δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ διότι ἡ κακοκαιρία μᾶς ἠμπόδισεν.

Ἐπὶ τέλους τὴν Τρίτην 13 τοῦ μηνός, κατωρθώθη νὰ καθαρισθῇ καὶ νὰ προσδεθῇ ἀσφαλῶς πρὸς ἀνέλκυσιν τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος χάλκινον ἀντικείμενον. Καὶ περὶ ὥραν 12,15΄ ἀνεσύρθη. Ἀλλὰ πρὸς ἀπογοήτευσιν ὅλων, καπετάνιων καὶ πληρωμάτων, δὲν ἐπρόκειτο περὶ τῆς ἀναμενομένης Ἀρτέμιδος. Ἦτο τὸ πρόσθιον μέρος τοῦ σώματος ἵππου μετὰ τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ ἀριστεροῦ προσθίου ποδός. Κρῖμα στοὺς κόπους μας εἶπεν ὁ Ντεληκωνσταντῆς. Γιαυτὸ τὸ ψοφάλογο ἐδουλεύαμε τόσες μέρες!

Μὲ κόπον μεγάλον κατώρθωσα νὰ πείσω τοὺς καπετανέους κατ' ἀρχὰς καὶ κατόπιν τὸ πλήρωμα ὅτι τὸ ψοφάλογο αὐτὸ ἔχει μεγαλυτέραν ἀξίαν καὶ σπουδαιότητα ἀπὸ τὸ μὴ εὑρεθὲν ἄγαλμα τῆς γυναικός. Μὲ ἔβλεπαν μὲ κάποιαν δισπιστίαν δι' ὅσα τοὺς ἔλεγα.

Τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἔζησα στὴ μεγαλύτερή της ἔντασιν τὴν ἀντίληψιν ποὺ ἔχουν οἱ ἄνθρωποι, μορφωμένοι καὶ μή, περὶ τῆς ἀξίας ἑνὸς καλλιτεχνήματος. Τὸ πᾶν δι' αὐτοὺς εἶναι τὸ περιεχόμενον. Ἡ ἀξία τοῦ περιεχομένου δίδει καὶ εἰς τὸ καλλιτέχνημα ἀξίαν ἀνάλογον. Καὶ φυσικὰ ἕνα ψοφάλογο δὲν δύναται νὰ παραβληθῇ μὲ τὴν Ἄρτεμιν. Σιγὰ σιγὰ ὅμως ἤρχισαν νὰ βλέπουν διαφορετικὰ τὸ ψοφάλογο. Διέ-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

κριναν ὅλα τὰ καλλιτεχνικά του στοιχεῖα καὶ τὸ ἠγάπησαν τόσον, ὥστε ὅταν τὸ ἐκαθάρισα μὲ τὸ ἱππάριον τῆς Πλειάδος καὶ τὸ ἐτοποθέτησα ἐντὸς τοῦ κιβωτίου του, ἡ θέσις ποὺ κατεῖχεν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος τοῦ βοηθητικοῦ τοὺς ἐφαίνετο κενή. Ἐντὸς τοῦ βυθοῦ κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ ἵππου ἀνευρέθη παρά τινος δύτου εἰς δεξιὸς βραχίων χαλκοῦς ἀνήκων εἰς μικρὸν παῖδα.

Ὁ ἵππος εὑρέθη, πλησίον τῆς θέσεως εἰς τὴν ὁποίαν ἔκειτο ὁ Ποσειδῶν. Τόσον μάλιστα πλησίον ὥστε οἱ πόδες τοῦ Ποσειδῶνος ἔκειντο ἐπὶ τῆς κοιλίας τοῦ ἵππου. Ὁ ἵππος εὑρέθη ὀλίγον ἐπικλινῶς μὲ τὴν κεφαλὴν βαθύτερον ἐντὸς τῆς λάσπης κατακεκλιμένος δὲ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς, μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς βορρᾶν τὴν ῥάχιν πρὸς Α. πρὸς τὴν ξηρὰν καὶ τοὺς πόδας πρὸς Δ. Ἡ θέσις αὕτη ἔχει σημασίαν διὰ τὴν περαιτέρω ἐξερεύνησιν. Διότι ἀφ' οὗ διεσώθη ὁ ἀριστερὸς πρόσθιος πούς, ὅστις ἦτο ἐκτεθειμένος, ὡς ἀποτελῶν τμῆμα τῆς πρὸς τὰ ἄνω ἐπιφανείας τοῦ ἵππου, εἰς κάθε εἴδους προσβολὴν καὶ κυρίως εἰς τὴν διὰ τῶν διαφόρων ἁλιευτικῶν μέσων ἀπόσπασιν καὶ ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τοῦ ἄλλου σώματος τοῦ ἵππου, πολὺ περισσότερον εἶναι λογικὸν νὰ παραδεχθῇ τις ὅτι σώζονται ἐκεῖ που πλησίον βυθισμένα βαθιὰ ἐντὸς τῆς λάσπης τὰ μέρη τοῦ ἵππου τὰ ἀποτελοῦντα τὴν δεξιὰν καὶ πρὸς τὰ κάτω πλευρὰν αὐτοῦ.

Εἶναι ἐπίσης ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι ἡ σωζομένη δεξιὰ καὶ πρὸς τὰ κάτω πλευρὰ τοῦ ἵππου εἶναι πλέον ἐφθαρμένη τῆς ἀριστερᾶς καὶ

Εἰκ. 3. Χαλκοῦς ἵππος Ἀρτεμισίου.

πρὸς τὰ ἄνω, ἐν ᾧ τὸ ἀντίθετον θὰ ἦτο φυσικώτερον, ἀφ' οὗ εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐντὸς τῆς λάσπης καὶ αὐτὰ τὰ ξύλα διατηροῦνται ἀσυγκρίτως καλύτερα παρὰ ἐντὸς καθαροῦ ὕδατος. Τὸ περίεργον τοῦτο ἐξηγεῖται ἴσως ἐκ τῆς ὑπὸ τὸ σῶμα τοῦ ἵππου ἀνευρέσεως μεγάλου πλήθους, σωροῦ ὁλοκλήρου σχεδὸν ἀπὸ βότσαλα. Πίεσις ἀφ' ἑνὸς ἐκ τῶν ἄνω διὰ τῶν ἐπὶ τῆς κοιλίας τοῦ ἵππου ποδῶν τοῦ Ποσειδῶνος καὶ ὕπαρξις ἀνωμάλου ἐδάφους ὑποκάτω, ἐφ' οὗ ἔκειτο ἡ δεξιὰ πλευρὰ συνετέλεσαν ὥστε νὰ διαρραγῇ αὕτη ἐνωρίτερον καὶ νὰ φθαρῇ κατόπιν διὰ τῆς διεισδύσεως τοῦ καθαροῦ ὕδατος διὰ μέσου τῶν μεταξὺ τῶν λίθων σχηματιζομένων μικρῶν κενῶν, μέχρι τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ἐκαλύφθη ὅλος ὁ ἵππος ὑπὸ λάσπης καὶ οὕτω διετηρήθη εἰς ἣν κατάστασιν κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην εὑρίσκετο.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Μετὰ τὴν ἀνέλκυσιν τοῦ ἵππου ἡ ἐργασία ἐξηκολούθησεν ὄχι ὅμως ἐπὶ πολύ, διότι ἡ ἐκραγεῖσα τρικυμία μᾶς ἠνάγκασε νὰ ἐγκαταλείψωμεν καὶ αὐτὸ τὸ ὁρμητήριόν μας τὸ Πευκί, καὶ νὰ πλεύσωμεν εἰς Ὠρεοὺς ἔνθα καὶ παρεμείναμεν ἐπὶ τρεῖς ὁλοκλήρους ἡμέρας ἀπρακτοῦντες. Κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα ἐκαθάρισα ἰδίοις χερσὶ τὸν ἵππον ἀπὸ τὴν ἐντὸς τῶν κοιλωμάτων του περιεχομένην λάσπην καὶ τὰ ἐπ' αὐτοῦ ὄστρακα.

Κατὰ τὸν καθαρισμὸν ἀνεῦρον μεταξὺ τῆς λάσπης ἀρκετὰ τεμάχια τῆς ἐκ χώματος μήτρας τοῦ ἵππου ὡς καὶ ἐλάχιστα ἴχνη τελείως σάπια ξύλου. Μετὰ τὸν καθαρισμὸν τὸν ἐτοποθέτησα ἐντὸς τοῦ πρὸς τοῦτο κατασκευασθέντος παρά-

τινος ναύτου ξυλουργοῦ κιβωτίου, τὸ ὁποῖον κατεβιβάσθη εἰς τὸ κῦτος τοῦ βοηθητικοῦ.

Ἡ ἐργασία ἐπαναλαμβάνεται τὸ Σάββατον 17 Νοεμβρίου μὲ ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ ὑπολοίπου τμήματος τοῦ ἵππου

Εἰκ. 4. Χαλκοῦς παῖς 'Αρτεμισίου.

κυρίως. Εὐθὺς ἀπὸ τὴν πρώτην κατάδυσιν ὁ δύτης προσέκρουσεν ἐπὶ σκληροῦ μακροῦ ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖον ἐξέλαβεν ὡς ἕνα ἐκ τῶν ποδῶν τοῦ ἵππου. Ἄλλος δύτης κατώρθωσε νὰ καθαρίσῃ καὶ νὰ ψηλαφίσῃ καλύτερα τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀντικείμενον καὶ νὰ τὸ προσδέσῃ εἰς τὸν κολαοῦζον (σχοινίον δι' οὗ προσδένεται ὁ δύτης ἐκ τῆς μιᾶς ἄκρας καὶ τὴν ἄλλην κρατεῖ ὁ ἐπὶ τοῦ πλοίου παρακολουθῶν αὐτόν, ἵνα ἐν ἀνάγκῃ καταστῇ δυνατὴ ἡ ταχεῖα ἀνέλκυσίς

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

του), ἀνελθὼν δὲ μᾶς ἀνήγγειλεν ὅτι πρόκειται περὶ ἀγάλματος μικροῦ παιδός.

Πράγματι διαταχθείσης τῆς ἀνελκύσεως ἀνεβιβάσθη ἐπὶ τοῦ πλοίου τὸ ἄγαλμα τοῦ μικροῦ παιδός, τοῦ ὁποίου μόνον τὸ δεξιὸν σκέλος καὶ ὁ δεξιὸς βραχίων ἔλειπον.

Τὰ ἐπ' αὐτοῦ ὄστρακα ἀπετέλουν παχύτατον στρῶμα ὥστε ἦτο ἀδύνατον νὰ διακρίνῃ τις περὶ τίνος ἐπρόκειτο.

Τὸ μόνον ποὺ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἔγινε φανερὸν ἦτο ὅτι ὁ πρὸ ἡμερῶν ἀνευρεθεὶς δεξιὸς βραχίων ἀνῆκεν εἰς τοῦτο. Ὁμοίως ἦτο φανερὸν ἐκ τῆς στάσεώς του καὶ ἐκ τοῦ ὕπὸ τὴν κοιλίαν ἀνοίγματος ὅτι ὁ μικρὸς αὐτὸς παῖς ἵππευεν.

Εἰκ. 5. Χαλκοῦς παῖς Ἀρτεμισίου.

Ποῖον ὅμως ἵππον; Φυσικὰ ἔπρεπε νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἵππευε τὸν ἀνευρεθέντα ἵππον, ἀφ' οὗ μάλιστα καὶ ἐπὶ τῆς θέσεως εἰς τὴν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ὁποίαν εὑρέθη ἐντὸς τῆς λάσπης τοῦ βυθοῦ ἔπρεπε νὰ εὑρίσκεται ὁ ἀναβάτης τοῦ ἀνελκυσθέντος ἵππου.

Εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῆς γνώμης ταύτης ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς ἔδειξα μεγάλην ἐπιφύλαξιν.

Μετὰ τὸν σχετικὸν καθαρισμὸν μάλιστα τοῦ παιδὸς ἀπὸ τὰ ὄστρακα, ὁπότε κατέστη δυνατὸν νὰ φανῇ καὶ ἡ τεχνοτροπία του αἱ ἐπιφυλάξεις μου ηὐξησαν, διότι ὁ μὲν ἵππος εἶναι τῶν μέσων τοῦ 5ου αἰῶνος π. Χ., ὁ δὲ παῖς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

Εἰκ. 6. Κεφαλὴ χαλκοῦ παιδὸς Ἀρτεμισίου.

Πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ συμβιβασθῇ μὲ τὴν καλλιτεχνικὴν ἀντίληψιν τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἐποχῆς τοῦ ἵππου, τῶν μέσων τοῦ 5ου αἰῶνος π. Χ., ἡ τοποθέτησις ἐπὶ ἑνὸς ἵππου φυσικοῦ μεγέθους καὶ μάλιστα εἰς θέσιν προσβολῆς, ἑνὸς παιδός, ὄχι μεγαλυτέρου τῶν 10 ἐτῶν;

Τὸ ζήτημα παρουσιάζει πολλὰς δυσκολίας. Διότι ἂν δὲν δεχθῶμεν ὅτι ὁ παῖς εἶναι ὁ ἀναβάτης τοῦ ἵππου τότε ἀναγκαστικὰ θὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐντὸς τοῦ βυθοῦ ὑπάρχουν εἷς ἀναβάτης καὶ εἷς ἵππος ἀκόμη, διότι καὶ ὁ παῖς ἵππευεν καὶ ὁ ἵππος εἶχεν ἀναβάτην. Καὶ τοῦτο

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

φυσικὰ εἶναι ζήτημα περαιτέρω ἐρεύνης. Ἀλλ' εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ἀποδεκτὸν ὅτι ἡ περαιτέρω ἔρευνα θὰ εἶναι τόσον τελεία καὶ ἐξηκριβωμένη, ὥστε νὰ ἔχωμεν ἀσφαλῆ θετικὰ ἢ ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα. Μόνον δὲ εἰς περίπτωσιν θετικοῦ ἀποτελέσματος λύεται τὸ ζήτημα διὰ τῆς περαιτέρω ἐρεύνης, ἄλλως πρέπει νὰ ζητηθῇ ἡ λύσις του δι' ἄλλης ὁδοῦ καὶ περὶ ταύτης δὲν εἶναι σήμερον οὔτε ὁ κατάλληλος χῶρος οὔτε ὁ κατάλληλος χρόνος, ἀφ' οὗ τὰ εὑρήματα δὲν ἔχουν ἀκόμη καθαρισθῇ ὥστε νὰ καθίσταται δυνατὴ ἡ ἀκριβὴς καὶ ἐμπεριστατωμένη αὐτῶν μελέτη.

Ἀπὸ τῆς 18ης μέχρι τῆς 24ης Νοεμβρίου ἡ ἐργασία ἐξηκολούθησεν μὲ διακοπὴν πάλιν τριῶν ὅλων ἡμερῶν, μετὰ μεγάλης δυσκολίας, διότι ἡ καταπεσοῦσα βροχὴ κατέστησεν ἔτι θολωτέραν τὴν θολὴν ἤδη θάλασσαν. Τούτου ἕνεκα ἐκρίναμεν σκόπιμον ἀφ' οὗ ἐξερευνηθῇ ὁ περὶ τὰ ἀνευρεθέντα ἀντικείμενα χῶρος εἰς μικρὰν βέβαια πάντοτε ἔκτασιν, νὰ διακόψωμεν τὴν ἐργασίαν διὰ τὴν προσεχῆ ἄνοιξιν ἀφ' οὗ προηγουμένως διὰ σημαντῆρος ἰσχυροῦ, ἐπισημανθῇ ὁ τόπος. Καὶ ἡ γνώμη μας αὕτη ἔτυχε τῆς ἐγκρίσεως τοῦ Σ. Ὑπουργείου.

Εἰς τὸν καθαρισμὸν τοῦ ἐλαχίστου ἐξερευνητέου χώρου μᾶς ἐβοήθησεν τὸ διὰ τῶν ἐπανειλημμένων καταδύσεων πιστοποιηθὲν πλέον γεγονὸς ὅτι πρόκειται περὶ ναυαγίου πλοίου, ὅπως καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς παρούσης ἀναφέρομεν.

Τὸ πλοῖον τοῦτο ἔφερεν ἐντὸς τοῦ κύτους του πάντα τὰ ἀνευρεθέντα ἀντικείμενα ἐπὶ τοῦ ἕρματός του, τὸ ὁποῖον ἀπετελεῖτο ἀπὸ βότσαλα, μικροὺς δηλ. λίθους εὑρισκομένους εἰς κάθε ἀμμώδη ἀκτὴν καὶ χρησιμοποιουμένους ἀνέκαθεν διὰ τὸν σκοπὸν τοῦτον μὴ ἀπαντῶντας δὲ ἐπὶ τοῦ ἐξερευνωμένου βυθοῦ, ἀποτελουμένου εἰς ἀρκετὸν βάθος ἐκ λάσπης μόνον.

Τὸ ὅτι πρόκειται περὶ ναυαγίου πλοίου καὶ ὄχι ἄλλου τινὸς συμβάντος πιστοποιεῖ καὶ τὸ γεγονὸς τῆς ἀνευρέσεως πολλῶν πλακιδίων μολύβδου ἅτινα εἶχον χρησιμοποιηθῇ ἐξάπαντος πρὸς ἐπένδυσιν τῶν ὑφάλων μερῶν τοῦ πλοίου. Ὁ ἀνευρεθεὶς ἐπίσης κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμὴν τῆς ἐργασίας μολύβδινος σωλήν, τὸ πήλινον ἀγγεῖον τοῦ ὕδατος καὶ ὁ χειρόμυλος συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς τοιαύτης ἐκδοχῆς.

Ἀφ' οὗ τὸ πλοῖον λοιπὸν τοῦτο ἄγνωστον ποῦ διευθυνόμενον διαρραγὲν ἴσως κατεποντίσθη, ὅλον τὸ περιεχόμενον τοῦ κύτους του, βαρὺ ὅπως ἦτο, κατῆλθε ταχέως ὡς μία μᾶζα εἰς τὸν πυθμένα καὶ ἀπετέλεσεν ἐπ' αὐτοῦ μικρὸν σωρὸν ἐξέχοντα τῆς ἄλλης ἐπιφανείας τοῦ βυθοῦ καὶ διαφέροντα τούτου κατὰ τὴν σύστασιν. Εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ σωροῦ τούτου ἐπέστησα τὴν προσοχὴν τῶν δυτῶν καὶ ἰδίως τοῦ πλοιάρχου Ντεληκωνσταντῆ, ὅστις ἠδυνήθη πράγματι καὶ τὴν ἔκτασιν τούτου, κατὰ προσέγγυσιν φυσικὰ πάντοτε νὰ προσδιορίσῃ.

Κατὰ τὴν γνώμην του ὁ σωρὸς οὗτος καταλαμβάνει ἐπιφάνειαν τετραγωνικὴν σχεδόν, τῆς πλευρᾶς τοῦ σχηματιζομένου τετραγώνου μὴ ὑπερβαινούσης τὰ τρία μέτρα.

Αὐτῆς τῆς ἐξ ἐννέα τετραγωνικῶν μέτρων ἐπιφανείας τὴν ἐξερεύνησιν ἐπεδίωξα κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ἐργασίας μας. Ἀποτέλεσμα θετικὸν οὐδὲν ἔσχομεν, διότι οἱ δῦται οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον ἠδύναντο νὰ κάμωσι χρῆσιν τῶν ὀφθαλμῶν των. Ἔπρεπε νὰ προσκρούσωσι κάπου διὰ νὰ εὑρεθῇ τι. Τὸ χειρότερον δὲ ὅλων ἦτο ὅτι δὲν ἠδύναντο ὁ εἷς νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν ἐργασίαν τοῦ ἄλλου ἕνεκα καὶ τῶν ρευμάτων, ἀλλὰ πάντες σχεδὸν ἠρεύνων τὸ ἴδιον σημεῖον.

Οὕτως παρέστη ἀνάγκη διακοπῆς τῆς ἐργασίας κατὰ τὴν 24 Νοεμβρίου ἡμέραν Σάββατον, ἀφ' οὗ ἐλήφθησαν τὰ ἐνδεικνυόμενα μέτρα καὶ διὰ τὴν ἐπισήμανσιν τοῦ σημείου, καταβυθισθέντος στερεοῦ σημαντῆρος, καὶ διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ βυθοῦ ἀπὸ οἱασδήποτε διαταραχῆς, ἀπαγορευθείσης τῆς ἁλιείας εἰς τὸν τόπον ἐκεῖνον διὰ τρατῶν καὶ ἀνεμοτρατῶν καὶ διορισθέντος καὶ εἰδικοῦ φύλακος ἐπὶ τῆς ἀπέναντι ἀκτῆς, ἵνα ἐπιβλέπῃ τὴν τήρησιν τῶν ληφθέντων μέτρων.

Ἡ ἐργασία διήρκεσεν ἐν συνόλῳ 17 ἡμέρας ἀπὸ τῆς 8 - 24 συμπεριλαμβανομένων, ἐξ ὧν ἐργάσιμοι μόνον 9 ἡμέραι.

Ἀνευρέθησαν δὲ τὰ ἑξῆς ἀντικείμενα.

1) Πρόσθιον σῶμα χαλκοῦ ἵππου (εἰκ. 3) εἰς φυσικὸν μέγεθος καὶ εἰς θέσιν προσβολῆς. Σώζονται ἡ κεφαλή, ὁ λαιμός, τὸ στῆθος, μέρος μικρὸν τῆς κοιλίας καὶ ὁ ἀριστερὸς πρόσθιος πούς. Ἐπὶ τῆς ράχεως σώζονται ἴχνη ἐφιππίου. Ἡ κεφαλὴ καὶ ὁ λαιμός, τὸ στῆθος καὶ ὁ ποὺς διατηροῦνται ἄριστα. Τὸ σωζόμενον μικρὸν μέρος τῆς κοιλίας εἶναι εἰς τεμάχια μόλις συγκρατούμενα. Μέγιστον μῆκος 1.40. Ἡ τεχνικὴ ἐκτέλεσις τῶν σωζομένων μερῶν εἶναι ἀρίστη· διατηρεῖται δὲ καὶ ἡ πρασίνη πάτινα. Μὲ θαυμαστὴν ἀκρίβειαν ἀλλὰ καὶ ἁπλότητα ἀποδίδονται αἱ μορφαὶ τῆς κεφαλῆς μάλιστα τῶν περὶ τὸ στόμα καὶ τοὺς ἀνοικτοὺς ρώθωνας μερῶν, τῶν ὤτων, τοῦ ἰσχυροῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ νευρώδους στήθους. Ἡ χαίτη εἶναι βραχεῖα καὶ δι' ἐγχαράκτων γραμμῶν σχηματικῶς δεδηλωμένη. Ἀλλ' ἰδιαζόντως ἐξαιρετικὴ εἶναι ἡ τέχνη τοῦ ἀριστεροῦ ποδός, λεπτοῦ ἰσχυροῦ καὶ νευρώδους μὲ τὴν μεγάλην ὁπλήν. Ἡ ὅλη τέχνη τοῦ ἵππου

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

ἐπιβάλλει τὴν σύγκρισιν πρὸς τοὺς ἵππους τοῦ Παρθενῶνος.

2) Χαλκοῦν ἄγαλμα μικροῦ παιδὸς εἰς φυσικὸν μέγεθος (εἰκ. 4-6). Ἐλλείπει τὸ δεξιὸν σκέλος ἀπὸ μέσου τοῦ μηροῦ καὶ κάτω. Ὁ δεξιὸς βραχίων σώζεται ἀποκεκομμένος.

Παριστάνεται ὁ παῖς εἰς στάσιν ἱππεύοντος στρέφων πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ κλίνων τὸν κορμὸν ἰσχυρῶς πρὸς τὰ ἐμπρός. Μὲ τὸν ἀριστερὸν βραχίονα ὑψωμένον πρὸ τῆς κεφαλῆς καὶ κεκαμμένον περὶ τὸν ἀγκῶνα εἰς ὀρθὴν γωνίαν οὕτως ὥστε ἡ ἄκρα χεὶρ νὰ εὑρίσκεται εἰς ἐπίπεδον ὑψηλότερον τῆς κεφαλῆς, ἐκράτει τὰ ἡνία τῶν ὁποίων σώζονται λείψανα. Ὁ δεξιὸς κεκαμμένος ἐπίσης περὶ τὸν ἀγκῶνα φέρεται ὀλίγον πρὸς τὰ κάτω καὶ ὀπίσω μὲ τὴν ἄκραν χεῖρα συνεσφιγμένην καὶ κρατοῦσαν ἀντικείμενον τι τοῦ ὁποίου μόνον τμῆμα τι σώζεται. Ἴσως ἦτο μαστίγιον.

Ὁ παῖς φέρει χιτώνιον τὸ ὁποῖον συγκρατούμενον μόνον ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου, καὶ καταπίπτον σχηματίζει βαθείας πτυχώσεις ἐμπρός, ὀπίσω καὶ περὶ τὴν κοιλίαν.

Οἱ ὀφθαλμοὶ ἦσαν ἔνθετοι ἐξ ἄλλης ὕλης, τῆς ὁποίας μέρος σώζεται μόνον εἰς τὸν δεξιὸν ὀφθαλμόν.

Κατὰ τὴν πρόοδον τοῦ καθαρισμοῦ ἀπεκαλύφθη ὅτι εἰς τὸν σωζόμενον ἀριστερὸν πόδα ἔχει πτερνιστῆρα προσδεδεμένον δι' ἰμάντος ἐπ' αὐτοῦ.

Ὡς καὶ ἐκ τῆς φωτογραφίας φαίνεται ὁ παῖς δὲν εἶναι Ἕλλην. Ἀλλὰ ὡς ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν του ἀνήκει εἰς τοὺς Μιγάδας, εἰς τὴν ἀπεικόνισιν τῶν ὁποίων ἠσμένιζεν ἡ Ἀλεξανδρινὴ τέχνη εὑρίσκουσα πρόχειρα τὰ πρότυπα εἰς τὸν ἀνάμεικτον πληθυσμὸν τῆς πόλεως. Ἡ τεχνική του ἐπεξεργασία ὄχι μὲ τόσην ἐπιμέλειαν. Αἱ μεγάλαι φθοραὶ πολλῶν σημείων τῆς ἐπιφανείας τοῦ χαλκοῦ καὶ μάλιστα εἰς τὸ σῶμα δὲν δύνανται ν' ἀποδοθῶσι μόνον εἰς τὴν ἐπήρειαν τοῦ χρόνου ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν κακὴν ἐκτέλεσιν, ἀπόδειξιν καὶ τῆς μεταγενεστέρας αὐτοῦ προελεύσεως τὴν ὁποίαν μάλιστα πρὸς τούτοις μαρτυρεῖ καὶ τὸ θέμα, ὡς εἴπομεν, καὶ ἡ τεχνοτροπία του. Ἡ γραφικὴ παράστασις τοῦ ἐνδύματος καὶ ἡ συστροφὴ τοῦ κορμοῦ του τὸ κατατάσσουν εἰς τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Ὕψος ἀπὸ κατωτάτου ἄκρου χιτωνίου μέχρι ἄκρου ἀριστερᾶς χειρὸς 0,65.

Ὕψος ἀπὸ ἄκρου ἀριστεροῦ ποδὸς μέχρι ἄκρου ἀριστερᾶς χειρὸς0,84.

3) Σωλὴν μολύβδινος ἀποκοπεὶς εἰς δύο κατὰ τὴν ἀνέλκυσιν μήκους 1,10.

4) Αἱ δύο πέτραι χειρομύλου.

5) Ἀγγεῖον ὁλόκληρον πήλινον ὀξυπύθμενον καὶ πολλὰ θραύσματα ἄλλων ἐκ τῶν συνήθως δι' ὕδωρ πόσιμον χρησιμοποιουμένων εἰς ὀπὴν φρασσομένην διὰ πίσης καταληγόντων.

6) Πολλὰ τεμάχια μολύβδινα πεπλατυσμένα.

Ὁ ἔφορος ἀρχαιοτήτων

Ν. ΜΠΕΡΤΟΣ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212

Τιμὴ ἑκάστου τόμου τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου
μετὰ τοῦ Παραρτήματος . . . . . δραχμαὶ 250.

Ἐν Ἀθήναις, Τυπογραφεῖον «Ἑστία» — 2711.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
16/10/2023 21:28:07 EEST - 167.114.118.212